

Zbornik radova sa znanstvenog simpozija Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. - 2023.) održanog u Osijeku 23. i 24. lipnja 2023.

Bilić, Anica; Matanović, Damir; Berbić Kolar, Emina; Petrašević, Tunjica; Šušak, Ivica; Bedeković, Vesna; Lozančić, Lada; Munjiza, Emerik; Flidr, Željko; Munjiza, Ivan; ...

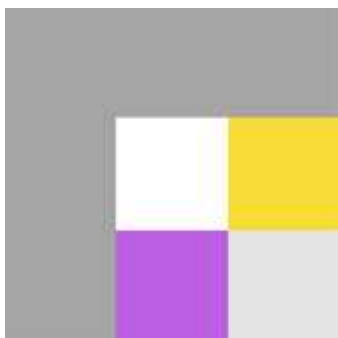
Edited book / Urednička knjiga

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Publication year / Godina izdavanja: **2025**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:141:136155>

Download date / Datum preuzimanja: **2025-04-02**

Repository / Repozitorij:

[FOZOS Repository - Repository of the Faculty of Education](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
**Fakultet za odgojne
i obrazovne znanosti**

Snježana Dubovicki
Emina Berbić Kolar
Anica Bilić
Pavao Nujić

ZBORNIK RADOVA

Dvjestota obljetnica rođenja

Ivana Filipovića

(1823. – 2023.)

ZBORNİK RADOVA

DVJESTOTA OBLJETNICA ROĐENJA
IVANA FILIPOVIĆA (1823. – 2023.)

Da se deset puta rodim, deset puta bio bih učiteljem

Ivan Filipović (1823. – 1895.), otac hrvatskoga učiteljstva

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
**Fakultet za odgojne
i obrazovne znanosti**

Osijek, 2025.

Nakladnik:
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima

Glavni urednici:
Snježana Dubovicki
Emina Berbić Kolar
Anica Bilić
Pavao Nujić

Recenzenti:
Vesnica Mlinarević
Nihada Delibegović Đanić
Stjepan Matković

Lektura:
Emina Berbić Kolar

Prijevod sažetaka:
Rahaela Varga
Zvezdana Penava Brekalo

Oblikovanje naslovnice:
Marko Šošić

Veljača 2025.

Tisak: Zebra Vinkovci

Naklada: 150

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ovog zbornika radova ne smije se umnožavati, fotokopirati niti na bilo koji drugi način reproducirati bez nakladnikova pismenog dopuštenja.

ISBN: 978-953-8371-40-0

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Gradske i
sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 151119046

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Suglasnost za izdavanje ove znanstvene monografije
donio je Senat Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
na 4. sjednici održanoj 7. veljače 2025. godine pod brojem 3/25

ZBORNİK RADOVA SA ZNANSTVENOG SIMPOZIJA
DVJESTOTA OBLJETNICA ROĐENJA
IVANA FILIPOVIĆA (1823. – 2023.)
ODRŽANOG U OSIJEKU 23. I 24. LIPNJA 2023.

Glavni urednici:

Snježana Dubovicki

Emina Berbić Kolar

Anica Bilić

Pavao Nujčić

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
**Fakultet za odgojne
i obrazovne znanosti**

Osijek, 2025.

Uredništvo

prof. dr. sc. Ferenc Nemet, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku u Subotici, Sveučilište u Novom Sadu, Srbija

prof. dr. sc. Milena Ivanuš Grmek, Pedagoški fakultet, Sveučilište u Mariboru, Slovenija

dr. sc. Dinko Župan, znanstveni savjetnik, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Hrvatska

izv. prof. dr. sc. Zvonko Taneski, Filozofski fakultet, Sveučilište u Nitri, Slovačka

izv. prof. dr. art. Marko Šošić, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

izv. prof. dr. sc. Rahaela Varga, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

doc. dr. sc. Timea Bockovac, Filozofski fakultet, Katedra za kroatistiku, Institut za slavistiku, Sveučilište u Pečuhu, Mađarska

doc. dr. sc. Igor Josipović, Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

doc. dr. sc. Antonija Huljev, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatska

Recenzenti radova

prof. dr. sc. Pavo Barišić, prof. ddr. sc. Miljenko Brekalo, prof. dr. sc. Dragan Damjanović, prof. dr. sc. Miro Gardaš, prof. dr. sc. Ante Kolak, prof. dr. sc. Ljiljana Kolenić, prof. dr. sc. Tomislav Krznar, prof. dr. art. Goran Kujundžić, prof. dr. sc. Mirko Lukaš, prof. dr. sc. Siniša Opić, prof. dr. sc. Tunjica Petrašević, prof. dr. sc. Igor Radeka, prof. dr. sc. Daria Tot, dr. sc. Vlasta Švoger, izv. prof. dr. sc. Lidija Bakota, izv. prof. dr. sc. Maja Brust Nemet, izv. prof. dr. sc. Marina Đuranović, izv. prof. dr. sc. Tatjana Ileš, izv. prof. dr. sc. Renata Jukić, izv. prof. dr. sc. Jelena Kasap, izv. prof. dr. sc. Ivica Kelam, izv. prof. dr. sc. Irena Klasnić, izv. prof. dr. art. Jelena Kovačević, izv. prof. dr. sc. Emerik Munjiza, izv. prof. dr. sc. Vladimir Strugar, izv. prof. dr. sc. Tomislav Topolovčan, izv. prof. dr. sc. Darko Vitek, izv. prof. dr. sc. Tihomir Živić, dr. sc. Marija Znika, doc. dr. sc. Kristina Milković, doc. dr. sc. Novica Vujović, dr. sc. Branko Ostajmer, dr. sc. Sergej Filipović.

SADRŽAJ

Anica Bilić Obrazovanje slobode	13
Damir Matanović Vojna krajina i pojava javnog školstva kao polazište djelovanja Ivana Filipovića	53
Emina Berbić Kolar Elementi slavonskoga dijalekta u djelima Ivana Filipovića	61
Tunjica Petrašević, Ivica Šušak Aktivnosti Ivana Filipovića u obrazovnim reformama u Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća	73
Vesna Bedeković, Lada Lozančić Novi zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi: izazovi i perspektive	91
Emerik Munjiza Revizija školskog zakona i (ili) osvrt na predstojeću reviziju školskoga zakona.....	111
Željko Flidr, Emerik Munjiza, Ivan Munjiza Djetinjstvo i početno školovanje Ivana Filipovića u Velikoj Kopanici	123
Pavao Nujić Razvoj društveno-političkih nazora Ivana Filipovića do 1848.	135
Igor Radeka Ivan Filipović – idejni začetnik, utemeljitelj i prvi predsjednik Hrvatskog pedagoško-književnog zbora	155
Štefka Batinić, Nevio Šetić, Anita Zlomislić Ivan Filipović i Hrvatski učiteljski dom u Zagrebu	177
Dean Cikovac, Mirko Lukaš Poimanje odnosa religije i znanosti Ivana Filipovića u kontekstu odgojno-obrazovnih vrijednosti	195
Snježana Dubovicki Rad Ivana Filipovića na unutarnjoj didaktičko-metodičkoj reformi nastave u hrvatskom školstvu	211
Miljenko Hajdarović, Damir Matanović Reakcija proti školstvu – kontinuitet i promjene mišljenja o problemima obrazovanja	229

Zvezdana Penava Brekalo, Dinko Jukić	
Ivan Filipović, vizionar cjeloživotnog obrazovanja učitelja	243
Marko Šošić	
Likovna kultura u doba Ivana Filipovića i danas	267
Tomislav Topolovčan	
Značajne učiteljice iz povijesti hrvatskog školstva u vrijeme Ivana Filipovića: komparacija djelovanja Marije Fabković, Marije Jambrišak i Milke Pogačić	287
Ivan Lenard, Mirko Lukaš	
Odgojni čimbenici u tekstovima Ivana Filipovića objavljeni u časopisu „Bosiljak“ ..	313
Antonija Huljev	
Ivan Filipović – povijest književnosti kao odgojni putokaz	337
Darija Kuharić	
<i>Bosiljak</i> Ivana Filipovića: poslovice i zagonetke	351
Vedrana Živković Zebec, Valentina Majdenić	
Basne u prijevodu Ivana Filipovića	371
Janja Lučić, Ruža Capić	
Ivan Filipović – učitelj hrvatskih učitelja	391

PREDGOVOR

Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 1895.) obilježena je nizom znanstvenih i stručnih aktivnosti tijekom 2023. godine. Ivan je Filipović bio istaknuti učitelj, prosvjetitelj, jezikoslovac, pisac, rodoljub, reformator i organizator, te iznad svega, pojedinac koji je još u svojem vremenu smatran *ocem hrvatskoga učiteljstva*. Ova je velika obljetnica bila prilika, ali i obaveza, da kao Fakultet koji obrazuje buduće učitelje i odgojitelje odgovorimo učiteljskome pozivu te iznova vrednujemo i istražimo temeljna pitanja hrvatskoga učiteljstva, a među kojima nedvojbeno istaknuto mjesto pripada i njegovim velikanima, koji su prethodnih nekoliko stoljeća postavili temelje današnjega odgojnoga i obrazovnoga sustava. Posezanje za korijenima i temeljcima od posebne je važnosti za razumijevanje suvremenoga učiteljstva i srodnih odgojnih i obrazovnih poziva uslijed ponovnoga vrednovanja i pozicioniranja njihove uloge i statusa unutar današnjega društva. S tom svrhom proveden je interni projekt Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti „Ivan Filipović – organizator hrvatskog učiteljstva i reformator hrvatskog školstva“ (2022. – 2025.) unutar kojega je sveobuhvatno pristupljeno proučavanju lika i djela Ivana Filipovića, a kao središnja i najvažnija aktivnosti bila je organizacija znanstvenoga simpozija na sam dan obljetnice njegovoga rođenja. Zbornik radova koji je pred Vama rezultat je upriličenoga znanstvenoga simpozija *Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.)*, održanoga u Osijeku 23. i 24. lipnja 2023. u suorganizaciji Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Centra za istraživački rad u Vinkovcima uz pokroviteljstvo Hrvatskoga sabora i Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih.

Znanstveni simpozij *Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.)* okupio je brojne znanstvenike, stručnjake i praktičare koji su prepoznali važnost daljnjega propitivanja lika i djela Ivana Filipovića kao jednoga od najistaknutijih hrvatskih učitelja i osobe koja je iza sebe ostavila bogatu profesionalnu, pedagošku, kulturnu i jezičnu baštinu. Sudjelovalo je 34 izlagača s 26 predavanja unutar pet sesija koji su ponudili svoja istraživanja i promišljanja iz različitih gledišta: povijesti, pedagogije, prava, književnosti, jezikoslovlja i umjetnosti. U sklopu je simpozija bila prigodno otvorena i izložba učeničkih i studentskih likovnih radova pod nazivom „*Škola*“, kao i izložba knjižne građe o Ivanu Filipoviću uz dodatne popratne sadržaje i materijale, objedinjenje u jednu cjelinu pod nazivom „*Iz života i rada Ivana Filipovića povodom 200. obljetnice rođenja*“. Izložbu je otvorio dr. art. Marko Šošić, izv. prof. Nakon zatvaranja simpozija, 24. lipnja 2023., na sam dan

obljetnice rođenja Ivana Filipovića, održana je i prva promocija znanstvene monografije „*Ivan Filipović organizator hrvatskog učiteljstva i reformator hrvatskog školstva*“ autora dr. sc. Emerika Munjize, izv. prof. i dr. sc. Snježane Dubovicki, izv. prof.

U Zbornik radova uvršten je 21 rukopis koji na sustavan i pregledan način pristupaju životu i djelu Ivana Filipovića iz suvremene perspektive, uvažavajući povijesni pristup i onodobni kontekst vremena, donoseći nove oglede i uvide povijesti hrvatskoga školstva, pedagogije, književnosti i jezikoslovlja 19. stoljeća. Anica Bilić obradila je zavičajnu temu početka djelovanja Ivana Filipovića i njegovoga obrazovanja u Vinkovcima te ulaska u slavonski ilirski krug koji su ostavili trag na njegovo daljnje djelovanje. Damir Matanović je predstavio uvjete u kojima je Ivan Filipović odrastao u Vojnoj krajini te je obradio pojavu javnoga školstva kao polazište djelovanja Ivana Filipovića. Emina Berbić Kolar prikazala je elemente slavonskoga dijalekta u djelima Ivana Filipovića. Suautorstvo Tunjice Petraševića i Ivice Šuška iznjedrio je rad koji prikazuje aktivnosti Ivana Filipovića u obrazovnim reformama u Republici Hrvatskoj u drugoj polovini 19. stoljeća. Nastavno na povijesni presjek, suautorstvo Vesne Bedeković i Lade Lozančić dalo je uvid u predstojeći novi zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi u vidu mogućih izazova i perspektiva. Emerik Munjiza pisao je o reviziji školskoga zakona i (ili) osvrtnu na predstojeću reviziju školskoga zakona, dok je rad triju autora Željka Flidra, Emerika Munjize i Ivana Munjize iznjedrio uvid u djetinjstvo i početno školovanje Ivana Filipovića u Velikoj Kopanici. Pavao Nujić iz povijesne perspektive piše o ranom razvoju društveno-političkih nazora Ivana Filipovića do 1848. godine, a Igor Radeka ističe u svome radu važnu ulogu Ivana Filipovića kao idejnoga začetnika, utemeljitelja i prvoga predsjednika Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Rad nastao u suradnji troje suautora Štefke Batinić, Nevja Šetića i Anite Zlomislić istaknuo je Filipovićevu važnost za nastanak i izgradnju Hrvatskoga učiteljskoga doma u Zagrebu. Dean Cikovac i Mirko Lukaš dotaknuli su se važne teme vezane uz poimanje odnosa religije i znanosti Ivana Filipovića u kontekstu odgojno-obrazovnih vrijednosti. Snježana Dubovicki se iz pedagoške i didaktičke perspektive osvrnula na Filipovićevu unutarnju didaktičko-metodičku reformu nastave u hrvatskome školstvu o čemu svjedoče i brojni izvori koje je napisao sam Filipović. Miljenko Hajdarović i Damir Matanović predstavljaju suvremenu percepciju učitelja o problemima obrazovanja koje je promatrao Ivan Filipović 1879. godine. O Ivanu Filipoviću kao vizionaru cjeloživotnoga obrazovanja učitelja pisali su Zvezdana Penava Brekalo i Dinko Jukić dok je Marko Šošić iz umjetničke perspektive oživio lik i djelo Ivana Filipovića kroz suvremeni vizualni identitet, ali i ostale aktivnosti vidljive u radu Likovna kultura u doba Ivana Filipovića i danas. Tomislav Topolovčan dotak-

nuo se značajnih učiteljica iz povijesti hrvatskoga školstva u vrijeme Ivana Filipovića. Ivan Lenard i Mirko Lukaš približili su nam odgojne čimbenike u tekstovima Ivana Filipovića objavljenih u časopisu „Bosiljak“. Antonija Huljev je istaknula važnost Ivana Filipovića kroz povijest književnosti kao odgojni putokaz. Darija Kuharić je progovorila o vrijednosti iščitavnja poslovice i zagonetki iz časopisa „Bosiljak“ te naglasila njihovu važnost. Vedrana Živković Zebec i Valentina Majdenić pisale su o basnama u prijevodima Ivana Filipovića, a Janja Lučić i Ruža Capić progovorile su o Ivanu Filipoviću iz osobne, profesionalne, učiteljske perspektive usporedivši onodobne vrijednosti učiteljstva s današnjima.

Objelodanjivanjem tekstova u zborniku koji je pred vama dajemo vam mogućnost prosudbe o vrijednostima, značaju, ulozi, položaju i uvjerenjima čovjeka koji je svojim djelovanjem značajno doprinio postavljanju temelja modernoga shvaćanja učiteljske uloge u društvu. Radovi koji su pred vama imaju jednu temeljnu odrednicu, a to je osvještavanje važnosti stalnoga promišljanja i preispitivanja položaja učiteljstva i našega odnosa prema obrazovanju današnjice. Nadamo se da će predstavljeni uradci poslužiti kao inspiracija i podsjetnik na vrijednosti koje su temelj odgojnoga i obrazovnoga sustava prema idealima Ivana Filipovića: znanju, predanosti i humanosti.

Uredništvo

Dr. sc. **Anica Bilić**, znanstvena savjetnica u trajnom zvanju

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Centar za znanstveni rad u Vinkovcima
abilic@hazu.hr

OBRAZOVANJE SLOBODE

*Hommage Ivanu Filipoviću (1823. – 1895.),
vinkovačkom učeniku, gimnazijalcu i učiteljskom vježbeniku
unutar slavonsko-ilirskoga kruga, učitelju svih učitelja
s posebnim osvrtom na njegov književni, knjižarsko-izdavački i jezični doprinos
u povodu 200. godišnjice rođenja*

Sažetak

Curriculum vitae Ivana Filipovića impresivan je, a fokus istraživanja u ovom je radu na njegovu školovanju i ranim radovima jer je u njima moguće iščitati različite iskustvene komplekse, koji su utjecali na njegov lik i djela.

Idući tragom biografskih činjenica, usredotočit ćemo istraživanje na gimnazijsko školovanje Ivana Filipovića u Vinkovcima, potom na njegov vježbenički i učiteljski radni staž od 1841. do 1844. Jedan je od zadataka rekonstruirati prilike u školstvu Vinkovaca te u širem vojnograničarskom kontekstu budući da su motivirale njegovo buduće javno djelovanje te umnogome utjecale na oblikovanje stavova, ilirsko i slavensko opredjeljenje s posebnim osvrtom na utjecajan rad Adama Filipovića Heldenthalskoga i Mate Topalovića unutar slavonskoga ilirskog kruga uz korištenje kontekstualne analize i praćenja topološke realizacije ilirskih ideologema, koji su obilježili oblikovanje nacionalnoga i kulturnoga identiteta u 19. stoljeću.

Premda su mu literarnohistoriografske promisli i prosudbe odredile pripadnost drugom naraštaju hrvatskih preporodnih pisaca, u istraživanju je primarno osvjetljen mladi Ivan Filipović, njegova životna, obrazovna, društvena, jezična i književna iskustva koja se transparentno odražavaju u predopusu i ranim radovima, objavljenim u *Danici* i *Zori dalmatinskoj*, poslije i u *Nevenu*, u kojima ćemo detektirati romantičarsku poetiku i ilirske ideologeme, iščitane ne samo u književni tekstovima nego i u uredničkom i u pedagoškom radu te korespondenciji.

Ivan Filipović kao aktivan sudionik modernizacijskih procesa 19. stoljeća, agilniji i izgradniji moderne književnosti i jezika te napose modernoga školstva i obrazovanja, utjecao je na oblikovanje kulturnoga i obrazovnoga identiteta hrvatskoga naroda, a cilj je

istraživanja odrediti funkcije i domete kulturnih i ideoloških praksi u Slavoniji 19. stoljeća, koje su utjecale na njega i odredile njegovo javno djelovanje.

Ključne riječi: Ivan Filipović, Vinkovci, školstvo, slavonsko-ilirski krug, ilirski ideologemi.

IVAN FILIPOVIĆ, VINKOVAČKI UČENIK, GIMNAZIJALAC, UČITELJSKI VJEŽBENIK I POMOĆNIK

„Sloboda je život u moralnom i materijalnom svijetu, a ropstvo je smrt. – Jer jedino gdje je sloboda, tamo je i razvitak i napredak mnogi; a gdje je ropstvo, tamo je stagnacija i nazadak, koji se konačnom propašću dovršuje. Tirani dakle naroda jesu i ubojice naroda.

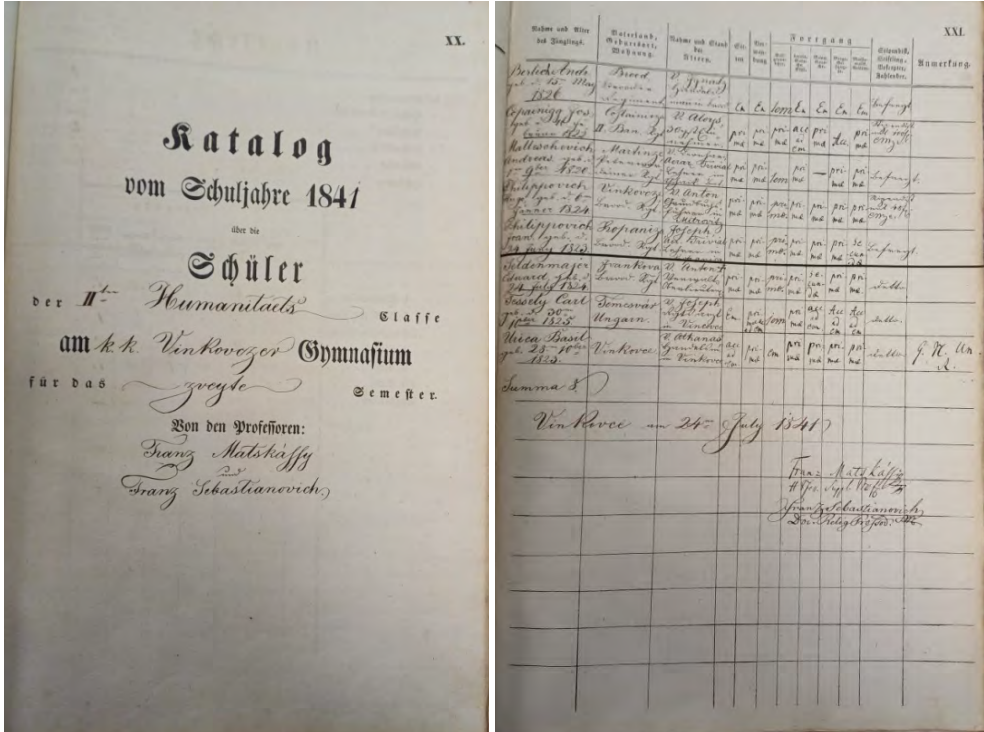
Kad bi se svi ljudi zakonima zdravog uma i ljubavi bližnjega podvrgli, tad bi najsavršenija sloboda vladala.“

Ivan Filipović, 1851. (prema Trstenjak, 1897: 26)

Ivan Filipović, „otac hrvatskoga učiteljstva”, odgajan u narodnom duhu na hrvatskom jeziku, a obrazovan prema njemačkoj naukovnoj osnovi (kurikulu) na njemačkom jeziku u Vojnoj granici, gdje je slijepa odanost vladarskoj kući Habsburg, dokazivana krvlju na europskim ratištima, utjecala na konstruiranje imagama graničara – slijepo pokornih slugu, ropski poslušnih, lojalnih podanika te vještih ratnika. Graničari su potvrdili austrofilsku naklonost i monarhijsku odanost i revolucionarne 1848. godine pod Jelačićevim stijegom, a među njima je bio i mladi Ivan Filipović. Premda je vladarska kuća podgrijavala habsburški mit kao supranacionalni narativ oblikovan u prvoj polovici 19. stoljeća, „austrijska nacija“ nije se oblikovala na prostoru Vojne granice, militarizirane tampon zone, koja je 1849. postala zasebnom krunskom zemljom Habsburške Monarhije. Graničarski puk ostao je, unatoč strogoj vojnoj upravi sa sustavom fizičkoga kažnjavanja, vjeran svojim tradicijama i oralno-auralnoj kulturi jer je bio u velikom postotku nepismen te germanizacijski imperijalni pothvat nije mogao učinkovito djelovati. Konstituiranje moderne hrvatske nacije bilo je u ruci šačice nacionalno osviještenih intelektualaca, njih oko 5 % pismenih u Hrvatskoj i Slavoniji prema podacima iz 1851. (Korunić, 2006: 436), a među njima je bio Ivan Filipović, rođen u Velikoj Kopanici 1823., prije 200 godina.

Nakon završetka triju razreda trivijalne škole u rodnoj Velikoj Kopanici, Ivan Filipović četvrti razred pohađao je i s uspjehom završio u Glavnoj školi u Vinkovcima, obrazovnom središtu slavonske Vojne granice.¹

Prilog 1. HR-DAVU-VK-35. Fond: Srednjoškolski centar „M. A. Reljković“ Vinkovci. Cataloge (Glavni imenik učenika) 1832. – 1841. Knj. 86

Budući da su učitelji bili slabo plaćeni, a škola postala od 1830. obveza za svu djecu, trebalo je priskrbiti učiteljski kadar te se država morala pobrinuti za osposobljavanje učitelja. Državnim školskim pomoćnikom mogao je postati onaj kandidat

¹ Glavne (normalne) škole osnivane su u sjedištima pukovnija pa tako i u Vinkovcima kao sjedištu Brodske pukovnije, a nazivale su se štopskim školama. Glavna škola u Vinkovcima bila je uređena prema školskim propisima važećim u cijeloj Habsburškoj Monarhiji. Zapošljavala je nadučitelja, dva učitelja i nižeg učitelja, imenovalo ih je Dvorsko ratno vijeće i Ministarstvo rata u Beču, a niže i općinske učitelje Generalkomanda. Sve školske ustanove Vojne granice bile su pod nadzorom školskih povjerenstava vojnih ustanova (graničarskih pukovnija i brigada, tj. generalkomandi). Za dvije banske i dvije slavonske graničarske pukovnije (Brodsku i Gradišku) ustrojeno je Bansko-slavonsko graničarsko školsko povjerenstvo u Petrinji.
http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_11838 (pristupljeno 1. lipnja 2023.).

koji je imao dobre sposobnosti i lijepo pismo.² Od 1838. dopušteno je zapošljavanje učiteljskoga vježbenika kod svake pukovnijske glavne škole uz 4 forinte mjesečne plaće, a Generalna komanda ovlaštena je imenovati školske pomoćnike i premještati učitelje u svom generalatu. Tromjesečni preparandijalni tečajevi za dalju naobrazbu učitelja na njemačkom nastavnom jeziku u Zemunu, Novoj Gradiški, Mitrovici i Vinkovcima uvedeni su 1836., a pripravljali su do 1840. potencijalne kandidate za učiteljsko zvanje.

Nakon završene gimnazije u Vinkovcima 1841. Ivan Filipović prihvatio je mjesto neplaćenoga učiteljskog vježbenika u njemačkoj Glavnoj školi u Vinkovcima (*Vinkovcer Gränz Stabs Schule* ili *Vinkovcer Hauptschule*) na kojemu je bio od 6. ožujka 1842. do kraja listopada 1842. Viši preparandijalni tečaj u Mitrovici pohađao je 1842.,³ nakon kojega je postao učiteljski pomoćnik u Glavnoj školi u Vinkovcima do 1844., a od te godine u Novoj Gradiški.

---

² „Imenovanje učiteljskih pomoćnika i učitelja.

Državnim školskim pomoćnikom mogao je postati samo onaj kandidat, koji je na temelju naredbe od 31. siječnja 1835., uz inače dobre sposobnosti, imao i lijepo pismo. Krasnopis bio je uopće glavni predmet za osposobljenje, zato su mlađi školski pomoćnici morali svakoga mjeseca pisati po jedan krasnopis, koji je bio otposlani c. kr. pukovnijskom zapovjedništvu na ogled i ocjenu. Reskriptom od 28. prosinca 1838. B. 5.270. dopuštena je upotreba učiteljskoga pripravnika kod svake pukovnijske glavne škole uz mjesečna 4 for., a reskriptom od 21. listopada i 28. prosinca 1838. B. 4.722. i 5.743. ovlaštena je g. generalna komanda, da imenuje školske pomoćnike i da učitelje u svom g. generalatu premješta“ (Cuvaj, 1910a: 273).

Šestomjesečni viši preparandijalni tečaj održavao se u Mitrovici od školske godine 1842./1843. Obuku pripravnika vodio je mjesni školski ravnatelj i drugi učitelji. Pripravnici su morali imati 16 godina i završen treći razred glavne škole s dobrim uspjehom (Cuvaj, 1910: 292).

B. 532. 1842. L. 2/43. 2/43.
 Das vom General Kommandanten 15ten Sessung
 in B. 120. zur Einrückung, vorerzählte Briefen
 von der Dvorskog Ratnog vijeća, mit welchem der Sprach
 Koponizer Kreisinspektor Johann Philippovich
 mit einem Brief an die Schulleute, worin er, von
 Seiten der Dvorskog Ratnog vijeća, zur Einrückung, für
 seinen Lehrstuhle, mit zur vorerzählten Komman-
 dant, für ein, selbst erwähltes Schulleute, vorgeschla-
 worden ist, wie, dem General Kommandanten, vorerzählt
 dem Schulleute, wie, er, zum, vorgeschla-
 werte, Kandidat, auf dem, Lehren, der Dvorskog
 Ratnog, zur, vorerzählten, in, vorgeschla-
 ihm, Vincovazer, Schulleute, zu, gebildet, hergeleitet
 für, eine, Dvorskog Ratnog, Stelle, mit, Schulleute,
 vorgeschla-
 wenn, er, soll, zum, vorgeschla-
 zum, in, vorgeschla-
 839
 2/43
 Q. 28. Sessung 1838. B. 5370. in, vorgeschla-
 dem, Schulleute, zu, vorgeschla-
 einen, Schulleute, von, vorgeschla-
 Kinnorung, vorgeschla-
 Kommandanten
 1842.

Prilog 2. HR-HDA-430. Fond: Slavonska generalkomanda. Predmet br. Q 2/43-1842.

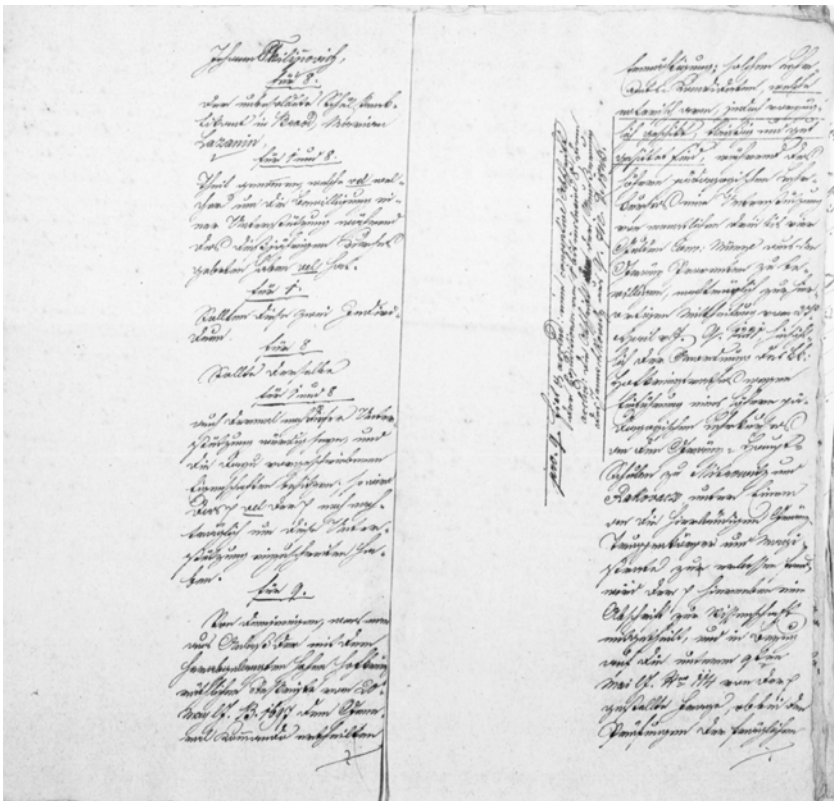
Dopis kojim Slavonska generalkomanda Zemaljskom školskom povjerenstvu u Petrovaradinu prosljeđuje odluku Dvorskoga ratnog vijeća u Beču od 6. ožujka 1842. da se kandidatu za učiteljsko mjesto, Ivanu Filipoviću iz Velike Kopanice, na njegovu zamolbu od 15. siječnja 1842. umjesto redovne mjesečne pomoći od 4 forinte dopusti obavljanje neplaćene učiteljske prakse na vinkovačkoj Višoj školi (Oberschule).

i 25 dana. Ne prima plaću ni stipendiju. Ne posjeduje imovinu ni druga primanja. Neoženjen, bez djece. Dobroga zdravstvenog stanja i tjelesnog izgleda. Dobra prirodna nadarenost.

- Znanja i umijeća: Lijepoga i urednoga krasopisa i pravopisa. Govori njemački, latinski i slavonski. Umijeće prevođenja i pisanja na navedenim jezicima. Sastave piše na njemačkom i slavonskom. Posjeduje teorijska znanja iz područja geografije, a praktična na području pukovnijskih okružja. Završio humanističke razrede (humaniora) na gimnaziji.
- Skromnoga i pristojnoga vladanja prema pretpostavljenima i podređenima. Revan i marljiv. Organiziran i pouzdan u obavljanju poslova. Dobroga morala. Bez ikakvih drugih mana i nedostataka. Nikad kažnjavan niti opominjan. Napomena: Zbog dobrog vladanja zaslužuje primati stipendiju.

Izvor i prijevod: Državni arhiv u Vukovaru, Stjepan Prutki, prof., arhivski savjetnik.

Prilog 4. HR-HDA-430. Fond: Slavonska generalkomanda. Predmet br. Q 2/101-1843.

Odgovor bečkoga Dvorskoga ratnog vijeća od 20. svibnja 1843. na dopis Slavonske generalkomande kojim se obavještava Dvorsko ratno vijeće o 13 školskih kandidata i početku višega pedagoškog tečaja u Mitrovici i Rakovcu s danom 1. prosincem 1842. te moli za ovlaštenje da ubuduće sama Generalkomanda smije odobravati izdavanje mjesečnih novčanih potpora od 3 do 4 forinte. Dvorsko ratno vijeće podsjeća Generalkomandu na reskript od 5. travnja 1842. kojim se upravo Generalkomandi dopušta raspis i dodjela novčanih potpora kandidatima pod uvjetom da su siromašnjega stanja, nadareni, marljivi i dobroga vladanja. U svom dopisu od 19. lipnja 1843. potom Slavonska generalkomanda nalaže svim pukovnijskim vlastima isplatu propisane novčane pomoći za predložene kandidate. Brodskoj pukovniji je naložena isplata novčane pomoći za učiteljske vježbenike Franju Blaškovića i Ivana Filipovića.

Izvor i prijevod: Državni arhiv u Vukovaru, Stjepan Prutki, prof., arhivski savjetnik.

Iskustvo neslobode učiteljskoga zvanja i represivnog aparata u Vojnoj granici motiviralo ga je za prijelaz u privatnu školu Petra Zoričića u Zagrebu 1851., a potom u Požegu od 1854. do 1863. te se najposlije zaposlio u Glavnoj školi na Kaptolu u Zagrebu 1863., gdje je razvio svoju djelatnost i proširio krug suradnika.⁴ Korespondirao je s brojnim utjecajnim javnim djelatnicima: Andrijom Torkvatom Brlićem, Mirkom Bogovićem, Ivanom Perkovcem, Adolfom Veberom Tkalčevićem, Vinkom Pacelom, Živkom Vukasovićem, Mijatom Stojanovićem, Josipom Prausom, Josipom Miškatovićem, Mijatom Krešićem i dr.

Filipović je bio učitelj, potom školski nadzornik, autor književnih i pedagoških djela, urednik beletrističkih knjiga, časopisa, čitanki, udžbenika i metodičkih priručnika, osnivač i predsjednik Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora 1871. godine i Saveza hrvatskih učiteljskih društava 1885., sudionik triju općih učiteljskih skupština. Zbog istaknutoga učiteljskog rada, zalaganja za poboljšanje položaja učitelja, samostalnost i slobodu školstva na narodnom jeziku, dobio je perifrorno ime *oca hrvatskog učiteljstva*.

Spomen-ploča Ivanu Filipoviću u predvorju Osnovne škole Josipa Kozarca u Vinkovcima s namjernom komemorativnom vrijednošću službeno reprezentira njegov lik i djelo, kao i nakanu zadržati ga u kulturnom pamćenju te u javnom prostoru komunicirati s društvom na svakodnevnoj razini jer se kulturno pamćenje i održava u komunikaciji. Kulturno pamćenje organizirano skladišti željene sadržaje i tragove prošlosti. Namjerna komemorativna vrijednost spomen-ploče teži neprolaznosti i vječnoj sadašnjosti u hodološkom prostoru. Spomen-ploča u predvorju Osnovne škole Josipa Kozarca u Vinkovcima komunicira sa zajednicom tekstem:

---

⁴ Životopisni podatci crpljeni iz Trstenjak, 1897.

„U VINKOVCIIMA JE POLAZIO
GIMNAZIJU I UČITELJEVAO U OVOJ ŠKOLI
IVAN FILIPOVIĆ (1823. – 1895.)
OSNIVAČ I PRVI PREDSEDNIK
HRVATSKOG PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNOG ZBORA,
OSNOVANOG 1871. GODINE
U ČAST 100. OBLJETNICE
OSNIVANJA HPKZ OVU PLOČU
PODIŽE PODRUŽNICA PKZ-a
VINKOVCI – ŽUPANJA
14. RUJNA 1971.“

Prilog 5. Spomen-ploča Ivanu Filipoviću u Osnovnoj školi Josipa Kozarca, Hrvatskih žrtava 13, Vinkovci (autorica fotografije Anica Bilić)

Spomen-ploču otkrio je predsjednik Upravnog odbora Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora Pero Šimleša, a na prigodnoj svečanoj akademiji govorili su uz njega Antun Vukasović, Milivoj Gabelica, Josip Korda i dr. Čin postavljanja spomen-ploče posvjedočuje da je dobio još jedno mjesto pamćenja u obljetničkom komemoriranju u već procesuiranoj kanonizaciji koja je rezultirala postavljanjem poprsja u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu, davanjem imena školama u Velikoj Kopanici, Račinovcima i Zagrebu, održavanjem Znanstvenoga skupa „Prosudba

djela Ivana Filipovića“ u povodu 170. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti u Velikoj Kopanici 23. veljače 1994. do konačnog institucionaliziranja u kulturnom i tekstualnom pamćenju s perifraznim imenima „oca učitelja“ i „učitelja svih učitelja“, a napose Nagradom „Ivan Filipović“. Dodjeljuje ju Republika Hrvatska na prijedlog Odbora „Nagrade Ivan Filipović“ i Ministarstva znanosti i obrazovanja za iznimna ostvarenja u odgojno-obrazovnoj djelatnosti kao najveće priznanje prosvjetnim djelatnicima, što svojom stručnošću, zalaganjem i radom unaprjeđuju odgojno-obrazovni proces i podižu ugled učiteljskoga poziva. „Nagrada Ivan Filipović“⁵ komemorijaska je figura koja u kulturnom pamćenju čuva lik i djela Ivana Filipovića, njegov agilan rad i postignuća u institucionalizaciji hrvatskoga školstva i poboljšanju položaja učitelja kao uzor i poticaj sadašnjim i budućim prosvjetnim djelatnicima.

Na granatnom stablu Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora njegov Ogranak Vukovarsko-srijemske županije pokrenuo je 2004. stručni časopis za pedagoškijsku teoriju i pedagošku praksu *Učitelj vukovarsko-srijemski*, službeno glasilo prosvjetnih djelatnika, koje izlazi jednom godišnje.⁶

IVAN FILIPOVIĆ U SLAVONSKO-ILIRSKOM KRUGU

Ivan Filipović pripadao je ilirskim i preporodnim idejama zanesenim vinkovačkim gimnazijskim naraštajima u vremenu kada su ilirizam i narodni preporod u Vojnoj granici bili nemoguća misija. Vinkovačka je gimnazija školovala budući časnički i činovnički kadar na njemačkom jeziku prema njemačkim nastavnim programima s pretežitim njemačkim nastavnim kadrom, a ilirske i preporodne ideje nisu bile prihvatljivije u Vinkovcima kao obrazovnom i vojnom središtu Brodske pukov-

---

⁵ Nagradu „Ivan Filipović“ dodjeljuje od 1964. godine Hrvatski pedagoško-književni zbor, a od 1967. Sabor Republike Hrvatske.

⁶ Uz predsjednika Ogranka Hrvatsko-pedagoškoga zbora Vukovarsko-srijemske županije Stipana Augustinova, pokretačica i urednica prvih šest brojeva *Vukovarsko-srijemskoga učitelja* od 2004. do 2009. bila je dr. sc. Anica Bilić, upraviteljica Centra za znanstveni rad HAZU-a u Vinkovcima, od 2010. do danas Ivana Petričević, profesorica hrvatskoga jezika, zaposlena u Srednjoj strukovnoj školi u Vinkovcima. U tom se godišnjaku odražavaju teme relevantne za hrvatsko školstvo, teoriju i praksu odgoja i obrazovanja u institucionalnom i izvaninstitucionalnom smislu. Sadržaj je raspodijeljen u nekoliko rubrika: *Iz teorije i prakse odgoja i obrazovanja*, *Preventivni programi u odgojno-obrazovnim ustanovama*, *Iz povijesti školstva*, *Školska natjecanja*, *susreti i smotre*, *Izvanastavne aktivnosti*, *Iz života udruga*, *Kutak za roditelje*, *Prikazi i osvrti*, *Iz rada Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora – Ogranak Vukovarsko-srijemske županije*.

Broj suradnika i opseg časopisa raste, što opravdava njegovo pokretanje i izlaženje. Časopis izlazi uz financijsku potporu Vukovarsko-srijemske županije i Grada Vinkovaca. *Vukovarsko-srijemski učitelj* serijska je publikacija koja je računalno katalogizirana u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod brojem ISSN 1334-983X. Objavljeni radovi boduju se pri izboru u više nastavno zvanje.

nije u sastavu Vojne granice. Ipak preporodnim idejama oduševljavali su se vinkovački gimnazijalci hrvatskoga i slavenskoga podrijetla, među njima i Ivan Filipović iz Velike Kopanice i Andrija Torkvat Brlić iz Broda (Švoger, 2012). Obojica su već u obiteljskom krugu bila odgajana u narodnom duhu i nacionalno zanesena. Podrijetlo Filipovićeve narodnoga entuzijazma ima korijen u kućnom odgoju, obiteljskoj anamnezi, generacijskom transferu i naslijeđu te sredini predestiniranoj za prihvatanje ilirskih ideja. Filipovićev otac Josip bio je učitelj u trivijalnoj školi u Velikoj Kopanici, a ujak slavonski vjerski prosvjetitelj i preporoditelj, katolički svećenik Adam Filipović Heldenthalski, koji je također pohađao vinkovačku gimnaziju od 1805. do 1811.⁷ Senzibiliziran za opće dobro vlastita naroda i domovine, na nećaka Ivana prenio je demokratske ideje o jednakosti svih ljudi, ideju o znanju i obrazovanju kao preduvjetu napretka pojedinca i naroda te ideju o *hasnovitosti* domovini i društveno korisnom radu.

Kao što su otac Josip i ujak Adam izvršili utjecaj na Ivana, tako je otac Ignjat Alojzije Brlić utjecao na odgoj sina Andrije Torkvata. Ujedno treba napomenuti kako su Adam Filipović Heldenthalski i Ignjat Alojzije Brlić poveznica prosvjetiteljstva 18. stoljeća i preporodnoga 19. stoljeća zahvaljujući, uz ostalo, izdavanju kalendara (*Ilirski kalendar*), favoriziranju narodne književnosti, skupljanju i objavljivanju usmene narodne građe.

Unatoč proskribiranosti ilirskih ideja, djela i tiskovina hrvatskih preporoditelja u Vojnoj granici, Ivan Filipović i Andrija Torkvat Brlić učvrstili su nacionalne preporodne ideje osobnim uvjerenjem i širili ih među vršnjacima u Vinkovcima dobivajući poticaj u tihom, ali upornom radu vinkovačkoga kapelana Mate Topalovića, koji je nosio perifrazno ime *Ilir iz Slavonije*.⁸ Svojim je entuzijazmom taj kružok omogućio vodoravni transfer preporodnih ideja na rubne prostore te njihovo okomito spuštanje u društvenoj hijerarhiji na najniži sloj s praktičnim reperkusijama na probleme pismenosti, izdavaštva, čitanja hrvatskih novina i knjiga smanjivši tako

---

⁷ Adam Filipović Heldenthalski (1792. – 1871.) pohađao je gimnaziju u Vinkovcima 1805. – 1811., u Đakovu filozofiju i bogosloviju 1811. – 1815., bio je kapelan u Vrbcici i Osijeku, profesor na bogosloviji u Đakovu te župnik u Gorjanima 1832. Upamćen je kao vjerski prosvjetitelj i narodni preporoditelj s obzirom na praktičnu ljubav prema slavonskom puku i narodnom jeziku. Uređujući *Novi i stari svetodanik iliti kalendar ilirički* te *Novi i stari kalendar* 1822. – 1867. o svom radu i trošku stavljao je knjige u ruke nepismenim i polupismenim Slavoncima kao lekturu s poučnim i zabavnim sadržajima stvarajući čitateljsku publiku među literarno nekompetentnim, poticao ljubav prema jeziku.

⁸ Mato Topalović (1812. – 1862.) među prvima je u Slavoniji prihvatio ilirske ideje te dobio perifrazno ime *Ilira iz Slavonije*. Pučku školu pohađao je u Brodu, gimnaziju u Vinkovcima, studirao bogosloviju u Zagrebu, Pešti i Beču gdje je prijateljivao sa Strossmayerom i Jurjem Tordincem. Preporodno pjesništvo objavljivao je u *Danici* i skupio u zbirci *Odziv rodoljubivog srca* 1842. Zaređen je 1837. u Đakovu, bio je vojni kapelan u Veroni, vikar u Trnavi i Vinkovcima do 1844., a potom u Đakovu profesor filozofije. Župnik je u Gradištu od 1855. do smrti.

jaz između intelektualne elite i puka u skladu s društvenom zbiljom na terenu, koja nije bila optimalna.

Ilirizam je u Vinkovcima bio nemoguća misija te je Topalović ondje prinuđen na prigušeno djelovanje i tihu revoluciju u smislu širenja preporodnih ideja, najviše distribuiranje Gajeve *Danice* (Matasović, 1937: 37), u čemu mu je pomagao mladi Filipović, a Topalović ga je poticao na književni rad i publiciranje u *Danici*. Omogućili su transfer ilirskih i preporodnih ideja intelektualne elite, koja je pokret predvodila, na široke narodne slojeve omogućivši transstalešku recepciju putem novina, časopisa i kalendara. Načinom širenja ideja, nacionalnog osvješćivanja, opismenjanja puka i stvaranja čitateljske publike Ivan Filipović bavio se u članku *Pravac naše književnosti* (Filipović, 1858), gdje se zalaže za pučku i dječju knjigu na narodnom jeziku. U fokusu mu je bila promocija hrvatske pisane riječi s obzirom na veliki broj analfabeta te dominaciju usmene kulture i oralno-auralne komunikacije u slavonskom puku.

Stanje u vinkovačkoj gimnaziji s obzirom na njemačku dominaciju te represivni vojni aparat u školskom upravljanju i nadzoru utjecao je na hrvatske gimnazijalce i budio u njima otpor prema svemu što je njemačko. Naime vinkovačko školstvo bilo je pod strogim vojnim režimom kao i cjelokupan život graničara. Vinkovačka gimnazija bila je pod vojnom upravom jer joj je osnovna zadaća bila „sljubljenje znanosti s mačem“ (Brašnić, 1879: 9-10) na prostoru „otvorene vojarnje“, kako su zvali Vojnu granicu. Odredbe i uredbe donosilo je Državno vojno ministarstvo, Visoko carsko i kraljevsko glavno zapovjedništvo, Carsko i kraljevsko dvorsko vojno vijeće, njezini su ravnatelji bili od 1822. časnici Brodske pukovnije, a neposredno njome upravljali prefekti ili predstojnici gimnazije iz profesorskih redova. Premještanje Gimnazije iz Petrovaradina u Vinkovce bilo je radi bolje kontrole rada u središtu Brodske pukovnije te da bi se u njoj odgajao i obrazovao budući časnički kadar za vojnu službu i činovnički kadar za državnu službu stoga je nastavni jezik bio njemački.

Vinkovačka je gimnazija bila njemačka gimnazija, a u njoj je nastavni jezik bio njemački, učilo se iz njemačkih udžbenika prema njemačkoj naukovnoj osnovi (kurikulu), dapače i većina je bila njemačkih i austrijskih profesora među kojima mnogi nisu znali hrvatski. Hrvatski jezik u vinkovačkoj gimnaziji bio je nepoželjan i proskribiran, čak prezren, osobito u vrijeme intenzivne germanizatorske politike za Bachova apsolutističkoga desetljeća. Hrvatskim jezikom bilo je dopušteno podučavati samo na satu vjeronauka. Prema naputku Glavnoga zapovjedništva iz 1822./1823. g. vjeronauk se predaje njemačkim jezikom, ali se vjeroučitelju dopušta nerazumljivo učenicima rastumačiti narodnim jezikom. Bio je to rezultat zalaganja đakovačkih biskupa koji su ustrajno radili na tome da se vjeronauk u gimnaziji

predaje narodnim jezikom. Vjeroučitelji u vinkovačkoj gimnaziji kao što su Matija Krmpotić, Josip Stjepan Relković, Blaž Bolthausen, Franjo Sebastijanović, Gabra Babić i dr. bili su desetljećima jedini čuvari narodnoga jezika te promicatelji hrvatskoga i slavenskoga identiteta.

U Vinkovcima je na Filipovićeve ideološki profil utjecalo prijateljevanje s gimnazijskim kolegom Andrijom Torkvatom Brlićem iz Broda.⁹ Filipovićeve i Brlićeve generacija unijela je u vinkovačku gimnaziju val nacionalnoga oduševljenja. Ilirske ideje i stavovi jasno se iščitavaju iz Filipovićeve korespondencije s Andrijom Torkvatom Brlićem, tiskom objelodanjene u *Starinama* (knj. 45) 1955. u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. U toj se korespondenciji iščitavaju heteropredodžbe o Nijemcima i Mađarima kao neprijateljskom dominantnom Drugom u vrijeme dviju hegemonijskih praksi prisutnih u Kraljevini Slavoniji kao prostoru prepletanja autohtonosti domorodaca s austrijskom i mađarskom alohtonošću i drugošću te autopredodžba o Slavoncima i Slavenima kao miroljubivim ljudima. Identitet se gradi na opozicijama Mi – Drugi, slavonsko – njemačko, slavonsko – mađarsko. Autohtona kultura Slavonaca u obje je varijante hegemonijskih praksi podčinjena, a Slavonija periferija pod vlašću dominantnih centara moći – Beča i Pešte. *Nijemština* se doživljavala kao drugo, tuđe, strano, a austrijska dominantna hegemonijska sila kao teret i nesreća te su se uvećavale razlike između Slavonaca i austrijskoga Drugoga koji je nametanje svoje kulture doživljavao kao „civiliziranje divljaka“, a svoju hegemoniju i supremaciju legitimirao apsolutističkim centralističkim vladanjem i upravljanjem. Ilirskim idejama nadahnuti te poneseni narodnim preporodom vinkovački gimnazijalci sudjelovali su u revolucionarnim previranjima, o čemu otac Ignjat A. Brlić piše sinu Andriji: „U Vinkovcima se đaci pobunili i išli Oberštaru, da jim dade oružje, da oni idu na Mađare... a generalu su rekli, da žele narodnu zastavu na gimnaziji razviti. General im nije odobrio, ali zastava narodna na gimnaziji se vije.“ (Lončar, 1955, bilješka 8: 419)

Latinski jezik bio je u vinkovačkoj gimnaziji nastavni jezik do 1851./1852. šk. g. kada je zamijenjen njemačkim jezikom kako bi njime učenici što bolje ovladali te mogli ići na daljnje školovanje i napredovati u vojnoj ili činovničkoj karijeri. U vinkovačku je gimnaziju uveden 1850. ilirski jezik kao zaseban nastavni predmet te Filipović piše iz Nove Gradiške 8. travnja 1850. prijatelju Brliću o tome:

„Naš direktor Hadžić predložio je još lani *kriegsministeriumu* mene, Stojanovića i Tomaševića za učitelje narodnoga jezika na gimnaziju u Vinkovcima. Medjutim, od tog vremena nije nikakva rezolucija došla, a vinkovački profesori uveli su njemački jezik kao tobož materinji, mjesto slavjanskog, i muče i truju sada time našu mladež. (...) Ali ja mislim, da

---

⁹ U Glavnom imeniku učenika II. razreda humaniora vinkovačke gimnazije za 1841. vidljivo je da su Ivan Filipović i Andrija Torkvat Brlić bili razredni kolege. Vidjeti Prilog 1.

bi po načelu ravnopravnosti trebalo da vinkovački gimnazium sasvim slavjanski bude, ne pako da se pri njemu stolica našeg jezika ustanovljuje!“ (Lončar, 1955: 431)

Tijekom školovanja i prvih godina prosvjetnoga rada Ivan Filipović se u Vinkovcima, a poslije u Novoj Gradiški nalazio na najslabijem, rubnom, graničnom pojasu Monarhije, u Vojnoj granici gdje je osjetio represiju vladajućega vojnog aparata, neslobodu u školskom sustavu, germanizaciju i mađarizaciju. O mađarizaciji i svom otporu piše Brliću iz Mitrovice 28. srpnja 1842. godine:

„Zar mi Hrvati i Slavonci kroz deset godina da mađarski govoriti moramo? (...) Ja mađarski učiti ne ću. Valjda će za me bit mjestance gdje god u Srbiji ili Cr. G. ili R. Mislio sam da taj ... jezik učim, da znam što se o nama l..e, a sad ne ću, ma se nebesa na me srušila“ (Lončar, 1955: 400).

Protiveći se germanizaciji i mađarizaciji, borio se za slobodu izražavanja i poučavanje na narodnom jeziku, tj. za uvođenje narodnoga jezika u nastavu ne samo kao nastavnoga predmeta nego kao nastavnoga jezika i jezika obrazovanja.

PREPORODNO PJESNIŠTVO IVANA FILIPOVIĆA:

„SAMO TEBE I ROD SLAVSKI LJUBIM!“

Premda je mali broj pismenih, a nacionalno osviještenih intelektualaca i kulturnih djelatnika u *stoljeću naroda* sudjelovalo u hrvatskim nacionalno-integracijskim i homogenizacijskim procesima, najveća su postignuća ostvarena na kulturnom i jezičnom planu. Jezik i književnost bili su iznimno učinkovita sredstva u potvrđivanju nacionalnoga identiteta te širenju ilirskih i preporodnih ideja. Preporoditeljima pa tako i Filipoviću književnost je tendenciozno, utilitarno, poučno, odgojno i nacionalno i ideološko sredstvo u funkciji buđenja nacionalne svijesti i širenja ideja, artikuliranih ponajviše u pjesničkim tekstovima, koji imaju povlašteni status u žanrovskom mozaiku preporodne književnosti. Književni rad Ivana Filipovića ostao je u sjeni pedagoškoga rada zbog kojega nosi perifrazno ime *učitelja svih učitelja*. U širenju preporodnih ideja Filipović se pouzdao u performativnost pjesničkih riječi, a trag im pratimo u onodobnoj periodici, u utjecajnom književnom prilogu *Narodnih novina – Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj, Nevenu, Zori dalmatinskoj* i drugima glasilima. Hrvatska je književnost u 19. stoljeću u službi nacionalno-homogenizacijskih i integracijskih procesa, a svoj pjesnički obol dao je Ivan Filipović kao predstavnik drugoga naraštaja preporodnih pisaca objavljujući rodoljubne, ljubavne, intimne i političke pjesme. Duhom preporodnoga pjesništva motivirana Filipovićeve lirika kao interakcija nacionalizma i romantizma objedinjuje dvije velike ljubavi: ljubav prema narodu i ženi, oboje bez slobode. U domo-rodnim pjesmama dao je oduška kolektivnim osjećajima, u ljubavnim intimnim.

Filipovićeve ljubavna lirika u gabaritima je horizonta očekivanja romantičarske poetike, pisana u duhu preporodne manire s idealizacijom žene i reprezentacije ženstvenosti u obliku fascinacije lirskoga subjekta i stereotipnoga pogleda koji prenačava ljepotu u predočavanju žene koja je:

Vila medj vilami,
Zvězda medj zvězdami,
Božica je rajska
Medju božicami. (Filipović, 1847a: 137-138)

Krasna djeva i ljubavna tematika način su za očitovanje emotivnih stanja lirskoga subjekta u rasponu od ljubavne čežnje preko ushita do tuge koja otvara prostor romantičarskom pesimizmu. Ljubavno pjesništvo hrvatskih preporoditelja neopetrarkističke je poetičke impostacije, nastalo pod utjecajem Petrarkina kulta, a očituje se u petrarkističkoj idealizaciji ženske ljepote i ljubavi, metaforizaciji, epitetima i leksiku što potvrđuju i Filipovićeve izrazi zlatni prami, rajsko lice, medne usne, crno oko, tanani stas, vilinski hod, blago srce, zatraviti i dr. Neopetrarkističkim pjesničkim tekstovima hrvatski su preporodni pjesnici posvjedočili kontinuiranje ne samo petrarkističke tradicije nego i hrvatske renesansne petrarkističke baštine, a Filipovićeve Lepirice, uz petrarkizam, pokazuju i utjecaj suvremenoga Vrazova ljubavnoga kanconijera Đulabija. Neopetrarkizam se u Filipovićevu ljubavnom pjesništvu potvrđuje i apelativima krasna djeva, ljubovca, anđeo, duša, vila, božica, krasna djeva, a antropinom Milka pripisuje im nacionalnoidentitetski podatak. Pripadnost se preporodnom pjesništvu očituje i pridavanjem nacionalnoga određenja i osviještenosti idealnoj ženi domorodkinji od budnice pod naslovom *Poziv na gospodje i djevojke ilirske u kolo domorodno* pa nadalje. Uz očekivanu ljepotu, marljivost, dobrotu i podrazumijevajuću tradicionalnu ulogu dobre supruge, uzorne majke i domaćice, *hitre prelje, vješte švelje i vezilje*, dodjeljuje joj i ulogu nacionalno osviještene odgajateljice i aktivne preporoditeljice, koja širi ljubav i njome osvaja cijeli svijet:

Što ljubeznom dievu pravi?
Kad svoj narod ljubi vrli,
Čovječanstvo kad sve grli,
Kad joj ćuti najsvetije
K srodnom srcu srce grije:
Tad je dieva ljubezniva,
Ljubav bo ju razblaživa;
Da ljubav je tajna sila,
S kom je svaka dieva mila. (Filipović, 1854)

Najviše je Filipovićevih ljubavnih pjesama apelativne naravi u formi obraćanja u fingiranoj komunikaciji lirskoga subjekta s ljubljenom. U pjesmi *Děvojkam i gospojama slovinskim* lirski se subjekt obraća ženskom kolektivu, *neharnim kćerima s prijekorom zbog odnarođenosti* te konstatira: „Što je tudje sve to oni štuju / Pa

tudjini pute razkerčuju; / Gospe čeda po tudjinski goje / A djevice tudjim glasom poje.“ (Filipović, 1845: 361–362).

Filipović se, osim za nacionalno i politički osviještene djevojke i žene, zalagao i za dobro obaviješten i obrazovan krasni spol budući da slabom naobrazbom ne pridonosi nacionalnom osvješćivanju i širenju nacionalnih ideja niti participira u javnom životu. Mažuranićevom reformom školskoga zakonodavstva 1874., u čijoj je zakonskoj regulativi i izradbi sudjelovao i Filipović, pučka je škola postala obvezna i za dječake i djevojčice. Uvidjevši da se do emancipacije žena može doći putem obrazovanja, zalagao se za sveučilišno obrazovanje djevojaka. Bio je agiln u širenju krugova čitateljica na hrvatskom jeziku jer su građanske djevojke i žene, uglavnom germanizirane, govorile njemački i čitale njemačku literaturu, što potvrđuje stanjem u Zagrebu: „Čuti ćemo na sve strane kako naš ženski svijet njemčari, kao da su sve rođene Njemice, i pričinit će nam se, da smo prije u njemačkom Frankfurtu, nego u hrvatskom Zagrebu.“ (prema: Trstenjak, 1897: 120) Praktično se zalagao za širenje hrvatske knjige namijenjene ljepšem spolu te za stvaranje ženske čitateljske publike koju nastoji pridobiti za narodni jezik jer „na stolovima naših krasotica vidimo ponajviše njemačke romane, njemačke pjesnike, njemačke časopise“ (Trstenjak, 1897: 121). Stavio se u obranu učiteljica zbog potplaćenosti njihova rada u usporedbi s učiteljima:

„Kad se radi samo o courtoisie-i naprama ženskomu rodu; kad je do toga, da našim omiljem budu, da nam pomognu u nastojanju oko patrijotičkoga uzleta naroda, onda smo puni hvale i slave na taj lijepi spol, onda su nam one naše sunce, naše zvijezde, i Bog zna što ne sve: ali kad ih je nagraditi u najplemenitijem, no i najmučnijem radu za narod, onda evo cincarimo, i ne ćemo da jednako s njima i nagrade toga rada dijelimo.“ (prema: Trstenjak, 1897: 135).

Filipovićevo pjesništvo potvrđuje glavne topoe hrvatskoga preporodnoga pjesništva ljubav prema narodu i ženi pa tako u pjesmi *Najsladi glasi s ushitom djevi ljubljenoj* priopćuje: “Tebe samo i rod slavski ljubim!” Kolektivne emocije o patničkoj i podaničkoj poziciji vlastita naroda u okvirima kolonijalno-imperijalne politike velikih neslavenskih naroda izražava apelativno-eksklamativnim stihovima u brojnim pjesmama pa tako i u jednoj od svojih prvih pjesama *Mome rodu o novome godu* na početku 1845. godine:

Tudjin sebi, svoj tudjinom,
Bez svakoga živa znaka,
Spavao si dugo pokrit
Tmastim plaštom od oblaka,
Neslogom i neznanosti,
Moj narode, ranjen dosti! (Filipović, 1845b: 5)

U Filipovićevu pjesništvu prisutni su motivi zvijezde i (polu)mjeseca, heraldičkih simbola, preuzetih iz ilirskoga grba (*Danici i bratji slavjanskoj*). Meteorološka metaforika, poetska klimatologija te pejzažni motivi u funkciji su preporodnih ideologema i raspoloženja:

Na nebeskom tvome svodu
Danica se sjajna rodi,
Veličanstva koja puna
Put valovah zračnih brodi,
Gledeć tmine da razpàrši
I neznanstva lance skàrši! (Filipović, 1845b: 5)

Filipovićevo se pjesništvo dobro pozicioniralo te su pjesme *Tri lepira*, *Božja dobrota* i *Mudri sinak* našle svoje mjesto u čitankama (*Ilirska čitanka za gornje gimnazije*, 1860), a uglazbljenim pjesmama *Gdje je pjesnika stan*, *Pokraj Save* i *Što je bolje dao je svoj obol preporodnoj pjesmarici* i glazbenoj kulturi te njima raspjevao nacionalno probuđene domorodce (Cuvaj, 1910b: 6). Vatroslav Lisinski uglazbio je 1852. pjesme *Mladoy naravi* pod naslovom *Oj naravi mlada, u tebi radost vlada*, *Piesan potlam nauka* (Lisinski, 1852a) naslovivši je još i prema prvom stihu *Hajde da se veselimo te Večernjaču* pod imenom *Večernja pjesma za mladež* (Lisinski, 1852b) ili *Bože dobri na nebesi* (Žigić, 1994: 127). Joža Skok uvrstio je pjesmu *Mladoy naravi* u antologije *Sunčeva livada djetinjstva* (1979) i *Lijet Ikara* (1987), Ivo Zalar u *Antologiju hrvatske dječje poezije* (1994).

Uz budničarsko-davorijske stihove ispunjene optimizmom, aktivizmom, nacionalnim zanosom s pozivima na slogu, javljaju se stihovi puni sentimenta i bidermajerskih doživljaja nesigurne stvarnosti, klonuća, traženja utočišta u intimi i vjeri. Intimne pjesme pune su bolećivih stanja uslijed nesigurna i nestalna svijeta, a razlike između stvarnosti, nade, ideala, želja izvor su rezignacije:

Neizvjesnost i nestalnost
Udes jeste sviuh nas. (Filipović, 1852)

Rodoljubni i ljubavni zanos pomućen je neodgovarajućom lošom sadašnjošću. Uz poziv na buđenje iz mrtvila i akciju, Filipović je prodorno gledao u budućnost s jasnim zadatkom postavljenim pred drugi naraštaj preporoditelja koji treba s književnoga prijeći na znanstveno i obrazovno područje u okolnostima kolonijalno-imperijalnih politika kreiranih u carskom i kraljevskom Beču s legislativom u oktroi-ranom ustavu, a realiziranih i za Bachova apsolutizma, što su dovele do klonuća hrvatske književnike i preporoditelje:

Tvrdo, čvrsto ja vjerujem:
"Da će Višnji teb' pomoći,
Što bit ima, da će biti,
Što doć ima, da će doći;

*Da ćeš mi se dić i rasti,
Znanostju i slavom cvasti.*“ (Filipović, 1845b: 5)

Kao što nečisti
Od tamjana bježi,
S prosvjete se tako
Mnogom koža ježi.
Zašto? Jer puk uman
Samosilje krši,
A pravicu svakom
Traži da se vrši. (Filipović, 1864)

FILIPOVIĆEV I BOGOVIĆEV TISKARSKI DELIKT: DOMORODNA UTJEHA NA OPTUŽENIČKOJ KLUPI

Nakon preporodne euforije, „proljeća naroda“ i revolucionarne 1848. godine, uslijedilo je „gluho književno doba“ (Prosperov Novak, 2004: 59) bez slobode izražavanja uz slabu književnu produkciju. Književni časopis *Neven* ostao je bez suradnika zbog cenzure i špijunske mreže koja je držala pod strogom kontrolom i nadzorom političku nepoćudnost u svim sferama javnoga života. Euforičnu prvu fazu ilirskoga pokreta zamijenilo je mrtvilo i klonuće za Bachova apsolutizma kada se germanizacija pozicionirala u jednoj od svojih kulminacijskih točaka. „Nakon 1850. Hrvatska je ostala bez Sabora, bez županijskih skupština, bez osobnih sloboda“, književnopovijesno konstatira Slobodan Prosperov Novak (2004: 43). Neslobodu hrvatske pisane riječi potvrđuje inkriminirana i cenzurirana pjesma *Domorodna utjeha*, koja je trebala biti objavljena u 38. broju *Nevena* 16. rujna 1852. godine:

Domorodna utjeha¹⁰

Od Iv. Filipovića

Domorodci, što ste tužni,
Što ste duhom svi klonuli,
Što ste mukom umuknuli,
S koje tuge i nevolje?

Zato, što se nalazimo
Na ogromnih razvalina
Prošasnijeh od godina
Krasnijeh sanki, krasnih želja?

A zar moga drukče biti?
Gdje su sancij, gdje su želje

---

¹⁰ Na njezinu mjestu u *Nevenu* broj 38 na 593. stranici objavljena je pjesma M. Bana „Odlazak“.

Učinile kom veselje
Pri istini bijelom danu?

Da smo bili pametniji,
Pa k tom da smo manje snili,
Više mudro pak radili,
Sad bi bili cilju bliže.

No kad nismo, to ne treba
U zdvojenju sjedit sada
I gledati gdje nam pada
I to malo, što nam osta.

Kukavica mahom dršće,
A muž hrabar taj se bori,
Dok mu žića baklja gori,
Prot udesu najernjemu.

S ničeg hrabar muž ne preda,
Ma sva zloba na njem stala,
Ma nebesa na njegov pala,
On se s mjesta svog ne miče.

Zato gore, gore s duhom!
Jošte Bog naš stari živi,
Još sokola ima sivih,
Jošte pravde i ovkraj ima!

Nije vrijeme sad zdvojenju:
Što nij' bilo to će biti,
Pravda mora pobijediti,
Ma svi vrazi prot njoj stali. (Prijepis prema: Lončar, 1978: 192–193).

Zemaljski sud i Banski stol oslobodili su krivnje autora Ivana Filipovića i Mirka Bogovića, urednika *Nevena*, a Vrhovni sud u Beču osudio ih je na kaznu strogoga zatvora od šest mjeseci zbog narušavanja javnoga mira, koju su izdržavali od 2. kolovoza 1853. do 2. veljače 1854. utamničeni u okovima. Politički kontekst oktroi-ranoga ustava i Bachova apsolutizma prouzročili su takav ishod s pozivom na *Zakon o tisku* od 27. svibnja 1852. prema kojemu se za objavljivanje politički nepoćudnih sadržaja pozivaju na odgovornost te kažnjavaju autor, nakladnik, tiskar i prodavač. “U tužbi državnog odvjetništva stoji ovako: ‘svrha Domorodne utjehe bila je sadanje državne institucije omraziti, prijašnje pako uzveličati te time nezadovoljstvo rasprostiti i razdraživati...’” (Lončar, 1978: 197)

Zatvorske nedaće umanjivala im je brižnost „majke iliraca“ Josipe Vancaš i Ivane Pürkerth, slavenofilke i buduće Filipovićeve supruge. Filipović u pismu Josipi

Vančaš, poslanom iz zatvora 1. listopada 1853., posvjedočuje spoznaju važnosti slobode u životu pojedinca i naroda te se nakon zatvorskog iskustva trajno posvetio borbi za slobodu na različitim područjima:

„Kao što se tek bolešću nauči pravo štimati i cijeniti zdravlje, tako i slobodu svoju nauči čovjek tek onda pravo cijeniti, kada ju izgubi. Sloboda! Sloboda! O koliko sam put tu svetu i božansku riječ nedostojno imao u ustih svojih! Istom sad, počem sam ju izgubio, naučio sam, što će to reći slobodnim biti. Sloboda je živalj duševnog i tjelesnog žića; izvan nje neima pravog života, prave sreće, pravog zdravlja, pravog napretka, ni za duh, ni za tijelo, kako pojedinih ljudi, tako i cijelih narodah! Da, sloboda je uvjet svake prave sreće, bez nje ništa ne može imati prave vrijednosti za čovjeka.“ (Šiffer, 1910: 410)

Već ranije u *Zarobljenom sokolu* u alegoriju je uvio misao o narodnoj neslobodi te poantirao stihovima:

Tko se nije sam kadar slobodit,
Onaj nije ni slobode vriedan! (Filipović, 1848: 126)

Filipović i Bogović pomilovani su tek nakon odslužene stroge zatvorske kazne od šest mjeseci, ali samo od posljedica osude za tiskarski prijestup, tj. od izopćenja iz društvenoga života, nemogućnosti zaposlenja te gubitka svake javne služne i zvanja. Olakotne okolnosti bile su što 38. broj *Nevena* nije distribuiran pretplatnicima jer je zaplijenjen već na pošti, potom siromaštvo i uzorno moralno vladanje Ivana Filipovića i Mirka Bogovića.

U ciklusu 2. *Sitnih političnih pjesama*, objavljenom u *Domobranu* 1864., Filipović je još eksplicitnije izrazio ideju porobljenosti i neslobode s gorčinom osobnoga iskustva tamnovanja:

Čim se diete rodi,
Mahom ti ga vežu:
Prsa, ruke, noge
Povoji mu stežu.

Zašto? Jer i potle
Negve ima nosit,
I u tuđjinacah
Pravicu si prosit;

A od mala tko se
Slobodi priuči,
Dragovoljno viek se
U jaram neskuči. (Filipović, 1864)

Politički kompromitiran inkriminiranom pjesmom *Domorodna utjeha* Filipović je izgubio motivaciju za književni rad, međutim i dalje nastavlja borbu protiveći se germanizaciji i apsolutizmu na području školstva i izdavačko-nakladničke djelatnosti.

ILIRSKI IDEOLOGEM U PJESNIŠTVU I KORESPONDENCIJI IVANA FILIPOVIĆA

Nakon euforije ilirskoga pokreta i hrvatskih narodnih preporoditelja, uslijedilo je mrtvilo i klonuće za Bachova apsolutizma kada je germanizacija u jednoj od svojih kulminacijskih točaka dovodila u pitanje postignuća ilirskoga pokreta i prve faze hrvatskoga narodnog preporoda. Druga kulminacijska točka s mađarizacijom za Khuenova banovanja dovodila je u pitanje postignuća na planu konstituiranja moderne hrvatske nacije tijekom 19. stoljeća.

U konstituiranju moderne hrvatske nacije u 19. stoljeću sudjelovala je manja skupina intelektualaca, nepoćudna u društveno-političkom okruženju te se morala snalaziti kako bi se izborila za svoje mjesto u Habsburškoj Monarhiji, konglomeratu naroda kojega nazivaše talionicom i tamnicom naroda s obzirom da je Beč apsolutističkom i centralističkom politikom poništavao razlike među narodima i jezicima nametanjem njemačkog jezika kao općega komunikacijskog sredstva u nakani da objedini sva područja javnoga života u jedinstveno tržište, društvo, upravu, školstvo i kulturu ne bi li stvorio austrijski narod prema načelu političke nacije. Beč je stoga njemački držao prikladnim za opći komunikacijski kod, Pešta mađarski. Hrvatski pak preporoditelji borili su se za hrvatski jezik i njegovu uporabu u svim sferama javnoga i institucionalnoga života te praktično svjedočili o njegovoj polivalentnosti i polifunkcionalnosti sa sviješću da pravo na nacionalni identitet ima zajednica koja ima svoj standardni jezik prema konceptu jezične nacije (*Sprach-Nation*).

a) Performativno nacionalno imenovanje

Filipovićevo je ideološko opredjeljenje uklopljeno u proces nastanka moderne hrvatske nacije u 19. stoljeću i otisak je preporodnoga nacionalizma. Nikša Stančić preporodni nacionalizam analizira i opisuje kao kulturni ili etnonacionalizam prema kojemu se nacija definira prema krvnom srodstvu, jeziku, tradiciji, običajima i sustavu vrijednosti (2007: 33–56). Širenju, a potom sužavanju semantičkoga polja ilirskog ideologema pridružen je širi i uži opseg identitetskog određenja te u konačnici preciznije artikuliranje nacionalnog identiteta. Petar Korunić u knjizi *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije* interpretira procesualnost u konstruiranju nacionalnog identiteta od ilirskoga, općeslavenskoga i južnoslavenskoga do hrvatskoga. Preporoditelji, elite i javni djelatnici u Trojednoj Kraljevini 19. stoljeća nisu se mogli identificirati sa zajedničkim vrijednostima općeslavenske zajednice, niti stvoriti zajednički slavenski jezik, niti iskazati lojalnost zajedničkoj panslavenskoj državi koja nije postojala, a nije bilo ni političke volje ni platforme za njezino stvaranje. Ilirski identitet bio je fikcija prema Koruniću te ga pojmljena u značenju južnosla-

venskoga identiteta nije bilo moguće izgraditi u ondašnjoj konstelaciji moći stoga se sveo na pojedine grupe ili pak iznjedrio austroslavizam koji je računao na pove-zivanje južnoslavenskih naroda u okvirima dopuštenoga, a omeđenoga državnim granicama Habsburške Monarhije, tj. na području Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Srijema, Bačke, Banata i Bosne. Hrvatski identitet oblikovao je modernu hrvatsku naciju „zbog svoje životne orijentacije ljudi, koja je suvremenike poticala na organi-zaciju života, rada i djelatnosti u konkretnoj sredini unutar hrvatskoga prostora i hrvatskih pokrajina“ (Korunić, 2006: 191). Filipovićeви tekstovi potvrđuju prija-njanje uz sveslavenski, južnoslavenski i hrvatski identitet, a zalagao se i za patriotski identitet s Trojednom Kraljevinom / Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalma-cijom, što je evidentno u članku *Povjesni odsjek čitanke hrvatske i srbske za IV. razred glavnih škola* iz 1863. godine:

„Potrebno je da se u mladeži srpskoj uz čuvstvo narodno goji također i ljubav prema onoj zemlji, gdje živi i gdje će danas sutra uživati sva prava i sve slobostine građanske. A tomu ne samo da se ne zadovoljava nego bi se gotovo moglo reći, da je taj obzir prama trojednoj kraljevini upravo navalice zanemaren. I ono malo gradiva iz hrvatske povjesti ili je poispušteno, ili je preinakom raslabljeno; a što je izvorna sastavljano, posve jednostrano i krivo, po čem se neke zasluge za državu, počinjene ukupnim stanovništvom trojedne kraljevine, upisuju samo srpskomu narodu“ (Filipović, 1863, Trstenjak 1897: 129).

Proces preciznijeg određenja nacionalnog identiteta moguće je detektirati pra-ćenjem procesa performativnoga nacionalnog imenovanja pod ilirskim imenom. Za-branom ilirskoga imena početkom 1843. doveden je u pitanje proces performativ-noga nacionalnog imenovanja te je bilo nužno promijeniti strategiju. Ilirsko ime zamijenjeno je varijantnim oblicima slavenski / slovinski / slavjanski / slavski, a potom hrvatskim imenom, što pokazuje iznimnu prilagodljivost i polifunkcionalnost ilirskog ideologema te djelotvornost u konstrukciji nacionalnog identiteta kao i učinkovitost u nacionalno-homogenizacijskim i integracijskim procesima. Popri-mivši nadnacionalni i nacionalni karakter, ilirski je ideologem pokazao svoju poli-semičnost i rastezljivost od panslavizma preko južnoslavizma i austroslavizma do kroatizma. Nakon što je zabranjena uporaba etnika *Ilir* i ktetika *ilirski* te ilirskoga heraldičkoga znakovlja, Ivan Filipović u svojem pjesništvu koristi etnike *Slovinci*, *Slojenci*, *Slavjani*, *Slaveni*, *Slavi*, *Slavonci* te iz njih izvedene ktetike *slovinci*, *sla-vjanski*, *slavenski*, *slavski*, *slavonski*. Panslavenska ideja u preporodnom pjesništvu javlja se u provodnom antropomorfiziranom i maternaliziranom motivu *majke Slave* sa slikom majčinskoga tijela, derivirane iz obiteljske metaforike kako bi se naglasilo krvno srodstvo svih slavenskih naroda i učinkovito djelovalo na buđenje nacionalne svijesti Slavena, na uzajamnost i slogu nasuprot rastrganom političkom tijelu:

Svi pak vience skupa prave,
Majku Slavu¹¹ da proslave. (Filipović Kopančanin, 1846: 140)

Prozirne tvorbe etnika *Slaveni*, *Slavjani*, *Slavi*, *Slavonci*, koji imaju zajednički korijen s leksemom *slava* te korijen etnika *Slovinci*, *Slovjenci* i leksema *slovo* upućuje na njihovo (pseudo)etimološko tumačenje koje je iznimno frekventno u preporodnom diskursu u sklopu strategija nominalne identifikacije s jakim performativnim učincima, npr. „O Slavonci! je l' to slava, Od ko'e ime vi nosite...“ (Filipović Kopančanin, 1846: 140)

U pjesmi *Danici i bratji slavenskoj* javlja se etnik *Slavjan* i ktetik *slavenski* i *slavjanski*:

Slavjan može složan biti.
Sad ti s' posried rajskih dvorah
Slavjanskih vije staza. (Filipović Kopančanin, 1845: 165–166)

U pjesmi *Djevojkam i gospojam slovinskim* koristi oblike *duh slavjanstva*, *slavske zvijezde*, *majka Slava*, *slovinkinja vila*, *slavska krvca*, a etnik *Slavonac* i ktetik *slavonski* u pjesmama *Slavoncem* i *Pokraj Save*:

O slavonska kârvi slavna! (Filipović Kopančanin, 1846: 140)

Kad Slavonac prirodjenoj
U kratkoći i dobroti
Na ovih žalih tada pase.
Kad Slavonke ovuda su
U radosti šetale se... (Filipović, 1847b: 72)

Performativnom nacionalnom imenovanju obol je dao i Mato Topalović, koji je izvršio utjecaj na Filipovića za gimnazijskoga školovanja i pripravničkoga/vježbeničkoga staža u Glavnoj školi u Vinkovcima kada im se spacijalno preklapaju životni putovi. Topalović je dovršetak rukopisa svoje knjige *Odziv rodoljubnog serca iliti vlastitih pėsničkih pokušenjah* datirao i locirao: „U Vinkovcih mēseca Rujna 1842.“ Šireći preporodni duh i ilirske ideje, želio je da nominalni nacionalni identitet bude pod slavonskim imenom kao sljednikom ilirskoga imena pozivajući se na prošlost Kraljevine Slavonije, a ne pod *horvatskim* imenom:

Mi smo bratjo ilirskog
Sinci plemena.
Nećemo se dakle tog'
Stidit imena!
Ta na svētu starijeg
Nema roda od našeg;
Nema od ilirskoga

---

¹¹ Sva podcrtavanja u tekstu koji slijedi autoričina.

Roda slavnoga!
Svi što poslé slavinsko
Ime dobiše,
Svi ti nekad ilirsko
Ime nosiše.
Ta pod ovim imenom
Starim Gerkom, Rimljanom
Strah, trepet je zadavan
Ilir je slavan! (Topalović, 1842: 63–64)

Mato Topalović identifikacijski koncept panslavizma reprezentira pod imenom Slavonije:

Al' koje će – pitaš – ime biti,
Koje će se svima omiliti.
Nit *Russia*, niti *Moskovia*;
Nit *Čechia* niti *Polonia*;
Nit je tako ime *Dalmacia*,
Nit susédno nama *Kroacia*;
Nije za to ime *Moravia*,
Znamenito neĝda li *Savia*;
Nije tako ime *Bulgaria*,
Nije *Bosna*, nije ni *Serbia*;
Mnogo ime neznači *Istria*
Nij' prikladno za sve *Iliria*!
Isto staro ime *Panonie*
Spram imenu šta je *SLAVONIE*? (Topalović, 1842: 96)

Slavonskim se imenom odupire regionalnim partikularizmima i *horvatskom* imenu:

„Ja u starini samo *slavonsko ime* tamo nalazim. „*Bani totius Slavoniae!*“ imadiahu oblast od mora jadranskog tia do Dunava (...) mi u Ilirii nahodeći se *Slavi* istina ostajemo, i moramo ostati *Iliri*, da Russi istina ostaju Russi, tako Poljaci i Česi, al' da su svikolici ti ipak *Slavonci*? (...) *Živilo dakle ime Slavonsko kano ime sveobće velikog naroda, živio u tom smislu opet Panslavismus* u perkos neĝojima mudriašima!“ (Topalović, 1842: 128, 130, 131)

b) Ilirski identitet i njegovi topoi

Kada je 1845. g. dopuštena uporaba ilirskog imena u književnosti, Filipović u pjesmi *Nje krasote* iz 1847. rabi kretik *ilirski*:

Al nje glas vilinski
Kad ilirski zbori
Skladni romon rajske
Mnim da lire ori. (Filipović, 1947a: 137)

Proces performativnoga nacionalnog imenovanja možemo još eksplicitnije pratiti u korespondenciji nacionalno osviještenih i preporodno zanesenih vršnjaka Ivana Filipovića i Andrije Torkvata Brlića. Svoje ilirsko opredjeljenje i slavenski identitet mladi Filipović potvrđuje u pismu upućenom A. T. Brliću 1842. iz Mitrovice:

„Ilir i uopće Slav ostajem, makar se planine na mene sorile,¹² makar se pakao i nebo na mene oborilo, nepomičan ću ipak u svim tim nepogodam u mojoj ljubavi prama milom rodu i domovini ostati kano klisurina usred valova morskih” (Lončar, 1955: 400).

Filipović književnim diskursom promovira ilirsku ideologiju, te ju, uz ostalo, potvrđuje zastupanjem autohtone slavenske teorije o postanku Hrvata, potomaka antičkih Ilira i autohtonoga stanovništva u drevnom Iliriku. U njegovim tekstovima možemo naći potvrde topoa ilirskoga ideologema kakve je utvrdila ilirologinja Zrinka Blažević s polazištem u klasifikaciji generativnih elemenata etničke zajednice etnosimbolista Anthonyja D. Smitha i Lauerove ilirske topologije te na temelju svojih interpretacija korpusa relevantnih tekstova. U knjizi *Ilirizam prije ilirizma* iznijela je topičku matricu ilirskog ideologema s toposom nacionalne geografije, potom zajedničkoga drevnog podrijetla, teritorijalne rasprostranjenosti, jezičnoga jedinstva, nacionalne karakterologije, nacionalnih institucija, heroja i svetaca (Blažević, 2008: 90). U nastavku ćemo detektirati topoe ilirskog ideologema u Filipovićevim tekstovima.

Topos nacionalne geografije

Uz naglašavanje brojnosti, ideju panslavizma Filipović potvrđuje jezičnom i prostornom rasprostranjenošću Slavena od Kamčatke do Adrije:

„Od svih tih živućih jezika za nas je prvi i najvažniji jezik slavjanski. Taj jezik govori najveći, preko osamdeset milijunah brojeći narod slavjanski, po svoj širokoj i velikoj Slavii: Od Kamčatke do Jadranskog mora, Grčkih od gorah do ledinih vala, Od hvačinskih do baltičkih žalah.“ (Filipović, 1850: 121–122)

Na mapi nacionalne geografije uz prostorni smještaj s geografskim koordinatama i determinantama u Filipovićevu pjesničkom tekstu *Pokraj Save* oblikovana je slika nacionalnoga prostora poput drugih preporodnih pjesničkih tekstova kao *locus amoenus* pojačavajući pozitivnu samoprezentaciju te ističući razliku prema lošoj sadašnjosti. Arkadijski prostor utopijska je spacijalna projekcija slavne i junačke prošlosti u pjesmi *Slavoncem*, a nadovezuje se na idilično-arkadijsku baštinu hrvatske renesansne književnosti:

Zbor od vilah nakitjenih,
Novim duhom nadahnjenih,

---

¹² Soriti – oboriti, razoriti.

Sried dubrave naše cvietne
Opet piesam sklad zametne.

Momčad snažnu i veselu
I dievice š njom gizdave
Vidjah, kako u hodu smielu
Šetaju se sried dubrave;
Jedni krasno cvietje traže,
Drugi od tårnja njega snaže,
Svi pak vience skupa prave,
Majku Slavu da proslave.

Nu sried cvietne te dubrave
Krasni 'e prediel, vårt kašmirski,
Slavonia stare slave,
Dom junački, raj pastirski... (Filipović Kopančanin, 1846: 139–140)

Topos nacionalnih junaka i svetaca

Filipović izvlači topos nacionalnih junaka iz posvećene starine te priziva ilirske vladare iz pričuve kulturne memorije, a u kategoriji nacionalnih junaka povlašteno mjesto pridaje Kraljeviću Marku i Nikoli Šubiću Zrinskom posvetivši im tekstove s poučnom nakanom u *Malom tobolcu* 1850. Kada je priredio za tisak knjigu *Kraljević Marko u narodnih pjesamah* i objavio 1880. g., računao je na njegovu popularnost u usmenoj narodnoj književnosti, ali i na simbolični potencijal u smislu južnoslavenskoga zajedništva zbog čega ga stavlja na pijedestal primjera interferencije oralnosti koja ne poznaje prostorne, vremenske ni nacionalne granice zbog čega funkcionira kao zajedničko usmenoknjiževno dobro. Takvu poziciju povezanosti i zajedničkoga naslijeđa imaju i božanstva iz slavenske mitologije kao što je vrhovni općeslavenski bog Perun, čiji je kult raširen među svim Slavenima, te vila Slavonkinja, preuzeta iz etničke i nacionalne ideologije.

U izgradnji panteona nacionalnih junaka neizostavno je ime Nikole Šubića Zrinskoga, koji u kontekstu nacionalne ideologije zauzima počasno mjesto u katalogu nacionalnih heroja i narodnom panteonu kao simbol neustrašivoga branitelja i borca za slobodu.

Topos nacionalnih svetaca u Filipovića nije artikuliran. Napisao je nekoliko pjesama vjerskoga sadržaja obraćajući se numinoznom bez posredovanja svetaca (*Božja dobrota*). U pjesmi *Moć ljubavi* propagira vjersku toleranciju i ekumenizam:

Sve vėkove, sve krajeve,
Sve narode i sve vėre,
Sve to prava ljubav ljubi;
Nad svim svoja krila stere. (Filipović, 1852)

Zalagao se za odgoj na temelju vjere, ali za školstvo oslobođeno vojnoga i crkvenoga nadzora. Izrijekom određuje svoj nacionalni habitus dok je prema vjerskom određenju indiferentan. Zagovarao je slobodu misli:

„Zadaća škole sad je othranjivanje ljudi u plemenitijem smislu, i samosvjesne građane čovječanstva, a ne mirne ovčice svete matere. – I u ovom smislu ja se ne mogu nikako složiti glede neke svete alijanse, koju mi ti preporučuješ. Mimogred se s njom združiti ondje, gdje se njome služiti mogu k postignuću više svrhe, evala; ali bezuvjetno s njome u jedna rog puhati, nipošto i nikada.

Dolazile dakle filozofije, teorije, spekulacije glede kozmosa od Nijemaca il od kog mu drago, to je meni sve jedno, – samo ako one pomažu *k oslobodjenju uma čovječjega ispod tutorstva gluposti, bajka i predsuda.*“ (Lončar, 1955: 445)

Ilirsko podrijetlo i institucija ilirskih vladara

Stihovi pjesme *Děvojkam i gospojam slovinskim* potvrđuju Filipovićevo podržavanje teorije o autohtonosti Hrvata na Balkanu te o njihovu drevnom ilirskom podrijetlu. U njima se poziva na ilirsko kraljevstvo te institucije ilirskih kraljeva: na osnivača dinastije ilirskih kraljeva Bardila, na Plevrata, čije je ime nosilo nekoliko kraljeva ilirske dinastije, potom prvoga slavenskog vladara Svevlada te ilirsku kraljicu Teutu. Navođenjem vladarske tradicije ilirskih kraljeva naglašava historijsko-pravni kontinuitet vlasti s pozivom na slavnu prošlosti i ratničke uspjehe kao dio ilirske karakterologije:

Kakvi bēše ono vitezovi,
Nisu l' naših gorah sokolovi,
Ki u društvu Alexandara četa,
Štrepet bjahu Aziatskog svēta?
Plevrat, Ogran, Svevlad i Bradila,
Nijel' u njima naša kērvca bila
I u mnogim slavnim carevima
Na prestolju rimskom sēdećima? (Filipović, 1845a)

Općeslavenski identitet, zajedničko podrijetlo i karakterologija: „Slavjani – zatočnici¹³ prosvjete i slobode“

Svoje ilirsko opredjeljenje Ivan Filipović očituje transparentno i eksplicitno u korespondenciji s Andrijom Torkvatom Brličem kao sveslavensko i južnoslavensko, protunjemačko i protumađarsko. Panslavističku ideju potvrđuje isticanjem brojnosti Slavena, njih 80 milijuna razjedinjenih u različitim državama, te najbrojnijega naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji gdje su slavenski narodi promatrani singularno kao jedan narod pod etnikom Slaveni, npr. 1910. vladajući Nijemci i Mađari činili su

---

¹³ Pobornici.

42,9 % stanovnika, a Slaveni 47,8 % (Austro-Ugarska, 2021). Ideju o zajedničkoj državnoj zajednici svih Slavena u granicama Habsburške Monarhije artikulira u pismu Brliću: „Nastojte Monarkiju u Slavjansku pretvoriti, ta i onako većina je slavjanska“ (Lončar, 1955: 414).

Ideja o složnoj braći, solidarnosti i suradnji svih Slavena prožimlje Filipovićev književni i autobiografski diskurs zbog čega su ga prozvali apostolom narodne sloge (Trstenjak, 1897: 129). Ivan Filipović iskazivao je općeslavenski identitet isticanjem brojnosti Slavena, proklamirao ideje slavenske uzajamnosti, panslavizma i povezanosti svih Slavena ujedinjenih u jednoj državi nezavisnih slavenskih naroda:

„Sveslavenska država pod jednom glavom, u kojoj bi državi ruska, poljska, češka i ilirska narodnost jedna do druge potpuno nezavisna bila, u kojoj bi se te četiri glavne grane samostalno gibati i razvijati mogle, ne bi li to vrijedan i dostojan predmet toga slavjanskoga Sabora bio? To kad bi se izvelo, onda bi istom Slavjan među narodima ono mjesto zauzeo, koje njemu po njegovoj veličini ide. Ta mi je, brate, ideja milija, ali veličanstvenija mi se čini negoli velika Ilirija, Čehija, Poljska i Rusija svaka o sebi. Kamo Nijemac teži, tamo mora i slavjanski narod težiti, t. j. stopiti se u jednu veliku cijelost, bez uštrba raznosti svijju pojednih manjih ili većih ogranaکا slavjanske granate lipe. Onda će istom biti blagoslov božji s nama, onda ćemo biti istom jaki i slavni, onda će istom nastati zlatna slavjanska doba, oda će se slavjanskom pjesniku srce od milina rastapati, kad zapjevao bude od slavjanske Slave, koja će se prostirati od Kamčatke do Adrije. Dok to Slavjanima ini narodi priječili uzbuđu, on ne smije nikakvo bratimstvo od njih primati, ali kad svoje prastare granice zauzmu, ne smiju ni oni dalje ići, nego nek vječno prijateljstvo sa svima narodima sklope; i nek, što je sunce na nebu, Slavjanstvo na zemlji bude, nek rasprostire zrake prave prosvjete i slobode među sve narode, nu ne samo nek rasprostire, jer to su i Rimljani i Grci činili, a ja opet ne želim, da bi moj narod nje nasljedovao, jer su oni i druge narode podjarmljivali; ne Slavjani neka budu tada zatočnici Prosvjete, slobode i svih narodnosti i nek tim pravu jednakost na zemlji u život privedu. A po svojoj veličini i nije to nijedan drugi narod kadar proizvesti osim slavjanskog. Ja mislim da je to opredjeljenje naroda slavjanskog“ (Lončar, 1955: 414).

Iz korespondencije s Brlićem saznajemo da favorizira više sveslavenski identitet od južnoslavenskoga. Uz ideju o slavenskoj uzajamnosti i slozi, mladi 25-godišnji Filipović oblikovao je utopijsku sliku panslavizma s idealističkom projekcijom budućnosti *slavjanske* države. Iz drugih pisama iščitavamo kritičke tonove u osvrtu na Carsku Rusiju uz konstataciju da ne pridonosi slozi kao ni predstavnici srpskoga pravoslavlja koji raspiruju vjersku nesnošljivost. Nakon revolucionarne 1848. njegova korespondencija s Brlićem poprima karakter političkoga diskursa dobro upućena društveno senzibilizirana intelektualca s razvijenom kritičkom sviješću. Svjestan svojih idealističkih projekcija ističe da je ideja sveslavenske uzajamnosti samo plod literature, nedjelotvorna bez političke platforme i zakonske regulative:

„Naša uzajamnost bila je dosad većom stranom samo literarna; istina, da je ona kroz knjižestvo i u društveni, a kako se iz slavjanskih peticija, deputacija i sabora vidi i u državni slavjanski život prešla, nu ta uzajamnost između svih Slavena još nije politički izrečena, još

nije zakonom učvršćena – legitimirana bila; još ne bijaše sveta alijansa između svih slavjanskih plemena izrečena“ (Lončar, 1955: 416).

Kritički se osvrće i na slabu nacionalnu osviještenost i obaviještenost puka budući da „uzajamnost slavjanska takodjer još nije opće do puka doprla“, a može doprijeti samo putem obrazovanja na narodnom jeziku:

„...ako mi našu narodnu samostalnost dostignemo, a ostalih ugarskih Slavjana obezbijedimo, uzvisivši slavjanski jezik na čast diplomatskog uz madjarski. Tada bi mi sigurnije našem cilju hrliti mogli, puk bi s idejom državne nezavisnosti upoznali, naše rastrgane sile sjedinili, nekoje prepreke, koje nam sav posao pokvariti mogu, mirnim načinom uklonili, jednom riječju, potlam pet šest godina taj boj ne bi tako neizvjestan kao sada bio“ (Lončar, 1955: 417).

Slavjanski jezik, ilirsko narječje: jezično jedinstvo

Filipović je pokazao visok stupanj jezične osviještenosti te se zarana zalagao za jedinstven pravopis i uvođenje narodnoga jezika u škole i druge ustanove. U književnom radu kao štokavac nije imao jezičnih problema kao drugi preporoditelji koji su bili uglavnom kajkavci. U članku „Něšto o raznih jezicih u obće, a slavjanskom na pose“, u knjizi za mladež s poučnom dimenzijom *Mali tobolac* 1850. s poučnom dimenzijom iskazuje svoj panslavizam ističući brojnost Slavena koji su razjedinjeni u različitim državama i teritorijalno-upravnim jedinicama, ali jezično povezani *slavjanskim* jezikom koji se sastoji od četiriju narječja, sazdana od podnarječja te donosi geografsku rasprostranjenost *ilirskoga* narječja koje pokriva prostor Južnih Slavena:

“Slavjanski jezik s 80 milijuna govornika dijeli se na češko, poljsko, rusko i ilirsko narječje. Ilirsko narječje dijeli se na slovensko, bugarsko i srbsko-slavonsko. Ilirsko narječje obuhvaća prostor Slovenije, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Vojvodine, Bosne, Srbije, Crne Gore, Bugarske itd.” (Filipović, 1850: 121–122).

Kasnije srbsko-slavonsko podnarječje zamjenjuje hrvatskim imenom te u *Poviesti književnosti hrvatske i srbske* 1875. rabi naziv hrvatsko-srbski jezik, a u *Književnoj smotri* 1883. piše: „Mi mislimo i pišemo hoćete li francuski ili njemački, samo hrvatskim riječima, ali ne hrvatskim duhom“ (Filipović, 1883: 45). Filipović nije bio jezikoslovac, nego je praktično djelovao prihvaćanjem onodobnih nacionalno-jezičnih koncepcija¹⁴ koje mogu dovesti do konačnoga cilja da hrvatski jezik

---

¹⁴ Ilirska nacionalno-integracijska paradigma funkcionirala je u 19. stoljeću kao „hrvatska varijanta ideje Jána Kollára o južnim Slavenima kao (uz Ruse, Poljake i Čehe) jednoj od velikih skupina u koje se trebaju okupiti slavenski narodi. Ona je blokirala učinke jezično-nacionalnih klasifikacija slavističkih autoriteta Kopitara, Šafařika i zatim Karadžića koji – držeći se jezičnog modela nacionalne ideologije i proglašavajući štokavsko narječje srpskim jezikom, a hrvatsko kajkavsko narječje dijelom slovenskog jezika te ne uočavajući proces oblikovanja jedinstvenoga hrvatskog standardnog jezika – na karti slavenskih naroda nisu vidjeli Hrvate“ (Stančić, 1998: 58).

postane opće komunikacijsko sredstvo, a s vremenom je mijenjao svoj naziv. Filipović je rabio i neutralne nazive kao što su *narodni jezik* i *naš jezik*, što je bjelodano u članku „O samostalnosti škole” iz 1849. kada se zalaže za narodni jezik kao nastavni jezik u Vojnoj granici:

“Dočim svi narodi iz octroyrane ravnopravnosti kakvu takvu korist crpe uvadajući u svoje javne učionice ako i polako svoj narodni jezik, u krajiškim školama još uvijek Njemština gospoduje, još uvijek naš jezik težku i gvozdenu hegemoniu njemačkoga jezika podnosti mora. (...) Da li će izključivo podučavajući jezik u svih od najmanjih do najviših školah narodni biti, i od kojeg vremena početi?” (Filipović, 1849)

Filipovićev angažman i zalaganje za uvođenje hrvatskoga jezika u školstvo sa statusom jezika obrazovanja i nastavnoga (*podučavajućega*) jezika vidljiv je u školskim knjigama koje je uredio i priredio kao što su *Slovnička čitanka* (1851) i *Početnica* (1853), udžbenici za poučavanje književnosti i jezika *Kratka povijest književnosti hrvatske i srpske* (1857), *Kratka stilistika za građanske i više djevojačke škole* (1876) i *Pismovnik* (1868) te metodički priručnik za jezičnu izobrazbu *Uporavnik za početnicu i čitanku u prvom razredu katoličkih učionah u carevini austrijskoj, za učitelje i pripravnike* (1855). Hrvatski jezik postaje nastavnim *Zakonom od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*¹⁵ u čijoj je izradbi sudjelovao i Ivan Filipović, a potvrđuje ga 11. paragraf: „Nastavni je jezik na pučkih školah hrvatski.”¹⁶

Ivan Filipović bio je uključen u izradbu zakonske osnove modernoga hrvatskoga školstva. Hrvatski ban Ivan Mažuranić sazvao je stručnu konferenciju 1874. na kojoj su sudjelovali Pavle Muhić i Janko Jurković iz Odjela za bogoštovlje i nastavu, školski nadzornici iz Vojne granice Živko Vukasović i Andrija Knežević, ravnatelji zagrebačkih škola Franjo Petračić i Franjo Klaić, profesor realne gimnazije Ivan Stožir, dijecezanski školski nadzornik Adolf Weber i učitelj Ivan Filipović koji su oblikovali novu školsku zakonsku osnovu (Gaćina Škalamera, 2014: 99 – 133). Nakon saborske rasprave kralj je potvrdio 1874. *Zakon ob ustroju pučkih školah i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevina Hrvatskoj i Slavoniji*, koji je modernizirao školstvo.

---

¹⁵ Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Proglašen u komadu XX. “Sbornika zakonah i naredabah valjanah za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju” pod br. 49., izdanu i razposlanu dne 4. studenoga 1874. Službeno izdanje. U Zagrebu. Narodna tiskara dra. Ljudevita Gaja, 1874., Prijepis službenog izdanja (Gaćina Škalamera, 2014: 109–133).

¹⁶ § 11. Zakona od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji (Prema Gaćina Škalamera, 2014: 110).

Borba za hrvatski jezik, hrvatsku knjigu i institucionalizaciju hrvatskoga školstva na hrvatskom jeziku kao nastavnom bili su područja zapaženoga rada Ivana Filipovića te možemo reći da je praktično djelovao i aktivno sudjelovao u procesima izgradnje moderne hrvatske nacije, modernoga školstva, novije hrvatske književnosti, hrvatskoga jezika kao jezika pismenosti i obrazovanja.

PROSVJETOM I KNJIGOM NA HRVATSKOM JEZIKU U RUCI ČITATELJA SVIH UZRASTA K SLOBODI

U Hrvatskoj i Slavoniji 1851. godine nepismeno je bilo 93,22 % stanovništva, 1857. god. 91,22 % (Korunić, 2006: 436), školstvo je nerazvijeno, čitateljska publika gotovo da niti ne postoji, a usmena kultura dominirala je u slavonskom puku. Iz korpusa Filipovićevih članaka i prikaza izdvajamo članak *Pravac naše književnosti* (Filipović, 1858), kojim nastoji ostvariti persuazivnu komunikaciju u marketingu izdavačke djelatnosti iznošenjem programa publiciranja knjiga i izgradnje hrvatske čitateljske publike na hrvatskom jeziku kroz poticanje dječje i pučke književnosti kao i periodičkih publikacija namijenjenih širim slojevima čitatelja te ističe kao treba književnost i knjigu približiti narodu. Iznosi i prijedlog programa i smjernice nakladništva *Matice ilirske*, *Gospodarskoga društva* i *Društva za povjestnicu* kako bi objavljivali knjige na narodnom jeziku za narod i sve uzraste (Filipović, 1858). U vremenu dominacije usmene kulture i oralno-auralne komunikacije hrvatsko-slavonskoga puka, iskazao se kao iskusan promicatelj pisane riječi, različitih čitateljskih praksi i knjige na narodnom jeziku od beletristike preko zabavno-poučne i dječje književnosti do školskih knjiga, udžbeničke literature, priručnika i rječnika. Praktično se dokazao i u skupljanju pretplatnika, distribuciji novina i knjiga kojih u Slavoniji nije bilo puno: od 1830. do 1865. otisnulo je 79 publikacija 12 slavonskih iliraca – Ignjat Alojzije Brlić, Stjepan Marijanović, Mato Topalović, Juraj Tordinac, Luka Ilić Oriovčanin, Stjepan Ilijašević, Mijat Stojanović, Andrija Torkvat Brlić, Ivan Filipović, Miroslav Kraljević i Vladimir Nikolić pouzdajući se u podatke koje nalazimo u istraživanju Vesne Nosić (2011: 150).

Filipović je angažiran na području izdavačke djelatnosti gdje potiče objavljivanje strane i hrvatske beletristike na hrvatskom jeziku za djecu, mladež i žene kako bi smanjio njemački utjecaj prijevodnom literaturom. Prema istraživanju Dinka Župana “iz sačuvanih knjižarskih kataloga prve polovice 19. stoljeća vidljivo je da su knjige na njemačkom jeziku činile dvije trećine knjiga u knjižarama sjeverne Hrvatske dok su knjige na hrvatskom bile prava rijetkost” (Župan, 2016: 283). Da bi poboljšao stanje čitateljske publike, Filipović je prevodio za žensku publiku. U ediciji *Zabavne čitaonice* nedostatak beletristike na hrvatskom jeziku popunjava

prijevodima nastalim u suradnji s Mijatom Rieselom¹⁷ te objavljuju francuski roman *Elizabeta ili prognani u Sibiriji* Sophie Ristaud Cottin (1847) kao i engleski *Wakefieldski župnik* Olivera Goldsmitha (1848.). Prijevodima stranih autora na hrvatski jezik kulturno je zbližavao hrvatski narod s drugim narodima. Nakladništvom u *Zabavnoj biblioteci* hrvatskoj je čitateljskoj publici predstavio djela europskih autora, gdje se posebice iskazao kao promicatelj slavenskih pisaca te povećavanjem slavenskih kulturnih i jezičnih utjecaja pružao otpor njemačkoj asimilaciji.

Nepoznavanje latinskoga, njemačkoga i mađarskoga jezika bilo je velika jezična barijera u polilingvalnoj Habsburškoj Monarhiji te barijeru između hrvatskoga i njemačkoga pomaže prevladati dvojezičnim konverzijskim priručnikom *Hrvatsko-njemačka besjedovnica* (1869.), njemačko-hrvatskim rječnikom *Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache* (1869. – 1870.), hrvatsko-njemačkim rječnikom *Neues Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache* (1875., suautori: Đ. Deželić, Lj. Modec i Đ. Šimončić), *Žepnim rječnikom hrvatskoga i njemačkoga jezika* (1878) te *Schul- und Reise-Taschen-Wörterbuch der kroatischen und deutschen Sprache* (1878).

Vodio je brigu o literaturi za djecu i mlade smatrajući da je “prva i najvažnija (je) potreba za svakoga othranitelja djece, za roditelje i učitelje, da pri obuci imadu dostatan izbor raznovrstnih, u narodnom duhu i jeziku i raznoj dobi djece prikladnih i jasno pisanih knjižica” (prema Trstenjak, 1897: 111), stoga je pokrenuo i uređivao prvi hrvatski dječji časopis *Bosiljak* 1864. – 1866., a objavio je i uredio prvu knjigu za mladež *Mali tobolac* (1850), potom prijevode djela odgojnoga karaktera za djecu i mladež: *150 čudorednih pripovjedaka* Franje Hoffmana (1865.), *Igrokaze za mladež* (1866), *Sto malih pripoviedaka* Christopha Schmidta (1867), *Ezopove basne* (1867) i *Jagodnjak* (1878). Otvarao je i poticao rad školskih i narodnih knjižnica i čitaonica.

Ivan Filipović poduzetan je i na području periodičke literature, na skupljanju pretplatnika te distribuciji novina i knjiga. Pokrenuo je 1871. *Prosvjetu*, a uređivao je ili suuredivao više periodičkih publikacija kao što su *Narodna knjiga*, *Slavonac*, *Hrvatski sokol*, *Smilje*, *Književna smotra* i dr.

Isticao je izvanknjiževne funkcije, posebice didaktičnu i poučnu funkciju književnosti kao sredstva odgoja i obrazovanja te stvaranja i osnaživanja čitateljske publike, razvoja izdavačke djelatnosti i izgradnje narodnoga jezika kao jezika književnosti i općega komunikacijskoga sredstva u javnom životu.

---

¹⁷ Mijat Riesel (1809. – 1883.), vinkovački gimnazijalac, učitelj u Glavnoj školi u Novoj Gradiški do 1852., a potom profesor u vinkovačkoj gimnaziji. Prevoditelj s francuskoga i njemačkoga. Ilirac.

Ivan Filipović opirao se austrijskom i mađarskom imperijalizmu u korist konstituiranja moderne hrvatske nacije, a ujedno je bio politička žrtva: utamničen u vremenu germanizacije koja je uzela maha u neoapsolutističkom desetljeću Aleksandra Bacha od 1851. do 1859., a potom i žrtva otpora otvorenoj mađarizaciji te je dolaskom Khuena Héderváryja na bansku stolicu umirovljen 1887. s mjesta zagrebačkoga školskog nadzornika.

Za bana Khuena Héderváryja otvaraju se mađarske škole u Hrvatskoj te mađarski jezik postaje 1894. obvezatan predmet u svim realnim gimnazijama i nezakonito službeni jezik Mađarske kraljevske državne željeznice od 1907. do 1913.

Njemački i mađarski jezični imperijalizam nije postigao očekivane rezultate: statistički podaci popisa stanovništva iz 1900. godine u Hrvatskoj i Slavoniji potvrđuju da je mađarskim vladalo tek 2,08 % stanovnika kojima mađarski nije materinski jezik, njemačkim 5,52 % stanovnika kojima njemački nije materinski jezik (*Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije I.*, 1905: 54–55). Jezik ophođenja u Hrvatskoj i Slavoniji bio je i ostao hrvatski. Da je tomu tako, proizlazi iz neuspjeha školskoga sustava da stvori mrežu škola i opismeni stanovništvo jer je polovicom 19. stoljeća bilo oko 95 % nepismenih, a onih oko 5 % pismenih rabilo je njemački i latinski jezik kao sredstva javnoga sporazumijevanja. Mažuranićeva školska reforma ublažava stanje nepismenosti te je u Hrvatskoj i Slavoniji 1880. 73,9 % nepismenih (Leček, 1993: 139; Korunić, 2006: 436), a trend se smanjivanja broja nepismenih nastavio.

Premda je višejezičnost zakonski regulirana u multietničkoj i polilingvalnoj Austro-Ugarskoj Monarhiji s 14 službeno priznatih jezika, jezici su bili nejednako distribuirani na njezinu prostoru: njemački je bio službeni u austrijskom dijelu Monarhije i Vojnoj granici, mađarski u Kraljevini Ugarskoj. Jezik je bio alat jezične politike i kolonijalno-imperijalnih praksi koje su producirale revolt slavenskih naroda zbog otvorene germanizacije i mađarizacije, naime u Austro-Ugarskoj Monarhiji 1910. vladajući narodi Nijemci i Mađari činili su 42,9 % stanovnika, a Slaveni 47,8 % (Austro-Ugarska, 2021).

Aktivan sudionik modernizacijskih procesa 19. stoljeća, agilan u izgradnji moderne književnosti i jezika te napose modernoga školstva i obrazovanja, Ivan Filipović utjecao je na oblikovanje kulturnoga i obrazovnoga identiteta moderne hrvatske nacije u kontekstu ideoloških praksi 19. stoljeća, koje su utjecale na njega i odredile njegovo javno djelovanje. Tragovima njegovih doprinosa bavili su se brojni autori s različitih gledišta, što potvrđuju brojem bibliografske jedinice i literatura o njemu.

Hrvati su se do kraja 19. stoljeća jezično i grafijski ujedinili zahvaljujući hrvatskom standardnom idiomu kao službenom, općekomunikacijskom idiomu koji je

osigurao nacionalno jedinstvo, homogenost i transformaciju hrvatskoga naroda u modernu naciju s novijom književnošću i drugim postignućima modernizacijskih procesa kao što su moderna kultura, školstvo i društvo.

Kontinuitet borbe za hrvatski jezik nastavio se i tijekom 20. stoljeća. Upravo je hrvatski standardni jezik povodom trenutačne javne rasprave na temu Zakona o hrvatskom jeziku. Prema statističkim podacima Popisa stanovnika iz 2021. godine 95,25 % stanovnika u Republici Hrvatskoj izjasnilo se da im je hrvatski materinski jezik, uz to što nam je hrvatski službeni i nastavni jezik. U komentarima za Zakon o hrvatskom jeziku i protiv njega na društvenim mrežama, čak i u člancima nekih publicista i novinara uključenih u raspravu zapažamo nisku jezičnu kulturu, nepoznavanje i neprovođenje pravopisne ni gramatičke norme, neusvojena temeljna lingvistička i jezičnopovijesna znanja, neuvažavanje višeslojnosti hrvatskoga jezika te nerazlikovanje standardnoga idioma od nestandardnih kao ni mjesta i načina njihove distribucije. Nužnim se čini poraditi na implementaciji strategija jezične pismenosti i kulture te na većoj praktičnoj primjeni normi standardnoga hrvatskog jezika kao otporu najezdi anglizama, engleskom jezičnom prestižu i imperijalizmu velikih jezika koji predstavlja ugrozu za male jezike, što je iskusio Ivan Filipović opirući se germanizaciji i mađarizaciji, uz ostalo i purističkim nastojanjima izrije- kom: „Svaka tudja rieč u našem jeziku žig je ili tudjeg gospodstva, ili našega društvenog siromaštva” (Pleše i redakcija, 1998). Ipak u javnoj raspravi o hrvatskom jeziku i aktualnim komentarima, izuzev indoktriniranih, zapaziti nam je visok stu- panj jezične osjetljivosti jer jezik je ključ ulaska u simbolički poredak kulture, srce identiteta i bit egzistencije zajednice i toga su svjesni svi: i oni koji su za donošenje *Zakona o hrvatskom jeziku* i oni koji su protiv njega.

ZAKLJUČAK

Na temeljima postignuća hrvatskih preporoditelja i intelektualaca 19. stoljeća izgrađena je moderna hrvatska nacija. Među njezinim utemeljiteljima i graditeljima bio je Ivan Filipović koji se zalagao za slobodu, autonomiju i sekularizaciju hrvat- skoga školstva odvajanjem od crkvene i vojne uprave, za slobodu u ostvarivanju prava žena na obrazovanje na svim stupnjevima, za političke slobode, vjersku tole- ranciju, za slobodu mišljenja i književnoga izražavanja, za slobodu naroda i jezika kao autentičnoga pokazatelja i temelja identiteta sa sviješću da se sloboda može postići prosvjetom i knjigom na hrvatskom jeziku te standardnim, službenim, na- stavnim i književnim jezikom kao polivalentnom i polifunkcionalnom idiomu hrvat- skoga naroda. Obrazovao je slobodu u različitim aspektima njezina semantičkoga polja.

Izvori

- HR-DAVU-VK-35. Fond: Srednjoškolski centar „M. A. Reljković“ Vinkovci. Cataloge (Glavni imenik učenika) 1832. – 1841. Knj. 86
- HR-HDA-430. Fond: Slavonska generalkomanda. Predmet br. Q 2/43-1842.
- HR-HDA-430. Fond: Slavonska generalkomanda. Predmet br. Q 2/131-1842.
- HR-HDA-430. Fond: Slavonska generalkomanda. Predmet br. Q 2/101-1843.

Literatura

- Blažević, Z. (2008). *Ilirizam prije ilirizma*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Brašnić, M. (1879). *Cesarsko-kraljevska velika gimnazija u Vinkovcih za prvoga stogodišta svoga obstanaka 1780 – 1879, Historičko-statističke crte*. Zagreb.
- Cuvaj, A. (1910a). *Građa za povijesti školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas (1835. – 1851.)*, sv. III. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. Zem. vlade. Odjela za bogošt. nastavu.
- Cuvaj, A. (1910b). *Građa za povijesti školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas (1851. – 1860.)*, sv. IV. Zagreb: Trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. Zem. vlade. Odjela za bogošt. nastavu.
- Čitanka za 3. razred nižih škola u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (1917). Zagreb.
- Filipović, I. (1845a). Djevojkam i gospojam slovinskim. *Zora dalmatinska*, 2 (46).
- Filipović, I. (1845b). Mome rodu o novom godu. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 11 (2).
- Filipović, I. (1847a). Nje krasote, *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 13 (35), 137.
- Filipović, I. (1847b). Pokraj Save. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 13 (18), 72.
- Filipović, I. (1848). Zarobljeni sokol. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 14 (31), 125–127.
- Filipović, I. (1849.). O samostalnosti škole. *Slavenski jug*, 2 (54).
- Filipović, I. (1850a). *Mali tobolac raznog cvjetja za dobru i pomnjivu mladež naroda srbsko-ilirskoga*. Zagreb.
- Filipović, I. (1850b). *Mali tobolac raznog cvjetja za dobru i pomnjivu mladež naroda srbsko-ilirskoga*. Zagreb: Tiskom i troškom Franje Župana.
- Filipović, I. (1852). Moć ljubavi. *Neven, Zabavni i počni list*, 1 (39).
- Filipović, I. (1854). Što ljubeznom dievu čini? *Neven, Zabavni i počni list*, 3 (18).
- Filipović, I. (1858). Pravac naše književnosti. *Neven, Zabavni i počni list*, 7 (4), 58–60; 7 (5), 72–74; 7 (6), 91–93.
- Filipović, I. (1863). Povjesni odsjek čitanke hrvatske i srbske za IV. razred glavnih škola, Zagreb: Narodne novine.
- Filipović, I. (1864). Sitne politične pjesme I., *Domobran*, 1 (10).
- Filipović, I. (1883). Narodne basne od Vuka viteza Vrčevića. *Književna smotra*, 1 (6), 45–46.

- Filipović, I. (1994). *Književni tekstovi*. Vinkovci: Privlačica.
- Filipović Kopančanin, I. (1845). Danici i bratji slavenskoj. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 11 (42), 165–166.
- Filipović Kopančanin, I. (1846). Slavoncem. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 12 (35), 140.
- Gaćina Škalamera, S. (2014). Zakon o pučkim školama i preparandijama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine, Sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju. *Anali za povijest odgoja*, 13 (13), 99–133
- Korunić, P. (2006). *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije, Nacija i nacionalni identitet*. Slavonski Brod.
- Kranjčević, S. (1936). Ivan Filipović. *Napredak*, časopis za pedagogiju, 77 (9), 369–379.
- Leček, S. (1993). Pokušaj smanjivanja nepismenosti u Banskoj Hrvatskoj početkom 20. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 26 (1), 123–150.
- Lončar, Lj. (1955). Iz korespondencije Ivana Filipovića. *Starine*, knj. 45, Zagreb: JAZU, 389–469.
- Lončar, Lj. (1978). Progoni Mirka Bogovića i Ivana Filipovića zbog književne djelatnosti. *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 32. Zagreb: JAZU, 179–216.
- Matasović, J. (1937). *U Vinkovcima prije jednog stoljeća, kulturno-historijska crtica*. Osijek.
- Mažuranić, A., Mesić, M. i Veber, A. (1860). *Ilirska čitanka za gornje gimnazije*, 2. Beč: U c. K. nakladi školskih knjigah.
- Nosić, V. (2011). Hrvatski narodni preporod u svjetlu tiskarsko-izdavačke djelatnosti. *Život i škola*, 57 (25), 133–153.
- Prosperov Novak, S. (2004). *Povijest hrvatske književnosti, Između Pešte, Beča i Beograda*, sv. 2. Split: Marijan tisak.
- Skok, J. (1979). Sunčeva livada djetinjstva. Zagreb: Naša djeca.
- Skok, J. (1987). Lijet Ikara, Antologija hrvatskog dječjeg pjesništva. Zagreb: Naša djeca.
- Stančić, N. (1998). 'Hrvatski narodni preporod' ili 'ilirski pokret?'. U: T. Maštrović (Ur.), *Franjo Fancev: književni povjesničar i filolog* (str. 43–62). Zagreb: Hrvatski studiji et. al.
- Stančić, N. (2007). Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške nacije (natio croatica) do hrvatskoga političkog naroda. U: T. Cipek i J. Vrandečić (Ur.) *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*, Zbornik radova (str. 33–56). Zagreb: Alinea, d. o. o.
- Stančić, N. (2008). Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja“. *Cris*, 10 (1), 6–17.
- Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije I.* (1905). Zagreb.
- Šiffer, V. (1910). Pisma I. Filipovića i P. Preradovića Josipi pl. Vancaš. *Savremenik*, 5 (6), 408–414.
- Švoger, V. (2012). *Ideali, strasti i politika, Život i djelo Andrije Torkvata Brlića*. Zagreb.
- Topalović, M. (1842). *Odziv rodoljubnog serca iliti vlastitih pješničkih pokušanjah*. Osijek.
- Trstenjak, D. (1897). *Život i rad Ivan Filipovića*. Zagreb.

- Vukasović, A. (2012). Ivan Filipović – otac hrvatskoga učiteljstva (1823. – 1895.). *Bjelovarski učitelj*, 17 (3), 7–26.
- Zalar, I. (1994). Antologija hrvatske dječje poezije. Zagreb: Školska knjiga.
- Žigić, O. (1994). Ivan Filipović, hrvatski pedagog i književnik. U: I. Filipović, *Književni tekstovi*, (str. 123–128). Vinkovci: Privlačica.
- Župan, D. (2016). Kulturni i intelektualni razvoj Hrvatske u „dugom“ 19. stoljeću. U: V. Švoger, J. Turkalj (Ur.). *Temelji moderne Hrvatske, Hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću* (str. 273–308). Zagreb: Matica hrvatska.

Mrežni izvori

- Austro-Ugarska (2021). *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, (pristupljeno 3. lipnja 2023.). <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4697>>.
- Hrvatski biografski leksikon*, mrežno e-izdanje, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://hbl.lzmk.hr/Abecedarij> (pristupljeno 2. svibnja 2023.).
- Lisinski, V. (1852a). Piesan potlam nauka /spjevao Iv. Filipović ; uglasbio za sbor od dva soprana uz mali orkestar V. Lisinski. <https://digitalna.nsk.hr/glazbenagrada/?pr=i&id=576746> (pristupljeno 1. lipnja 2023.).
- Lisinski, V. (1852b). Večernja pjesma za mladež /spjevao Ivan Filipović ; uglasbio za djetinji zbor (dva soprana i jedan alt) uz mali orkestar V. Lisinski. <https://digitalna.nsk.hr/glazbenagrada/?pr=i&id=576745> (pristupljeno 1. lipnja 2023.).
- Pleše, B. i redakcija (1998). Ivan Filipović. *Hrvatski biografski leksikon*, mrežno e-izdanje, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6017> (pristupljeno 1. lipnja 2023.).

Anica Bilić

Croatian Academy of Sciences and Arts, Center for Scientific Work in Vinkovci
abilic@hazu.hr

EDUCATION OF FREEDOM

*Homage to Ivan Filipović (1823 – 1895),
a pupil from Vinkovci, grammar school student and teacher trainee
within the Slavonian-Illyrian circle, the teacher of all teachers
with special reference to his literary, book-publishing and linguistic contribution
on the occasion of the 200th anniversary of his birth*

Abstract

The *curriculum vitae* of Ivan Filipović is altogether impressive, yet this study focuses primarily on his schooling and early works as they provide a window into various experiential complexes.

Following the biographical facts, this study will first focus on Ivan Filipović's secondary school education in Vinkovci, and then on his internship and service as a teacher in the period from 1841 until 1844. In the study, we will also attempt to present the situation in the education system in Vinkovci and the wider Military Border area in that period, as it motivated Filipović to take on his future public function and in many respects influenced his views and Illyrian and Slavic orientation, with a special overview of the influential contributions of Adam Filipović Heldenthalski and Mate Topalović to the work of the Slavonian Illyrian circle, using contextual analysis and concentrating on the topological realization of the Illyrian ideologemes commonly used in shaping the national and cultural identity in the 19th century.

Although he is regarded as a representative of the second generation of Croatian Revival writers based on literary historiographical considerations, the study puts the spotlight primarily on young Ivan Filipović and his life, educational, social, linguistic and literary experiences that are transparently reflected in the works he created prior to building his distinctive body of works and in his early works published in the *Danica* and *Zora dalmatinska* magazines, and later also in the *Neven* magazine, in the attempt to detect the romanticist poetics and Illyrian ideologemes, present not only in his literary works, but in his editorial and pedagogical work as well.

Finally, as an active participant in the modernization processes that took place in the 19th century, by demonstrating agility in the creation of modern literature and language, most

particularly the modern schooling and education system, Filipović influenced the shaping of the Croatian national cultural and educational identity. The purpose of the study is to determine the aims and accomplishments of the cultural and ideological practices common in 19th century Slavonia that influenced him and steered his public function.

Keywords: Ivan Filipović, Vinkovci, schooling, Slavonian Illyrian circle, Illyrian ideologemes

prof. dr. sc. **Damir Matanović**

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
dmatanovic@unios.hr

VOJNA KRAJINA I POJAVA JAVNOG ŠKOLSTVA KAO POLAZIŠTE DJELOVANJA IVANA FILIPOVIĆA

Sažetak

Autor u tekstu analizira instituciju Vojne krajine kao mjesto rođenja Ivana Filipovića te kao formativno mjesto u kojemu su se izrodile ideje vodilje temeljem kojih je Ivan Filipović djelovao u svom javnom radu. Uz elemente institucionalnoga ustroja, autor analizira pojave specifične za Vojnu krajinu, stavljajući naglasak na Slavonsku vojnu krajinu, kao što su sanitarni kordon i početak razvoja školstva, napose na hrvatskome jeziku.

Ključne riječi: elementarne škole, Ivan Filipović, reforma školstva, sanitarni kordon, Slavonska vojna krajina, Vojna krajina

Vojna krajina je jedinstvena institucija u globalnim okvirima. Pojavljuje se kao institucija, ali i prostor s tim imenom neposredno nakon oslobođenja Slavonije od Osmanlija, tj. na samom početku 18. stoljeća. Zbog činjenice da u Slavoniji nije bilo nasljednika srednjovjekovnih feudalnih posjeda, vlasništvo nad cjelokupnim oslobođenim prostorom proglasio je pobjednik u ratu (1683. – 1699.) habsburški car Leopold I. Pritom je područje uz Savu, u Slavoniji, postalo dio Vojne krajine koja se prostirala od Like do Sedmogradske (ili današnje Transilvanije u Rumunjskoj). Prostor udaljeniji od rijeke Save bio je civilni prostor kojim je upravljala Dvorska komora iz Beča. No čitava prva polovica 18. stoljeća prošla je u pokušajima razgraničenja civilnoga i vojnoga dijela Slavonije (Kaser, 1998).

Proces razgraničenja vojnoga od civilnoga dijela u Slavoniji primaknuo se svome kraju nakon obećanja vladarice Marije Terezije, izrečenog na Požunskom saboru 1741. godine, da će dijelove Slavonije i Srijema koji nisu u sastavu Vojne krajine, vratiti pod jurisdikciju Hrvatskoga Sabora. Vladaricu na tu odluku nije ponukala činjenica da je funkcioniranje područja s ispremešanom civilnom i voj-

nom upravom bilo otežano, već je politička situacija u Europi u vrijeme sjedanja Marije Terezije na habsburški tron nagnala vladaricu da traži saveznike te da veliki dio Slavonije i Srijema ostavi pod direktnom upravom bečkoga dvora. Stvaranje velikoga bazena besplatne, i uvijek spremne, vojske bio je osnovni povod zaokruživanja teritorija Vojne krajine u Slavoniji i Srijemu.

Završetkom procesa razgraničenja, na teritoriju Slavonije i Srijema, nastali su vojnokrajiški dio i Provincijal sastavljen od triju županija: Virovitičke, Požeške i Srijemske. Vojna je krajina pritom došla pod upravu bečkoga Dvorskog ratnog vijeća.

Vojna krajina pritom sve više dobiva funkciju sanitarne barijere, sanitarnog kordona prema Osmanskom Carstvu i novačilišta vojske za habsburške europske sukobe, dok obrana od osmanskoga ekspanzionizma sve više postaje drugorazredni zadatak za krajišnike. Zbog takvoga stanja, sredinom četrdesetih godina 18. stoljeća, u Vojnoj je krajini provedena detaljna reorganizacija te su 1747. godine na prostoru Slavonske vojne krajine organizirane tri pješačke pukovnije: Gradiška, Brodska i Petrovaradinska, te dvije husarske pukovnije: Slavonska i Srijemska. Svaka je pukovnija trebala biti podijeljena na šesnaest vojno-upravnih odsjeka – satnija (Matanović, 2013).

Svaka pukovnija i satnija imala je svoje granice koje su je strogo odvajale od susjednih satnija, pukovnija ili Provincijala. Koliko se ozbiljno pristupalo granicama pokazuje činjenica da je krajišnik za napuštanje matične satnije morao od zapovjednika dobiti putovnicu u kojoj je jasno navedeno mjesto u koje ide i vrijeme na koje napušta satniju. Za napuštanje pukovnije putovnicu mu je moralo izdati pukovnijsko zapovjedništvo, za napuštanje Slavonske vojne krajine Slavonska generalkomanda u Osijeku ili Petrovaradinu, a za napuštanje Habsburške Monarhije Dvorsko ratno vijeće. Za svaki dokument krajišnik se osobno morao obratiti instanci od koje traži dokument. Zato ne čudi izjava Ignjata Alojzija Brlića, brodskog trgovca i jednog od učenijih ljudi u Krajini koji je u pismu Matiji Antunu Relkoviću rekao „da je sve to s velikom dangubom skopčano“. Jer, on je, npr., da bi obišao svoje vinograde u Sibirskoj satniji Gradiške pukovnije morao prvo tražiti putovnicu od gradskog magistrata Broda na Savi ili od zapovjedništva Podvinjske satnije da bi došao u Vinkovce kako bi od zapovjednika pukovnije molio putovnicu da napusti prostor pukovnije (Matanović, 2008).

Drugim riječima, put do njegovih vinograda udaljenih petnaestak kilometara od njegove kuće, od njega je zahtijevao dobivanje dviju putovnica i barem dvodnevni put do Vinkovaca. Stoga ne iznenađuje brojnost slučajeva u kojima se pravila o napuštanju svoga mjesta krše.

Budući da je vojnokrajiški prostor u Slavoniji od 1747. bio širok najviše tridesetak milja, granice su najviše nedopušteno prelazili razbojnici koji su se po

potrebi sklanjali u Civilnu Slavoniju, Bosnu ili Krajinu. Oni predstavljaju grupu koja u potpunosti iskorištava „komparativne” prednosti slavonske i Bosanske Posavine. No to ne znači da drugi nisu napuštali svoje satnije bez putovnica.

Najpoznatiji je slučaj djevojke Kate Čobić iz Babine Grede koji se zbio za vrijeme Relkovićeve zapovijedanja Babogredskom satnijom. Naime, njoj su roditelji, želeći je udati, namijenili mladoženju. Ona je pak, ne želeći se udati za izabranika svojih roditelja, od drugog primila jabuku s 20 krajcara, što je u ono vrijeme bio znak za pristanak na brak. No, kada je vjenčanje s mladoženjom kojega je ona bila odabrala već tri puta bilo naviješteno u crkvi, odnosno kada su sve pripreme za vjenčanje bile obavljene, Kata je netragom nestala. Kao što je iznenada nestala, djevojka se šest tjedana nakon bijega, na sam Badnjak, vratila. Kata je, ne prošavši karantenu, došla na samu misu polnočku, tj. došla je u crkvu kada je u njoj bilo najviše ljudi i mogućnost zaraze najveća. Tvrdila je da je pobjegla jer ju je ženik opsovao kada je kasnila na dogovor o vjenčanju.

Bosna nije bila samo mjesto na koje su se sklanjali oni koji se nisu htjeli oženiti, naprotiv, tamo su mladići iz Brodske pukovnije nerijetko odlazili kako bi se oženili. Tako se u svibnju 1820. godine u Gundince vraćaju trojica, „prije tri godine odbjeglih”, krajišnika. Sa sobom su doveli tri djevojke iz bosanskoga sela Domaljevca koje su namjeravali oženiti. Satnija im je dopustila ženidbu, ali im određuje kaznu od po 30 udaraca batinom zato što su dezertirali (Matanović, 2008). Ovi slučajevi, uz emocionalnu dimenziju, ukazuju na čvrstu povezanost katoličkoga stanovništva Brodske pukovnije i Gradačačke nahije, na postojanje prijateljskih i rodbinskih veza koje nije mogla prekinuti ni pripadnost suprostavljenim carstvima, ni „neprelaznost” sanitarnoga kordona.

Na kraju, jasno je da je do sada prihvaćano mišljenje kako je sanitarni kordon bio neprelazna granica koja je gotovo hermetički odvajala Habsburšku Monarhiju od Osmanskoga Carstva ne odgovara stvarnom stanju svakidašnjice 18. i 19. stoljeća. Stalna interakcija implicira snažnu nacionalnu, ekonomsku, kulturnu i obiteljsku povezanost pučanstva Brodske pukovnije i Gradačačke nahije, ali također omogućava novo razumijevanje svakodnevnoga života stanovnika uz obale Save (Valentić, 1978).

Paralelno s promjenama krajiške organizacije u Srijemu i Slavoniji prišlo se i reformi načina financiranja vojske. Naime problem financiranja velikoga broja vojnika u Slavonskoj vojnoj krajinu pokazao se kao nepremostiv te je prijetio da se uruši čitava obrambena struktura. Stoga se samofinanciranje Krajine nametalo kao najprihvatljivije i najjeftinije rješenje.¹

¹ Međutim središnje vlasti iz Beča su Vojnoj krajinu redovito doznačavale značajna financijska sredstva, ta sredstva svakako nisu bila dostatna za uzdržavanje čitave Krajine, ali pokazuju da se ne

Budući da u Slavoniji krajišnici nisu bili zaštićeni carskim i kraljevskim poveljama i statutima morali su pristati na carski zahtjev da svakoga vojnika opreme i uzdržavaju sami krajišnici. Zauzvrat su obitelji ili kućne zadruge dobivale carsku zemlju na besplatno uživanje. U društvu koje je, poput vojnokrajiškoga, zahvaljujući svome materijalnom temelju, u osnovi ipak bilo agrarno, zemlja je imala vrhunsku vrijednost. Ona je bila osnovni preduvjet socijalnoga blagostanja. Ali zemlja, tj. krajiški posjed, i društvena zajednica koja je zemlju obrađivala u kontekstu vojne organizacije poprimaju sasvim osobite značajke. Naime, sama situacija vezana uz zemljišni posjed krajišnika je jednostavna: sva zemlja u Slavonskoj vojnoj krajini bila je carsko vlasništvo, a krajišnici su je dobivali kao materijalnu nadoknadu, tj. kao ekvivalent plaće za vršenje vojnih dužnosti. Samo obitelji ili kućne zadruge koje su davale vojnike mogle su uživati carsku zemlju. Slijedeći ideju o samofinanciranju Krajine u Slavonskom generalatu je Regulamentom 1754. godine prvi puta zakonski propisana i točno određena veličina selišta na kojemu je radila jedna obitelj. Veličina posjeda je ovisila o činu krajišnika. Običan vojnik je dobivao 18 jutara oranice, a sa sve višim činom i površina selišta je bivala sve veća tako da je veliki kapetan dobivao 384 jutra, od čega je dobivao 312 jutara zemljišnog posjeda, te 200 guldena kao protuvrijednost za razliku od 72 jutra oranice (Vaniček, 1875: 234).

Za razliku od Regulamenta iz 1753. godine Temeljni krajiški zakon iz 1807. godine, pored potvrde carskog vlasništva nad zemljom, krajišnicima ostavlja jednu trećinu ukupnoga posjeda na slobodno raspolaganje, tj. krajišnici su mogli trećinu posjeda slobodno prodati, zamijeniti ili darovati (Vaniček, 1875: 144–47). Zemljište su krajišnici mogli izgubiti samo ako bi prestali vršiti vojničku službu tj. ako ne bi bilo muških članova kućne zadruge koji su sposobni za vršenje vojne službe, te u slučaju da se selište nalazi na pravcu infrastrukturnih zahvata kao što je izgradnja cesta, kanala itd. No kako je još do sredine 19. stoljeća bilo dovoljno slobodne zemlje, krajišnici bi u tom slučaju dobivali nove površine.

Premda se kućna zadruga globalno ne može promatrati kao posebnost Vojne krajine,² jer je kao društveno-ekonomska zajednica zadruga postojala i na drugim prostorima Hrvatske i Balkana, a sličan oblik udruživanja, zvan *općina*, postojao je i u Rusiji, zbog važnosti kućne zadruge za samofinanciranje Vojne krajine, te zbog njezine uloge u vojno krajiškom sustavu gdje čini sastavni dio trokuta vojna vlast – vojnik – kućna zadruga, lako je razlučiti da vojno krajiška kućna zadruga nije

---

može govoriti isključivo o tome da je Vojna krajina samofinancirala svoje postojanje (HDA Sgk Urudžbeni zapisnici 1747.–1783.).

² O prvim kućnim zadrugama u Vojnoj krajini više u: Grandits, Kaser, 1998.

značenjski identična kućnoj zadrugi na drugim prostorima iako s njom dijeli organizacijske karakteristike.³

Temeljnim krajiškim zakonom iz 1807. godine kućna zadruga priznata je kao jedini mogući oblik socijalne zajednice na teritoriju Vojne krajine. Čak se i nuklearna obitelj promatrala kao potencijalna zadruga koju su trebali upotpuniti potomci bračnoga para. Poput vojne zapovjedne strukture i struktura kućne zadruga bila je izrazito hijerarhijska (Pavličević, 1989: 19). Na čelu je bio glavar zadruga, gazda, kućni starješina. On je najvažnija, te najčešće najsposobnija osoba u čitavoj zadrugi (Vaniček, 1875: 200). Starješina je bio biran (Matić, 1951) od članova zadruga, a tek u slučaju da se zadrugari nisu mogli složiti pri izboru, arbitriralo bi satnijsko zapovjedništvo koje je tada odredilo starješinu. Starješina u zadrugi određuje poslove i osobe koje će ih obavljati, a on sam nadgleda njihovo izvršavanje. U gazdinim rukama se nalazila zadruga blagajna, ključevi od smočnice i hambara, on je određivao što će se jesti određenog dana i koliko će se namirnica potrošiti za pojedini obrok. Starješina održava vezu zadruga s okolnim svijetom, tj. on zastupa zadrugu kod satnije, na sudu ili kod svećenika. Starješina je prema satniji odgovoran za stanje u zadrugi i za izvršavanje obaveza zadruga i on je, što je bio nerijedak slučaj, bio kažnjen za neizvršenje satnijskih naredbi od strane njegove zadruga.⁴ Ako starješina ne bi mogao upravljati nekim članom zadruga uputio bi ga satnijskom zapovjedništvu na kaznu koja bi bivala trenutno izvršena.

Starješini pri određivanju kućanskih poslova pomaže domaćica, gazdarica. Ona je obično, ali ne i obavezno, bila starješininina žena. Starješina i domaćica zajedno su se brinuli za održavanje reda u zadrugi, za marljivost i jednakost, moral, te molitvu i odlaske u crkvu.

Svi ostali članovi zadruga imali su točno podijeljene poslove, ali su veće poslove kao što je žetva, oranje, sjetva itd., obavljali svi zajedno. Zajedno su zimi izrađivali drveni alat, luči, dužice, šindru i sve predmete potrebne za zadrugu (Pavličević, 1989). Osnovna osobina gospodarstva kućne zadruga jest autarkija, stanje u kojem kućna zadruga zadovoljava sve svoje potrebe (Pavličević, 1989). Zadruga je za sebe proizvodila sve od hrane do nastambi. Eventualni višak ili

³ U prilog ovoj tezi ide i činjenica da nakon 1848., do kada se može reći da zadruga provincijala i Krajine „počivaju na istim temeljima”, u provincijalu dolazi do ubrzanih reformi i raspada kućne zadruga dok su u Vojnoj krajini zadruga ostale netaknute (Gross, 1982)

⁴ Naredbom od 29. ožujka 1820. godine Babogedska satnija naređuje i obavještava: „Vidise da kuche i avlije jako necisto jesu takove Zapovida da svaki gazda svoju kuchu i avliju u czisto stanje metne jerbot ovi Dana hoche Gospoda offri od Kuche do Kuche hichi i gdi god shto neczisto najde hoche gazda sa 25 batina kashtigan bitty.” Isto tako, naređuje se 12. travnja 1820. „da gazde moraju izravnati rupe na drumu ispred kuche ili hoche sa 25 batina kashtigan bitty” (HDA, BGP, Knjiga zapovjedi za 1819. i 1820. godinu).

nedostatak robe nije se kupovao ili prodavao već se roba mijenjala. Stoga se čini da je stroga unutarnja organizacija kućne zadruge osiguravala čvrstu vanjsku organizaciju Slavonske vojne krajine, a s druge strane, vojno krajiški sustav je omogućavao produljeno održavanje kućne zadruge. No, simbioza agrarne kućne zadruge i vojničke krajiške institucije omogućavala je tek puko održavanje Vojne krajine i njezinih stanovnika.

Prvi pravi proces koji će dovesti do modernizacije i napretka Slavonske vojne krajina, ali i čitave Monarhije bila je reforma školstva koju je započela Marija Terezija. Od 1774. do 1777. godine uveden je novi, trostupanjski sustav školstva na čitavom prostoru Monarhije. Osnovno školstvo trebalo je svakome omogućiti da nauči čitati, pisati i računati. Naglasak na čitanju, pisanju i računu bio je u urbanim sredinama, dok su se seoska djeca „učila moralu, religiji i praktičnim vještinama neophodnim za svakodnevni život“ (Matanović, 2008: 32). Takav sustav osnovnoga školstva omogućio je brojnim potomcima seljaka da steknu znanja koja su im omogućila nastavak školovanja.

Novi sustav školstva donio je još jednu bitnu novinu: svoju je ekonomsku snagu crpio iz materijalne baze crkvenih redova koji su jedan po jedan ukidani u Monarhiji, a njihova imovina stavljana u školski fond. Na taj su način stvoreni preduvjeti za opismenjavanje većine stanovništva. U provođenju reformi školstva i Marija Terezija i Josip II. rukovodili su se idejama prosvjetiteljstva „da moć i dobrobit vladara ovisi o snazi i zadovoljstvu puka“ (Matanović, 2008: 33).

U prvoj polovici 19. stoljeća takvo razmišljanje prihvatili su i sami krajišnici, što potvrđuje činjenica da su stanovnici Babine Grede i Bošnjaka 1819. od cara sami zatražili dozvolu osnivanja škola koje bi bile financirane sredstvima samih stanovnika sela (Kriegsarchiev, 1816. 11/340). I upravo ta činjenica pokazuje izniman napredak u svijesti slavonskoga seljaka jer još 1762. Relković u „Satiru“ dotičući se škola piše „ni moj ćaća nije znao štiti, al je zato mogo bolje piti“. A tek malo više od pola stoljeća nakon toga Bošnjaci i Babina Greda, a nakon njih i drugi, otvaraju elementarne škole, prve škole na hrvatskom jeziku, i sami ih financiraju. To je najbolji pokazatelj da je fenomen prosvijećenog apsolutizma zaživio i u Slavoniji, a prosvijećeni apsolutizam je prijelomno doba, kada se društvo ubrzano mijenja od agrarnog k građanskom i industrijskom društvu, odnosno od apsolutizma k pravnoj državi i državi blagostanja (Karaman, 2000: 48).

Stari oblici i strukture u društvu bivali su odstranjeni, istisnuti i nadomješteni. Upravo se to događalo i na primjeru školstva. Uvođenjem obaveznog školovanja stvoren je temelj za oblikovanje budućega građanskog društva koje je, opismunjeno i naobraženo, moglo artikulirati svoje političke stavove te ostvariti svoje gospodar-

ske ciljeve, ali i iznjedrili pojedince koji će dalje oblikovati i voditi društva. Pojedince poput Ivana Filipovića.

Izvori

Hrvatski državni arhiv, Brodska graničarska pukovnija, Knjiga zapovjedi za 1819. i 1820. godinu.

Hrvatski državni arhiv, Slavonska generalkomanda, Uredžbeni zapisnici 1747. – 1783.

Österreichische Staatsarchivs, Kriegsarchiv, 1816. 11/340.

Literatura

Grandits, H., Kaser, K. (1998). Familie und Gesellschaft in der Habsburgischen Militärgrenze: Lika und Krbava zu Beginn des 18. Jahrhunderts. U: Roksandić, D. (ur.) *Microhistory of the Triplex Confinium*, Budimpešta, 27 – 68.

Gross, M. (1982). Socijalna historija i istraživanja Vojne krajine. *Naše teme* (11), Zagreb, 1886 – 1889.

Karaman, I. (2000). *Hrvatska na pragu modernizacije (1750. – 1918.)*. Zagreb.

Kaser, K. (1998). *Slobodan seljak i vojnik I/II*. Zagreb.

Matanović, D. (2008). *Grad na granici*. Slavonski Brod.

Matanović, D. (2013). *Između reformi i tradicije*. Slavonski Brod.

Matić, T. (1951). Narodni život i običaji u Požeškoj županiji krajem osamnaestoga vijeka. U: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, JAZU, Zagreb, 5 – 27.

Pavličević, D. (1989). *Hrvatske kućne zadruge I (do 1881.)*. Zagreb.

Valentić, M. (1978). Bitne odrednice u razvoju sanitarnog kordona u Vojnoj krajini. U: Vodopija, J. (ur.) *Sanitarni kordon nekad i danas*, Zagreb, 95 – 112.

Vaniček, F. (1875). *Specialgeschichte der Militärgrenze, III Band*. Beč.

Damir Matanović

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
dmatanovic@foozos.hr

THE MILITARY BORDER AND EMERGENCE OF PUBLIC EDUCATION AS STARTING POINT OF IVAN FILIPOVIĆ'S ACTIVITIES

Abstract

The author in the text analyses the institution of the Military Border as the birthplace of Ivan Filipović and as a formative setting where the guiding ideas that shaped Filipović's public work emerged. In addition to elements of institutional organization, the author examines phenomena specific to the Military Border, with a focus on the Slavonian Military Border, such as the sanitary cordon and the beginning of the development of education, particularly in the Croatian language.

Keywords: Ivan Filipović, Military Border, Slavonian Military Border, sanitary cordon, reform of education, primary schools

prof. dr. sc. **Emina Berbić Kolar**

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
eberbic@foozos.hr

ELEMENTI SLAVONSKOGA DIJALEKTA U DJELIMA IVANA FILIPOVIĆA

Sažetak

Ivan Filipović jedan je od najznačajnijih hrvatskih intelektualaca 19. stoljeća. Njegov se značaj ogleda u naprednim idejama koje su vidljive kroz organiziranje hrvatskoga učiteljstva i reformiranje hrvatskoga školstva. U 2023. godini koja je obilježena dvjestotom obljetnicom rođenja ovoga velikana hrvatskoga učiteljstva, i školstva općenito, treba sagledati Filipovićeve rad i iz nekih drugih, do sada, neistraženih znanstvenih smjerova. Jedan od elemenata koji do sada nije bio istražen jest utjecaj njegovoga organskoga idioma, slavonskoga dijalekta, posavskoga poddijalekta, u njegovim književnim i drugim znanstvenim i stručnim uradcima. Ivan Filipović rođen je u Velikoj Kopanici te se kroz svoje obrazovanje kretao na potezu Velika Kopanica – Vinkovci – Nova Gradiška – Požega – Zagreb. Ukoliko zanemarimo zagrebački dio Filipovićevega života i usmjerimo se na njegov materinski, organski idiom, koji je savladao u rodnoj Velikoj Kopanici te koji ga je pratio po slavonskim gradovima: Vinkovcima, Novoj Gradiški i Požegi, utemeljeno je pretpostaviti da bi se u njegovim književnim uradcima, ali jednako tako i u bogatoj korespondenciji s mnogim istaknutim osobama hrvatskoga ilirizma, s posebnim isticanjem korespondencije s Andrijom Torkvatom Brlićem, očekivao utjecaj slavonskoga dijalekta, posavskoga poddijalekta. Cilj je rada utvrditi ima li elemenata slavonskoga dijalekta, odnosno ima li elemenata Filipovićeve organskoga idioma u njegovim književnim i publicističkim radovima te ako ih ima, koji su to elementi. Jednako tako cilj je ovoga rada utvrditi Filipovićeve stručni i znanstveni odnos prema organskome idiomu kao polaznomu idiomu u komunikaciji svakoga djeteta. Metodologija rada bit će usmjerena na analizu i sintezu Filipovićeve književne i publicističke radove. Poseban će se osvrt dati Filipovićeve stavovima o ranom učenju materinskoga jezika temeljenome na njegovanju organskoga idioma. Svrha je rada dati novu perspektivu pogledu na slavonski dijalekt (organski idiom) kroz jezični ostvaraj Ivana Filipovića.

Ključne riječi: hrvatski jezik, Ivan Filipović, organski idiom, posavski poddijalekt, slavonski dijalekt

1. UVOD

Ivan Filipović je rođen 24. lipnja 1823. u Velikoj Kopanici. Njegov je otac bio učitelj u velikokopaničkoj osnovnoj školi u kojoj je Filipović završio prva tri razreda, a u četvrtom je razredu prešao u vinkovačku osnovnu školu. Svoje je daljnje školovanje nastavio u vinkovačkoj gimnaziji. Završivši gimnaziju 1841., Filipović nije mogao nastaviti školovanje zbog teških materijalnih prilika, ostao je u Vinkovcima, gdje je dobio mjesto učiteljskog pripravnika u Vinkovačkoj glavnoj školi. 1842. krenuo je na devetomjesečni učiteljski tečaj kako bi postigao stručno učiteljsko obrazovanje koje se održavalo na nižoj realnoj gimnaziji u Srijemskoj Mitrovici. Po završetku tečaja vratio se u glavnu školu u Vinkovce, a nakon nekoliko mjeseci otišao je u Novu Gradišku, gdje je ostao sedam godina. Nakon Nove Gradiške, Filipovića će put odvesti u Zagreb, a nakon nemilih događaja, vratit će se u Slavoniju, točnije u Požegu u kojoj će ostati do 1863. U Požegu je došao 1854. uz pomoć Stjepana Ilijaševića koji mu je osigurao učiteljsko mjesto. U Požegi će ostati punih devet godina. Do njegova dolaska požeška je škola imala samo dva razreda, a već 1854. uveden je treći, a kasnije, na Filipovićev poticaj, i četvrti razred. Njegovom inicijativom u Požegi je 1863. osnovana Narodna čitaonica.

2. O VEZI IZMEĐU IVANA FILIPOVIĆA I SLAVONSKOGA DIJALEKTA

Slavonski je dijalekt specifičan dijalekt koji pripada štokavskome narječju, odnosno staroštokavskim govovima koji čuvaju staro jezično stanje, odnosno arhaične oblike hrvatskoga jezika. O slavonskom je dijalektu dosta pisano u posljednjih 20 godina, ali je najsustavniji prikaz dao Stjepan Ivšić, 1913. u svome kapitalnom djelu Današnji posavski govor. U novijoj povijesti proučavanja slavnskoga dijalekta najsustavnije su se bavile njegovim položajem u suvremenom vremenskom okviru Ljiljana Kolenić i Emina Berbić Kolar. One za slavonski dijalekt kažu: „Slavonski dijalekt pripada u narodne govore, dakle, nije književni jezik, nego dijalekt koji se razvio u okviru hrvatske etničke zajednice, jasne i strogo definirane. On je organski idiom, a organski idiomi obično nemaju svojega pisanoga oblika.“ (Berbić Kolar, Kolenić, 2014: 3) Veza između Ivana Filipovića i njegovoga organskoga idioma, koji je u svakom slučaju slavonski dijalekt, jest neupitna. Potrebno se vratiti u vrijeme Filipovićeva života, odnosno djetinjstva, mladosti i rane zrelosti, a to su godine koje obuhvaćaju vrijeme od 1823. do 1863., odnosno vrijeme od rođenja do odlaska iz Požege. To je vrijeme u kojemu je Ivan Filipović, bez obzira na stupanj obrazovanja, bio uronjen u prostor svoga organskoga idioma krenuvši od samoga rođenja, odnosno Velike Kopanice koja pripada najarhaičnijoj skupini govora unutar slavnskoga dijalekta. Posavski su govori podijeljeni u devet skupina s obzirom na

to kako se izgovaraju riječi koje u hrvatskom književnom jeziku imaju ovakve naglaske: *vòdē, sàčuvām, òstō, nòsili, òtac, kázali, rúkōm, kazívō*. Prva skupina izgovara: *vodē, sačūvām, ostō, nosili, otàc, kázàli, rúkōm, kazívō*. Tako govore Babina Greda, Sikerevci, Kruševica, Gundinci, Beravci, V. Kopanica, Divoševci, Čajkovci, Vrpolje, Stari i Novi Perkovci, Trnava. To je ujedno skupina u kojoj se čuje najstariji naglasak. (Berbić Kolar, Kolenić: 2014: 19–20). Nakon Velike Kopanice, njegov život i rad obilježit će Vinkovci koji su također u prostoru najarhaičnijih govora. Ivšić izrijekom ne spominje sam grad Vinkovce u svojoj podjeli, ali zato spominje sva sela oko Vinkovaca: Stare i Nove Mikanovce, Ivankovo, Vođince, Retkovce, Rokovce, Andrijaševce, Privlaku, Otok, Komletince¹, kao i Soljane, Đeletovce (Berbić Kolar, Kolenić: 2014: 20–21). Sljedeće mjesto koje će se naći na njegovu životnome putu bit će Nova Gradiška koja je također prostor slavonskoga dijalekta, također nije izrijekom zapisana u Ivšićevu Današnjem posavskom govoru iz 1913., ali su popisana redom sela oko Nove Gradiške. Prema Berbić Kolar i Kolenić (2014), to su ova sela: Vrblje, Nova Kapela, Magić Mala, Godinjak, Mačkovac, Dolina, Davor, Batrina, Kobaš, Staro Petrovo Selo, Komarnica, Selca, Siče, Magića Mala, Štivice, Lipovac (S, G i D), Orubica, Bodovaljci, Bili Brig, N. Kapela, Vrbova. Njegovo četrdesetogodišnje obitavanje i određenje slavonskim jezičnim i kulturološkim krugom zatvorit će Požega u kojoj je boravio od 1854. do 1863. godine i u kojoj je također bio okružen slavonskim dijalektom posavskim poddijalektom. I u slučaju Požege, imamo Ivšićevu potvrdu brojnih požeških sela koja izrijekom spominje u svome kapitalnom djelu (Ivšić, 1913), a spominju ih i Berbić Kolar i Kolenić: „Oko Slavonske Požege tako govore mjesta južno i sjeverno od Požege poput Pleternice, Kaptola, Velike, Stražemana, Biškupaca, Ruševa, Bekteža, Sovskoga Dola, Pake, Bučja, Zagrađa.“ (Berbić Kolar, Kolenić, 2014: 10) Iz navedenoga je pregleda jasna poveznica slavonskoga dijalekta i samoga Filipovićeva jezičnoga oblikovanja uvjetovanoga prvenstveno prostorom, a onda i vremenom u kojemu je živio.

3. OBILJEŽJA SLAVONSKOGA DIJALEKTA

Slavonski je dijalekt jedan od dijalekata štokavskoga narječja hrvatskoga jezika. To je dijalekt koji je vrlo specifičan po svojim fonološkim, morfološkim, sintaktičkim i leksičkim osobinama, a posebice po naglasnome sustavu. (Berbić Kolar, Gligorić, 2018: 160) Glavna su obilježja slavonskoga dijalekta: refleks jata koji može biti: ikavski, ikavsko-jekavski, ekavski i ikavsko-ekavski, nerazlikovanje glasova č i ć, dž i đ; umekšavanje glasova l i n; šćakavizam; nepostojanje glasa h; očuvane suglasničke skupine jd i jt; stari padežni nastavci; glagolski pridjev trpni

---

¹ Danas Komletinci (op. a.).

tvoreni sufixsima: –t, -ta, -to, -ti, -te, -ta; genitiv i akuzativ jednine imenica a-vrste: kategorija živosti, dativ i lokativ jednine imenica e-vrste; instrumental jednine imenica i-vrste. (Berbić Kolar, Kolenić, 2014)

Geografski se slavonski dijalekt rasprostire između triju rijeka: Save, Drave i Dunava s objiju strana, u Republici Hrvatskoj i izvan Republike Hrvatske. Već sam naziv slavonski dijalekt zemljopisno određuje rasprostiranje toga štokavskoga dijalekta. Dakako da naziv (termin) nikada ne pokriva sva značenja, pa tako ni naziv slavonski dijalekt ne pokriva zemljopisno u cijelosti rasprostiranje slavonskoga dijalekta. Doista se slavonski dijalekt rasprostire u Slavoniji, ali i u Baranji i u nekim mjestima izvan hrvatskih državnih granica. Ako držimo da se slavonski dijalekt ostvaruje u mjestima štokavskoga narječja koja poznaju zavnuti naglasak (~), onda možemo reći da se slavonski dijalekt ostvaruje unutar Hrvatske u velikom dijelu Slavonije, zapadnom Srijemu i Baranji, a izvan Hrvatske još u nekoliko mjesta u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Mađarskoj. (Berbić Kolar, Kolenić, 2014: 9)

Što se usvojenoga nazivlja tiče, u hrvatskoj se dijalektologiji koriste sljedeći nazivi za slavonski dijalekt, u narodu zvan šokački govor: *staroštokavski šćakavski, nenovoštokavski arhaični šćakavski dijalekt*. (Berbić Kolar, Kolenić, 2014: 3) Naziv koji će biti korišten u ovome radu jest već više puta spomenut i naveden termin slavonski dijalekt te posavski poddijalekt kao precizno određeni dijalektološki termini važni za razumijevanje daljnijega teksta, odnosno daljnje tekstološke analize Filipovićeve tekstova.

4. O FILIPOVIĆEVIM PROMIŠLJANJIMA O ZAVIČAJNOM IDIOMU (SLAVONSKOM DIJALEKTU)

Kako bismo potvrdili prisutnost slavonskoga dijalekta u Filipovićevim tekstovima, koristit ćemo se njegovim izvornim pisanim uradcima koji nam mogu potvrditi ili opovrgnuti prvotno postavljenu tezu o zastupljenosti slavonskoga dijalekta u njegovu pisanome izražavanju, ali i o njegovim znanstvenim i stručnim promišljanjima o mjestu zavičajnoga (organskoga) idioma u poučavanju djece mlađe školske dobi. Budući da ne postoje snimke Filipovićevih govora, ne možemo se usmjeriti na istraživanje i analizu Filipovićeve usmenoga izražavanja, polazišta su nam njegovi pisani tekstovi. Ciljano je odabran polazni tekst (priručnik, udžbenik) *Uporavnik za početnicu i čitanku u prvom razredu katoličkih učionah u carevini austrijskoj, za učitelje i pripravnike, Beč, 1855*. Zbog čega je odabrana baš to djelo, odnosno zbog čega je odabrana početnica kao izvor tekstova na kojima će se provesti istraživanje? Iz više razloga, kao prvo radi se o početnici, priručniku, dakle nastavnom pomagalu, udžbeniku kojim se poučava i približava temeljno gradivo opismenjavanja (jezičnih

djelatnosti: čitanja i pisanja) na najnižoj razini koja jest najniža, ali jednako tako i najvažnija za sva daljnja usavršavanja. Drugi je razlog što se baš u toj početnici spominje dio kojim se jasno daje na znanje da je organski idiom temelj na kojemu se kasnije gradi jezična standardizacija. To je možda i prva početnica kojom se jasno daje do znanja nužnost savladavanja organskoga (zavičajnoga) idioma kao temelja za savladavanje svih drugih idioma, naravno uključujući standardni idiom i sve druge idiome u kontekstu poznavanja, ne samo hrvatskoga jezika, nego i svih drugih stranih jezika.

5. ANALIZA UPORAVNIKA ZA POČETNICU I ČITANKU U PERVOM RAZREDU KATOLIČKIH UČIONAH U CAREVINI AUSTRIJANSKOJ, ZA UČITELJE I PRIPRAVNIKE, BEČ, 1855.

Kao što sam naziv kaže, ova je početnica namijenjena učiteljima i početnicima i meni je u mome profesionalnom odnosu poučavanja učitelja i budućih učitelja bila izvrstan izvor i smjernica u dokazivanju određenih postavki koje zastupam u svome radu, a tiču se odnosa organskoga i standardnoga idioma². Kroz sljedeća dva poglavlja kojima ću obraditi prvo općeniti stav prema načinu poučavanja hrvatskoga kao materinskoga jezika, a onda i konkretno u odnosu na mjesto zavičajnoga (organskoga) idioma u poučavanju hrvatskoga jezika u vremenu u kojemu je Filipović živio i radio (vrijeme Vojne krajine u kojoj je službeni jezik bio njemački jezik, a učiteljstvo malobrojno i nedovoljno obrazovano).

5. 1. *Filipovićeve promišljanja o načinu usvajanja materinskoga jezika u nižim razredima osnovne škole*

Sam je Ivan Filipović upravo u ovome djelu istaknuo važnost temeljnoga ovladavanja zavičajnim (organskim) idiomom kao prvotno važnim za budući razvoj jezičnih djelatnosti, a tek onda usvajanje standardnoga idioma (u suvremenoj literaturi nailazimo na pojam standardnoga idioma)³ Filipović navodi ovako: „Děte, koje dođe u školu, već govori, ali kako? Ono zna u svom podnarječju imenovati mnogo stvari, a za nuždu zna ponešto i u stavcih govoriti. (Filipović, 1855: 2-3) Nadalje on kaže: „Pěrho dakle što bi učitelj početnikah činiti imao, bilo bi: razširivanje kruga dětinjih zorovah, vežbanje čutilah i govorilah, izperva u dětinjem podnarječju, a zatim u čistom književnom jeziku.“ (Filipović, 1855: 3) Roditelji, kojim je stalo, mogli bi

² O pojmu standardnoga idioma pogledati u knjizi *Jeziku je svejedno* autora Starčević, Kapović, Sarić, 2019.

³ Isto.

najbolje učitelju u ruke raditi time, kada bi se što više razgovarali sa svojom decom.“ (Filipović, 1855: 3) Iz Filipovićeve navoda jasno je da je njegova osviještenost i usmjerenost prema organskome idiomu, zavičajnome idiomu i te kako prepoznata i vrednovana. On je kao jedan od prvih i temeljnih autoriteta u području učenja i poučavanja hrvatskoga jezika jasno dao do znanja već u svojim prvotnim promišljanjima spomenute početnice da je za daljnje dobro i kvalitetno usvajanje standardnoga hrvatskoga jezika, nužno dobro ovladavanje, on izrijekom kaže podnarječjem, što bi u korelaciji s današnjom terminologijom bila razina dijalekta (u njegovu slučaju slavonskoga dijalekta, posavskoga poddijalekta, kako je već ranije spomenuto i objašnjeno). Također je važna njegova sugestija da je za jezični razvoj djeteta jako važna komunikacija s roditeljima, i tu opet dolazimo do istoga počela i jasnoga određenja prema komunikaciji na zavičajnom idiomu. Iz današnjega kuta gledanja, jasno je da je sigurnost i samopouzdanje u prenošenju misli usmenom komunikacijom temeljna odrednica buduće uspješne komunikacije. Zanimljivo je da je u nastavku teksta na koji sam se pozvala, rekao da će u situacijama, u kojima je izostala komunikacija s roditeljima, kao i u situacijama u kojima ima puno učenika u razredu biti velikih problema i teškoća za učitelja. (Filipović, 1855: 3) U njegovim sustavnim didaktičkim i metodičkim promišljanjima koja možemo uzeti kao vrlo promišljena i vizionarska za vrijeme u kojemu je živio, Filipović ističe da u poučavanju pisma, odnosno savladavanju pisanja na materinskome jeziku prvo treba početi s rukopisnim pismom i to u kurzivu te da u početcima ne treba obraćati pozornost na urednost. (Filipović, 1855: 7) Uz to napominje da je pisanje samo sa sebe nepotpuno te da ga treba kombinirati s čitanjem. (Filipović, 1855: 7) Već iz tih dviju temeljnih Filipovićeve postavki naziremo vrlo važan zaključak, a to je promišljanje o jezičnim djelatnostima kao temelju jezičnoga poučavanja i savladavanja jezika u cjelini.⁴ Zanimljiva je i njegova konstatacija da bi čitanka trebala biti središte svega učeavnog gradiva u pučkoj školi (Filipović, 1855: 8). Čitanka već u svome nazivu krije jezičnu djelatnost čitanja te je svakako do danas ostala vrlo vrijednim i nezamjenjivim nastavnim sredstvom i pomagalom pri usvajanju materinskoga jezika, ali bi se paralela mogla povući i prema stranim jezicima i načinu usvajanja stranih jezika. Zanimljive su i njegove stručne tvrdnje kojima jasno kaže da su početnica i čitanka osnovna sredstva za poučavanje te da je učiteljev jezik najbolje i najjače oruđe, ali kaže samo onda kada se prilagodi dječjem umu. (Filipović, 1855: 18) Iz ovoga se promišljanja također da iščitati Filipovićevo učiteljsko vizionarstvo. Nadalje on kaže: “Učitelji moraju dakle goniti iz svojih školah sve idiotizme i lokalizme osobito ako su nepravilne i protivna duhu našeg jezika.“ (Filipović, 1855: 10) Nejasno je na

---

⁴ Čitanje i pisanje jesu jezične djelatnosti višega reda, osnovni par jezičnih djelatnosti su slušanje i govorenje, o kojima također Filipović donosi vrlo važne smjernice i zaključke (op. a.).

što je Filipović mislio kada je napisao pojam idiotizam, možemo pretpostaviti da je mislio na riječi stranoga podrijetla.

5. 2. Obilježja slavonskoga dijalekta u Filipovićevu tekstu

Na temelju jezične analize *Uporavnika za početnicu i čitanku u prvom razredu katoličkih učionah u carevini austrijanskoj, za učitelje i pripravnike*, elementi koji se mogu pripisati Filipovićevu organskom idiomu, slavonskom dijalektu su sljedeći:

a) fonološke:

- buduć da (str. 2., 53.) – gubljenje krajnjega -i, tipično fonološko obilježje slavonskoga dijalekta. Gubljenje završnoga vokala u slavonskom je dijalektu vrlo često obilježje u velikom broju riječi.
- slušajući, nazirujući (str. 18.), pišući (str. 28) ne znajući (str. 39.), razlažući (str. 63.), razgovarajući, pitajući (str. 84.) – glagolski prilozi prošli bez krajnjega -i također su vrlo uobičajeni u slavonskom dijalektu, posavskom poddijalektu.
- morat (str. 27., 32.), učiti (str. 40.) – viditi (str. 52.), čuvati (str. 66.), učiti (str. 68.) – vrlo su česti infinitivi bez završnoga -i u Filipovićevu tekstu Upravnika što također dokazuje miješanje slavonskoga dijalekta s tadašnjim standardom.
- nutarnja (str. 16. 17., 18.) – unutarinja, gubljenje vokala u početnoj poziciji u riječi. Gubljenje vokala u početnoj poziciji, ali i svim drugim pozicijama u riječi, također je tipično obilježje slavonskoga dijalekta.
- kakovo (str. 16.), kakova (str. 101.), takovo (str. 77.) – javljanje sekundarnoga vokala o u središnjem položaju u riječi. Javljanje sekundarnih vokala u svim pozicijama u riječi jedno je tipičnih obilježja slavonskoga dijalekta.
- pretiskati zamjena vokala i vokalom e (str. 64.) – zamjene vokala u svim kombinacijama uobičajeno su obilježje slavonskoga dijalekta.
- orman (str. 100.) – zamjena fonema r fonemom n. Zamjene suglasnika također su tipično obilježje slavonskoga dijalekta, a leksički oblik orman je i danas uobičajen u prostoru slavonskoga dijalekta.
- Umekšavanje fonema l – glagolji (str. 101.). Umekšavanje fonema l i n u lj i nj jedno je od temeljnih obilježja slavonskoga dijalekta.
- prilog dokle javlja se u obliku doklem (str. 9.) – dokle. Ovo je primjer u kojemu se javlja sekundarni konsonant.

- prijedlog uz javlja se u obliku nuz (str. 40., 76., 118., 144.) – javljanje sekundarnoga konsonanta u početnom položaju u riječi.

b) morfološke:

- i njimi (str. 2.), s njimi (str. 33.) – i njima, zabilježen je stari padežni nastavak u D. i I mn. zamjenice oni.
- na nje (sveudilj je *na nje* privezan, str. 27.) – na njih, zabilježen je stari padežni nastavak u L. jd. zamjenice ona.
- od nje (dok se učitelj od nje ne okrene, str. 28.) – od njih, stari padežni nastavak u G. mn. zamjenice oni. Ovaj je oblik zamjenice vrlo arhaičan.
- glagol dati u prezentu 3. lica glasi dade (on, ona, ono) dade > (on, ona, ono) da (3. l. jd.), po istoj tvorbenoj logici glagol zadati glasi zadademo u 1. licu množine zadademo (1. l. mn.) > zadamo, dadu (3. l. mn.) (str. 50., 114.). Ovakav je oblik glagola dati također uobičajen u slavonskom dijalektu i potvrđuje Filipovićev organski idiom kao polazište u pisanju bilo koje vrste teksta.
- *ded* pokažite (str. 36.) – imperativ uz česticu *ded* kojom se pojačava značenje, a tipična je za slavonski dijalekt.
- *potlam* (str. 54., 112.) – prilog poslije, tipičan za slavonski dijalekt (potvrđen u sičanskom govoru), ali uobičajen i danans u velikom broju mjesnih govora.
- tvorba komparativa pridjeva nastavkom –ji: jačjim, krępčijim (str. 11), gorji (str. 26). U slavonskom je dijalektu uobičajena tvorba komparativa nastavkom –ji, višji (str. 66., 68., 128.), jačji (str. 77., 130.), nižji (str. 74.), težje (str. 86.),
- tvorba superlativa pridjeva nastavkom –ji, –je, –ja: najtežje (str. 72.). Kao i kod tvorbe komparativa pridjeva, primjenjuje se isti sufiks uz prefiks naj-.

c) leksičke:

- *derljati* – *drljati*, vrlo uobičajen i čest leksem u slavonskom dijalektu (*drljati* zemlju, *drljati* poslove, *drljati* po čemu u značenju biti površan prema nekome ili nečemu).
- *jednoć* (str. 46., 85., 87.) – *jednom* (prilog vremena), uobičajen leksem u slavonskom dijalektu.
- *desiti se* (str. 126.) – *dogoditi se*. Leksem *desiti se* jedan je od najčešće korištenih leksema u slavonskom dijalektu koji je prodro i u razgovorni stil većine Slavonaca.

d) tvorbene:

- doklemgod (str. 9) – u slavonskom je dijalektu uobičajen oblik priloga *doklem* kao vrlo specifičan u komunikaciji, u ovom slučaju imamo srastanje s česticom god.

Na temelju navedenih primjera i to prvenstveno na fonološkoj i morfološkoj razini, možemo potvrditi početno postavljenu tezu da je u Filipovićeveu jeziku, pisanom izrazu, pisanoj komunikaciji, čak i u slučajevima kada se radi o normativnim priručnicima, kao što je Upravnik, koji je bio uzoran tekst za sve učitelje kao pomoć u načinu poučavanja učenika od 1. do 4. razreda osnovne škole, prisutan jezični sloj slavonskog dijalekta. I bez obzira što se radi o priručniku koji bi po svim svojim obilježjima morao biti napisan u skladu s tadašnjim standardnim oblikom hrvatskoga jezika, vidljivo je da je slavonski dijalekt, posavski poddijalekt kao organski Filipovićevev idiom potvrđen u velikom broju primjera što je dokazom postojanja slavonskoga dijalekta u Filipovićevoj pisanoj komunikaciji, odnosno u njegovu pisanom izrazu.

6. ZAKLJUČAK

Temeljem analize Filipovićeve djela *Uporavnik za početnicu i čitanku* u prvom razredu katoličkih učionah u carevini austrijskoj, za učitelje i pripravnike, Beč, 1855. došlo se do potvrde o prvotno postavljenoj tezi o zastupljenosti slavonskoga dijalekta u Filipovićeveu pisanom izričaju (konkretizirano na gore navedenoj početnici). Ivan je Filipović svojim rođenjem i većim dio života vezan za prostor Slavonije i djelomično Srijema. Prostor je to koji je u hrvatskoj dijalektologiji opisan kao najarhaičniji u odnosu na staroštokavske govore. Ujedno je to i prostor koji je bio u sklopu Vojne krajine koja je imala vrlo jasno definirana ustrojbeno pravila koja su se odnosila i na jezik. Službeni je jezik bio njemački, a hrvatski se jezik koristio među neobrazovanim pukom te je baš zbog te činjenice hrvatski jezik unutar granica Vojne krajine ostao vrlo arhaičan i očuvan u svom iskonskom obliku, što smo mogli potvrditi i na temelju rukopisa za to vrijeme, jednoga od najpismenijih intelektualaca, Ivana Filipovića. Osim potvrde o postojanju elemenata slavonskoga dijalekta u samom pisanom Filipovićevevom tekstu, važna je i potvrda Filipovićevev stavova o prvobitnoj nužnosti poznavanja zavičajnoga (organskoga) idioma kod djece mlađe predškolske i školske dobi. Kao što i sam više puta navodi važno je da dijete prvotno dobro ovlada zavičajnim idiomom kako bi kasnije moglo kvalitetno i sustavno usvajati standardni hrvatski jezik. Važna je i njegova opaska, i kao filologa i kao pedagoga, da je najvažnije za razvoj dječje usmene komunikacije razgovor i to

prvenstveno s roditeljima te da će roditelj učiniti za svoje dijete najveći doprinos upravo razgovarajući s njim (i tu opet možemo iščitati Filipovićev odnos prema organskom govoru – konkretno slavonskom dijalektu, posavskom poddijalektu. Nije nužna točna komunikacija na standardiziranom jeziku, važna je komunikacija i stvaranje samosvjesnoga budućeg govornika što se ponajbolje može ostvariti upravo komunikacijom s osobama s kojima je dijete najdublje emocionalno povezano. Kao preporuka za buduća istraživanja Filipovićeve jezika predlaže se usustavljivanje jezične analize prema fazama njegovoga života i rada, određenim mjestima stanovanja. Na temelju takve sustavne analize moglo bi se doći do konačnoga odgovora o odnosu Ivana Filipovića i slavonskoga dijalekta, odnosno o odnosu Filipovića i svoga organskoga idioma. Je li Filipović kroz svoj plodan i ostvaren intelektualni rad kao filolog, pedagog, književnik, javni djelatnik i jedan od najvećih intelektualaca 19. stoljeća do kraja ostao pod utjecajem svoga organskoga idioma ili se ipak taj odnos promijenio u odnosu na promjene koje mu je život donosio u vidu poslovnih promjena, promjena mjesta stanovanja, pa čak i promjena političkih i pedagoških stavova prema vremenu i promjenama u kojima je živio.

Literatura

- Berbić Kolar, E. (2009). Govori slavonskoga dijalekta brodskoga kraja. *Doktorski rad*. Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Osijek.
- Berbić Kolar, E., Kolenić, Lj. (2014). *Sičanske riči*. Osijek: Učiteljski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera.
- Berbić Kolar, E., Gligorić, I. M. (2018). *O jeziku kao identitetu i vrijednoj nematerijalnoj kulturnoj baštini slavonskoga dijalekta*. Osijek – Poznanj: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti i Fakultet poljske i klasične filologije.
- Kapović, M. (2023). *Uvod u fonologiju*. Zagreb: Sandorf.
- Kolenić, Lj., Berbić Kolar, E. (2008). Govor Starih Perkovaca. U: A. Bilić (ur.), *Šokačka rič 5 - Zbornik radova sa Znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt* (str. 83. – 92.). Vinkovci: ZAKUD, Vukovarsko-srijemske županije.
- Marković, M. (2002). *Slavonija - Povijest naselja i podrijetlo stanovništva*. Golden marketing, Zagreb.
- Munjiza, E., Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva*. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera.
- Sekereš, S. (1977). Akcenatske zone slavonskog dijalekta. *Зборник за филологију и лингвистику, br. XX/1.*, 179-201.
- Starčević, A., Kapović, M., Sarić, D. (2019). *Jeziku je svejedno*. Zagreb: Sandorf.

- Tafra, B. (2006). Značenje narodnoga preporoda za hrvatski jezik, *Croatica et Slavica Iadertina*, 43-55.
- Taube, F. W. (1777/1778). *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema*. Leipzig. (pretisak: Stjepan Sršan. Državni arhiv u Osijeku, 2012).
- Zirdum, Andrija. (2001). *Počeci naselja i stanovništvo brodskog i gradiškog kraja 1698.–1991*. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje. Slavonski Brod.

Emina Berbić Kolar

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
eberbic@foozos.hr

ELEMENTS OF THE SLAVONIAN DIALECT IN THE WORKS OF IVAN FILIPOVIĆ

Abstract

Ivan Filipović is one of the most important Croatian intellectuals of the 19th century. His importance is reflected in advanced ideas that are visible through the organization of Croatian teachers and the reforming of the Croatian education. In the year 2023, which is marked by the two hundredth anniversary of the birth of the great Croatian teacher, Filipović's work should be also viewed from additional perspectives. One of the elements that has not been investigated so far is the influence of his organic idiom, the Slavonian dialect, the Posavina sub-dialect, in his literary and scientific/ professional works. Ivan Filipović was born in Velika Kopanica and throughout his education he moved along the route Velika Kopanica - Vinkovci - Nova Gradiška - Požega - Zagreb. If we ignore the Zagreb part of Filipović's life and focus on his native, organic idiom, which he mastered in his native Velika Kopanica and which followed him around the Slavonian cities (Vinkovci, Nova Gradiška and Požega), it is reasonable to assume that in his literary works (but also in his rich correspondence with many prominent figures of Croatian Illyrianism, with special emphasis on the correspondence with Andrija Torkvat Brlić), he would demonstrate the influence of the Slavonian dialect, the Posavina subdialect. The aim of this paper is to determine whether there are elements of the Slavonian dialect as an organic idiom in his literary and journalistic works, and if there are, which those elements are. The methodology of the paper will be focused on the analysis and synthesis of Filipović's literary and journalistic works. Filipović's views on the early learning of the mother tongue based on the cultivation of an organic idiom will be specially reviewed. The purpose of the paper is to provide a new perspective to explore the Slavonian dialect in the literary and journalistic works of Ivan Filipović.

Keywords: Croatian language, Ivan Filipović, organic idiom, Posavina subdialect, Slavonian dialect

prof. dr. sc. **Tunjica Petrašević**

Pravni fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
tpetrase@pravos.hr

Ivica Šušak, dipl. iur

Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske
ivica.susak@mzo.hr

AKTIVNOSTI IVANA FILIPOVIĆA U HRVATSKIM OBRAZOVNIM REFORMAMA U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Sažetak

Značajna reforma hrvatskoga školskog sustava dogodila se u drugoj polovici 19. stoljeća i postavila temelje za razvoj modernoga javnog sustava obrazovanja koji postoji do danas. Razdoblje je to širenja liberalnih ideja u Austrijskom carstvu, doba Bachovog apsolutizma i nasilne germanizacije i potiskivanja nacionalne svijesti, posebno u školstvu i prosvjeti, te početak Hrvatskoga narodnog preporoda i snažnog otpora uz buđenja nacionalne svijesti u duhu ilirizma. U tom svjetlu, svoje ideje preoblikovanja školskoga sustava, isticao je Ivan Filipović, snažno se zalažući za rješavanje problema hrvatskoga školstva poput obrazovanja učiteljskoga osoblja i uvođenja hrvatskoga jezika kao službenoga jezika obrazovanja. Filipović je prije svega učitelj, pedagog i književnik, ipak hrvatski ga narod pamti kao reformatora hrvatskoga učiteljstva i školstva, osnivača brojnih učiteljskih organizacija i udruga. Jedan od najznačajnijih njegovih doprinosa je aktivizam pri donošenju Prvoga hrvatskog školskog zakona 1874. godine te pri reformi i donošenju Drugoga školskog zakona iz 1881. godine. *Zakon o pučkim školama i preparandijama* iz 1874. odredio je obvezno obrazovanje, hrvatski jezik postaje službeni nastavni jezik, određeni su nastavni predmeti te prava i obveze učitelja kao i nadležnost uprave i Crkve u tom području (Gaćina Škalamera, 2014: 107). Autori u drugome dijelu rada analiziraju zakonodavnu aktivnost Ivana Filipovića u području reforme školstva i visokoga obrazovanja kroz pregled njegovih ideja i djelovanja u književnosti i školstvu, dok u trećemu dijelu rada daju pregled aktualnih trendova i budućih smjerova reformi obrazovanja. Budući da hrvatski obrazovni sustav baštini dugu tradiciju institucionalnoga odgoja i obrazovanja, autori ukazuju na važnost prihvaćanja određenih obrazovnih tradicija u suvremenim obrazovnim trendovima.

Ključne riječi: Ivan Filipović, Prvi i Drugi hrvatski školski zakon, reforma školstva, zakonodavna aktivnost

1. UVOD

Znanstveni simpozij *Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.)* održan u Osijeku od 23. do 24. lipnja 2023. godine bio je idealna prilika za objektivnu revalorizaciju lika i djela Ivana Filipovića. Naime, nakon stvaranja samostalne i neovisne Republike Hrvatske, Ivana Filipovića se početkom 90-ih godina prošloga stoljeća počelo prikazivati kao negativnu povijesnu ličnost, kao protivnika vjere i Jugoslovena.¹ Iako takvo mišljenje nije (bilo) prevladavajuće, da bismo otklonili bilo kakvu sumnju u njegov doprinos razvoju hrvatskoga školstva i uvođenju hrvatskoga jezika u škole, potrebno je njegov cjelokupni rad preispitati u kontekstu vremena u kojemu je živio i djelovao. U nastavku stoga dajemo kratak pregled društveno-političke situacije njegovoga vremena.

Vrijeme u kojemu se Ivan Filipović školuje je vrijeme snažnog narodnog preporoda pa je Filipović, kao i druge istaknute ličnosti toga doba, bio nadahnut idejom slavenstva. Na učiteljskoj konferenciji 1849. godine snažno se zalagao za narodni jezik u školama i zahtijevao da se učiteljstvo u Krajini oslobodi vojnoga tutorstva, odnosno svećeničkoga nadzora u Provinciji. U tom je vremenu napisao jedan od svojih poznatijih članaka „O samostalnosti škole“ u kojemu snažno izražava svoje misli o samostalnosti i slobodi škole (Ogrizović, 1980: 11). Podsjetimo samo, doba je to oktroiranoga ustava. (Banić, 2019: 5) Pokreće također i časopis za mladež "Tobolac", koji je bio zabranjen u školama zbog protuvjerskog djelovanja (Ogrizović, 1980: 12).

Kao izraz otpora političkom i ekonomskom stanju u Hrvatskoj u to vrijeme, piše narodnu pjesmu „Domorodna utjeha“ objavljenu u časopisu „Neven“ u kojoj narod poziva na borbu, zbog čega biva optužen zbog otpora apsolutizmu i osuđen na šest mjeseci tamnice na sudu u Beču. Tijekom izdržavanja kazne nije imao pristup knjigama, a dobio je i zabranu obavljanja bilo kakve javne službe. (Ogrizović, 1980: 13) Bio je pod stalnom prismotrom policije kao neprijatelj koji snažno zastupa

---

¹ Tako npr. Biondić, I. (1994). Masovni bijeg ispod Filipovićeve kape. *Vjesnik*, 28. III. 1994. i Kujundžić, N. (1994). Filosrbizam Ivana Filipovića Jove. *Vjesnik*, 19. II. 1994. Vidi detaljnije u: Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163 (3 - 4), 325–351, str. 327. i u Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2023). Ivan Filipović. Organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. – 2023.). Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.

slavenska uvjerenja i koji je snažno protunjemački orijentiran, da bi napokon nakon ženidbe za Ivanu Purkerth dobio mjesto učitelja u Požegi krajem 1854. godine. (Ogrizović, 1980: 14)

Ideje kojima se Filipović rukovodio bile su nacionalno oslobođenje, političko i kulturno ujedinjenje Južnih Slavena i rušenje feudalnog poretka. Te ideje su obilježile njegov život, lik i djelo (Ogrizović, 1980: 25).

Kako navodi Ogrizović, snažno se zalagao za prosvjećivanje naroda, osobito ženske omladine, podizanje kvalitete nastave na materinskom jeziku, širenje hrvatske knjige u narodu, i izradi kvalitetnih udžbenika. Posebno je naglašavao važnost i potrebu organiziranja i udruživanja učitelja. U školi je, odnosno u učiteljima, vidio golemu snagu kojom se može podići prosvjetna i kulturna svijest naroda (Ogrizović, 1980: 40).

Filipović je zagovarao misao da škola treba pripremati mlade za život, a to će moći samo ako ih se odgaja kroz školu koja je i sama život. (Šimleša, 1970: 315).² Ovdje vidimo poveznicu sa suvremenom idejom kurikularne reforme „Škola za život“.³ Nadalje, vodio se idejom da u odgoju treba voditi računa o individualnim sposobnostima učenika i njihovim međusobnim razlikama, što također smatramo vrlo modernim pristupom onoga vremena, a predstavlja izazov odgoja i obrazovanja djece i danas (Šimleša, 1970: 315, Ogrizović, 1980: 72).

Za svoj je rad dobio brojne nagrade i priznanja da bi 1887. godine bio umirovljen u 64. godini života. Osim priznanja, doživio je mnoga razočaranja i izdaje od svojih najbližih suradnika. Kako navodi Ogrizović:

„Bio je čovjek rijetke energije ali težak život, stalna borna i uporan rad lomili su zdravlje, tijelo i duh ovog velikog čovjeka. Pomogli su tome brojni i vrlo česti udarci koje je doživljavao od vlasti i klera, pa i svojih najbližih suradnika" (Ogrizović, 1980: 22).

Budući da će se ostali autori ove znanstvene monografije baviti nekim drugim motrištima njegova rada i djelovanja, mi ćemo se fokusirati na zakonodavne aktivnosti Ivana Filipovića. Jedan od njegovih najznačajnijih doprinosa je aktivizam pri donošenju Prvog hrvatskog školskog zakona 1874. godine te pri reformi i donošenju Drugog školskog zakona iz 1881. godine. U radu će se analizirati glavne odrednice obaju zakona.

Rad je strukturiran u četiri poglavlja. Nakon prvog, uvodnog poglavlja, u drugome, središnjem dijelu rada razrađuju se zakonodavne aktivnosti Ivana Filipovića s posebnim osvrtom na Prvi školski zakon iz 1874. i Drugi školski zakon iz 1888.

---

² Vidi također: Napredak, br. 6 od 20. veljače 1881., str. 93.

³ Više na: <https://skolazazivot.hr/>, pristup 24. 4. 2024.

godine. U trećemu dijelu rada daje se pregled aktualnih trendova i budućih smjerova obrazovnih reformi na tragu Filipovićevih ideja. Konačno, u četvrtome dijelu rada daju se zaključne napomene o utjecaju zakonodavnih aktivnosti Ivana Filipovića na reformu školstva.

2. ZAKONODAVNE AKTIVNOSTI IVANA FILIPOVIĆA

2.1. *Prvi školski zakon* – „Zakon o pučkim školama i preparandijama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine“

Za vrijeme vladavine hrvatskoga bana pučanina Ivana Mažuranića (1873. – 1880.) dolazi do unaprjeđenja, modernizacije i reforme javne uprave, pravosuđa, školstva i zdravstva. Glavni cilj njegova mandata bio je omogućiti moderan razvoj države i društva na svim područjima ili kako to navodi Čepulo, glavni cilj Mažuranićevih reformi, bio je pretvaranje hrvatskoga društva iz razmjerno zaostalog u moderno (Čepulo, 2001: 9-90; Gaćina Škalamera, 2014: 100). U fokus ovoga rada stavljamo modernizaciju školstva, odnosno modernizaciju obrazovanja općenito. Preduvjete modernizacije obrazovanja možemo grupirati u tri skupine: 1. zakonodavno normiranje i organizacija školskoga sustava (zakonodavni okvir); 2. osposobljavanje učitelja (ljudski resursi) i 3. izgradnja škola (infrastruktura). Tako je već u prvoj godini njegova mandata, 1874. godine, u Saboru izglasan tzv. Prvi hrvatski školski zakon, čiji je službeni naziv *Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine*. Bio je to prvi moderan školski zakon o obveznom obrazovanju, a njime je postavljena osnova za razvoj modernoga nacionalnog sustava pučkih (osnovnih) škola u Hrvatskoj (Čepulo, 2001: 107). Drugim riječima, stvoren je zakonodavni okvir. Sam Zakon je slovio kao jedan od najliberalnijih u Europi toga vremena (Raguž, 2015: 465).

Prilikom izrade zakona bilo je puno prijedora, a mi ovdje izdvajamo one glavne: tko treba imati upravu nad školama: država ili Crkva?; trebaju li se učitelji smatrati javnim činovnicima; na koji će se način financirati škole i pitanje plaća i mirovina učitelja (Horbec i dr., 2017: 354). I sama saborska rasprava je odražavala podijeljenost između onih koji zagovaraju kontrolu države nad školstvom nasuprot onih koji su i dalje zagovarali crkvenu upravu u školskom sustavu (Gaćina Škalamera, 2014: 102).

O prijedlogu Zakona je raspravljala Prva opća hrvatska učiteljska skupština, koja se održala u Zagrebu od 13. do 25. kolovoza 1871. godine, upravo na inicijativu i pod predsjedavanjem Ivana Filipovića. Na skupštini su postavljeni sljedeći zahtjevi: napredne reforme školstva; zacrtani su osnovni principi na kojima bi trebala

počivati narodna demokratska škola otrgnuta od tutorstva crkve i klera; nastava treba biti utemeljena isključivo na znanstvenoj osnovi; raspravljalo se i o lošem položaju učitelja i potrebi da im se osigura adekvatna plaća, a istaknut je zahtjev da se nastava mora izvoditi isključivo na narodnom jeziku. Upućene su brojne primjedbe banu Ivanu Mažuraniću, ali one u Saboru uglavnom nisu bile prihvaćene (Gaćina Škalamera, 2014: 102; Vukasović, 2015: 30).

Glavna načela obrazovne politike koja, u skladu s liberalnim demokratskim idejama građanskoga društva, prožimaju zakon su: jednakost svih u obrazovanju, opismenjivanje stanovništva, državna uprava i stručni nadzor nad školama, normiranje rada nastavnika i opterećenje učenika, osposobljavanje učitelja, zakonska regulativa školskog sustava i crkvena nadležnost samo u vjerskim sadržajima (sekularizacije) (Gaćina Škalamera, 2014: 102).

Što se tiče samoga sadržaja i strukture zakona, on predstavlja temeljni pravni akt kojim je propisan ustroj osnovnih pučkih škola i učiteljskih škola, uprava i nadzor, prava i obveze učenika, roditelja i učitelja, strukturiran u 9 glava i 195 paragrafa. Važno je istaknuti da se on primjenjivao ipak samo na područje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, ne i na Vojnu krajinu (Gaćina Škalamera, 2014: 102).

Sam Zakon prati niz provedbenih propisa objavljenih u Narodnim novinama tijekom 1875. godine.⁴ Kako ne bi otišli u nepotrebnu širinu, zadržat ćemo se na analizi temeljnih zakonskih odredbi.

U nastavku donosimo temeljne odrednice Zakona pri čemu ćemo se najprije osvrnuti na organizaciju školstva, potom na prava i obveze učenika i roditelja, a zatim na prava i obveze učitelja i konačno na organizaciju samoga nastavnog procesa.

Što se tiče organizacije školstva, Zakon razlikuje: pučke škole koje mogu biti opće pučke škole i građanske škole od tzv. preparandija ili učiteljskih škola.

Zakon tako navodi da Pučke škole odgajaju djecu religiozno i moralno, ali ih razvijaju isto tako psihički i fizički te obrazuju općim znanjem i vještinama potrebnim za građanski život. (par. 1) Pučke škole mogu biti javne i privatne škole (par. 2) te konfesionalne (vjerske) ako zadovoljavaju zakonske uvjete (par. 4). Javne opće pučke škole uzdržava školska općina, a njima po napatku vlade upravlja školski odbor. Opća pučka škola traje četiri godine odnosno četiri razreda. Veličina razreda je maksimalno 80 učenika, a ako prelazi taj broj, tada se mora osnovati paralelni razred. Minimalan broj djece za osnutak pučke škole je 40, za manji broj pohađaju u okolnim, najbližim mjestima. Propisano je da svi gradovi i mjesta sa više od 3000

⁴ Npr. Naredba od 8. rujna 1875., br. 4069 O upravi pučkih školah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Narodne novine, Zagreb, 1875.

stanovnika moraju imati opću pučku školu. Zanimljivo je da je nacrt za izgradnju školske zgrade morala odobriti izravno Zemaljska vlada (par. 7), a svaka škola je morala imati školski vrt, igralište, zdenac tj. izvor pitke vode i prikladan stan za učitelja. Crkva je organizirala i vodila nastavu vjeronauka (par. 185).

Djeca su obvezno pohađala školu s navršenih sedam godina, a Zakon propisuje da su roditelji (i/ili skrbnici) dužni redovito slati djecu u školu, a u slučaju nepoštivanja obveze mogu biti kažnjeni novčanom kaznom, zatvorskom kaznom ili mjerom lišenja roditeljske skrbi. Školarina se nije plaćala (par. 17), a javne pučke škole su mogla pohađati sva djeca bez obzira na vjeroispovijest (par. 3). Učenici koji su se podučavali privatno odnosno „kod kuće“ morali su položiti godišnji ispit u javnoj pučkoj školi (par. 51).

Učitelji su Zakonom dobili status javnih službenika koje imenuje Zemaljska vlada (par. 109). Za učitelja je mogao biti imenovan kandidat koji ima završenu javnu preparandiju, položen učiteljski ispit i koji je nekažnjavan. Stranac, odnosno učitelj kojemu hrvatski nije materinski jezik, morao je položiti ispit iz poznavanja hrvatskih propisa. (par. 110) Učitelji su morali biti iste vjere kao i učenici, a u miješanim školama učitelj mora biti one vjere kojoj pripada većina učenika (par. 6). Nisu smjeli obavljati ni jednu drugu službu osim pjevanja i sviranja u crkvi (par. 124.) Tjedna norma učitelja je 30 školskih sati (par. 123). Učitelji su bili podijeljeni u četiri platna razreda (par. 126), a nakon svakih pet godina neprekidne službe, ostvarivali su pravo na dodatak u iznosu od 10 %. (par. 136) Postojala je mogućnost isplate dijela plaće u naturi odnosno plodovima (par. 134). Ostvarivali su također pravo na besplatan stan ili dodatak na stanarinu, pravo na drva za grijanje i prema mogućnostima vlastiti vrt (par. 133). Osigurano im je bilo pravo na stručno usavršavanje. (par. 94) Pravo na mirovinu ostvarivali su nakon 30 godina neprekidne službe (par. 140).

Što se tiče organizacije nastavnog procesa, podučavanje dječaka i djevojčica bi trebalo biti odvojeno, ali ovisno o mogućnostima, dakle može i ne mora (par. 10). Uvodi se hrvatski jezik kao obvezni predmet u školama, koji postaje i službeni jezik u školama (par. 11). Zakon propisuje da škola mora imati sva potrebna nastavna pomagala. Uvedeni su jedinstveni udžbenici za sve pučke škole (par. 12). Tjedna satnica učenika je iznosila 20 – 25 sati (par. 15). Neradni dani bili su četvrtak, nedjelja i blagdani, a školski praznici su trajali dva mjeseca (par. 16). Na kraju svakoga polugodišta održavali su se javni ispiti (par. 15).

Nakon završene obvezne pučke škole u trajanju od 4 godine, učenici mogu pohađati građansku školu koja traje tri godine, a postojala su tri smjera: obrt, trgovina i umno gospodarstvo (par. 67).

Preparandije ili učiteljske škole su ustanove za obrazovanje učitelja pučkih škola u trajanju od tri godine (par. 74, 77). Mogli su ih pod istim uvjetima upisati mladići i djevojke s navršениh 15 godina, a nakon završene građanske škole i položenim prijamnim ispitom (par. 78). U razredu je moglo biti do maksimalno četrdeset polaznika (par. 80). Zakon je predviđao polaganje godišnjeg ispita, a na kraju treće godine tzv. strogog ispita pred povjerenstvom (par. 86). Učiteljski ispit mogao se ponoviti samo jednom (par. 88). Uz svaku preparandiju djeluje opća pučka škola i školska radionica (par. 76).

Kako možemo vidjeti iz samih odredbi Prvog školskog zakona, radi se o vrlo modernom zakonu, jednom od najliberalnijih toga vremena, skrojenom po mjeri učitelja koji je udario temelje razvoju modernoga hrvatskog školstva.

2.2. *Drugi školski zakon iz 1888. godine*

Nakon što je Vojna krajina pripojena Hrvatskoj 1881. godine bilo je potrebno provesti novi politički preustroj uprave i sudstva, ali i školstva kroz donošenje jedinstvenoga školskog zakona (Raguž, 2015: 465). Jednako tako, postojeći je zakon trebalo dodatno unaprijediti novim rješenjima (Horbec i dr., 2017: 413) Ovaj trenutak željeli su iskoristiti crkva i kler i vratiti neke svoje ranije ovlasti, tako su novim zakonom konfesionalne škole izjednačene s javnim (državnim) pučkim školama (Ogrizović, 1980: 58; Horbec i dr., 2017: 414).

Iako je zadržana većina odredbi Prvog školskog zakona iz 1874. godine i iz toga razloga se nećemo upuštati u detaljniju analizu pojedinih odredbi, smanjena su stečena prava učitelja.⁵

Namjera je tako bila skratiti obrazovanje, ograničiti primanje novih učitelja, povećati prag za odlazak u mirovinu na 40 godina staža i konačno, a željelo se ograničiti i daljnje obrazovanje učitelja (Ogrizović, 1980: 58). Tome se oštro suprotstavljao Ivan Filipović. Hrvatski pedagogijsko-književni zbor (dalje: Zbor)⁶ je Vladi upućivao rezolucije, a Filipović piše priloge u formi rasprava u časopisu „Napredak“ u izdanju Zbora, pod naslovom „Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona“⁷ (Dubovicki, Munjiza, 2022: 339; Ogrizović, 1980: 58). Filipović je shvatio da se u takvim okolnostima učiteljstvo mora organizirati i biti jedinstveno. Predlaže tako da

⁵ Za kritičku analizu i usporedbu dvaju zakona vidi: Hartmann, S. (1893). Školski zakon od 14. listopada 1874. i 31. listopada 1888. ili Školsko pitanje u nas. Zagreb.

⁶ Kako navodi Vukasović, to je prva udruga te vrste u Hrvatskoj i na Balkanu koja je bila središte stručnoga i staleškoga života hrvatskoga učiteljstva. On ističe Zbor kao središnje i najvažnije djelo Ivana Filipovića (Vukasović, 2015: 28).

⁷ Vidi tako npr. Napredak, br. 4 od 1. veljače 1883., br. 9 od 20. ožujka 1883., br. 11 od 10. travnja 1883., br. 35 od 10. prosinca 1883., pod naslovom „Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona“.

Zbor 1884. godine organizira obljetnicu obilježavanja 10 godina Prvog školskog zakona. Tom prigodom je, između ostalog, predložio stvaranje jedinstvenog Saveza hrvatskih učitelja i usvajanje Pravila Saveza, koja su potvrđena 1885., a za prvog predsjednika je imenovan upravo Ivan Filipović (Ogrizović, 1980: 59; Vukasović, 2015: 31-32). Tako je, po riječima Ogrizovića, hrvatsko učiteljstvo napokon postalo masovno organizirano u jednoj organizaciji pod vodstvom Filipovića, što je bilo ključno za odupiranje nasilnim promjenama na štetu učitelja (Ogrizović, 1980: 59).

Ivan Filipović ostaje dosljedan svojim idejama, a to su: borba za demokratizaciju školstva, za pedagoško i stručno usavršavanje učitelja i za njihovo čvršće organiziranje kako bi postali važan faktor društvenog napretka (Ogrizović, 1980: 55).

Najkonzervativnija odredba zakona je ona kojom se zabranjuje udaja učiteljica, jer ukoliko bi se učiteljice udale, morale su napustiti školsku službu (Horbec i dr., 2017: 414). Time je *de facto* uveden celibat za učiteljice.⁸

Prema novom zakonu preparandije se nazivaju učiteljske škole, i traju četiri godine nakon završetka polaže se tzv. ispit zrelosti. Tek nakon dvije godine službe, polaže se učiteljski ispit (Raguž, 2015: 467). Zakon prati također niz provedbenih propisa, čija bi analiza izašla iz okvira ovog rada (Kirin, 1897: 5).⁹

Da ne budemo samo kritični, Zakon predlaže, kako navodi Raguž, i neke kvalitetne promjene, ali postaje značajnim faktorom budućim neslaganjima na nacionalnoj razini. Zašto? Zakon je omogućio otvaranje autonomnih srpskih škola. Izjednačava hrvatski jezik većinskog naroda s jednom od brojnijih nacionalnih manjima u Hrvatskoj, srpskom, a srpskim vjerskim školama pogoduje u mnogim zahtjevima (Raguž, 2015: 465). To ne čudi, jer se novi ban Khuen-Héderváry u provedbi svojih politika snažno oslanjao na srpsku gospodarsku i političku elitu te im je ovime učinio ustupak (Horbec i dr., 2017: 413; Raguž, 2015: 470, 479). Hrvatski je Sabor usvajanjem ovoga zakona Srbima u Hrvatskoj dozvolio upotrebu svoga jezika i pisma, čime je stvorena klica budućih neslaganja (Raguž, 2015: 485).

---

⁸ Gelenčir., M. (2017) Karijera ili brak, oboje ne može: Zbog bizarnih zakona hrvatske su učiteljice bile prisiljene na celibat, dostupno na <https://www.srednja.hr/zbornica/karijera-brak-oboje-ne-moze-zbog-bizarnih-zakona-hrvatske-uciteljice-bile-prisiljene-celibat/> (pristupljeno 15. 2. 2014.)

⁹ Vidi detaljnije popis u Kirin J. (1897) Uređenje pučke nastave u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji s naputkom o školskoj administraciji, Zagreb, str. 5.

3. PREGLED AKTUALNIH TRENDOVA I BUDUĆIH SMJEROVA OBRAZOVNIH REFORMI

Hrvatski obrazovni sustav baštini dugu tradiciju institucionalnoga odgoja i obrazovanja kako na primarnoj i sekundarnoj razini, tako i na razini visokoga obrazovanja čiji najstariji organizirani oblici sežu u daleko 14. stoljeće.¹⁰ Ne možemo biti zadovoljni razinom kvalitete te stupnjem integracije hrvatskoga obrazovnog sustava u Europski prostor obrazovanja, Europski prostor visokoga obrazovanja te Europski istraživački prostor. U srpnju 2020. godine postignut je dogovor o tzv. planu oporavka, odnosno instrumentu pod nazivom „EU sljedeće generacije“¹¹, kao i o Višegodišnjem financijskom okviru za razdoblje 2021. – 2027. Instrument, odnosno dokument Europske unije „EU sljedeće generacije“ sadrži i Mehanizam za oporavak i otpornost koji državama članicama EU-a stavlja na raspolaganje 672 milijarde eura bespovratnih sredstava i mogućih zajmova u svrhu financiranja reformskih politika i mjera te raspoloživost značajnih investicija kako bi svaka država članica EU-a ubrzala oporavak gospodarstva i društva. Istovremeno, cilj instrumenta „EU sljedeće generacije“ je i uspostava otpornosti gospodarstva i društva za sve buduće krize i izazove. Svaka država članica, pa tako i Republika Hrvatska, izradila je vlastiti nacionalni program reformi i investicija za oporavak i otpornost (Nacionalni plan oporavka i otpornosti). Plan oporavka i otpornosti Republike Hrvatske (dalje: NPOO)¹² koji se odnosi na obrazovanje, znanost i istraživanje postavlja ciljeve modernizacije sustava odgoja i obrazovanja. Potrebno je omogućiti pristup kvalitetnom i učinkovitom sustavu odgoja i obrazovanja svoj djeci rane i predškolske dobi, svim hrvatskim učenicima, studentima, ali i odraslim osobama kroz cjeloživotno obrazovanje te kontinuirano osposobljavanje i usavršavanje (NPOO, str. 6). Ulaganjem u konkurentnost i ljudske potencijale sustav odgoja i obrazovanja uskladit će se s europskom razinom. Podizanjem razine kvalitete obrazovanja omogućit će se veća zapošljivost na hrvatskom tržištu rada. Poticanjem inovativnog pristupa pojedinaca postiže se veća konkurentnosti što dovodi do harmonizacije hrvatskoga tržišta rada. Stavljene su naglasak na poticanje i razvoj znanstvene izvrsnosti te osnaživanje kapaciteta za inovacije. Sustav javnih sveučilišta i javnih znanstvenih

---

¹⁰ Grad Zadar ima višestoljetnu sveučilišnu tradiciju, najdužu na teritoriju današnje Republike Hrvatske. Tradicija crkvenog školstva koje se u Zadru spominje od 10. stoljeća. Dana 4. lipnja 1396. osnovana je u Zadru dominikanska visokoškolska ustanova *Studium generale*, kasnije nazvana *Universitas Jadertina*. Sveučilište u Zadru. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 24. 4. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/sveuciliste-u-zadru>>.

¹¹ Više na https://next-generation-eu.europa.eu/index_hr, pristupljeno 24. 4. 2024.

¹² Više na <https://planoporavka.gov.hr/>, pristupljeno 24. 4. 2024.

instituta mora uspostaviti kadrovske te infrastrukturne kapacitete za razvoj inovacija te suradnju i transfer tehnoloških istraživanja s gospodarstvom. Navedene mjere omogućit će internacionalizaciju sustava visokoga obrazovanja i znanstvene djelatnosti odnosno stvaranje uvjeta za privlačenje inozemnih znanstvenika na znanstveno usavršavanje i osposobljavanje u Republici Hrvatskoj (NPOO, str. 6). Riječ je o snažnijoj integraciji Hrvatske u Europski istraživački prostor kroz ostvarivanje napretka u znanstvenim istraživanjima, bolju znanstvenu produktivnost, podizanje razine temeljnih razvojnih i primijenjenih istraživanja te znatnija ulaganja u znanstvenu infrastrukturu (NPOO, str. 73). Jedan od ciljeva je i uspostava transparentne i objektivne politike zapošljavanja na javnim sveučilištima i javnim znanstvenim institutima. Politika zapošljavanja i napredovanja znanstvenika mora biti utemeljena na znanstvenim rezultatima uz primjenu mjera poticanja znanstvene izvrsnosti usporedivih s drugim članicama EU-a. Reformske politike, specificirane mjere uz investicije trebaju doprinijeti kvalitetnom odgoju i obrazovanju hrvatskih učenika, stjecanju znanja, ishoda učenja te kompetencija studenata za lakši pristup tržištu rada, ali i nastavku poslijediplomskoga obrazovanja (NPOO, str. 6). Strateški dokument, programi, preporuke i obveze Republike Hrvatske osnova su za Hrvatski plan oporavka i otpornosti. Plan je usklađen s ključnim strateškim dokumentima, tako: Program Vlade Republike Hrvatske 2020. – 2024., Nacionalni program reformi 2019., Posebne preporuke Vijeća EU-a¹³ u okviru Europskog semestra za 2019. i 2020., Akcijski plan za sudjelovanje Republike Hrvatske u tečajnom mehanizmu¹⁴ i Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine¹⁵ kao ključni nacionalni strateški dokument cjelokupnoga razvoja Republike Hrvatske u ovom desetljeću.

Nacionalnim planom oporavaka i otpornosti Republika Hrvatska obvezala se provesti reformske mjere, obrazovne politike, značajna ulaganja u infrastrukturu te time djeci omogućiti pristup kvalitetnom ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju. Hrvatskim učenicima omogućit će se jednaki uvjeti za kvalitetan odgoj i obrazovanje od pohađanja nastave u jednoj smjeni do uvođenja programa cjelodnevne škole na cijelom teritoriju Republike Hrvatske. Za odrasle osobe ostvarit će se pretpostavke za mogućnost pristupa kvalitetnom cjeloživotnom obrazovanju. Podizanjem razine kvalitete javnih visokih učilišta, usklađivanjem studijskih programa s potrebama tržišta rada, standardom kvalifikacije i standardom zanimanja, potica-

---

¹³ Country-specific recommendations – CSR, dostupno na https://ec.europa.eu/economy_finance/country-specific-recommendations-database/, pristupljeno 24. 4. 2024.

¹⁴ Tzv. ERM II – the EU's Exchange Rate Mechanism, dostupno na https://economy-finance.ec.europa.eu/euro/enlargement-euro-area/adoption-fixed-euro-conversion-rate/erm-ii-eus-exchange-rate-mechanism_en, pristupljeno 24. 4. 2024.

¹⁵ Dostupna na <https://hrvatska2030.hr/>, pristupljeno 24. 4. 2024.

njem znanstvene izvrsnosti, ulaganjem u znanstvenu infrastrukturu te poticanjem suradnje javnih sveučilišta i javnih znanstvenih instituta s gospodarstvom uspostaviti će se privlačnije znanstvene odnosno sveučilišne karijere. Sustav ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja treba stvoriti ujednačene mogućnosti za svu djecu na teritoriju Republike Hrvatske.

Istraživanja potvrđuju kako raniji pristup djece kvalitetnom predškolskom odgoju i obrazovanju značajno doprinosi boljim obrazovnim ishodima djece u kasnijem školovanju (na osnovnoškolskoj, srednjoškolskoj i akademskoj razini). Obuhvat djece programima ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj u 2020. godini bio je 78,8 % što je ispod razine europskog prosjeka. Kroz plan oporavka i otpornosti postavljen je jasan cilj povećanja obuhvata djece programima ranog i predškolskog obrazovanja na 96 % do 2027. godine što podrazumijeva značajna ulaganja u infrastrukturu, ali i školovanje stručnjaka ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja. Zbog infrastrukturnih ograničenja hrvatskih školskih objekata, više od 60 % hrvatskih osnovnoškolaca pohađa škole koje rade u više smjena što utječe na smanjenje kvalitete odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi. Jedna od posljedica je i lošiji rezultat hrvatskih osnovnoškolskih učenika na međunarodnim testiranjima. Rad osnovnih škola u jednoj smjeni preduvjet je za uvođenje programa cjelodnevne škole. Potrebno je povećati razinu temeljnih pismenosti na svim razinama, od predškolskoga do srednjoškolskoga obrazovanja kako bi se stvorili uvjeti za bolju prohodnost prema visokom obrazovanju. Hrvatski učenici imaju najmanji broj obveznih godina školovanja, najmanji broj nastavnih dana u godini i najmanji broj nastavnih sati u danu u odnosu prema europskim vršnjacima. Kako bi se poboljšala obrazovna postignuća hrvatskih učenika te smanjile socijalne i ekonomske razlike među učenicima potrebno je postupno uvoditi program cjelodnevne škole. Jedan od ciljeva Plana oporavka i otpornosti je osigurati unaprjeđenje rada s učenicima s teškoćama u razvoju, njihovo uključivanje u školske programe kroz izgradnju i opremanje centara za odgoj i obrazovanje, osiguravanje sredstava za rad pomoćnika u nastavi te stručnih i komunikacijskih posrednika. Potrebno je unaprijediti i rad s darovitim učenicima, a što bi omogućile smjernice te financijska potpora za projekte rada s darovitim učenicima, kao i njihova sudjelovanja na međunarodnim natjecanjima. Sustav vanjskoga vrednovanja osnovnoškolskoga obrazovanja potrebno je kontinuirano provoditi s ciljem sustavnoga, objektivnoga i standardiziranoga vrednovanja postignuća učenika. Vanjskim vrednovanjem dobivamo informacije i o obrazovnim postignućima pojedine osnovne škole (nacionalni ispiti). Povećanjem udjela srednjoškolaca upisanih u gimnazijske programe omogućit će se bolja prohodnost između svih razina obrazovanja. Kako bi se ostvarilo povećanje udjela osoba sa stečenom visokoškolskom kvalifikacijom potrebno je osigurati povećanje dostupnosti, kvalitete i relevantnosti visokoga obrazovanja. Nacionalni

plan oporavka i otpornosti predviđa značajno povećanje ulaganja u srednjoškolske strukovne programe kao i u visokoškolske studijske programe relevantne, odnosno prepoznate i tražene na tržištu rada. Predviđeno je i povećanje udjela odraslih osoba uključenih u cjeloživotno učenje kroz koncentrirana ulaganja u programe relevantne tržištu rada.

Za sustav ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja donesene su izmjene postojećega zakonodavnoga okvira pa je donesen Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju. (NN, br. 57/2022) Preduvjet za provedbu ciljeva i ostvarenje postavljenih pokazatelja iz Nacionalnog plana oporavka i otpornosti za komponentu obrazovanja, znanosti i istraživanja izmjena je normativnog okvira koji će, prije svega, donijeti nova pravna pravila za uređenje složenih društvenih odnosa u hrvatskom obrazovnom sustavu, od predškolske do akademske razine.

Na razini osnovnoškolskoga odgoja i obrazovanja primjenjuje eksperimentalni program „Osnovna škola kao cjelodnevna škola“ od ove školske godine 2023./2024. Navedeni četverogodišnji model omogućit će osnovu, dokaze te empirijsko iskustvo za primjenu uravnoteženoga, pravednoga, učinkovitoga i održivoga sustav odgoja i obrazovanja na razini škole. U skladu s ishodima eksperimentalnoga programa, model će biti primijenjen u svim osnovnim školama u Republici Hrvatskoj.

Normativni okvir osnovnoškolskoga odgoja i obrazovanja mijenjan je i dopunjavan kroz izmjene i dopune te donošenje novih zakonskih akata:

1. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o prosvjetnoj inspekciji (NN, br. 52/2021)
2. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN, br. 156/2023)
3. Zakon o nagradi „Ivan Filipović“. (NN, br. 123/2023)

Sustav srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja unaprijeđen je donošenjem novih kurikuluma za srednje strukovne škole. Reforma strukovnoga obrazovanja obuhvaća jačanje kurikuluma, stjecanje ishoda učenja temeljenih na radu te podizanje kvalitete strukovnoga, ali i općeg srednjoškolskoga obrazovanja. Obrazovanje u srednjim strukovnim školama traje od jedne do pet godina, ovisno o vrsti obrazovnoga programa. Završetkom strukovnih srednjih škola prema novim kurikulumima učenici ostvaruju obrazovna postignuća, ishode učenja, vještine i kompetencije potrebne tržištu rada. Ostvarenje mjere na razini srednjoškolskoga obrazovanja podrazumijeva modernizaciju, poboljšanje infrastrukture i programskoga sadržaja kako bi mladi dobili bolju priliku za zapošljavanje i život u Republici Hrvatskoj. Osobe sa stečenim kvalifikacijama srednjih strukovnih škola mogu nastaviti obra-

zovanje na srednjoškolskoj razini ili nastaviti obrazovanje na visokoškolskoj razini (sveučilišni i stručni studiji) visokim učilištima uz uvjet polaganja državne mature.

Na području srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja izmijenjeni su sljedeći zakonski akti:

1. Zakon o izmjenama i dopunama zakona o Nacionalnom centru za vanjsko vrednovanje obrazovanja (NN, br. 116/2021)
2. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o strukovnom obrazovanju (NN, br. 69/2022)
3. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o reguliranim profesijama i priznavanju inozemnih stručnih kvalifikacija. (NN, 123/2023)

Sustav visokoga obrazovanja i znanstvene djelatnosti u Republici Hrvatskoj uređen je cijelim nizom zakonskih i podzakonskih općenormativnih akata. Kroz protekle četiri godine doneseni su sljedeći zakonski propisi:

1. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o Hrvatskom kvalifikacijskom okviru (NN, br. 20/2021)
2. Zakon o Hrvatskoj zakladi za znanost (NN, br. 57/2022)
3. Zakon o priznavanju i vrednovanju inozemnih obrazovnih kvalifikacija (NN, br. 69/2022)
4. Zakon o visokom obrazovanju i znanstvenoj djelatnosti (NN, br. 119/2022)
5. Zakon o osiguravanju kvalitete u visokom obrazovanju i znanosti (NN, br. 151/2022)
6. Zakon o akademskom i stručnom nazivu i akademskom stupnju (NN, br. 123/2023)

Donesen je i cijeli niz podzakonskih propisa:

1. Uredba o programskom financiranju javnih visokih učilišta i javnih znanstvenih instituta u Republici Hrvatskoj (NN, br. 78/2023)
2. Pravilnik o Upisniku visokih učilišta (NN, br. 56/2023)
3. Pravilnik o kriterijima za izbor na radno mjesto lektora hrvatskoga jezika i književnosti na visokim učilištima u inozemstvu (NN, br. 77/2023)
4. Pravilnik o Upisniku studijskih programa (NN, br. 56/2023)
5. Pravilnik o obliku i sadržaju svjedodžbe, diplome i dopunske isprave o studiju (NN, br. 74/2023)
6. Pravilnik o sadržaju i korištenju informacijskih sustava u visokom obrazovanju (NN, br. 36/2023)

7. Pravilnik o studentskoj ispravi (NN, br. 101/2023)
8. Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava studenata u redovitom statusu na subvencionirano stanovanje (NN, br. 68/2023)
9. Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava studenata na državnu stipendiju u STEM područjima znanosti (NN, br. 70/2023)
10. Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava na novčanu potporu za pokriće dijela troškova prijevoza za studente s invaliditetom (NN, br. 114/2023)
11. Pravilnik o uvjetima i načinu ostvarivanja prava na državnu stipendiju na temelju socio-ekonomskoga statusa (NN, br. 110/2023)
12. Pravilnik o znanstvenim i interdisciplinarnim područjima, poljima i granama te umjetničkom području, poljima i granama (NN, br. 3/2024)
13. Pravilnik o ustrojstvu, djelokrugu i načinu rada matičnih povjerenstava (NN, br. 156/2023)
14. Pravilnik o ustroju, nadležnosti i načinu rada matičnih odbora (NN, br. 3/2024)
15. Pravilnik o informacijskom sustavu i infrastrukturi sustava visokog obrazovanja, znanstvene i umjetničke djelatnosti (NN, br. 33/2024)
16. Nacionalni kriteriji za izbor na nastavno radno mjesto na veleučilištu. (NN, br. 36/2023)

Opisani programi, ciljevi, pokazatelji, mjere i opisi reformskih komponenti u sustavu odgoja, obrazovanja, znanosti i istraživanja uz naznaku zakonskih i podzakonskih pravnih pravila određuju buduće smjerove reforme obrazovanja na svim razinama, od ranoga i predškolskoga odgoja i obrazovanja do visokoga obrazovanja i provedbe znanstvenih istraživanja uz inovacije i transfer tehnologije.

4. ZAKLJUČNE NAPOMENE

U dinamičnom svijetu u kojemu živimo, karakteriziranom brzim tehnološkim napretkom koji utječe na sve aspekte života, obrazovanje nije imuno na promjene. U tom se kontekstu Ivan Filipović ističe kao pionir na polju reforme školstva i uspostave hrvatskoga obrazovnog sustava koji je u skladu s kulturnim identitetom hrvatskoga naroda.

Naš rad istražuje Filipovićeve vizionarske nastojanja, s fokusom na njegovo zalaganje za uvođenje hrvatskoga jezika kao službenog jezika obrazovanja. Štoviše, naglašava stalna nastojanja da se obrazovanje prilagodi suvremenim izazovima i prihvati tehnološki napredak.

Ivan Filipović prepoznao je vitalnu važnost usklađivanja obrazovanja s kulturnim tkivom hrvatskoga naroda. Njegov rad i aktivnosti bili su usmjereni na reformu hrvatskoga sustava školstva i obrazovanja kako bi odražavao i prihvatio jedinstveni kulturni identitet nacije. Jedan od njegovih ključnih doprinosa bilo je zalaganje za uvođenje hrvatskoga jezika kao službenoga nastavnoga jezika, čime bi se učenicima omogućilo učenje i izražavanje na materinskom jeziku.

Obrazovanje je područje koje se stalno razvija, pod stalnim utjecajem brzoga tehnološkog napretka i promjenjivih društvenih potreba. Filipovićeve nastojanja nisu bila ograničena na njegovo vrijeme, već su u skladu sa suvremenim izazovima s kojima se suočavaju pedagozi diljem svijeta. Rad se bavi imperativom reforme obrazovanja u koraku s tehnološkim napretkom i prilagodbama promjenjivim obrazovnim krajolicima.

Dok prihvaćamo tehnologiju i njezin transformativni potencijal, bitno je uspostaviti ravnotežu između očuvanja obrazovnih tradicija i prihvaćanja inovacija. U radu se istražuje kako Filipovićeve predanost kulturnoj prilagodbi može poslužiti kao vodilja u integraciji tehnologije u obrazovanje. Koristeći tehnološke alate i platforme, edukatori mogu poboljšati metode podučavanja, poticati interaktivna iskustva učenja i opremiti učenike vještinama relevantnim za digitalnu eru.

Rad završava pregledom aktualnih trendova i budućih smjerova reforme obrazovanja. Naglašava različite pristupe koje su usvojili obrazovni sustavi diljem svijeta kako bi odgovorili na suvremene izazove.

Nepokolebljiva predanost reformi školstva i stvaranju kulturološki prilagođenog hrvatskog obrazovnog sustava Ivana Filipovića vječna je inspiracija. Njegovi naponi, posebice u zalaganju za hrvatski jezik kao službeni jezik obrazovanja, nastavljaju oblikovati obrazovni krajolik Hrvatske. Štoviše, Filipovićeve vizije prilagodbe obrazovanja suvremenim izazovima i prihvaćanja tehnoloških dostignuća ostaje aktualno i trajno nastojanje za nastavnike diljem svijeta.

Literatura

- Banić, S. (2019) Vremeplov: Oktroirani Ožujski ustav Austrijskog Carstva – 4. ožujka 1849. *Novi informator, br. 6564* od 4. 3. 2019.
- Biondić, I. (1994). Masovni bijeg ispod Filipovićeve kape. *Vjesnik*, 28. III. 1994.
- Božić, I. (2016). Pogledajte koje su bile dužnosti hrvatskih učitelja prije 150 godina, dostupno na <https://www.srednja.hr/svastara/pogledajte-koje-su-bile-duznosti-hrvatskih-ucitelja-prije-150-godina/> (pristupljeno 15. 5. 2024.)
- Čepulo, D. (2001). Izgradnja hrvatske moderne uprave i javnih službi 1874. – 1876. U: *Hrvatska javna uprava* 3 (1), 1, 85-126.

- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163 (3 - 4), 325-351.
- Filipović, I. (1876). Na obranu hrvatskog učiteljstva. *Napredak*, br. 11
- Filipović, I. (1881). O unutarnjoj školskoj organizaciji. *Napredak*, br. 3-8.
- Filipović, I. (1883). Revizija školskog zakona od 14. listopada 1874. *Napredak*, br. 1-5, 8, 9, 11-16.
- Filipović, I. (1885). Osvrt na reformu školskog zakona. *Napredak*, br. 9-11, 13, 15-18, 20.
- Gaćina Škalamera, S. (2014). Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju. *Anali za povijest odgoja*, 13 (13), 99-133.
- Gelenčir, M. (2016). Prva Hrvatica koja je javno tražila izjednačavanje plaća žena i muškaraca bila je učiteljica, dostupno na <https://www.srednja.hr/zbornica/prva-hrvatica-koja-je-javno-trazila-izjednacavanje-placa-zena-i-muskaraca-bila-je-uciteljica/> (pristupljeno 15. 2. 2024.)
- Gelenčir, M. (2017). Karijera ili brak, oboje ne može: Zbog bizarnih zakona hrvatske su učiteljice bile prisiljene na celibat, dostupno na <https://www.srednja.hr/zbornica/karijera-brak-oboje-ne-moze-zbog-bizarnih-zakona-hrvatske-uciteljice-bile-prisiljene-celibat/> (pristupljeno 15. 2. 2014.)
- Horbec, I., Matasović, M., Švoger, V. (2017). Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I.: Zakonodavni okvir, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Kirin J. (1897). Uređenje pučke nastave u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji s naputkom o školskoj administraciji, Zagreb.
- Kujundžić, N. (1994). Filosofizam Ivana Filipovića Jove. *Vjesnik*, 19. II. 1994.
- Munjiza, E. (2009). Povijest hrvatskog školstva i pedagogije. Osijek: Filozofski fakultet Osijek.
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović. Organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. – 2023.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga I, Ivan Filipović, Marija i Skender Fabković*, Školske novine, Zagreb.
- Raguž, M. (2015). Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. *Senjski zbornik*, 42-43 (1), 465-487.
- Šetić, N. (2012). Opće hrvatske učiteljske skupštine 1871. – 1878. i njihovo političko, nacionalno integracijsko i modernizacijsko značenje. *Napredak*, 153 (3-4), 529-546.
- Šimleša, P. (1973). Ivan Filipović kao naš suvremenik. *Pedagoški rad*, 7-8, 313-319.
- Vukasović, A. (2015). *Likovi istaknutih pedagoga*. Zagreb: Školske novine.
- Župan, D., Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj, Mažuranićeva reforma školstva, dostupno na <https://histedu.isp.hr/mazuranicewa-reforma-skolstva/> (pristupljeno 15. 2. 2024.)

Tunjica Petrašević

Faculty of Law, J. J. Strossmayer University of Osijek
tpetrase@pravos.hr

Ivica Šušak

Ministry of Science and Education of Republic of Croatia
ivica.susak@mzo.hr

IVAN FILIPOVIĆ'S ACTIVITIES IN EDUCATIONAL REFORMS IN CROATIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Abstract

A significant reform of the Croatian school system took place in the second half of the 19th century and laid the foundations for the development of the modern public education system that exists to this day. It was the period of the spread of liberal ideas in the Austrian Empire, the era of Bach's absolutism, violent Germanization and suppression of national consciousness (especially in schooling and education), as well as the beginning of the Croatian national revival and strong resistance with the awakening of national consciousness in the spirit of Illyrianism. In such circumstances, Ivan Filipović emphasised his ideas for reforming the school system, and solving the problems of Croatian education (such as the education of teachers and the introduction of Croatian as the official language of education). Filipović is first and foremost a teacher, pedagogue and writer, yet the Croatian people remember him as a reformer of Croatian teaching and education, the founder of numerous teacher organizations and associations. One of his most significant contributions was his activism during the adoption of the First Croatian Education Act in 1874 and the Second Education Act in 1881. The Law on Public Schools and Preparandia from 1874 introduced compulsory education, the Croatian language became the official language of instruction, school subjects were selected, teacher status was regulated, and the authority of the state and the Church was determined (Gaćina Škalamera, 107). In the second part of the paper, the authors analyze the legislative activity of Ivan Filipović in the field of school reform and higher education through an overview of his ideas and actions in literature and education, while in the third part of the paper they provide an overview of current trends and future directions of education reform. As the Croatian education system inherits a long tradition of institutional education, the authors point out the importance of accepting certain educational traditions in contemporary education trends.

Keywords: Ivan Filipović, The First and Second Croatian School Law, education reform, legislative activity

izv. prof. dr. sc. **Vesna Bedeković**

Hrvatski sabor, Odbor za obrazovanje, znanost i kulturu
vesna.bedekovic@sabor.hr

dr. sc. **Lada Lozančić**

Hrvatski sabor, Odbor za obrazovanje, znanost i kulturu
lada.lozancic@sabor.hr

NOVI ZAKON O ODGOJU I OBRAZOVANJU U OSNOVNOJ I SREDNJOJ ŠKOLI: IZAZOVI I PERSPEKTIVE

Sažetak

Današnje društvo izloženo je naglim i nezaustavljivim promjenama u svim područjima života, a osobito u području odgoja i obrazovanja od kojega se očekuje prilagodljivost različitim potrebama i interesima te reformskim procesima koji osim promjena ciljeva, sadržaja, strategija i metoda odgoja i obrazovanja, dotiču i pitanja standarda učenja i poučavanja, poboljšavanja obrazovnih ishoda, vrednovanja školske uspješnosti, kvalitete školskih ustanova i profesionalnoga usavršavanja odgojno-obrazovnih djelatnika. Sustav osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja u novijoj je hrvatskoj povijesti u posljednjih trideset godina prošao kroz brojne strukturne promjene i promjene zakonodavnoga okvira koji čini osnovu sustavnih i koordiniranih promjena hrvatskog odgojno-obrazovnog sustava, od donošenja prvog Zakona o osnovnom školstvu u samostalnoj i neovisnoj Republici Hrvatskoj 1991. godine i Zakona o srednjem školstvu 1992. godine, do jedinstvenog Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi donesenoga 2008. godine koji je do danas doživio brojne zakonske izmjene i dopune. U 2023. godini, kada obilježavamo 200. obljetnicu rođenja Ivana Filipovića očekuje se donošenje novoga Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. Prepoznavajući odgoj i obrazovanje kao djelatnost od iznimne važnosti, za očekivati je da će novi Zakon regulirati kvalitetan, dostupan, uključiv i održiv sustav odgoja i obrazovanja temeljen na izvrsnosti, gospodarskim i društvenim potrebama te na predviđanjima demografskih i gospodarskih kretanja, u čijemu će središtu biti učenici koji će pod jednakim uvjetima stjecati potrebna znanja i vještine, pri čemu će odgojno-obrazovni radnici imati odgovarajući društveni status, materijalne uvjete rada i snažnu profesionalnu ulogu, a roditelji veću uključenost u odgojno-obrazovni proces.

Ključne riječi: odgojno-obrazovni sustav, Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, reformski procesi, suvremeno hrvatsko društvo

UVOD

Današnje društvo snažno je obilježeno nezaustavljivim klimatskim promjenama, posljedicama globalne zdravstvene krize nakon pandemije bolesti COVID 19, ali i sve izraženijom geopolitičkom napetošću, osobito u kontekstu ratnih sukoba u Ukrajini koji otvaraju nove procese u međunarodnim geopolitičkim odnosima. Porast migracija¹ u kontekstu ukupne mobilnosti stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999) sve izraženija gospodarska nesigurnost, deregulacija društvenog sektora, pad kvalitete života i porast nasilja samo su neki od razloga propitivanja mjesta i uloge odgoja i obrazovanja u postizanju društvenih ciljeva, pri čemu se u okviru složenog vala reformi u nekoliko proteklih desetljeća odvijaju značajne promjene ciljeva, sadržaja i metoda odgoja i obrazovanja. Izloženost naglim i nezaustavljivim promjenama u svim područjima života, a osobito u području odgoja i obrazovanja u današnje vrijeme otvara čitav niz pitanja koja su povezana s prilagodljivošću odgojno-obrazovnog sustava različitim potrebama i interesima te reformskim procesima koji osim promjena ciljeva, sadržaja, strategija i metoda odgoja i obrazovanja dotiču i pitanja standarda učenja i poučavanja, poboljšavanja obrazovnih ishoda, vrednovanja školske uspješnosti, organizacije, ozračja i kvalitete školskih ustanova, kontinuirane izobrazbe i profesionalnog usavršavanja odgojno-obrazovnih djelatnika, kao i pitanja digitalne tranzicije i primjene umjetne inteligencije u odgojno-obrazovnom procesu.

REFORMSKI PROCESI U SUSTAVU ODGOJA I OBRAZOVANJA:

GLOBALNI KONTEKST

Složene promjene ciljeva, sadržaja i strategija odgoja i obrazovanja koje se u nekoliko proteklih desetljeća odvijaju na globalnoj razini posljedica su značajnog broja međuzavisnih čimbenika, osobito onih koji su povezani sa širenjem novih tehnologija i komunikacijskih sustava,² širenjem slobodnog tržišta, gospodarskom i

---

¹ Demografska tranzicija, osobito njezina postranzicijska etapa nezaustavljivo mijenja demografsku sliku svih zemalja članica Europske unije, pa tako i Hrvatske. Prema Izvješću Europske komisije Europskom parlamentu, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija o utjecaju demografskih promjena predviđa se da će se broj stanovnika u Bugarskoj, Grčkoj, Hrvatskoj, Italiji, Latviji, Litvi, Mađarskoj, Poljskoj i Rumunjskoj do 2070. godine kontinuirano smanjivati. U Danskoj, Irskoj, Cipru, Luksemburgu, Malti i Švedskoj broj stanovnika bi, prema predviđanjima trebao rasti, dok će u ostalim zemljama Europske unije (Belgija, Češka, Estonija, Španjolska, Francuska, Njemačka, Nizozemska, Austrija, Portugal, Slovenija, Slovačka i Finska) nakon početnog rasta do 2070. godine uslijediti pad broja stanovnika. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX:52020DC0241> (preuzeto 15. 9. 2023.)

² McLuhanova metafora svijeta kao „globalnog sela“ kojom je 60-ih godina prošlog stoljeća anticipirao suvremeni život novog doba kao *mass-age* ili život elektroničkog doba u novim virtualnim

financijskom integracijom globalnih razmjera, sve izraženijom gospodarskom nesigurnošću i deregulacijom društvenog sektora, širenjem jaza između bogatih zemalja u kojima se koncentrira kapital, visokoobrazovani stručnjaci i visokorazvijene tehnologije i siromašnih zemalja iz kojih se crpi jeftina radna snaga te učestalošću unutarnacionalnih i međunacionalnih sukoba koji u globalnom kontekstu postaju prijatnija miru, sigurnosti i stabilnosti svijeta, što utječe na sve izraženiju potrebu prihvaćanja zajedničke agende za rješavanje nekih od gorućih problema čovječanstva i osiguravanjem njegovoga održivog razvoja (Spajić-Vrkaš, 1999).

Nakon razdoblja od šezdesetih do osamdesetih godina prošlog stoljeća koje je po čitavom nizu pokazatelja stanja u školstvu bilo obilježeno krizom obrazovanja, od devedesetih godina prošlog stoljeća na ovamo na nacionalnoj i globalnoj razini uslijedilo je razdoblje čitavog niza reformskih procesa usmjerenih na prilagodbu odgojno-obrazovnog sustava čitavom nizu potreba i interesa pojedinca i društva u cjelini, s naglaskom na pripremu mladih generacija za učinkovito sudjelovanje u društvenim, gospodarskim, političkim i kulturnim promjenama koje su koje su prijeko potrebne za izlazak iz stanja nazvanoga „sveopćom krizom“. Upravo je pitanje pripreme mladih generacija za suočavanje s naglim i nezaustavljivim promjenama koje se događaju u gotovo svim područjima života, kao generacija koje za takve brze i radikalne promjene nisu pripremljene i čija se životna očekivanja u sve manjoj mjeri poklapaju sa životnom stvarnošću, nametnulo potrebu transformacije tradicionalne škole u čijemu središtu mora biti učenik, ali i utjecalo na polarizaciju stavova o mjestu i ulozi odgoja i obrazovanja te ulozi škole u pripremi pojedinca, nacija (i čovječanstva u cjelini) za budućnost u globalnom svijetu obilježenom turbulentnim zbivanjima i općom nesigurnošću. Polarizacija stavova u javnom, stručnom i znanstvenom prostoru izražena dvjema suprotnim krilaticama „Dolje obrazovanje“ i „Živjelo obrazovanje“ podijelila je pobornike mišljenja da su odgoj i obrazovanje i škole općenito kao institucije postali toliko neučinkoviti da učenje treba osloboditi pedagoškog standarda i institucionalnih oblika i postupaka poučavanja i zagovaratelje mišljenja da je prevladavanje krize obrazovanja moguće ukoliko se na globalnoj razini prihvate promjene ciljeva, sadržaja, strategija i metoda odgoja i obrazovanja. Potreba za „velikim pospremanjem“ u području odgoja i obrazovanja (Spajić-Vrkaš, 1999) rezultirala je čitavim nizom višedesetljetnih reformskih procesa u sustavu odgoja i obrazovanja na globalnoj razini koji svoj vrhunac doživljavaju u osvit novoga milenija.

---

prostorima na planetu koji ovisi o informacijama oslikala je procese koji su u današnje vrijeme zaista postali globalnima, osobito one koji se odnose na nezaustavljivi razvoj komunikacijskih tehnologija, migracije i promjenu demografske slike svijeta te ekonomsku globalizaciju.

Prvo desetljeće 21. stoljeća pokazalo je da odgoj i obrazovanje ipak nemaju ozbiljniju alternativu kada je u pitanju postizanje društvenih ciljeva, a jačanje povjerenja javnosti u odgojno-obrazovne institucije, unatoč brojnim problemima i negativnim pojavama, poput poremećaja ponašanja i porasta vršnjačkoga nasilja s kojima se škole suočavaju, svjedoči i nastavak složenih reformskih procesa koji se nastavljaju odvijati u protekla dva desetljeća. Nove reforme odgoja i obrazovanja u tom su kontekstu usmjerene na ujednačavanje obrazovnih politika i međusobno povezivanje na globalnoj razini, pri čemu koncept „društva znanja“³ naglašava nezamjenjivu ulogu i mjesto znanja i obrazovanja za razvoj ljudskog kapitala, za učinkovito korištenje znanja kao ključnog čimbenika konkurentnosti te za razvoj društva temeljenoga na znanju.

Noviji reformski procesi koji posljednjih godina čine gotovo neprekinuti niz obrazovnih promjena čiju dinamiku između ostaloga karakterizira i preplitanje reformi „odozgo prema dolje“⁴ s reformama „odozdo prema gore“⁵ imaju izraženu holističnu dimenziju te uz promjene ciljeva, sadržaja, strategija i metoda poučavanja, pitanja vrednovanja školske uspješnosti, organizacije rada škola, školskog ozračja i kvalitete školskih ustanova istovremeno obuhvaćaju i pitanja kontinuirane izobrazbe i profesionalnog razvoja učitelja, nastavnika, profesora, ravnatelja, stručnih suradnika i školskog osoblja. Velike reforme obrazovanja koje pokrivaju nacionalne odgojno-obrazovne sustave izvode se prema modelu „odozgo prema dolje“, pri čemu se značajna pozornost posvećuje izradi standarda učenja i poučavanja temeljem kojih je moguće nadzirati kvalitetu rada školskih institucija i njihovih zaposlenika⁶, a pitanje kvalitete sustava odgoja i obrazovanja povezuje se s kontinuiranim stručnim usavršavanjem i profesionalnim razvojem učitelja, nastavnika i profesora, slijedom čega proces kontinuiranoga usavršavanja postaje sastavni dio reformskih procesa.

---

³ Koncept društva znanja obuhvaća čitav niz sastavnica među kojima se ističu obrazovanje kao osnovna pretpostavka i temelj društva znanja, istraživanje i inovacije, suvremene informacijsko-komunikacijske tehnologije i informacijski sustavi koji informacije čine lako prenosivima, a znanje i obrazovanje dostupnijima, pri čemu otvoreni izvori znanja predstavljaju osnovnu pretpostavku stvaranja izgradnje društva znanja (Šoljan, 2007).

⁴ Pristup reformi obrazovanja „odozgo prema dolje“ (*top down*) polazi, kreira se i nadzire iz središta prosvjetne administracije, dok provedbu reforme obavljaju učitelji, nastavnici, profesori i ostali neposredni izvršitelji u odgojno-obrazovnim ustanovama.

⁵ U reformi obrazovanja „odozdo prema gore“ (*bottom up*) kreatori reformskih zamisli i nositelji promjena su učitelji, nastavnici i profesori, dok se prosvjetna administracija pojavljuje u ulozi podržavatelja poticaja koji dolaze iz odgojno-obrazovne prakse.

⁶ Standardizacija obrazovanja temeljena je na ideji mjerenja kvalitete obrazovanja, pri čemu obrazovni standard s pripadajućim indikatorima treba dati uvid u razinu znanja učenika iz nekog predmeta ili područja, zbir pojedinačnih učeničkih rezultata daje uvid u kvalitetu rada pojedine škole, a zbir rezultata svih škola treba dati sliku stanja uspješnosti, odnosno stanjauspješnosti obrazovanja u nekoj zemlji.

REFORMSKI PROCESI U SUSTAVU OSNOVNOŠKOLSKOGA I SREDNJOŠKOLSKOGA ODGOJA I OBRAZOVANJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Sustav osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja u novijoj je hrvatskoj povijesti u posljednjih trideset godina prošao kroz brojne promjene. Unatoč pokazateljima koji ukazuju na to kako su reformski procesi bili usmjereni na povećanje kvalitete i ukupne učinkovitosti sustava osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja, hrvatske osnovne i srednje škole u današnje se vrijeme suočavaju s čitavim nizom izazova i ograničavajućih čimbenika u ostvarivanju temeljnih ciljeva, osobito onih koji se odnose na ispodprosječna postignuća hrvatskih učenika koji u valovima mjerenja nastavljaju stagnirati na razini ispod prosjeka Hrvatskoj usporedivih zemalja. Uz demografske trendove koji rezultiraju općim padom broja učenika te smanjenjem broja novoupisanih učenika u osnovnim i srednjim školama, među brojnim izazovima s kojima se suočavaju današnje osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj ističu se osobito oni koji su, osim prosječnih i ispodprosječnih postignuća učenika povezani s programskim okvirom unutar kojega se odvija odgojno-obrazovni proces, prednostima i ograničenjima primjene digitalnih tehnologija i umjetne inteligencije, prostornim, infrastrukturnim, materijalnim i ljudskim resursima, organizacijom rada i kvalitetom školskih ustanova te profesionalnim statusom, društvenim ugledom i motivacijom odgojno-obrazovnih djelatnika.

Značajnu točku reformskih procesa u hrvatskom sustavu osnovnoškolskog obrazovanja, osobito u kontekstu procesa standardizacije obrazovanja na globalnoj razini koji se reflektirao i na hrvatski odgojno-obrazovni prostor predstavlja izrada Hrvatskog nacionalnog obrazovnog standarda (HNOS) za osnovno obrazovanje 2005. godine⁷ koji je uz stanovite nadopune činio osnovu za izradu novog Nastavnog plana i programa za osnovnu školu koji je nakon eksperimentalnog provođenja u 49 osnovnih škola 2006. godine uveden u sve hrvatske osnovne škole kao temeljni dokument koji, između ostaloga određuje i ciljeve odgoja i obrazovanja, što je bila svojevrsna uvertira u izradu nacionalnih kurikuluma za osnovnoškolski i srednjoškolski sustav odgoja i obrazovanja. Reformski procesi u sustavu srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja dodatno su osnaženi donošenjem Programa razvoja sustava strukovnoga obrazovanja i osposobljavanja 2016. – 2020.⁸ i Nacionalnoga kuriku-

---

⁷ Hrvatski nacionalni obrazovni standard (HNOS) za osnovno obrazovanje bio je usmjeren na učenika i novi pristup poučavanju, na rasterećenje gradiva u svim nastavnim predmetima, osuvremenjivanje odgojno-obrazovnih sadržaja, predmetno i međupredmetno povezivanje sadržaja na horizontalnoj i vertikalnoj razini te na uravnoteženu raspodjelu po razredima i preciznije uobličenje odgojno-obrazovnih ciljeva i zadaća prema razvojnim razinama učenika (Vican i Milanović Litre (ur.), 2006).

⁸ https://www.asoo.hr/UserDocsImages/Program%20SOO_HR.pdf (preuzeto 15. 9. 2023.)

luma za strukovno obrazovanje⁹ kojim je određena svrha, vrijednosti, ciljevi, sadržaji te organizacija i načini vrednovanja učeničkih postignuća, kompetencija i kvalifikacija u sustavu strukovnoga obrazovanja.

Strateški okvir za daljnji razvoj sustava osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja utemeljen je donošenjem Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije Republike Hrvatske 2014. godine u kojoj se među temeljnim ciljevima ističe provedba Cjelovite kurikularne reforme prvenstveno usmjerene na razvoj temeljnih kompetencija za cjeloživotno učenje, jasno definirane ishode učenja koji osim znanja uključuju i razvoj vještina, stavova, inovativnosti, kreativnosti i kritičkog mišljenja, poticanje i omogućavanje autonomije odgojno-obrazovnih djelatnika te jasno određene kriterije razvijenosti i usvojenosti odgojno-obrazovnih ishoda. Cilj ove reforme, čija je provedba eksperimentalno započela 2018. godine, usmjeren je na uspostavljanje usklađenoga i učinkovitoga sustava odgoja i obrazovanja kroz cjelovite sadržajne i strukturne promjene, kako bi se učenicima osiguralo korisnije i smislenije obrazovanje usklađeno s njihovom razvojnom dobi i interesima te obrazovanje koje će ih osposobiti za suvremeni život, svijet rada i nastavak obrazovanja, a učiteljima osnaživanje autonomije i jačanje profesionalnosti, kreativniji rad i smanjenje administrativnih obveza¹⁰. Od 2021. godine kurikularna reforma se implementira u svim osnovnim školama, pri čemu, uz uvođenje suštinskih promjena paradigme učenja i poučavanja koje učenika stavljaju u središte procesa poučavanja i uvođenje u kurikulum kompetencija važnih za život i rad u 21. stoljeću, kao važna sastavnica reforme ističe i digitalna transformacija škola, učitelja i učenika. S obzirom da je nastava u hrvatskim osnovnim školama trenutno još uvijek uglavnom organizirana u smjenama te da otprilike jedna trećina škola radi u smjenama koje pohađaju dvije trećine učenika,¹¹ za očekivati je da će uvođenje cjelodnevnog nastave koja je s eksperimentalnom primjenom započela ove godine, kao nastavka kurikularne reforme i nastavka do sada provedenih reformskih procesa u hrvatskom odgojno-obrazovnom sustavu doprinijeti poboljšanju obrazovnih postignuća učenika, osiguravanju jednakih mogućnosti svim učenicima za cjelovit razvoj, poboljšanju dobrobiti učenika i njihovih obitelji te povećanju autonomije i odgovornosti škola i njihovih osnivača.¹²

---

⁹ [https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/StrukovnoObrazovanje/Nacionalni%20kurikulum%20za%20strukovno%20obrazovanje%20\(objavljeno%209.%207.%202018\).pdf](https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/StrukovnoObrazovanje/Nacionalni%20kurikulum%20za%20strukovno%20obrazovanje%20(objavljeno%209.%207.%202018).pdf) (preuzeto 1. 10. 2023.)

¹⁰ Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije (2014), Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa.

¹¹ Jednosmjenska nastava je standard većine razvijenih zemalja Europske unije, dok se nastava u smjenama odvija u samo nekoliko istočnih država članica, primjerice u Rumunjskoj, Poljskoj i Bugarskoj.

¹² Strateški okvir za uvođenje cjelodnevnog nastave <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/>

ZAKONODAVNI OKVIR SUSTAVA OSNOVNOŠKOLSKOG I SREDNJOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA U REPUBLICI HRVATSKOJ

Pravni temelj današnjeg hrvatskog odgojno-obrazovnog sustava stvoren je donošenjem prvog školskog zakona o obveznom obrazovanju iz 1874. godine (Gačina–Škalamera, 2014). Zakonodavni okvir sustava odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj temelji se na Ustavu Republike Hrvatske¹³ i uređen je Zakonom o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (Narodne novine br. 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20, 151/22.) te provedbenim propisima koji proizlaze iz toga Zakona. U Republici Hrvatskoj djelatnost odgoja i obrazovanja u osnovnim i srednjim školama bila je uređena Zakonom o osnovnom školstvu 1991. godine¹⁴ i Zakonom o srednjem školstvu (1992. godine).¹⁵ Navedeni propisi, kao krovni zakoni u području osnovnog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja vrijedili su kao zasebni zakoni sve do 2008. godine kada je u hrvatski zakonodavni sustav implementiran jedinstveni Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi koji je imao za cilj redefinirati djelatnost osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja kao jedinstvenog sustava odgoja i obrazovanja temeljenog na strateškim dokumentima kao što je Plan razvoja sustava odgoja i obrazovanja 2005. – 2010 i Nacionalni program mjera za uvođenje obveznoga srednjoškolskoga obrazovanja¹⁶ u svjetlu kojih su nova zakonska rješenja

---

Vijesti/2020/23-6-2020/Strateski%20okvir%20za%20cjelodnevnu%20nastavu_final%2022_6.pdf (preuzeto 1. 10. 2023.)

¹³ Ustav Republike Hrvatske NN 56/90 (NN 5/14). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html (preuzeto 15. 9. 2023.)

¹⁴ Zakonom o osnovnom školstvu koji je donesen 1990. godine, a stupio na snagu početkom 1991. godine stvorene su osnovne normativne pretpostavke za promjene postojećeg te stvaranje novog suvremenog modela osnovnog školstva u Republici Hrvatskoj. Prema zakonu osnovni cilj je stvaranje sustava osnovnog obrazovanja utvrđen prema civilizacijskim vrijednostima i dostignućima demokratskih društava i zahtjevima suvremene pedagogije. Zakon o osnovnom školstvu (N.N. 59/1990). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1990_12_59_1159.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

¹⁵ Zakonom o srednjem školstvu koji je donesen u ožujku 1992. godine definirana je svrha i ciljevi srednjoškolskog obrazovanja. Intencija donošenja Zakona bila je redefinirati sustav srednjoškolskog obrazovanja u Republici Hrvatskoj i svih njegovih dionika te utvrditi osnovne kriterije preustrojanja i didaktičkog profiliranja srednjih škola. Zakon je srednjoškolskim ustanovama definirao srednje škole i učeničke domove, utvrdio program srednjoškolskog školstva, nastavni plan i program te vrste srednjih škola i organiziranje nastave, kao i pravni status, osnivanje i prestanak rada srednje škole i učeničkog doma, upravljanje srednjom školom i učeničkim domovima, prava i obveze učenika, nastavnika te financiranje srednjeg školstva. (Zakon o srednjem školstvu, N.N. 19/92). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_04_69_820.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

¹⁶ Nacionalni program mjera za uvođenje obveznoga srednjoškolskog obrazovanja (N.N. 71/07). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_07_71_2184.html. (preuzeto 21. 9. 2023.)

osiguravala modernizaciju i usklađenje hrvatskoga obrazovnog sustava s obrazovnim sustavom Europske unije.¹⁷

Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi iz 2008. godine bio je inovativan u ciljevima i načelima odgoja i obrazovanja. Njegova inovativnost ogledala se u suvremenim pedagoškim mjerama koje su osnažile odgojni utjecaj u školama.¹⁸ Nova zakonska rješenja išla su ukorak s jačanjem dostupnosti i racionalnosti odgojno-obrazovnih procesa normiranjem mreže školskih ustanova.¹⁹ Zakon je poticao integraciju učenika s teškoćama u odgojno-obrazovni sustav razvijajući sadržajnu diferencijaciju nastave i uvođenje službi potpore, sukladno posebnim odgojno-obrazovnim potrebama učenika. Zakon je također omogućio jednaku dostupnost i jednake uvjete odgoja i obrazovanja za djecu pripadnike nacionalnih manjina te pomoć u učenju djeci državljana EU-a kojima omogućuje stjecanje znanja iz materinskoga jezika i kulture države svojega podrijetla. Ovim zakonskim rješenjem hrvatski odgojno-obrazovni sustav jasno potvrđuje svoju usmjerenost na razvijanje škole otvorene svima. Jedinstvenim zakonom normirano je završavanje srednjoškolskoga obrazovanja uvođenjem obrazovnog standarda državne mature za učenike općeobrazovnih (gimnazijskih) nastavnih planova i programa, ali i mogućnosti za učenike svih srednjih škola da postignu isti obrazovni standard. K tome, Zakon je uredio sustav vanjskoga vrednovanja i samovrednovanja u svrhu praćenja i poboljšanja kvalitete osnovnog i srednjeg odgojno-obrazovnog sustava.²⁰ Novitet Zakona bio je omogućavanje obrazovanja učenika koji su djeca državljana Europske

---

¹⁷ Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N. N. 87/08). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_87_2789.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

¹⁸ Kao pedagoške mjere propisuju se pohvaljivanje i nagrađivanje učenika, izricanje pedagoških mjera učenicima zbog povrede dužnosti, neispunjavanja obveza i nasilničkog ponašanja, vrste pedagoških mjera, kao i mogućnost udaljavanja učenika iz srednje škole do izricanja pedagoške mjere isključenja kao i slučajevi u kojima se pojedine mjere izriču, pravo žalbe roditelja učenika osnovne škole te roditelja i učenika srednje škole na izrečenu pedagošku mjeru te tijela koja odlučuju o žalbi. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 87/08). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_87_2789.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

¹⁹ Zakon propisuje mrežu školskih ustanova koja se utvrđuje za obavljanje djelatnosti osnovnog i srednjeg obrazovanja. Mreža je skup postojećih programa i ustanova koje obavljaju djelatnost obrazovanja na određenom području sa svim njihovim objektima u kojima se provodi obrazovanje te područja na kojima se može osnovati školska ustanova i programi koje školske ustanove mogu ostvarivati. Mrežu školskih ustanova na nacionalnoj razini donosi Vlada Republike Hrvatske na prijedlog Ministarstva. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 87/08). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_87_2789.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

²⁰ Zakon regulira državnu maturu i završni rad. Srednje obrazovanje učenika u gimnazijskim programima obrazovanja završava se polaganjem državne mature, a učenici četverogodišnjih strukovnih i umjetničkih škola imaju pravo polagati ispite državne mature. Državnu maturu u školama provodi Nacionalni centar za vanjsko vrjednovanje obrazovanja. (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Narodne novine broj 87/08).

unije, zatim azilantata te stranaca.²¹ Zakon je osigurao veću radnu sigurnost ravnatelja školskih ustanova koji su nakon prestanka mandata imali mogućnost povratka na poslove koje su obavljali prije preuzimanja mandata.²²

U svjetlu gospodarske krize koja je zahvatila svjetsko gospodarstvo pa tako i hrvatsko (Butorac i sur., 2009), zakonskim izmjenama iz 2009. godine ukida se obveza da se iz Državnog proračuna financira prijevoz sredstvima redovitog putničkog javnog linijskog prijevoza za učenike srednjih škola. Isto se predlaže u pogledu sredstava za financiranje smještaja i prehrane učenika u učeničkim domovima kao i u pogledu dosadašnje zakonske obveze sufinanciranja škola koje provode alternativne odgojno-obrazovne programe. Učinak ovih odredbi ublažen je dopunom prema kojoj bi Vlada Republike Hrvatske mogla, sukladno raspoloživim sredstvima Državnog proračuna, za svaku godinu donijeti odluku o financiranju, odnosno sufinanciranju prijevoza za učenike srednjih škola. U istom smjeru ide i odredba prema kojoj bi u svojim proračunima jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave osiguravale sredstva potpore za sufinanciranje smještaja i prehrane učenika u učeničkim domovima.²³

Izmjenama i dopunama Zakona iz 2010. godine utvrđuje se veličina matičnih i područnih škola²⁴ te se novim rješenjima određuje tko može obavljati poslove učitelja razredne i predmetne nastave u osnovnoj i srednjoj školi. Prema tom prijedlogu svi nastavnici trebali bi završiti četverogodišnji stručni studij kojim stječu određeni broj bodova u skladu s tzv. bolonjskim sustavom, što odgovara visokoj stručnoj spremi prema ranijim propisima.²⁵ Daljnje izmjene i dopune odnose se na utvrđivanje primjerenijeg redoslijeda izricanja pedagoških mjera u srednjim školama, zatim na pitanje prestanka radnog odnosa nastavnog osoblja, s obzirom na to da se pitanje uvjetuje ne samo dobnom granicom prema općim propisima, nego i istekom

---

²¹ Učenicima djeci azilantata i drugih osoba koji temeljem Zakona o azilu započinju ili nastavljaju obrazovanje u Republici Hrvatskoj škole će osigurati pomoć radi učinkovitije integracije u redovnu nastavu. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 87/08). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2008_07_87_2789.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

²² Ibid.

²³ Zakon o izmjenama i dopuni Zakona odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 86/09). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2009_07_86_2125.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

²⁴ Ibid.

²⁵ Zakonskim izmjenama dopunjuje se članak 126. podstavak 1. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi na način da se njime propisuje da za ravnatelja može biti imenovana osoba koja ima završen sveučilišni diplomski studij ili integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studij za učitelje ili stručni četverogodišnji studij za učitelje kojim se stječe 240 ECTS bodova ili diplomski specijalistički stručni studij ili četverogodišnji dodiplomski stručni studij kojim je stečena visoka stručna sprema u skladu s ranijim propisima. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N.105/10). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_92_2593.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

školske godine u kojoj nastavnik ispunjava dobnu granicu za mirovinu. Također se preispituju dotadašnja rješenja o prestanku ugovora o radu ravnatelja osnovnih škola.²⁶

Izmjenama i dopunama Zakona iz 2011. godine zakonodavac je nastojao poboljšati segmente odgojno-obrazovnog sustava u kojima su uočene poteškoće. U tom smjeru Zakon propisuje ovlast Državnog ureda uprave odnosno Gradskog ureda da na prijedlog stručnog povjerenstva donese rješenje o prijevremenom upisu, odgodi upisa u prvi razred osnovne škole, privremenom oslobađanju od školovanja, primjerenom programu osnovnog ili srednjeg obrazovanja za učenike s teškoćama u razvoju kao i rješenje o uključivanju učenika u redoviti program radi prestanka razloga za primjereno školovanje. U takvim slučajevima zakonodavac uvodi mogućnost najduljeg trajanja obveznog osnovnog obrazovanja učenicima s višestrukim teškoćama u razvoju koje prema zakonu može trajati najdulje do 21 godine života. Ukorak s donošenjem novog Zakona o umjetničkom obrazovanju, izmjenama ovog Zakona propisuje se obveza školama koje ostvaruju umjetničke obrazovne programe, izvođenje istih u skladu s posebnim propisom koji regulira umjetničko obrazovanje.²⁷

---

²⁶ Izmjenama i dopunama Zakona mijenja se redosljed izricanja pedagoških mjera u srednjoškolskim ustanovama propisan člankom 84. stavkom 2. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi tako da se pedagoška mjera odgojno-obrazovni tretman produženog stručnog izriče prije pedagoške mjere isključenja iz srednje škole. Isti članak propisuje i izmjenu članka 84. stavka 5. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, tako da se njime propisuje da pedagošku mjeru opomene izriče razrednik, ukora – razredno vijeće, strogog ukora – učiteljsko vijeće, opomene pred isključenje i odgojno-obrazovnog tretmana produženog stručnog postupka – učiteljsko, odnosno nastavničko vijeće, preseljenja u drugu školu – učiteljsko vijeće, a isključenja iz škole – ravnatelj. Dopunjuje se Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi člancima 130.a, 130.b i 130.c. Člankom 130.a propisuje se da ravnatelju školske ustanove ugovor o radu prestaje smrću, istekom vremena na koje je sklopljen ugovor o radu na određeno vrijeme, na kraju školske godine u kojoj ravnatelj školske ustanove navršio šezdeset pet godina života i petnaest godina mirovinskog staža, sporazumom ravnatelja i školske ustanove, dostavom pravomoćnog rješenja o priznanju prava na invalidsku mirovinu zbog opće nesposobnosti za rad odnosno otkazom školske ustanove. Članak 130.b određuje da sporazum o prestanku ugovora o radu mora biti zaključen u pisanom obliku te da će školska ustanova zaključiti sporazum o prestanku ugovora o radu s ravnateljem koji se razrješuje iz razloga navedenih u članku 44. stavku 2. točki 1. Zakona o ustanovama. Člankom 130.c propisuje se da će školska ustanova otkazati ugovor o radu ravnatelju kojeg razrješuje iz razloga navedenih u članku 44. stavku 2. točkama 3. i 4. Zakona o ustanovama. Istim člankom propisuje se da ravnatelju školske ustanove kojem školska ustanova otkáže ugovor o radu pripada otkazni rok u trajanju od mjesec dana, da otkaz mora imati pisani oblik i da mora biti dostavljen drugoj strani. Protiv otkaza ugovora o radu ravnatelj ima pravo tužbom tražiti sudsku zaštitu prava samo ako je tužbom zatražio sudsku zaštitu prava protiv odluke o razrješjenju prema Zakona o ustanovama, a tužba se podnosi nadležnom sudu u roku od trideset dana od dana primitka odluke o otkazu. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 105/10). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_92_2593.html. (preuzeto 15.9.2023.)

²⁷ Ovom izmjenom Zakona dopunjuje se odredba članka 12. stavka 1. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi kojom je propisano da osnovno obrazovanje počinje upisom u prvi razred osnovne škole, obvezno je za svu djecu, u pravilu od šeste do petnaeste godine života, tako da se

Uvodi se dopuna odredbe o pedagoškim kompetencijama učitelja, nastavnika i stručnih suradnika na način da ministar donosi okvirni program pedagoških kompetencija.²⁸ Nadalje, pojednostavljuje se vođenje evidencije o učenicima na način da se od prvog do osmog razreda osnovne škole izdaju svjedodžbe za razliku od tadašnje prakse kojom su se učenicima izdavale učeničke knjižice. Racionalizacija i ušteda financijskih sredstava razlozi su i odredbe o natječajima, koje školske ustanove, umjesto u općeinformativnom tisku, prema Zakonu objavljuju na mrežnim stranicama i oglasnim pločama Hrvatskoga zavoda za zapošljavanje te mrežnim stranicama i oglasnim pločama školskih ustanova. Zakon regulira donošenje posebnog provedbenog propisa kojim će se urediti način evidencije radnog vremena za radnike školskih ustanova. S ciljem postizanja bolje transparentnosti u radu školskih ustanova, a uvažavajući ovlasti koje ima školski odbor u upravljanju školskom ustanovom, mijenja se sastav školskog odbora na način da u školskom odboru nisu više zastupljeni članovi koje predlažu uredi državne uprave odnosno Ministarstvo uprave za škole kojima je osnivač Grad Zagreb, kao i izmjene odredbe o raspuštanju školskog odbora.²⁹ Konačno, rješenjima se prolongira rok stupanja na snagu odredbe postojećeg Zakona koja propisuje uvjete što ih moraju ispunjavati osobe koje se kandidiraju za ravnatelje školskih ustanova s 1. siječnja 2012. na 1. siječnja 2015. godine te ravnateljima školskih ustanova kojima prestaje ugovor o radu, a koji su u trenutku prestanka nezaposleni i nisu navršili 65 godina života i 15 godina radnog

---

njome propisuje da je za učenike s višestrukim teškoćama u razvoju osnovno obrazovanje obvezno najdulje do 21 godine života. Stavkom 2. istoga članka mijenja se odredba članka 12. stavka 3. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, tako da se njome propisuje da se obrazovanje u školama koje ostvaruju umjetničke obrazovne programe izvodi u skladu sa posebnim propisom. Stavkom 3. istoga članka, članak 12. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, dopunjuje se novim stavkom 4. koji propisuje da obrazovanje u školama koje ostvaruju sportske obrazovne programe počinje upisom u neki od tih programa čije se trajanje utvrđuje posebnim obrazovnim programima koje donosi Ministarstvo. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N. N. 90/11). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_08_90_1927.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

²⁸ Dopunom odredbe članka 105. stavka 16. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi propisuje se da ministar nadležan za obrazovanje osim odgovarajuće vrste obrazovanja učitelja, nastavnika i stručnih suradnika propisuje i okvirni program pedagoških kompetencija. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 90/11). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_08_90_1927.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

²⁹ Prema Zakonu školski odbor ima sedam članova, od kojih jednog člana bira i razrješuje radničko vijeće, a ako radničko vijeće nije utemeljeno, imenuju ga i opozivaju radnici neposrednim i tajnim glasovanjem, na način propisan Zakonom o radu za izbor radničkog vijeća koje ima samo jednog člana, a ostalih šest članova imenuje i razrješava: učiteljsko, nastavničko, odnosno odgajateljsko vijeće dva člana iz reda učitelja, nastavnika i stručnih suradnika, -vijeće roditelja jednog člana iz reda roditelja koji nije radnik škole, - osnivač tri člana samostalno. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 90/11). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_08_90_1927.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

staža, omogućuje pravo prijave Uredu državne uprave ili Gradu Zagrebu koji vodi evidenciju o radnicima za kojima prestala potreba za vrijeme dok ispunjavaju uvjete za zapošljavanje.³⁰

Zakonskim izmjenama iz 2012. godine zakonodavac stvara uvjete za kvalitetniji odgoj i obrazovanje u osnovnoj i srednjoj školi s osobitim naglaskom na prilagodbi pojedinih odredbi u korist učenika i sustava u cjelini. Tako je Zakon propisivao mogućnost izvođenja nastave na nekom od svjetskih jezika uz odobrenje nadležnog Ministarstva. Uz navedeno, zakonskim rješenjima reguliran je prijevremeni upis u prvi razred osnovne škole u slučajevima ako dijete nema navršenih šest godina života, a Zakon je predvidio mogućnost odgode upisa u prvi razred osnovne škole za jednu školsku godinu pod određenim uvjetima.³¹ Što se tiče načina nastavka obrazovanja i stjecanja kvalifikacija učenika u sustavu srednjoškolskoga obrazovanja, Zakonom je definirano zadržavanje statusa redovitog učenika te mu se omogućava nastavak obrazovanja u četvoro-godišnjem trajanju bez plaćanja školarine.³² Izmijenjenim odredbama uspjeh učenika i zaključna ocjena za svaki nastavni predmet neće se utvrđivati na kraju polugodišta. Budući da s tadašnjim važećim Zakonom nije precizno određen način izvođenja eksperimentalnih, alternativnih i međunarodnih programa, a što je u primjeni otežavalo uvođenje navedenih programa u sustav, Zakonom iz 2012. godine ojačana je uloga i ovlasti nadležnih agencija i ministarstava s ciljem postizanja profesionalne odgovornosti i potrebe obveznog stručnog praćenja i vrednovanja navedenih programa.³³ Također, jedan od noviteta Zakona iz 2012. godine bio je ustroj i osnivanje Nacionalnog vijeća za odgoj i obrazovanje, koje je po strukturi predviđeno strateško tijelo koje će usmjeravati i pratiti razvoj i kvalitetu sustava, predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog

---

³⁰ Zakon propisuje da nakon prestanka radnog odnosa ravnatelj školskih ustanova sukladno članku 130. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi ili sukladno članku 12. Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (Narodne novine, broj 92/10), a koji su u trenutku prestanka ugovora o radu nezaposleni i nisu navršili 65 godina života i 15 godina mirovinskog staža, imaju pravo biti prijavljeni uredu državne uprave odnosno Gradskom uredu iz članka 107. stavka 6. Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi koji vodi evidenciju o radnicima za kojima je prestala potreba, za vrijeme dok ispunjavaju uvjete za zapošljavanje propisane Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 90/11). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_08_90_1927.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

³¹ Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. broj 5/12, 16/12, 86/12, 126/12). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_02_16_442.html. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_07_86_1967.html. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_11_126_2705.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

³² Ibid.

³³ Ibid.

odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj.³⁴ Zakonskim izmjenama iz 2012. godine stvorio se i pravni temelj za donošenje Pravilnika o pomoćnicima u nastavi i stručnim komunikacijskim posrednicima.³⁵ Donošenjem navedenog Pravilnika učenicima s teškoćama u razvoju omogućila se bolja dostupnost odgoja i obrazovanja kao i bolje ostvarivanje predviđenih ishoda.

Potreba za usklađivanjem zakonodavstva Republike Hrvatske s propisima Europske unije rezultirala je izmjenama Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi 2013. godine. U tom smislu Zakon je omogućio strancima koji borave u Republici Hrvatskoj pohađanje nastave u osnovnom obrazovanju. Isto tako Zakon je usklađen s odredbama Kaznenog zakona kojom se propisuje da osobe pravomoćno osuđene za određena kaznena djela ne mogu zasnovati radni odnos u školskim ustanovama.³⁶ Zakonskim izmjenama pridonijelo se modernizaciji sustava radi podizanja kvalitete odgoja i obrazovanja. Izmjene Zakona regulirale su način donošenja međupredmetnih i/ili interdisciplinarnih sadržaja i/ili modula koji se ostvaruju s ciljem kvalitetnijeg odgoja i obrazovanja učenika. Zakon je propisivao postupak donošenja eksperimentalnog programa te način njegove implementacije u odgojno obrazovni sustav.

Izmjenama i dopunama Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi iz 2014. godine nastavljeno je usklađivanje zakonodavstva Republike Hrvatske s zakonodavstvom Europske unije. Zakonskim rješenjima jasnije se određuje koliko

---

³⁴ Zakon propisuje ulogu Nacionalnog vijeća za odgoj i obrazovanje kao stručnog i strateškog tijela koje prati kvalitetu sustava predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj, a koje na prijedlog Vlade Republike Hrvatske imenuje Hrvatski sabor. Propisuju se zadaće Nacionalnog vijeća, njegov sastav te način imenovanja i razrješenja predsjednika i njegovih članova. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 126/12). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_11_126_2705.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

³⁵ Donošenjem Pravilnika uređuje se provođenje postupka u kojem se utvrđuje ostvaruje li učenik pravo na potporu pomoćnika u nastavi odnosno stručnih komunikacijskih posrednika, a Pravilnik propisuje i način i sadržaj osposobljavanja pomoćnika u nastavi odnosno stručnih komunikacijskih posrednika. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 126/12). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2012_11_126_2705.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

³⁶ Izmjenama je odredba članaka 106. stavak 1. Zakona na način da radni odnos u školskoj ustanovi ne može zasnovati osoba koja je pravomoćno osuđena za neko od kaznenih djela protiv života i tijela, protiv slobode i prava čovjeka i građanina, protiv Republike Hrvatske, protiv vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom, protiv spolne slobode i spolnog ćudoređa, protiv braka, obitelji i mladeži, protiv imovine, protiv sigurnosti pravnog prometa i poslovanja, protiv pravosuđa, protiv vjerodostojnosti isprava, protiv javnog reda, protiv službene dužnosti, a koje je propisano Kaznenim zakonom (N.N. 110/97, 27/98 – ispravak, 50/2000 – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, 129/2000, 51/2001, 111/2003, 190/2003 – Odluka Ustavnog suda Republike Hrvatske, N.N. 105/2004, 84/2005 – ispravak, 71/2006, 110/2007, 152/2008 i 57/2011). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_125_2498.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

puta učenik srednje škole može upisati isti razred, te koliko puta to pravo može koristiti tijekom srednjeg obrazovanja. Zakonom je određen rok za donošenje školskog kurikulumu do 30. rujna tekuće godine. Zakonom su pedagoške mjere definirane na drugačiji način, a predviđa se da kriteriji izricanja pedagoških mjera budu propisani podzakonskim aktom.³⁷ Budući da važećim Zakonom nije na jasan način propisano tko sve u osnovnoj školi može obavljati poslove učitelja predmetne nastave, ovim se Zakonom na jasniji način određuje tko i u kojim slučajevima može u osnovnoj školi obavljati poslove učitelja.³⁸ Stoga se ovim Zakonom jasno propisuje obveza otkazivanja ugovora o radu djelatnicima školskih ustanova koji su pravomoćno osuđeni za kaznena djela koja su propisana kao zapreka za rad u školskim

---

³⁷ Pedagoške mjere zbog povreda dužnosti, neispunjavanja obveza i nasilničkog ponašanja u osnovnoj školi su opomena, ukor, strogi ukor i preseljenje u drugu školu. Pedagoške mjere opomene i ukora izriču se za tekuću školsku godinu, a izrečena mjera strogog ukora i preseljenja u drugu školu vrijedi do kraja osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja. Pedagoške mjere zbog povreda dužnosti, neispunjavanja obveza i nasilničkog ponašanja u srednjoj školi su opomena, ukor, opomena pred isključenje i isključenje iz srednje škole. Pedagoške mjere opomene i ukora izriču se za tekuću školsku godinu, a izrečena mjera opomene pred isključenje vrijedi do kraja srednjeg obrazovanja. Pedagošku mjeru opomene izriče razrednik, ukora – razredno vijeće, strogoga ukora – učiteljsko vijeće, a opomene pred isključenje – nastavničko vijeće. Ravnatelj odlučuje rješenjem o pedagoškoj mjeri preseljenja u drugu školu na temelju obavijesti učiteljskog vijeća, a o pedagoškoj mjeri isključenja iz škole na temelju obavijesti nastavničkog vijeća. Do donošenja odluke o izricanju pedagoške mjere ravnatelj može rješenjem privremeno udaljiti učenika iz odgojno-obrazovnog procesa o čemu je dužan pisanim putem izvijestiti roditelja i nadležni centar za socijalnu skrb. Nakon donošenja odluke o izricanju pedagoške mjere, rješenje o privremenom udaljenju će se ukinuti. Škole su dužne provoditi pedagoške mjere uvažavajući učenikovo psihofizičko stanje i njegovu dob te utvrditi sve okolnosti koje utječu na njegov razvoj. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (N.N. 152/14). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2014_12_152_2864.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

³⁸ Poslove učitelja predmetne nastave u osnovnoj školi može obavljati osoba koja je završila studijski program nastavničkog smjera odgovarajućeg nastavnog predmeta na razini diplomskog sveučilišnog studija ili integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija. Ako se na natječaj ne javi osoba koja ispunjava navedene uvjete poslove učitelja predmetne nastave u osnovnoj školi može obavljati osoba koja je završila studijski program odgovarajuće vrste na razini diplomskog sveučilišnog studija ili integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija ili specijalistički diplomski stručni studij odgovarajuće vrste te stekla potrebno pedagoško-psihološko-didaktičko-metodičko obrazovanje s najmanje 55 ECTS-a (u daljnjemu tekstu: pedagoške kompetencije). Ako se na natječaj ne javi osoba koja ispunjava prethodno navedene uvjete poslove učitelja predmetne nastave u osnovnoj školi može obavljati osoba koja je završila preddiplomski sveučilišni ili stručni studij na kojem se stječe najmanje 180 ECTS bodova i stekla pedagoške kompetencije. Stavak 15. dopunjuje se riječima: "te okvirni program/nacionalni kompetencijski standard za stjecanje pedagoških kompetencija", te se tako propisuje da ministar nadležan za obrazovanje pravilnikom propisuje okvirni program/nacionalni kompetencijski standard za stjecanje pedagoških kompetencija. Stavkom 16. propisuje se da poslove tajnika može obavljati osoba koja je završila sveučilišni diplomski studij pravne struke ili specijalistički diplomski stručni studij javne uprave, ako se na natječaj ne javi osoba koja je završila sveučilišni diplomski stručni studij pravne struke ili osoba koja je završila preddiplomski stručni studij upravne struke ako se na natječaj ne javi prethodno navedene osobe.

ustanovama. Također, ovim su Zakonom na jasniji način propisani uvjeti te studij odgovarajuće vrste koji mora završiti osoba koja se natječe za mjesto ravnatelja, kao i ostali uvjeti. Također, propisano je u kojim se slučajevima imenuje vršitelj dužnosti ravnatelja, tko može biti imenovan za vršitelja dužnosti ravnatelja te prava i dužnosti osobe koja je imenovana vršiteljem dužnosti ravnatelja.

Izmjenama Zakona iz 2018. godine definirani su svrha, ciljevi i struktura, kao i način donošenja kurikularnih dokumenata vezanih uz kurikularnu reformu sustava odgoja i obrazovanja. Isto tako, preciznim propisivanjem postupka ispisivanja učenika iz jedne školske ustanove i upisivanja u drugu školsku ustanovu, olakšana je provedba navedenog postupka učenicima, njihovim roditeljima i radnicima školskih ustanova. Također, zakon normira mogućnost da uz školske ustanove i institucije iz sustava odgoja i obrazovanja, eksperimentalni program predlaže Ministarstvo. Nadalje, definiran je zakonski temelj za donošenje pravilnika o organizaciji i provedbi produženog boravka u osnovnoj školi kako bi se donijeli minimalni standardi za njegovu provedbu. Preciziran je postupak izricanja pedagoških mjera učenicima i uvodi se mogućnost ukidanja pedagoških mjera učenicima koji su poboljšali ponašanje. Jasno je definirano kako učitelji i nastavnici koji izvode dopunski nastavni rad s učenicima, navedeni posao obavljaju u okviru 40-satnog radnog tjedna. Regulira se način zapošljavanja radnika u školskim ustanovama koje sudjeluju u projektima Europske unije u kojima su osigurana sredstva za plaće radnika. Zakon je omogućio odgojno-obrazovnim radnicima koji su obvezni steći pedagoške kompetencije i/ili položiti stručni ispit u zakonskom roku, produživanje roka za ispunjenje obveza, u slučaju da iste nisu uspjeli ispuniti zbog privremene nesposobnosti za rad, odnosno korištenja roditeljnog ili roditeljskog dopusta. Nadalje, stvorio se zakonski temelj za propisivanje odgovarajućih kvalifikacija nastavnika strukovnih škola, kurikulumom nastavnog predmeta. Isto tako, ne oduzimajući pravo na otpremninu osobama kojima se otkazuju ugovori o radu poslovno uvjetovanim otkazom iz gospodarskih, tehnoloških ili organizacijskih razloga, a koje to pravo ostvaruju sukladno propisima koji uređuju radne odnose, osobama koje su bez prekida radnog kontinuiteta nastavile rad u drugoj školskoj ustanovi zapošljavanjem bez prethodnog objavljivanja natječaja – posredstvom ureda državne uprave i ostvarivanjem prednosti pri zapošljavanju, propisuje se obveza vraćanja otpremnine školskoj ustanovi koja je otpremninu isplatila, ako od trenutka otkaza do trenutka novog zapošljavanja nije prošlo tri mjeseca. Također, zakonom je pojednostavljen postupak imenovanja ravnatelja školskih ustanova.

Dopunom zakona iz 2022. godine sukladno raspoloživim sredstvima Državnog proračuna uvedena je mogućnost financiranja, odnosno sufinanciranja prehrane za učenike osnovnih škola za svaku školsku godinu. Zakonom je stvoren temelj za

donošenje mjerila i kriterija kojima će se ostvarivati pravo na financiranje, odnosno sufinanciranje prehrane za učenike osnovnih škola.³⁹

ŠTO SE OČEKUJE OD NOVOG ZAKONA O ODGOJU I OBRAZOVANJU U OSNOVNOJ I SREDNJOJ ŠKOLI

U ozračju trenutnih promjena i reformskih procesa u području osnovnoškolskoga i srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj, očekuje se i donošenje novoga Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. Prepoznavajući odgoj i obrazovanje kao djelatnost od iznimne važnosti u današnjem hrvatskom društvu, za očekivati je da će novi Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi regulirati kvalitetan, dostupan, uključiv i održiv sustav odgoja i obrazovanja temeljen na izvrsnosti, gospodarskim i društvenim potrebama te na predviđanjima demografskih i gospodarskih kretanja u čijem će središtu biti učenici koji će pod jednakim uvjetima stjecati potrebna znanja i vještine, pri čemu će odgojno-obrazovni radnici imati odgovarajući društveni status i materijalne uvjete rada te snažnu profesionalnu ulogu, autonomiju i odgovornost u radu, a roditelji veću uključenost u odgojno-obrazovni proces.

Među izazovima koji stoje pred novim Zakonom ističu se oni koji su povezani s pitanjima reguliranja mreže osnovnoškolskih i srednjoškolskih ustanova, profesionalnog razvoja i sustava napredovanja učitelja, nastavnika, profesora, stručnih suradnika i ravnatelja, kao i nadzora nad stručno-pedagoškim radom. Promatran iz perspektive koncepta Cjelodnevnne škole kao reformskog programa kojim će svi reformski procesi koji su do sada provedeni u hrvatskom sustavu osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja dobiti svoj puni smisao, kao i iz perspektive koncepta jačanja i osuvremenjivanja općeobrazovnih gimnazijskih programa te koncepta modernizacije strukovnog programa kroz izradu novih strukovnih kurikuluma, za očekivati je da će novi Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi omogućiti uvođenje novih modernizacijskih elemenata kojima će hrvatska osnovna i srednja škola djelotvorno odgovoriti na izazove koji proizlaze iz dinamičnih i stalnih promjena u suvremenom hrvatskom društvu.

---

³⁹ Donošenjem Zakona o dopunama Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi omogućilo se Vladi Republike Hrvatske financiranje, odnosno sufinanciranje prehrane za sve učenike osnovnih škola, s ciljem osiguravanjem zdravi uravnotežen obrok učenicima i ostvario pozitivan utjecaj na njihovo zdravlje. Također, uvođenjem ove mjere osigurala bi se prehrana za sve učenike osnovnih škola. (N.N. 151/2022) https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_12_151_2341.html. (preuzeto 15. 9. 2023.)

U tom smislu koncept novog Zakona, osim općih odredbi svakako treba obuhvatiti i regulirati odredbe vezane za nove definicije osnovnoškolskih i srednjoškolskih kurikuluma, novu mrežu osnovnoškolskih i srednjoškolskih ustanova, organizaciju rada, školski kurikulum i upravljanje osnovnoškolskim i srednjoškolskim ustanovama, pedagošku dokumentaciju i evidenciju, financiranje, vrednovanje i upravljanje kvalitetom, položaj darovitih učenika, učenika s teškoćama i učenika pripadnika nacionalnih manjina, prava i obveze roditelja, kao i sustav profesionalnog usavršavanja i nagrađivanja učitelja, nastavnika, profesora, ravnatelja, stručnih suradnika i ostalih odgojno-obrazovnih djelatnika.

PREMA ZAKLJUČKU

Brojni pokazatelji u gotovo svim područjima života koji upućuju na nedvojbenu činjenicu da je današnje društvo izloženo naglim i nezaustavljivim promjenama u svim područjima života, a osobito u području odgoja i obrazovanja, kao i na činjenicu da se od sustava odgoja i obrazovanja očekuje prilagodljivost različitim potrebama i interesima te reformskim procesima koji osim promjena ciljeva, sadržaja, strategija i metoda odgoja i obrazovanja dotiču i pitanja standarda učenja i poučavanja, poboljšanja obrazovnih ishoda, vrednovanja školske uspješnosti, kvalitete školskih ustanova i profesionalnog usavršavanja odgojno-obrazovnih djelatnika.

Nužnost transformacije tradicionalne škole u suvremenu školu u kojoj u središtu odgojno-obrazovnog procesa mora biti učenik, poboljšanje njegovih obrazovnih postignuća, osiguravanje jednakih mogućnosti za cjelovit razvoj potencijala svih učenika te poboljšanje dobrobiti za sve učenike i njihove obitelji kroz oblikovanje sigurnog i poticajnog okruženja za učenje zahtijeva funkcionalnu, dobro organiziranu, kvalitetnu, autonomnu i odgovornu školu usklađenu s potrebama lokalne zajednice, ali i društva u cjelini. Djelatnost osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj uređena je Zakonom o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi s pripadajućim podzakonskim aktima, koji je kao jedinstveni zakon koji regulira područje osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja od 2008. godine do danas doživio brojne zakonske izmjene koje su bile usmjerene na modernizaciju i osnaživanje reformskih procesa u području osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja.

Upravo u ozračju trenutnih promjena i reformskih procesa, kao i u ozračju 2023. godine, u kojoj obilježavamo 200. obljetnicu rođenja Ivana Filipovića, hrvatskog učitelja i pedagoga predanoga organizaciji hrvatskog učiteljstva i reorganizaciji škole, pisca hrvatskih početnica i čitanki, pokretača Pedagogijske enciklopedije, pokretača i osnivača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora i Saveza hrvatskih

učiteljskih društava, oduševljenog ilirca i borca za nacionalnu slobodu, osviještenog i predanog domoljuba te aktivnog sudionika u donošenju školskih zakona povijesno značajnih za razvoj i reformiranje hrvatske škole u razdoblju od 1874. do 1888. godine, očekuje se i donošenje novog Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. Neke teme, bez obzira na povijesno razdoblje i vremenski odmak od gotovo 150 godina od donošenja, za Hrvatsku povijesno značajnih školskih zakona, poput cilja, zadaće i uloge škole u društvu, organizacije rada škole te materijalnoga položaja, društvenoga statusa i ugleda učitelja u društvu, i tada i danas, ostale su iste. Baština i univerzalne vrijednosti ostavštine Ivana Filipovića neka nam budu putokaz i nadahnuće.

Literatura

- Buturac, G., Rajh, E., Teodorović, I. (2009). Hrvatsko gospodarstvo u svijetlu globalne recesije. *Ekonomski pregled*, 60 (12), 663-698.
- Gaćina-Škalamera, S. (2014). Zakon o pučkim školama i preparandijama u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine. *Anali za povijest odgoja*, 13, 99–133.
- Izvjешće Europske komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Europskom gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija o utjecaju demografskih promjena* (2020). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX:52020DC0241> (preuzeto 15. 9. 2023)
- Kazneni zakon*. NN 110/97 (NN 57/11). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_11_125_2498.html (Preuzeto 15. 9. 2023.)
- Nacionalni kurikulum za strukovno obrazovanje*. (2018) Ministarstvo znanosti i obrazovanja [https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/StrukovnoObrazovanje/Nacionalni%20kurikulum%20za%20strukovno%20obrazovanje%20\(objavljeno%2009.%207.%202018\).pdf](https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/StrukovnoObrazovanje/Nacionalni%20kurikulum%20za%20strukovno%20obrazovanje%20(objavljeno%2009.%207.%202018).pdf) (preuzeto 15. 9. 2023.)
- Nacionalni program mjera za uvođenje obveznoga srednjoškolskog obrazovanja*. (2007) NN 71/2007. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_07_71_2184.html (preuzeto 15. 9. 2023.)
- Nastavni plan i program za osnovnu školu : HNOS* (2006) (ur.) Vican, D., Milanović Litre, I. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta
- Program razvoja sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja 2016. – 2020.* (2016). Ministarstvo znanosti i obrazovanja https://www.asoo.hr/UserDocsImages/Program%20SOO_HR.pdf (preuzeto 15. 9. 2023.)
- Spajić-Vrkaš, V. (1999). Međunarodna polazišta razvoja odgoja i obrazovanja. U: *A. Mijatović (Ed.), Osnove suvremene pedagogije* (str. 615-638). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor
- Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije* (2014), Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.

- Strateški okvir za uvođenje cjelodnevne nastave u Republici Hrvatskoj.* (2022) Ministarstvo znanosti i obrazovanja https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Vijesti/2020/23-6-2020/Strateski%20okvir%20za%20cjelodnevnu%20nastavu_final%2022_6.pdf (preuzeto 15. 9. 2023.)
- Šoljan, N. (2007). Taksonomija svjetskih razvoja u obrazovanju: prema (de)konstrukciji pedagogije. U: V. Previšić, N. N. Šoljan, N., Hrvatić (ur.), *Pedagogija prema cjelovitom obrazovanju i društvu znanja* (str. 411. - 440). Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo.
- Ustav Republike Hrvatske* NN 56/90 (NN 5/14). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_07_85_2422.html (preuzeto 15. 9. 2023.)
- Vican, D., Milanović Litre, I. (2006). *Nastavni plan i program za osnovnu školu.* NN 102/2006 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2006_09_102_2319.html (14. 9. 2023.)
- Wertheimer Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj.* Zagreb: MATE.d.o.o
- Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* NN 87/08 (NN 151/22). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_12_151_2341.html (preuzeto 15. 9. 2023.)
- Zakon o osnovnom školstvu* NN 59/90 (NN 114/01). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_04_69_819.html (preuzeto 15. 9. 2023.)
- Zakon o srednjem školstvu* NN 19/992 (NN 114/01). https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_04_69_820.html (preuzeto 15. 9. 2023.)

Vesna Bedeković

Croatian Parliament, Education, Science and Culture Committee
vesna.bedeković@sabor.hr

Lada Lozančić

Croatian Parliament, Education, Science and Culture Committee
lada.lozancic@sabor.hr

THE NEW LAW ON EDUCATION IN PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS: CHALLENGES AND PERSPECTIVES

Abstract

Today's society is exposed to sudden and unstoppable changes in all areas of life, especially in the field of education, which is expected to adapt to different needs and interests, as well as reform processes that, in addition to changes in the goals, content, strategies and methods of education, also touch on the issue of learning standards and teaching, improvement of educational outcomes, evaluation of school performance, quality of school institutions and professional development of educational staff. The system of primary and secondary school education in recent Croatian history has gone through numerous structural changes and changes in the legislative framework, which forms the basis of systematic and coordinated changes in the Croatian education system, since the adoption of the first Act on Primary Education in the Republic of Croatia in 1991 and the Act on Secondary Education in 1992, until the unified Act on Education in Primary and Secondary Schools adopted in 2008, which has undergone numerous legal amendments to date. In 2023, when we celebrate the 200th anniversary of Ivan Filipović's birth, a new Act on Education in Primary and Secondary Schools is expected to be passed. Recognizing education as an activity of exceptional importance, it is to be expected that the new law will regulate a high-quality, accessible, inclusive and sustainable system of education based on excellence, economic and social needs and on predictions of demographic and economic trends, at the centre of which will be pupils who will acquire the necessary knowledge and skills under equal conditions, whereby educational workers will have appropriate social status, material working conditions and a strong professional role, and parents will have greater involvement in the educational process.

Keywords: educational system, Law on education in primary and secondary schools, reform processes, contemporary Croatian society

izv. prof. dr. sc. **Emerik Munjiza** (u mirovini)

Velika Kopanica
emunjiza@gmail.com

REVIZIJA ŠKOLSKOG ZAKONA I (ILI) OSVRT NA PREDSTOJEĆU REVIZIJU ŠKOLSKOG ZAKONA

Sažetak

U radu su prikazani rezultati istraživanja autorstva dvaju članaka Revizija školskog zakona i Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona. U objavljenim bibliografijama Ivana Filipovića (Bačić Kranjec, 1965, 1971; Ogrizović, 1980) oba se članka pripisuju Ivanu Filipoviću. No zbog nekih razlika u godinama i terminima u naslovu ova problematika istražena je u primarnim/originalnim izvorima u brojevima *Napretka* između 1880. i 1885. godine.

U *Napretku* iz 1882. godine izišao je članak Revizija školskog zakona. Iste godine počinje izlaziti i drugi članak pod naslovom Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona. Ovaj članak nastavio je s izlaženjem i u 1883. godini. Oba članka izišla su anonimno, bez potpisa.

Iz sadržajne analize nepobitno je utvrđeno da je članak Revizija školskog zakona stav Vlade, odnosno resornog Ministarstva prosvjete i bogoštovlja oko uređivanja novog školskog zakona. Moguće je iz sadržajne analize članka *Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona* utvrditi da je to odgovor hrvatskog učiteljstva na članak *Revizija školskog zakona* izražen kroz stručnu udruhu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Ako se zna kako je Hrvatski pedagoško-književni zbor priređivao svoje dokumente i koja je uloga Filipovića u tome, tada ima opravdanja da se autorstvo članaka Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona veže uz Ivana Filipovića.

U navedenom članku Filipović daje viziju nove hrvatske pučke škole, transformaciju učiteljskog osposobljavanja, materijalno-socijalni i društveni status hrvatskog učiteljstva, kao i oblike njihovoga sustavnog stručnog usavršavanja.

Ključne riječi: autorstvo članaka, formalna i sadržajna analiza, Ivan Filipović, revizija školskih zakona

UVOD

Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) prilika je, pa donekle i obveza da se revalorizira rad i doprinos Ivana Filipovića na području organiziranja hrvatskoga učiteljstva i reformiranja hrvatskoga školstva. Svakako se očekuje da se isto tako revalorizira rad i doprinos Ivana Filipovića i na drugim područjima: njegov odnos prema važnijim društveno-političkim aktivnostima, njegov književni rad, kao i opći doprinos na prosvjetnom i kulturnom području tadašnje Hrvatske (Dubovicki i Munjiza, 2022; Munjiza i Dubovicki, 2023).

O Ivanu Filipoviću, ocu hrvatskoga učiteljstva, dosta se pisalo, posebno uz značajne godišnjice njegova rada i života. No, Ivan Filipović je bio i plodan i raznovrstan pisac. U njegovu stvaralaštvu moguće je naći: rodoljubne i ljubavne pjesme, poučna djela odgojnoga karaktera za mlade i puk i stručno pedagoško-didaktičko-metodička djela. Uz autorski rad, bio je i priređivač, urednik, prikazivač, prevoditelj, pa i lektor.

Do sada je objavljeno više bibliografija Ivana Filipovića. Kao početni izvor navodi se Klobučar (1859) 1859 – 1909. *Napredak povijest i sadržaj prvih pedeset njegovih godina*. Suvremena početna bibliografija radova Ivana Filipovića nalazi se u kartoteci Leksikografskoga zavoda. Vesna Bačić Kranjec (1965) je uz članak Društveno-politički lik Ivana Filipovića u *Zborniku za historiju školstva i prosvjete* priložila i bibliografiju radova Ivana Filipovića. Ova navedena bibliografija sadržava 100 bibliografskih jedinica.

Ista je autorica prilikom obilježavanja 100. godišnjice rada Hrvatskog pedagoško-književnog zbora 1971. godine u prigodnom zborniku radova objavila članak *O Ivanu Filipoviću* i proširenu bibliografiju koja se sastoji od 128 bibliografskih jedinica za koje tvrdi da sigurno pripadaju Ivanu Filipoviću. Uz nju je napisala i drugi dio bibliografije koji se sastoji od 194 bibliografske jedinice za koje pretpostavlja da su Filipovićeve. Problem kod identifikacije Filipovićevih djela nastaje i zbog toga što je neke objavljivao anonimno. A neke je potpisivao s različitim pseudoimenima.¹ Ogrizović (1980) u *Likovima istaknutih pedagoga* doslovno preuzima gore navedene bibliografije što korektno navodi. Većina kasnijih autora koristi i poziva se na navedene bibliografije, uz rijetke izuzetke (Munjiza, 1994) koji uz navedene bibliografije koristi i izvornu građu.

Pažljiva analiza navedenih bibliografija ukazuje da se u njoj, pored autorskih djela, nalaze i: *prijevod, urednički radovi, prikazi, pa i lekture*. Filipovićeve biografije

---

¹ Prema *Leksikonu brodskih pisaca* Filipović je koristio sljedeće pseudoimena: Rodoljub iz Slavonije, Kopančanin, Ivo Perić, F. I., F-ć, I. F...p...ć, ć

upozoravaju da je Filipović poznao: njemački, francuski i ruski jezik zbog čega je upitan prijevod Wakefieldskog župnika s engleskog jezika. Vjerojatno je da je to djelo s engleskoga jezika preveo njegov prijatelj M. Riesel učitelj u Novoj Gradiški. Moguće je da ga je Filipović jezično dotjerao, odradio lekturu hrvatskoga jezika i zbog toga se navodi kao prevoditelj. U tome smislu indikativan je članak D(ukata) V(vladoje) Iz naše književne prošlosti objavljen u *Savremeniku* 1923, 180-181, koji upravo navodi tezu da je Filipović bio samo lektor navedenoga prijevoda. No i pored toga svi kasniji prikazivači života i rada ovo djelo kao prijevodno pripisuju Ivanu Filipoviću. „Filipović je već tada pokrenuo zajedno s učiteljem M. Reiselom *Zabavnu čitaonicu* za koju zajedno s M. Reiselom prevodi s francuskog i engleskog“ (Ogrizović, 1980: 11).

Slična je situacija i sa Spenzerovim djelom *Nauk ob uzgoju*. U navedenim bibliografijama kao prevoditelj ovog djela navodi se Ivan Filipović, iako se na samom djelu kao prevoditelj navodi Stjepan Širola. No istovremeno nisu sporni neki njegovi prijevodi s ruskog *Ognjeni zmaj* i njemačkog *Čudoredne pripovijesti Franje Hoffmanna za mladež obojega spola*.

Isto tako našli smo podatke da se neka djela kao: *Svim našim koji nešto misle i promišljaju*, *Dragutin Rakovac* ne nalaze u bibliografijama, a sigurno ih je napisao Ivan Filipović.

U uočenim nepreciznostima u bibliografijama Ivana Filipovića posebno su zanimljiva dva članka *Revizija školskog zakona* i *Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona* zbog autorstva i faktografskih različitosti. U ovom se radu problematizira autorstvo dvaju članaka *Revizija školskog zakona* i *Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona*. Rad daje novu spoznaju na autorstvo obaju članaka i njihov značaj u razvoju obveznog hrvatskog školstva.

REVIZIJA ŠKOLSKOG ZAKONA I (ILI) OSVRT NA PREDSTOJEĆU REVIZIJU ŠKOLSKOG ZAKONA

U analiziranim bibliografijama (Klobučar 1909; Bačić Kranjec 1965 i 1971; Ogrizović 1980) nalaze oba sporna rada kao Filipovićeva. Prema njima *Revizija školskog zakona* objavljena je u *Napretku* 1883. godine (XXIV godište) u brojevima: 1-5, 8, 9, 11-16. Prema istim izvorima *Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona* objavljen je također u *Napretku* 1885. godine (XXVI godište) u brojevima: 9-11, 13, 15-18, 20, 22, 24-26. Mnogi se kasniji istraživači pozivaju na iznesene podatke, kao sigurne činjenice.

Prije nego što se prijeđe na autorsku i faktografsku analizu navedenih članaka potrebno je barem u osnovnim crtama prikazati stanje i potrebu donošenja novog školskog zakona. Definitivnim uključivanjem nekadašnje Vojne krajine u županijski sustav Hrvatske na istom području bila su na snazi dva školska zakona/propisa sa snagom zakona. Školstvo na području Vojne krajine bilo je regulirano školskim propisima sa snagom školskog zakona.²

Na području civilne (banske) Hrvatske na snazi je bio Mažuranićev školski zakon iz 1874. godine. (*Zakon ob ustrojstvu pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u trojednoj kraljevini*, (Cuvaj, 1910: 6, 435–454.)

Kako su uključivanjem Vojne krajine u civilni sustav Hrvatske na području iste države na snazi bila dva školska zakona, bilo je nužno donijeti novi zajednički školski zakon. Sporni članci Revizija školskog zakona i Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona nastali su kao rezultat javne rasprave oko novog zajedničkog školskog zakona.

Da bi faktografski i sadržajno utvrdili činjenično stanje oko ova dva sporna članka analizirana su godišta *Napretka* između 1880. i 1885. godine u kojima bi mogli biti objavljeni navedeni članci.

Sporni članak *Revizija školskog zakona* počeo je izlaziti u *Napretku* 1882. godine (XXIII godište) u 28. broju prvog listopada. Navedeni članak objavljen je u nastavcima u pet brojeva: (28): 442–448, (29): 460–464, (30): 479–481, (31): 513–516, (32): 513–516. Iz navedenih podataka razvidno je da su precizno utvrđeni faktografski podaci spornog članka *Revizija školskog zakona*: časopis, godina, godište, brojevi i stranice.

Članak je izašao bez potpisa, anonimno. Iz sadržajne analize može se lagano i pouzdano utvrditi da ovaj članak ne pripada Ivanu Filipoviću. U prvom nastavku, odmah na početku doslovno piše: „Na vladinoj konferenciji, na kojoj se raspravljalo o reviziji školskog zakona, podnio je kr. vladin odjel za bogoštovlje i nastavu slijedeće prijedloge... Revizijom školskog zakona iz 1874. godine imalo bi se postići dvoje: da se s tim zakonom u suglasje dovedu krajiški školski propisi iz 1871. godine, kako bi od sada za jednu zemlju valjao jedan školski zakon, a zatim da se nekoje pojedine zakonske ustanove iz 1874. godine prema potrebi, koje su se pokazalo dosadašnjim iskustvom neprimjerenim promjene odnosno popune.“ (*Napredak* 1882., XXIII, (28): 442)

---

² Navedene godine na području Vojne krajine na snazi su bili sljedeći školski propisi sa snagom zakona: Propis o nastavi u pučkih učionah Vojne krajine, Propis o obrazovanju učiteljah i učiteljicah za pučke učione na području Vojne krajine, Propis o uređenju pravnih odnošajah učiteljstva na pučkih učionah Vojne krajine, Propis o nadzoru pučkih učionah u Vojnoj krajini, Učevna osnova za obće pučke učione. (*Zbirka zakonah i naredbah za Vojnu Krajinu 1871. godine*).

Na temelju ove analize, provedene na izvornoj građi, valja kao netočne podatke odbaciti:

1. Da je Revizija školskog zakona objavljena u *Napretku* 1883., XXIV godištu, brojevima 1-5, 8, 9, 11-16.
2. Isto tako treba odbaciti tezu da je autor navedenog članka Ivan Filipović.

Točni su sljedeći podatci:

1. Sporni članak Revizija školskog zakona objavljen je u *Napretku* 1882. godine XXIII godištu u brojevima: 28, 29, 30, 31, 32.
2. Revizija školskog zakona je službeni dokument tadašnje hrvatske vlade, odnosno nadležnog ministarstva o aktivnostima i promjenama koje je potrebno napraviti pri donošenju jedinstvenog školskog zakona na području Hrvatske.

U istom godištu *Napretka* iz 1882. godine, počinje izlaziti drugi članak slične namjene, ali različitog sadržaja pod naslovom **Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona**. Kako je već navedeno, prvi članak Revizija školskog zakona počeo je izlaziti u 28. broju iz 1882. godine, a već u sljedećem 29. broju počinje izlaziti novi članak Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona. I ovaj članak objavljen je anonimno, bez autorstva.

U 1882. godini *Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona* objavljen je u sljedećim brojevima i stranicama: (29): 457–469, (30): 473–478, (31): 489–494, (32): 505–513, (33): 526–531, (34): 545–554, (35): 573–, (36): 591–600. Isti članak nastavio je izlaziti i u sljedećoj 1883. godini u brojevima i stranicama: (1):2–9, (3): 37–40, (4): 53–56, (5): 69–74, (8): 117–121, (9): 133–139, (11): 165–170, (12): 181–187, (13): 197–200, (14): 213–218, (15): 229–234, (16): 245–249, (35): 549–552.

Širi kontekst i sadržajna analiza upućuju da je članak *Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona* odgovor hrvatskog učiteljstva na članak *Revizija školskog zakona*, institucionalizirani kroz stručnu učiteljsku udrugu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora i Ivana Filipovića kao njezinog predsjednika.

Upravni odbor Hrvatskog pedagoško-književnog zbora raspravio je Vladin prijedlog Revizije školskog zakona i na temelju njega odgovorio protuprijedlogom kroz *Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona*. Nakon sjednice Upravnog odbora sazvana je izvanredna glavna skupština Hrvatskog pedagoško-književnog zbora koja je održana 9. studenoga 1882. godine. Na glavnoj skupštini usvojeni su prijedlozi Upravnog odbora i donesen je zaključak da se na Vladin prijedlog odgovori protuprijedlogom objavljivanjem članka u istom časopisu i izdavanjem posebne brošure.

Kako je Filipović u to vrijeme bio predsjednik Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, a iz ranije je prakse poznato da je osobno Filipović pripremao sve akte i pravilnike za potrebe Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, postoji velika vjerojatnost da je upravo on pripremio početni radni materijal za Upravni odbor i kasniju glavnu izvanrednu skupštinu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora i na njoj dobio legitimitet da stav učiteljstva oko predstojeće revizije školskog zakona oblikuje i javno prezentira. Vjerodostojnost navedenih tvrdnji potvrđuje članak Izvanredna glavna skupština Hrvatskog pedagoško-književnog zbora (*Napredak* 1882, XXIII, (33) 534-537, (34): 558-563.

U odnosu na do sada navedeno, valja odbaciti dosadašnje navode:

1. Da je članak Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona objavljen u *Napretku* 1885. godine u brojevima 9-11, 13, 15-18, 20, 22-24.
2. Naslov članka Osvrt na reviziju školskog zakona u kojem je izostavljena riječ **predstojeću**.

Moguće je s prilično velikom dozom sigurnosti prihvatiti tezu da je ovaj članak autorsko djelo Ivana Filipovića, a zbog veće snage djelovanja institucionaliziran je kroz upravni odbor i vanrednu glavnu skupštinu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora tadašnju najznačajniju stručnu udrugu hrvatskog učiteljstva.

Kako o ovom članku do sada nije bilo jasne i precizne informacije, to on i nije bio predmetom značajnije stručne rasprave. Zbog toga se u daljnjem tekstu navode i analiziraju glavne odrednice ovog članka iz kojeg je moguće zaključiti viziju Ivana Filipovića o uređenju tadašnjeg hrvatskog školstva.

Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona valja shvatiti i kao Filipovićev kontinuitet u području školskog zakonodavstva. Prvi Filipovićev rad iz područja školskog zakonodavstva je *Ustav za pučku školu u trojednoj kraljevini* iz 1865. godine. Navedeni prijedlog nikada nije prošao zakonsku proceduru i kao takav nije prihvaćen, ali su mnoge njegove odredbe ušle u prvi (Mažuranićev) školski zakon iz 1874. godine. U Osvrtu na predstojeću reviziju školskog zakona Filipović zapravo brani mnoge pozitivne novele iz školskog zakona 1874. godine uz dodatke novih naprednijih spoznaja.

Iz Filipovićeva Osvrta na predstojeću reviziju školskog zakona u ovom radu iznosimo samo one opservacije na zakonske prijedloge koji se odnose na vanjsko uređivanje školskog sustava i škola.

1. Filipović problematizira odnos stabilnosti školskih zakona i napredak školstva. Kroz ovu tezu Filipović zapravo brani odredbe školskog zakona iz 1874. godine. Prema njemu stabilnost školskih zakona doprinosi sigurnosti učiteljskom staležu

i općem napretku školstva. Nije poželjna česta izmjena školskih zakona što graniči s improvizacijama i eksperimentiranjem u čemu su Hrvati pravi majstori.³ Kako je školski zakon iz 1874. godine slovio za napredniji i u evropskim razmjerima, to se Filipović zalaže da se u novom zakonu zadrži sve što je moguće. Izmjene trebaju biti minimalne i u novi zakon ugraditi samo norme iz školskih propisa Vojne krajine koje će ga dodatno poboljšati. Vladin prijedlog iznesen kroz Reviziju školskog zakona išao je u obrnutom smjeru, predviđao je ukidanje ili reduciranje dostignutih normi u školskom zakonu iz 1874. godine (trajanje pučke škole, osposobljavanje učitelja, smanjivanja učiteljskih materijalnih prava, plaća i kasniji odlazak u mirovinu, neravnopravni položaj učiteljica, sve do zabrane udavanja).

2. Hrvatska je tada imala jedan od najkraći obavezni školskih sustava u Europi. U Hrvatskoj je bila obavezna četverogodišnja opća pučka škola, koja je iznimno mogla trajati i pet godina. Isti zakon je omogućavao dva godišta četvrtog razreda.⁴ Većina je država u tadašnjoj Europi već imala osmogodišnje, a rjeđe šestogodišnje obavezno školstvo. Filipović predlaže da se u Hrvatskoj uvede obavezno šestogodišnje školstvo, s perspektivom prerastanja u osmogodišnje. „...dajte nam najprije šestogodišnje škole, a kako će se one urediti, zato ćemo se onda lako pobrinuti“ (Filipović, 1882: 478).

3. Država kao osnivač ima pravo upravljanja i nadzora nad školskim sustavom i pojedinačnim školama, preko svojih državnih i nižih administrativnih organa. No Filipović stoji čvrsto na pozicijama da upravljanje i nadzor mora biti izričito stručan. Filipović se zalaže za proširenje ovlasti i organizacije stručnih županijskih školskih nadzornika, koji su u hrvatski školski sustav uvedeni školskim zakonom iz 1874. godine. Svećenicima ostavlja organizaciju, realizaciju i nadzor nad nastavom vjeronauka, kao i ćudoredno-moralni odgoj kao opće odgojno načelo. Iz školskog nadzora obavezno treba maknuti općinske školske nadzornike. Općinski školski nadzornik može biti svaki član općinskog školskog odbora bez obzira na njegovu stručnost. Školstvo je jedino područje u kojem nestručnjaci kroz instituciju općinskih školskih nadzornika imaju pravo nadzirati i ocjenjivati rad stručnjaka.

4. U Osvrtu na predstojeću reviziju školskog zakona Filipović značajnu pažnju posvećuje reorganizaciji učiteljskog osposobljavanja. Dosta originalnu tezu u navedenom članku iznio je prema kojoj bi trebalo u osposobljavanju učitelja odvojiti opće

---

³ Ova konstatacija je i izrazito suvremena. Od osamostaljivanja u Republici Hrvatskoj je u proteklih tridesetak godina donijeto preko dvadeset školskih zakona ili njihovih izmjena i dopuna.

⁴ Kako se iz obaveznog školskog sustava izlazili relativno mlado s jedanaest ili dvanaest godina to su vlasti pokušavale produžiti obrazovanje kroz institucije dva godišta četvrtog razreda i dvogodišnjim opetovnicama. Nastava u opetovnicama održavala se jedan ili dva puta tjedno i naglasak je bio u savladavanju nekih praktičnih vještina koje će im korisno poslužiti u svakidašnjem životu.

od stručnog osposobljavanja. Filipović predlaže da se u učiteljske škole upisuju kandidati sa završenom velikom gimnazijom ili velikom realkom, čime bi njihovo opće obrazovanje bilo završeno. Ovim prijedlogom bi se stručno osposobljavanja učitelja na učiteljskim školama moglo stegnuti na dvije godine teorijske i praktične nastave. Iz navedenog razloga nužno je potrebno da se uz svaku učiteljsku školu nalazi i vježbaonica. Sadašnje rješenje po kome učenici sa svršenom gimnazijom ili realkom uz volontiranje na učiteljskoj školi mogu odmah raditi na pučkim, pa i građanskim školama nje dobro. Učiteljsko zanimanje je složeno, slojevito i odgovorno. Za učiteljsko zvanje potrebno je solidno opće i stručno obrazovanje, vladanje efikasnim metodama poučavanja, posjedovanje pedagoškog erosa i primjerene čudorednosti (Filipović, 1982).

5. Filipović se protivi ukidanju ženske učiteljske škole. Njezinim ukidanjem ostala bi samo ženska učiteljska škola sestara milosrdnica sv. Vinka u Zagrebu. Ta škola može pripremati kadrove za potrebe crkve, ali ne i za svjetovne škole.

U navedenim člancima vodila se i polemika oko mjesta muške učiteljske škole između Zagreba i Petrinje.⁵ Filipović se zalaže da učiteljska škola svakako mora ostati u Zagrebu. Zagrebu kao velikom gradu daje sljedeće prednosti: širi društveni okvir i širu mogućnost socijalizacije, kulturnu širinu velikog grada, dostupnost prosvjetnih i stručnih institucija, širu mogućnost zadovoljavanja potreba mladih ljudi, vlastiti prosperitet učitelja u lakšoj mogućnosti školovanja svoje djece (Filipović, 1883).

U pripremanju učiteljskog kadra Filipović prednost daje izvandomskom modelu. Boravak više mladih ljudi u domskim uvjetima smatra neprirodnim. „trpanje množine djece među četiri zida čin je protunarodan i protuljudski. Učitelji se ne mogu obrazovati na isti način kao svećenici i vojnici“ (Filipović, 1883: 214).

6. Filipović je bio izraziti pobornik doživotnog stručnog usavršavanja učitelja. Strategija i modeli cjeloživotnog stručnog usavršavanja učitelje usvojeni su na Drugoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini održanoj u Petrinji 1874. godine, čije su postavke i dalje aktualne i primjenjive.

7. Društveni i materijalni status učitelja valja zadržati prema dostignućima iz školskog zakona iz 1874. godine. Učitelje treba osloboditi svih ostalih vanškolskim obaveza, osim orguljanja za koje trebaju biti posebno plaćeni. Učiteljima treba osigurati mjesečne/godišnje plaće kao i ostalim državnim službenicima uz zadržavanja stečenih prava u naravi: stan, ogrjev i drva. Isto tako treba zadržati instituciju peto-

---

5 Za vrijeme postojanja Vojne krajine učitelji su se s njezinog područja osposobljavali na preparandiji u Petrinji. Uključivanjem Vojne krajine u sastav Hrvatske djelovale su dvije učiteljske škole u Petrinji i Zagrebu.

godišnjih dodataka.⁶ Isto tako valja u svim područjima izjednačiti prava učitelja i učiteljica, pri čemu se posebno oštro suprotstavlja zabrani udaje učiteljicama.

Instituciju učiteljskih mirovina (odlazak u mirovinu, nasljeđivanje mirovine i potpore učiteljskoj siročadi) valja svakako zadržati prema školskom zakonu iz 1874. godine i protiviti se produžavanju učiteljske službe za deset godina s trideset na četrdeset.

Filipović se aktivno i kontinuirano bavio školskim zakonodavstvom od prvog prijedloga kroz Ustav pučke škole do donošenja zajedničkog školskog zakona iz 1888. godine. Ovaj članak treba valorizirati unutar ukupnog rada Ivana Filipovića na području školskog zakonodavstva. Iz ukupno provedene faktografske i sadržajne analize postoji visoka sigurnost da je Filipović autor članka Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona i predloženih zakonskih normi u njemu uz potvrdu učiteljskog staleža i njezinog stručnog organa Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Iz različitih razloga moguće su greške i u publiciranim stručno-znanstvenim radovima, pa i one faktografske naravi. Problem nastaje ako se navedene pogreške ne uoče i na vrijeme isprave/uklone, nego se kontinuirano koriste i prenose.

Na takav problem naišli smo pripremajući tekst za monografiju Ivan Filipović organizator hrvatskog učiteljstva i reformator hrvatskog školstva. Nepreciznih i netočnih informacija pronašli smo u bibliografijama njegovih radova. Detaljnom analizom i analizom izvornih dokumenata utvrdili smo da u njegovim bibliografijama ima radova koji njemu ne pripadaju, da nema radova koji njemu pripadaju i da ima nepreciznosti u nazivu, godištima i brojevima časopisa u kojima se navode neki od njegovih radova.

U ovom radu istražena su dva rada koja se njemu pripisuju: Revizija školskog zakona i Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona. U bibliografijama oba navedena rada pripisuju se Ivanu Filipoviću. Analizom izvornih dokumenata u ovom slučaju *Napretka* između 1880. i 1885. godine došli smo do sljedeće spoznaje:

1. Reviziju školskog zakona sigurno nije napisao Ivan Filipović. Članak je bez potpisa/anoniman, ali je iz sadržajne analize jasno da je to stav tadašnje vlade, odnosno njezinog resornog ministarstva prosvjete i bogoštovlja o prijedlogu novog školskog zakona.

---

⁶ Svakih pet godina ukoliko su učitelji obavljali uredno učiteljsku službu mogli su napredovati kroz instituciju petogodišnjih dodataka, koji su se u pravilu sastojali od povišenja temeljne plaće za 10%.

2. Netočni su podaci u dosadašnjim bibliografijama u brojevima *Napretka* u kojima je objavljen sporni članak. Revizija školskog zakona objavljena je 1882. godine u 28, 29, 30, 31. i 32 broju *Napretka*.
3. Postoji velika vjerojatnost da je drugi članak Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona napisao Ivan Filipović. Iz sadržaje analize vidljivo je da je to stav hrvatskog učiteljstva izražen kroz svoju stručnu udrugu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, kojeg je oblikovao i javno predstavio Ivan Filipović, koji je u to vrijeme bio njegov predsjednik i predsjedavajući glavne skupštine koja je raspravljala o vladinu prijedlogu novog školskog zakona.
4. Isto tako u dosadašnjim bibliografijama nisu točne godine i brojevi *Napretka* u kojima je članak objavljen. Članak Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona objavljen je u *Napretku* iz 1882. godine u brojevima: 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36. i u 1883. godini u brojevima: 1, 3, 4, 5, 8, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 35.
5. U nekim bibliografijama iz naziva izostavljena je riječ **predstojeću**.

Kako je prva cjelovitija bibliografija radova Ivana Filipovića objavljena 1965. godine, to se punih 58 godine prenose neprecizne i netočne informacije analiziranih članaka, uključujući i autora ovog članka.

Iz svega navedenog slijedi da je potrebna velika pažnja i opreznost pri preuzimanju podataka, što se posebno odnosi na faktografske podatke. Ako je ikako moguće treba ih usporediti iz više izvora a po mogućnosti svakako analizirati izvorne dokumente.

Literatura i izvori

- Bačić Kranjec, V. (1965). Društveno-politički lik Ivana Filipovića (s bibliografijom). *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*.
- Bačić Kranjec, V. (1971). Ivan Filipović u *Sto godina rada Hrvatskog pedagoško-književnog zbora*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Cuvaj, A. (1910). *Građa za povijest školstva u kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od najstarijih vremena do danas*. Knjiga 6. Zagreb: Trošak i naklada kr. hrv. slav. dalm. zem. vlade odjel za bogoštovlje i nastavu.
- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163(3-4), 325-351.
- Filipović, I. (1882). Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona. *Napredak*, 1882., XXIII (30), 473 – 478.

- Filipović, I. (1883). Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona. *Napredak*, 1883., XXIV (14), 213 – 218.
- Klobučar, J. (1859). *1859 – 1909. Napredak povijest i sadržaj prvih pedeset godina*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Munjiza, E. (1984). Ivan Filipović-predvodnik naprednog hrvatskog učiteljstva. *Neobjavljen magistarski rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet, OOUR za pedagoške znanosti.
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović. Organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. – 2023.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga I*. Zagreb: Školske novine.
- Osvrt na predstojeću reviziju školskog zakona. *Napredak*, 1882, XXIII, (29): 457-469, (30): 473-478, (31): 489-491, (32): 505-513, (33): 526-531, (34): 545-554, (35): 573-580, (36): 591-600; *Napredak*, 1883. XXIV (1): 2-9, (3): 37-40, (4): 53-56, (5): 69-74, (8): 117-121, (9): 133-139, (11): 165-170, (12): 181-187, (13): 197-200, (14): 213-218, (15): 229-234, (16): 245-249, (35): 549-552.
- Revizija školskog zakona. *Napredak*, 1882, XXIII, (28): 442-448, (29): 460-464, (30): 479-481, (31): 495-498, (32): 513-516.

Emerik Munjiza

Velika Kopanica

emunjiza@gmail.com

THE REVISION OF THE SCHOOL ACT AND/OR THE REVIEW OF THE UPCOMING REVISION OF THE SCHOOL ACT

Abstract

This paper presents the results of the authorship research for two articles titled *The Revision of the School Act* and *The Review of the Upcoming Revision of the School Act*. In the published bibliographies of Ivan Filipović (Bačić Kranjec, 1965, 1971, Ogrizović, 1980) both articles are attributed to Ivan Filipović. However, due to some differences in years and terms in the title, this issue was investigated in primary/original sources in issues of the *Napredak* published between 1880 and 1885. The article *The Revision of the School Act* was published in the *Napredak* in 1882. The Review of the Upcoming Revision of the School Act (kurziv) was published in 1882 and 1883. Both articles were published anonymously, without signature. The content analysis asserts irrefutably that the article *The Revision of the School Act* represents the position of the government, that is, the relevant Ministry of Education and Worship regarding the editing of the new School Law. The content analysis of the article *The Review of the Upcoming Revision of the School Act*, makes it possible to determine that it is the response of Croatian teachers to the article *The Revision of the School Act*, expressed through the professional association of the Croatian Pedagogical and Literary Association. Considering the fact that the Croatian Pedagogical and Literary Association was known for preparing similar documents, and the role that Filipović used to have in the process, it is justified to assume that the authorship of The Review of the Upcoming Revision of the School Act (kurziv) can be ascribed to Ivan Filipović. In the aforementioned article, Filipović provides the vision of the new Croatian primary school, the transformation of teacher education, the material and social status of Croatian teachers, as well as the forms of their continuous professional development.

Keywords: Ivan Filipović, revision of school acts, authorship of articles, formal and content analysis

Željko Flidr, prof.

Osnovna škola „Ivan Filipović“ u Velikoj Kopanici
zeljko.flidr@os-ifilipovic-velikakopanica.skole.hr

izv. prof. dr. sc. **Emerik Munjiza** (u mirovini)

Velika Kopanica
emunjiza@gmail.com

Ivan Munjiza, diplomirani knjižničar

Osnovna škola „Ivan Filipović“ u Velikoj Kopanici
ivan.munjiza@skole.hr

DJETINJSTVO I POČETNO ŠKOLOVANJE IVANA FILIPOVIĆA U VELIKOJ KOPANICI

Sažetak

Radom je istraženo djetinjstvo i početno školovanje Ivana Filipovića u svom rodnom mjestu Velikoj Kopanici. Ovo razdoblje života Ivana Filipovića, do sada, gotovo da nije ni dotaknuto u dosadašnjim istraživanjima. Niz monografija objavljenih u posljednjih tridesetak godina iz povijesti Velike Kopanice omogućio je da Ivana Filipovića smjestimo u lokalnu sredinu toga vremena. Pored ostalih čimbenika i lokalna sredina ima značajnu ulogu u oblikovanju ličnosti, što se posebno odnosi na rano djetinjstvo. Ivan Filipović odrastao je u posebnim (strogim) uvjetima koji su vladali na području tadašnje Vojne krajine u čijem je sastavu bila i Velika Kopanica. Trivijalnu školu pohađao je kod oca; učitelj mu je bio otac Josip Filipović. Škola je također počivala na izrazito represivnim odgojnim mjerama koje su se ogledala u elementima tradicionalne nastave: frontalni socijalni oblik, naglasak na usvajanju znanja, fizičko kažnjavanje prilikom uspostavljanja discipline. Jednako tako, valja naglasiti da je Filipović odrastao u intelektualnoj kopaničkoj eliti, otac učitelj, brat Ferdo svećenik, i nekoliko bliskih rođaka svećenika, čak i tadašnji župnik u Velikoj Kopanici bio je u srodstvu s njim. U obitelji Ivana Filipovića vladao je izražen narodni duh što će vjerojatno snažno utjecati i na sudjelovanje Ivana Filipovića u ilirskom pokretu. Već u ranom djetinjstvu pokazivao je crte vođe, što se kasnije snažno manifestiralo u organizaciji hrvatskoga učiteljstva.

Ključne riječi: domoljubna intelektualna obitelj, Ivan Filipović, lokalna zajednica, represivni školski sustav

UVOD

U jubilarnoj 2023. godini, 200. godišnjici rođenja Ivana Filipovića imamo priliku, pa donekle kao njegovi zavičajnici i obavezu, da se uključimo u valorizaciju ukupnoga doprinosa Ivana Filipovića na području organiziranja hrvatskoga učiteljstva i reformiranja hrvatskoga školstva.

Poznato je da na formiranje osobnosti, stavova i aktivnosti, uz nasljeđe, značajnu ulogu ima uža zajednica u kojoj je osoba živjela i djelovala, što se posebno odnosi na rano djetinjstvo.

O Ivanu Filipoviću izuzetno se mnogo pisalo. Prema nepotpunoj bibliografiji o njemu je do sada objavljeno oko 170 bibliografskih jedinica (Munjiza, 1985; Dubovicki i Munjiza, 2022; Munjiza i Dubovicki, 2023). No njihova pažljiva analiza ukazuje da je vrlo mali broj priloga vezan za njegovo djetinjstvo i početno školovanje. Određene informacije iz toga razdoblja daje Davorin Trstenjak u svojoj monografiji *Život i rad Ivana Filipovića iz 1897. godine*. Matija Šuba 1974. godine napisao je članak „Mladost Ivana Filipovića“. No, u navedenom članku nema podataka iz njegovoga ranog djetinjstva, već se Šuba se bavi školovanjem Ivana Filipovića u Vinkovcima i Mitrovici i njegovim uključivanjem u ilirski pokret.

U posljednje vrijeme tiskano je više radova iz lokalne povijesti Velike Koprivnice. Stjepan Sršan (2011) prepisao je, preveo i uredio rukopis *Kanonske vizitacije*. U IX dijelu navedene monografije opisane su kanonske vizitacije broskog područja u župama: Koprivnica, Sikirevci i Gundinci između 1730. i 1833. godine. Vizitatori u svojim opisima opisuju vjerski i gospodarski život s posebnim osvrtom na demografske podatke.

Povijest Osnovne škole „Ivan Filipović“ u Velikoj Koprivnici, između 1764. i 1884. godine, napisao je Emerik Munjiza (Munjiza, 1985). U njoj se, pored ostalog, opisuje utemeljenje i rad trivijalne škole čiji je učenik bio Ivan Filipović, a učitelj njegov otac Josip Filipović.

Prilikom obilježavanja 100. godišnjice osnutka i rada mjesnog KUD-a 2001. godine tiskan je zbornik radova *Velika Koprivnica općinsko središte i sjedište* (Munjiza ur. 2001). Pored ostalih priloga u zborniku se nalaze prikazi iz povijesti mjesta, župe i školstva.

Godine 2017. Općina Velika Koprivnica izdala je opsežnu i cjelovitu monografiju *Povijest Velike Koprivnice*. U njoj je za svako razdoblje prikazano: teritorijalno-politički ustroj, demografsko stanje i kretanje, gospodarski potencijal i razvoj, duhovni (vjerski) život, školstvo, zdravstvo i kultura (Munjiza, 2017).

Najnovija monografija vezana uz Veliku Kopanicu je *Kopanička groblja – živi o mrtvima* (Munjiza, 2021). U njoj je moguće naći niz podataka iz područja demografije, gospodarstva (zanimanja ljudi) i zdravstva (uobičajenih bolesti).

Ovaj rad je strukturiran unutar nekoliko poglavlja. Na početku su prikazane lokalne političke i socioekonomske prilike. Posebna je pozornost poklonjena školskom sustavu na području Vojne krajine jer se u analiziranom razdoblju Velika Kopanica nalazila u njezinom sastavu. Određeno mjesto zauzimaju podaci i o obitelji Filipović, posebno o lozi Filipovića koja je vezana za Ivana Filipovića. Unutar navedenoga konteksta smješteno je i opisano djetinjstvo i početno školovanje Ivana Filipovića.

TERITORIJSKO-POLITIČKE, GOSPODARSKE I DRUŠTVENE PRILIKE

Velika Kopanica je u vremenu djetinjstva i školovanja Ivana Filipovića bila u sastavu slavonske Vojne krajine, formirane nakon Mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, koja je kao pogranično područje, imala niz specifičnosti, a nalazila se izravno pod upravom bečkoga dvora, odnosno Dvorskog ratnog vijeća u Beču. Da bi se moglo zadovoljiti vojničke i gospodarske potrebe formirane su kućne zadruge. Društvo je počivalo na izrazito represivnim mjerama. Za neposluš u kršenje discipline i odrasle se muškarce tjelesno kažnjavalo (Dubovicki i Munjiza, 2022; Munjiza i Dubovicki, 2022, 2023).

Zbog velikih javnih radova o državnom trošku: gradnji cesta, mostova, nasipa, melioracijskih radova, skladišta vojne hrane, gospodarstvo je bilo znatno razvijenije u odnosu na civilnu Hrvatsku s potrebnom stručnom radnom snagom. Kako bi se organizirala lakša obrana od Turaka, napuštaju se naselja tipa selišta te se mjesta ušoravaju paralelno s rijekom Savom u smjeru istok-zapad. Značajan broj stanovništva iz sjeverne Bosne bježi preko Save na područje Vojne krajine u kojoj postaju vojnici krajišnici uz dobivene posjede, što doprinosi značajnoj revitalizaciji stanovništva (Munjiza, 2009).

Za potrebe njemačkih časnika i dočasnika, a djelomično i domaćega stanovništva, carica Marija Terezija (1740. – 1780.) potiče otvaranje škola. Primjetljivi su i prvi oblici zdravstvene zaštite, koji su uglavnom vezani uz potrebe vojske. Odlaskom Turaka obnavlja se i vjerski život. Uz obnavljanje starih župa, otvaraju se i nove župe. Kako je već navedeno da se Velika Kopanica nalazila u sastavu Vojne krajine, navedena su stanja i obilježja imala snažan utjecaj i na stanovništvo Velike Kopanice.

Osnovno zanimanje stanovništva u Velikoj Kopanici bilo je zemljoradnja. Upravo u navedenom području dogodile su se značajnije promjene. Kako je ovo područje izrazito močvarno, organizirani su veliki melioracijski radovi. Prvi nasip uz rijeku Savu izgrađen je 1764. godine.¹ Prokopani su domaći kanali Biđ i Moštanik i na taj način povećana je površina obradive zemlje nekoliko puta, iznosila je 1.000 katastarskih jutara. U poljoprivredu se uvodi nova tehnika i tehnologija. Oranje se vrši konjima i željeznim plugom. Kukuruz se sije u brazde. U poljoprivrednu proizvodnju uvode se nove kulture kao: krumpir, lan, konoplja, soja. U poljoprivrednu proizvodnju uvode se nove grane pčelarstvo i svilogojstvo. U navedenom razdoblju u Velikoj Kopanici gradi se veliko skladište hrane (magazin) za potrebe vojske, ali i mještana (Munjiza, 2017.)

Za vrijeme djetinjstva Ivana Filipovića dovršeno je ušoravanje Velike Kapanice.² U seljavanje stanovništva iz sjeverne Bosne uglavnom je dovršeno te je broj stanovnika uglavnom stabilan s blagom tendencijom rasta. Prema službenoj vizitaciji 1818. godine u Velikoj Kopanici bilo je 124 kuće u kojima je živjelo 1.334 stanovnika. Petnaestak godina kasnije, 1883. godine vizitator je zabilježio 1.320 stanovnika od čega 230 djece. Broj djece je značajan zbog školske obveznosti (Sršan, 2011).³

Opisani javni radovi tražili su i kvalificiranu radnu snagu. U tadašnjim maticama umrlih pored ostalih podataka unosila su se zanimanja i uzrok smrti pokojnika. Iz navedenih matica umrlih moguće je utvrditi širok spektar obrtničkih zanimanja (Matice umrlih župe Velike Kapanice). Životni vijek bio je relativno kratak, zbog velikog postotka smrtnosti kod djece. Prosječni životni vijek 1878. godine u Velikoj Kopanici iznosio je 36,3 godine. Indikativno je da je životni vijek muškaraca bio nešto duži od žena, što se može obrazložiti značajnom broju umrlih mladih žena u porodu. Te godine prosječni životni vijek za muškarce iznosio je 41,2 godine, a za žene 31,3 godine. Od ukupnog broja umrlih 1878. godine, ukupno njih 43, broj umrle djece do 15 godina iznosio je 17 ili oko 40 %. Stopa mortaliteta u navedenoj godini iznosila je 4,3 % (Munjiza, 2021).

Organizirane zdravstvene zaštite gotovo da nije ni bilo. Određena vrsta zdravstvene zaštite bila je pri vojsci. Kako se tadašnje sjedište satnije nalazilo u Sikirevcima, kod njih se nalazila i vojnička liječnička služba. Od zdravstvenih radnika u

---

¹ Velika Kapanica udaljena je od rijeke Save nekoliko kilometara.

² Na području Brodske pukovnije ušoravanje sela počelo je za vrijeme pukovnika Donhöfa (1761. – 1772).

³ Samo kao ilustracija i mogućnost usporedbe navodi se podatak da je Velika Kapanica prema posljednjem popisu stanovništva iz 2021. godine imala 1.428 stanovnika, stotinjak više od gore navedenih podataka.

Velikoj Kopanici, vizitatori navode samo babice, ali one nisu bile toliko u službi zdravstvene zaštite, koliko u vjerskom prostoru djelovanja, kako bi mogle krstiti rođeno dijete ako je to potrebno (Munjiza, 2021).

Velika Kopanica ima dugu tradiciju organiziranoga vjerskog života. U tursko vrijeme sjedište župe za Veliku Kopanicu i 12 susjednih sela nalazilo se na lokaciji Rastić (Pavičić, 1953). Nakon odlaska Turaka, župa se preseljava u Veliku Kopanicu. Od kopaničke župe postupno se odvajaju i stvaraju samostalne župe u: Sikirevcima, Gundincima i Svilaju. U vrijeme djetinjstva Ivana Filipovića kopaničkoj su župi pripadale filijale u: Beravcima, Maloj Kopanici, Divoševcima i Kupini.⁴

Kopanička župa je do 1730. godine bila u sastavu Đakovačke biskupije. Između 1730. i 1780. kopanička župa je u sastavu Zagrebačke biskupije, a od 1780. kontinuirano do sada u sastavu Đakovačke biskupije (nadbiskupije). Crkva i župni dvor građeni su od čvrstoga materijala (opeke) između 1766. i 1777. godine.⁵ O značaju kopaničke župe govori podatak da je ona bila sjedište dekanata kojemu su pripadale župe iz: Donjih Andrijevac, Babine Grede, Gundinaca, Sikirevaca, Svilaja i Vrpolja.

Trivijalna škola u Velikoj Kopanici djeluje od 1764. godine u kontinuitetu i u različitim organizacijskim oblicima do danas. Između ostaloga, tradicionalna nastava ogleda se u frontalnom socijalnom obliku, sociocentrističkom pristupu, neugodnoj klimi te izostanku kreativnosti (Kragulj, 2011; Dubovicki, 2016). U vrijeme djetinjstva Ivana Filipovića moguće je govoriti i o početnoj inteligenciji u Velikoj Kopanici koju su činili: učitelji, svećenici, učenici i studenti na školovanju. Najpoznatija kopanička intelektualna obitelj je upravo obitelj Filipović (loza-grana Ivana Filipovića).

KOPANIČKA OBITELJ FILIPOVIĆ

Obitelj Filipović u Velikoj Kopanici je starosjedilačka. U prvom poimeničnom popisu iz 1579. godine u vrijeme turskog vladanja u Velikoj Kopanici je nema (Sršen, 2001). No, u drugom poimeničnom popisu stanovništva iz 1689. godine nakon oslobođenja Slavonije od turske vlasti u Velikoj Kopanici navode se tri obitelji Filipović: Pavla Filipovića, Petra Filipovića i Stjepana Filipovića. Iz navedenog slijedi da su se obitelji Filipović doselile iz Bosne nakon izгона Turaka iz Slavonije (Zirdum, 2001).

---

⁴ I sadašnja župa Velika Kopanica sastoji se od istih filijala..

⁵ Pri vizitaciji iz 1730. godine vizitator je našao drvenu crkvu u lošem stanju.

Za ovaj je rad značajna obitelj Pavla Filipovića jer je iz nje moguće pratiti po muškoj lozi, lozu Ivana Filipovića. Prema navedenom popisu Pavao Filipović je imao jednog sina Bartola, a od imanja jednog konja, dva vola, dva juneta, tri ovce, jednu svinju, šest košnica pčela, četiri jutra pšenice i šest vozova sijena (Zirdum, 2001). Za ono vrijeme on je bio jedan od imućnijih seljaka. U daljnjem rodoslovlju navode se imena samo onih koji imaju direktnu vezu s Ivanom Filipovićem. Bartol je imao tri sina: Grgu, Stanka i Jozu. Grgin sin Nikola Josip je otac Ivana Filipovića (Trstenjak, 1897).

Loza Filipović u Velikoj Kopanici je izrazito razgranata. Kako bi se razlikovale dobile su specifične nadimke vjerojatno po istaknutijim članovima. Tako se u Velikoj Kopanici navode Filipovići (Andrićevi, Jozendini, Filipovića, Lucini, Petraševići, Rokini). Sve navedene obitelji i danas su stanovnici Velike Kopanice čije se kuće nalaze u Šamačkoj ulici jedna blizu druge. U kasnijim seobama, također iz Bosne, dolaze dvije nove obitelji Filipovića. Jedna od njih ima lokalni naziv Langovi, druga je bez posebnog naziva.⁶

Josip Filipović otac Ivana Filipovića rođen je 1802. godine, oženio je Tereziju Filipović Heldentalski i preselio se u Veliku Kopanicu. Josip Filipović završio je trivijalnu školu u Velikoj Kopanici. Daljnje školovanje nastavio je na glavnoj školi u Vinkovcima, gdje se osposobio za učiteljskog vježbenika, pomoćnika i definitivnog učitelja. Josip Filipović kao učiteljski pomoćnik, radio je u više mjesta. Između ostalog, kao učiteljski pomoćnik, radio je i u kopaničkoj trivijalnoj školi kod Pavla Jovanovca. U kopaničkoj školi Josip postaje definitivni učitelj i u njoj ostaje do umirovljenja 1864. godine.⁷

Grana Ivana Filipovića je u to vrijeme bila najpoznatija obitelj intelektualaca Velike Kopanice. Kao što je ranije navedeno, Josip Filipović je bio poznati i priznati učitelj. U isto učiteljsko zanimanje uputio je i Ivana. Mlađi brat Ferdo Filipović (1833. – 1916.) bio je svećenik u Levanjskoj Varoši i Drenju. Iz iste je obitelji i poznati svećenik i književnik Adam Filipović Heldentalski (1792. – 1871.) koji je službovao, između ostalih mjesta, i u Gorjanima. U vrijeme djetinjstva i odrastanja Ivana Filipovića u kopaničkoj župi, svećenik je bio iz njegove loze, Pavao Filipović (službovao između 1809. i 1832.).

Hrvatska obrana u posebnom je broju 11 iz 1941. godine navela poznate svećenike – intelektualce, podrijetlom iz Velike Kopanice koji su službovali u drugim

---

⁶ Iz ove druge obitelji Filipović bez posebnog naziva je naš nedavno preminuli automobilski as Tihomir.

⁷ Josip Filipović je u dubokoj starosti 1892. u devedesetoj godini i umro u Velikoj Kopanici. Sahranjen je u mjesnom groblju, danas se naziva staro groblje. Terenskim pregledom na starom groblju nisu nađeni ostaci njegove grobnice.

mjestima. Među njima se navode: Ergotić Nikola (1818. – 1905) župnik u Odvorcima, Podvinju i Sibirju; Tomo Ilakovac (1804. – 1866.) duhovnik u osječkoj bolnici, župnik u Mitrovici i Petrovaradinu; Đuro Filipović bio je župnik i dekan u Svilaju gdje je i umro oko 1900. godine; Ivan Ergotić službovao je u Sibirju krajem XIX. stoljeća, Bartol Ergotić dugo je službovao u Levanjskoj Varoši (*Hrvatska obrana*, 1941, br. 11).⁸

U tom vremenskom razdoblju poznata obitelj intelektualaca bila je i obitelj Firingera, koja je dala dva svećenika Josipa i Martina i poznatog učitelja i školskog nadzornika Franju Firingera (1866. – 1942).⁹ Kao poznatu kopaničku obitelj valja svakako spomenuti obitelj Matasović i iz nje poznatog književnika Antuna Matasovića. Prikazani opći zavičajni okvir i obiteljsko stablo ima ulogu i zadaću da prikaže uvjete u kojima je odrastao Ivan Filipović, koji su sigurno imali značajan utjecaj na njegovo formiranje kao osobe.

DJETINJSTVO I POČETNO ŠKOLOVANJE IVANA FILIPOVIĆA

Ivan Filipović rođen je 24. lipnja 1823. godine¹⁰ u Velikoj Kopanici, kršten je u mjesnoj crkvi, krstio ga je svećenik iz njihove loze Pavla Filipovića, koji je službovao između 1809. i 1832. (Munjiza, 2017). Ivan Filipović nije rođen u kući koja se danas naziva rodna kuća Ivana Filipovića i na kojoj se nalazi spomen-ploča postavljena 1903. povodom njegove osamdesete godišnjice rođenja. Navedena zgrada je napravljena šest godina poslije rođenja Ivana Filipovića 1829. godine kao školska zgrada.¹¹ U istoj školskoj zgradi nalazio se i stan u kojemu je stanovala Filipovićeva obitelj, budući da mu je otac bio mjesni učitelj u istoj školi (Munjiza i Dubovicki, 2023).

Prigodni članak prilikom postavljanja spomen-ploče ne piše o rodnoj kući nego: „a na školskom stanu u Velikoj Kopanici nalazi se njegovo poprsje“ (*Hrvatska obrana*, 1941: 10). Njegova rodna kuća mogla se nalaziti na kraju sadašnje Šamačke ulice

---

⁸ Ostali kopanički svećenici nisu uvršteni jer su službovali izvan analiziranoga razdoblja. Isto tako nisu uvršteni ni svećenici iz filijala.

⁹ Franjo Firinger je o svom trošku u mjesnom parku, ispred crkve dao napraviti spomenik svetom Trojstvu koji se i sada nalazi na istom mjestu..

¹⁰ Oko datuma rođenja Ivana Filipovića ne vlada suglasje i kreće se između 23. i 25. lipnja. U matičnom listu rođenih navodi se isti datum 25. lipanj kao dan rođenja i krštenja. Teško je prihvatiti tezu da je isti dan rođen i kršten. U dosadašnjoj literaturi prevladava stav da je rođen 24., a kršten 25. lipnja.

¹¹ Kako škola u Velikoj Kopanici djeluje od 1764. godine to nije prva školska zgrada. Prema opisu prva školska zgrada bila je napravljena od drveta i bila je u lošem stanju.

u kojoj se nalaze i ostale kuće Filipovića. Ona je srušena i ne postoji u izvornom obliku.

Kako mu je brat Ferdo mlađi deset godina, rođen 1833. godine to je Ivan Filipović u obitelji odrastao kao jedinac. Prema vlastitom kazivanju bio je „izvanredno živahan, gdje god je bila kakva dječja trka, junački skok ili neka druga vratolomija, svuda je on bio kolovođa; svuda je pokazivao mnogo srčanosti i smjelosti“ (Trstenjak, 1897: 72). Iz navedenog je moguće zaključiti da je već u ranom djetinjstvu pokazivao crte vođe, koje će ga pratiti cijeloga života.

U trivijalnu kopaničku školu upisao se s navršenih šest godina, što znači da ju je počeo pohađati iste godine kada je sagrađena navedena školska zgrada 1829. godine. Trivijalne škole bile su u pravilu trogodišnje i elementarne. U njima se učilo čitanje, pisanje, račun i vjeronauk. Kao državne škole bile su na njemačkom jeziku (Munjiza, 1985).¹²

Premda mu je školovanje bilo na njemačkom jeziku, Ivan je pokazivao izrazit interes za materinski hrvatski jezik.

„Kao majka i njezi joj jezik, bijaše mu mila i hrvatska knjiga, koju je sav svoj vijek milovao i preporučivao..., što su mu je više branili, to ju je on više privijao uz svoje grudi... Tuđinstvinu ne prihvati ni njegov duh ni njegovo srce“ (Trstenjak, 1897: 74).

Kao što je u ranom djetinjstvu moguće pronaći crte vođe, na sličan je način moguće u njegovoj ljubav za narodni jezik i knjigu naći uzrok njegovog kasnijeg uključivanja u ilirski narodni preporod.

Kao što je ranije navedeno, Velika Kapanica se u vrijeme djetinjstva Ivana Filipovića nalazila u sastavu Vojne krajine, a škola u sastavu krajiškog školskog sustava. Vojna krajina bila je organizirana na strogoj vojnoj disciplini i hijerarhijskoj organizaciji kućnih zadruga. Tjelesne kazne primjenjivane su i prema odraslim muškarcima, a školska disciplina uglavnom se temeljila i održavala uz primjenu tjelesnog kažnjavanja (Martinović, 1912).

Josip Filipović, Ivanov otac i njegov učitelj slovio je za izrazito stručnog, ali i strogog učitelja. Tjelesna kazna nije mu bila mrska, a primjenjivao ju je ravnopravno pa i na svog sina Ivana.

„Dogodilo se često, da je s drugima i svog sina šibati dao. Ovaj je naravno tako glasno naricao, da je majka u susjednoj sobi njegov glas prepoznavala. Ona dotrči do školskih vrata, pa s žalosnim glasom poziva Josipa da pusti sinčića. No, ta molba, bila je uzaludna“ (Trstenjak, 1897: 68).

---

¹² U Velikoj Kapanici od 1830. uz navedenu trivijalnu školu djeluje i narodna elementarna škola. Narodne elementarne škole bile su općinske i na narodnom, hrvatskom jeziku,.

Nakon završene trivijalne škole Ivan Filipović je daljnje školovanje nastavio na glavnoj školi i gimnaziji u Vinkovcima i usmjerio se na učiteljsko zanimanje. Odrastanje u homogenoj vjerskoj obitelji narodnog duha, vojnički organiziranoj Vojnoj krajini i njezinu represivnom školskom sustavu sigurno su utjecali na daljnje formiranje, stavove i aktivnosti Ivana Filipovića prema javnim događanjima, organiziranju hrvatskog učiteljstva i reformiranju hrvatskog školstva. Moguće je da je izrazito represivni školski sustav djelovao da se Ivan Filipović zalagao za suprotno humanističko organizirano hrvatsko školstvo. Školstvo u kojemu će se voditi interesima i potrebama svih sudionika nastavnoga procesa. Poznavanje djetinjstva i odrastanja Ivana Filipovića i prilika u lokalnoj zajednici sigurno će pomoći u boljem razumijevanju i tumačenju svih kasnijih Filipovićevih aktivnosti.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Ivan Filipović rođen je 1823. godine u Velikoj Kopanici u kojoj je proživio rano djetinjstvo i početno školovanje. Živio je u skladnoj učiteljskoj obitelji izrazito vjerske i narodne orijentacije. Ivan je u obitelji odrastao kao jedinac, jer mu se brat Ferdo rodio deset godina kasnije, kada se Ivan već nalazio na daljnjem školovanju u Vinkovcima.

Velika Kopanica se tada nalazila u sastavu Vojne krajine što je imalo značajan pozitivan učinak na području gospodarskog, pa time i društvenog razvoja. Velika Kopanica je tada bila razvijeno ušoreno naselje. Nakon provedenih melioracijskih radova površina obradive zemlje znatno je uvećana. U poljoprivrednu proizvodnju uvode se nove grane, nova tehnika i tehnologija.

Vjerski život organiziran je još u pred turskom razdoblju, a od 1761. godine u Velikoj Kopanici djeluju stalni svećenici. U XVIII. stoljeću dovršena je nova crkva i župni dvor sagrađeni od čvrstog materijala (opeke), koji postoje i danas.

Škola u Velikoj Kopanici postoji od 1764. godine kao trivijalna državna škola. Od 1830. godine u Velikoj Kopanici djeluje i općinska narodna elementarna škola na hrvatskom jeziku. Tako su u Velikoj Kopanici jedno vrijeme istovremeno radile dvije vrste škola: trivijalna kao državna na njemačkom jeziku i općinska narodna elementarna škola na hrvatskom jeziku. Kako je Ivan Filipović počeo pohađati školu godinu dana prije otvaranja narodne elementarne škole to je on pohađao trivijalnu školu. Uz to u toj školi mu je radio otac Josip, a ona mu je omogućavala i nastavak školovanja.

Velika Kopanica je u to vrijeme bila demografski stabilna i prosperitetna zbog naseljavanja stanovništva iz sjeverne Bosne. Godine 1818. Velika Kopanica je imala 1.334 stanovnika, što je svega 94 manje nego po popisu iz 2021. godine.

Veliki javni radovi tražili su kvalificiranu obrtničku radnu snagu koja je u znatnom broju bila nastanjena i u Velikoj Kopanici. Tadašnju kopaničku inteligenciju činili su: svećenici, učitelji učenici i studenti na školovanjima.

Opisani uvjeti imali su značajnu ulogu u formiranju Ivana Filipovića kao vođe i narodno rodoljubnog opredijeljenog građanina. Opisani uvjeti, rano djetinjstvo i početno školovanje mogu pomoći u boljem razumijevanju aktivnostima Ivana Filipovića u javnom životu, organiziranju hrvatskog učiteljstva i reformiranju hrvatskog školstva.

Literatura i izvori

- Dubovicki, S. (2016). *Kreativnost u sveučilišnoj nastavi*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Dubovicki, S., Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163 (3 - 4), 325-351.
- Kragulj, S. (2011). Odgojno-obrazovna klima u sveučilišnoj nastavi. *Život i škola*, 57(25), 35-59.
- Martinović, I. (1912). *Povjesne crtice o školstvu Brodske pukovnije i Brodskog okružja*. Zagreb: Piščeva naklada.
- Matične knjige umrlih župe Velike Kopanice 1733. - 1771., 1772. - 1800., 1801. - 1848.*
Googly Family Search Sing.
- Mažuran, I. (1993). *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*. Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Munjiza, E. (1985). *Osnovna škola Ivan Filipović u Velikoj Kopanici 1764.-1984*. Zagreb: Školska knjiga, SIZ odgoja i osnovnog obrazovanja općine Slav. Brod i Osnovna škola „Ivan Filipović“ Velika Kopanica.
- Munjiza, E. (1985). Prilog za bibliografiju radova o Ivanu Filipoviću. *Zbornik za povijest školstva*, 18, 216-225.
- Munjiza, E. (ur.) (2001). *Velika Kopanica općinsko središte i sjedište*. Velika Kopanica: Općina Velike Kopanice.
- Munjiza, E. (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet i Hrvatski pedagoško-književni zbor, ogranak Slavonski Brod.
- Munjiza, E. (2017). *Povijest Velike Kopanice*. Velika Kopanica: Općina Velike Kopanice.
- Munjiza, E. (2021). *Kopanička groblja - živi o mrtvima*. Velika Kopanica: Općina Velike Kopanice.
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2022). *Povijesni pregled vođenja i upravljanja u hrvatskom školstvu i školama*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.

- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. - 2023.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Pavičić, S. (1953). *Podrijetlo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Sršan, S. (2001). *Popis sandžaka požeškog 1579. godine*. Osijek: Državni arhiv.
- Sršan, S. (2011). *Panonske vizitacije. Dio knjige IX Brodsko područje župe: Kapanica, Gundinci i Sikirevci 1730. - 1833. godine*. Drenovci: Duhovno hrašće Drenovci.
- Šuba, M. (1974). Mladost Ivana Filipovića. U M. Ogrizović, D. Pazman, V. Puževski (ur) *Ivan Filipović-učitelj učitelja* (str. 32-42). Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Trstenjak, D. (1897). *Život i rad Ivana Filipovića*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Velika Kapanica, zbirka članaka. *Hrvatska obrana 1941., str. 10*.
- Zirdum, I. (2001). *Počeci naselja i stanovništva brodskog i gradiškog kraja 1698*. Slavonski Brod: Institut za povijest.

Željko Flidr

“Ivan Filipović” Primary School in Velika Kopanica
zeljko.flidr@os-ifilipovic-velikakopanica.skole.hr

Emerik Munjiza

Velika Kopanica
emunjiza@gmail.com

Ivan Munjiza

“Ivan Filipović” Primary School in Velika Kopanica
ivan.munjiza@skole.hr

IVAN FILIPOVIĆ'S CHILDHOOD AND INITIAL EDUCATION IN VELIKA KOPANICA

Abstract

In this paper, the authors investigated the childhood and initial education of Ivan Filipović in his birthplace - Velika Kopanica. Until now, this period of Ivan Filipović's life has hardly been looked into. In order to place Ivan Filipović in the local community of that time, numerous books on the history of Velika Kopanica had to be consulted. In addition to other factors, the local community also plays a significant role in the formation of personality, especially during early childhood. Ivan Filipović grew up in special (strict) conditions that prevailed in the area of the Military Border, which also included Velika Kopanica. He attended primary school with his father Josip Filipović as his teacher. The school was also based on extremely repressive educational measures that were reflected in the elements of traditional teaching: frontal teaching, rote learning and discipline imposed by corporal punishment. It should also be emphasized that Filipović grew up among the intellectuals of Velika Kopanica, apart from his father being a teacher, and his brother Ferdo a priest, there were several close relatives who were also priests (even the vicar was related to him). In Ivan Filipović's family, there was a pronounced folk spirit, which probably had a strong influence on Ivan Filipović's participation in the Illyrian movement. Already in his early childhood, he showed the traits of a leader, which were later strongly manifested in his efforts to organize Croatian teachers.

Keywords: Ivan Filipović, local community, patriotic intellectual family, repressive school system

dr. sc. **Pavao Nujić**

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
pnujic@foozos.hr

RAZVOJ DRUŠTVENO-POLITIČKIH NAZORA IVANA FILIPOVIĆA DO 1848.

Sažetak

Kao učitelj širokih vidika i svijesti o važnosti i neposrednom utjecaju društveno-političkih kretanja, odrastao unutar vojnokrajiške stvarnosti u vremenu razvoja ilirskoga pokreta, Ivan Filipović, rano je kreirao jasne stavove i poglede kojih se relativno čvrsto držao kroz cjelokupni stručni i javni rad. U središtu se nalazio ilirizam koji je obilježio većinu njegova javnoga djelovanja i istupanja, ali i ostavio snažan utjecaj na stručni odgojno-obrazovni razvoj. U preporodnom je ilirskom duhu dočekaio 1848. kada se dobrovoljno priključuje vojnim jedinicama bana Josipa Jelačića. Do tog se događaja može pratiti razvojni put mladoga Filipovića koji od obiteljskoga okruženja i osnovnoga školovanja u Velikoj Kopanici prolazi kroz sjedišta sve tri slavonske krajiške pješačke pukovnije sa svrhom školovanja ili početne učiteljske službe i ulazi u područje slavonsko-krajiškoga ilirskoga kruga. Prvi korak, vezan je uz rani obiteljski utjecaj i školovanje u Velikoj Kopanici, gdje se posebno ističu njegov otac i majka, ali i ujak Adam Filipović Heldentalski. Artikulacija društveno-političkih pogleda veže se za vinkovačko razdoblje kada se kao gimnazijalac sprijateljuje s Andrijom Torkvatom Brlićem i oduševljava ilirskim i preporodnim pokretom unatoč strogim vojno-germanizacijskim okolnostima koje su vladale u Vinkovcima i samoj Gimnaziji. Povezivanje društveno-političkoga i stručnoga trenutka dolazi za vrijeme Mitrovičke faze kada u učiteljstvu prepoznaje svoj životni poziv i mogućnost istinskoga širenja narodnih ideja. Posljednja faza promatranoga razdoblja vezana je za Novu Gradišku, kada kao učiteljski pomoćnik, pravi prve korake u javnome djelovanju kroz objavljivanje prvenstveno domorodnih pjesama čime zaključuje svoje rano društveno-političko formativno razdoblje.

Ključne riječi: 19. stoljeće, ilirizam, Ivan Filipović, narodni preporod, Slavonska vojna krajina, školstvo

UVOD

U vremenu modernizacije hrvatskih zemalja Ivan Filipović (1823. – 1895.) bio je *prvi među učiteljima*, višestrana osoba koja je svojim likom i djelom utjelovila nastojanja i razvoj cjelokupnoga učiteljskoga staleža. Njegova ažurnost i agilnost u djelovanju u području razvoja odgoja i obrazovanja tijekom 19. stoljeća, od osnovne učiteljske prakse pa sve do sudjelovanja u donošenju temeljnih zakonskih akata, donijela mu je počasni naslov *oca hrvatskoga učiteljstva*. Bez obzira na raznolikost teorijskih pristupa i definicija, kao i izostanka najviših stupnjeva formalnoga akademskog obrazovanja, Filipović zasigurno zaslužuje da ga promatramo i kao ogledni primjer devetnaestostoljenog hrvatskog intelektualca¹ zbog iznimnog stručnog i profesionalnog doprinosa, aktivnog djelovanja na društvenom planu i plodnog književnog stvaralaštva. Njegove su aktivnosti bile utemeljene na idejama društveno-političke naravi kojih se čvrsto držao tijekom cjelokupnoga djelovanja i od kojih nije odstupao ovisno o promjeni povijesnoga konteksta. Na prvi bi pogled njegove ideje i uvjerenja mogli svesti pod nazivnik *ilirizama*, ili pak kao produkt kasnog narodnog preporoda,² ali su dodatno oblikovane mikrokozmosom krajiškoga naslijeđa i širom strukturom obrazovne i opće političke strukture, odnosno, kako se tumači u intelektualnoj historiji, općim i specifičnim povijesnim kontekstom.³ Premda izostaju cjelovitija autorska teorijska djela kojima bi sintetizirao svoja viđenja u maniri proslavljenih prosvjetiteljskih francuskih filozofa, manifestirao ih je kroz izdavaštvo, poeziju, odgojno-obrazovno djelovanje, pa čak i oružano kroz vojnu kampanju pod stijegom bana Josipa Jelačića. Osim javnih istupa, za razumijevanje ideja koje je njegovao Filipović, posebno su značajne privatne pisane korespondencije koje je održavao s istaknutim suvremenicima, a među kojima, zbog sačuvanosti korpusa i vremena nastanka, u prvi red dolazi ona s Andrijom Torkvatom Brlićem,⁴ izdankom

---

¹ Premda se pojam 'intelektualac' ustalio tek krajem 19. stoljeća, točnije tijekom afere vezane za Alfreda Dreyfusa u Francuskoj, i nije kao takav bio šire korišten u vremenu Filipovića, slijedom jedne od mogućih definicija intelektualca kao osobe koja pripada 'cehu koji piše' i koja je ujedno povezana s društvenom djelatnošću, Filipović je pripadao u krug ljudi koji su zasigurno zadovoljavali navedene kriterije. Prema viđenju Morata (2013: 81) "...nisu svi pisci, znanstvenici ili publicisti *per se* i intelektualci. Da bismo ih smatrali takvima, oni se moraju, pored svoje profesionalne djelatnosti, na određeni način i izjašnjavati i ponašati u (političkoj) javnosti".

² Stančić (2008: 8) odnos Ilirskog pokreta i Hrvatskog narodnog preporoda opisuje kako slijedi: "Pod pojmom Hrvatskog narodnog preporoda razumijeva se početna etapa u procesu oblikovanja moderne hrvatske nacije u sklopu oblikovanja modernoga građanskog društva, dok je ilirski pokret (hrvatski preporodni pokret pod ilirskim imenom) pojavni vid tog procesa, organizirani oblik djelovanja pojedinaca i skupina s ciljem promicanja i unaprjeđivanja tog procesa".

³ Gordon tumači da se intelektualna historija ne oslanja na platonističko viđenje ideja koje se mogu odrediti u odsustvu svijeta, nego su zapravo povijesno određene i uvjetovane (Gordon, 2012: 2)

⁴ Andrija Torkvat Brlić (1826. – 1868.) rođen je u poznatoj obitelji iz Broda na Savi bliskoj ilirskim idejama i hrvatskom narodnom preporodu. Njegov otac Ignjat Alojzije Brlić prijateljevao je s

uglednoga hrvatskog roda Brlića iz Broda na Savi.⁵ S obzirom na istaknutu poziciju Filipovića u hrvatskoj povijesti, potrebno je napraviti i probrani osvrt na historio-grafiju koja se doticala njegova lika i djela.

Već je Ljuba Lončar u uvodnoj studiji prilikom objavljivanja izbora pisama koja je Filipović uputio upravo A. T. Brliću povodom 60. obljetnice smrti ustvrdila da se o Filipoviću „kod nas mnogo pisalo, ali ipak je njegov život i rad malo proučen i istražen“ (Lončar, 1955: 389). U korist tvrdnji da je interes za Filipovića bio značajan, svjedoči činjenica da je prvi tekst o njemu objavljen već 1859. godine u *Narodnim novinama* (Munjiza i Dubovicki, 2023: 10) i da je Davorin Trstenjak (1897) dvije godine nakon njegove smrti objavio opsežno djelo *Život i rad Ivana Filipovića* na više od 300 stranica. Kontinuiranost interesa ogleđa se i u kasnijim radovima, a među kojima se svakako posebno ističe recentna monografija *Ivan Filipović – Organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva* autora Emerika Munjize i Snježane Dubovicki (2023), izdana povodom 200. obljetnice smrti. Upravo su Munjiza i Dubovicki (2023: 10–12) sustavno saželi 170 objavljenih djela o Filipoviću i 128 djela koje je objavio sam Filipović, a što predstavlja značajan korpus za dani kontekst. Unatoč tome, i Munjiza i Dubovicki (2023: 22) zaključuju da “u odnosu na ukupan broj bibliografskih jedinica, relativno je malen broj opsežnijih studija”, čime se svojevrsno nastavljaju na prvotni zaključak koji je ponudila Lončar sredinom 20. stoljeća. Bez obzira na manji udio opsežnijih ili znanstvenih studija unutar ukupnoga korpusa objavljenih djela o Filipoviću, društveno-politički pogledi i javno djelovanje Filipovića već se spominjalo kroz desetljeća u više primjera. Prvenstveno su najrecentniji osvrt na temu ponudili upravo Munjiza i Dubovicki (2023) kroz nekoliko cjelina nastojeći pomiriti dotadašnje uvide uvođenjem kontekstualnog pristupa, također nudeći i uvid u određene utjecaje koji su bili značajni za formiranje mladoga Filipovića.

Nadalje, svakako je potrebno posebno istaknuti Vukasovića (2015) koji u djelu *Likovi istaknutih hrvatskih pedagoga* Filipovića promatra kroz prizmu hrvatskoga

---

brojnim predvodnicima ilirskog pokreta, a svoje je svjetonazore usadio i mladome Andriji. Stoga ne čudi što je Andrija već u gimnazijskim danima bio oduševljen preporodnim idejama, priključivši se ilirskom pokretu pisanjem u *Danici ilirskoj* već sa samo šesnaest godina. Nakon završenog bogoslovnog studija u Beču posvetio se zalaganju za slavenske i hrvatske ideje u okviru događanja 1848. te putuje diljem Europe. U društvenom i političkom životu ostaje aktivan tijekom cijelog života kroz publicistiku i obavljanje niza istaknutih dužnosti (Šabić, 2008; Švoger, 2012).

⁵ Pisma Filipovića Andriji Torkvatu Brliću čuvaju se u Arhivu obitelji Brlić u Slavanskom Brodu (HR-AOBSB-1, kut. 14, sv. 13-18), dok se pisma Andrije Torkvata Brlića Filipoviću čuvaju u sklopu rukopisne ostavštine Ivana Filipovića u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (fond R 3399, sv. Brlić, Andrija Torkvat). Izbor iz navedenih Filipovićevih pisama A. T. Brliću objavila je Ljuba Lončar 1955. pod naslovom „Iz korespondencije Ivana Filipovića“ uz prikladnu uvodnu studiju.

domoljuba kojemu je upravo domoljublje osnovni motiv za daljnje društveno, ali i stručno djelovanje, premda je rani razvoj ostao djelomično na margini. Na sličnom je tragu i Nikić (2003) koji Filipovića smješta u redove borca za hrvatsku državnu neovisnost koji su borbu za slobodu nakon neuspjeha 1848. i 1849. nastavili na prosvjetnom, političkom i kulturnom planu, ali također bez naglaska na rane godine. U Velikoj Kopanici 1994. Povodom 170. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti održan je skup *Prosudba djela Ivana Filipovića*, a u zborniku su objavljeni novi pogledi u kontekstu demokratskih promjena gdje Munjiza ističe neka Filipovićeve gledišta razvoja tijekom 1840. godina s naglaskom na privatnu korespondenciju s Andrijom Torkvatom Brlićem (Munjiza, 1994: 35–45).

Jednu od prvih opsežnijih znanstvenih studija o Filipoviću ponudio je Ogrizović (1980) u djelu *Likovi istaknutih pedagoga*. Opisuje ga kao čovjeka čvrstih i dosljednih stavova kojim rukovode ideje nacionalnoga oslobođenja, političkoga i kulturnoga ujedinjenja Južnih Slavena i rušenja feudalnoga poretka, kao radikalnijega, ljevijega i demokratičnijega od mnogih svojih suvremenika i kao odlučnog antiklerikalca, također se pritome i usputno dotičući njegova razvojnoga puta s naglaskom na gimnazijsko vrijeme u Vinkovcima i moguće utjecaje slavonskoga ilirskoga kruga. Prije pola stoljeća, povodom 150. obljetnice rođenja Ivana Filipovića održan je u Velikoj Kopanici prigodni znanstveni skup, a izlaganja sabrana u djelu *Ivan Filipović – učitelj učitelja* (Ogrizović, Pazman i Puževski, 1974) mogu se sažeti u pogledu ocjene društveno-političkih pogleda Ivana Filipovića pod zajednički nazivnik naglašavanja južnoslavenske sloge, državnoga oslobođenja i konačnoga južnoslavenskoga ujedinjenja te posebno suradnje Hrvata i Srba, što je prigodno i očekivano za vrijeme neposredno nakon neuspjeha Hrvatskoga proljeća. Među njima je potrebno istaknuti doprinos Matije Šube naslovljen *Mladost Ivana Filipovića*. Jedan je to od rijetkih radova koji na sustavniji način pristupa ranom razvoju Ivana Filipovića tragajući za mogućim utjecajima unutar slavonskoga krajiškoga i ilirskoga konteksta.

Iz prikazanoga pregleda jasno se uviđa da je i tijekom proteklih pet desetljeća interes za Filipovića opstao i iznova se budio prilikom prigodnih obljetnica, a što svakako daje već izgrađene temelje za nove poglede povodom aktualne 200. obljetnice rođenja. Pitanje ranoga života i idejnoga razvoja uglavnom je bilo na marginama, ali nije u potpunosti zanemareno. Stoga će se ovom prilikom nastojati vrednovati dosadašnje spoznaje kao i ponuditi dodatno gledište u vidu primjene utjecaja promjenjivoga povijesnog konteksta prve polovice 19. stoljeća i analize razvoja forme i sadržaja Filipovićeve ideje, stavova i djelovanja kroz interakciju s okolinom, prijateljima i suradnicima. Naglasak je prvenstveno na ranom razvoju društveno-političkih pogleda koji su postali temeljem njegovoga daljnjeg javnog i stručnog

djelovanja, a promatrano razdoblje okvirno je ograničeno na prvih dvadeset i pet godina života, odnosno do 1848. i početka revolucionarnih zbivanja, a koja su u znatnoj mjeri predstavljala odgoj, obrazovanje, sazrijevanje i prve korake javnoga djelovanja kroz domoljubno pjesništvo.

FORMATIVNO RAZDOBLJE U BRODSKOJ KRAJIŠKOJ PUKOVNIJI

Stavljanjem nastanka i razvoja društveno-političkih stavova Ivana Filipovića u primjereni kontekst, prikladno je, prvo se spomenuti njegove obitelji i podrijetla. Naime, rođen je 1823. godine u Velikoj Kopanici, naselju Brodske krajiške pješačke pukovnije kao jedne od tri temeljne sastavnice Slavonske vojne krajine, u značajnoj lokalnoj intelektualnoj obitelji Filipović. Njegov otac Josip bio je učitelj trivijalne škole u Velikoj Kopanici,⁶ škole koju je u konačnici i sam Ivan pohađao, a ujak istaknuti slavonski katolički svećenik i prosvjetitelj, Adam Filipović Heldentalski.⁷ Bio je to mali i izolirani obiteljski mikrokozmos u strogoj vojnoj okolini gdje je nadmoćno prevladavala nepismenost i prvi presudni trenutak u formiranju mladoga Filipovića. Prema navodu prve ikad objavljene kratke biografije Filipovića iz 1860., njegova majka nije poznavala njemački i „bjaše na njemštinu zubata, te ne samo što bi djecu si odgovarala, neka se okane ugljasta i neoblagozvučena jezika, veće bi suviše uvijek i kortešovala zanj, ako bi ga tko stoga korio...“ (Napredak, 1860: 89). Bitno je naglasiti kako je na području Brodske krajiške pukovnije svu vlast, kako

---

⁶ Škola u Velikoj Kopanici osnovana je 1764., odnosno kada je carica i kraljica Marija Terezija propisala da se u veća mjesta i sjedišta satnija Vojne krajine trebaju poslati njemački učitelji i podići njemačke škole koje bi omogućile daljnju profesionalizaciju krajiških pukovnija širenjem temeljne pismenosti i poučavanja njemačkog jezika. Takve su škole prema kasnijim zakonskim regulativama postajale trivijalne, a njih su pohađala djeca svih satnijskih naselja (*Spomenica škole za pučku učionicu u Velikoj Kopanici 1764. – 1964.*). Velika Kopanica je krajem 1750. bila sjedištem Bojnike satnije, koju su činila i naselja Vrpolje, Jaruge, Strizivojna i Čajkovaci (HR-HDA-1450, D-1503, ZM-54/286, GIR 7). Premda je Velika Kopanica u 19. stoljeću izgubila poziciju satnijskog stožera, škola je i dalje nastavila djelovati.

⁷ Adam Filipović Heldentalski (1792. – 1871.) rođen je u Velikoj Kopanici, a obrazovao se u gimnaziji u Vinkovcima i bogosloviji u Đakovu. Zareden je za katoličkog svećenika 1816. i postaje kapelanom u Vrbici i zatim u Osijeku gdje ostaje do 1824. kada odlazi ponovno u Đakovo kao sjemenišni duhovnik. Od 1832. je župnik u Gorjanima. Za vrijeme boravka u Osijeku priređuje treće izdanje *Satira* Matije Antuna Relkovića (1822.) te mu dodaje stihovanu biografiju o samome Relkoviću. Opjevao je život đakovačkoga biskupa Antuna Mandića te izdaje druge spjevove i pripovijesti. Od 1822. kontinuirano radi na izdavanju *Novog i starog kalendara slavonskog* pučkog kalendara namijenjenog informiranju, poučavanju i savjetovanju polupismenog lokalnog slavonskog stanovništva (više o *Slavonskom kalendaru* i preporodu u: Ileš, Trojan, 2023). Pozivao je na osnivanje književnog društva i slavio je bogatstvo hrvatskog jezika, čime se pridružio preporodnim zbivanjima (Brešić, 1998). Zamisao o književnom okupljanju bila je preteča osnivanja Matice ilirske, čime je pokazao napredne ideje i postavio plodno tlo za razvoj ilirizma kod mlađih naraštaja u Slavoniji.

vojni, tako i civilni, imao pukovnik koji je izravno odgovarao Glavnome zapovjedništvu u Petrovaradinu,⁸ a koje je zatim neposredno bilo podređeno Dvorskom ratnom vijeću u Beču. U spomenutim se strukturama koristio isključivo njemački jezik kao zapovjedni jezik vojske, a civilna vlast, staleži, Sabor ili pak ban, nisu imali nikakvoga utjecaja (Buczynski, 1997).

Shodno navedenome, o školstvu i razvoju Slavonske vojne krajine odlučivalo se u Beču, a zakonski se pratilo austrijske zemlje i time je postojao dualni karakter u odnosu na civilni, odnosno banski dio Hrvatske i Slavonije koji je zakonski pratio ugarske zemlje. Prve su javne njemačke škole na državnu inicijativu u Slavonskoj vojnoj krajini nastale s uredbom iz 1764. Donošenjem *Općeg školskog reda za njemačke normalne, glavne i trivijalne škole u kraljevsko – carskim nasljednim zemljama 1774.*⁹ normiraju se prema pravilima austrijskih neslijednih zemalja.¹⁰ U praksi je to značilo da su trivijalne škole bile organizirane na razini satnije, uglavnom u satnijskom stožeru, dok su glavne škole bile pukovnijske i nalazile su se u pukovnijskom stožeru. U trivijalnim je školama korišten njemački jezik s ciljem odgoja i obrazovanja dočasnika i osnovnog opismenjavanja krajiškog naroda prema potrebama vojnih vlasti sa svrhom podizanja učinkovitosti vojne službe i mogućnosti provođenja zapovjedi. Sukladnome tome, od 1828. uvedene su i redovne vojne vježbe za učenike u trajanju od jednoga sata dnevno, a morali su također izlaziti na godišnje smotre svih krajišnika premda su bili u dobi od sedam do deset godina (Šuba, 1974: 35). Glavne su škole također bile njemačke i služile su za daljnju izobrazbu dočasnika i osnovno osposobljavanje časnika i administracije. Potpuna vojna prevlast, njemački kao zapovjedni, administrativni i obrazovni jezik i agrarna ekonomija bez građanskog sloja bili su pogodni za *vojarnu na otvorenom* (Kaser, 1997). U priloženom kontekstu proboj narodnog, odnosno ilirskog duha bio je otežan i ograničen,

---

⁸ Posebni upravni status imali su jedino slobodni vojni komuniteti koji su bili izuzeti iz nadležnosti pukovnijskih vlasti i bili izravno podčinjeni Glavnome zapovjedništvu uz posebne regulacije. Uživali su određenu razinu autonomije i građanskih sloboda, a služili su kao gospodarski i kulturni centri Vojne krajine (Buczynski, 1997). Na području Brodske pukovnije slobodni vojni komuniteti osnovani su u Brodu 1751. i Vinkovcima 1767., ali su oba bila ukinuta 1787. i vraćena pukovnijskim strukturama. Brod je u konačnici ponovno dobio status slobodnog vojnog komuniteta 1820., dok je Vinkovcima izostalo ponovno vraćanje ove privilegije (Matanović, 2006; 2008).

⁹ *Allgemeine Schulordnung, für die deutschen Normal=Haupt=und Trivialschulen in Sammtlichen Kaiserl. Königl. Erbländer. d. d. Wien den 6ten December 1774.* (digitalizirani izvor: <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/pageview/1946006>)

¹⁰ Gotovo istovjetna odredba donesena je i za civilni dio Hrvatske i Slavonije 1777. pod nazivom *Opći školski sustav za ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane*. Međutim, bitna je činjenica da su time uspostavljena dva paralelna zakonska sustava na prostoru Slavonije koja su tijekom sljedećeg stoljeća imala sve veće zasebnosti. Konačno ukidanje dualnosti obrazovnog sustava nastupa tek 1880.

uglavnom potiskivan i zabranjivan, ali i dalje moguć te često odlikovan posebnom čvrstinom.¹¹

Cjelokupno obrazovno, intelektualno i duhovno formativno razdoblje Filipović je proveo u sklopu Slavonske vojne krajine, obrazujući se i radeći u sva tri stožerna pukovnijska mjesta. Nakon trivijalne škole u Velikoj Kapanici obrazovanje nastavlja u Vinkovcima, sjedištu Brodske pukovnije, i zatim Mitrovici, sjedištu Petrovaradinske pješačke krajiške pukovnije, gdje pohađa Viši pedagoški tečaj za učitelja¹² 1842. – 1843. Time je završio svoje formalno obrazovanje i mogao je konkurirati za poziciju učitelja. Razina formalnoga obrazovanja koju je stekao bila je istaknuta za vojnokrajiške prilike, posebno za pojedince koje nisu bile dijelom crkvenih ili vojnih struktura, bilo da su išli putem svećeništva ili su bili časnički sinovi. Učiteljsku službu na položaju učiteljskog pomoćnika započinje u Vinkovcima, ali ubrzo prelazi u Novu Gradišku, sjedište Gradiške pješačke krajiške pukovnije, također na položaj učiteljskog pomoćnika i tamo ostaje punih sedam godina. Upravo se tijekom boravka u Novoj Gradiški i uoči revolucije 1848. aktivno uključuje u javni život objavljivanjem pjesama i budnica u narodno-ilirskim glasilima *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske, Zore dalmatinske i Novinama dalmatinsko-hrvatsko-slavonskim*, zastupajući domoljubna načela koja je poistovjećivao s ilirsko-slavenskim svjetonazorom (Munjiza i Dubovicki, 2023). Za mladu osobu koja je cjelokupni životni vijek provela u sklopu Vojne krajine ovi su istupi bili zaista napredni, ali i nadasve hrabri.

U procesu formiranja mladog Filipovića drugi ključni trenutak bio je njegov odlazak na školovanje u Vinkovce gdje je pohađao četvrti razred Glavne škole i zatim šest razreda Gimnazije prema austrijskom nastavnom sustavu.¹³ Nastavu je slušao na njemačkom jeziku, a u Gimnaziji je samo dvoje učitelja slabo poznavalo

---

¹¹ Prva biografija iz Napretka 1860. navodi: “Što se i Filipović polaziv škole u vojničkoj Krajini, gdje su sve otrovne stiele zagustile da pomrče sjajnost narodne samosviesti, neodmetnu u stekliša tuđinstva, učini sreća božja...” (Napredak, 1860: 89). Posebno je indikativna percepcija suvremenika da je Vojna krajina bila usmjerena prema odgoju *stekliša tuđinstva*. Premda sadržajno nije bio *odmetnuti tuđinac*, Filipović je svakako tijekom svoga života pokazivao crte pravog *stekliša* čime se prepoznaje uspješan transfer ciljane krajiške forme.

¹² Viši pedagoški tečaj koji je osposobljavao učitelje pokrenut je u Mitrovici uprave iste godine u sklopu širih nastojanja ojačavanja obrazovnog sustava Vojne krajine (Cuvaj, 1910). Filipović ga je pohađao u svojstvu neplaćenog učiteljskog vježbenika glavne škole u Vinkovcima.

¹³ Gimnazija u Vinkovcima baštinik je stare isusovačke škole iz Petrovaradina, koja je u Vinkovce premještena 1779./1780. U početku je djelovala u sklopu glavne škole, a od 1792. otvara prvi razred kao samostalna četverogodišnja gimnazija. Od 1796. postaje šestogodišnja škola, a od 1820. provodi se nastavni program prema *Austrijskoj gimnazijskoj naukovnoj osnovi* koji je pohađao i sam Filipović, slušajući tako vjeronauk, latinski, povijest, zemljopis, matematiku, prirodopis i grčki. Gimnazija u Vinkovcima bila je jedna od najznačajnijih obrazovnih institucija na prostoru Slavonske vojne krajine (Virč, 2006: 16–21).

hrvatski jezik.¹⁴ Izuzeće u korištenju hrvatskog jezika imali su samo vjeroučitelji (Virč, 2006: 21), a vjeroučitelj u vremenu Filipovićeve boravka u Vinkovcima bio je Franjo Sebastijanović. U pismu Andriji Torkvatu Brliću iz 1848., Filipović kudi tada još uvijek aktivnog vjeroučitelja Sebastijanovića da je *jezuit*¹⁵ i da zbog gorljivog katolicizma stvara razdor između 'Šokaca' i 'Vlaha',¹⁶ ali istovremeno iznosi kako je on „vrli muž, koga ja (Filipović, op. a) cijenim i štujem, komu sam mnogo dužan“ (Lončar, 1955: 418). Time Filipović osobno potvrđuje zasluge svoga vjeroučitelja za osobni razvoj unatoč trenutnom političkom neslaganju.

Literatura na hrvatskom ili pak 'narodnom' jeziku također je bila oskudna i teško dostupna zbog strogih vojnih pravila. Munjiza i Dubovicki (2023: 38), prenoseći navode iz *Napretka* objavljene 1886., skreću pozornost na Filipovićevo rastuću strast prema literaturi na hrvatskome jeziku za kojom je neumorno tragao tijekom svojih vinkovačkih dana unatoč zabranama koje su bile na snazi, a čime je demonstrirao mladenački buntovni duh koji će ga pratiti i u narednim desetljećima. Premda su Vinkovci bili zatvoreno sjedište krajiške pukovnije bez statusa slobodnog vojnog komuniteta i minimalnih građanskih sloboda protkano austrijskim utjecajem, preporodni je duh ipak ušao i s likom Mate Topalovića,¹⁷ istaknutog slavonskog

---

¹⁴ Učitelji su mu bili Bolthausen, Brunner, Matskassy, Stimpel i Sebastijanović, od kojih su svi bili stranci osim Sebastijanovića (Šuba, 1974: 36).

¹⁵ Filipović se odmah opravdava svome prijatelju Brliću i elaborira riječima “nu oprost mi i ti, što ovo rekoh, znam, da ti ne će ovo po volji biti. Ali što ću ti ja, kad ja otprto rečeno, antipatiju proti tom redu imam. Ta red, na koga sav svijet više i kog naposljetku isti sveti Otac ukide, ne može čist biti.” (Lončar, 1955: 418)

¹⁶ O djelovanju vjeroučitelja Sebastijanovića posebno gorljivo piše Ignjat Brlić bratu Andriji Torkvatu u pismu iz 1849., kada je osobno bio učenik u istoj vinkovačkoj Gimnaziji, optužujući ga upravo za djelovanje na razdvajanje katolika i pravoslavaca, odnosno Šokaca i Srba. U opisanoj anegdoti navodi da je Sebastijanović Srbe nazvao 'paklenom nasadom' i da je poticao učenike na verbalne i fizičke napade na Srbe. Zanimljiv trenutak anegdote je činjenica da su on (Ignjat, op. a.) i Filipovićeve brat bili oni koji su fizičkom intervencijom spriječili daljnji sukob. Naime, ovdje je riječ o Ferdi Filipoviću, mlađem bratu Ivana Filipovića, a koji je također pohađao vinkovačku Gimnaziju zajedno s mlađim bratom Andrije Torkvata, Ignjatom (Artuković, Švoger i Orban Kljajić, 2015: 223–224). Mlađa braća Brlić i Filipović bili su žestoki borci za slavensku slogu, a čime se kroz njihovu osobnu obiteljsku korespondenciju može jasno uvidjeti snaga generacijskog kulturnog i intelektualnog transfera kod istaknutih slavonskih obitelji 19. stoljeća.

¹⁷ Mato Topalović (1812. – 1862.) rođen u Zdencima kraj Broda na Savi, pohađao je školu u Brodu i Vinkovcima, a studirao je filozofiju i teologiju u Zagrebu, Pešti i u Beču. Zaređen je za katoličkog svećenika 1837. u Đakovu, a zatim preuzima dužnost vojnog kapelana i služi u Veroni, Odvorcima, Trnavi, Nuštru, Vinkovcima i Osijeku do 1844., kada odlazi u Đakovo na mjesto profesora. Ilirskom pokretu pridružio se sredinom 1830. objavljivanjem domoljubnih pjesama u *Danici* pod imenima *Ilir iz Slavonije* i *Rodoljub Zdenčanin*, a koje je objavio uz do tada neobjavljene pjesme i u zasebnom djelu *Odziv rodoljubnog serca* 1842. u Osijeku. Iste je godine objavio i zbirku *Tamburaši ilirski* u kojoj je prikupio slavonske narodne pjesme. Godinu ranije, točnije 1841. objavio je *Tri pokorne pjesmice za duhovnu zabavu* kao prvu knjigu u Slavoniji tiskanu Gajevom grafijom. Bio je poznat i po gorljivom promoviranju preporodnih ideja u puku, širenju knjige i prikupljanju pretplata za

ilirca koji je privremeno došao na dužnost vojnog kapelana i s kojim se Filipović sprijateljio.¹⁸ Topalović je u tom vremenu objavljivao u *Danici* i *Narodnim novinama*, a upravo 1842. izdaje i dva značajnija djela u kojima je okupio svoje domoljubne pjesme i slavonske narodne pjesme. Jednu od tih knjiga, izgledno *Tamburaši ilirski*, Filipović za vrijeme boravka u Mitrovici zasebno navodi kao jednu od ilirskih knjiga koje ima i preko kojih se „trsi s ilirštvom sve više i više upoznati“ (Lončar, 1955: 401). U tom je trenutku imao dvadeset godina i završenu gimnaziju, a prema ilirizmu se i dalje odnosio kao strastveni mladić željan znanja i domoljubnog dokazivanja.

Karika koja povezuje navedene ključne stavke Filipovićeve idejnog razvoja za vrijeme boravka u Vinkovcima bio je Andrija Torkvat Brlić koji 1837. nakon kućnog obrazovanja u Brodu na Savi dolazi u Vinkovce i obrazovanje nastavlja u Gimnaziji, a gdje ostaje do 1841. kada odlazi u Zagreb i nastavlja gimnazijsko školovanje. Kao sin već istaknutog preporoditelja Ignjata Alojzija Brlića, koji je uživao značajan ugled i imao razvijenu mrežu poznanstava s vodećim slavenskim književnicima i jezikoslovcima, kako navodi Švoger (2012: 15) „već je u vrlo mladoj dobi kroz širom otvorena vrata ušao u hrvatsku intelektualnu elitu“. Obitelj Brlić dolazila je iz Brodu na Savi koji je u Brodskoj krajiškoj pukovniji uživao određene građanske slobode kao jedini slobodni vojni komunitet, dok je sama obitelj bila jedna od imućnijih na cjelokupnom pukovnijskom prostoru.¹⁹ Ignjat Alojzije posvećivao je posebnu pažnju odgoju i obrazovanju svog prvorođenog sina, dok je Andrija Torkvat u učeničkim danima bio marljiv i ambiciozan, ali gorljive ćudi kojom je često ulazio u sukobe s okolinom (Švoger, 2012: 17). Andrija Torkvat bio je razredni kolega Filipovića, gdje su se upoznali i uspostavili trajno prijateljstvo i suradnju, međusobno se ohrabrujući u daljnjem razvoju i promoviranju narodnih ideja. Lončar (1955: 390) navodi da je školske godine 1838./39. preporodni duh posebno zahvatio učenike vinkovačke Gimnazije i da su se upravo mladi Brlić i Filipović isticali među svojom generacijom, zajedno čitajući narodne pjesme, novine i knjige. U tome im je

---

knjige i časopise (Topalović, Hrvatska enciklopedija; Marijanović, 1996: 137–139; Šarčević, 2006: 132).

¹⁸ Žigić (1994: 125) navodi da je upravo Topalović bio zaslužan što se mladi Filipović oduševio preporodnim idejama za vrijeme učeničkih dana u Vinkovcima i da se pod njegovim utjecajem u konačnici priključio kasnom ilirskom pokretu. Premda je razvoj mladog Filipovića ipak nešto složeniji od navodne postavke, Topalović i Filipović uistinu jesu bili i ostali prijatelji i suradnici i utjecaj starijeg i razvijenog ilirca na mladog zanesenog učenika je zasigurno bio značajan.

¹⁹ Kako donosi Matanović (2008: 216–217) u analizi imovine obitelji Brlić, u vremenu kada je Andrija Torkvat školovan obitelj je imala visok rast imovine (roba u trgovini, novac, vrijednost nekretnine) reda veličine od 8000 do 23000 forinti. Primjerice, sestra Ignjata Alojzija 1822. dobila je čak 4400 forinti vrijedan miraz prilikom udaje. Ovi iznosi bili su zaista značajni za krajiške prilike. Za usporedbu, otac Ivana Filipovića kao učitelj trivijalne škole imao je godišnju plaću od 180 forinti.

zasigurno pomogao i Topalović koji je bio revan širitelj narodne knjige i tiska.²⁰ Time se upotpunio vertikalni i horizontalni intelektualni transfer kod mladog Filipovića za koji su zaslužni članovi njegove obitelji, prvenstveno otac Josip i ujak Adam, i članovi uskog slavonsko-krajiškog ilirskog kruga s kojima je bio u doticaju, poput Brlića i Topalovića, te se on opredijelio za ilirstvo vrlo rano unatoč (ili upravo zbog) činjenice da je cijelo obrazovanje prošao na njemačkome jeziku unutar krutih vojnokrajiških struktura.

SAZRIJEVANJE PUTOVIMA PETROVARADINSKE I GRADIŠKE KRAJIŠKE PUKOVNIJE

Premda su ostali bliski prijatelji, životni put razdvojio je Filipovića i Brlića 1841. kada prvi završava gimnazijsko obrazovanje dok se drugi nastavlja obrazovati u Zagrebu. Naime, Filipović nije bio u mogućnosti nastaviti školovanje zbog slabih materijalnih mogućnosti i morao je prihvatiti mjesto učiteljskog pomoćnika u Glavnoj školi u Vinkovcima, dok je Brliću snažno obiteljsko zaleđe omogućilo školovanje u ponajboljim institucijama Monarhije. Filipovićev otac želio je da njegov sin postane učiteljem, s čime Ivan u tom trenutku nije bio zadovoljan zbog lošeg iskustva i slabih materijalnih uvjeta, kako njegove učiteljske obitelji, tako i osobnih, na poziciji učiteljskog pomoćnika. Međutim, situacija se temeljito promijenila odlaskom u Mitrovicu gdje je, kako se navodi u njegovoj prvoj objavljenoj onovremenoj biografiji (Napredak, 1860: 90), pod utjecajem učitelja pedagogije Ivana Januškovca postao oduševljen učiteljskim pozivom i njegovim značajem za napredak i razvoj. Ne umanjujući to značenje, ipak je potrebno naglasiti da je sam Filipović u pismu Andriji Torkvatu Brliću iz Mitrovice posebno istaknuo ime jednog drugog učitelja, ono Luke Vukičevića, zbog odlika *patriotizma*. Bilo je to u duhu pisma u kojemu prevladava narodni zanos i u kojemu se Filipović prijatelju opravdava zašto je stupio u učiteljski stalež, nastojeći zasigurno ojačati svoju poziciju riječima:

„Ja sam se učiteljskom stanju privrgo, i to iz rodoljubive namjere, da u mlada srca još ljubav k domovini usijavati započnem, i to će me valjda opravdati kod tebe, zašto sam u to stanje stupio“ (Lončar, 1955: 401).

Da su mladome Filipoviću struka i rad bilo prvenstveno sredstvo promicanja narodnih ideja, barem na deklarativnoj razini u tom vremenu, svjedoči i činjenica da je kuduo Andriju Torkvata Brlića jer je krenuo svećeničkim pozivom kroz studij

---

²⁰ Šuba (1974: 39) ističe da je Topalović okupljao rodoljubnu mladež koja se kod njega sastajala i sudjelovala u raspravama i čitanju knjiga na narodnom jeziku.

bogoslovije i odlaskom na bečki Pazmaneum svega nekoliko mjeseci kasnije, smatrajući da kao *misnik* neće moći slobodno govoriti i pisati i time dovoljno doprinijeti narodnoj stvari kao domorodac (Lončar, 1955: 403).

Istovremeno dok je kroz tečaj u Mitrovici stasao u strastvenog učitelja *trasio se s ilirsvom sve više i više upoznati*, pa tako Andriji Torkvatu Brliću iz svoje knjižnice od 60 do 70 knjiga posebno ističe nekoliko naslova koja su mu od posebnog značenja, a prema kojima možemo pratiti izvore sekundarnoga literarnog prijenosa ilirstva. Osim već navedene jedne knjige narodnih pjesama Mate Topalovića, Filipović posebno ističe sljedeće ilirske knjige: prvih šest knjiga *Izbor igrokazah ilirskoga kazališta*,²¹ sedam knjiga Stjepana Marjanovića,²² *Pesme i pripovedke* Ljudevita Vukotinovića, *Dramatička pokušenja* Demetrija Demetra, tri knjige *Danice* i jednu knjigu narodnih pjesama Vuka Stefanovića Karadžića, *Ljubovnik sramežljiv* Ivana Gundulića, *Sveta Rožalija* Antuna Kanižlića te *Duh spisanja* i *Etika ili Filozofija naravoučitelna* Dositeja Obradovića (Lončar, 1955: 401). Nadalje nadodaje da posjeduje i brojna druga „srpska i njemačka“ djela. Vidljivo je da je ideje ilirizma, narodnosti i patriotizma crpio podjednako iz djela hrvatskih, slavonskih i srpskih autora navodeći ih sve kao jedinstvenu ilirsku cjelinu. Ipak se unatoč tome iz samoga diskursa iščitavaju određene razlike koje pravi između *nas* te Hrvata i Srba kao *bratskih drugih*,²³ čime se može tvrditi da je, barem u ovim ranim danima, slavonski identitet prevladavao u viđenjima mladog Filipovića, a što je zasigurno posebno jačalo i pod utjecajem Topalovića²⁴ i samoga Andrije Torkvata Brlića koji su bili istaknuti zagovornici slavonske zasebnosti i primata imena. Na njegovu temelju isticao je *ilirski* ili *slavenski* identitet u suprotnosti prema mađarskim i austrijskim

---

²¹ Serijal knjiga objavljen 1841. – 1842. u izdanju Ljudevita Gaja za potrebe kazališnih predstava na hrvatskom jeziku.

²² Stjepan Marjanović (1802. – 1860.) bio je najproduktivniji i najraznovrsniji pisac osječkog ilirskog literarnog kruga i slikar porijeklom iz Broda na Savi. Bio je svećenik i kao kapelan boravio u Osijeku, Brodu, Bošnjacima, Jankovcima, Donjim Andrijevcima i Zemunu, a kao župni vikar u Račinovcima, Strošincima i Starom Slankamenu, čime je prošao kroz veći broj mjesta Slavonske vojne krajine. Premda Filipović ne navodi koja točno djela posjeduje, izgledno je da se radi o serijalu od sedam knjiga koji je Marjanović 1839. – 1840. izdao u Pečuhu: *Vitje I-III* (1839.), *Pravda, ili Skerb Poglavarah za dobro podložnikah svojih* (1839.), *Pad Sigetski* (1840.), *Razbojnici na gori Kulminskoj* (1840.), i *Dobri dečak* (1840.). Osim navedenih, objavio je i niz pjesama i napisao ilirskim glasilima (Rogić Musa i Šeparović, 2020 – 2021; Marijanović, 1996: 127–128; Sablić-Tomić i Martinovski, 2009: 40–41)

²³ Za Hrvate piše sljedeće: „Šta, brate, učiniše Hrvati, zar oni nisu pri saboru bili, kad se o tom vijećalo, zar oni megdan ne mogahu držati, il su oni naumili pomadjariti se?“ (Lončar, 1955: 400). Za Srbe navodi da su svi vatreni domoljubi dok istovremeno kudi svoje da „za naš narodni duh nema nikakvih dobrih pojavljenja“ (Lončar, 1955: 401).

²⁴ Topalović je upravo 1842. objavio knjigu *Odziv rodoljubnog serca* u kojoj istupa protiv nastojanja hrvatskih intelektualaca u promicanju hrvatskoga imena i zalažući se za primat (ili barem ravnopravnost) Slavonije (Topalović, 1842: 128–130).

elementima kao *neprijateljskim drugima*, prvenstveno zbog politika centralizma koje su dolazile iz Pešte i Beča. Čvrstina ilirskog uvjerenja, ljubav prema domovini i otpor prema *drugome* iščitavaju se iz prvih Filipovićevehi riječi unutar korespondencije s Andrijom Torkvatom Brlićem koje donosi Lončar (1955: 400) i pisanih upravo u Mitrovici u srpnju 1843.:

„Ilir i uopće Slav ostajem, makar se planine ne mene sorile, makar se pakao i nebo na mene oborilo, nepomičan ću ipak u svim tim nepogodam u mojoj ljubavi prama milom rodu i domovini ostati kano klisurina usred valova morskih“.²⁵

Dok su Vinkovci i Mitrovica mjesta Filipovićeve stručnog osposobljavanja i intelektualno-duhovnog dozrijevanja, iskorak prema javnom djelovanju veže se za sedmogodišnju epizodu boravka u Novoj Gradiški gdje je dočekaio revolucionarna zbivanja 1848. godine. Filipović u Novu Gradišku dolazi 1844. na mjesto učiteljskog pomoćnika Glavne škole, prelazeći u Gradišku krajišku pukovnicu i djelomično izlazeći iz istočnoslavonkog kruga koji ga je obilježio u mladim danima. Unatoč prostornoj udaljenosti, tradicija vinkovačke gimnazije i Brodske pukovnije pratila ga je u osobi Mijata Riesela,²⁶ kolege učitelja u istoj školi i uskoro vrlo bliskog suradnika s kojim ostvaruje neka od svojih važnih ranih djela. 'Jedan domorodac' (Lončar, 1955: 405), kako Filipović oslovljava samog Riesela u pismu Andriji Torkvatu Brliću, bio je stariji, narodno orijentiran i izuzetno dobro obrazovan, završivši studij filozofije i poznavajući francuski i engleski čime je bio istaknuti intelektualac u krajiškom okruženju. Time se škola i u gradiškom slučaju pokazala kao pogodno mjesto za daljnji razvoj Filipovića unatoč strogim vojničkim i njemačkim propisima.

Filipovićevo se ime prvi put u javnome tisku pojavljuje na drugu godišnjicu zabrane ilirskog imena 11. siječnja 1845. kao potpisnika pjesme *Mome rodu o novom godu* u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* (Filipović, 1845a: 5–6), listu u kojem će do kraja 1848. i njegove ponovne promjene imena u *Danicu ilirsku* objaviti ukupno trinaest pjesama i time biti najzastupljeniji medij njegovih istupa u prvoj ranoj fazi javnoga djelovanja. Svoj je prvi potpis uobličio kao *Ivan Filipović, c. kr. učiteljski pomoćnik*, ističući kroatiziranu verziju imena Ivan i svoju trenutnu javnu

---

²⁵ Prvotno je samoinicijativno planirao učiti mađarski jezik zbog širenja vidika, ali zbog pokretanja inicijative o zakonskom uvođenju mađarskog jezika u institucije i škole 'cjelokupne Ugarske s Hrvatskom, Slavonijom i Primorjem' iz Pešte svega mjesec dana prije navedenog pisma vrlo burno reagira i povlači se iz političkog protesta u drugu krajnost odlučnog odbijanja bilo kakvog oblika učenja ili prihvaćanja mađarskog jezika kao nužne obrane od prisilne mađarizacije (Lončar, 1955: 400).

²⁶ Mijat Riesel (1809. – 1883.) rođen je u Jarmini i pohađao je vinkovačku gimnaziju, a završio je i studij filozofije u Pečuhu. Kao učiteljski pomoćnik i kasnije učitelj radio je u Nijemcima, Županji i Novoj Gradiški, a od 1852. prelazi u vinkovačku Gimnaziju. Bio je prema navodima suvremenika izvrstan učitelj, pedagog i poznavatelj stranih jezika, a prevodio je s njemačkog, francuskog i engleskog (Martinović, 1912: 444; *Napredak*, 1860: 90).

službu. Isticanje javne službe u navedenom je obliku znakovito jer se navodi kao *carski i kraljevski* službenik i namještenik, implicirajući se time kao provoditelj volje centralnih struktura vlasti.²⁷ Takav prvotni istup može svjedočiti o snazi njegova učiteljskoga identiteta, koji se međutim u predstavljenom obliku teško uklapao u napredni narodni narativ sredine 1840. godina kojemu je težio pripadati ili pak o određenom neiskustvu i želji za dodanom validacijom preko isticanja intelektualne službe. Tu je praksu napustio već pri potpisivanju svoje druge pjesme *Danici i bratji slavenskoj* izdane u *Danici* u listopadu 1845., kada usvaja tadašnjem narativu primjereniji oblik *Ivan Filipović, Kopančanin* (Filipović, 1845b: 166), i koji uz oblik samoga imena *Ivan Filipović* ostaje najučestalija pojava njegova potpisa u razdoblju do kraja 1848. Daljnju refleksiju potpisa možemo vidjeti prilikom objave dva posljednja djela u *Danici*, kada u kolovozu 1848. pjesmu *Što je bolje?* potpisuje kao *J. Filipović* (Filipović, 1848a: 142), a pjesmu *Moć pjevanja*, objavljenu u posljednjem izdanju *Danice* pod aktualnim imenom, koristeći samo etnonim *Kopančanin* (Filipović, 1848b: 213–214). Pjesma *Što je bolje?* snažno tematizira beskompromisnu nužnost slavenskog bratstva u kontekstu revolucije i sukoba s Mađarima 1848., stoga ne čudi što je upravo tom prilikom prvi put pribjegao suptilnoj izmjeni svoga imena skraćenicom *J.*, a što jasno upućuje na varijantu *Jovan*. Do izmaka 1848. uz djela objavljena u *Danici*, objavio je još četiri pjesme u *Zori dalmatinskoj* pretežno rodoljubnog i ljubavnog karaktera.

Premda je do 1847. objavio više od deset pjesama u istaknutim preporoditeljskim glasilima, imao je i razvijenu svijest o nužnosti stalnog učenja. U tom duhu prijatelju A. T. Brliću piše da ne smije zaostati za „bivšim saučenikom i za duhom vremena: najviše pako, da po mogućnosti za dom i narod štogod djelovati mogu“ (Lončar, 1955: 405). Posebno se ističe navod u kojemu govori da čita i uči kako bi nadomjestio ono što je zanemario u prvoj mladosti. U tome se kontekstu prvenstveno trudio unaprijediti znanje stranih jezika, posebno uzimajući u obzir da je aktivno započeo raditi s Rieselom na prijevodima za izdanja *Zabavne čitaonice*. Dok je Riesel bio izvrstan poznavatelj francuskog i engleskog, Filipović se trudio savladati osnove ruskog i tim povodom moli prijatelja Brlića da mu u Beču nabavi ruske knjige koje bi mogao iskoristiti za projekt *Zabavne čitaonice* (Lončar, 1955: 405). U konačnici je suradnja Filipovića i Riesela urodila izdavanjem prijevoda *Elizabeta ili prognani u Sibiru* autorice Sophie Ristuad Cottin s francuskog 1847. i *Župnik vakefildski* autora Olivera Goldsmitha s engleskog 1848., gdje je Filipović uglavnom

²⁷ Od svih autora 50-ak pjesama koje su objavljene u *Danici* tijekom 1845., jedino je Filipović prilikom potpisivanja prve pjesme iskoristio službu kao dodatak svome imenu (*Danica*, 1845.). U *Zori dalmatinskoj* objavio je četiri pjesme tijekom 1845. koje je potpisao samo kao *Ivan Filipović* ili skraćeno *I. Filipović*, a što je bila uobičajena praksa za to glasilo (Filipović, 1845c: 257; 1845d: 281; 1845e: 353; 1845f: 361–362).

bio zadužen za uređivanje teksta prijevoda jer nije poznao engleski (Munjiza i Dubovicki, 2023: 118). Prema Narančić Kovač i Milković (2009: 113), djelo *Župnik vakefildski* bilo je iznimka u području prijevoda s engleskog, posebno u pogledu dječje literature, jer se ona javljaju tek krajem 19. stoljeća u hrvatskom prijevodu. Sredinom stoljeća uglavnom su prevladavali prijevodi uskog izbora njemačkih i francuskih autora. Suradnja je s Rieselom za Filipovića stoga bila intelektualno poticajna i nagnala ga je na usavršavanje ruskog jezika radi želje širenja dosega značajne slavenske kulture na hrvatskim prostorima, čime je ponovno obrazovanje stavio u svrhu ostvarenja društvenih ciljeva slavenskoga zblizavanja.

Jedna od posljednjih epizoda u razvoju mladoga Filipovića prije revolucionarnih događanja 1848. bila je ulazak u sferu pitanja vjerskog indiferentizma, a što ga je pratilo u nekoliko eksponiranih slučajeva tijekom narednih desetljeća i obilježilo lik i djelo kod dijela suvremenika. Naime, 20. ožujka 1847. u *Danici* objavljuje pjesmu *Rěč mladoj bratji* u kojoj se bavi vjerskim razlikama među Slavenima i ističe da one ne trebaju štetiti slavenskoj slozi jer je svaka vjera dar od Boga²⁸ i time sama po sebi predstavlja ispravan put k spasenju:

...

Slozi ništa neškodimo,
Razno Boga što slavimo;
    Ako svētom Bog upravlja,
    Razne i vĕre on dostavlja;
A koi od njih krivo sudi,
Boga istog u njih kudi.

Ako ima providnosti,
A ono 'e dar nje od milosti
    Vĕra, ukojoj čovĕk s' rodi,
    Da k spasenju u njoj brodi;
A koi sumnji, tako da je,
Providnost nepriznaje.

Što brat drugčie Boga štima,
Brat sbog toga jal neima;
    Hrista cerkva makar čija,
    Svagdĕ Božja slava sija;
Svak cilj razne pute ima,
Vĕri u svakoj Bog se štima.

Slozi dakle neškodimo,
Razno Boga što slavimo;

---

²⁸ Stihovi „Vĕra ‘e svaka dar od Boga, Svetost pĕrva za svakoga“ bili su i posebno istaknuti na naslovnici dvanaestog izdanja *Danice* 1847., mjestu gdje su se inače stavljali poznatiji stihovi domaćih i stranih autora (*Danica*, 1847: 45).

Věra 'e svaka dar od Boga,
Svetost pěrva za svakoga:
Al sa věram razlicima
Jedan jezik dó 'e nam svima. (Filipović, 1847: 45)
...

Iz navedenih se stihova iščitava da Filipović već u razvojnoj fazi pokušava ponuditi i određeno vjersko-religijsko rješenje pitanja (pan)slavenskog ujedinjenja stavljanjem religije u relativiziran položaj u odnosu na druge integracijske čimbenike, ujedno ne umanjujući samu važnost *vjere* kao takve i potrebe za spasenjem pojedinca. Upravo je u tom duhu uputio i oštre kritike na račun svoga bivšeg vjeroučitelja Franje Sebastijanovića, a koji je prema njegovu viđenju previše inzistirao na katolicizmu i time stvarao razdor među katolicima i pravoslavicima u Vinkovcima. Premda je taj prvi istup u pogledima vjere ostao bez javnih osuda crkvenih krugova i/ili konkretnih posljedica za njegovu osobu, on je jasno iscrtao Filipovićev idejni razvoj. Međutim, istup nije promaknuo Andriji Torkvatu Brliću koji ga je snažno tim povodom kritizirao u privatnoj korespondenciji i direktno optužio za slavljenje potpunog indiferentizma kojeg je smatrao najvećim neprijateljem sloge i grobom čovječanstva. Filipović je stoga već tada morao biti svjestan mogućih kritika i reakcija na priložene argumente, a koje su se u konačnici počele ostvarivati nakon izdavanja djela *Malom tobolcu* 1850. Neuspjeh utjecaja na Filipovićeve stavove, premda se u pismu odgovora u veljači 1848. sam Filipović načelno prijateljski s njim složio (Lončar, 1955: 405), Brlić je 1852. i osobno osjetio kada je postao središnji akter afere oko osuđenoga i povučenoga *Obćeg Zagrebačkog kolendara* jer je kao urednik na povjerenje i bez čitanja propustio članak prijatelja Filipovića u kojemu su izneseni upravo sporni stavovi o vjeri (Švooger, 2012: 74–75).

ZAKLJUČAK

Tijekom prva dva i pol desetljeća života mladi je Filipović bio obilježen kontekstom Slavonske vojne krajine, njezinim vojnim i obrazovnim strukturama i utjecajem lokalnoga ilirskog intelektualnoga kruga. Prvi čimbenik razvoja svakako pronalazimo u njegovoj obitelji, istaknutoj u lokalnom krajiškom mikrokozmosu, i ranome životu i obrazovanju u Velikoj Kopanici gdje je kao sin učitelja trivijalne škole pohađao školu na njemačkom jeziku i prema očevoj želji bio upućen na daljnje obrazovanje za učitelja. Unatoč germanizaciji i strogim vojnim uvjetima, kao gimnazijalac u Vinkovcima ulazi neposredno u ilirski krug Slavonske vojne krajine preko prijateljstva sa starijim sinom Ignjata Alojza Brlića, Andrijom Torkvatom, i zatim Matom Topalovićem koji je u Vinkovcima privremeno služio kao vojni kapelan. Time ključne formativne godine provodi prihvaćajući ilirske ideje koje su u mnogo-

čemu odredile njegov daljnji životni put i razvoj. Proces intelektualnoga sazrijevanja započinje u Mitrovici s oduševljenim prihvaćanjem predodređenoga učiteljskog poziva u kojemu pronalazi smisao i mogućnost daljnjega djelovanja i promoviranja svojih temeljnih društveno-političkih ideja i načela. Četverogodišnja promatrana novogradiška epizoda obilježena je bliskom suradnjom s istaknutim intelektualcem Mijatom Rieselom i ulaskom u prostor javnoga djelovanja objavljivanjem prvih domorodnih pjesama, čime mladi Filipović dočekuje revolucionarna događanja kao već prepoznatljivi slavonsko-krajiški intelektualac, preporoditelj i ilirac, pokazujući spremnost prema radikalnijim istupima i zauzimajući čvrsta stajališta usprkos kritikama najbližih suradnika.

Neobjavljeni arhivski izvori

Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatski, Hrvatski državni arhiv Zagreb. Signatura: HR-HDA-1450, svitak D-1503, ZM-54/286, GIR 7.

Zbirka rukopisa i starih knjiga, Rukopisna ostavština Ivana Filipovića, fond R 3399.

Spomenica škole za pučku učionicu u Velikoj Kopanici 1764. – 1964. Arhiv Osnovne škole „Ivan Filipović“ u Velikoj Kopanici.

Allgemeine Schulordnung, für die deutschen Normal=Haupt=und Trivialschulen in Sammlichen Kaiserl. Königl. Erbländer. d. d. Wien den 6ten December 1774. Digitalizirani izvor: <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/pageview/1946006> (pristupljeno 5. rujna 2023.)

Objavljeni arhivski izvori

Lončar, Lj. (1955). Iz korespodencije Ivana Filipovića. U: Grga, N. (ur.) *Starine, knj. 45.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 389-469.

Cuvaj, A. (1910). *Grada za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas (1834. – 1851.), knjiga III.* Zagreb: Odjel za bogoštovlje i nastavu, Kraljevska hrvatsko-slavonska-dalmatinska Zemaljska vlada.

Artuković, M., Švoger, V., Orban Kljajić, M. (2015). *Korespodencija Andrije Torkvata i Ignjata Brlića.* Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Popis literature

Brešić, V. (1998). Filipović Heldentalski, Adam. *Hrvatski biografski leksikon (1983. – 2024.), mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. (pristupljeno 20. rujna 2023.) <https://hbl.lzmk.hr/clanak/filipovic-heldentalski-adam>

Buzcynski, A. (1997) *Gradovi vojne krajine. Knjiga I-II.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest.

Danica horvatska, slavonska i dalmatinska (1845), br. 1-52.

- Filipović, I. (1845a). Mome rodu o novom godu. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 11 (2), 5-6.
- Filipović, I. (1845b). Danici i bratji slavonskoj. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 11 (42), 165 - 166.
- Filipović, I. (1845c). Krasna dĕva. *Zora dalmatinska*, 2 (33), 257.
- Filipović, I. (1845d). Sebi i dragoj. *Zora dalmatinska*, 2 (36), 281.
- Filipović, I. (1845e). Pĕsma potlim svĕršenog posla. *Zora dalmatinska*, 2 (45), 353.
- Filipović, I. (1845f). Dĕvojkam i gospojam slovinskim. *Zora dalmatinska*, 2 (46), 361-362.
- Filipović, I. (1847). Rĕĕ mladog bratji. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 13 (12), 45.
- Filipović, I. (1848a). Ŗto je bolje?. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 14 (35), 141.
- Filipović, I. (1848b). Moĕ pievanja. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 14 (53), 213.
- Gordon, P. E. (2012). *What is Intellectual History?*. Harvard University: Revised Spring.
- Ileš, T., Trojan, I. (2023). Odjeci preporoda u (knjiŕevnim) priloŕima Slavonskih kalendara Adama Filipoviĕa Heldentalskoga. *Dani hrvatskoga kazališta*, 49 (1), 444 – 459.
- Kaser, K. (1997). *Slobodan seljak i vojnik. Povojaĕeno društvo (1754. – 1881.)*. Knjiga II. Zagreb: Naprijed.
- Marijanović, L. (1996). Kulturno-prosvjetna i preporodna djelatnost profesora i studenata ŕakovaĕke bogoslovije. *Diacovensia*, 4 (1), 109–145.
- Martinović, I. (1912). *Povijesne crtice o ŕkolstvu Brodske pukovnije i brodskeg okruiŕa*. Zagreb: Naklada piŕĕeva.
- Matanović, D. (2006). Nametnuta dvojnost: nastanak slobodnog vojnog komuniteta Vin-kovci (1765. – 1787.). *Scrinia slavonica*, 6, 183–193.
- Matanović, D. (2008). *Grad na granici. Slobodni vojni komunitet Brod na Savi od sredine 18. do sredine 19. stoljeĕa*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podruŕnĕia za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Morat, D. (2013). Intelektualci i intelektualna historija. U: B. Janković (ur.), *Dijalog s povodom 6 – Intelektualna historija*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveĕilišta u Zagrebu, 81–101.
- Munjiza, E. (1994). Javni rad Ivana Filipoviĕa. U: Vrgoĕ, Hrvoje (ur.) *Prosudba djela Ivana Filipoviĕa*. Zagreb: Hrvatski pedagoŕsko-knjiŕevni zbor, str. 35–48.
- Munjiza, E., Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipoviĕ – Organizator hrvatskoga uĕiteljstva i reformator hrvatskoga ŕkolstva*. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku.
- Naraĕić Kovaĕ, S., Milković, I. (2009). Englesko-hrvatske knjiŕevne i kulturne veze u prvom hrvatskom ĕasopisu za djecu, mladeŕ i puk. *Knjiŕevna smotra*, vol. 41, no. 4, p. 111–128.
- Nikiĕ, G. (2003). Prosvjetom do slobode. U povodu 180. obljetnice roĕenja Ivana Filipoviĕa 24. lipnja 1823. – 28. listopada 1895. *Napredak*, 144 (3), 371–382.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga. Ivan Filipoviĕ, Marija i Skender Fabkoviĕ*. Zagreb: Ŗkolske novine.

- Ogrizović, M., Pazman, D., Puževski, V. (ur.) (1974) *Ivan Filipović – učitelj učitelja*. Zagreb: Pedagoško književni zbor.
- Rogić Musa, T., Šeparović, A. (2020 – 2021). Marjanović, Stjepan. *Hrvatski biografski leksikon (1983 – 2023), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2023. Pristupljeno 22. rujna 2023. (<https://hbl.lzmk.hr/clanak/marjanovic-stjepan>)
- Sablić-Tomić, H., Martinovski, M. (2009). Duh vremena i osobna osjetljivost Stjepana Marjanovića. U: Krumes Šimunović, I., *Stjepan Marjanović. Zbornik 200. godišnjice rođenja*. Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod.
- Stančić, N. (2008). Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja. *Cris*, X (1), 6 – 17.
- Šabić, M. (2008). Biografija Andrije Torkvata Brlića. U: Župan, D. (ur.) *Zbornik o Andriji Torkvatu Brliću: radovi znanstveno-stručnog skupa održanog 14. studenoga 2008. u Slavonskom Brodu*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 237–247.
- Šarčević, J. (2006). Poznati učenici i profesori vinkovačke Gimnazije. U: Tomić, Stipe (ur.) *225 godina Vinkovačke gimnazije 1780. – 2005*. Vinkovci: Gimnazija Matije Antuna Reljkovića u Vinkovcima, 63–147.
- Šuba, M. (1974) Mladost Ivana Filipovića. U: Ogrizović, Mihajlo, Pazman, Dragutin, Puževski, Valentin (ur.) (1974) *Ivan Filipović – učitelj učitelja*. Zagreb: Pedagoško književni zbor, str. 32–42.
- Švoger, V. (2012) *Ideali, strasti i politika. Život i djelo Andrije Torkvata Brlića*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Topalović, M., *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2023. Pristupljeno 10. rujna 2023. (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/topalovic-mato>)
- Trstenjak, D. (1897). *Život i rad Ivana Filipovića*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Virč, Z. (2006). Vinkovački Theresianum ili povijest vinkovačke Gimnazije 1780. – 1980. U: Tomić, Stipe (ur.) *225 godina Vinkovačke gimnazije 1780. – 2005*. Vinkovci: Gimnazija Matije Antuna Reljkovića u Vinkovcima, 15–40.
- Vrgoč, H. (ur.) (1994). *Prosudba djela Ivana Filipovića*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Vukasović, A. (2012). Ivan Filipović – otac hrvatskoga učiteljstva (1823. – 1895.). *Bjelovarski učitelj*, 17 (3), 7–26.
- Vukasović, A. (2015). *Likovi istaknutih hrvatskih pedagoga*. Zagreb: Školska knjiga.
- Žigić, O. (1994). Ivan Filipović, hrvatski pedagog i književnik. U: Filipović, Ivan, *Književni tekstovi*. Vinkovci: Slavonica.

Pavao Nujić

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
pnujic@foozos.hr

THE DEVELOPMENT OF SOCIO-POLITICAL VIEWS OF IVAN FILIPOVIĆ UNTIL 1848

Abstract

Being a teacher with broad worldview and awareness of the importance and direct influence of socio-political movements, who grew up in the reality of the Military Border during the Illyrian movement, Ivan Filipović early on created clear positions and views that he held relatively firmly throughout his entire professional life. At the center was Illyrianism, which characterized most of his public activities and appearances, and strongly influenced his professional development in the field of education. He welcomed 1848 with its Illyrian spirit, and he voluntarily joined the military units of ban Josip Jelačić. The developmental path of young Filipović leading up to that event can be traced back, starting with early childhood and primary schooling in Velika Kopanica and ending with his initial teaching service. During that period he passed through the headquarters of all three Slavonian Military Border infantry regiments for the purpose of education or teaching job, and was introduced to Illyrian circle. The first stage is related to early family influence and schooling in Velika Kopanica, where his father and mother, as well as uncle Adam Filipović Heldentalski, stand out. The articulation of socio-political views is connected to the Vinkovci period when, as a high school student, he became friends with Andrija Torkvat Brlić and was fascinated by the Illyrian and revivalist movement despite the strict military circumstances and Germanization that prevailed in Vinkovci and the high school itself. The connection of the socio-political and professional moment came during the Mitrovica phase, when he recognized teaching as his life's calling and the possibility of truly spreading national ideas. The last phase of the observed period is related to Nova Gradiška, when, as a teacher's assistant, he took his first steps in public activity through the publication of patriotic poems, thus concluding his early socio-political formative period.

Keywords: Ivan Filipović, 19th century, Illyrianism, national revival, education, Slavonian Military Border

prof. dr. sc. **Igor Radeka**

Sveučilište u Zadru, Odjel za pedagogiju
iradeka@unizd.hr

IVAN FILIPOVIĆ

IDEJNI ZAČETNIK, UTEMELJITELJ I PRVI PREDSEDNIK HRVATSKOG PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNOG ZBORA

Sažetak

Ivan Filipović (1823. – 1895.), preporoditelj hrvatskoga učiteljstva i jedan od ključnih kreatora razvoja naprednoga učiteljskog pokreta, pisac i narodni prosvjetitelj ubraja se među najistaknutije pedagoge iz povijesti pedagogije u Hrvatskoj. Ostavio je dubok trag na različitim poljima pedagogije, školstva te odgoja i obrazovanja u prvoj etapi razvoja tzv. prosvjetiteljske pedagogije u Hrvatskoj (1850. – 1918.).

Najveći je doprinos ostvario iniciranjem, utemeljenjem i vođenjem Hrvatskog pedagoško-književnog zbora – najstarije staleške pedagoške udruge učitelja – kako u Hrvatskoj, tako i na Balkanu. Zbor je prvi i dugo vremena jedini izdavač pedagoških knjiga, udžbenika, pedagoških priručnika i periodike, glavni pokretač usavršavanja učitelja, modernizacije pedagoške teorije i unaprjeđenja pedagoške prakse. U središtu naprednoga Hrvatskog učiteljskog pokreta Hrvatski pedagoško-književni zbor je vrlo značajan i za razvoj drugih istaknutih pedagoških udruga i ustanova – poput Saveza hrvatskih učiteljskih društava, Hrvatskog učiteljskog doma u Zagrebu, Učiteljske knjižnice i čitaonice, Učiteljskog konvikta u Zagrebu, Hrvatskog školskog muzeja i Hrvatskog učiteljskog doma u Crikvenici.

Za kontinuiranog djelovanja od 1871. godine do sada, nezamjenjiv je doprinos Hrvatskog pedagoško-književnog zbora oznanstvenjivanju pedagogije, modernizaciji školstva te odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj. U radu koji slijedi analizira se vodeća uloga Ivana Filipovića u pokretanju i određivanju smjera razvoja Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora.

Ključne riječi: Ivan Filipović, Hrvatski pedagoško-književni zbor, napredak statusa učitelja

RAZVOJ PROSVJETITELJSKE PEDAGOGIJE U HRVATSKOJ

Pedagogija u Hrvatskoj, od svojih početaka pa sve do naših dana, prošla je četiri razvojne etape: (1) razdoblje *prosvjetiteljske* pedagogije (1850. – 1918.),¹ (2) razvoj pluralne znanstvene pedagogije (1918. – 1945.), (3) vrijeme monistički reducirane socijalističke pedagogije (1945. – 1991.) i (4) ponovni povratak pluraliziranom razvoju pedagogije (od 1991. godine).

Za vrijeme prve etape, tzv. prosvjetiteljske pedagogije, prave pedagogijske znanosti u Hrvatskoj još uvijek nije bilo. Nerazvijenu školsku mrežu s lošim statusom učitelja uz pretežno nepismeno stanovništvo pratio je i nedostatak odgovarajuće pedagogijske literature na hrvatskome jeziku. U tom se razdoblju pokreću ključne kulturne i znanstvene ustanove: Matica ilirska/hrvatska 1842. godine, Jugoslaven-ska/Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti 1866. godine, Sveučilište u Zagrebu 1874. godine i dr., koje će biti važne za utemeljenje pedagogije u drugoj etapi njezina razvoja između svjetskih ratova. Zato razdoblje između 1850. i Prvoga svjetskog rata možemo smatrati uvodom u razvoj stvarne pedagogijske znanosti, koja će doživjeti svoju punu afirmaciju između 1918. i 1945. godine.

S obzirom na to da u to vrijeme još uvijek nije bilo profesije pedagoga, ključni akteri razvoja pedagoške, odnosno učiteljske djelatnosti² za vrijeme prve razvojne faze stručnjaci su iz raznih drugih profesija i poziva s dominantnim utjecajem svećenika i učitelja. Uz svoje redovite poslove, oni počinju stvarati neku novu pedagogijsku teoriju u skladu s osobnim i profesionalnim svjetonazorima, sadržajem njihova obrazovanja, kulturnim ishodištima, političkim orijentacijama i dr. Raznolikost osobnih pozicija i različitosti u deontološkim ishodištima između profesije svećenika i profesije učitelja razvili su strukturu tadašnje *prosvjetiteljske* pedagogije koja se temelji na konglomeratu među sobom suprotstavljenih pristupa.

---

¹ Ovo se razdoblje razvoja pedagogije u Hrvatskoj ne može posve poistovjetiti s intelektualnim i duhovnim pokretom prosvjetiteljstva u Europi XVII. i XVIII. stoljeća koje, nasuprot teocentričnoj slici kolektiviziranog svijeta u središte stavlja individualiziranog i sekulariziranog čovjeka koji obrazovanjem slobodno razvija svoje duhovne i tjelesne snage. Međutim, s obzirom da su ključna obilježja ovoga razdoblja u pedagogiji u Hrvatskoj u skladu s europskim prosvjetiteljstvom, ovo razdoblje (uz određene rezerve) možemo poistovjetiti s prosvjetiteljskim pokretom u Europi.

² Nakon tog razdoblja, te osobito poslije Drugoga svjetskog rata, termin *pedagoški rad* sve se češće zamjenjuje terminom *prosvjetni rad*, pri čemu se podrazumijevalo da je svaki prosvjetni radnik osoba koja razvojem znanja i vještina, odgoja i obrazovanja na svom području unosi svjetlost kojom rastjeruje tamu nepismenosti, neznanja, neobrazovanosti i neodgojenosti. Danas je termin *pedagoški* u kontekstu širem od profesije pedagoga zadržao upotrebu još samo u umjetničkim područjima u kojima se npr. glazbeni pedagog ili likovni pedagog razlikuju od akademski obrazovanog glazbenika ili npr. slikara po tome što su oni u svom radu prije svega usmjereni na poučavanje, tj. odgoj i obrazovanje novih naraštaja u tim područjima, dakle na pedagoški rad, za razliku od ostalih glazbenika ili slikara koji su prije svega usmjereni na osobni umjetnički rad i razvoj.

U toj *prosvjetiteljskoj* pedagogiji izmijenile su se prevlasti triju među sobom vremenski odijeljenih i po temeljnim postavkama suprotstavljenih tendencija: nakon apsolutne dominacije teologijske orijentacije u pedagogiji (od sredine XIX. stoljeća do 70-ih godina XIX. stoljeća), dolazi do prevlasti herbartističkog pristupa u pedagogiji (od 70-ih godina do kraja XIX. stoljeća), te na kraju do jačanja reformskih pravaca koji potiskuju herbartizam (od početka XX. stoljeća do Prvoga svjetskog rata). Dominacija svake od tih triju tendencija značila je njezin najveći utjecaj u spomenutim razdobljima uz istovremeno djelovanje ostalih dviju tendencija, samo sa skromnijim utjecajem.

Početak sustavnoga razvoja teorije odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj, u prva dva desetljeća ove etape, snažno je zakriljen teologijskom orijentacijom njezinih vodećih predstavnika (Stjepana Ilijaševića, Stjepana Novotnyja, Martina Štiglića i dr.), toliko snažno da se može reći kako su teleologijska i epistemologijska uporišta njihove pedagogije sastavni dio njihova teologijskoga sustava. U to vrijeme, kada je nadzor nad školama još uvijek u rukama Katoličke crkve,³ spomenuti vodeći teoretičari pedagogije objedinjavali su u isto vrijeme vrlo važne crkvene i pedagogijske dužnosti vjeroučitelja, školskih nadzornika i dr. Zbog kroničnog nedostatka pedagogijske literature na hrvatskome jeziku, pišu udžbenike i priručnike za pedagogijsko i didaktičko-metodičko osposobljavanje školskih nadzornika u duhu teologizirane pedagogije, koji se koriste i za obrazovanje učitelja u učiteljskim školama. Ova faza završava u 70-im godinama XIX. stoljeća s početkom procesa sekularizacije školstva, koji je pokrenut *Zakonom ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* donesenim 1874. godine.⁴

Od 70-ih godina XIX. stoljeća započinje prevlast herbartističkog normativnog pristupa pedagogiji (s dominantnim utjecajem Stjepana Basaričeka, Josipa Škavića, Antuna Tunkla i dr.). Ključna namjera uvođenja herbartizma u Hrvatsku, u to vrijeme je zamjena teologizirane katoličke pedagogije spomenutih prethodnika s pedagoških katedri u učiteljskim školama suvremenijim pristupom, stvaranje znanstveno utemeljenih udžbenika pedagogije te pokretanje procesa sekularizacije cjelokupne teorije odgoja i obrazovanja.⁵ Najveći doprinos uvođenju herbartizma u

³ U to vrijeme središnja vlast Austro-Ugarske Monarhije, kao i njene niže razine oblasnih (zemaljskih / pokrajinskih) vlasti, još uvijek imaju Ministarstvo/Odjel za bogoštovlje i nastavu. O radu Odjela za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju toga doba može se vidjeti više u radu Rajke Bućin iz 2014. godine.

⁴ O značaju ovog naprednog zakona za pučke škole može se vidjeti više u radu Sonje Gaćine Škalamera iz 2014., a o načinu provedbe i značaju tog zakona za područje Vojne krajine u radu Zlate Živaković-Kerže, Marije Benić Penava i Zvezdane Penava Brekalo iz 2022.

⁵ Prodor pedagogijske teorije Johanna Friedricha Herbarta u Hrvatsku prije svega je podržavao Hrvatski učiteljski pokret sa svojim ključnim pedagogijskim institucijama toga doba – časopisom *Napredak* i Hrvatskim pedagoško-književnim zborom. Zbor 1873. godine otkupljuje do tada

Hrvatskoj dao je Stjepan Basariček. Njegov četverotomni udžbenik pedagogije⁶ zasnovan na herbartističkoj pedagogiji, objavljuje Hrvatski pedagoško-književni zbor. Basariček je sadržaj pedagogije u tom svom udžbeniku utemeljio na teoriji osnivača pedagogije Johanna Friedricha Herbarta⁷ i njegovih sljedbenika uz upotrebu još nekih autora, poput Johanna Heinricha Pestalozzija, Friedrich Dittesa i dr. Svojim udžbenicima značajno je unaprijedio kompetencije učitelja. Ovako postavljen pedagojski sustav ispunio je svoju namjenu – ušao je na pedagojski nerazvijeno područje i iz učiteljskih škola istisnuo teologizirane udžbenike pedagogije spomenutih prethodnika. Preko znanstveno utemeljenog obrazovanja učitelja, herbartizam je zavladao i pedagoškom praksom, odnosno dobro strukturiranim načinom poučavanja u školama. Štoviše, njegov se utjecaj proširio i na širu regiju – istovremeno su se udžbenici upotrebljavali i u Bosni i Hercegovini, a nakon prijevoda na bugarski jezik i u bugarskim učiteljskim školama (Franković, 1971: 24–25). U više od pedeset godina dominacije hrvatskim učiteljskim školama objavljeno je 25 više ili manje prerađenih izdanja ovog udžbenika.

Spomenute perjanice Hrvatskog učiteljskog pokreta⁸ najzaslužnije su za uvođenje herbartizma, ali i za njegovo skorašnje potiskivanje reformskom pedagogijom. Dva su razloga brzom napuštanju tradicionalnog pristupa pedagogiji, s kojim je započela njezina znanstvena afirmacija u Europi: s jedne strane, herbartizam je u Hrvatsku stigao u vrijeme kada je Europa već pod snažnim utjecajem reformske

---

privatni časopis *Napredak* i nastavlja ga objavljivati kao vodeći časopis progresivnih učitelja koji je najznačajniji utjecaj imao prije Drugoga svjetskog rata.

⁶ Prvo izdanje četverotomnog udžbenika pedagogije Stjepana Basaričeka objavio je Hrvatski pedagoško-književni zbor: Pedagogija I. dio: Uzgojoslovje (tj. Opća pedagogija) 1880., Pedagogija II. dio: Obće obukoslovje (tj. Didaktika) 1882., Pedagogija III. dio: Posebno obukoslovje (tj. Metodika) i Pedagogija IV. dio: Povijest pedagogije 1881. godine. Dugo vremena, sve do 70-ih godina XX. stoljeća, pedagoško obrazovanje nastavnika svih profila bilo je nezamislivo bez ovladavanja svim navedenim četirima područjima pedagogije.

⁷ Pedagogija za Johanna Friedricha Herbarta je normativna znanost. U svom programatskom djelu *Opća pedagogija izvedena iz svrhe odgoja*, objavljenom 1806. godine, dijeli praktičnu od teorijske pedagogije koja treba odgovarati na pitanja prakse. Pedagojsku teoriju temelji na etici i psihologiji, kao pomoćnim znanostima, a pedagošku djelatnost dijeli na upravljanje, nastavu i stegu. Smatra da je glavna svrha odgoja inteligentna primjena pedagogije na preobrazbi individualnosti u karakter, te da je najviše dostignuće u odgojnom djelovanju postizanje vrline. Herbart je zastupao mišljenje da između crkve i škole trebaju vladati prijateljski odnosi, iako nije dopuštao da crkva ima prednost i vodstvo u školstvu.

⁸ Progresivni Hrvatski učiteljski pokret, koji je okupljao napredne učitelje koji su djelovali u skladu sa Hrvatskim narodnim preporodom, imao je za cilj: osboditi pučku školu od crkvenog tutorstva, poboljšati materijalni položaj, regulirati pravni položaj te podići društveni ugled učitelja, zainteresirati narod za školu i prosvjetu, općim i pedagoškim usavršavanjem osposobiti učitelje za njihovu ključnu rodoljubnu i profesionalnu ulogu toga doba – prosvjećivanje, kulturno i gospodarsko podizanje te nacionalno ujedinjenje u obrani od germanizacije i mađarizacije, zajedno s borbom protiv ekonomskog izrabljivanja. (Franković, 1971: 17)

pedagogije, koja je nastala na kritici normativne pedagogije herbartizma; s druge strane, pojava herbartističke pedagogije u Hrvatskoj nije rezultat prirodnog procesa razvoja pedagoške znanosti, nego predstavlja taktički prosvjetno-politički potez naprednog dijela učiteljstva okupljenog oko Hrvatskog učiteljskog pokreta (Franković, 1971: 24). U to isto vrijeme Hrvatski pedagoško-književni zbor objavljuje djela Friedricha Dittesa,⁹ Johanna Heinricha Pestalozzija¹⁰ i drugih autora, koji nisu u skladu s herbartizmom. Međutim, kako su ti autori u Francuskoj, Njemačkoj, te posebice u Hrvatskoj, bili napadani zbog liberalizma,¹¹ pokušaj njihove afirmacije kroz pedagoške udžbenike u tadašnjim hrvatskim učiteljskim školama bio bi osuđen na propast.¹²

S obzirom na to da su predstavnici Hrvatskog učiteljskog pokreta ključnim za razvoj nacionalne pedagogije i školstva smatrali istiskivanje iz učiteljskih škola teologizirane udžbenike pedagogije, odlučili su se za kompromisno rješenje – uvođenje

⁹ Primjerice, Ivan Filipović piše: „Dittes je kao pedagog jedan od prvih i najzaslužnijih muževa, a kao čovjek velik poštenjak, te ga zato bečko učiteljstvo izvanredno štuje i ljubi. Nu i kao starešinu hvale ga dobrom dušom, iskrenim i gorljivim zastupnikom i braniteljem interesâ sebi podčinjenoga učiteljstva; jednom riječju: Dittes je bečkim učiteljem uzor pedagoga, ravnatelja i čovjeka.“ (1870: 195)

¹⁰ Zajedničko Pestalozziju, Dittesu i drugim autorima čija djela tada prevodi Hrvatski pedagoško-književni zbor jest što se u doba neohumanizma svojom pedagoškim teorijom zalažu za svjetovni odgoj i pedagogiju izvan bilo kakvog političkog i vjerskog utjecaja, za obespravljene i siromašne, za uspostavu pravednijeg poretka.

¹¹ Knjiga *Emil ili o odgoju* Jean-Jacques Rousseaua, idejnog preteče enciklopedizma, prosvjetiteljstva i temeljnih vrijednosti građanskoga društva zbog deizma i izravnog zalaganja za sekularizaciju odgoja i obrazovanja spaljivana je prije Francuske građanske revolucije na pariškim trgovima. O odnosu prema ovoj knjizi u Hrvatskoj i o sukobima koje je ona izazvala bit će više riječi u nastavku ovog teksta pod naslovom „Rad Hrvatskog pedagoško-književnog zbora za upravljanja Ivana Filipovića“.

¹² U prilog tezi da je odabir herbartovskog pristupa u pedagogiji bio svjestan kompromis kojim se željela postići sekularizacija pedagogije u učiteljskim školama, te da je Basaričekova pedagogija rezultat pragmatičkog gledanja na stanje prosvjete i školstva u Hrvatskoj i dogovora unutar Hrvatskog učiteljskog pokreta, postoje još tri argumenta. 1) unatoč dominaciji herbartizma, u to vrijeme Hrvatski pedagoško-književni zbor ne objavljuje prijevod niti jednog Herbartovog djela. Tako su se učitelji u Hrvatskoj, osim vrlo malog broja onih koji su mogli čitati izvorna djela na njemačkom jeziku, upoznavali s Herbartovom pedagogijom prije svega preko Basaričekovih udžbenika koji su bili prilagođeni domaćoj upotrebi, te su tijekom izlaženja njegovih 25 izmjenjivanih i dopunjavanih izdanja modificirani uz sve veću prisutnost reformskih ideja. Očito je da herbartistička teorija nije bila krajnji cilj. 2) Basaričekov prvi udžbenik *Teorija pedagogije ili nauk ob uzgoju*, objavljen 1876. godine, napisan je pod utjecajem niza značajnih pedagoga – posebice Friedricha Adolfa Wilhelma Diesterwega – ali ne i Johana Friedricha Herbarta. Da se ne radi o Basaričekovim *ranim radovima* koja su potom zamijenila zrelija pedagoška razmišljanja u skladu s herbartovskim pristupom pokazuju njegovi kasniji, *zreli radovi* u kojima se okreće pozitivizmu i drugim stajalištima novije pedagogije. 3) Na kraju, to potvrđuje i Basaričekov način uređivanja *Napretka* od 1895. do smrti 1918. godine, kada uz ponešto radova herbartističke provenijencije objavljuje sve više rasprava domaćih predstavnika *reformске pedagogije* (poput Paje Radosavljevića, Jure Turića, Ljudevita Dvornikovića, Davorina Trstenjaka i dr.), rodonačelnike nekih novih pristupa u pedagogiji s kritičkim odmakom od herbartizirane normativne pedagogije.

herbartizirane pedagozijske teorije, prožete religioznim ciljem i sadržajem, koja je u isto vrijeme imala koherentnu, autonomnu, znanstvenu strukturu. Tako pojednostavljena teorija – prilagođena hrvatskim prilikama i relativno niskom pedagoškom stupnju obrazovanja hrvatskoga učiteljstva – bila je prihvaćena. Usprkos tome, utjecaj herbartizma na razvoj pedagogije u Hrvatskoj bio je znatno slabiji od zemalja u okruženju, pa i onih s kojima je Hrvatska kasnije dijelila istu državnu zajednicu – poput Slovenije.¹³

U prva dva desetljeća XX. stoljeća pedagogija je u Hrvatskoj pod sve snažnijim utjecajem reformskih strujanja. Zasluga je to sve većeg broja pedagoga koji su sveučilišne studije završili u inozemstvu pod utjecajem *nove škole* i *nove pedagogije* (poput Paje Radosavljevića i Jure Turića), kao i onih koji su napajani suvremenom inozemnom reformskom pedagozijskom literaturom (Davorin Trstenjak, Ljudevit Dvorniković i dr.). Zahvaljujući njima, pedagogija se u Hrvatskoj počinje reformirati, iako u to vrijeme još nedovoljno snažno i sistematizirano da bi do kraja zamijenila herbartistički normativni pristup. To će se dogoditi u sljedećoj etapi, između svjetskih ratova. Paralelno s tim procesom, u drugoj se etapi nastavlja borba za sekularizaciju školstva, širenje školske mreže i jačanje učiteljskih škola, bolji status učitelja, razvoj prethodno navedenih temeljnih znanstvenih i kulturnih ustanova te početak sveučilišnoga obrazovanja u pedagogiji,¹⁴ uz dodatno širenje pedagozijske izdavačke djelatnosti. Sve su to pretpostavke oznanstvenjivanju pedagogije, koje će uslijediti između svjetskih rezova.

Za razdoblja *prosvjetiteljske* pedagogije u Hrvatskoj, od sredine XIX. stoljeća do Prvoga svjetskog rata, nastala je pedagozijska literatura koja je prije svega bila namijenjena učiteljima i široj čitalačkoj publici bez želje za izgradnjom koherentne teorije odgoja. Dobar dio te literature stvaran je bez znanstvenih pretenzija i originalnosti, radi prosvjećivanja širokih narodnih masa. Značajan doprinos dala su u tom pogledu brojna samostalna djela i časopisi poučnoga karaktera za mladež i odrasle, koji su objavljeni u tom razdoblju.¹⁵

---

¹³ O bogatom i višeslojnom utjecaju herbartizma na razvoj pedagogije u Sloveniji vidjeti više u: Protner, 2001.

¹⁴ Prvi studij pedagogije u Hrvatskoj pokrenut je 1928. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (vidjeti o tome više u: Previšić i sur., 2003).

¹⁵ Zadržat ćemo se u ovom radu samo na analizi prve etape razvoja pedagogije u Hrvatskoj, koja je značajna za razumijevanje djelovanja Ivana Filipovića – suvremenika toga doba i sudionika tih događanja. Cjelokupni razvoj pedagogije u Hrvatskoj kroz sve četiri etape, koje su navedene na početku ovoga poglavlja, predstavljen je u članku Igora Radeke pod naslovom *Reformaska pedagogika* v procesu razvoja pedagogike na Hrvaškem, koji je objavljen u vodećem slovenskom pedagozijskom časopisu iz Ljubljane *Sodobna pedagogika* 2007. godine.

ZNAČAJ IVANA FILIPOVIĆA ZA RAZVOJ *PROSVJETITELJSKE* PEDAGOGIJE U HRVATSKOJ

U navedenim praktičnim (pedagoškim) i teorijskim (pedagogijskim) prilikama djeluje Ivan Filipović. S obzirom da u članku ograničenog opsega, koji je primjeren zborniku radova¹⁶ nije moguće prikazati cjelokupni opus Ivana Filipovića te vrednovati njegov značaj za razvoj pedagogije u Hrvatskoj, u ovom ćemo se radu fokusirati samo na njegov doprinos kojeg je ostvario iniciranjem i pokretanjem, organiziranjem i utvrđivanjem sadržaja rada Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Ta je organizacija bila multiplikator modernizacije hrvatskoga učiteljstva i razvoja Hrvatskog učiteljskog pokreta, pri čemu je odigrala vrlo važnu ulogu u tranziciji iz teologizirane pedagogije preko herbartističke normativne pedagogije do recentnih (ne samo europskih, nego tada, već i svjetskih) pedagogijskih strujanja – koji će uslijediti između svjetskih ratova – i to u razmjerno kratkom razdoblju, duljine jednog čovjekova života.

Zapažen je doprinos pedagogijskih misli Ivana Filipovića razvoju nacionalne pedagogije, dječje književnosti i publicistike. Presudan je utjecaj ostvario na pedagoškom preporodu učiteljskoga staleža, kojeg je osobno pokrenuo, bitno je utjecao na prosvjetnu politiku izradom prvog školskog zakona, koji je ušao u saborsku proceduru, izuzetno su vrijedni njegov učiteljski rad i posao školskog nadzornika, a vrlo velik doprinos ostvario je i osnivanjem brojnih udruga i organizacijom hrvatskih učiteljskih skupština.

Bez obzira na doprinose na svim tim područjima, koje je teško čak i nabrojiti, a da se pritom neki važan ne propusti, sâmo fokusiranje ovoga članka sâmo na Hrvatski pedagoško-književni zbor omogućit će dobar pregled pedagoškog i pedagogijskog rada, kao i osobnih preferencija Ivana Filipovića. Iako se ne navodi među ključnim autorima koji su tada bili udarna špica prve etape razvoja pedagogiju u Hrvatskoj, na temelju 'pozadinskog' djelovanja preko Hrvatskog pedagoško-književnog zbora u užem smislu i Hrvatskog učiteljskog pokreta u širem smislu, kao i utjecanjem na ključne nositelje razvoja toga doba, može se zaključiti da je Ivan Filipović ostavio neizbrisiv, presudno važan trag u razvoju pedagogije, školstva te odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj. Pedagoške i pedagogijske prilike toga doba ne mogu se rekonstruirati niti adekvatno evaluirati bez uzimanja u obzir doprinosa Ivana Filipovića.

---

¹⁶ Ovoga puta s vrlo vrijednog skupa, održanog povodom obilježavanja dvjestote obljetnice rođenja Ivana Filipovića.

PROLEGOMENA OSNIVANJU HRVATSKOG PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNOG ZBORA

Nakon Bachova neoapsolutizma (1852. – 1859.), u sklopu organiziranoga rješavanja pitanja zapuštenoga školstva – po uzoru na slične udruge u inozemstvu – Ivan Filipović s Vjenceslavom Maříkom, na načelima strukovne, socijalne i humanitarne solidarnosti, inicira osnivanje Učiteljske zadruge – društva za potporu učiteljskih udovica i siročadi – najstarije učiteljske udruge u Hrvatskoj (Pazman, 1974: 43). Tijekom 25 godina djelovanja (1865. – 1891.) Zadruga je dobrotvornim radom pomagala školovanje djece preminulih učitelja te je sudjelovala u izgradnji učiteljskih ustanova i inicirala osnutak drugih učiteljskih udruga (Gaćina Škalamera, 2017: 571).

No, Ivan Filipović, kao „glavni buditelj i usmjeritelj staleške svijesti hrvatskoga učiteljstva“ (Šetić, 2011: 357) ubrzo uviđa da ona nije dovoljna za rješavanje mnogih gorućih pitanja školstva i učiteljstva u Hrvatskoj. Nakon osnivanja Zadruge, prepoznaje potrebu za osnivanjem nove stručne pedagoške organizacije (Bačić, 1971: 347).

Posebno snažnu potrebu za novom organizacijom naglašava neuspješna provedba inicijative za donošenje prvog modernog školskog zakona. Naime, zajedno s predstavnicima Učiteljske zadruge – prije svega svojim najbližim suradnikom i prijateljem Skenderom Fabkovićem, te Antunom Trgolićem, Vjenceslavom Maříkom, Ljudevitom Modecom, Josipom Posavcem, Ivanom Šahom i Ferdinom Vuksanovićem – Ivan Filipović te iste 1865. godine (kada osniva Zadrugu) podnosi Saboru *Ustav pučke škole u Trojednoj kraljevini* (Gaćina Škalamera, 2014: 101) s namjerom uspostave modernog okvira hrvatskog školstva na tragu naprednih zemalja, s razrađenim nastavnim planom i programom četverorazredne seoske pučke škole s opetovnicom, s uređivanjem školskih plaća i mirovina, s utemeljenjem školskih odbora i školskih ravnatelja izabranih iz učiteljskih redova, s oduzimanjem Crkvenog nadzora nad školom i radom učitelja uz uvođenje svjetovnog nadzora, s osiguravanjem dvaju predstavnika učiteljstva u Saboru i dr. (Dubovicki, Munjiza, 2022: 331–332). Međutim, snažna lobistička skupina konzervativnih krugova na čelu s Katoličkim klerom uspjela je zadržati taj prijedlog zakona na razini resornog saborskog odbora, tako da nikada nije stigao do plenarne sjednice Sabora. Time je produženo tadašnje stanje s dominantnim utjecajem Katoličke crkve na školstvo.

Bez obzira na to što angažman na izradi prvog prijedloga modernog školskog zakona nije bio posve bez koristi, jer je kasnije poslužio kao temelj za izradu *Zakona o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* 1874. godine (Franković, 1971: 13) za banovanja Ivana Mažuranića, tada je Filipoviću

postalo jasno da za značajnije iskorake učiteljstvo treba novu modernu organizaciju preko koje će udruženo djelovati.

Osim toga, Ivan Filipović uviđa da sa završetkom učiteljske škole ne može prestati obrazovanje učitelja, već im je potrebno daljnje samoobrazovanje. Zbog toga želi da ta nova institucija rukovodi daljnjom općom i stručnom naobrazbom učitelja i radi na unaprjeđivanju prosvjetnog rada (Bačić Kranjec, 1965: 101). Zbog svega toga nestor naprednih hrvatskih učitelja Ivan Filipović odlučuje osnovati Hrvatski pedagoško-književni zbor. (Ogrizović, 1980: 55)

Na pitanje što treba učiniti da pučka škola oživi i njome se unaprijedi narod, Ivan Filipović jasno odgovara da je potrebno udruživanje učitelja u društva i zadruge. Zbog toga u djelu *Bečke pedagojske slike* poziva pristaše:

„S toga, braćo, udružujte se, ako vam je stalo da uzvišenomu svomu zvanju zadovoljavate; udružujte se, ako nećete, da ničicami ostanete u svom narodu. Samo udruženi doći ćete do svog ugleda, podići ćete svoj stališ, i koristiti možete velikoj ideji svoga naroda” (Filipović, 1870: 204).

O misiji buduće učiteljske organizacije, pred njezino pokretanje objavljuje:

„Prvi pako i najglavniji rad tih pedagojskih zadruga imao bi biti, da se nastoji oko stvorenja, zaklade za izdavanje pedagojskih spisa”, kojom bi emancipirali svoju knjigu, svoju znanost od sirotinje, da nemoramo kao bogci gledati, je li nam gdje pade koja mrvoljica sa stolova bogataških, nego da slobodno i samostalno na svom polju radimo i napredujemo” (Filipović, 1870: 205).

Na tom tragu, u pismu Basaričeku od 27. studenoga 1870. godine kaže:

„Radi se o tom, da se sklopi stalni pedagoško literarni zbor koji bi radio o izdanju pedagoške biblioteke. Prvi će mu rad biti, da izdade ‚Didaktika’ Komenskova na dvostoljetnu njegovu uspomenu koja se svršuje 15. studenoga 1871. Moguće je da će se iz toga s vremenom izleći i stalno pedagoško-literarno društvo. Možemo li na Vas sigurno računati“ (prema: Ogrizović, 1980: 56).

U tom istom pismu o temeljnom postulatu rada buduće staleške organizacije učitelja piše:

„Uopće ja mislim, da će sav naš rad biti u duhu i smjeru nove slobodoumne pedagogije, pedagogije osnovane na temelju čiste znanosti i zdravoga razuma, i čim bi se od toga pravca odstupilo, ja bih bio prvi, koji bi se iz toga društva isključio. Ja volim ne raditi, negoli laži i bezumlju dvore graditi.” (prema: Lončar, 1955: 397)

Nakon što Basariček prihvaća tu suradnju, Filipović mu odgovara: „S radošću primismo Vaše očitovanje da ste voljni dati se na ozbiljni rad u sporazumku s našim zasad privatnim pedagoško-literarnim zborom“ te dodaje:

„Ja sam na sebe uzeo da izradim osnovu za takovo društvo, a ta će se osnova dakako za odabranije poslati svim u zbor naš pristupivšim članovi da i njihovo mnijenje saznamo, a tek zatim učinit će se daljnji koraci kod dotičnih vlasti“ (prema: Ogrizović, 1980: 56).

U borbu za unaprjeđenje školstva Ivan Filipović udružuje najsposobnije i najborbenije učitelje. Napravio je program od devet točaka – u kojemu govori o svjetovnom nadzoru nad školom, o proširenju preparandija na četiri godine, o uvođenju školske obveze do 14 godina i dr. Program je proširivao i produbljivao (Pazman, 1974: 44), te je na kraju na njegovu temelju inicirao pokretanje „pedagogijsko-književnog zbora“ (Vrgoč, 2007: 15), odnosno „pedagoško-literarnog zbora“ (Trstenjak, 1897: 220), kojega se u najužem, prijateljskom krugu, nazivalo „Hrvatski pedagogijsko-književni zbor“ (Vrgoč, 1996: 212).

Budući da se približavala 200. obljetnica smrti Jana Amosa Komenskog,¹⁷ najprije se u užem, pijateljskom krugu, okupljaju osnivači (tada još privatnog) Zbora oko Ivana Filipovića zbog prevođenje kapitalnog djela, klasika Jana Amosa Komenskog *Didaktika* s češkog jezika. Hrvatski pedagoško-književni zbor ga je objavio 27. srpnja 1871. godine.¹⁸ (Pazman, 1974: 44)

U međuvremenu Ivan Filipović piše pravila Zbora, koja je uz njega potpisalo 12 osnivača – tada već u svojim sredinama istaknutih hrvatskih naprednih učitelja: Mijat Stojanović, Ljudevit Modec, Skender i Marija Fabković, Ante Truhelka, Bartol Fracelj, Janko Tomić, Tomislav Ivkanec, Franjo Stjepanek, Stjepan Basariček, Sebald Cihlar i Mijat Vrbanec.¹⁹ Pravila je odobrila Vlada 30. rujna 1871. godine (Trstenjak, 1897: 221), čime je uspješno završena procedura registracije Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.²⁰ (Vrgoč, 1996: 212) Nakon dugotrajne procedure pripreme, na kraju se to smatra datumom osnivanja Zbora kao javne ustanove.

---

¹⁷ Jan Amos Komenský je rođen 28. ožujka 1592. u Nivnicama, a umro je 15. studenoga 1670. godine u Amsterdamu.

¹⁸ Prevoditelj nije označen, ali je to vjerojatno bio Skender Fabković, kojeg su od milja zvali Amos (Filipović, 1971: 23). Nakon tog prvog izdanja, kojim je započela izdavačka djelatnost Zbora i prije njegova osnivanja, pristupilo se prevođenju latinskog izdanja Komenskove *Velike didaktike*, koja je objavljena 1900. godine, također u izdanju Zbora. Prevoditelj je bio Julije Golik.

¹⁹ Među njima je bio i Vjenceslav Mařík, premda ih jedini iz tehničkih razloga nije potpisao, ali je bio član *Upravljučeg odbora* do prve skupštine Zbora (Franković, 1971: 17; Pazman, 1974: 44; Žalac, 1983: 34). Među suosnivačima Hrvatskog pedagoško-književnog zbora najbliži Filipovićevi suradnici bili su Ljudevit Modec, Skender i Marija Fabković, Stjepan Basariček i Mijat Stojanović (Pazman, 1974: 44), pri čemu mu je među svima njima najbliži Skender Fabković sa suprugom, također učiteljicom Marijom Fabković, rođ. Frechovom.

²⁰ U pismu od 15. listopada 1871. godine Ivan Filipović piše Stjepanu Basaričeku da je Vlada 30. rujna 1871. godine potvrdila Pravila Zbora, pa dodaje: „Pozivate se uljudno, da izvolite doći na društveni skup, koji ćemo 1. studenoga ovdje u Zagrebu držati. Ovdješnji se sučlanovi za stalno nadaju, da ćete kao pravi član pedagogijsko-književnoga zbora svakako nastojati zadovoljiti svojoj patrijotskoj dužnosti“ (prema: Trstenjak, 1897: 221). Svi osnivači su bili ujedno i *pravi* članovi Zbora. Od sljedeće 1872. godine, pa nadalje sve je veći broj *pravih*, ali i *dopisnih* i *počasnih* članova – ne samo iz Banske Hrvatske, odakle je većina, nego i iz Dalmacije i Istre (Šetić, 2011: 359–360).

Kako bi približili učiteljima napredni duh škole, već te osnivačke 1871. godine od 23. do 25. kolovoza Zborovci organiziraju jako dobro posjećenu (s preko 1.000 učitelja i velikim brojem delegacija iz inozemstva)²¹ te među pristalicama snažno podržanu *Prvu obću hrvatsku učiteljsku skupštinu* u Zagrebu pod geslom „Samo slobodna škola može odgojiti slobodan narod!“²²

KONSTITUIRANJE HRVATSKOG PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNOG ZBORA

Na prvoj sjednici Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, koja je održana 2. studenoga 1871. godine, Ivan Filipović je izabran za predsjednika privremenog Upravnog odbora,²³ (Pazman, 1974: 44) te ostaje najistaknutija osoba u Zboru sve do potkraj 1889. godine²⁴ (Štimac, 1971: 574).

²¹ Ivan Filipović je pozvao na Skupštinu i direktora bečkog Pedagogijuma Friedricha Dittesa, koji je došao s nekoliko njemačkih učitelja (Bačić, 1971: 346).

²² Na Skupštini je Ivan Filipović zastupao načelo radikalne emancipacije škole od crkve. „On je htio, da ni vjeronauk ne predaje svećenik u školi nego učitelj. Za ta svoja shvaćanja nije našao pravo razumijevanje ni kod svojih bližih suradnika (M. Stojanovića, Modeca, Basaričeka i dr.)“ (Lončar, 1955: 397). Ta ideja nije imala velikih izgleda da bude prihvaćena u tadašnjoj Hrvatskoj.

²³ Početni ustroj, kriterij izbora i popis prvih predsjednika Zbora sažeto prikazuje Nevio Šetić: „Prvi Upravljajući odbor Hrvatskog pedagoško-književnog zbora formiran je od Zborovih osnivača, nastanjenih u Zagrebu, a sačinjavali su ga: Ivan Filipović kao predsjednik, Tomislav Ivkanec kao tajnik i Ljudevit Modec kao blagajnik. Kasnije su Upravljajući odbori Hrvatskog pedagoško-književnog zbora (od 1872. i dalje) birani na Zborovim skupštinama. Ivan Filipović je obavljao izbornu dužnost predsjednika Zborova Upravljajućeg odbora, a time ujedno i dužnost predsjednika Zbora, četiri puta (izborom 1871., 1875., 1881. i 1887.), Skender Fabković jednom (izborom 1872.), kao i Mijat Stojanović (izborom 1878.) i Ljudevit Modec (izborom 1884.), Josip Stipetić dvaput (1890. i 1897.), također i Tomislav Ivkanec (1894. i 1902.), Stjepan Basariček jednom (izborom 1906.), itd.“ (2011: 359) Dakle, Privremeni odbor, na čelu s Ivanom Filipovićem, upravljao je prvih godinu dana. Nakon toga Hrvatski pedagoško-književni zbor bira sastav svog *Upravljajućeg odbora* na redovitim izbornim skupštinama, koje se organiziraju svake tri godine.

²⁴ Nakon prve godine upravljanja Zborom s pozicije predsjednika privremenog Upravnog odbora, od 1872. do 1875. godine Ivan Filipović je član Upravnog odbora, od 1875. do 1878. predsjednik, od 1878. do 1881. potpredsjednik, od 1881. do 1884. predsjednik, od 1884. do do 1887. potpredsjednik te od 1887. do 1889. predsjednik (Pazman, 1974: 45) U pismu od 5. kolovoza 1872. godine Ivan Filipović poziva Stjepana Basaričeka, zajedno s 13 ostalih osnivača, na glavnu skupštinu Hrvatskog pedagoško-književnog zbora 21. i 22. rujna 1872. godine, kojom će se konstituirati društvo. U pismu navodi: „Ne treba misliti napominjati okolnosti, da će ako samo koji štovani član od skupštine izostane, ne samo držanje glavne skupštine, nego i isti opstanak društva nemogućim postati, jer otkud bi onda bilo pouzdanja i pojeranja prema njemu, ako bi se tim dokazalo, da se ni formalno konstituirati ne može! Dakle prva je i bezuvjetna potreba, da svi sadašnji pravi članovi na ovu prvu skupštinu dođu; pa s toga apeluje ovaj odbor na Vaše patrijotsko čuvstvo, i nada se za stalno, da ćete u svakom slučaju doći i pripomoći, da se postavi valjan temelj opstanku i daljnomu razvitku ped. zbora“ (prema: Trstenjak, 1897: 222). Da bi zaključci bili valjani, trebalo je doći svih 13 članova Zbora iz različitih krajeva Hrvatske, što se i dogodilo, te je održana konstituirajuća sjednica.

Zahvaljujući dobrom rukovođenju i pozitivnoj energiji udruženih učitelja, od samog početka Hrvatski pedagoško-književni zbor je pokazao puni polet i organiziranost, borbenost i požrtvornost. Stalno je dobivao na ugledu svojim mnogobrojnim aktivnostima: rješavanjem brojnih odgojno-obrazovnih problema, zaštitom prava učitelja, aktivnim sudjelovanjem u prosvjetnoj politici, trajnim profesionalnim razvojem učitelja, snažnijim pokretanjem pedagogijske teorije i unaprjeđenjem pedagoške prakse, sustavnom podrškom izdavačke djelatnosti u kojoj se kontinuirano objavljuju prijevodi kapitalnih djela naprednih austrijskih, engleskih, francuskih i njemačkih pedagoga (Jan Amos Komenský, François Rabelais, Johann Heinrich Pestalozzi, Jean Jacquess Rousseau, Herbert Spencer, Friedrich Dittes²⁵ i dr.), kao i domaćih autora – osobito iz područja didaktike i metodika (Skendera Fakovića, Mijata Stojanovića, Stjepana Basaričeka, Ivan Filipović, Davorina Trstenjaka, Tomislava Ivkaneca, Josipa Klobučara, Vicka Adamovića i dr.),²⁶ ali i dječje književnosti,²⁷ (Pazman, 1974: 45; Gaćina Škalamera, 2017: 571) preuzimanjem vlasništva te kontinuiranim izdavanjem najnaprednijeg i najutjecajnijeg pedagogijskog časopisa *Napredak* od 1873. godine i dr.

---

²⁵ Kao aktivni sudionici Ilirskog preporoda Ivan Filipović i Skender Fabković imali su slična pedagoška gledišta koja su razvili pod snažnim utjecajem suvremenih pedagoga Friedricha Adolfa Wilhelma Diesterwega i Friedricha Dittesa, čije su se teorije temeljile na liberalno-demokratskim načelima, (Vukasović, 1971: 81) deizmu i građanskom odgoju (Franković, 1971: 24). Diesterweg je tražio da se ukinu staleške škole i da se osnuje nekonfesionalna, opća pučka škola za svu djecu, borio se za učiteljska prava i oduzimanje crkvi prava nadzora škola, a Dittes je išao još i dalje tražeći potpuno odcjepljenje škole od crkve, tako da ni vjeronauk ne predaju svećenici nego učitelji (Bačić, 1971: 350).

²⁶ Ivan Filipović imao je velik utjecaj na izdavačku djelatnost Zbora. (Pazman, 1974: 46) Budućim članovima izvan Zagreba, prije osnivanja, poslao je pisma kojima ih je želio animirati za objavu svojih djela u izdanju Zbora. Tako Stjepanu Basaričeku piše: „Na temelju Vašega očitovanja ovlašten sam od istoga zbora, umoliti Vas, da nas izvijestite: 1. Kakovo biste Vi djelo na sebe uzeli, da ga za dvije godine izradite? A ako se sami na štogod zakaniti ne možete, je li 2. onda na to pristajete, da Vam zbor odavde kakav posao odredi? Nadalje mi ovdje nalazeći se članovi obrekosmo, da ćemo svaki svoje prvo djelo pokloniti zakladi, koja treba da se osnuje za izdavanje pedagogijskih djela. Izjavite se i Vi, da li ste na tu žrtvu pripravnici; a mi to očekujemo od svakoga, koji stupi u naš zbor“ (Trstenjak, 1897: 220–221).

²⁷ Nakon prestanka izlaženja prvog hrvatskog časopisa za mladež *Bosiljak* (1864. – 1868.), kojem je prvi izdavač bio Ivan Filipović, 1873. godine Zbor pokreće izdavanje lista za djecu *Smilje* – s kojim također surađuje i Ivan Filipović, a 1878. osniva *Knjižnicu za mladež*, u kojoj su kontinuirano objavljuvana djela za djecu i mladež. Zbog tog angažmana neki autori Ivana Filipovića smatraju utemeljiteljem dječje književnosti u Hrvatskoj (prema: Dubovicki, Munjiza, 2022: 328).

RAD HRVATSKOG PEDAGOŠKO-KNJIŽEVNOG ZBORA ZA UPRAVLJANJA IVANA FILIPOVIĆA

Razdoblje iniciranja, utemeljenja i rada Hrvatskog pedagoško-književnog zbora – najstarije pedagoške udruge učitelja, ne samo u Hrvatskoj, nego i na Balkanu – ujedno je i najplodnije razdoblje djelovanja Ivana Filipovića (Vukasović, 2015: 26) i Hrvatskog učiteljskog pokreta. Ostvareni su tada najveći iskoraci u modernizaciji pedagogije, školstva te odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj. U tome je bila presudna uloga Zbora, kao prvog i dugo vremena jedinog izdavača pedagoških knjiga, udžbenika, pedagoških priručnika i periodike te literature za djecu i mlade, usavršavanja učitelja, kao i unaprjeđenja praktičnog pedagoškog rada organiziranjem pedagoških savjeta i uputa iskusnih pedagoga (Bačić, 1971: 347). Do Prvoga svjetskog rata u središtu nakladničke djelatnosti Zbora bila je prije svega pedagojska literatura za učitelje, ali i stručna, kao i dječja književnost. Zbor je učiteljima približavao najpoznatija pedagojska djela različitih naroda i pravaca – od humanizma, racionalizma i romantizma, do pozitivizma²⁸ (Franković, 1971: 22–23).

Na inicijativu Ivana Filipovića (Franković, 1971: 26) Zbor osniva Savez hrvatskih učiteljskih društava, koji potvrđuje svoja pravila 1885. godine, kao krovnu organizaciju koja je objedinjavala i koordinirala rad regionalnih i gradskih učiteljskih društava u borbi za obranu svojih dotadašnjih tekovina.²⁹

Hrvatski pedagoško-književni zbor na čelu s Ivanom Filipovićem u suradnji sa Savezom hrvatskih učiteljskih društava postigao je velike uspjehe organiziranjem triju učiteljskih skupština,³⁰ kao i sudjelovanjem u izradi školskog *Zakona ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* koji je stupio na snagu 1874. godine.³¹ Prema Zakonu se narodne škole dijele na četverogodišnje opće pučke škole s opetovnicama i trogodišnje građanske škole. Osim javnih škola mogu se osnivati i privatne konfesionalne škole, ali javne se

²⁸ Profesor pedagogije na Bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu Martin Štiglic piše 1893. godine u svojoj *Povijesti pedagogije* da su učitelji „pod vodstvom svog prvaka Ivana Filipovića složno radili u liberalnom duhu“ i da je Zbor do tada izdao „preko 60 knjiga, među kojima ima i crkvom zabranjenih, kao Rousseauov *Emil*“ (prema: Franković, 1971: 23).

²⁹ Krajem XIX. stoljeća Savez je okupljao 86 društava iz cijele Hrvatske i Slavonije s 1.468 članova, što je većina u odnosu na ukupno 2.300 učitelja, koliko je tada radilo u osnovnim školama (Franković, 1971: 27).

³⁰ Prva je održana 1871. godine u Zagrebu, druga 1874. u Petrinji, a treća 1878. u Osijeku.

³¹ Godine 1872. ponovno je u Saboru pokrenuto pitanje školskog zakona. U Odbor, sastavljen od učitelja, bili su izabrani Ivan Filipović, Skender Fabković i Ljudevit Modec. Izradili su novi nacrt zakona, ali do plenarne rasprave ponovno nije došlo. Tek za banovanja Ivana Mažuranića napravljen je konačni nacrt, koji se pod pritiskom konzervativnih krugova prilično udaljio od Filipovićeve koncepcije. Bez obzira na to, osigurao je značajan napredak (Franković, 1971: 19).

uzdržavaju iz budžeta, dok crkvene vlasti nadziru samo nastavu vjeronauka. Pučko školstvo je obvezno za svu djecu bez plaćanja školarine. Učitelji su državni činovnici koji dobivaju veću plaću, a učiteljice su po plaćama izjednačene s učiteljima, pravo na mirovinu učitelji(ce) stječu s navršениh 30 godina službe.³² Uz niz dodatnih odredbi Zakon je napravio veliki korak prema modernizaciji školstva i zaštiti učiteljskoga staleža u Hrvatskoj na tragu suvremenih europskih sustava školstva.

Osim toga, vrlo je važan doprinos Hrvatskog pedagoško-književnog zbora na čelu s Ivanom Filipovićem pokretanju brojnih drugih kapitalnih institucija. Zbog toga ga “s pravom možemo smatrati organizatorom hrvatskog naprednog učiteljskog pokreta, inicijatorom i realizatorom svih njegovih institucija u drugoj polovini XIX stoljeća” (Ogrizović, 1980: 91). Među njima se posebno ističu Hrvatski učiteljski dom u Zagrebu (1889),³³ Učiteljska knjižnica i čitaonica (1890),³⁴ Učiteljski konvikt u Zagrebu (1899),³⁵ Hrvatski školski muzej (1901)³⁶, a u njegovu duhu izgrađen je i Hrvatski učiteljski dom u Crikvenici (1913).³⁷ (Vukasović, 2015: 32-33) Sve su to vrlo važne stručne i staleške udruge usmjerene na zaštitu prava učitelja, njihov trajni profesionalni razvoj i aktivno sudjelovanje u prosvjetnoj politici. Od osnutka 1871. do Prvoga svjetskog rata najveći doprinos podizanju statusa, kvalitete rada i obrazovanja učiteljskog staleža među svim tim organizacijama dao je Hrvatski pedagoško-književni zbor.

Odlaskom s dužnosti bana Ivana Mažuranića (1873. – 1880.) završava poletno razdoblje razvoja školstva, kulture i društva u Banskog Hrvatskoj. Pod režimom bana

---

³² Zakon je rađen po uzoru na mađarski i austrijski zakon o osnovnom školstvu iz 1868. i 1869. godine. Bio je prilagođen prilikama u Hrvatskoj, ali je donio i neka originalna rješenja.

³³ Prijedlog za podizanje Hrvatskog učiteljskog doma dao je Ivan Filipović na 12. redovitoj glavnoj skupštini Hrvatskog pedagoško-književnog zbora 1884. godine (Vukasović, 2015: 32). U srpnju 1889. godine u upravu završeni Hrvatski učiteljski dom, kojeg je otvorio Ivan Filipović, preselili su se Hrvatski pedagoško-književni zbor, Savez hrvatskih učiteljskih društava i Učiteljska zadruga (Gollner, 1971: 265).

³⁴ Godine 1882. Ivan Filipović pokreće pitanje otvaranja Pedagoške čitaonice za učitelje, pa to pitanje ponovno aktualizira na glavnoj godišnjoj skupštini Hrvatskog pedagoško-književnog zbora sljedeće godine. Za tu svrhu daruje četiri lista. Na kraju je ona otvorena u okviru Hrvatskog učiteljskog doma godinu dana nakon njegova početka rada (Pleše (1), 1971: 294).

³⁵ Na svečanom otvorenju Hrvatskog učiteljskog doma 1889. godine Ivan Filipović je dao ideju za otvaranje Učiteljskog konvikta. Učiteljski konvikt je izgrađen i otvoren 1899. godine (Žalac (2), 1971: 274).

³⁶ Već Pravilima Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, koje je napisao Ivan Filipović 1870. godine, predviđeno je osnivanje Hrvatskog školskog muzeja. Međutim, zbog prikupljanja novčanih sredstava i osiguranja odgovarajućeg prostora, Muzej je otvoren 1901. – tridesetak godina kasnije (Pleše (2), 1971: 299–306).

³⁷ Inicijativa za izgradnju učiteljskog lječilišta i oporavilišta na moru potekla je iz Hrvatske učiteljske pripomoćne i posmrtno zadruga. Na početku je nazivan Učiteljski sanatorium, a kasnije Vila Ružica. Započeo je s radom 1913. godine (Žalac (1), 1971: 278–279).

Károlya Khuen-Hédervárya (1883. – 1903.) počele su teške borbe za obranu *Zakona ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Važno je za utjecaj tih prilika na vođu Hrvatskog učiteljskog pokreta Ivana Filipovića imati u vidu njegov karakter, kojega detaljno opisuje Davorin Trstenjak u (jedinoj) Filipovićevoj biografiji:

„Filipović uvijek bijaše pun takta. Vazda je izbjegavao svako razdraživanje i zadirkivanje. Vazda je nastojao, da napreduje u svojoj misiji mirno i u prijateljskom duhu; ali kad je tko na tom putu na njega navalio, ili mu zakrčio put, on je neustrašivo, s junačkom voljom ustao na obranu na život i smrt. Nikad on nije izazivao nikoga u boj, ali u obrani svojih svetinja bijaše velik. Obrane su ga krijepile i jačale njegovu moralnu snagu, a osjećajući u sebi, kako moralno raste, bijaše zadovoljan. U takovim borbama on je uvijek stjecao pobuda za nov rad, za nove borbe. Filipović se borio protiv svojih protivnika, kao i osobnih neprijatelja vazda na otvorenu polju, iskreno i plemenitim sredstvima, a nije trpio himbe, lukavštine, opsjenjivanje, zavaravanje, prostih doskočica i busije ni u borbi protiv najprostijih napadača. Boreći se vazda za svetu stvar služio se uvijek svetinjama“ (Trstenjak 1897: 161).

Kao beskompromisni, radikalni i neskriveni protivnici reakcionarnog političkog djelovanja, ubrzo nakon preuzimanja banske službe Khuen-Héderváryja su umirovljeni Skender Fabković (1885) i Ivan Filipović (1886), “dvije najjače ličnosti naprednog učiteljstva, ali njihov je utjecaj još snažan u PKZ-u i Savezu učiteljskih društava.”³⁸ (Lončar, 1955: 399) Bez obzira na to što su oni zadržali ugled i utjecaj u cijelom Hrvatskom učiteljskom pokretu, uključujući Hrvatski pedagoško-književni zbor kao njegovu stožernu snagu, time je zadan veliki udarac učiteljskim organizacijama.

Napredno učiteljstvo s Ivanom Filipovićem na čelu na kraju „je 1888. moralo uzmaknuti pred silom – donesen je nov zakon, kojim su ukinute mnoge odredbe Zakona od 1874. godine” (Franković, 1971: 21), počelo je osnivanje škola s mađarskim i njemačkim nastavnim jezikom, prava učitelja su smanjena, a plaće snižene (Lončar, 1955: 399).

Oснаženi podrškom vlasti, sljedeće godine konzervativni krugovi na čelu s visokim Katoličkim klerom oštro su reagirali na objavu treće knjige *Emila ili o odgoju* Jean-Jacques Rousseaua,³⁹ koji je izašao u izdanju Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.⁴⁰ Duhovni stol, kao središnje upravno i savjetodavno tijelo

³⁸ Za vrijeme socijalističke Hrvatske (i) nacionalne udruge u području školstva (Hrvatski pedagoško-književni zbor i Savez hrvatskih učiteljskih društava) izgubile su iz svojih naziva „hrvatsko“ nacionalno obilježje, te su se nazivali Pedagoško-književni zbor i Savez učiteljskih društava.

³⁹ Sve tri Rousseauove knjige, koje su objavljene pod naslovom *Emil ili ob uzgoju*, izlazile su u izdanju Zbora godinu za godinom: prva 1887. godine, druga 1888. godine i treća 1889. godine. Ostale su neobjavljene još dvije knjige, ovog za pedagogiju, ključnog djela francuskog naturalista Jean-Jacques Rousseaua.

⁴⁰ Rousseauovo filozofijsko-religijsko deističko uporište, koje se temelji na naturalističkom odbacivanju nadnaravnog svijeta, polazi od toga da postoji Bog kao stvoritelj svijeta, ali da nakon njegova

Zagrebačke nadbiskupije, žestoko je napao Hrvatski pedagoško-književni zbor, kojem je predsjednik bio tada Ivan Filipović. Energično su zahtijevali da se *Emil* izbaci iz svih knjižnica osnovnih i srednjih škola, te da se raspusti Hrvatski pedagoško-književni zbor kao institucija koja ne djeluje u skladu s Katoličkom crkvom (Bačić, 1971: 340).

Ivan Filipović nije tada bio u Zagrebu. Uz pomoć nekih svojih pouzdanika u Upravnom odboru, (Franković, 1971: 21) Katolički kler prisutne je čelnike Zbora prisilio na uzmak, te oni objavljuju pokajničku izjavu u novinama. Ivana „Filipovića razjedi taj kukavički postupak Zbora“ (Lončar, 1955: 399) te 12. studenoga 1889. godine zbog toga podnosi ostavku na mjesto predsjednika, a nakon njega 5. prosinca 1889. godine Skender Fabković podnosi ostavku i na mjesto potpredsjednika Hrvatskog pedagoško-književnog zbora.

Novo Filipovićevo razočaranje uslijedilo je 1892. godine. Nakon što su učitelji, članovi Skupštine Saveza hrvatskih učiteljskih društava ponovo predložili Ivana Filipovića za predsjednika, neke istaknute vođe Hrvatskog učiteljskog pokreta, znajući za negativan stav vlasti o njemu, odbijaju ući s njim u Odbor. „Kad je on to vidio, zahvali se na predsjedništvu, predloži za predsjednika Basaričeka i stari odbor pristade uz njega“ (Lončar, 1955: 399). Nakon toga Filipović napušta i Savez (Franković, 1971: 349). Bio je to veliki gubitak kojim su narušeni, ali ipak nisu zaustavljeni, napredni procesi koje je pokrenuo Ivan Filipović sa svojim suradnicima.

O podjelama među vodstvom Hrvatskog učiteljskog pokreta Vesna Bačić (1971: 349) kaže:

„Teške prilike u Khuenovo doba utjecale su na najbliže Filipovićeve suradnike. Postali su servilni prema vladi, tako da su dvaput razočarali I. Filipovića. Prvo, kad su nakon izdanja „Emila“ J. J. Rousseaua dali na zahtjev Duhovnog stola odstupajuće očitovanje u novine, zatim, 1892. g, kad na sjednici Saveza nisu htjeli s njime ući u odbor znajući da vlada ne želi da on bude predsjednik. Ta dva događaja djelovala su na I. Filipovića tako da je napustio Hrvatski pedagoško-književni zbor i Savez.“

---

stvaranja On više ne utječe na događaje u svijetu. Iz tog svog ishodišta Rousseau razvija postavke da je čovjek sam odgovoran za svoje postupke, da se nalazi u čistom stanju čovječnosti, da je rođen slobodan, neovisan od Božanskog usmjerenja i vanjskih autoriteta, da je svaki čovjek jednak svim ostalim ljudima, da ne postoji istočni grijeh kojega primamo rođenjem i nosimo cijeli život, te da nema patnje i muke jer su one *protunaravno stanje* (Maritain, 1995: 135–171). U skladu s tim, Rousseau smisao odgoja pronalazi u krajnje individualiziranom pristupu uzgoju, tj. odgoju u skladu sa savršenom naravi djeteta u kojoj odgojitelj omogućuje prirodni razvoj predestinirane osobnosti svog odgajanika bez značajnije osobne intervencije. S obzirom na to da Rousseauova stajališta nisu bila u skladu s Crkvenim dogmama, djelo *Emil ili o odgoju* sastavni je dio *Index Librorum Prohibitorum*, odnosno Popisa zabranjenih knjiga koje cenzurira Katolička crkva kao protukršćanske.

To su bili razlozi da se Ivan Filipović distancira od svojih najbližih suradnika s kojima je stvorio ove organizacije.

EPILOG

Ivan Filipović je bio vrlo energičan vođa Hrvatskog učiteljskog pokreta koji je imao otvorena, jasna i beskompromisna stajališta oko kojih je okupljao svoje suradnike. Najvjernije istomišljenike je imao u Skenderu i Mariji Fabković. Nije uvijek imao jedinstvena stajališta oko svih pitanja s ostalim suradnicima. Bez obzira na razlike koje su postojale među njima, bio je tolerantan te je smatrao da svi niti ne moraju imati iste poglede o svemu. Ali je želio da svatko svoja stajališta pošteno iznese (Pazman, 1974: 47). Zbog toga što se to u kritičnim trenucima nije poštovalo, odlučio se za radikalne poteze povlačenja iz Hrvatskog pedagoško-književnog zbora i Saveza hrvatskih učiteljskih društava (Pazman, 1974: 47). Međutim, niti nakon podnesenih ostavki, Ivan Filipović ne prekida suradnju s tim institucijama, već nastavlja raditi u Zboru i Savezu na više polja (Pazman, 1974: 47).

To pokazuje da, bez obzira na čvrstoću njegovih stavova i beskompromisnost u njihovoj realizaciji, Ivan Filipović nije bio opsjednut predsjedničkim pozicijama niti osobnom taštinom. Važniji od toga bili su mu napredak hrvatskoga školstva i učiteljstva, na čemu je neumorno radio cijeloga svoga života.

Po uzoru na Friedricha Adolfa Wilhelma Diesterwega (1790. – 1866.), koji je zbog zasluga u organizaciji njemačkoga pučkog školstva i učiteljstva dobio epitet *Oca Germanije*, kao preporoditelj hrvatskoga učiteljstva Ivan Filipović s pravom nosi naziv *Oca hrvatskih učitelja*.

Zbog njegova velikog doprinosa hrvatskome školstvu i učiteljstvu, Skupština (Hrvatskog) Pedagoško-književnog zbora, koja je održana 28. ožujka 1964. godine, donijela je odluku o osnivanju Fonda Ivan Filipović za nagrađivanje istaknutih pedagoških i prosvjetnih radnika. U skladu s Pavilnikom Fonda te, kao i svake sljedeće godine do 1967., Zbor je nagrađivao najistaknutije pojedince, ali i odgojno-obrazovne ustanove. Dana 12. siječnja 1968. objavljen je Zakon o osnivanju Fonda Sabora SR Hrvatske, te od 1968. godine umjesto (Hrvatskog) Pedagoško-književnog zbora, nagrađivanje preuzima Republički fond Ivan Filipović (Vrgoč, 2007: 42–43). Od tada, pa sve do danas, Fond Ivan Filipović Sabora (Socijalističke) Republike Hrvatske svake godine dodjeljuju nagrade – koja se od 1991. godine naziva Državna nagrada Ivan Filipović – za životna djela, kao i godišnje nagrade za rad i rezultate u predškolskom odgoju, osnovnom, srednjem školstvu, visokom školstvu te znanstvenom i stručnom radu u području odgoja i obrazovanja. Na taj se način imenom *oca*

hrvatskih učitelja već punih 60 godina ovjenčavaju slavom najbolji hrvatski učitelji, a ljudski lik i pedagoško djelo Ivana Filipovića ostaju sjati svojim punim sjajem.

Literatura

- Bačić, V. (1971). Ivan Filipović. U: Franković, Dragutin (ur.) *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 337-368.
- Bačić Kranjec, V. (1965). Društveno politički lik Ivana Filipovića. U: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 2., 95-110.
- Bakić, L., Batinić, Š. (2021). Pedagoška knjižnica Davorina Trstenjaka Hrvatskoga školskog muzeja. Zagreb: *Anali za povijest odgoja*, 19, 119–127.
- Bućin, R. (2014). Odjel za bogoštovlje i nastavu Zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju (1869–1918/1921): djelokrug, uredsko poslovanje i »pismara«. *Arhivski vjesnik*. 57(1). 39-69.
- Dubovicki, S., Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*. 163(3-4). str. 325-351.
- Filipović, I. (1870). *Bečke pedagogijske slike*. Zagreb: Tiskom Lav. Hartmana i družbe.
- Filipović, I. Hrvatski biografski leksikon, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6017> ; preuzeto 14. ožujka 2023.
- Franković, D. (1971). Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora. U: D. Franković, M. Ogrizović, D. Pazman (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj – 1871-1971*. (str. 11-69.) Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Franković, D. (1977). Proslava 40-godišnjice osnutka zadruge „Ivan Filipović” i naprednog učiteljskog pokreta u Hrvatskoj. U: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. sv. 11. str. 291-292.
- Franković, D. (1980). Mihajlo Ogrizović, Likovi istaknutih pedagoga. I) Ivan Filipović, Marija i Skender Fabković. II) Ljudevit Modec, Mijat Stojanović, Stjepan Basariček. Zagreb, 1980. U: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. sv. 13. str. 141-144.
- Fulgosi-Simić, K. (1968). Izložba „Rad Učiteljske zadruge ‘Ivan Filipović’“. U: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 4, 306-310.
- Gaćina Škalamera, S. (2017). Učiteljska zadruga (1865. – 1891.). Najstarija učiteljska udruga u Hrvatskoj, *Časopis za suvremenu povijest*, 49(3), 571-584.
- Gaćina Škalamera, S. (2014). Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju. *Anali za povijest odgoja*, 13, 99-133.
- Gollner, N. (1971). Hrvatski učiteljski dom – djelo Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. U: D. Franković, M. Ogrizović, D. Pazman (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj – 1871-1971*. (str. 264-273.) Zagreb: Pedagoško-književni zbor.

- Lončar, Lj. (1955). Iz korespondencije Ivana Filipovića. *Starine*. knj. 45. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Maritain, J. (1995). *Tri reformatora : Luther – Descartes – Rousseau*. Spit. Larus.
- Munjiza, E. (1985). Prilog bibliografiji radova o Ivanu Filipoviću. U: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 18, 216-225.
- Munjiza, E. (1998). Ivan Filipović: (uz 175. godišnjicu rođenja). *Napredak*. 139/2. str. 198-204.
- Ogrizović, M., Pazman, D., Puževski, V. (ur.) (1974). *Ivan Filipović, učitelj učitelja*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga I : Ivan Filipović, Marija i Skender Fabković*. Zagreb: NIRO Školske novine.
- Pavić, K. (1990). Dopuna bibliografije radova o Ivanu Filipoviću. U: *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*, 23, 115-117.
- Pazman, D. (1974). Ivan Filipović i Hrvatski pedagoško-književni zbor. U: M. Ogrizović, D. Pazman, V. Puževski (ur.), *Ivan Filipović, učitelj učitelja* (str. 43-48.). Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Pleše, Branko (1971). Hrvatski školski muzej – njegov postanak i razvoj. U: D. Franković, M. Ogrizović, D. Pazman (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj – 1871-1971*. (str. 299-325). Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Pleše, B. (1971). Učiteljska čitaonica. U: D. Franković, M. Ogrizović, D. Pazman (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj – 1871 – 1971*. (str. 294-298.). Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Prva desetgodišnjica Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga zbora* (1882). Zagreb: Nakladom Hrv. pedagog.-književnoga zbora.
- Previšić, V., Rosić, V., Radeka, I. (2003). *Studij pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo.
- Protner, E. (2001). Herbartistična pedagogika na Slovenskem (1869-1914). Maribor: Slavistično društvo.
- Prusina, M. (2011). Irena Jukić Pranjić i Jelena Bračun Filipović. Avantura u muzejima: vodič kroz najzanimljivije hrvatske muzeje. Zagreb: Školska knjiga.
- Radeka, I. (2007). Reformska pedagogika v procesu razvoja pedagogike na Hrvaškem. *Sodobna pedagogica*, 4, 106-129.
- Šetić, N. (2011). Sto četrdeset godina Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. *Napredak*. 152(3-4), 353-372.
- Šimleša, P. (1974). *Ivan Filipović kao naš suvremenik*. D. Franković, M. Ogrizović, D. Pazman (ur.), *Ivan Filipović – učitelj učitelja*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Štimac, Fran (1971). Osnivači, počasni, pravi i dopisni članovi i utemeljitelji Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora od 1871. godine. U: D. Franković, Dragutin (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj* (str. 555-573.) Zagreb: Pedagoško-književni zbor.

- Štimac, Fran (1971). Funkcionari i članovi upravnih odbora HPKZ od 1871. do 1971. godine. U: D. Franković (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj* (str. 574-584.) Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Trstenjak, D. (1897). *Život i rad Ivana Filipovića*. Zagreb: Nakl. Hrv. pedagoško-književnog zbora.
- Vrgoč, H. (1996). Sto dvadeset pet godina Hrvatskog pedagoško-književnog zbora (1871-1991). *Napredak*, 133(2), 5-13.
- Vrgoč, H. (2007). *Naših sto trideset pet godina – 1871. – 2006*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Vukasović, A. (1971). Rad Hrvatskoga pedagogijsko-književnog zbora na razvijanju pedagogijske teorije i prakse. U: D. Franković (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj* (str. 76-124.) Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Vukasović, A. (2015). *Likovi istaknutih hrvatskih pedagoga*. Zagreb: Školske novine.
- Zaninović, M. (1976). Velikan hrvatskoga učiteljskog pokreta. Ivan Filipović – učitelj učitelja; Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1974. *Zbornik za historiju školstva i prosvjete*. sv. 10. str. 217-218.
- Žalac, T. (1971). Hrvatski učiteljski dom u Crikvenici. U: D. Franković, M. Ogrizović, D. Pazman, (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj – 1871 – 1971* (str. 278-280.) Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Žalac, T. (1971). Učiteljski konvikt u Zagrebu. U: D. Franković, M. Ogrizović, D. Pazman, Dragutin (ur.), *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj – 1871 – 1971* (str. 274-277.). Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Žalac, T. (1983). *Napredni pokreti i organizacije prosvjetnih radnika u Hrvatskoj 1865 – 1981*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor, Savez pedagoških društava SR Hrvatske.
- Živaković-Kerže, Z., Benić Penava, M., Penava Brekalo, Z. (2022). Zakoni o pučkim školama – njihova provedba i značenje (Osvrt na područje Vojne krajine, tj. Banske Hrvatske), *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci*, god. 24/1. str. 34-43.

Igor Radeka

Department of Pedagogy, University of Zadar
iradeka@unizd.hr

IVAN FILIPOVIĆ THE ORIGINATOR, THE FOUNDER AND THE FIRST PRESIDENT OF THE CROATIAN PEDAGOGICAL AND LITERARY ASSOCIATION

Abstract

Ivan Filipović (1823-1895), the revivalist of Croatian teaching staff and one of the key creators of the development of the progressive teacher's movement, a writer and a public educator, belongs to the most outstanding pedagogues in the history of pedagogy in Croatia. He left a deep mark on various fields of pedagogy, schooling and education in the first stage of the development of the so-called Enlightenment pedagogy in Croatia (1850-1918). He made the greatest contribution by initiating, establishing and leading the Croatian Pedagogical and Literary Association - the oldest class-based pedagogical association of teachers - both in Croatia and in the Balkans. For a long time, the Association has been the first and the only publisher of pedagogic books, textbooks, pedagogic manuals and periodicals. It has been the main driver of teacher training, of the modernization of pedagogic theory and of the improvement of pedagogic practice. At the centre of the progressive Croatian teachers' movement, the Croatian Pedagogical and Literary Association has also been very important for the development of other prominent pedagogical associations and institutions - such as the Union of Croatian Teachers' Associations, the Croatian Teachers' Home in Zagreb, the Teachers' Library and Reading Room, the Teachers' Dormitory in Zagreb, the Croatian School Museum and Croatian Teachers' Home in Crikvenica. In the course of its continuous activity since 1871 until now, there has been an irreplaceable contribution of the Croatian Pedagogical and Literary Association to the popularization of pedagogy and to the modernization of schooling and education in Croatia. The paper to follow analyses the leading role of Ivan Filipović in initiating and determining the direction of the development of the Croatian Pedagogical and Literary Association.

Keywords: Ivan Filipović, Croatian Pedagogical and Literary Association, progress of teachers' status

dr. sc. Štefka Batinić

Hrvatski školski muzej Zagreb
sbatinic@hsmuzej.hr

prof. dr. sc. Nevio Šetić

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli
nsetic@unipu.hr

Anita Zlomislić, mag. hist. art.

Hrvatski školski muzej Zagreb
azlomislic@hsmuzej.hr

IVAN FILIPOVIĆ I HRVATSKI UČITELJSKI DOM U ZAGREBU

Sažetak

U članku se raspravlja o ulozi Ivana Filipovića u procesima oblikovanja modernoga hrvatskoga društva, posebno od listopada 1860. godine i uvođenja ustavnosti u Carevini Austriji kada su hrvatske preporodne i nacionalno-integracijske težnje snažno oživjele u cilju povezivanja hrvatskih zemalja, kao i procesi modernizacije, demokratizacije i socijalizacije građanskoga društva. Školstvo, odgoj i obrazovanje, kao stalno rastuća stvarnost u tim procesima dobilo je važnu ulogu. Vrijeme je to afirmacije učiteljstva koje se putem strukovnih udruga, skupština i stručnih glasila nameće kao relevantan čimbenik na prosvjetnome polju. Glavni pokretač organiziranja i udruživanja hrvatskih učitelja bio je Ivan Filipović. Njegovim su nastojanjima osnovane tri važne učiteljske udruge: Učiteljska zadruha (1865.), Hrvatski pedagoško-književni zbor (1871.) i Savez hrvatskih učiteljskih društava (1885.). Organizirane su i tri opće učiteljske skupštine u Zagrebu 1871., Petrinji 1874. i Osijeku 1878.

Kao predsjednik Hrvatsko-pedagoško književnog zbora, koji je već u prvom desetljeću postojanja razvio bogatu nakladničku djelatnost, osnovao učiteljsku knjižnicu i prikupljao građu za budući školski muzej, Filipović je sanjao o učiteljskom domu – mjestu za „duševni život“ hrvatskoga učiteljstva. Hrvatski učiteljski dom izgrađen je 1889. godine. Filipović je koordinirao sve poslove i vodio glavnu riječ oko izgradnje. Sredstva za izgradnju najvećim su dijelom osigurana ulozima učiteljskih udruga i dobrovoljnim prinosima učitelja iz svih krajeva Hrvatske.

Hrvatski učiteljski dom izgrađen je u vrijeme urbanističkog procvata Zagreba nakon velikog potresa 1880. Kao značajno ostvarenje historicizma u Zagrebu zgrada od 1962.

ima status spomenika kulture. U njoj se od svoga osnutka, prema zamisli Ivana Filipovića, čije ostvarenje nije dočekaao, nalazi Hrvatski školski muzej, osnovan 1901. da bude riznicom školske baštine i da čuva plodove rada hrvatskoga učiteljstva. Palača Hrvatskog učiteljskog doma nalazi se u samom središtu Zagreba nasuprot Hrvatskog narodnog kazališta i drugih važnih nacionalnih institucija jasno poručujući gdje bi trebalo biti mjesto odgoja i obrazovanja u hrvatskome društvu.

Ključne riječi: Ivan Filipović, Hrvatski učiteljski dom, odgoj i obrazovanje, školstvo, Leo Hönigsberg, Kuno Waidmann, Zagreb

UVOD

Školstvo je imalo važnu ulogu u modernizacijskim procesima u Hrvatskoj tijekom druge polovice 19. stoljeća. Uz stvaranje povoljnog legislativnog okvira temeljem Mažuranićeve reforme školstva, prosvjetni i kulturni život obilježilo je djelovanje učiteljske zajednice preko strukovnih udruga, velikih učiteljskih skupština i stvaranja pretpostavki za stručnu komunikaciju i (samo)obrazovanje pučkih učitelja. Vodeću ulogu u tim procesima imao je Ivan Filipović, začetnik ideje o izgradnji Hrvatskoga učiteljskog doma u Zagrebu. O Hrvatskom učiteljskom domu u Zagrebu tijekom 2023. provedena su povijesna istraživanja, koja su rezultirala istoimenom izložbom i znanstvenom monografijom u nakladi Hrvatskog školskog muzeja (rujan 2023.) s ciljem sustavne obnove i revitalizacije tog zaštićenog kulturnog dobra. U ovome tekstu autorice Štefka Batinić i Anita Zlomislić daju skraćeni pregled tih istraživanja.¹

Hrvatski učiteljski dom povijesni je naziv dviju građevina i jednoga pedagoškog časopisa. Prva je ovaj naziv dobila i do danas ga nosi neorenesansna palača izgrađena 1889. na tadašnjem Sveučilišnom trgu (danas Trg Republike Hrvatske 4) u Zagrebu. Istim se imenom okitila i zgrada današnjega hotela Vila Ružica u Crikvenici, izgrađena tijekom 1912. i 1913. godine.² Pedagoški časopis *Hrvatski učiteljski dom* izlazio je u tri navrata – od 1908. do 1921., zatim od 1927. do 1929. te od 1937. do 1940. godine. Sve nastaje pod okriljem nekoliko srodnih učiteljskih udruga osnovanih tijekom druge polovice 19. i početkom 20. stoljeća sa svrhom

---

¹ Usp. Zlomislić, Gačina Škalamera i Batinić (2003).

² O Hrvatskom učiteljskom domu u Zagrebu i Crikvenici više u Franković, Ogrizović i Pazman (ur.) (1971), Žalac, (1983) i Vukasović (2015).

Dom u Crikvenici u početku se zvao Učiteljski sanatorium, a služio je za liječenje, oporavak i odmor učitelja i članova njihovih obitelji. Nakon Drugog svjetskog rata bio je sindikalno odmaralište prosvjetnih radnika. Danas je u funkciji hotela u vlasništvu Sindikata hrvatskih učitelja.

solidarnoga djelovanja i međusobnoga pomaganja u učiteljskoj zajednici te promicanja materijalnoga položaja, obrazovanja i stručnoga usavršavanja učitelja.

Rad se bavi povijesnim kontekstom djelovanja Ivana Filipovića, njegovom ulogom u izgradnji Hrvatskoga učiteljskog doma te osnovnim obilježjima tog spomenika historicističke arhitekture, ali i spomenika snage i entuzijazma učiteljske zajednice u 19. stoljeću. Unatoč svojstvu kulturnog doba Republike Hrvatske te unatoč činjenici da se u zgradi nalazi Hrvatski školski muzej s vrijednom kulturnom baštinom, još uvijek se (jesen 2023.) ne nazire njegova obnova nakon oštećenja u potresima 2020. godine.

1. POVIJESNI KONTEKST U VRIJEME DJELOVANJA IVANA FILIPOVIĆA

Hrvatski intelektualac i velikan hrvatskog učiteljstva i školstva Ivan Filipović (1823. – 1895.)³ rođen je u Velikoj Kopanici u tadašnjoj Vojnoj krajini, odnosno u Vojnoj Hrvatskoj, koja je bila upravno i teritorijalno izravno pod upravom Habsburške Monarhije, Dvorskog ratnog vijeća u Beču, a tek 1881. sjedinjena s Banskom Hrvatskom. Živio je i djelovao u vrijeme velikih političkih i društvenih promjena u Europi u vrijeme procesa preobrazbe naroda u naciju.⁴ Te su društvene promjene sustavno jačale nakon Francuske građanske revolucije 1789., nakon ratova koje je širom Europe vodio Napoleon I. Bonaparte i nakon Bečkog kongresa 1815. kada je stvoren novi europski poredak. Bilo je to vrijeme nacionalnih pokreta i preobrazbi, vrijeme preporodnih i nacionalno integracijskih procesa, vrijeme preobrazbe feudalnog u građansko društvo vrijeme modernizacije koje je zahvatilo i hrvatske zemlje posebno bansku Hrvatsku. Vrijeme je to kada bilježimo inicijalne iskaze demokratizacije društva počevši od 1848. odnosno 1860./61. kada je u Habsburškoj Monarhiji uvedeno višestranačje i formiran višestranački državni parlament Carevinsko vijeće u Beču, kao i niz pokrajinskih sabora, kao što je bio Istarski sabor u Poreču ili dalmatinski sabor u Zadru, ali i Hrvatski sabor u Zagrebu. Vrijeme je to i snažnih socijalizacijskih procesa u jačanju građanske svijesti i normi posebno u jačanju i širenju školstva, odgoja i obrazovanja prema svim društvenim slojevima, ali i zdravstvene i socijalne skrbi i niza drugih vrednota i procesa u oblikovanju i jačanju građanskoga društva.⁵ Vrijeme je to težnji, ali i ostvarenja modernih nacionalnih država. U tom pogledu posebno znakoviti su bili procesi koji su doveli do ostvarenja moderne talijanske i njemačke države. Talijani su se državno ujedinili 1861. u tada proglašenu Kraljevinu Italija, a Nijemci 1871. u tada proglašenom

³ Više o Ivanu Filipoviću u Ogrizović (1980) i Vukasović (2015).

⁴ Više o tome u Connelly (2022).

⁵ Više o tome u Stančić (2009) i Šetić (2005).

Njemačkom Carstvu. Nešto kasnije na Berlinskom kongresu 1878. stvorene su i Srbija, Rumunjska, Bugarska i Crna Gora. Tomu su se nadali i težili mnogi narodi u višenacionalnoj Habsburškoj Monarhiji. Prije svega Mađari koji su pokušali 1848. ostvariti samostalnu Mađarsku, što su dvadesetak godina kasnije 1867. sklapanjem Austro-Ugarske nagodbe na svoj način i uspjeli. Istom cilju težili su i Česi, Slovaci, Poljaci, Hrvati i drugi ali bez uspjeha do 1918.

Ivan Filipović kao domoljub i učitelj bio je važan dionik u tim procesima. Ponikao je u obitelji koja je snažno njegovala narodni duh, otac Josip bio je učitelj i sinu Ivanu u trivijalnoj školi u Velikoj Kopanici, brat Ferdo bio je svećenik kao i još nekoliko bliskih rođaka što je presudno utjecalo na njegovo formiranje. Kao mladi intelektualac bio je pristaša ilirskoga pokreta, hrvatskoga narodnoga preporoda, podržavao je nastojanja hrvatskih društvenih i političkih elita kamo je i sam pripadao. Tijekom cijelog života bio je posvećen usmjeravanju i razvoju učiteljstva, prosvjetnoga, književnoga i pedagoškoga života u Banskoj Hrvatskoj, bio je dosljedan u oblikovanju i jačanju hrvatskoga društvenog i državnog značaja. Recimo godine 1848. bio se dragovoljno priključio vojnim jedinicama bana Josipa Jelačića prilikom pohoda na Mađarsku (Nujić, 2023), a godine 1852. zbog domoljubne pjesme *Domородna utjeha* koju je objavio u zagrebačkom zabavnom i poučnom listu *Neven* bio je osuđen na šestomjesečnu zatvorsku kaznu (Šetić, 2012: 533).

Današnji prostor Republike Hrvatske u vrijeme Ivana Filipovića nalazio se u okviru Habsburške Monarhije, od 1867. Austro-Ugarske Monarhije. Tada upravno razjedinjeni Hrvati žive u: Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, Vojnoj krajini, Dalmaciji, Istri, Rijeci, Međimurju i Baranji (Sirotković, 2009: 25). Hrvati su tada živjeli i u prostoru Bosne i Hercegovine koji je bio pod Otomanskim Carstvom čija je moć sustavno slabila. Godine 1878. Austro-Ugarska Monarhija okupirala je Bosnu i Hercegovinu, a 1908. priključila toj Monarhiji. Ti su prostori bili međusobno nepovezani, iako su Hrvati još 1797., kada su se sve hrvatske zemlje prvi put našle u okviru Habsburške Monarhije, zahtijevali to sjedinjenje (Novak, 1940). Kasnije, posebno 1848. godine za bana Josipa Jelačića pokazana je odlučnost u očuvanju hrvatskog nacionalnog identiteta i samobitnosti, tako i nakon uvođenja ustavnosti u Monarhiji 1860. i 1861. godine, no vladajući krugovi u Monarhiji nisu prihvaćali raspravu o unutarnjem ustrojstvu višenacionalne Monarhije na korist brojnih naroda, pa tako i Hrvata. Umjesto toga oni su prihvatili model podjele vlasti između najbrojnijih, a time i najjačih naroda u Carevini: Austrijanaca i Mađara u tome je i smisao sklopljene Austro-ugarske nagodbe godine 1867. Otada se teritoriji Carevine u upravnom pogledu sastojao iz dva dijela: austrijskoga i ugarskoga. Tim činom bilo je jasno da neće doći do upravnog sjedinjenja drugih, posebno slavenskih naroda u Monarhiji, pa tako i hrvatskih zemalja. Hrvatske zemlje su i dalje bile razjedinjene

– Hrvatska i Slavonija, Rijeka, Međimurje i Baranja pripadale su ugarskom, a Istra i Dalmacija austrijskom dijelu Habsburške Monarhije, kako je ostalo sve do 1918. godine. U tim okolnostima, nakon 1848. godine pitanje sjedinjenja, integracije hrvatskih zemalja postalo je najbitnije društveno i političko pitanje na tlu Hrvatske sve do 1918., zapravo sve do njezina konačna ostvarenja krajem 20. stoljeća.⁶

U tom pogledu posebno vrijedna je inicijativa koju je u Zagrebu predvodio Ivan Filipović sa suradnicima u nastojanju oko povezivanja učiteljstva iz svih hrvatskih zemalja. Naime, oni su zamislili sazivati i održavati periodične zajedničke učiteljske skupštine (po uzoru kako se to činilo u Austriji i Češkoj) s ciljem rasprave o raznim odgojno-obrazovnim i staleškim temama. Isto tako, te su skupštine bile osmišljene i kao susreti i zbližavanje hrvatskih učitelja iz ugarskog i austrijskog dijela Habsburške Monarhije bile su izraz hrvatske političke i emotivne integracije (Šetić, 2012: 535–537). Prvu opću učiteljsku skupštinu Ivan Filipović sa suradnicima organizirao je 1871. u Zagrebu, Drugu 1874. u Petrinji, Treću 1878. u Osijeku, a četvrta je trebala biti organizirana u Zadru, ali ugarska i austrijska vlast je iz političkih razloga zabranila tu aktivnost hrvatskih učitelja (Isto, 538–545).

2. PROSVJETOM I KULTUROM PREMA MODERNIZACIJI DRUŠTVA – ULOGA IVANA FILIPOVIĆA U ORGANIZIRANJU HRVATSKIH UČITELJA I IZGRADNJI HRVATSKOGA UČITELJSKOG DOMA

Protomodernizacijski procesi kao i razvoj kulturnoga života općenito u hrvatskim su zemljama u razdoblju prosvjetiteljstva tekli sporije. Teritorijalna rascjepkanost na različita državopravna i upravna područja generirali su problem integracije nacionalnoga prostora Hrvatske i potrebu mobilizacije svih društvenih snaga u njegovu rješavanju zbog čega je bilo potrebno preporodno doba kada se podižu mnoge ustanove koje će odigrati važnu ulogu u razvoju modernoga kulturnog života nacije (Karaman, 2000). Od tridesetih do sedamdesetih godina 19. stoljeća postavljeni su temelji razvoja i modernizacije ekonomskoga, kulturnoga i prosvjetnoga života Banske Hrvatske. Godine 1835. u Zagrebu počinju izlaziti Gajeve *Novine horvatzke* (od 1936. *Ilirske narodne novine*) sa svojim književnim prilogom *Danica*, zatim je 1838. otvorena *Čitaonica* iz koje je 1842. izrasla Matica hrvatska. Nešto ranije, 1841. osnovano je u Zagrebu Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo, 1846. otvorena je Prva hrvatska štedionica, a 1847. otvoren je na Gornjem gradu Narodni dom kao mjesto kulturnog i društvenog života pod čijim su se krovom našli Matica hrvatska, Narodni muzej i Gospodarsko društvo. Godine 1847. Sabor je donio

---

⁶ Više o tome u Perić (2002).

odluku o uvođenju hrvatskoga jezika u javni život. U ozračju preporoda širi se mreža pučkih škola te nastaju prve rasprave o stanju školstva i načinu poučavanja, a pišu ih Ljudevit Farkaš Vukotinović (*Nešto o školah pučkih*, 1844.) i Adolfo Veber Tkalčević (Nešto za učitelje početnih učionah, objavljeno u *Danici* 1847.). Preporodnim će idejama biti inspirirani i neki učitelji koji će šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća imati važnu ulogu u staleškom organiziranju i afirmaciji hrvatskog učiteljstva kao što su na primjer Ivan Filipović, Mijat Stojanović i Skender Fabković.

Osnivanjem prve javne muške učiteljske škole – Učiteljne učione zagrebačke – 1849. počinje bolje i sustavnije obrazovanje učitelja. Učiteljska je škola bila samostalna institucija sa svojim ravnateljem, učiteljskim osobljem i propisanim programom. Godine 1851. pravo javnosti dobiva i ženska učiteljska škola osnovana 1848. u samostanu sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog u Zagrebu. Za pedagošku izobrazbu učiteljskih kandidata u Budimu su 1849. tiskani i prvi pedagoški udžbenici na hrvatskome jeziku – *Znanost odhranjivanja za porabu učiteljskih sjemeništah*, *Obćenita znanost podučavanja*, (*Didactica generalis*) za porabu učiteljskih sjemeništah i *Posebna znanost podučavanja ili napatuk k uspješnom predavanju pojedinih naukah* (*Didactica specialis*). Profesori pedagogije u zagrebačkoj učiteljskoj školi do 1875. bili su svećenici. Najpoznatiji među njima, Stjepan Novotny (1833. – 1867.), autor je pedagoškog udžbenika *Gojidba i obća učba* (1867.) koji će zamijeniti gore navedene i rabić će se u učiteljskoj školi do pojave udžbenika Stjepana Basaričeka (1848. – 1918.) koji će 1875. postati prvi svjetovni profesor pedagogije u zagrebačkoj učiteljskoj školi i koji će svojim djelovanjem na pedagoškom i prosvjetnom polju obilježiti posljednja desetljeća 19. i prva desetljeća 20. stoljeća.

Organizacija pučkoga školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1845. zasnivala se na ugarskoj naredbi *Systema scholarum elementarium* (Sustav osnovnih škola). Propisana je bila školska obveza od šeste (ili sedme) do dvanaeste godine. Pučke su škole bile niže (prva dva razreda) i više (s pripojenim trećim i četvrtim razredom). S obzirom na to da su troškove osnivanja i rada škola trebale snositi u pravilu siromašne općine, ni ova se odredba o školskoj obvezi nije dosljedno provodila. Pokušaji novog legislativnog reguliranja školstva za Hrvatsku i Slavoniju (*Osnova temeljnih pravila javnoga obučavanja za Hrvatsku i Slavoniju* iz 1849. ili *Ustav pučke škole* iz 1869.) nisu uspjeli tako da je naredba *Sustav osnovnih škola*, uz manje izmjene, ostala na snazi sve do donošenja Mažuranićeva školskog zakona 1874. godine, kada je uz reformu pučkoga školstva i obrazovanja učitelja ustrojeno i moderno sveučilište u Zagrebu. Osim sekularizacije, demokratizacije i modernizacije obrazovnog sustava, Mažuranićeva je reforma stvorila preduvjete za šire društvene promjene koje su ovisile o obrazovnoj strukturi stanovništva (Župan, 2016).

Desetak godina prije Mažuranićeva školskog zakona kojim će se, među ostalim, regulirati njihova prava i obveze, pučki su učitelji pripremali osnivanje svoje prve udruge – Učiteljske zadruge. Osnovana je u Zagrebu 1865. sa svrhom potpore učiteljskoj siročadi i obiteljima po uzoru na slična njemačka društva (Pestalozzi-Verein) koja su na poticaj pedagoga Adolfa Diesterwega osnovana u spomen na Heinricha Pestalozzija⁷. Učiteljska zadruga, osnovana na načelima solidarnosti i humanitarnoga djelovanja, smatra se *maticom učiteljskih društava* jer su njezini članovi inicirali osnutak drugih učiteljskih udruga u Hrvatskoj u 19. stoljeću. (Gaćina Škalamera, 2017). Prvi predsjednik Zadruga bio je Ivan Filipović. Svojim organizatorskim sposobnostima i liderskim vještinama nametnuo se kao vođa hrvatskoga učiteljstva i kreator smjera njegova djelovanja u sljedeća dva desetljeća. Osažena učiteljska zajednica afirmirat će se kao relevantan čimbenik prosvjetnog i kulturnog života.

Filipović je tijekom druge polovine 19. stoljeća stekao brojne zasluge na području hrvatske prosvjete i kulture zbog čega je još za života uživao poštovanje u učiteljskoj zajednici. U knjizi *Život i rad Ivana Filipovića*, objavljenoj dvije godine nakon njegove smrti, Davorin Trstenjak je napisao: „Ako hoćemo pravo da ocijenimo koga čovjeka treba da su nam na umu njegove urođene sposobnosti, doba i sve one prilike, u kojima se razvijao, u kojima je živio i radio“ (Trstenjak, 1897: 5). Ovim je riječima Trstenjak na neki način anticipirao ono što će se stotinjak godina kasnije dogoditi u nekim pokušajima revalorizacije Filipovićeva lika i djela kada će se njegove zasluge dovesti u pitanje ne uzimajući u obzir doba i prilike u kojima je živio i radio. Njegovo zalaganje za slavensku uzajamnost, koje su nalagale prilike vremena, nije bilo nauštrb prihvatanja europskih pedagoških ideja i praksi. Osobito se to odnosi na organiziranje i poticanje udruživanja hrvatskoga učiteljstva, što je imalo za posljedicu niz pozitivnih pomaka na prosvjetnom polju.

Filipović je 1870. bio na 19. općoj njemačkoj učiteljskoj skupštini u Beču. Uvjerio se iz prve ruke u snagu udruživanja, upoznao način organiziranja i vođenja velikih učiteljskih skupština, slušao izlaganja i rasprave te uspostavio kontakte s nekim istaknutim pedagogima. Ta su mu iskustva bila dragocjena prilikom osnivanja Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i organizacije triju općih učiteljskih skupština u Zagrebu, Petrinji i Osijeku. Smatrao je kako je udruživanje „jedna od najglavnijih poluga čovječanskoga napredka, jer samo slobodnim udruživanjem više

---

⁷ Johann Heinrich Pestalozzi (1746. – 1827.), švicarski pedagog, pod utjecajem ideja prosvjetiteljstva, osobito J. J. Rousseaua. Zalagao se za svestrano i potpuno obrazovanje čovjeka – jedinstvo glave, srca i ruku. Razvio je metodu elementarnog obrazovanja, osnovao i vodio domove za siromašnu djecu, radio na prosvjećivanju naroda. U svojim je djelima isticao važnost obiteljskog doma i zajednice. Njegova pučka pripovijest *Lienhard und Gertrud* objavljena je 1891. u hrvatskom prijevodu pod naslovom *Miroslav i Bogoljuba* u nakladi Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora.

sila – materijalnih i moralnih – postigavaju se oni uvjeti, koji su potrebni za napredak većih skupina“ (Filipović, 1870: 7).

Godine 1871. osnovan je Hrvatski pedagoško-književni zbor, strukovna udruga hrvatskih učitelja koja kontinuirano djeluje do danas. Osnovali su ga učitelji – Stjepan Basariček, Sebald Cihlar, Marija Fabković, Skender Fabković, Bartol Fancelj, Tomislav Ivkanec, Vjenceslav Zabož Mařík, Ljudevit Modec, Franjo Stjepanek, Mijat Stojanović, Janko Tomić, Ante Truhelka i Mijat Vrbanec – na čelu s Ivanom Filipovićem prvim predsjednikom. Zanimljivo je da je čak sedmero osnivača Zbora povezano s poznatima zavodom za obrazovanje učitelja Budeč u Pragu koji je osnovao i vodio istaknuti češki pedagog, liječnik i filozof Karel Slavoj Amerling (1807. – 1884.). Budeč su pohađala četvorica učitelja češkog (Cihlar, Mařík, Stjepanek i Truhelka) i jedan slovenskog (Fancelj) podrijetla, ali i učitelj Skender Fabković, gdje je upoznao buduću suprugu, češku učiteljicu Mariju Frechovu. Hrvatsko-češke kulturne veze i općenito povezivanje slavenskih naroda bili su odraz duha vremena oblikovanog u višenacionalnoj zajednici – Habrburškoj, odnosno Austro-Ugarskoj Monarhiji. Zbor je odigrao važnu ulogu u izdavanju pedagoških i dječjih knjiga i časopisa te u stručnom aktivizmu i usavršavanju učitelja. Pokrenuo je 1871. *Knjižnicu za učitelje*, nakladnički niz u sklopu kojega je objavljivana pedagoška literatura, 1873. preuzima izdavanje *Napretka*, najstarijega pedagoškog časopisa, te pokreće dječji list *Smilje*, a 1878. nakladnički cjelinu *Knjižnicu za mladež*.

Osnivanju treće, za ovu temu, važne učiteljske organizacije – Saveza hrvatskih učiteljskih društava – prethodilo je osnivanje lokalnih učiteljskih društava potaknuto zaključcima II. opće hrvatske učiteljske skupštine održane u Petrinji 1874. godine. Savez je osnovan 1885. kao krovna organizacija učiteljskih društava sa zadaćom promicanja duhovnih i materijalnih interesa pučkoga školstva i učiteljstva. Inicijator njegova osnivanja i prvi predsjednik bio je Ivan Filipović. Na toj će funkciji ostati do 1892. godine i preuzeti vodeću ulogu u prikupljanju sredstava i izgradnji Hrvatskog učiteljskog doma. Davorin Trstenjak (1897: 275) svjedoči kako je Filipović od 1883. do 1890. od zore do kasne večeri bio posvećen poslovima oko Doma.

Filipović je, prema riječima Stjepana Basaričeka, još sredinom 70-ih godina 19. stoljeća „spomenuo, kako je došao do toga, da si sagradimo dom, da se društvo⁸ ne potuca od nemila do nedraga“ (Glavna skupština, 1889: 528). Bio je svjestan da je to prilično ambiciozna i smjela zamisao. Tek desetak godina poslije prvi će ju put javno iznijeti, i to u svojem govoru na 12. godišnjoj skupštini Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora 31. prosinca 1883., kad je među ostalim spomenuo želju da učitelji imaju vlastiti dom u kojemu će biti dovoljno prostorija za knjižnicu, nakladu

---

⁸ Filipović vjerojatno misli na Hrvatski pedagoško-književni zbor.

Zborovih izdanja i zbirke⁹, zatim za skupštine i sastanke te općenito za književni i društveni život hrvatskoga učiteljstva. Istodobno je napomenuo da je to dug put, pun napora i truda, koji se možda neće postići za njegova života (Dvanaesta redovita glavna skupština, 1884: 455). No, već je 1884. godine počela svojevrсна kampanja za izgradnju doma. U večernjem druženju nakon izvanredne glavne skupštine Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora 25. rujna 1884. učitelj Jure Starčević iz Ratulja prvi je položio prinesak od 20 forinti za izgradnju doma (Hrvatski učiteljski dom, 1884a). Njegov su primjer slijedili i ostali učitelji. Iz proglašaja koji su 4. studenog potpisali u ime Upravnoga odbora Zbora predsjednik Ivan Filipović i tajnik Milan Kobali jasno je u kakav se ambiciozan pothvat kani upustiti hrvatsko učiteljstvo:

„Takova kuća treba dakako, da bude dostojan reprezentant cieloga stališa, da već i svojom vanjštinom u glavnom gradu čini povoljan utisak, da nam bude ponosnim svjedokom naše svijesti, našega rodoljublja i požrtvovanja. To pako nikako ne može da bude istom kakovigod kućerak, nego mora da bude krasna, ugledna i prostrana kuća, u kojoj će biti dovoljno prostora za društvene pisarne, za knjižnicu i razne sбирke, za skupštinske dvorane, za društvenu gostionicu i stanove za učitelje putnike“ (Hrvatski učiteljski dom, 1884b: 506).

Nadalje se poziva hrvatsko učiteljstvo i svi ostali rodoljubi da upisuju prineske za gradnju doma, a zauzvrat će se im izdavati dionice (za prinos od deset ili više forinti) i priznanice. Na potencijalno pitanje otkuda pučkim učiteljima toliko novca da si sagrade takvu velebnu palaču, Filipović odgovara da je sve moguće, kad se nešto hoće odlučno i složno te obrazlaže: „Al nas je pučkih učitelja u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji blizu do tri tisuće; pa šta ne bi oni mogli, kad bi se samo svi u tom složili, i svi se na neku žrtvu odlučili! Uzmimo, da svaki između nas ne na jednoč, nego za pet godina, u stanovitih rokovih, n. pr. svake godine po 4 for., uplati ukupno samo dvadeset forinti, to bi već, bez druge pripomoći, koja bi se onda lako našla, dalo prilično svotu, kojom bi se dosta ugledna sgrada zasnovati i dograditi dala“ (Hrvatski učiteljski dom, 1884b: 507).

Prilično je optimistično bilo očekivanje da će svaki učitelj nastojati pribaviti si dionicu uplatom barem dvadeset forinti jer je godišnja učiteljska plaća na početku službe bila oko 400 forinti (ovisno o mjestu službe, u gradovima je u pravilu bila veća). Godišnja pretplata za najpoznatiji pedagoški časopis *Napredak*, koji je izlazio tri puta mjesečno, iznosila je za 1884. godinu 5 forinti, a za dječji časopis *Smilje* svega pola forinte. Učitelji su svoja očitovanja o visini prinosa i rokovima uplate bilježili na posebne za ovu svrhu tiskane obrasce kako bi se znalo s kojim će se sredstvima za gradnju raspolagati.

---

⁹ Misli se na zbirke za budući školski muzej jer je Hrvatski pedagoško-književni zbor odmah po osnutku počeo prikupljati građu za muzej.

Inicijativu i poslove oko pripreme izgradnje doma preuzima 1885. godine Savez hrvatskih učiteljskih društava. Za čitav je projekt od iznimne važnosti bila činjenica da je predsjednik Saveza i Zbora u to vrijeme bio Ivan Filipović. On je bez sumnje bio jedina osoba u učiteljskoj zajednici koja je mogla iznijeti tako ambiciozan i zahtjevan projekt – od prikupljanja sredstava do izgradnje. Tema izgradnje doma prisutna je na gotovo svim sjednicama Središnjega odbora Saveza hrvatskih učiteljskih društava jer „to bijaše najveća briga predsjednika ‘Saveza’ i središnjega odbora” (Kirin, 1901: 9). Najstariji hrvatski pedagoški časopis *Napredak* (1859.), koji od 1873. izlazi u nakladi Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora, redovito objavljuje vijesti o dobrovoljnim prinosima i tijeku priprema za izgradnju doma, što sa simpatijama prate i povremeno prenose ostale tiskovine¹⁰.

Na prvoj glavnoj skupštini Saveza, održanoj 16. rujna 1886. pod predsjedanjem Ivana Filipovića, donesene su Ustanove za upravu Hrvatskog učiteljskog doma.¹¹ Iz njih doznajemo da će dom imati besplatne prostorije za pisarne triju spomenutih učiteljskih udruga i uredništva Zborovih izdanja, zatim prostorije za pedagošku knjižnicu i čitaonicu, za stalnu izložbu učila, odnosno „pedagoški muzej”, dvoranu za skupštine, sobe za besplatno odsjedanje vanjskih učitelja, malu „društvenu restauraciju”, spremište za nakladu Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora, stanove za osiguranje investiranih glavnica te stan za kućepazitelja. (Zapisnik, 1886). Sredstva za izgradnju, kaže se dalje u Ustanovama, namaknut će se prinosima pojedinih učitelja i učiteljskih društava, dobrovoljnim priložima raznih korporacija i ostalih prijatelja i dobrotvora hrvatskoga pučkog učiteljstva, investiranjem glavnica Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i Učiteljske zadruge te ostalim zakonom dozvoljenim sredstvima i načinima. Sredstva su, među ostalim, prikupljana i organiziranjem lutrije za koju su darove prikupljali gospojinski odbori osnovani u raznim gradovima, zatim na zabavama, koncertima i kazališnim predstavama, a u korist izgradnje doma nastupila je i operna diva Milka Trnina (Petris-Martinčić, 1989).

Krajem listopada 1887. priređena je izložba više od 2000 predmeta prikupljenih za lutriju. Za tu je svrhu Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo na tri mjeseca besplatno ustupilo svoje prostore – sjeverni paviljon i jednu dvoranu u svojoj palači (danas Pravni fakultet, Trg Republike Hrvatske 3). Prije toga prodano je oko 80 000 srećaka. Najveća zasluga za sve poslove oko lutrije pripada tzv. gospojinskim odborima (Treća glavna skupština, 1888).

---

¹⁰ *Narodne novine, Dom i sviet, Hrvatska vila, Vienac* i dr.

¹¹ Filipović ne želi improvizirati u pripremi pravila, pa traži da se zamoli pedagoško društvo u Leipzigu neka im ustupi svoje spise o organizaciji i upravi tamošnjega učiteljskog doma (HŠM A 267 SHUD, Zapisnik, 31. 10. 1885.).

Konačni trošak izgradnje zajedno s kupovinom zemljišta iznosio je 104.487 forinti,¹² od čega je Učiteljska zadruga uložila 32.000, a Hrvatski pedagoško-književni zbor 25.000 forinti. Lutrijom su namaknuta sredstva od 15.000, a ostatak od 32.000 forinti prikupljen je prilozima učiteljstva i naroda (Kirin, 1901).

3. HRVATSKI UČITELJSKI DOM U ZAGREBU

Nakon četiri godine kampanje za prikupljanje novaca za izgradnju Hrvatskog učiteljskog doma, Središnji odbor Saveza hrvatskih učiteljskih društava tijekom 1887. kreće u potragu za zemljištem. Filipovićeve vizija Učiteljskog doma, sukladno ulozi i mjestu hrvatskog učiteljstva u društvu za koju se borio, bila je palača koja se smješta uz bok ključnih društvenih i kulturnih institucija (Knežević, 1996: 168). Stoga je trebalo pronaći primjerenu lokaciju u gradu koji se ubrzano širi i koji upravo 1887. donosi drugu regulatornu osnovu Zagreba koja će u prostorni plan grada prvi puta ucrtati urbanističku cjelinu Zelene potkove na kojoj se planiraju javne institucije. Središnji odbor pronalazi zemljište u siječnju 1888. na ondašnjem Sajmištu koje predsjednik Filipović zagovara iz razloga „što ima nade, da će tamo graditi kazalište” (HŠM A 267 SHUD, Zapisnik, 5. 1. 1888. i Petris-Martinčić, 1989). Iste godine Sajmište je preimenovano u Sveučilišni trg koji danas nosi ime Trg Republike Hrvatske (Knežević, isto).

Nakon lokacije, potrebno je bilo osigurati projektiranje i gradnju na istoj razini. Ivan Filipović imao je pronicavost i izuzetne organizatorske sposobnosti i u tom segmentu zahvaljujući kojima u svega tri mjeseca od kupnje zemljišta počinje i gradnja Učiteljskog doma. Gradnja je povjerena mladom arhitektu Leu Hönigsbergu iz Zagreba koji se vratio iz Beča nakon studija i obuke i koji tek započinje svoju buduću bogatu karijeru u Zagrebu¹³. Filipović je zasigurno inspirirao Hönigsberga da sudjeluje u ostvarenju njegove velike vizije te ga motivirao da besplatno izradi projekt zgrade te nadzire njegovo ostvarenje (HŠM A 267 SHUD, Zapisnik, 15. 2. 1888.). No trebalo je osigurati jednako tako kvalitetnu i brzu gradnju. Problem je bio što je za gradnju nedostajao novac i tek ga je trebalo osigurati prinosima učitelja i

---

¹² Preračunato u krunama: 208.975.

¹³ Leo Hönigsberg (Zagreb, 1861. – Zagreb, 1911.) završio je realku u Zagrebu 1879., nakon čega upisuje studij na Visokoj tehničkoj školi u Beču kod slavnoga Heinricha v. Ferstela. Nakon studija, koji završava 1883., radio je pet godina u atelijeru uglednoga bečkoga graditelja Tischlera, glavnoga projektanta Bečkoga građevnog društva. Od 1888. živi u Zagrebu, premda već 1886. u Zagrebu počinje samostalnu karijeru.

O Hönigsbergu više: Dobronić (1989), Horvat-Levaj (2020), Puhmajer (2021), Horvat-Levaj (2021), Belamarić (2021), HÖNIGSBERG, Lavoslav (Lav, Leo) – Židovski biografski leksikon (lzmk.hr).

dobrotvora. Ugledni arhitekt toga doba u Zagrebu s međunarodnim referencama Kuno Waidmann odgovarao je tipu čovjeka kojemu bi mogla biti povjerena ta zadaća jer je i sam bio idealist u svojoj struci te su ga mogle inspirirati Filipovićeve prosvjetiteljske ideje i plemenita i društveno važna nakana da podigne Učiteljski dom¹⁴. U *Napretku* koji izvještava učiteljsku javnost o tijeku realizacije projekta gradnje Doma saznajemo da se K. Waidmann javio na javnu dražbu i dao najpovoljniju ponudu te da Učiteljski dom već u rujnu 1888. bijaše pod krovom zahvaljujući „energičnom graditelju g. Waidmannu” (HŠM A 267 SHUD, Zapisnik, 15. 9. 1888.).

„Kad si predstavimo u duhu krasnu sgradu, koju će podići požrtvovna ruka naših hrvatskih učitelja, onda pomišljamo i na to, kako će onaj trg, koji se sada nazivlje „Sajmištem”, a zat će se po svoj prilici doskora i službeno „Sveučilišnim trgov”, kako će onaj trg biti lijepim novim uresom naše prijestolnice. S jedne je strane velika i dosta liepa sveučilišna sgrada, s druge strane „Hrvatski Dom”, s treće strane sgrada gospodarskog društva, i „Hrvatski učiteljski dom”; koji donášamo u našem listu, a s zapadne strane diže se sad i obrtna škola. Tako će biti liepo zaokružen Sveučilišni trg, samo sredina ostaje prazna, nema ni spomenika, niti kakve krasne gradjevine, a trg je velik, te ne može dulje vremena onako pust ostati. Nekoji misle, da će se tamo graditi novo kazalište, al o gradnji za sad s mjerodavne strane ništa ne govore, premda je kazališna sgrada na Markovom trgu vrlo stara. Nadajmo se, da ćemo doskora čuti, kako se poljepšava i središte Sveučilišnoga trga.“ („Hrvatski učiteljski dom“, 1888: 141)

U samo godinu dana (1888. – 1889.) radovi su privedeni kraju te je Hrvatski učiteljski svečano otvoren 4. rujna 1889. godine. Bio je to u čitavoj Austro-Ugarskoj Monarhiji jedinstven primjer ciljano građene zgrade za rad učiteljskih društava, nakon Leipziga, drugi takav u Europi.

Palača Hrvatskog učiteljskog doma u Zagrebu stoji na zapadnom kraku Zelene potkove, na jugoistočnom uglu današnjega Trga Republike Hrvatske. Leo Hönigsberg projektirao je Hrvatski učiteljski dom kao slobodnostojeću ugaonu dvokatnicu s visokim prizemljem. Glavnim pročeljem zgrada je bila okrenuta trgu, a dužim južnim Kukovićevoj, danas Hebrangovoj ulici. U oba krila i na svim etažama, uključujući i podrum, raspored prostora temelji se na uzdužno položenom hodniku i s njegove obje strane postavljenim prostorijama. Prema Hönigsbergovom nacrtima, u prizemlju su bile smještene prostorije namijenjene radu učiteljskih društava (južno krilo), dok su u velikim prostorima prema trgu bile smještene dvorana za skupštine

---

¹⁴ Kuno Waidmann (Tiegerfeld, Njemačka, 1845. – Graz, 1921.) bio je arhitekt i građevinski poduzetnik. Iz Njemačke dolazi u Hrvatsku kao profilirani stručnjak javivši se na natječaj za projekt psihijatrijske bolnice u Vrapču (1877.). Projektirao je i gradio brojne privatne i javne građevine, bolnice, industrijsku i rezidencijalnu arhitekturu, koje često realizira u svim fazama, od projekta do izvedbe. Đ. Cvitanović ističe da je za razliku od Bolléa, koji je uživao ugled kod vlasti, Waidmann uživao veći ugled kod struke, a „njegov je način osvajao” ugledne građane, plemstvo, plutokraciju, intelektualnu i društvenu elitu.

O Waidmannu više: Cvitanović (1969), Radović Mahečić (1999).

i čitaonice između kojih je vestibul. Kroz portal na zapadnom pročelju ulazi se u svečani vestibul, a iz njegova prostora uspinje se kamenim stubama u unutrašnjost zgrade. Na prvom i drugom katu bila su po četiri stana, raspoređena po dva na svakom katu stubišta, u svrhu najma. U stilskom pogledu, pročelja Hrvatskog učiteljskog doma čini kompozicija neorenesansnih i neobaroknih elemenata. Hönigsberg je najreprezentativnije oblikovao zapadno pročelje prema trgu i budućem kazalištu. Scenično i reprezentativno zapadno pročelje ističe javnu funkciju zgrade i njezin društveni značaj. U prizemlju s obje strane ulaznog portala su dvije niše namijenjene skulpturama Jana Ámosa Komenskog i Dositeja Obradovića (*Napredak*, 1889b: 334) koje nisu izvedene, a na vrhu pod kupolom nalazi se figuralna alegorijska skupina *Prosvjeta* koja označuje identitet zgrade. Piramidalno oblikovanu kamenu kompoziciju izradio je kipar Dragutin Morak, tadašnji profesor na Obrtnoj školi u Zagrebu (Kraševac, 2007; *Napredak*, 1889a: 176).

Osim što je vrijedan primjer arhitekture historicizma u Zagrebu i nezaobilazna karika u formiranju urbanističkoga ansambla zapadnog kraka Zelene potkove, Hrvatski učiteljski dom je i mjesto pamćenja velike generacije hrvatskog učiteljstva na čelu s Ivanom Filipovićem te riznica materijalne i nematerijalne baštine o hrvatskom školstvu koje u njemu čuva Hrvatski školski muzej. Hrvatski školski muzej otvoren je 19. kolovoza 1901., no ideja o njemu nastaje istovremeno s idejom o gradnji Doma, prilikom osnivanja Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora 1871. i prve izložbe učila. Kao takav, Hrvatski školski muzej je integralni dio Filipovićeve vizije Učiteljskoga doma, a potom i njezine realizacije.

U vestibulu Hrvatskog učiteljskog doma nalazi se bista Ivana Filipovića koju je Robert Frangeš Mihanović izradio 1902. za Hrvatski pedagoško-književni zbor. Na postamentu biste stoji uklesan tekst: „SVOMU PRVAKU/ IVANU FILIPOVIĆU/ 24. VII. 1823. - 28. X. 1895./ HRVATSKO PUČKO/ UČITELJSTVO/ 1902. Bista je svečano otkrivena u Učiteljskom domu 31. prosinca 1902. Predsjednik Hrvatskog pedagoško-književnog zbora Antun Cuvaj tom je prilikom kazao: Predajući taj kip nezaboravnoga nam oca na čuvanje, molim Vas, da s njime čuvate i spomen na pok. Filipovića, čiji duh neka nas potiče, krijepi i jača u svem našem radu. Slava Ivanu Filipoviću“ (Rad hrv. učit. društava, 1903: 25).

ZAKLJUČAK

Izgradnja Hrvatskoga učiteljskog doma homogenizirala je učiteljsku zajednicu i bila poticaj za daljnje velike projekte. Prije nego što je zgrada dovršena Filipović već razmišlja o novim projektima. Spominje potrebu osnivanja konvikta za učiteljsku djecu, zatim stvaranje zavoda za novčanu pomoć učiteljima. Iznosi ideju osni-

vanja zaklade iz koje bi se darovitim učiteljima dodjeljivale „putne štipendije“ radi stručnog usavršavanja i slobodnijeg pogleda u svijet i život „te da se upoznaju s tuđim napredkom u korist svojemu zvanju i svojemu narodu“. Nadalje predlaže izgradnju kuće u nekome od naših kupališta (najprikladnijim smatra Lipik), gdje bi oboljeli i iznemogli učitelji mogli besplatno boraviti za vrijeme oporavka. Sve bi to, smatra, bilo potrebno da se učiteljski stalež domogne samostalnog i dostojnog položaja u društvu (Ciljevi i uspjesi, 1888: 436).

U burnom 20. stoljeću koje su obilježili ratovi, nestajanje jednih i stvaranje drugih državnih zajednica, politički i ideološki generirani sukobi, promjene društvenih sustava, a time prosvjetnih i kulturnih politika, Hrvatski učiteljski dom je uspio zadržati svoj povijesni identitet i u velikoj mjeri svoju povijesnu funkciju.

Danas kada se obilježava dvjesto godina od rođenja Ivana Filipovića jasno je da se njegovo djelo nalazi u temeljima hrvatskoga školstva, ali i u temeljima moderne i suvremene Hrvatske. Zapravo na tim osnovama nove generacije nastavile su u izmijenjenim društvenim i političkim okolnostima razvijati hrvatsko učiteljstvo i školstvo i gajiti ideju samostalne Hrvatske. Doista, njegovo je djelo utkano u hrvatsku modernu i suvremenu stvarnost, neka njegova ostvarenja živa su i danas, kao što je recimo strukovna udruga Hrvatski pedagoško-književni zbor koja u kontinuitetu djeluje već 152 godine. Zajedno s njom u palači Hrvatskog učiteljskog doma od svojega osnutka 1901. djeluje i Hrvatski školski muzej s bogatom pedagoškom knjižnicom i muzejskim zbirkama. Hrvatski učiteljski dom nije samo spomenik kulture, nego i spomenik materijalne i nematerijalne baštine hrvatskih učitelja, njihova entuzijazma i sloge, zahvaljujući kojima je bilo moguće ostvariti Filipovićeve vizije o gradnji, ne *kućerka*, nego palače koja će biti *dostojan reprezentant* cijelog staleža.

Izvori i literatura

- Belamarić, J. (2021). Kuća Zimmermann. Frankopanska 2 a. U K. Horvat Levaj (ur.) *Program cjelovite obnove povijesne jezgre grada Zagreba. Blok 19. Konzervatorski model* (53-69). Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
- Ciljevi i uspjesi „Saveza hrvatskih učiteljskih društava“. (1888). *Napredak* 29 (28), 434-437.
- Connelly, J. (2022). *Od naroda do nacija : povijest istočne Europe*. Zaprješić: Fraktura.
- Cvitanović, Đ. (1969). *Arhitekt Kuno Waidmann*. Zagreb: Društvo historičara umjetnosti Hrvatske.
- Dobronić, L. (1989). *Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova*. Zagreb: DPUSRH.
- Dvanaesta redovita glavna skupština Hrvatskoga pedagoškog-književnoga zbora. (1884). *Napredak* 25 (2), 25-29.
- Filipović, I. (1870). *Bečke pedagoške slike*. Zagreb: Lavoslav Hartman.

- Franković, D., Ogrizović, M., Pazman, D. (ur.) (1971). *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871 – 1971*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Gaćina Škalamera, S. (2017). Učiteljska zadruga (1865. – 1981.) – najstarija učiteljska udruga u Hrvatskoj. *Časopis za suvremenu povijest*, 49 (3), 571-584.
- Glavna skupština „Saveza hrv. učit. društava“. (1889). *Napredak*, 30 (33), 528-534.
- Hönigsberg, L. (bez dat.). U *Židovski biografski leksikon*. Preuzeto 23. 7. 2023. s <https://zbl.lzmk.hr/>
- Horvat-Levaj, K. (2021). Kuća Hönigsberg. Frankopanska 2 / Ilica 41. U K. Horvat Levaj (ur.) *Program cjelovite obnove povijesne jezgre grada Zagreba. Blok 19. Konzervatorski model* (41-52). Zagreb: Institut za povijest umjetnosti.
- Horvat-Levaj, K. (2020). Palača Prister arhitekata Hönigsberga i Deutscha i bečka izvorišta neobaroka u zagrebačkoj arhitekturi historicizma. *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 44(2), 67- 86.
- Hrvatski učiteljski dom. (1. 5. 1888.). *Dom i sviet*, str. 141.
- Hrvatski učiteljski dom. (1884a). *Napredak* 25 (28), 455-456.
- Hrvatski učiteljski dom. (1884b). *Napredak* 25 (32), 505-508.
- Hrvatski školski muzej. Arhivska zbirka. Inv. 267 Savez hrvatskih učiteljskih društava
- HŠM (Hrvatski školski muzej) A 267 SHUD (Savez hrvatskih učiteljskih društava). (1885). Zapisnici sjednica i skupština 1885. – 1889. Zapisnik druge odborske sjednice, 31. 10. 1885.
- HŠM A 267 SHUD. (1887). Zapisnici sjednica i skupština 1885. – 1889. Zapisnik sedme odborske sjednice, 14. i 22. 7. 1887.
- HŠM A 267 SHUD. (1887). Zapisnici sjednica i skupština 1885. – 1889. Zapisnik prve odborske sjednice, 13. 12. 1887.
- HŠM A 267 SHUD. (1888). Zapisnici sjednica i skupština 1885. – 1889. Zapisnik druge odborske sjednice, 5. 1. 1888.
- HŠM A 267 SHUD. (1888). Zapisnici sjednica i skupština 1885. – 1889. Zapisnik četvrte odborske sjednice, 15. 2. 1888.
- HŠM A 267 SHUD. (1888). Zapisnici sjednica i skupština 1885. – 1889. Zapisnik treće glavne skupštine, 15. 9. 1888.
- Karaman, I. (2000). *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.)*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Kirin, J. (1901). *Izvyestaj o petnaestogodišnjem radu „Saveza hrv. učiteljskih društava“ 1885-1900*. Zagreb: Središnji odbor „Saveza hrv. učiteljskih društava“.
- Knežević, S. (1996). *Zagrebačka zelena potkova*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kraševac, I. (2007). Dragutin Morak – zanemareni kipar našeg 19. stoljeća. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 31, 221-240.
- Napredak*. (1889a). 30 (11), 176.
- Napredak*. (1889b). 30 (21), 334.
- Napredak*. (1889c). 30 (32), 511
- Novak, G. (1940). Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797.-1814.). *Rad JAZU*, knj. 269, 1-110.

- Nujić, P. (2023). Društveno-politički pogledi i javno djelovanje Ivana Filipovića. U S. Dubovicki (ur.) *Knjižica sažetaka Znanstveni simpozij Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823.-1895.)*. Osijek: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga I : Ivan Filipović, Marija i Skender Fabković*. Zagreb: Školske novine i Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Perić, N. (2002). *Hrvatska državotvorna misao u XIX. I XX. stoljeću*. Zagreb: Dom i svijet.
- Petris-Martinčić, R. (1989). *Izložba Hrvatski učiteljski dom 1889-1989*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- Puhmajer, P. (2021). Stambeno-poslovna uglovnica Matilde Hönigsberg u Frankopanskoj 2 u Zagrebu. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, (45), 73-87.
- Rad hrv. učit. društava. (1903). *Napredak* 44 (2), 25-30.
- Radović Mahečić, D. (1999). Prilog poznavanja opusa Kune Waidmanna. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 23, 163–176.
- Sirotković, H. (2009). Državnopravni položaj hrvatskih zemalja u 19. stoljeću. U M. Ježić (ur.) *Hrvatska i Europa, kultura, znanost, umjetnost, sv. IV.: Moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne (XIX. stoljeće)* (25-30). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga.
- Stančić, N. (2009). Hrvatski politički i društveni prostor u dugome 19. stoljeću: segmentiranost i integracijska kretanja. U M. Ježić (ur.) *Hrvatska i Europa, kultura, znanost, umjetnost, sv. IV.: Moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne (XIX. stoljeće)* (3-12). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga.
- Šetić, N. (2005). *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama : Naša sloga 1870. – 1915*. Zagreb: Dom i svijet.
- Šetić, N. (2012). Opće hrvatske učiteljske skupštine 1871.-1878. i njihovo političko, nacionalno integracijsko i modernizacijsko značenje. *Napredak* 153 (3-4), 529-546.
- Treća glavna skupština „Saveza hrvat. učit. društava”. (1888). *Napredak* 29 (28), 443-446.
- Trstenjak, D. (1897). *Život i rad Ivana Filipovića*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Veber Tkalčević, A. (1847) Nešto za učitelje početnih učionah. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* 13 (21-23), 85-86, 89-90, 93-94.
- Vukasović, A. (2015). *Likovi istaknutih hrvatskih pedagoga*. Zagreb: Školske novine.
- Vukotinović (Farkaš Vukotinović), L. (1844). *Nešto o školah pučkih : reč u svoje vrēme*. Zagreb, [s. n.].
- Zapisnik prve glavne skupštine „Saveza hrvatskih učiteljskih društava”. (1886). *Napredak* 27 (35), 553-555.
- Žalac, T. (1983). *Napredni pokreti i organizacije prosvjetnih radnika u Hrvatskoj 1865 – 1981*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor
- Župan, D. (2016). Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u „dugom“ 19. stoljeću. U V. Švoger i J. Turkalj (ur.) *Temelji moderne Hrvatske : hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću* (273-308). Zagreb: Matica hrvatska.
- Zlomislić, A., Gačina Škalamera, S., Batinić, Š. (2023). *Hrvatski učiteljski dom*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.

Štefka Batinić

Croatian School Museum, Zagreb
sbatinic@hsmuzej.hr

Nevio Šetić

Department of History, Faculty of Humanities, Juraj Dobrića University of Pula
nsetic@unipu.hr

Anita Zlomislić

Croatian School Museum, Zagreb
azlomislic@hsmuzej.hr

IVAN FILIPOVIĆ AND THE CROATIAN TEACHERS' HOME

Abstract

The article discusses the role of Ivan Filipović in the era of shaping modern Croatian society, especially since October 1860 and the introduction of constitutionalism in Imperial Austria, when Croatian revivalist and national integration aspirations were strongly revived with the aim of uniting Croatian countries, as well as the processes of modernization and democratization and socialization of civil society. Schooling, upbringing and education, as a constantly growing reality in these processes, took on an important role. It is a time of affirmation of teachers, who through professional associations, assemblies and professional magazines are imposing themselves as a relevant factor in the field of education. The main initiator of the organization and association of Croatian teachers was Ivan Filipović. Through his efforts, three important teachers' associations were founded: the Teachers' Association (1865), the Croatian Pedagogical and Literary Association (1871) and the Union of Croatian Teachers' Associations (1885). Three general teachers' assemblies were also organized in Zagreb in 1871, Petrinja in 1874 and Osijek in 1878.

As president of the Croatian Pedagogical and Literary Association, which already in the first decade of its existence developed a rich publishing activity, founded a teachers' library and collected material for the future school museum, Filipović dreamed of a teachers' home - a place for the "spiritual life" of Croatian teachers. The Croatian Teachers' Home was built in 1889. Filipović coordinated all the work and had the main say in the construction. The funds for the construction were mostly provided by the contributions of teachers' associations and voluntary contributions of teachers from all over Croatia.

The Croatian Teachers' Home was built during the urban boom of Zagreb after the great earthquake of 1880. As a significant achievement of historicism in Zagreb, the building has had the status of a cultural monument since 1962. From the beginning it has housed the Croatian School Museum, founded in 1901 to be a treasure trove of school heritage and to preserve the results of the Croatian teachers' efforts, which is in line with the idea original idea of Ivan Filipović, whose realization he did not live to see. The Palace of the Croatian Teachers' Home is located in the very center of Zagreb opposite the Croatian National Theater and other important national institutions, clearly signaling where education should be in Croatian society.

Keywords: Ivan Filipović, Croatian Teachers' Home, education, schooling, Leo Hönigsberg, Kuno Waidmann, Zagreb

dr. sc. **Dean Cikovac**

Osnovna škola Lovas
dcikovac@ffos.hr

prof. dr. sc. **Mirko Lukaš**

Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Juraja Strossmayera u Osijeku
mlukas@ffos.hr

POIMANJE ODNOSA RELIGIJE I ZNANOSTI IVANA FILIPOVIĆA U KONTEKSTU ODGOJNO-OBRAZOVNIH VRIJEDNOSTI

Sažetak

Radom se analizira poimanje odnosa religije i znanosti u kontekstu odgojno-obrazovnih vrijednosti Ivana Filipovića. Pojmovno-terminološka razgraničenja odgoja i obrazovanja čine mogući okvir za usporednu analizu odnosa religije i znanosti. Razmatranje i obrazlaganje temeljnih odgojno-obrazovnih polazišta, njihovih prednosti i nedostataka kao i pojedinih problemskih implikacija u postojećim odnosima prikazuju se povijesnom analizom sadržaja stvaralaštva Ivana Filipovića i sekundarnih izvora koji pružaju uvid u njegove pedagoške stavove. Diferencijacija odgojnih i obrazovnih vrijednosti u odnosu na ulogu vjere i znanosti te konceptualne odrednice materijalizma i idealizma u školstvu komparirani su analizom izvješća Općih hrvatskih učiteljskih skupština održanih u Zagrebu 1871., Petrinji 1874. i Osijeku 1878. godine kojima je predsjedavao Ivan Filipović. Uvidom u pedagoške ideje razdoblja u kojem je djelovao Ivan Filipović razotkriva se slojevitost i raznolikost njegovih pedagoških misli oblikovanih i diseminiranih utjecajima obitelji, škole, crkve i društva. Znamenitost i bezvremenska relevantnost njegovih ideja očituje se u analizi javnog i prosvjetiteljskog djelovanja koje za cilj ima zadaću unapređenje položaja učitelja i škole unatoč kritičkim stavovima, nerazumijevanju i neodobranju vjerskih i političkih autoriteta u promatranom vremenu. Hermeneutičkim diskursom prikupljenim i analiziranim spoznajama tumači se važnost prakseološkog odgojno-obrazovnog pristupa i teorijskih spoznaja o znanju i religiji u pedagojskom djelovanju Ivana Filipovića. Zaključne misli se usmjeravaju prema sintezi mogućnosti i potreba aktualizacije odgojno-obrazovnih polazišta proizašlih iz prezentirane analize stavova Ivana Filipovića o religiji i znanosti i njihovih implikacija u suvremenu pedagojsku znanost.

Ključne riječi: obrazovanje, odgoj, religija, vrijednosti, znanost

UVOD

Idejne koncepcije o zastupljenosti religijskih vrijednosti u odgojno-obrazovnom radu predstavljale su temelj prijepornih rasprava u promatranom povijesnom vremenu i pedagoškom djelovanju Ivana Filipovića, koji je uslijed snažnih crkvenih utjecaja, a u interesu očuvanja vlastitoga ugleda i mogućnosti daljnjega djelovanja na unaprjeđivanju učiteljske profesije bio prisiljen mijenjati vlastite stavove o zastupljenosti vjerskog odgoja u školama. Njegovi stavovi se stoga ne mogu promatrati kao posve jednoznačni i u određenom kontinuitetu, već ih je potrebno promotriti razvojno i iz više znanstvenih područja i mogućih diskontinuiranih perspektiva. U svakom smislu potrebno je uzeti u obzir vrijeme u kojem je djelovao i prostor Hrvatske na kojemu je djelovao, a koja se tada nalazila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije kojim je dominirala kršćanska religija i katolička vjeroispovijest. Ovdje je vrijedno istaknuti kako se za analizu njegovih stavova koriste dostupni povijesni i literarni izvori koji u obzir uzimaju, kako privatno, tako i javno djelovanje Ivana Filipovića.

Odgojno-obrazovnu djelatnost nije moguće zamisliti kao vrijednosno neutralnu, a učitelje koji su nositelji i prenositelji vrijednosti kao indiferentne čimbenike čije se djelovanje ne odražava na karakterno i intelektualno oblikovanje njihovih učenika. Vrijednosna perspektiva orijentirana je prema sadržajima koji oplemenjuju ljudski život pružajući mu smisao i svrhu, a pedagoški utjecaji u najširem smislu odražavaju sva njegova nastojanja, jer svaki odgojni akt vodi prema vrijednostima jednako kao što se odgojni akt vodi pomoću njih. U užem se smislu odgojne vrijednosti očituju u individualnim stavovima, potrebama, motivima i interesima, a u širem smislu predstavljaju sliku zamišljenog odgojnog ideala kojim se usmjeravaju i vode odgojna nastojanja.

Podvojenost stavova o religijskom i znanstvenom pristupu u odgojno-obrazovnom djelovanju izazivala je prijeporne rasprave i u povijesnom razdoblju Ivana Filipovića, a s pouzdanjem možemo zaključiti kako određene nesuglasice po ovom pitanju prevladavaju i danas preferirajući dominantnu zastupljenosti jednoga ili drugoga motrišta u odgojno-obrazovnim sadržajima. Upravo ova društvena nejednakost u pomirbi i prihvaćanju stavova o potrebi oba odgojna sadržaja i prestanku njihove trajne podvojenosti izazvala je rasap između odgoja i obrazovanja i pojavu krize i atrofije suvremenoga odgoja koja se s pravom promatra kao kriza (odgojnih) vrijednosti. U daljnjoj analizi ovoga rada uže se analiziraju odgojna i obrazovna sastavnica u pedagoškom procesu oblikovanja osobnosti čime se koncipira teorijski okvir za razmatranje njihove uske, neraskidive i trajne povezanosti.

DEFINIRANJE I ODNOSI ODGOJNIH I OBRAZOVNIH VRIJEDNOSTI

Odgajno-obrazovne vrijednosti predstavljaju komplementarne sadržaje, sredstva svrhe kao i ciljeve jednoga cjelovitog i povezanog procesa u kojemu se njihovim posredovanjem oblikuje ljudska osobnost (Munjiza i sur., 2007; Vukasović, 2007). „Vrijednosti su pokretački i regulacijski čimbenik odgoja“ (Mougniotte, 1995: 39 prema Miliša i sur, 2015: 10). One čine glavno sredstvo i sadržaj uspješne pedagogije o čemu govore i brojne definicije pedagogije koje zastupaju pedagozi kao što su Willmann, Spranger, Kerschensteiner, Göttler i Henz (Bezić, 1990). „Odgoj je, dakle, i vrijednosna kategorija u kojoj se osim obrazovnih dobara usvajaju i odgojne vrijednosti. Vrijednosna usmjeravanja i doživljavanja moraju prožimati sva njegova nastojanja“ (Vukasović, 2010: 100). Premda pedagoški procesi uključuju posredovanje odgojnih i obrazovnih vrijednosti, pojedini autori razlikuju njihovu ulogu i zaključuju da su obrazovne vrijednosti usmjerene na širenje znanja, dok su odgojne vrijednosti usmjerena prema razvijanju karaktera (Polić, 1993a: 65; Vukasović, 2010).

Čovjek kao spoznajno i vrijednosno biće u procesu odgajanja razvija dvije sastavnice, zadaće ili funkcije koje se identificiraju kao obrazovna ili spoznajna i odgojna ili oblikovna u smislu formiranja vrijednosno-moralnih stavova.

„Obrazovna se odnosi na stjecanje potrebnih znanja, usvajanje stručnih i znanstvenih spoznaja, činjenica, podataka, zakonitosti i na tim sadržajima zasnovanih i razvijenih umijeća, navika i sposobnosti. Za odgojno-formirajuću bitne su unutarnje promjene, čovjekovo očovječenje, ljudsko uljudivanje, razvijanje smisla za vrijednosti, njegovanje plemenitih osjećaja, snaženje volje i oblikovanje karaktera“ (Vukasović, 2010: 101).

Obrazovno motrište pedagogijskoga djelovanja i danas je usmjereno na razvoj znanja koje nužno ne uključuje razvoj poželjnoga karaktera. Odgojem i obrazovanjem izričemo kakvo društvo želimo biti i kakvog čovjeka želimo obrazovati, stoga je važno prepoznati zajedništvo vrijednosti koje trebaju podupirati odgojno-obrazovno djelovanje i koje trebaju biti zastupljene kao temeljne vrijednosti (Sablić i Blažević, 2015). Unatoč navedenim zaključcima „škola bilježi nedostatak učinkovitosti po pitanju prinosa znanja o čovjeku i vrijednostima“ (Boudon i Mingasson, 2006: 27). Marginalnost odgojnih vrijednosti i njihova nedostatna izraženost uzrokovala je favoriziranje scijentizma i pozitivizma kojega ne zanima kakvoća ljudskog karaktera, na što su još u prošlosti upozoravali brojni pedagoški autoriteti ističući kako se čitav odgojno-obrazovni proces ne smije reducirati samo na svoju obrazovnu sastavnicu. Jedan od njih je i Jan A. Komenský koji ističe da su znanja svakom čovjeku potrebna, ali ne mogu zamijeniti daleko širi i obuhvatniji aspekt odgojnog procesa kojim se oblikuje i izgrađuje ljudska osobnost (Pšenák i Bugáňová, ur., 2001 prema Vukasović, 2010). Komenský u svojim radovima napominje: „Tko napreduje

u znanosti, a nazaduje u moralu – više nazaduje nego što napreduje“ (Vukasović, 2010: 100). Tijekom povijesti i John Locke zastupa stav prema kojemu je u pogledu odgojnoga djelovanja daleko važnije oblikovanje vrline koje pripadaju ljudskom karakteru od znanja koje se može usvojiti. „Vrlinu je teže dobiti od znanja o svijetu; i ako se izgubi u mladića, rijetko se oporavi“ (Locke, 1830: 86).

Znanje koje proizlazi iz spoznaje činjenica o tome kakav je predmetno-materijalni realitet koji okružuje čovjeka samo po sebi nije dostatno da čovjek njime u cjelini može oblikovati svoj idealno-duhovni realitet. „Znanje samo po sebi ne očovječuje, informira, ali ne formira čovjeka, a temeljni smisao i svrha odgajanja je ljudsko formiranje. Brojni pojedinci imaju mnogo znanja, obrazovani su, ali nisu poštteni“ (Vukasović, 2010: 101). Favoriziranje empirijskoga pristupa u kojemu se činjenična znanja ističu kao primarna u odnosu na vrijednosno oblikovanje dovelo je do krize odgoja. Kriza odgoja smatra se ujedno i svojevrsnom krizom vrijednosti budući da njihovo odgojno posredovanje postaje zanemareno, neodređeno i sve manje pedagoški angažirano (Vukasović, 2010: 102; Miliša i sur., 2015).

Važno je uočiti da je vrijednosni aspekt determinirajući za čitavu pedagojsku teoriju, kao i praksu i da on nikako ne smije biti smatran podređenim ili nevažnim u odnosu na obrazovni aspekt. U pogledu njihovoga hijerarhijskog odnosa proizaći će zaključak

„kako su vrijednosni kriteriji i razina vrijednosti iznad spoznajne razine. Oni osmišljavaju i ljudski usmjeravaju spoznajne djelatnosti i postignuća. Nije, dakle, spoznajno područje nadređeno vrijednosnom nego, suprotno tome, vrijednosno je logički i etički nadređeno spoznajnom“ (Vukasović, 2010: 100).

Vrijednosti su odrazi ideala prema kojima se usmjerava i vodi čitava pedagoška djelatnost. Bez poznavanja ideala kojem se teži, pedagojska djelatnost gubi svoju normativnu ulogu i bez obzira na cilj koji se putem pedagoškoga djelovanja nastoji ostvariti, on uvijek mora biti svrhovito usmjeravan. „Odgoj ne mora uvijek imati istu svrhu, ali svrhu uvijek mora imati. Vrijednosti kojima je kao djelatnost nošen mogu biti različite, ali su u njemu uvijek prisutne“ (Polić, 1993a: 21).

ODREDNICE SPOZNAJNIH I RELIGIJSKIH VRIJEDNOSTI

Vrijednosti odražavaju ono što cijenimo, poštujemo ili čemu težimo, naše potrebe, interese i ciljeve.

„Istraživanja vrijednosti najčešće su u skladu s prevladavajućim orijentacijama i objašnjavane su uvjetima društvenoga života pri čemu se najčešće istražuju odnosi između sustava vrijednosti i društvene strukture, ciljeva, potreba, tradicije, slojeva, klasa itd.“ (Lukaš, 2010: 39).

Vrijednostima se označava ono što je dobro, lijepo pravedno i istinito, a ove vrijednosti ujedno predstavljaju i opći naziv za sadržaje morala, umjetnosti, prava, običaja, politike i drugih formi društvene svijesti (Životić, 1986: 47).

Poput drugih fenomena i ljudsku spoznaju je moguće promatrati u kontekstu vrijednosti. Naime bez mogućnosti spoznavanja predstava o onome što vrednujemo spoznaja bi bila nemoguća. Bilo koji oblik vrednovanja nužno je uvjetovan moćima ljudske spoznaje.

„Spoznaja vrijednosti, naime, ne može biti izvan razuma, iracionalna, nego je analogna svakoj drugoj spoznaji: ona je praktična i kritička i subjektivno-objektivna. Razum je uvijek prisutan u svakoj ljudskoj djelatnosti i nema spoznaje koja bi bila čisto emocionalna, niti čisto racionalna: ona je neposredna i diskurzivna, deskriptivna i normativna – i ostaje bitno iskustvena, istorijska i praktična“ (Tanović, 1978: 81 prema Rafajac, 1991: 14).

Spoznavati znači imati iskustvo određenoga fenomena, međutim, kako će i sama spoznajna teorija potvrditi, spoznaja ne mora biti isključivo iskustvena. Mogući su i drugi oblici spoznavanja čiji izvori nisu nužno ljudska osjetila, već primjerice (razumska) refleksija ili neposredan (intuitivan) uvid. U tradiciji zapadnoga mišljenja spoznaja je određena kao sinteza racionalnoga i iskustvenoga aspekta ljudskoga bića.¹ Čovjek u procesu spoznavanja predstavlja subjekt koji spoznaje, a objekt je određeni fenomeni koji se spoznaje. *Korespondencijska teorija* kao najstarija teorija istine utvrđuje da je slaganje subjekta i objekta ono što nepobitno određuje istinu unutar iskustvenoga realiteta. Istinu je moguće spoznati i odrediti slaganjem predmeta i pojmova (Aristotel, 2001: 254), predmeta i razuma (Akvinski, 2001) ili mišljenja i predmeta (Kant, 1970: 165).

Istina predstavlja temeljnu spoznajnu vrijednost, a u spoznajnim vrijednostima se općenito „očituje odnos bića prema istini. Nosilac tih vrednota je ljudski um (duh)“ (Bezić, 1990: 149). Na temelju uvjerenja u ono što se podudarnim odnosom subjekta i objekta predstavlja kao istina oblikuje se znanje. U dijalogu *Teetet* pružene su smjernice za definiranje znanja koje su se održale sve do danas i kojima se znanje određuje kao „opravdano istinito vjerovanje“ (Platon, 1973). Stoga načelno prihvaćamo određenje prema kojemu su spoznajne vrijednosti ili vrijednosti spoznaje iskazane onom mjerom u kojoj se materijalni realitet primjereno odražava u svijesti subjekta (Stolović, 1983: 138).

¹ Katnov kritizicam u najširem smislu objašnjava fenomen spoznavanja uz njegovu poznatu tvrdnju „Misli bez sadržaja jesu prazne, opažaji bez pojmova jesu slijepi“ (Kant, 1970: 89). Time se objašnjava nužna ispraznost misli koje nemaju osjetilni sadržaj koji ih oblikuje, dok osjetila samo temeljem mišljenja postaju svjesna predmeta koje motre. Jedno i drugo je komplementarno i stoga se nužno promatra kao cjelina.

Za razliku od spoznajnih vrijednosti koje u odnosu subjekta i objekta reguliraju poimanje istine, religijske vrijednosti su orijentirane prema proučavanju samoga počela subjekta kao podrijetla njegove opstojnosti. Religijske vrijednosti „odnose se na odnos subjekta prema vrhovnom principu i izvoru vrijednosti“ (De Fiance, 1964: 195). Religijske vrijednosti su predmetom religijskoga obožavanja, objekti religijske svijesti i regulatori ljudskoga ponašanja (Stolović, 1983: 143). Objektom religijskih vrijednosti je svetost koja ujedno čini temeljnu kategoriju religijskih vrijednosti. Subjekt u odnosu prema objektu religijskoga obožavanja je „čovjek kao religiozno biće (homo religiosus) i zajednica vjernika (Crkva i ostale vjerske zajednice)“ (Bezić, 1990a: 150). Religijske vrijednosti su povezane s estetskim i moralnim vrijednostima jer obuhvaćaju elemente osjetilnoga jednako kao što se usmjeravaju na principe praktičnoga djelovanja. Postoje razilaženja u tumačenju podrijetla religijskih vrijednosti. Zastupnici idealističke aksiologije kao pripadnici neokantovske badenske škole (Windelband, Ricket) zastupaju stav prema kojem religijske vrijednosti pripadaju totalitetu vječnih dobara koje nadilaze povijesni i empirijski realitet (Crowe, 2010: 629). Realisti s druge strane zastupaju stav prema kojemu podrijetlo svih vrijednosti proizlazi iz odnosa kojega ličnost (subjekt) ostvaruje s društvom (objekt) unutar određene kulturno-društvene prakse (Stolović, 1983: 137). Kako je odnos koji uzajamno ostvaruju unutar određene prakse objektivn, vrijednosti koje se unutar njega oblikuju su objektivno važeće. Uz taj specifičan odnos specifični su i prostorni i vremenski čimbenici koji, uz duhovni, uključuju i materijalni realitet, a trajnost kao i oblici vrijednosti koje iz njega proizlaze ne moraju biti jednaki za svako društvo i svaku kulturu. Time se potvrđuje raznolikost religijskih vrijednosti kao i stavova te uvjerenja koje variraju ovisno o kulturno-društvenoj praksi u kojoj su pozicionirani.

Budući da je po osobnoj vjeroispovijesti Ivan Filipović bio katolik smatramo važnim istaknuti na koji način se unutar kršćanske tradicije poimaju religijske vrijednosti.

Prema kršćanskom nauku izvor svih vrijednosti predstavlja Bog. Odnos moralnih i religioznih vrijednosti usko je povezan, ali se religiozne vrijednosti ne mogu svesti isključivo na moralne. S druge pak strane religiozne vrijednosti bez moralnih nisu autentične i smislene. Religijske vrijednosti međutim upotpunjuju i čine moralne vrijednosti savršenima, a one se bez njih čine nepotpunima. Kant stoga pri kraju svoga čudorednog nauka navodi tri postulata: slobodu, besmrtnost i Boga (De Fiance, 1964: 195).

INTEGRIRANJE ODGOJNO-OBRAZOVNIH, SPOZNAJNIH I RELIGIJSKIH VRIJEDNOSTI

Odgojne i obrazovne vrijednosti u svojoj biti predstavljaju cjelinu koja je neodvojivo povezana u kojoj „je odgoj u biti obrazovanje, jednako kao što je i obrazovanje u biti odgoj“ (Polić, 1993b: 22). Budući da između odgojnoga i obrazovnoga motrišta pedagoškoga djelovanja postoji nužna povezanost time su i vrijednosni aspekti kojima su ovi procesi protkani jednako tako isprepleteni. Pedagoška literatura ove procese najprije prilično oštro odvaja i suprotstavlja „da bi ih se potom pokušalo mehanički slijepiti“ (Polić, 1993b: 16). Odgoj i obrazovanje sjedinjuju su tek u onom aspektu gdje istina kao vrijednosno određena kategorija nije unaprijed determinira, već je u nastanku. Odgoj i obrazovanje je dakle moguće odvojiti samo pod pretpostavkom da je samo poimanje istine odvojeno od svoga historijskog motrišta s kojim je u pogledu njezinog nastanka neodvojivo povezana (Polić, 1993b: 23). S druge strane odgojni aspekt nužno uzima u obzir stvaralačku dimenziju kojom je nemoguće unaprijed normirati razvojni put kojim će se oblikovati proces formiranja ljudske osobnosti, ali je važno uočiti da on nikada nije vođen samo onim što jest (kao činjenična stvarnost), već onim što treba biti, a takvu razvojnu perspektivu mogu pružiti samo ideali i njihovi odrazi koje prepoznamo kao vrijednosti.

Svrha obrazovanja je upoznati istinu (etika, logika, epistemologija, matematika), zavoljeti je (filozofija), opisati je (prirodne znanosti) i predati je mladom naraštaju (pedagogija, didaktika, metodologija) (Bezić, 1990). Istina je temeljna spoznajna vrijednost na temelju koje se oblikuje znanje. Posredovanje, razvoj i usvajanje znanja predmet je obrazovanja. Temeljem toga zaključujemo kako se spoznajne vrijednosti integriraju s obrazovnim vrijednostima jer je uloga obrazovnih vrijednosti primarno usmjerena na stjecanje znanja.

Svrha odgoja je razviti osjećaj za dobro (etika), lijepo (estetika), sveto i uzvišeno (religija). Subjekt odgojnih vrijednosti je ljudska volja u svojoj težnji prema dobru (savjest), ljepoti (ukus), ostvarena u ponašanju, doživljavanju i djelovanju. Odgojne vrijednosti oblikuju ljudski karakter i kao takve determiniraju narav osobe. Ljudska priroda je u biti kultura koja je nošena vrijednostima koje su u njezinom središtu, a izražene su u stavovima, interesima, potrebama, težnjama i motivima kojima se usmjerava i vodi ljudsko djelovanje. Religijske vrijednosti isprepletene su s estetskim i moralnim vrijednostima, a njihova trajnost ostvarena njihovim odgojnim učinkom odražava se u ljudskim stavovima, ponašanjima i postupcima. Odgojno djelovanje kojim se oblikuju karakterne osobine obuhvaća aspekte religijskih vrijednosti kojima se posreduju moralno poželjne kategorije ljudskog djelovanja, promišljanja i osjećaji koji proizlaze iz odnosa prema svetom. Sukladno tome zaključu-

jemo da se religijske vrijednosti integriraju s odgojnim vrijednostima jer imaju odgojni utjecaj. „Da bi vrednota bila doista pedagoška, ona mora imati odgojni utjecaj na biće u razvoju, kako s obzirom na svoj sadržaj, tako i s obzirom na težnje gojenca“ (Bezić, 1990: 138–139).

POGLED NA STAVOVE IVANA FILIPOVIĆA O ULOGAMA RELIGIJE I ZNANOSTI U ODGOJU I OBRAZOVANJU

Stavovi Ivana Filipovića o ulozi crkve u profesionalnom usmjeravanju učiteljskog poziva često se svode na dihotomiju prema kojima je on zastupao klerikalizam ili antiklerikalizam. Sukladan tome je i njegov pogled na zastupljenost religije u odgojnom djelovanju škole koji je različito vrednovan na način da ga pojedini autori smatraju pozitivnim (Ogrizović, 1980), a drugi ga ocjenjuju negativnim (Biondić, 1994). Takav „crno-bijeli“ pristup nije posve odgovarajući u pružanju cjelovite slike o Filipovićevim stavovima prema kojima se determiniraju vrijednosna polazišta koja je on zastupao i za koja se zalagao. U daljnjem pregledu kronološki se analiziraju izvori koji pružaju uvid u njegovu privatnu korespondenciju i javno djelovanje na temelju kojih se mogu unutar iznesenih stavova daljnjom analizom i tumačenjem odrediti konkretnije vrijednosne pozicije koje je zastupao.

Ivan Filipović 1848. godine u pismu Andriji Torkvatu Brliću tvrdi: „...strašno je bez vjere i ufanja živjeti. Čovjek mora imati vjeru, a kroz nju ufanje i ljubav i tu vjeru neka mu nitko bez časnom rukom ne narušava“ (Pismo Brliću, 12. 3. 1848). Ovom izjavom uviđamo kako je Ivan Filipović bio ne samo praktičan vjernik, već je dobro poznao i religijski pisane spise i tekstove. Njegovo privatno prakticiranje katoličke vjere potvrđuje izvor tvrdnjom: „Svoju osobnu religioznost izrazio je i pjesmicom Božja dobrota (Da je ovaj život samo / do vječnosti traje put“ (Dubovicki i Munjiza, 2022: 347).

Za Sav. Jug 1849. godine Ivan Filipović je napisao članak „O samostalnosti škole“. U tom članku on tvrdi:

„Škola je hram prosvjete, a prosvjeta je mati slobode, škola mora najprije slobodna biti, da slobodom uroditi može ... U samostalnosti škole od crkve leži jedina garancija pobjede novoga vijeka nad starim, slobode nad ropstvom, prosvjete nad tminom“ (Lončar, 1955: 391).

U članku „O vjerozakonu“ objavljenom 1850. godine u časopisu *Tobolac* promatrani autor obrazlaže značenje vjere za čovjeka i tvrdi:

„Tko može kazati, da je njegov način bogoštovlja Bog ugodniji i miliji, negoli drugi? To je stvar, vrhu koje Bog, ne pak ljudi suditi imaju« pa završuje: »Ljubiti svaki svoje vjeroispovijesti jedan je i smatrajte ga za sebe kao najbolje i naj izvrsnije, druga pako vjeroispovijedanja štujte, jer su ona za one, koji ih ispovijedaju, isto ono, što je i vaše za vas. Tim

ćete ... napokon u svom narodu jedno od najvećih zala ukloniti, koje ga je dosad tištalo” (Lončar, 1955: 391).

Posljedica ove objave bila je oštra reakcija Duhovnog stola koji je utvrdio da su ova načela kršćanskoj vjeri protivna i opasna te zabranio Tobolac.

Dana 5. travnja 1853. godine Ivan Filipović u pismu A. T. Brliću tvrdi:

„Sad se nešto više zahtijeva od učitelja, nego da znade župniku sterati stol, sate navlačiti, ministrirati i na objed zvoniti. Nek si ti ljudi lijepo iz glave izbiju, da je škola samo zato, da djeca nauče moliti kronicu i kod oltara vikati: Ad Deum etc. Ta su zlatna vremena prošla. Zadaća škole sad je othranjivanje ljudi u plemenitom smislu, i samosvijesne građane čovječanstva, a ne mirne ovčice svete matere“ (Lončar, 1955: 445).

Nešto kasnije u istom pismu on zaključuje:

„Katolicizam hoće kod nas samo, da mu narodnost bude ograda proti svijetlu, koje od svih strana amo prodire; te da među nama svoje carstvo gluposti i tmine učvrsti i ukrijepi. Jok vala brate Andro! Pod tim uvjetom ja nisam saveznik katoličanstva“ (Lončar, 1955: 445).

Sljedeće 1854. godine u pismu A. T. Brliću od 30. studenog Ivan Filipović izjavljuje:

„Materijalizam i egoizam, to su elementi Požežana, izvan toga nema ovdje ništa. Škole su u najvećem neredu i tako zapuštene kao nigdje u našoj domovini. Nit ima čestitog ravnatelja, nit ima učitelja, jer fratri koji su u 1. i 2. razredu, niti imaju pojma o pedagogiji, njima je škola samo teret, oni ju većma mrze nego pakao!“ (Lončar, 1955: 447).

Godine 1859. Ivan Filipović u pismu od 3. travnja izjavljuje A. T. Brliću kako mu je žao što mu biskup ne isplaćuje narudžbu od deset primjeraka Koledara. Na taj način on procjenjuje crkvu koja raspolaže s velikim materijalnim sredstvima i njezino uludo trošenje novca na njemu besmislene stvari, tvrdeći: „Kad imaju hiljade za popovske budalaštine, imat će valjda i koju forintu da plate, što su naručili“ (Lončar, 1955: 456).

Sa suradnicima 1865. godine Ivan Filipović pokreće Ustav za pučke škole u trojednoj kraljevini. „Osnovna tendencija tog Ustava, bila je oslobođenje Škole od tutorstva crkve“ (Lončar, 1955: 397).

Zagrebački kardinal Juraj Haulik 1869. godine u prilogu *O nastavi i uzgoju mladeži* iznosi svoje mišljenje u kojemu kao primjer lošeg rješenja navodi odvajanje vjere od obrazovanja temeljenoga na znanstvenim spoznajama. Boji se da će predloženi Ustav dovesti do bezvjerske škole. Biskup je posebno kritičan prema prijedlogu uvođenja stručnog svjetovnog nadzora i oduzimanja svećenstvu navedene funkcije (Haulik, 1910).

Pišući Stjepanu Basaričeku 21. studenog 1870. godine Filipović tvrdi:

„Uopće ja mislim, da će sav naš rad bit u duhu i smjeru nove slobodoumne pedagogije, pedagogije osnovane na temelju čiste znanosti i zdravoga razuma i čim bi se od toga pravca

odstupilo, ja bih bio prvi, koji bi se iz toga društva isključio. Ja volim ne raditi: negoli laži i bezumlju dvore graditi“ (Lončar, 1955: 397).

Djelo *Bečke pedagogijske slike* Ivan Filipović objavljuje 1870. godine u kojemu pomišljajući o autonomiji škole tvrdi:

„Dok ona ne dođe pod isključiv nadzor zemaljske vlasti, a unutarne joj se ravnanje ne povjeri isključivo opet strukovnjacima, dotle je svaka druga krparija uzaludna. To je životno pitanje za školu, bez toga nema za nju napretka“ (Filipović, 1870: 199).

Unutar ovoga stava izražena je njegova ideja o potrebi cjelovitoga i isključivo svjetovnoga nadzora nad školstvom i isključivanjem iz njezinog nadzora bilo kojeg oblika crkvene uprave.

Prvom općom hrvatskom učiteljskom skupštinom 1871. godine u Zagrebu predsjedava Ivan Filipović. Skupština je održana pod geslom „Samo slobodna škola može odgojiti slobodan narod“. Na Skupštini su iznošeni stavovi koji su sporili o ulozi crkve unutar škole pa Blaž Polić izjavljuje kako je „važno obrazovanje uma i srca i ne smije se crkva odcijepiti od škole“ (Prva obća hrvatska učiteljska skupština, 1871: 53). Filipović ga upozorava da se drži točke i zatim izjavljuje „mi zastupamo učitelje, ne svećenstvo“ (Prva obća hrvatska učiteljska skupština, 1871: 58). Pri raspravi o unutarnjem ustrojstvu pučke škole Mijat Stojković izjavljuje kako bi škola trebala odgojiti ljude vođene razumom, rodoljubne i ćudoredne – koji vjeruju u Boga i dušu, koji dobro misle i djeluju te ljude za posao pripremaju (Prva obća hrvatska učiteljska skupština, 1871: 66). Navedene Stojkovićeve misli pozdravljaju svi prisutni učitelji. Rezolucije koje su donesene na ovoj Skupštini služile su kao temelj za pokretanje časopisa „*Prosvjeta*“ koji je bio liberalno orijentiran, a unutar kojega je Ivan Filipović zastupao stavove kojima je težio potpunoj emancipaciji i odvojenosti škole od crkve. „Filipović je zauzimao stav da i vjeronauk u školi trebaju predavati učitelji. Od tog je stava odustao, pod pritiskom svojih suradnika i vjeronauk u školama ostaje u kompetenciji svećenika. U korigiranom stavu, prema Filipoviću, škola mora biti svjetovna, a crkvi ostaje nastava vjeronauka i ćudoredni odgoj, a sve ostalo mora se temeljiti na znanosti“ (Dubovicki i Munjiza, 2022: 334).

Godine 1874. Ivan Filipović predsjedava *Drugom općom učiteljskom skupštinom* u Petrinji. Važan zaključak prepoznajemo u sljedećem odlomku:

„Svrha je narodnoj školi u sadanjem vijeku, da ćudoredno-religioznim odgojem i skladnim razvojem umnih i tjelesnih sila mladež u svom zvanju i umnjenju na toliko podučiti, na koliko je to svakom neophodno potrebno, da može pošteno kao slobodan čovjek živjeti, te postati valjanim članom društva čovječanskog“ (Druga obća hrvatska učiteljska skupština, 1874: 203).

Time je na navedenoj Skupštini iznesen stav kojim je odgojna uloga škole utemeljena na religijskim vrijednostima s kojim se stavovima i sam Filipović složio.

Godine 1878. Ivan Filipović predsjedja i *Trećom općom učiteljskom skupštinom* u Osijeku. Središnja tema skupštine je bio odnos između materijalizma i idealizma u školi i nastavi. Idealistička koncepcija se pritom oslanjala na moralne i općeljudske vrijednosti, dok se materijalizam promatrao u duhu vrijednosti potrošačkog društva.

„Materijalizam kao etičko načelo..., rađa bezobzirnu sebičnost i uništava moralnu podlogu društvenog života... Škola ima proti tomu pogubnu načelu razviti izdašnu djelatnost ... treba razvijati religioznost, oplemenjivati ćud, rodoljublje i čovjekoljublje, moralno odgajati, odbacivati utilitarizam“ (Treća obća hrvatska učiteljska skupština, 1878: 41).

Skupština na čelu s Ivanom Filipovićem time zauzima stav da škola odlučno mora odbaciti načela potrošačkoga društva i materijalno orijentiranih vrijednosti i posvetiti se odgojnoj djelatnosti.

PREMA ZAKLJUČKU

Vrijednosne pozicije koje je zastupao Ivan Filipović upućuju na radikalnan vizionarski stav za koji u njegovo vrijeme nije bilo razumijevanja, ali ga je iz suvremene pozicije moguće prepoznati kao naprednog i progresivnog. U pogledu obrazovnog djelovanja zauzimao se da škola i djelovanje učitelja trebaju biti utemeljeni na znanosti što se prepoznaje u njegovom zastupanju spoznajnih vrijednosti koje su i danas unutar škole dominantno izražene u smislu njezine obrazovne zadaće. Obrazovni pristup se kod Filipovića temelji na znanstvenim postignućima što je analogno suvremenom razumijevanju pojma obrazovanja. Spoznajna vrijednost istine na temelju koje se oblikuje znanje je prema tome i unutar Filipovićevih stavova izražena kao dominantna i izrazito važna u profesionalnom pogledu obrazovnoga djelovanja. U praktičnom pedagoškom gledištu on eksplicitno zastupa stav da za samu učiteljsku djelatnost nije dostatna vjera, već znanje na kojemu je potrebno odgajati i obrazovati čime se ističe potreba profesionalizacije učiteljske struke. Ovim svojim stavom on ne umanjuje značaj religijskih vrijednosti koje su zastupljene vjerom, ali ističe da je za ispravno odgojno-obrazovno djelovanje ipak potrebno znanje i stručnost. U Filipovićevom zalaganju za emancipaciju škole od crkve i njezinoj autonomiji prepoznamo vrijednost slobode koja je uvjet svakog odgojno-obrazovnog i stvaralački osmišljenog razvojnog procesa.

U stavovima Ivana Filipovića postoje iskazi o elementima religijskih vrijednosti zaključujemo da su one u njegovom poimanju odgojne uloge škole zauzimale važnu poziciju. Pritom je važno naglasiti da se takav stav ne temelji na ispraznoj formi moralno-praktičkih principa ili običaja koji se prakticiraju u okviru vjerske prakse koju otvoreno kritizira, već na svjetonazoru vođenom vizionarskom vjerom u odgojne ideale koji su nadahnuti njegovim dubokim religijskim osjećajima. Sen-

zibilitet za vjerske osjećaje on iskazuje u idejama o vjerskoj toleranciji koje ponovno ne nailaze na razumijevanje kako od strane njegovih kolega i suradnika, tako i od samog crkvenog vrha. Današnje razumijevanje odgojnih ideja upravo zagovara nužnost međureligijskog dijaloga, toleranciju, prihvaćanja, sloge i mira. U tom pogledu se potvrđuje izražena Filipovićeve napredna odgojna ideja koja je danas implementirana i zastupljena u svakodnevnoj odgojno-obrazovnoj praksi. Kao izvor snažnih utjecaja koji su u smislu posredovanja religijskih vrijednosti oblikovali Filipovićev senzibilitet za vjeru prepoznajemo njegovu obiteljsku pozadinu i obiteljski odgoj. Poznato je kako je njegov otac Josip bio izrazito religiozan. U užoj obitelji imao je dva svećenika, brata Ferdu i ujaka Adama Filipovića Heldentskog (Dubovicki i Munjiza, 2022: 163).

Uzimajući u obzir odgojnu i obrazovnu sastavnicu pedagoškoga djelovanja zaključujemo kako stavovi Ivana Filipovića nisu naklonjeni isključivo prema jednoj ili drugoj sastavnici, već oni iskazuju njihovu podjednaku važnost u oblikovanju ljudske osobnosti. Religijske vrijednosti su usko povezane s moralno-ćudorednima, kao i estetskim vrijednostima i pripadaju odgojnim vrijednostima koje oblikuju ljudski karakter. Potreba oblikovanja valjanog karaktera dodatno se produbljuje odbacivanjem utilitarizma i materijalizma kao ispraznih i nepoželjnih odgojnih načela. Filipović u konačnici pristaje da izvođenje nastave vjeronauka pripadne crkvi ne umanjujući i ne isključujući važnost religijskih vrijednosti u odgojnom djelovanju.

Prema njegovim stavovima obrazovna sastavnica mora biti utemeljena na razumskim spoznajama i znanstvenim dostignućima odgovarajuće struke. Takve spoznaje ističu važnost spoznajnih vrijednosti istine u obrazovnom oblikovanju i širenju intelektualnih kapaciteta ljudske osobnosti. Stoga zaključujemo da Ivan Filipović prepoznaje kako su za oblikovanje cjelovite ljudske osobnosti važne kako religijske tako i spoznajne vrijednosti kojima je nošeno odgojno-obrazovno djelovanje njegova razdoblja. Njegovi stavovi time anticipiraju odgojno-obrazovnu praksu kakvu u pogledu školstva poznajemo i danas.

Literatura

- Akvinski, T. (2001). De veritate, q. 1, a. 1, U: Pavlović, A. (ur.) *Pariške rasprave Tome Akvinskoga: raspravljena i kvodlibetalna pitanja*. Zagreb: Demetra.
- Aristotel (2001). *Metafizika*. Zagreb: Signum.
- Bezić, Ž. (1990). *Biti čovjek! Ali kako? Odgojne smjernice*. Đakovo: Biskupski ordinarijat Đakovo.
- Biondić, I. (1994). Masovni bijeg ispod Filipovićeve kape. *Vjesnik*, 28. III. 1994.

- Boudon, R., Mingasson, L. (2006). Entre valeurs de l'espace privé et valeurs communes - Une articulation complexe, *Informations sociales*, 8 (136) 26-34.
- Crowe, B. (2010). Faith and Value: Heinrich Rickert's Theory of Religion. *Journal of the History of Ideas*, 71(4) 617-636.
- De Fiance, J. (1964). Essai sur l'agir humain. *Revue Philosophique de Louvain. Troisième série*, 62 (73) 193-195.
- Druga obća hrvatska učiteljska skupština u Petrinji 1874. godine. (1874). Zagreb: Centralni odbor općih hrvatskih učiteljskih skupština u Zagrebu.
- Dubovicki, S., Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163 (3 - 4), 325-351.
- Filipović, I. (1849). *O samostalnosti škole*. (Rukopis). Zagreb: Hrvatski školski muzej.
- Filipović, I. (1870). *Bečke pedagogijske slike*. Zagreb: Lav Hartmann i drugovi.
- Haulik, J. (1910). O nastavi i uzgoju mladeži. U A. Cuvaj (ur.), *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. (knjiga 5, str. 90–109). Trošak i naklada kr. hrv.-slav.-dal. zemaljske vlade Odjel za bogoštovlje i nastavu.
- Kant, I. (1970). *Kritika čistoga uma*. Beograd: Kultura.
- Locke, J. (1830). *Some Thoughts Concerning Education*. Boston: Gray & Bowen.
- Lukaš, M. (2010). *Obiteljski odgoj u Hrvatskoj – razvoj ideja od 1850. do 1918. godine*. Rijeka: Hrvatsko futurološko društvo.
- Lončar, Lj. (1955). Iz korespondencije Ivana Filipovića. *Starine*, knjiga 45. JAZU.
- Miliša, Z., Dević, J. i Perić, I. (2015). Kriza vrijednosti kao kriza odgoja. *Mostariensia* 19 (2), 7-20.
- Munjiza, E.; Lukaš, M.; Peko, A. (2007). Odgojne vrijednosti u hrvatskoj usmenoj književnosti. U: Pintarić, A. (ur.), *Mitovi i legende: zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa Zlatni danci 8*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Filozofski fakultet u Pečuhu i Matica hrvatska Osijek, 207–219.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga I dio*. Zagreb: NIRO Školske novine.
- Pismo Ivana Filipovića Andriji Torkvatu Brliću od 12. 3. 1848, Arhiv porodice Brlić u Slavanskom Brodu.
- Platon (1973). *Fileb i Teetet*. Zagreb: Naprijed.
- Polić, M. (1993a). *K filozofiji odgoja*. Zagreb: Znamen.
- Polić, M. (1993b). *Odgoj i svije(s)t*. Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
- Prva obća hrvatska učiteljska skupština 1871. godine. (1871). Zagreb: Centralni odbor Prve obće hrvatske učiteljske skupštine u Zagrebu.
- Rafajac, B. (1991). *Odgoj kao razvoj autonomne vrijednosne svijesti*. Rijeka: Pedagoško društvo.
- Sablić, M. i Blažević, I. (2015). Stavovi učitelja prema vrijednostima kao temeljnim sastavnicama nacionalnog okvirnog kurikulumu. *Školski vjesnik*, 64 (2) 251-265.
- Stolović, L. (1983). *Suština estetske vrednosti*. Beograd: Grafos.

Treća obća hrvatska učiteljska skupština 1878. godine. (1878). Zagreb: Centralni odbor općih hrvatskih učiteljskih skupština u Zagrebu.

Vukasović, A. (2007). Teleologijsko i aksiologijsko utemeljenje odgoja. U: V. Previšić, N.N. Šoljan, N. Hrvatić (ur.), *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja – svezak 1*. Zagreb: Hrvatsko pedagogijsko društvo, 499–511.

Vukasović, A. (2010). Odgojna preobrazba u teleologijskom i aksiologijskom ozračju. *Odgojne znanosti*, 12 (1) 19, 97-117.

Životić, M. (1986). *Aksiologija*. Zagreb: Naprijed

Dean Cikovac
Primary School Lovas
dcikovac@ffos.hr

Mirko Lukaš
Faculty of Humanities and Social Sciences, J. J. Strossmayer University of Osijek
mlukas@ffos.hr

IVAN FILIPOVIĆ'S UNDERSTANDING OF THE RELIGION - SCIENCE RELATIONSHIP IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL VALUES

Abstract

The paper analyzes the understanding of the relationship between religion and science in the context of Ivan Filipović's educational values. Conceptual and terminological demarcations of upbringing and education form a possible framework for a comparative analysis of the relationship between religion and science. Consideration and explanation of basic educational starting points, their advantages and disadvantages as well as certain problematic implications in the existing relationships is presented through a historical analysis of the Ivan Filipović's work and secondary sources that provide insight into his pedagogical attitudes. The differentiation of educational values in relation to the role of religion and science and the conceptual determinants of materialism and idealism in schooling are compared by analyzing the reports of the General Croatian Teachers' Assemblies held in Zagreb in 1871, Petrinja in 1874 and Osijek in 1878, chaired by Ivan Filipović. An insight into the pedagogical ideas of the period in which Ivan Filipović worked reveals the layering and diversity of his pedagogical thoughts shaped by the influences of family, school, church and society. The importance and timeless relevance of his ideas is reflected in the analysis of public and educational activity, which aims to improve the position of teachers and schools despite the critical attitudes, misunderstanding and disapproval of religious and political authorities in the observed time. The importance of the praxeological educational approach and theoretical knowledge about science and religion in Ivan Filipović's pedagogical activity is interpreted through the hermeneutic discourse with the collected and analyzed corpus. The concluding thoughts are directed towards the synthesis of the possibility and need to update the educational starting points resulting from the presented analysis of Ivan Filipović's views on religion and science and their implications in contemporary pedagogical science.

Keywords: education, upbringing, religion, values, science

izv. prof. dr. sc. **Snježana Dubovicki**

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište u Osijeku
sdubovicki@foozos.hr

RAD IVANA FILIPOVIĆA NA UNUTARNJOJ DIDAKTIČKO-METODIČKOJ REFORMI NASTAVE U HRVATSKOM ŠKOLSTVU

Sažetak

Ivan Filipović je za svojega života napisao mnogobrojne članke koji su bili didaktičko-metodičkoga karaktera pa možemo reći da je značajnije utjecao na didaktičku teoriju tadašnjega vremena, ali i na školsku praksu. Filipović se bavio nastavnim planovima i programima, a posebno se zalagao za to da nastavni plan ne smije biti izvor preopterećenosti učenika. U odnosu na navedeno, predlagao je da se tjedna stanica ravnomjerno raspoređi prema nastavnim danima.

U svojim didaktičkim raspravama bio je mišljenja da sva nastava treba biti odgojna. U tome kontekstu isticala su se njegova stremljena k poželjnoj nastavnoj disciplini koja je davala bolje odgojne rezultate kroz suradnju učitelja i učenika. Također, značajna je i njegova uloga u isticanju nužnog pedagoškog (nastavnog) standarda. U svojoj školskoj praksi i pedagojskim radovima, Filipović se bavio didaktičkim načelom zornosti, postupnosti i sistematičnosti te načelom korelacije. U didaktičkoj organizaciji nastave Filipović razlikuje najmanje dvije nastavne etape (obrada novog gradiva i njegovo ponavljanje i utvrđivanje) između kojih traži razumnu ravnotežu.

Njegova se didaktičko-metodička spoznaja dobrim dijelom temelji na vlastitoj praksi, ali i na iskustvima izvan hrvatskih okvira, s obzirom na to da je Filipović poznavao nekoliko svjetskih jezika. Filipović nije u svome teorijskom radu izradio cjelovit didaktičko-metodički sustav. Njegovi se radovi dobrim dijelom temelje na praksi, no moguće je da im je upravo u tome vrijednost jer su praktično verificirani. Kako je prikazano iz njegovih pojedinačnih radova, moguće je sintetizirati didaktičko-metodičke poglede, njihovu primjenjivost, a u mnogim elementima i suvremenost.

Ključne riječi: didaktika, nacionalna povijest pedagogije, Ivan Filipović, metodika, nastava.

UVOD

Ivan Filipović javnosti je poznatiji kao učitelj, reformator hrvatskoga školstva, organizator hrvatskoga učiteljstva, književnik, pedagog, ali ne i didaktičar. Razlozi za to proizlaze iz teze da Filipović nije teorijski originalan i sistematičan, a isto tako ne postoji cjeloviti izvor u kojemu je Filipović izgradio jedinstven i cjelovit didaktičko-metodički sustav. No pišući mnogobrojne članke didaktičko-metodičkoga karaktera uočavamo da je on utjecao na didaktičku teoriju tadašnjega vremena, a posebno na školsku praksu. Njegova didaktičko-metodička spoznaja dobrim dijelom temelji se na vlastitoj praksi, ali i na iskustvima drugih naroda, s obzirom na to da je Filipović poznao nekoliko svjetskih jezika. Školovao na njemačkom jeziku i njime se izvrsno služio, što mu je omogućilo da se u studentskim putovanjima upozna s organiziranim njemačkim školstvom i učiteljstvom te radovima istaknutih njemačkih pedagoga Friedricha Adolpha Diesterwega (1790. – 1866.) i Friedricha Dittesa (1829. – 1896.).

„Dok je hrvatsko školstvo bilo pod utjecajem krutog Herbartovog sustava, Filipović je bio na pozicijama humanističke pedagogije Diesterwega i Dittesa. Kao školski praktičar dio tih ideja i osobno je realizirao o čemu je također pisao“ (Munjiza i Dubovicki, 2023: 94).

Filipović je sve do imenovanja za županijskoga školskog nadzornika (1875. godine), radio kao učitelj praktičar u pučkoj, glavnoj i višoj djevojačkoj školi. Kao rezultat dugogodišnje učiteljske prakse i poznavanja pedagoških tendencija objavio je više didaktičko-metodičkih članaka (Dubovicki i Munjiza, 2022a). Analizirajući knjige i članke didaktičko-metodičkoga karaktera (Tablica 1), vidljivo je da je Filipović pokazivao širok interes za nastavu i njezino unaprjeđenje. Naprednije ideje koje je Filipović primjenjivao u svojoj praksi, bile su ideje ranije spomenutih Diesterwega i Dittesa koje su bile implementirane i u hrvatskom školstvu: narodna, obavezna, besplatna nekonfesionalna škola, pučka škola oslobođena stručnog crkvenog nadzora, produženo trajanje pučke škole i preparandije, uvažavanje individualnih razlika kod učenika, razvijanje samorada i formiranje svjesne i aktivne samodisciplinacije, značaj učitelja u njezinom stvaranju i održavanju (Munjiza i Dubovicki, 2023).

Kako bismo jasnije mogli predočiti djela Ivana Filipovića koja su tematski bila vezana uz didaktičko-metodičku problematiku, pogledajmo Tablicu 1.

Tablica 1. Klasifikacija pedagoških djela Ivana Filipovića
(Munjiza i Dubovicki, 2023: 95)

Red. br.	Vrsta pedagoških djela	Broj
1.	Pedagojska djela općeg karaktera	23
1.a	Pedagojsko-društvene teme	8
1.b	Unaprjeđivanje odgojno-obrazovnog rada	4
1.c	Odgoj ženske mladeži	3
1.d	Vijesti i dopisi	8
2.	Didaktičko-metodička djela	22
2.a	Odgojnost nastave	8
2.b	Metodički članci početnoga čitanja i pisanja	6
2.c	Ostali metodički članci iz materinskoga jezika	5
2.d	Didaktički članci ostalih nastavnih područja	3
3.	Pedagoški članci vezani uz školsko zakonodavstvo	4
Ukupno		49

Iz 1. tablice jasno se vidi da je Filipović čak 44,9 % svojih pedagojskih djela posvetio upravo didaktičkim temama. Od sveukupno 128¹ objavljenih bibliografskih jedinica, njih 49 ili oko 38 % je iz didaktičko-metodičkog područja. Za to postoje brojni razlozi. Neki od njih su iskustva koja je Filipović stekao u globalnome kontekstu družeći se s intelektualcima diljem svijeta; jedan od razloga može biti čitanje strane literature (posebno Diesterwega i Dittesa), a veći dio razloga proizašao je iz prakse koju je Filipović nastojao kontinuirano unaprijediti. Pišući u svojim djelima o nastavi, posebno se osvrnuo na sljedeće aspekte: načelo zornosti, načelo postupnosti i sistematičnosti, načelo korelacije te etape nastave i problematika individualizacije nastave (Shema 1). Navedena će motrišta biti spomenuta u daljnjem tekstu.

¹ Pretpostavlja se da je Ivan Filipović napisao i objavio još 194 manja prikaza, ocjene i recenzije koje je često potpisivao pseudonimima Ivo Perić, Kopančanin, F. I., F; I; F---ć, I., F—p---ć, ili su često objavljeni i bez potpisa (Dubovicki i Munjiza, 2023).

Shema 1. Neka od motrišta nastave o kojima je Filipović pisao.

Filipović se bavio **nastavnim planovima i programima**. U Ustavu pučke škole i priloženoj nastavnoj osnovi nalazi se i predloženi nastavni plan za tadašnju petogodišnju školu. Navedeni nastavni plan prikazan je u 2. tablici.

Kako je Filipović bio autor Ustava pučke škole, pretpostavlja se da je bio autor ili suautor navedenoga nastavnog plana. Filipovićev je stav bio da nastavni plan ne smije biti izvor preopterećenosti učenika.

Tablica 2. Nastavni plan prema Ustavu pučke škole (Cuvaj, 1910: 5, 87).

Nastavni predmeti	1. razred	2. razred	3. razred	4. razred	5. razred
Vjeronauk	2	2	2	2	2
Jezikoslovna struka	14	7	5	6	5
Povijest	-	-	1	2	2
Zemljopis	-	1	2	1	2
Prirodopis	-	2	2	1	1
Siloslovje (fizika)	-	-	-	2	2
Gospodarstvo i tehnologija	-	-	2	1	2
Računstvo	4	4	3	3	2

Nastavni predmeti	1. razred	2. razred	3. razred	4. razred	5. razred
Krasopis	-	4	3	2	1
Likoslovlje s risanjem	-	-	-	3	4
Ukupno	20	20	20	23	23

Iz priloženoga nastavnog plana uočavamo da su učenici u tadašnjoj školi mogli biti opterećeni s 20 do 23 sata tjedno. U navedenoj satnici *ne nalazi se nastava pjevanja i gimnastike*. Ona se trebala održavati u slobodno vrijeme i prema svom karakteru nije smjela biti izvor dodatne **opterećenosti**² učenika. Uzmemo li u obzir sve navedeno, možemo zaključiti da su učenici i u to vrijeme bili potencijalno opterećeni, stoga Filipović predlaže da se navedena tjedna stanica ravnomjerno rasporedi prema nastavnim danima. Filipović je uvidio da i nastavni program može biti izvor opterećenosti pa i **preopterećenosti**³ učenika. Zbog toga predlaže da se nastavni predmeti povijesti, zemljopisa, prirodopisa i fizike ne uče sustavno, nego na temelju prigodnih tekstova iz čitanki. Također predlaže da učeničke udžbenike pišu iskusni učitelji, koji najbolje znaju učeničke mogućnosti kako ih ne bi dodatno opteretili. „Sastavljanje udžbenika da se povjeri izkusnim i praktičnim učiteljem, koji će jamačno najbolje znati gradivo za djecu odmjeriti“ (Cuvaj, 1910: 5, 89).

Imajući navedeno na umu, Filipović je u nekoliko navrata opravdano isticao da bi dodatni sadržaji i aktivnosti mogli utjecati na preopterećenost učenika. O aktualnosti ove problematike danas svjedoče i brojna istraživanja na tu temu (Munjiza, Peko i Dubovicki, 2016; Munjiza, 2015; Peko, Dubovicki i Munjiza, 2014; Ristić Dedić i Jokić, 2014; Jurčić, 2006; Rijavec, 2005; Biondić-Ivanković, 2004; Vrgoč, 2001; Bežen, 1999; Biondić, Furlan, Rozmarić, 1982). Neki od najčešćih školskih činitelja preopterećenosti učenika koje su najviše isticali istraživači su: nastavni planovi i programi, nastava (posebno u dijelu praćenja i ocjenjivanja), udžbenička literatura, predimenzioniran samostalni rad (najčešće domaće zadaće), izvannastavne aktivnosti te *očekivanja roditelja* (Munjiza, Peko i Dubovicki, 2016). Možemo reći da se u novije vrijeme sve više polemizira oko roditeljskih očekivanja vezanih uz akademski uspjeh njihove djece, ali i njihov uspjeh u izvanškolskom okruženju

² *Opterećenost* učenika znači opterećenost kojoj je učenik izložen zahtjevima u pogledu vladanja nastavnim i izvannastavnim sadržajima u svrhu razvoja temeljnih kompetencija (Munjiza, Peko i Dubovicki, 2016: 5).

³ *Preopterećenost* nastaje (ne)usklađivanjem zahtjeva koji se postavljaju učeniku i koji su u (ne)skladu s njegovim razvojnim mogućnostima. Do preopterećenosti dolazi, kada ukupne obveze učenika nisu trajnije u skladu s njegovim psihofizičkim mogućnostima, kada zahtjevi škole iziskuju preveliki psihofizički napor i vremensku prezaopterećenost (Munjiza, Peko i Dubovicki, 2016: 5).

kroz različite izvannastavne aktivnosti. Očekivanja i aspiracije roditelja predstavljaju kritičnu ulogu koju roditelji imaju prema djeci. Ukoliko roditelji ne očekuju da dijete ide na fakultet, onda ga vjerojatno neće ni poticati na dodatni rad i pripreme za fakultete (Cerinski, 2020; Grbavac i Slišković, 2015). Značajna je povezanost roditeljskih obrazovnih očekivanja i stvarnih postignuća djece (Jacob, 2011). Učenicima se češće određuju u skladu s time koliko su ostvarili očekivanja roditelja, nego li na temelju njihovih standarda, uspjeha i postignuća tijekom vremena (Kanter Agliata, 2005). Roditelj koji ne potiče dijete na dodatni rad pružajući mu podršku, ne ukazuje na vrijednost samog obrazovanja te neće dijete usmjeravati ustrajnom školskom i samostalnom učenju.

Roditeljska očekivanja utječu na uspjeh djece u školi, ali uz pozitivan utjecaj na uspjeh mogu biti i veliki osobni stresor u vlastitim postignućima učenika. *Visoka očekivanja roditelja mogu biti povezana s emocionalnom nelagodom*. Zapravo, problem nastaje zbog nepodudarnosti djetetovog postignuća i percipiranih očekivanja roditelja (Wang i Heppner, 2002). Percepcija učenika kako su osobna postignuća u neskladu prema roditeljskim očekivanjima, dovodi do negativnih emocionalnih stanja: ljutnje, depresije, anksioznosti. Učenicima se mogu osjećati neuspješnima uslijed previsokih roditeljskih zahtjeva, što može utjecati na njihovo funkcioniranje (Munjiza, Peko i Dubovicki, 2016).

Filipović se bavio i problematikom školskog, odnosno **nastavnog pedagoškog standarda**. Prema njegovu mišljenju, poželjno je da svaka škola uz *učionički prostor ima i školsko dvorište, gombalište*,⁴ školsko gospodarstvo, odnosno *školski vrt*, koji služi za realizaciju praktične nastave iz područja gospodarstva. O nužnosti i važnosti školskih vrtova za cjeloviti razvoj učenika pisalo se u više navrata (Dubovicki i Munjiza, 2022b; 2022c; Munjiza, Peko i Sablić, 2007; Slaćanac i Munjiza, 2007; Munjiza, 2003). Službena statistika bilježi rad školskih vrtova od 1816. godine. Školski su vrtovi kroz povijest imali različite orijentacije: botaničku, oglednu, proizvodnu i pedagojsku. O njegovoj važnosti svjedoči i *Školski vrt*, list za promicanje školskog vrtlarstva koji je izlazio od 1889. do 1900. godine (Munjiza, 2003). O aktualnosti ove problematike također govori i podatak da je samo u jednom hrvatskom časopisu (*Život i škola*) u vremenu od 35 godina objavljeno čak 22 rada iz područja školskih vrtova i školskih zadruga (Dubovicki i Munjiza, 2019). Prema školskim zakonima donesenim u drugoj polovici 19. stoljeća (1871., 1874. i 1888.), učitelji su u pravilu svake pete godine imali pravo na uvećanje plaće (petogodišnji dodatak), ali samo ukoliko je njihov rad bio pozitivno ocijenjen i od općinskog školskog

---

⁴ Gombalište je vrsta prostora za tjelesno vježbanje sa gimnastičkim spravama, obično se nalazi unutar školskog dvorišta.

nadzornika, pri čemu je *školski vrt* morao dobiti najmanju *ocjenu dobar* (Dubovicki i Munjiza, 2022b; Munjiza i Dubovicki, 2022).

Nadalje, kao nužni pedagoški nastavni standard Filipović navodi *udžbenike za učenike, priručnike za učitelje, postojeća nastavna sredstva i školske knjižnice*. U školskim knjižnicama potrebno je odvojiti knjižni fond za učitelje i učenike. Predlagao je da i roditelji mogu posuđivati knjige iz školske knjižnice, što je praktično i realizirao za vrijeme službovanja u Slavonskoj Požegi. Prve su takozvane školske knjižnice bile jedan ormar s knjigama koje su se mogle posuđivati, a kasnije su prerasle u prave knjižnice (Munjiza i Kragulj, 2010; Filipović, 1858b). Filipović je dao značajan doprinos u području pisanje *priručnika za učitelje*. Među djela takvog karaktera navode se: *Uporavnik za upotrebu Početnice i Slovničke čitanke*, *Početnica*, *Slovnička čitanica*, *Slovnica za četvrti razred*, *Pismovnik*, *Pisane radnje za školsku porabu*, *Upute u krasopis ćiriliskimi pismeni za hrvatske pučke škole i samouke* (Munjiza i Dubovicki, 2023). Bio je aktivan i pri pisanju ili odobravanju *čitanki za učenike*. Za potrebe učenika napisao je više udžbenika kao: *Kratka povijest književnosti hrvatske i srpske za građanske i više djevojačke škole*, *Kratka stilistika za građanske i više djevojačke škole*, *Knjižnica pomoćna za hrvatsko-njemačko jezikoslovje još nekoliko hrvatsko-njemačkih rječnika koji su mogli korisno poslužiti učenicima pri savladavanju njemačkoga jezika*.

Filipović je isticao i razlikovao obrazovanje od odgoja. U svojim didaktičkim raspravama bio je mišljenja da sva **nastava mora biti odgojna**. Danas često zaboravljamo da nastava na svim razinama treba biti jednako odgojna kao i obrazovna (Dubovicki i Budić, 2019). U tom se smislu posebno misli na sveučilišnu nastavu u kojoj često izostaje odgojni aspekt. Sa sigurnošću možemo reći da kriza odgoja postoji zadnjih nekoliko desetljeća, ali je u ovo vrijeme dosegla svoj vrhunac. Danas postavljamo pitanje: *Koje vrijednosti trebamo prenijeti mladima?* Suvremena istraživanja pokazuju da kreativna nastava ujedno i odgaja, jer je prava suprotnost tradicionalnoj nastavi u kojoj je odgoj bio zasnovan na represiji. Također, aktivnost sudionika je puno veća ukoliko se u nastavi koristimo kreativnim nastavnim metodama (Dubovicki, 2016).

Filipović je bio osjetljiv na odnos učitelja prema učenicima. U drugom članku *Iskrica učiteljima* savjetuje sljedeću realizaciju prvoga nastavnoga dana s učenicima prvoga razreda, učenicima početnicima.

„Sjedi se dakle, ljubezni učitelju, prvih danah prijateljskom i očinskom ljubavlju među svoje malene nove goste, te se prijatno razgovaraj s njimi o roditeljih njihovih, o braći i sestrah, o njihovoj kući, o školi i njihovih novih sudrugovih itd. A napokon pipovidi im kakvu liepu, ugodnu iz djetinjskog života crpljenu pripovijedčicu, pa ih onda otpusti k njihovim roditeljima s tim prvimi ugodnimi i živimi utiscima. O vjeruj mi, da će te djeca ne ljubiti, nego

upravo obožavati, da će te smatrati ne za čovjeka, nego za njeko vrhunaravno biće, da će sva svoja čuvstva, svu svoju volju u tebi usredotočiti“ (Filipović, 1858a: 106).

U nastavnom radu Filipović se zalaže za *unutarnju disciplinu* koju treba dovesti do stupnja samodiscipline. Takva disciplina zasniva se na aktivnosti učenika, a ne na prisili i tjelesnom kažnjavanju. U trećem članku Iskrica, *Šiba u školi* o toj problematici Filipović piše:

„Jer zašto su naši stari učitelji zlostavljali onako djecu? Jedino zato, što su oni većinom bili glupaci, koji su jedva što više znali od nuždnog čitanja i pisanja; od ikakve pedagogije, metodike ne bijaše kod njih ni govora; a kraj toga bili su lijeni i udobnost ljubeći. Zato su mlatili djecu“ (Filipović, 1858a: 106).

Prema Filipovićevu mišljenju prava nastavna disciplina može se ostvariti jedino primjerenim zapošljavanjem i radom tijekom nastavnoga procesa. Problem discipline nije u učenicima nego u učiteljima. Ukoliko je nastava organizirana na način da bude primjerena, zorna i zanimljiva, tada će ona osigurati primjerenu radnu disciplinu. Mnogo bolje odgojne rezultate daje nastava koja se zasniva na suradnji učitelja i učenika i na učiteljevu poštivanju učeničkih osobnosti. Dakako i ovdje možemo vidjeti aktualnost Filipovićevih ideja (Bognar i Dubovicki, 2012; Kragulj, 2011). Danas je više nego ikad prije u fokus stavljen problem discipliniranja učenika (Kantorová, 2009; Domović, 2003). Kao primjer prisilne discipline navodi se podatak da je u 19. stoljeću ondašnja vlada propisala sankcije za roditelje koji svoju djecu ne šalju u školu (Župan, 2002). Navedeni strogi zakoni, snažne društvene norme te strogi ustroj obiteljskoga života značajno su bili povezani s ponašanjem učenika u školi (i nerijetko izvan nje) na što nas upućuje podatak da su neki roditelji zahtijevali kažnjavanje djece u školi i za prijestupe koje su počinili izvan nje, a sve u svrhu odgoja djece, ne samo kao uzornih učenika, već i kao uzornih članova društva, crkve i države (Gajšek i Ivančić, 2023; Munjiza, 2009; Župan, 2002). Roditelji i učitelji su posezali za najrazličitijim odgojnim sredstvima (najčešće kažnjavanjem) kako bi preventivno spriječili usvajanje nepoželjnih vrijednosti kao što su: nerad, raskošnost, surovost i iskvarenost (Turić, 1904). Prisilna disciplina uglavnom formira formalnu disciplinu i mir s kojom se dobar dio učitelja zadovoljava. Važno je imati na umu da se tadašnje hrvatsko školstvo temeljilo na represivnoj Herbartovoj pedagogiji⁵. Prema Herbartu, odgoj je proces u kojemu odgojitelj vodi učenike od stupnja anomije (opće dječje neposlušnosti) do autonomije (vlastite unutrašnje odgovornosti). Stupanj autonomije samo rijetki uspijevaju ostvariti. U vođenju od anomije do autonomije dopuštena su sva represivna sredstva uključujući i tjelesnu kaznu. Hrvatska

---

⁵ Izrazom „stara škola“ označava se herbartovska škola 19. stoljeća koju karakteriziraju naglašen intelektualizam, didaktički materijalizam, receptivan i pasivan položaj učenika, kruti nastavni planovi i programi te dominacija verbalnih nastavnih metoda (Bognar i Matijević, 2005).

školska praksa poznavala je široki spektar represivnih odgojnih mjera, koje je moguće klasificirati unutar sljedećih područja: odgojne mjere koje izazivaju emocionalnu neugodnost, uskraćuju duševnu ugodnost, dovode do socijalne izolacije i čitav spektar tjelesnoga kažnjavanja.

Filipović uviđa da takva disciplina nije potrebna ni poželjna. Nasilno stvorena disciplina i bezuvjetna poslušnost ne dovodi do formiranja poželjnog sustava društvenih vrijednosti. Iz nekoliko njegovih objavljenih radova vidljiva je njegova humanistička orijentacija i poštivanje ličnosti svakog učenika. Bio je protivnik bilo kakvog vrijeđanja učeničkih ličnosti. „Zar je čudo da ovako dijete, napokon i samo misli da je zbilja glupo i stepeno, te misleći da iz njega nikad ništa ne može biti i samo se zapusti“ (Ogrizović, 1980: 72). U kasnijim godinama, a posebno s odmicanjem 20. stoljeća, aktiviraju se protivnici tjelesnoga kažnjavanja te ono postaje sve slabije (Tauš i Munjiza, 2006; Dubovicki i Munjiza, 2024).

Disciplina u školi najčešće se odnosi na ponašanja učitelja koja predstavljaju reakciju na neprihvatljiva ponašanja učenika koji ometaju rad u razredu i proces učenja (Vizek Vidović i suradnici, 2014). Gledajući na disciplinu kao na odgojno-obrazovno sredstvo, znamo da je ona određena zakonskim okvirom koji propisuje različite pedagoške mjere (kazne i pohvale) koje mogu biti izrečene učenicima temeljem njihova ponašanja (najčešće tijekom ili na kraju školske godine). No, također znamo i da se percepcija discipline unutar školskoga sustava mijenjala tijekom povijesti hrvatskoga školstva (Gajšek i Ivančić, 2023; Zloković, 2000).

Filipović uviđa da je u odgojnom procesu veća korist od nagrade⁶, nego li od kazne. Još kao učitelj u Požegi, Filipović za najbolje učenike uvodi nagradu u obliku knjige. Istovremeno Filipović predlaže da se strogi godišnji ispiti od kojih strepe učenici, učitelji i roditelji zamijene školskim svečanostima. Odgojnost škole i nastave, Filipović je proširio i na odgojnost dječjih vrtića. Prema njegovom mišljenju samo ona nastava koja se temelji na znanstvenim spoznajama, uz opisanu didaktičku organizaciju, može ispuniti zahtjev njezine odgojnosti.

Filipović je bio protivnik ismijavanja učeničkih mana i nedostataka. Smatra da takvo ponašanje ne dolikuje jednom učitelju. Mnogo godina kasnije o istoj problematici iz didaktičkoga kuta gledanja pisao je, među ostalima i Matijević (1994).

---

⁶ U Hrvatskoj se od 1964. godine svake godine dodjeljuje *Nagrada Ivan Filipović* na području predškolskog, osnovnoškolskog, srednjoškolskog i visokoškolskog obrazovanja te za znanstveni i stručni rad na godišnjoj razini te za životno djelo. Nagrada se dodjeljivala prvo u okrilju Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora, a potom od 1967., postaje nagrada Sabora Republike Hrvatske. Nagrada se sastoji od novčanog iznosa i povelje. *Nagradu Ivan Filipović* dodjeljuje Republika Hrvatska odnosno Odbor „Nagrade Ivan Filipović“, a priprema Ministarstvo znanosti i obrazovanja, za značajna ostvarenja u odgojno-obrazovnoj djelatnosti i predstavlja najviše priznanje djelatnicima u odgoju i obrazovanju.

Kako bi škola i nastava odgojno djelovale na učenike, nužna je jedinstvenost odgojnog djelovanja svih učitelja. Kao nužan odgojni cilj ističe načelo skladnog i svestranog razvoja učenika. Potpun čovjek nije jednostrano nego svestrano obrazovan i odgojen (Filipović, 1881). Među učiteljima mora vladati načelo jedinstvenosti. „...što da kažemo o praksi kada jedan učitelj drugog učitelja pred učenicima ogovara“ (Filipović, 1881: 114). Prema Filipoviću načelo jedinstvenosti se može poticati i razvijati na sljedeće načine: nastavnim planom i programom, disciplinskim redom, međusobnom hospitacijom, održavanjem oglednih predavanja, djelovanjem ravnateljica (Dubovicki i Munjiza, 2022a; Filipović, 1881).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I NJIHOVA INTERPRETACIJA

U svom praktičnom školskom radu Filipović je primjenjivao **različita didaktička načela** koja je praktično upotrebljavao i o kojima je sam pisao ili su o njima pisali njegovi bivši učenici i kasniji suradnici. U svojoj školskoj praksi i pedagoškim radovima, Filipović se bavio didaktičkim načelom **zornosti**, o čemu također pišu i njegovi bivši učenici (Dvorniković, 1924; Kempf, 1924). Kempf naglašava da se Filipović radeći u Slavonskoj Požegi, nije zadovoljavao samo zornošću u školi, nego je učenike izvodio na izlete u okolici Požege i na taj način unaprjeđivao prirodopisnu, zemljopisnu i povijesnu nastavu (Kempf, 1924). Filipović je svoju spoznaju o korisnosti i opravdanosti zornosti u nastavi preporučio svim učiteljima, no ipak svjestan da se ne može ostati samo na zornosti, nego da je zornost samo osnova za daljnji razvoj mišljenja (Munjiza i Dubovicki, 2023).

Sljedeće u čemu je Filipović u nastavi bio ustrajan bio je princip **individualizacije**. Vrlo je brzo shvatio da se djeca razvijaju različitim tempom te da nemaju iste sposobnosti ni mogućnosti iz čega slijedi da od sve djece ne možemo jednako očekivati ni tražiti. Ne samo da od sve djece ne možemo jednako tražiti, nego je to za dječji razvoj i štetno (Filipović, 1855). Načelo individualizacije gotovo da je teško razdvojiti od aktivnosti ili kako Filipović kaže samorada učenika. Učenicima treba osigurati primjerene aktivnosti, kako bi oni mogli napredovati prema svojim sposobnostima i specifičnostima. Preveliki broj djece u tadašnjih hrvatskim školama grob je individualizacije. U tom području znakovit je njegov članak *O unutaršnjoj školskoj organizaciji* objavljen 1881. godine u Napretku, u brojevima 4., 5., 6., 7. i 8. Kao temeljni didaktički problem uočava rad u nepodijeljenoj jednorazrednoj školi s maksimalnih 80 učenika. U takvim uvjetima gotovo je nemoguće organizirati odgojno-obrazovni rad. Dok učitelj izravno radi s jednim razredom, svi ostali moraju samostalno raditi (tako zvani tihi rad). Dodatni problem javlja se što je zakon omogućavao upis učenika u bilo koje doba godine. U takvoj školi ne da ima četiri godišta, nego

ih ima i znatno više (Filipović, 1881). Filipović predlaže maksimalni rad s dva godišta i to tako da jedno godište pohađa nastavu prije podne, a drugo poslije podne, što osigurava izravan rad učitelja s oba godišta. Isto tako Filipović kao problem uočava preveliki broj učenika i načelo individualizacije koje svesrdno podržava. „...podčasnik ima za vanjsku dresuru 8-10 momaka (vojnika), a učitelju se daje da uzgaja 100 i više djece, tu nema obuke, a nema ni dresure“ (Filipović, 1881: 97). U literaturi se navode podatci da je u jednom razrednom odjeljenju bilo od 80 do 120 učenika, što je nezamislivo iz današnje perspektive (Munjiza i Dubovicki, 2022; Župan, 2002; Filipović, 1851). Danas lakše možemo primijeniti načelo individualizacije o kojemu je Filipović pisao jer se zadnjih godina broj djece u školama smanjuje, a posebno u osnovnim školama u kojima se čak i gase neke područne škole (Strugar, 2018).

U svom praktičnom radu i teorijskim raspravama Filipović je poznavao i didaktičko načelo **postupnosti** (od lakšeg prema težem, od poznatog prema nepoznatog, od bližeg prema daljem) i **sistematičnosti**. Kako bi sadržaji za učenike bili primjereni, valja ih s vremena na vrijeme sistematizirati u manje i/ili veće sadržajne cjeline. Na taj se način izbjegava nepoželjno memoriranje, a postupno kod učenika potiče razvoj divergentnoga mišljenja i osposobljava za sistematiziranje. Možemo reći da u nastavi i danas vrijedi isto pravilo s razlikom što danas u nastavu možemo implementirati puno veći broj medija koji nam mogu pomoći da što bolje učenicima prezentiramo željene sadržaje (Matijević i Topolovčan, 2017).

Uz nastavno načelo sistematičnosti, usko je povezano i nastavno načelo **korelacije ili integracije**. Filipović se izričito zalaže da se sva moguća nastava integrira oko prirodoslovne nastave. Početkom 21. stoljeća u osnovnim su se školama (u okviru HNOS-a) provodila tematska mjesečna planiranja kojima je cilj bio integrirati i korelirati nastavne sadržaje iz više nastavnih predmeta kroz jednu glavnu temu u čemu je najčešće baza bilo upravo prirodoslovlje (Kragulj, 2007).

U didaktičkoj organizaciji nastave Filipović razlikuje **nastavne etape** i to najmanje dvije: *obrada novog gradiva i njegovo ponavljanje i utvrđivanje* i pri tome traži razumnu ravnotežu. Navedene nastavne etape bile su potpuno primjerene za Filipovićevo vrijeme ukoliko u obzir uzmemo da je tada velik dio stanovništva bio nepismen. Tako se ponavljanjem i utvrđivanjem nastojalo ovladati najvažnijim vještinama kao što su čitanje, pisanje i račun. U tom smislu Filipović zastupa i **primjereni nastavni tempo**. Bolje je lakše, ali temeljito, nego brzo, ali površno.

Moguće je prihvatiti tezu da Filipović nije bio originalan u didaktičkom području, ali mu se ne može oduzeti da je i kao praktičar koristio niz tadašnjih didaktičkih načela u vlastitoj praksi i kao teoretičar u svojim djelima preporučivao ih ostalim učiteljima. Njegova pisanja o didaktičkim načelima temelje se na njegovoj

vlastitoj potvrđenoj školskoj praksi (Munjiza i Dubovicki, 2023). Gotovo sva didaktička područja u radu Ivana Filipovića moguće je naći i u suvremenim didaktikama, jasno na teorijskoj novoj i višoj razini.⁷

Uz određena didaktička područja, Filipović se intenzivno bavio i **metodičkom problematikom nastave** u praktičnom školskom radu i u svojim radovima. Posebno se intenzivno bavio problematikom *materinskog jezika*, a unutar nje *problematikom početnog čitanja i pisanja*. Filipović je protivnik starih metoda čitanja koje su još upotrebljavali stari učitelji. Takve metode čitanja potpuno se protive prirodnoj i logičnoj osnovi čitanja u duhu našega jezika. Koliko je potrebno uložiti truda kako bi djeca naučila čitati imenovanjem slova? Svako slovo ima svoje ime. Dijete treba znati ime slova, ali ga u riječi ne smije izgovoriti jer bi riječ glasila besmisleno (Filipović, 1859). Također, bio je protivnik i u to vrijeme upotrebljavane metode, slovanja smatrajući ju neprirodnom jer se izgovaraju skraćeni nazivi slova iz kojih treba izgovoriti riječ. Umjesto toga, predlagao je uvođenje prirodne metode slijevanja. Pema njoj se odugovlačeno odmah izgovaraju slova i na taj način se izgovara pojedina riječ. Učiti treba početi najprije *na poznatom*. Zato se Filipović zalaže da se nastava provodi najprije na jeziku koji su djeca donijela iz roditeljskoga doma, a od njega da se postupno prelazi na književni jezik. U početnom čitanju treba polaziti i završavati od logičkih cjelina. Rečenicu treba analizirati na riječi, riječi na slova, izdvojiti nepoznata slova na početku, sredini i kraju riječi i nakon toga od poznatih riječi sintetizirati riječi. Iz ovoga, do sada iznesenoga, vidljivo je da se Filipović zalagao za analitičko-sintetički pristup u početnom čitanju i pisanju (Dubovicki i Munjiza, 2022a; Munjiza i Dubovicki, 2023).

Također je isticao kako je za dobre usvojene nastavne rezultate nužno poznavati učenike „...nepoznavanje učenika je kretanje po mraku“ (Filipović, 1881: 139). Zbog navedenoga učiteljski kontinuitet u istom razredu je poželjan i nužan. Uspješnom nastavnom radu doprinosi i poznavanje lokalne sredine, njezin odnos prema školi i učitelju, kao i odnos obitelji prema školi i učitelju (Dubovicki i Munjiza, 2022a).

Demokratski i humanistički orijentacija vidljiva je iz njegove rasprave *Naputak za županijske školske nadzornike*. Tražio je od školskih nadzornika da učitelje ohrabri, da im pomogne te da budi u njima interes za pedagošku literaturu. Školski nadzornici moraju biti stručni autoriteti, a prema svom položaju inovatori i

---

⁷ U Poljakovoj *Didaktici* iz 1990. (osmo izdanje) među drugim područjima nalazimo i ova kojim se bavio Ivan Filipović: nastavni plan i program, vanjska organizacija nastave (mjesto, vrijeme, raspored), materijalno-tehnička osnova nastave (nastavna sredstva i pomagala), nastavne etape, spoznajni proces, didaktička načela, nastavne metode (Munjiza i Dubovicki, 2023).

reformatori te svoje stavove u svakoj prilici javno iznositi, zastupati te prema mogućnosti i pisati o njima (Pazman, 1974).

PREMA ZAKLJUČKU

Prije nego li je krenuo u unutarnju reformu nastave, Filipović je morao napraviti potrebne preduvjete kako bi osigurao bolji status i bolju plaću učiteljima, ali i osigurao prostorne i materijalne uvjete bez kojih se ne bi mogle realizirati neke od njegovih ideja. Bilo je potrebno naći odgovarajuće prostore u kojima se mogla izvoditi nastava; osigurati obrazovane učitelje koji će biti solidno plaćeni za svoj posao. Znamo da je Filipović bio izraziti zagovornik cjeloživotnoga stručnog usavršavanja učitelja⁸. U ono vrijeme, za zvanje učitelja bilo je dovoljno znati čitati, pisati i poznavati elementarno računanje. Interes za učiteljsku službu bio je izrazito slab. Početnu brigu oko stručnoga usavršavanja učitelja država organizira kroz kotarske učiteljske konferencije.

Također, bilo je potrebno napisati i prvi školski zakon, prevoditi na materinski jezik, osigurati početnice i čitanke za učenike te priručnike za učitelje. Stoga se Filipović sa suradnicima aktivno uključio u ovaj proces i izradio zakonski predložak *Ustav pučke škole u Trojednoj kraljevini* u kojemu predlaže obavezno uvođenje školstva, ali i predlaže izjednačavanje u obrazovanju dječaka i djevojčica. Ovaj predložak nikada nije bio usvojen, ali su sve nabrojene zakonske novine ugrađene u *Zakon iz 1874. godine* (Cuvaj, 1910; Filipović, 1865).

Također, znao je da će učiteljska struka jačati ukoliko se bude osnažila u društvenom pogledu kao neke od sljedećih inicijativa potaknuti Filipovićem kao predvodnikom: učiteljska zadruga, izgradnja učiteljskog konvikta, Zaklada učiteljskog konvikta, Savez hrvatskih učiteljskih društava i drugo.

Sve su te zadaće ležale na leđima mladog Kopančanina koji je toliko puno napravio za nas, na lokalnoj, ali još više na nacionalnoj razini. Kada je osigurao potrebne uvjete, nastojao je nastavu (kako ne bi bila samo puko učenje slova i brojeva) podići na višu razinu u kojoj je bilo važno osigurati ugodnu nastavnu klimu u kojoj će učenik moći cjelovito rasti i razvijati se. Filipović je već tada uočio i otvorio neke temeljne probleme nastave kao što su: opterećenost učenika nastavnim planom i programom, udžbenicima i zahtjevima učitelja: važnost i značaj za ukupno obrazovanje, savladavanje sposobnosti čitanja u kojima razlikuje mehaničko, logičko i estetsko čitanje koje je međusobno uvjetovano i povezano. Zar to nisu neki od

⁸ Strategija i modeli cjeloživotnoga stručnog usavršavanja učitelja usvojeni su na Drugoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini održanoj u Petrinji 1874. godine, čije su postavke i dalje aktualne i primjenjive (Munjiza i Dubovicki, 2023).

problema koji opterećuju i današnju školu i koji se sve teže nose s navedenim problemima i sve više zaostaju u njihovu rješavanju?

Iznimno je važno istaknuti nužnost da se u studijskim programima koji odgajaju i obrazuju buduće učitelje i pedagoge, kroz silabuse različitih obaveznih i izbornih kolegija provlači lik i djelo Ivana Filipovića zbog svih navedenih motrišta. Puno je toga što se još o Ivanu Filipoviću može istražiti na temelju njegovih pisama koji zahtijevaju studioznu i kompleksnu analizu iz više različitih kutova gledanja (pedagoških, didaktičkih, nacionalnih, političkih, jezičnih, književnih, crkvenih).

Literatura

- Bežen, A. (1999). Nastavnik i (pre)opterećenost učenika. U V. Rosić (ur.), *Nastavnik-čimbenik kvalitete u odgoju i obrazovanju* (str. 228-235.) Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
- Biondić, S., Furlan, I. i Rozmarić, A. (1982). *Opterećenost učenika osnovne škole*. Zagreb: Školske novine.
- Biondić-Ivanković, P. (2004). Zadovoljstvo učenika, roditelja i nastavnika školom u svjetlu rasterećivanja učenika i nastavnog procesa u srednjoj školi. *Život i škola*, 50, 55-64.
- Bognar, L. i Dubovicki, S. (2012). Emocije u nastavi. *Croatian Journal of Education*, 14(1), 135-153.
- Bognar, L. i Matijević, M. (2005). *Didaktika* (3. izmijenjeno izdanje). Zagreb: Školska knjiga.
- Cerinski, T. (2020). Roditeljski ciljevi i očekivanja obrazovnih postignuća i opći školski uspjeh njihove djece: razlike u očekivanjima zbog pohađanje instrukcija i dopunske nastave. *Bjelovarski učitelj*, 25(1-3), 8-19.
- Cuvaj, A. (1910-1913). *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje, knjige 1-11. Zagreb: Trošak i naklada kr. hrv-slav-dal. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
- Domović, V. (2003). *Školsko ozračje i učinkovitost škole*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Dubovicki, S. (2016). *Kreativnost u sveučilišnoj nastavi*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Dubovicki, S. i Budić, M. (2019). Intellection of Upbringing in Global Context of Present and Future Challenges in Pedagogy. *Jahr*, 10(2), 413-425. <https://doi.org/10.21860/j.10.2.8>
- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2019). *Bibliografija "Života i škole" 1982. - 2017*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022a). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163 (3 - 4), 325-351.

- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022b). Izbori ravnatelja i upravljanje školom u obaveznom školstvu Hrvatske između stručnosti i podobnosti – povijesni pregledi između 1871. i 2021. godine. *Nova prisutnost*, XX(2), 403-415. <https://doi.org/10.31192/np.20.2.12>
- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022c). Školska arhitektura tradicionalne škole i njezina implementacija u didaktičko-metodičku organizaciju nastave. *Metodički ogledi*, 29(2), 127-151. <https://doi.org/10.21464/mo.29.2.5>
- Dubovicki, S., Munjiza, E. (2024). Strategies for Disciplining Students in the “Old School” Practice in Croatia. *Review of Croatian history*, 20(1), 7-34. <https://doi.org/10.22586/rch.v20i1.33987>
- Dvorniković, Lj. (1924). Iz mojih uspomena na Ivana Filipovića. *Hrvatski učitelj*.
- Filipović, I. (1851). Kako bi se othranjivanje školske mladeži u našoj domovini podići dalo. *Narodne novine*, br. 25.
- Filipović, I. (1855). *Uporavnik za Početnicu i Čitanku u prvom razredu katoličkih učionah u carevini austrijskoj*. Beč: Troškom c. k. prodavaonice školskih knjiga.
- Filipović, I. (1858a). *Pedagogijske iskricice - Početak obuke*. Rijeka: Narodna knjiga.
- Filipović, I. (1858b). Dopis iz Požege. *Neven*, 11.
- Filipović, I. (1859). Zglasivanje i čitanje. *Napredak*, 2.
- Filipović, I. (1881). O unutarnjoj školskoj organizaciji. *Napredak*, 22(4) 53-55; (5) 73-74; (6) 93-97; (7) 113-116; (8) 133-136.
- Filipović, I. (1865). *Ustav pučke škole u Trojednoj kraljevini*.
- Gajšek, M. i Ivančić, G. (2023). Upravljanje razredom i disciplina u hrvatskom školstvu od 19. stoljeća do danas. *Napredak*, 164(3-4), 265-286. <https://doi.org/10.59549/n.164.3-4.4>
- Grbavac, M., i Slišković, A. (2015). Povezanosti obrazovnih očekivanja i ponašanja roditelja s različitim dimenzijama perfekcionizma njihove djece. *Klinička psihologija*, 8(2), 111-124.
- Jacob, J. M. (2011). Parental expectations and aspirations for their children's educational attainment: An examination of the college-going mindset among parents. *Doktorska disertacija*. Minnesota: University of Minnesota.
- Jurčić, M. (2006). Učenikovo opterećenje nastavom i razredno-nastavno ozračje. *Odgojne znanosti*, 8(2), 329-346.
- Kanter Agliata, A. (2005). College students' well-being: the role of parent-college student expectation discrepancies and communication. *Doktorska disertacija*. Florida: University of Central Florida.
- Kantorová, J. (2009). The school climate—theoretical principles and research from the perspective of students, teachers and parents. *Odgojne znanosti*, 11(1), 183-189.
- Kempf, J. (1924). Život i rad Ivana Filipovića u Požegi (1854. – 1863.). *Hrvatski učitelj*.
- Kragulj, S. (2007). Mjesto i uloga pedagoga u uvođenju, provođenju i vrednovanju HNOSA. *Diplomski rad*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet.
- Kragulj, S. (2011). Odgojno-obrazovna klima u sveučilišnoj nastavi. *Život i škola*, 57(25), 35-59.
- Matijević, M. (1994). *Humor u nastavi*. Zagreb: UNA-MTV.

- Matijević, M. i Topolovčan, T. (2017). *Multimedijska nastava*. Zagreb: Školska knjiga.
- Munjiza, E. (2003). *Pedagogijska funkcija školskih vrtova*. Slavonski Brod: Hrvatski pedagoško-književni zbor, podružnica Slavonski Brod.
- Munjiza, E. (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet i Hrvatski pedagoško-književni zbor, ogranak Slavonski Brod.
- Munjiza, E. (2015.) Preopterećenje učenika uvjetovano opsegom udžbeničke literature i sposobnošću čitanja. *Život i škola, 1*, 11-21.
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2022). *Povijesni pregled vođenja i upravljanja u hrvatskom školstvu i školama*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. - 2023.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Munjiza, E. i Kragulj, S. (2010). Utemeljenje i rad školskih knjižnica u Hrvatskoj do kraja XIX. stoljeća. *Život i škola, 56*(23), 153-168.
- Munjiza, E., Peko, A. i Dubovicki, S. (2016). *Paradoks (pre)opterećenosti učenika osnovne škole*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga I*. Zagreb: Školske novine.
- Pazman, D. (1974). Ivan Filipović i Hrvatski pedagoško književni zbor. U M. Ogrizović, D. Pazman, V. Puževski (ur.), *Ivan Filipović - učitelj učitelja* (str. 43–48). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Peko, A., Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2014). Does homework as a learning strategy stimulate additional student overload? *Didaktica Slovenica, 29*(3-4), 49-66.
- Rijavec, M. (2005). Preopterećenost učenika i kako je smanjiti. *Metodika, 6*(1), 44 - 54.
- Ristić Dedić, Z. i Jokić, B. (2014). *Izvjestaj br. 3 Kakva je podrška učenju u školi? Pružaju li roditelji podršku djeci u učenju? Zašto učenici uče?* Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
- Slačanac, I. i Munjiza, E. (2007). Programski sadržaji razredne nastave i mogućnost njihove realizacije u školskim vrtovima, *Život i škola, 53*(17), 87 - 100.
- Strugar, V. (2018). Kretanje broja učenika osnovne škole na školskim područjima Bjelovarsko-bilogorske županije 1969./70. - 2018./19.: neizvjesna demografska budućnost školstva. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru, 12*, 39-59.
- Šimleša, P. (1973). Ivan Filipović kao naš suvremenik. *Pedagoški rad* br. 7-8.
- Tauš, J. i Munjiza, E. (2006). Represivne i permisivne mjere u odgoju djece mlađe školske dobi. *Život i škola, 52*(15-16), 69–78.
- Turić, J. (1904). *Povijest uzgoja i nauke o odgoju*. Zagreb: Tisak C. Albrechta.
- Vizek Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., Rijavec, M. i Miljković, D. (2014). *Psihologija obrazovanja* (2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje). Zagreb: IEP-Vern.

- Vrgoč, H. (2001). (Pre)opterećenost učenika. *Napredak*, 142(3), 322-334.
- Zloković, J. (2000). Primjena različitih modela discipline u nastavnoj praksi. *Napredak*, 141(3), 340–346.
- Župan, D. (2002). Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875. - 1885.). *Scrinia Slavonica*, 2(1), 277-292.
- Wang, L.-f. i Heppner, P. P. (2002). Assessing the impact of parental expectations and psychological distress on Taiwanese college students. *The Counseling Psychologist*, 30(4), 582–608. <https://doi.org/10.1177/00100002030004006>

Snježana Dubovicki

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
sdubovicki@foozos.hr

IVAN FILIPOVIĆ'S WORK ON THE INTERNAL DIDACTIC-METHODICAL REFORM OF TEACHING IN THE CROATIAN SCHOOL SYSTEM

Abstract

During his lifetime, Ivan Filipović wrote numerous articles on didactics and teaching methods, which means that he significantly influenced the didactic theory of the time, as well as school practice. Filipović dealt with curricula and especially advocated that the curriculum should not be a source of student overload. In relation to the above, he suggested that the weekly time-table be distributed evenly.

In his didactic discussions, he was of the opinion that all teaching should be educational. In this context, his efforts towards a desirable teaching discipline that gave better educational results through the cooperation of teachers and students stood out. Also, his role in emphasising the necessary pedagogical (teaching) standard is significant. In his school practice and pedagogical works, Filipović dealt with the didactic principle of clarity, gradualness and systematicity and the principle of correlation. In the didactic organisation of classes, Filipović distinguishes at least two teaching stages (processing new material and repeating) between which he seeks a reasonable balance.

His knowledge on the didactics and teaching methods is largely based on his own practice, but also on experiences outside the Croatian framework, given that Filipović spoke several world languages. Filipović did not create a complete didactic and methodological system in his theoretical work. His works are largely based on practice, but it is possible that their value lies precisely in this, because they have been practically verified. As is evident in the specific works, it is possible to synthesize didactic-methodical views that are applicable and modern to a certain extent.

Keywords: didactics, national history of pedagogy, Ivan Filipović, methods, teaching

Miljenko Hajdarović, doktorand

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
mhajdarovic@foozos.hr

prof. dr. sc. **Damir Matanović**

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
dmatanovic@unios.hr

REAKCIJA PROTI ŠKOLSTVU – KONTINUITET I PROMJENE MIŠLJENJA O PROBLEMIMA OBRAZOVANJA

Sažetak

U tada već bogatoj karijeri, Ivan Filipović je 1879. godine objavio knjižicu pod naslovom *Reakcija proti školstvu*. Filipović je u tom trenutku bio školski nadzornik Zagrebačke županije, a iza sebe je već imao 33 godine učiteljskoga staža, oblikovao je obrazovne politike, pisao udžbenike, pokretao stručne i baštinske organizacije te djelovao na brojnim drugim područjima. U knjižici je opisao aktualne probleme tadašnjega obrazovnog sustava (nedostatno financiranje opremanja škola, nedostatak sluha za probleme od strane osnivača, niske plaće, problemi sustavnoga usavršavanja), izazove odnosa između učitelja (zavist, ogovaranje, suradnja i nesuradnja) te o pogledu javnosti na učiteljski poziv (kako mediji utječu na sliku učitelja u javnosti, odgovornosti učitelja za njihov društveni status, pitanje stručnosti učitelja i javnosti koja nestručno sagledava školu). U ovome se radu kompariraju kontinuiteti i promjene izazova u školstvu od Filipovićevih opservacija problema 1879. sa sadašnjim mišljenjem učitelja. Mišljenje učitelja prikupljeno je metodom ankete na prigodnom uzorku učitelja okupljenih u učiteljskim grupama na društvenim mrežama.

Ključne riječi: Ivan Filipović, obrazovanje, povijesne promjene, povijesni kontinuitet, stavovi učitelja

UVOD

Premda su o životu i radu Ivana Filipovića (1823. – 1895.) ispisana već brojna znanstvena djela, održani simpoziji i konferencije, njegova ostavština još uvijek izaziva pozornost. Njegov doprinos ističe se posebno u razdoblju narodnoga preporoda

i borbe za hrvatsku autonomiju unutar Habsburške Monarhije. Kroz svoj novinarski rad promovirao je hrvatsku kulturu, jezik i identitet. Njegovi književni tekstovi često su sadržavali elemente romantizma i nacionalne teme. Kao političar zalagao se za očuvanje i unaprijeđenje hrvatske autonomije što mu je donijelo poštovanje među političkim istomišljenicima. Smatrao je da je obrazovanje ključno za intelektualni i kulturni napredak te da će dobro obrazovani pojedinci doprinijeti boljoj budućnosti Hrvatske. Zalagao se za veću dostupnost obrazovanja, bolje obrazovane učitelje i modernizaciju nastavnih programa (Dubovicki i Munjiza, 2022; Munjiza i Dubovicki, 2023, Ogrizović i suradnici, 1974; Pleše, 1998; Vukasović, 2015). O njegovu značaju za razvoj obrazovanja u Hrvatskoj govori i godišnja nagrada imenovana njegovim imenom. Nagradu Ivan Filipović dodjeljuje Ministarstvo znanosti i obrazovanja za značajna ostvarenja u odgojno-obrazovnoj djelatnosti i predstavlja najviše priznanje djelatnicima u odgoju i obrazovanju (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2022).

Filipović je 1879. godine, u vrijeme kada je obavljao dužnost školskoga nadzornika Zagrebačke županije, objavio knjižicu pod naslovom *Reakcija proti školstvu*. U knjižici na temelju iskustva oblikovatelja obrazovnih politika, autora udžbenika, pokretača stručnih i baštinskih organizacija opisuje brojne probleme u obrazovnom sustavu s naglaskom na otpor, na negativnu reakciju, koja stiže ne samo iz redova medija ili javnosti već i iz učiteljskog *stališa*.

ISTRAŽIVANJE

U istraživanju se kompariraju kontinuiteti i promjene izazova u školstvu od Filipovićeve opservacije problema 1879. s mišljenjem suvremenih učitelja. Mišljenja učitelja prikupljena su metodom ankete na prigodnom uzorku učitelja okupljenih u učiteljskim grupama (Nastavnici.org, 45 minuta i Školska zbornica) na društvenoj mreži Facebook. Anketa je bila otvorena tijekom svibnja 2023. godine. Sadržavala je 32 tvrdnje s Likertovom skalom slaganja od pet stupnjeva. Tvrdnje su oblikovane na temelju Filipovićeve teksta koji je jezično osuvremenjen i presložen kako ispitanici ne bi izravno prepoznali njegove stavove. U istraživanju je sudjelovalo 101 učitelj/učiteljica.

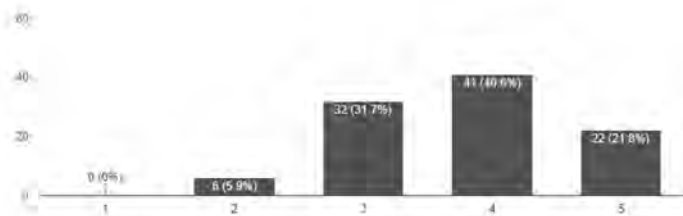
REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja prezentirani su grafičkim prikazom uz isticanje aritmetičke sredine, medijana i standardne devijacije za svaku tvrdnju iz ankete.

Slika 1.

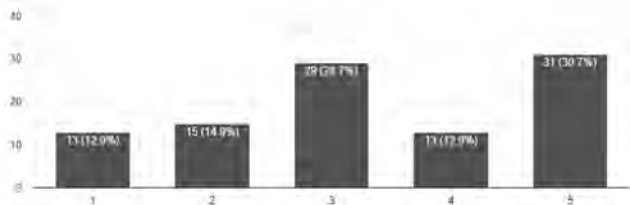
$\bar{x} = 3.78$
Mdn = 4
 $\sigma = 0.86$

Tvrđnja 1: Mediji uglavnom pišu protiv učitelja. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do visoko slaganje s tvrdnjom.

Slika 2.

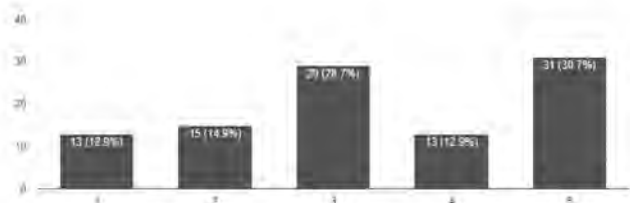
$\bar{x} = 3.34$
Mdn = 3
 $\sigma = 1.39$

Tvrđnja 2: O obrazovnim temama oko kojih ne postoji stručni konsenzus ne treba javno pisati kako se ne bi naštetilo struci. Ispitanici su u prosjeku blago pozitivnog naklona, ali s relativno neutralnim osjećajem prema tvrdnji.

Slika 3.

$\bar{x} = 4.18$
Mdn = 4
 $\sigma = 0.92$

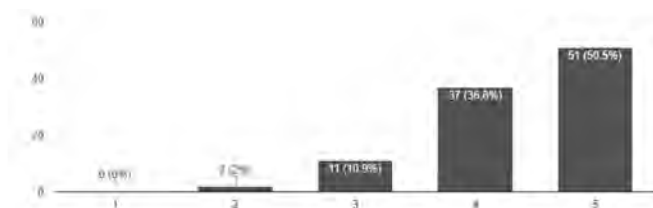
Tvrđnja 3: Mediji služe određenoj političkoj stranci. Ispitanici su u prosjeku izrazili visoko slaganje s tvrdnjom.

Slika 4.

$$\bar{x} = 4.36$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.76$$

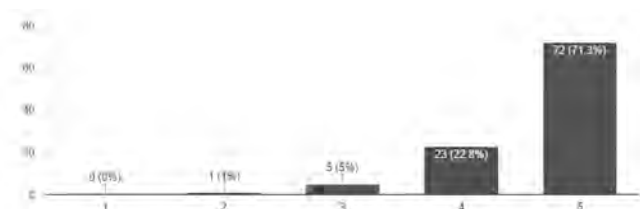
Tvrđnja 4: Javno mišljenje o obrazovnom sustavu je uglavnom negativno. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 5.

$$\bar{x} = 4.64$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.63$$

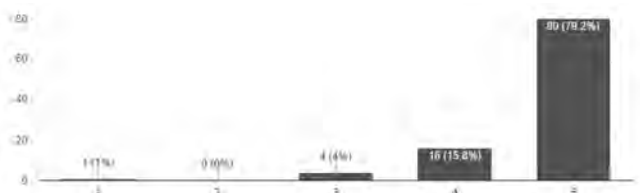
Tvrđnja 5: Javnost u obrazovanju više zamjećuje negativno od pozitivnog. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 6.

$$\bar{x} = 4.72$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.63$$

Tvrđnja 6: Javnost i političari nisu stručni o temama obrazovanja i zaključuju samo na temelju onoga što je javno vidljivo. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 7.

$$\bar{x} = 4.27$$

$$\text{Mdn} = 4$$

$$\sigma = 0.85$$

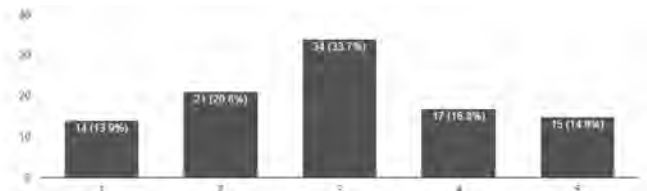
Tvrđnja 7: Učiteljima se ne laska jer nemaju utjecaj prilikom izbora (politika). Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do visoko slaganje s tvrdnjom.

Slika 8.

$$\bar{x} = 2.98$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.24$$

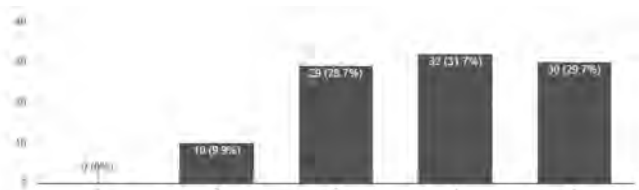
Tvrđnja 8: Predstavnici vlasti govore da su škole luksuz. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do nisko slaganje s tvrdnjom.

Slika 9.

$$\bar{x} = 3.81$$

$$\text{Mdn} = 4$$

$$\sigma = 0.98$$

Tvrđnja 9: Članovi školskih odbora uglavnom ne znaju ništa o suvremenom obrazovanju. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do visoko slaganje s tvrdnjom.

Slika 10.

$$\bar{x} = 4.67$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.63$$

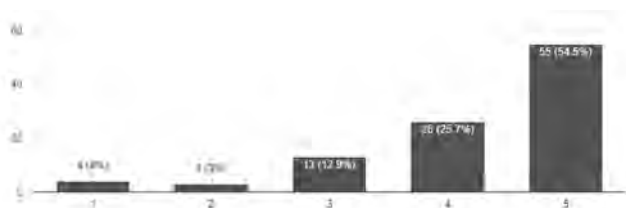
Tvrđnja 10: Plaće u obrazovanju su male. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 11.

$$\bar{x} = 4.24$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 1.05$$

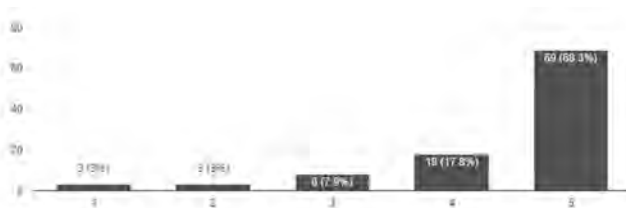
Tvrđnja 11: Plaće jedva pokrivaju najnužnije životne potrebe. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 12.

$$\bar{x} = 4.46$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.97$$

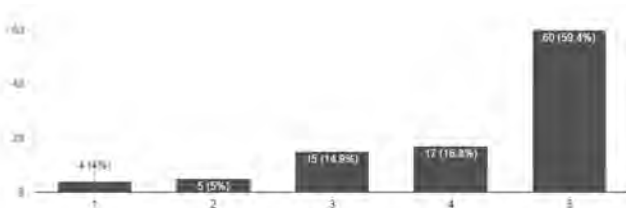
Tvrđnja 12: Plaće su nedostadne za pokrivanje duhovnih potreba učitelja. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 13.

$$\bar{x} = 4.23$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 1.12$$

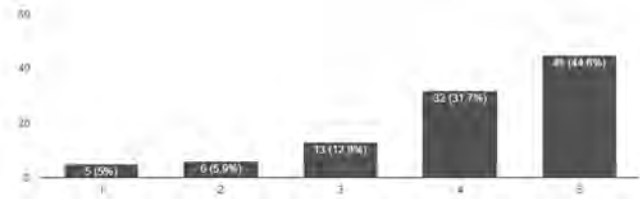
Tvrđnja 13: Niske plaće učiteljima onemogućuju nabavku stručne literature. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 14.

$$\bar{x} = 4.05$$

$$\text{Mdn} = 4$$

$$\sigma = 1.13$$

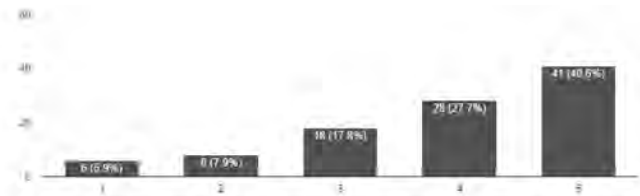
Tvrdnja 14: Učitelji su prisiljeni raditi dodatne poslove kako bi povećali svoja primanja. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do visoko slaganje s tvrdnjom.

Slika 15.

$$\bar{x} = 3.89$$

$$\text{Mdn} = 4$$

$$\sigma = 1.2$$

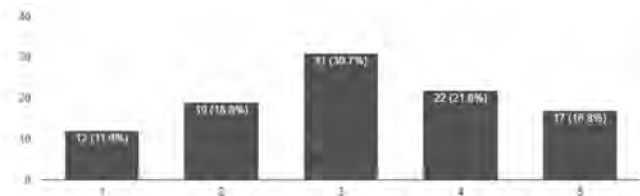
Tvrdnja 15: Dodatni rad onemogućuje učiteljsku kreativnost i posvećenost poslu u školi. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do visoko slaganje s tvrdnjom.

Slika 16.

$$\bar{x} = 3.13$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.25$$

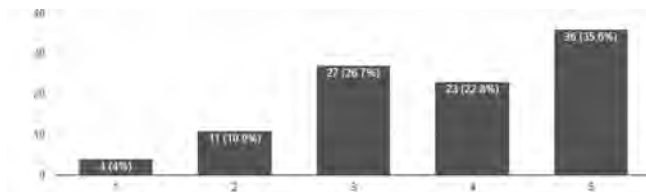
Tvrdnja 16: Za povećanje plaće učitelji bi trebali dokazati uspjeh svoga rada. Ispitanici su izrazili umjerenu razinu slaganja s tvrdnjom. Odgovori su bili ravnomjerno raspoređeni oko sredine ljestvice, što ukazuje na nedostatak snažnog konsenzusa.

Slika 17.

$$\bar{x} = 3.75$$

$$\text{Mdn} = 4$$

$$\sigma = 1.17$$

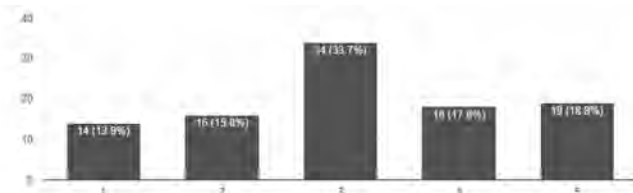
Tvrđnja 17: U razredima ima previše učenika. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do visoko slaganje s tvrdnjom.

Slika 18.

$$\bar{x} = 3.12$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.28$$

Tvrđnja 18: Učenici neredovito dolaze na nastavu. Ispitanici su izrazili umjerenu razinu slaganja s tvrdnjom. Odgovori su bili ravnomjerno raspoređeni oko sredine ljestvice, što ukazuje na nedostatak snažnog konsenzusa.

Slika 19.

$$\bar{x} = 3.16$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.13$$

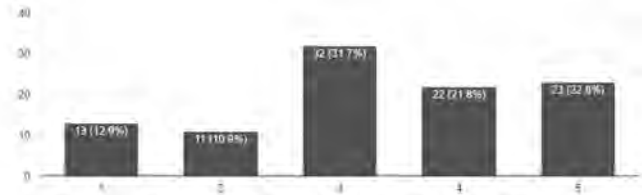
Tvrđnja 19: Učitelj u mjestu u kojem živi zapravo predstavlja cijelu učiteljsku zajednicu. Ispitanici su izrazili umjerenu razinu slaganja s tvrdnjom. Odgovori su bili ravnomjerno raspoređeni oko sredine ljestvice, što ukazuje na nedostatak snažnog konsenzusa.

Slika 20.

$$\bar{x} = 3.31$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.29$$

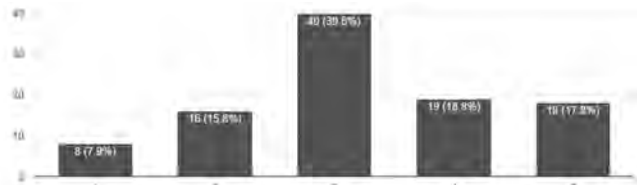
Tvrđnja 20: Škola u nekom mjestu ili sredini predstavlja cijelo školstvo. Ispitanici su izrazili umjerenu razinu slaganja s tvrdnjom. Odgovori su bili ravnomjerno raspoređeni oko sredine ljestvice, što ukazuje na nedostatak snažnog konsenzusa.

Slika 21.

$$\bar{x} = 3.23$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.16$$

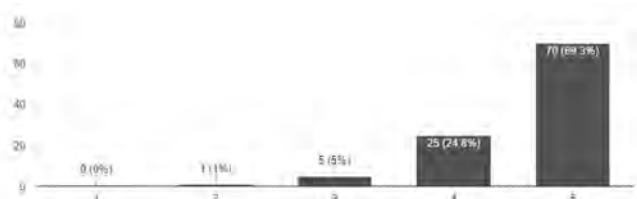
Tvrđnja 21: Mlađi učitelji ne bi trebali zamjerati greške starijih kolega. Ispitanici su izrazili umjerenu razinu slaganja s tvrdnjom. Odgovori su bili ravnomjerno raspoređeni oko sredine ljestvice, što ukazuje na nedostatak snažnog konsenzusa.

Slika 22.

$$\bar{x} = 4.62$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.63$$

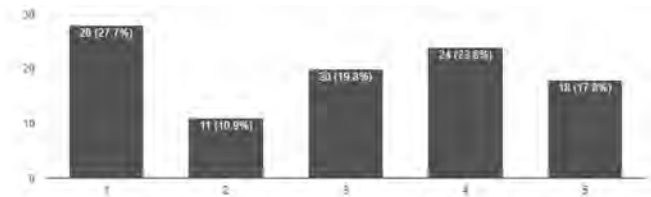
Tvrđnja 22: Stariji učitelji ne bi trebali zavidjeti na napredovanju mlađih kolega. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 23.

$$\bar{x} = 2.93$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.48$$

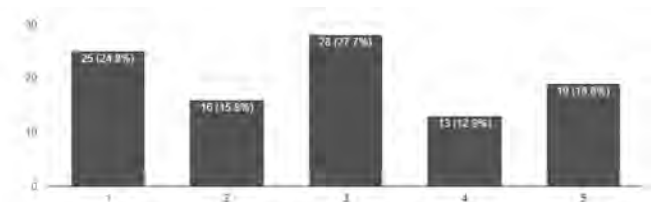
Tvrđnja 23: Pedagogija kao znanost nije od interesa znanstvenoj zajednici. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do nisko slaganje s tvrdnjom.

Slika 24.

$$\bar{x} = 2.85$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.42$$

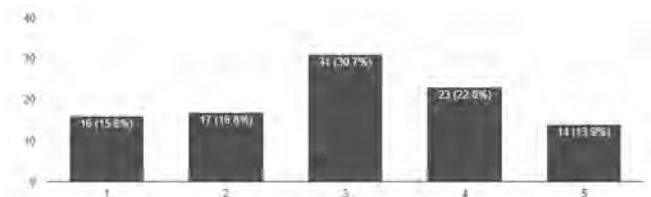
Tvrđnja 24: Prema mišljenju sveučilišnih krugova učiteljski posao je zapravo zanat za koji nije potrebno značajno obrazovanje. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do nisko slaganje s tvrdnjom.

Slika 25.

$$\bar{x} = 3.82$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.26$$

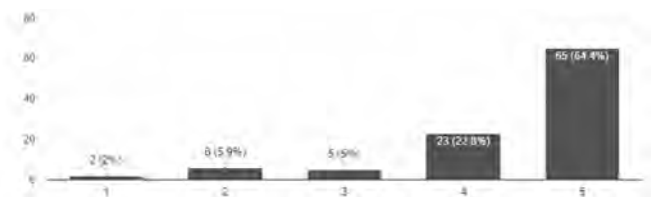
Tvrđnja 25: Nismo dovoljno inovativni i zato preuzimamo strane ideje. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do visoko slaganje s tvrdnjom.

Slika 26.

$$\bar{x} = 4.42$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.97$$

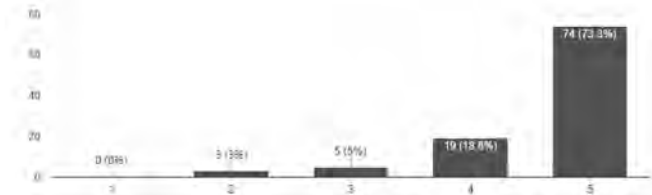
Tvrđnja 26: Učitelji žrtvuju slobodno vrijeme kako bi se usavršavali. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 27.

$$\bar{x} = 4.62$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.72$$

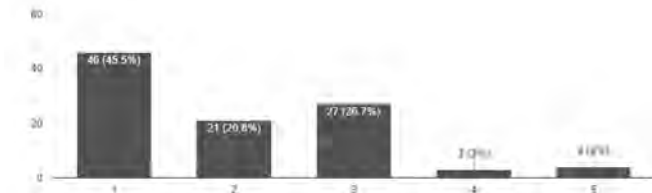
Tvrđnja 27: Napredovanjem učiteljske struke napredovati će i narod. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 28.

$$\bar{x} = 1.99$$

$$\text{Mdn} = 2$$

$$\sigma = 1.1$$

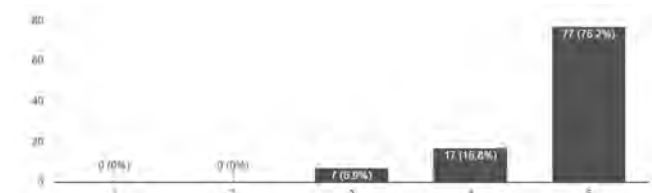
Tvrđnja 28: Napretkom obrazovanja smanjiti će se broj radnika. Ispitanici su u prosjeku izrazili nisko slaganje s tvrdnjom.

Slika 29.

$$\bar{x} = 4.69$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.6$$

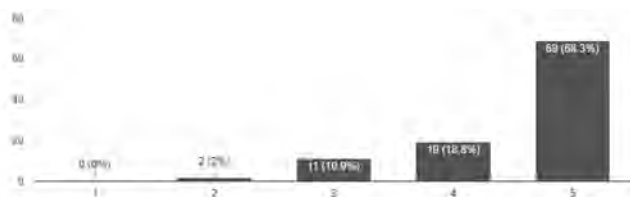
Tvrđnja 29: Današnje vrijeme je materijalističko. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 30.

$$\bar{x} = 4.53$$

$$\text{Mdn} = 5$$

$$\sigma = 0.77$$

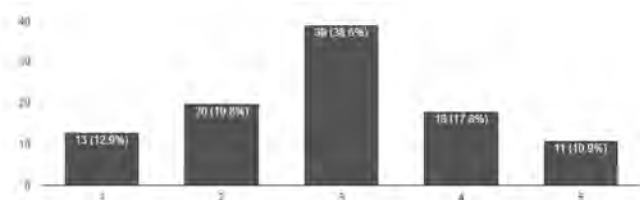
Tvrđnja 30: Narod više ulaže u tjelesne užitke od duševnih potreba. Ispitanici su u prosjeku izrazili snažno slaganje s tvrdnjom.

Slika 31.

$$\bar{x} = 2.94$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.16$$

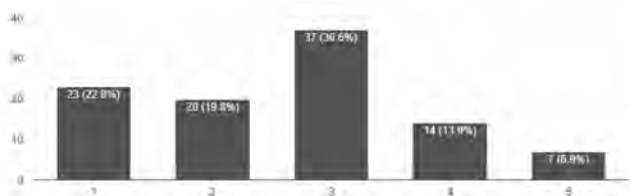
Tvrđnja 31: Osnovna škola ima zadaću pobuditi domoljublje. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do nisko slaganje s tvrdnjom.

Slika 32.

$$\bar{x} = 2.62$$

$$\text{Mdn} = 3$$

$$\sigma = 1.18$$

Tvrđnja 32: Za bolji položaj obrazovanja u društvu potrebno je pridobiti žene. Ispitanici su u prosjeku izrazili umjereno do nisko slaganje s tvrdnjom.

ZAKLJUČAK

Proučavanje povijesti inherentno se vrti oko međugre između promjene i kontinuiteta. Revolucije, osvajanja i paradigmatička znanstvena otkrića potaknuli su transformacijske procese koji su promijenili tijek povijesti. Iako je povijest obilježena seizmičkim pomacima, jednako je karakterizira i upornost kontinuiteta. Kulturne ostavštine, filozofske teze i društvene tradicije često pokazuju izvanrednu otpornost kroz generacije. Ovi kontinuiteti ne samo da služe kao točke dodira koje

povezuju različite epohe, već također ističu trajna gledišta društvenih vrijednosti. Kontinuitet se održava putem složenih niti izgrađenih od kulturne baštine, kolektivnog sjećanja i zajedničkih narativa. Odnos društva prema obrazovanju, posebice od 19. stoljeća i širenja obaveznog primarnog obrazovanja, oblikovan je državnim politikom, ali i odnosom medija. Rezultati istraživanja pokazali su da postoje znatne korelacije i kontinuiteti razmišljanja o stanju i izazovima u obrazovanju u razdoblju od 144 godine koliko je prošlo od izdavanja Filipovićeve knjižice do danas.

Literatura

- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163(3-4), 325-351.
- Ministarstvo znanosti i obrazovanja. (2022). *Nagrada „Ivan Filipović“*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Preuzeto 29. kolovoza 2023. s <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/drzavne-nagrade/nagrade/nagrada-ivan-filipovic/887>
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović. Organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. – 2023.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Ogrizović, M., Pazman, D., Puževski, V. (Ur.). (1974). *Ivan Filipović—Učitelj učitelja*. Pedagoško književni zbor.
- Pleše, B. (1998). Filipović, Ivan. U *Hrvatski biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6017>
- Vukasović, A. (2015). *Likovi istaknutih hrvatskih pedagoga*. Školske novine.

Miljenko Hajdarović

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
mhajdarovic@foozos.hr

Damir Matanović

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
dmatanovic@unios.hr

REACTION AGAINST EDUCATION - CONTINUITY AND CHANGES OF OPINION ABOUT EDUCATION ISSUES

Abstract

In 1879, in his already rich career, Ivan Filipović published a booklet entitled *Reaction Against Education*. At that point, Filipović was the school supervisor in the Zagreb County, and he already had 33 years of teaching experience behind him, he shaped educational policies, wrote textbooks, started professional and heritage organizations and was active in numerous other areas. In the booklet, he described the current problems of the education system (i.e. insufficient funding for school equipment, founder's lack of understanding, low salaries, problems of continuous professional development of in-service teachers, etc), the challenges of relations among teachers (envy, gossip, cooperation and non-cooperation) and social status of teachers (public image created by the media, teachers' accountability, the question of teachers' expertise and armchair critics). This paper compares the continuities and changes of challenges in education from Filipović's observations made in 1879 to the current opinion of teachers. The data on teachers' opinion was collected using a survey method with a convenient sampling of teachers gathered in teacher groups on social networks.

Keywords: Ivan Filipović, education, historical changes, historical continuity, teachers' attitudes

doc. dr. sc. **Zvezdana Penava Brekalo**

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
zpenavabrekalo@foozos.hr

dr. sc. **Dinko Jukić**

Trgovačka i komercijalna škola „Davor Milas“, Osijek
dinkojukic.phd@gmail.com

IVAN FILIPOVIĆ, VIZIONAR CJELOŽIVOTNOGA OBRAZOVANJA UČITELJA

Sažetak

Ivan Filipović je bio *uomo universale* prosvjetiteljstva u Hrvatskoj u 19. stoljeću. U tekstu je prikazan povijesni kontekst prosvjetnih prilika u 18. i 19. stoljeću, s posebnim osvrtom na Filipovićevo obrazovanje i djelovanje u karijeri učitelja, tijekom koje je u učiteljskom pozivu kontinuirano profesionalno napredovao od učiteljskoga pripravnika u njemačkoj glavnoj školi u Vinkovcima 1841. godine, gdje je poučavao njemački jezik do službe školskog nadzornika prije umirovljenja, 1887. godine, bivajući otvorena uma za učenje i usavršavanje u svakoj prigodi. Širinom prosvjetiteljskoga promišljanja i djelovanja, Ivan Filipović je zasigurno vizionar cjeloživotnoga obrazovanja učitelja, koje je za njega bilo *conditio sine qua non* učiteljskoga poziva. Filipović je inzistirao na pravu učitelja na jednako sveobuhvatno obrazovanju kao u liječnika, odvjetnika i sudaca, postavljajući tako profesiju učitelja u jednakopravni položaj s navedenim profesijama u ondašnjemu društvu. Filipović je prepoznao važnost vježbanja budućih učitelja u učionici, tj. današnju stručno-pedagošku praksu u učionicama, kao neodvojivi dio postajanja učiteljem. On naglašava i emotivnu odrednicu: ljubav prema vlastitom poslu, kao i ljubav prema učenicima koje se podučava. Ivan Filipović postavio je temelje cjeloživotnoga obrazovanja učitelja današnjice vizionarski naglašavajući kako učitelj nikada ne može biti svršen i savršen učitelj, nego svoj rad mora kontinuirano unaprjeđivati kroz trajno stjecanje znanja i kroz iskustveno učenje u svojem životu i radu. I danas kvalitetan učitelj unaprjeđuje svoja postignuća, pokazuje potrebu za proučavanjem stručne literature, proširuje svoja znanja i neformalnim i informalnim i iskustvenim učenjem, ima otvoren um i intelektualnu znatiželju tj. stalnu potrebu za novim spoznajama i iskustvima te tako osigurava kvalitetnu nastavu za svoje učenike.

Ključne riječi: cjeloživotno obrazovanje, prosvjetiteljstvo, učitelj, učiteljstvo, vizija

UVOD

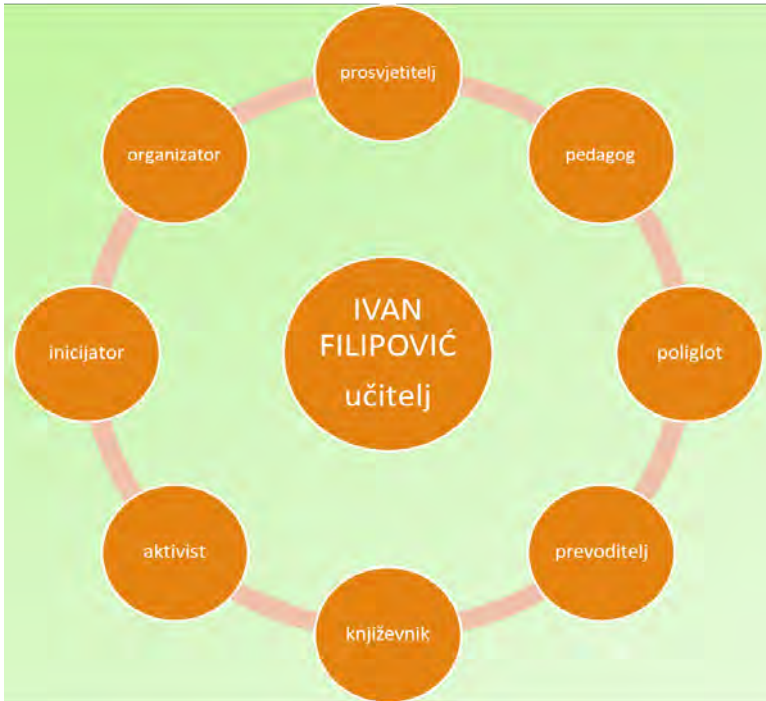
Hrvatskog prosvjetitelja, „učitelja učitelja“, Ivana Filipovića može se percipirati kao svestranog čovjeka hrvatskoga prosvjetiteljstva, koji razvija svekolike umne sposobnosti i slobodno misli i djeluje na svim područjima kojima se bavi. U postojećoj literaturi nalaze se mnogobrojni radovi koji se bave likom i djelom Ivana Filipovića, a oni datiraju već od njegovih suvremenika do znanstvenika, koji se i danas bave njegovim tekstovima, kako književnima, tako i onima stručno-pedagoške naravi. Kako bi se bolje razumjelo raznoliko djelovanje Ivana Filipovića, u radu će se, na temelju primarne i sekundarne literature, dati pregled prosvjetnih prilika i opisati stanje školstva u 18. i 19. stoljeću na širem prostoru na kojemu je živio i radio Ivan Filipović, tj. u okviru geografskih i povijesnih zadatosti njegova vremena. Polazišna teza jest da je Ivan Filipović bio vizionar te da je udario temelje cjeloživotnomu obrazovanju nastavnika, tj. stalnom stručnom i inom usavršavanju učitelja. Podatci prikupljeni tijekom istraživanja odnose se na primarnu literaturu koja obuhvaća djela Ivana Filipovića, njegove knjige, osvrte i korespondenciju te sekundarnu literaturu koja se sastoji od monografija, časopisa, eseja i znanstvenih članaka te zakonskih akata. Metodologija rada obuhvaća znanstvene metode analize i sinteze, metodu deskripcije, metodu komparacije, te metodu dedukcije. U nastavku će se razmatrati samo neke od uloga u životu i djelovanju Ivana Filipovića, te će se koristeći navedenu metodologiju pokušati dokazati vizionarsko djelovanje Ivana Filipovića u povijesti hrvatskoga obrazovnog sustava.

IVAN FILIPOVIĆ, *UOMO UNIVERSALE* HRVATSKOGA PROSVJETITELJSTVA

Ivan Filipović je, kao vrsni učitelj, vrlo rano definirao ulogu hrvatskoga školstva i učiteljstva u prosvjećivanju naroda, zalaže za nastavu na hrvatskom, narodnom, jeziku. On i njegovi suradnici nisu bili za apolitičnost škole, nego za školu koja će odgajati i obrazovati mlade ljude da se zalažu i bore za interese naroda, za njegov bolji život i ljepšu, pravedniju i ljudskiju budućnost (Ogrizović, 1980: 55). U tu svrhu, Filipović inicira organiziranje hrvatskih učitelja, bori se za poboljšanje njihova materijalnoga položaja, otvara učeničke i narodne knjižnice, piše naputke i preporuke za održavanje nastave, bavi se književnim radom te prevodi literaturu za mlade na hrvatski jezik, nastojeći pobuditi kulturu čitanja u narodu i podići ga iz neznanja.

1. slika je grafički pokušaj prikaza svestranosti Ivana Filipovića, koji je prije svega bio učitelj cijeli svoj život: školovao se u obitelji u kojoj je otac bio njegov učitelj u školi, radio je već kao vježbenik, potom učiteljski pomoćnik, kao učitelj i školski nadzornik u školama u Vinkovcima, Novoj Gradiški, Slavonskoj Požezi i

Zagrebu. Njegova je učiteljska karijera trajala od 1841. godine, kada je počeo raditi kao vježbenik u Vinkovcima, do 1887. godine, odnosno do umirovljenja.

Slika 1. Ivan Filipović, *uomo universale*

Filipović, kao pedagog, potiče učitelje na samoobrazovanje, tj. na čitanje stručne literature, pohađanje skupštine i aktivno djelovanje na poboljšanje svoje nastave nakon razmjene iskustava s drugim učiteljima, a prije svega potiče ih na ljubav prema svom pozivu i ljubav prema učenicima te na usmjeravanje nastave na učenika, što je za to vrijeme izuzetno napredna ideja, a danas se definira kao individualizirani pristup nastavi. Riječi su Ivana Filipovića: „Budite dakle učitelji u pravom smislu, ljubite svoju mladež, budite marljivi, obučavajte ih prema njihovoj naravi.“ Uz brojne nastavne materijale koje je pripremio, ističu se *Slovnička čitanka* (1851.), *Početnica* (1853.), *Uporavnik* (1855.), *Ustav pučke škole* (1865.), *Pedagogijska enciklopedija* (1895.) itd.

Filipović je bio poliglot i prevoditelj, a vladao je latinskim, njemačkim, talijanskim, ruskim, engleskim i francuskim jezikom, a dobro je razumio i sve slavenske jezika. Koristeći svoje znanje stranih jezika, prevodio je stručnu literaturu, ali i djela dječje književnosti i književnosti za mlade te lijepu književnost za odrasle, sve s

ciljem podizanja kulture čitanja i promicanja hrvatskoga jezika u narodu. Njegovi prijevodi obuhvaćaju pjesme, priče, basne, crtice, pripovijesti i knjige. Svojim prijevodima nastojao je što više animirati, prije svega, mlade ljude za čitanje i učenje, kako bi se u njih razvila požrtvornost i domoljublje te motivacija na djelovanje u svrhu dobrobiti hrvatskoga naroda. Upravo je nevjerojatno koliko je Filipović bio svestran i plodonosan prevoditelj, a jedan od njegovih najznačajnijih doprinosa prevoditeljstvu jest *Novi rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika (I-II, 1869. – 1875.)*

Kao književnik, Ivan Filipović pisao je gotovo cijeli svoj život, a njegovo književno djelovanje ne može se odvojiti od njegove težnje da se hrvatski narod, osobito djeca i mladi, prosvjetno i kulturno uzdignu čitajući hrvatsku riječ. U osvrtu na *Narodne basne* Vinka viteza Vrčevića, Filipović piše:

„Nama je zapadna kultura sbrisala i zadnji trag narodne originalnosti. Mi mislimo i pišemo, hoćete li francuski ili njemački, samo hrvatskimi riečmi, ali ne hvatskim duhom. Nami se je dakle vraćati na nepomućene izvore narodnoga života, da iz njih učimo misliti i ćutiti, kako su njegda mislili i ćutili naši stari, dok ih nije tućinstvo svojom kulturom preplavilo“ (Filipović, 1883: 45).

Raznovrsnost i obujam književnog opusa dovoljno ilustriraju brojke prema kojima je Ivan Filipović napisao 128 bibliografskih jedinica, a još je 194 nepotpisanih djela koja vjerojatno jesu njegova jer se ispod mnogih radova uopće nije potpisivao ili je koristio pseudonime Ivo Perić ili Kopančanin (Dubovicki i Munjiza, 2022: 326). Početci Filipovićeve književnoga opusa vezani su uz pjesme budnice, koje je u mladosti i ilirskom zanosu objavljivao u časopisima *Nevenu* i *Danici*. 1852. godine objavio je pjesmu *Domorodna utjeha* u časopisu *Neven*, broj 38, zbog koje je bio osuđen na zatvorsku kaznu. U istom časopisu objavljivao je i ljubavne pjesme u zbirci pjesama pod naslovom *Leptirice*, a pjesme s političkom tematikom izlaze u dnevniku *Domobran*. Filipović surađuje i s mnogim drugim časopisima: *Hrvatski sokol*, *Napredak*, *Narodne novine*, *Pozor*, *Slavenski jug*, *Smilje*, *Zora dalamatinska*, a sam je pokrenuo list za mlade *Bosiljak*, pedagoški časopis *Prosvjeta* te kao prilog časopisu *Napredak*, *Književnu smotru*. 1850. godine izlazi njegova knjiga *Mali tobo-lac raznorodnog cvetja*, prva knjiga na hrvatskom jeziku za djecu i mlade, te ga stoga mnogi smatraju začetnikom dječje književnosti. Filipović je napisao *Kratku povijest književnosti hrvatske i srpske za građanske i više djevojačke škole*, a 1876. godine objavljena je njegova *Kratka stilistika za građanske i više djevojačke škole*. U *Književnoj smotri* pisao je oglede i prikaze knjiga, a posebnu pozornost pridavao je njegovanju uporabe hrvatskoga jezika te se protivio pretjeranoj uporabi tuđica u jeziku: „Svaka tuđa rieć u našem jeziku žig je uli tuđega gospodstva, ili našega društvenoga siromaštva. Toga radi ne bi trebalo bez velike nužde nigda upotrebljavati tuđih rieć!“ (Filipović, 1886: 16).

Aktivist je sigurno još jedna od uloga koju je imao Ivan Filipović u povijesnom kontekstu svojega doba, u smislu osobe koja se zalaže za neku ideju, načela i prava. On se zalagao za prava učitelja na jednakost u obrazovanju s profesijama liječnika, sudaca i odvjetnika, inicirao je zakladu za materijalnu pomoć udovicama učitelja i njihovoj djeci, poticao je učiteljstvo na strukovno organiziranje, zagovarao je ravnopravnost u obrazovanju djevojčica i dječaka, borio se za jednaka prava učiteljica u odnosu na kolege učitelje. Povrh svega navedenoga, nepobitna je činjenica da mu je dobrobit hrvatskoga naroda i promicanje pismenosti, te širenje kulture hrvatskoga jezika bilo jedno od glavnih postulata aktivizma.

Filipović je inicijator ustrojavanja učiteljstva, on potiče osnivanje učiteljskih zadruga s jedne strane radi unaprjeđivanja financijskoga i socijalnoga statusa učitelja u društvu, a s druge strane je bio lučonoša učiteljstva jer je svojim djelovanjem, primjerom učitelja i dugoročnim promišljanjem, zajedno sa svojim suradnicima, davao smjernice i naputke za obavljanje zadaća i dužnosti učiteljskoga poziva, ali i djelovanje organizacija čije je osnivanje potaknuo, primjerice udara temelje ustrojavanju Učiteljska zadruga (1865.), Hrvatskog pedagoško-književnog zbora (1871.), Saveza hrvatskih učiteljskih društava (1885.), gradnji Hrvatskog učiteljskog doma (1883.) Sve navedene ustanove imaju veliku ulogu u razvoju hrvatskoga učiteljstva te pedagoške misli i djelovanja, sve od Filipovićeve doba do današnjih dana.

U svojem učiteljskom pozivu bio je i vrstan organizator, neumoran i uporan u nastojanjima oko poboljšanja školstva u Hrvatskoj, a njegove organizacijske sposobnosti najviše se ističu pri priređivanju triju Općih hrvatskih učiteljskih skupština: Prva opća hrvatska učiteljska skupština održana je u Zagrebu 1871. godine, Druga opća hrvatska učiteljska skupština organizirana je u Petrinji 1874. godine, a Treća opća hrvatska učiteljska skupština priređena je u Osijeku 1874. godine. I danas zavidljuje broj učitelja koji je nazočio tim skupštinama, posebice brojka od 1000 učitelja koji su sudjelovali u radu Prve opće hrvatske učiteljske skupštine. O Filipovićevoj ustrajnosti i motiviranosti najbolje govore sljedeće riječi: „Nigdje naše učiteljstvo nije primalo toliko žive pobude, toliko moralne snage i idejalnog zanosa, koliko na tim sastancima u društvu dobrog i blaženog oca Ivana Filipovića” (Trstenjak, 1897: 67).

PROSVJETNE PRILIKE I UČITELJSTVO U 18. I 19. STOLJEĆU

Ivan Filipović odrastao je u uvjetima Vojne krajine, hrvatskoga teritorija koji je administrativno i teritorijalno bio u nadležnosti Dvorskog ratnog vijeća u Beču. Matanović navodi:

„Kad je sredinom 18. stoljeća u Vojnu krajinu uveden pukovnijski sustav te kada su od 1748. počeli djelovati vojni komuniteti, činilo se da je konačno stvoren sustav koji će od Krajine napraviti instituciju... U Krajini su tako oformljene moderne vojne postrojbe koje su trebale biti identične vojskama zapadnoeuropskih država, a slobodni vojni komuniteti trebali su pridonijeti snažnijem gospodarskom uzletu Vojne krajine. Gospodarski napredak ili konsolidacija trebala je osigurati materijalnu bazu za vojnokrajišku autarkiju ili barem za jednostavnije financiranje vojne službe krajišnika. Pojednostavljeno, vojni komuniteti trebali su biti napučeni trgovcima, koji bi trgovali poljoprivrednim proizvodima koji uspijevaju na poljima krajišnika, te obrtnicima, koji bi proizvodili robu potrebnu krajišnicima“ (Matanović, 2006: 183).

Nujić ističe:

„Pukovnije su bile i teritorijalno-upravne jedinice te su stoga bile zadužene za sve civilne, pravosudne i gospodarske djelatnosti područja nad kojima su imale nadležnost u obliku prvostupajnske vlasti, dok je višu razinu vlasti imalo Glavno zapovjedništvo u Osijeku. Najviša razina vlasti bila o je Dvorsko ratno vijeće u Beču, čime je u potpunosti izostavljen bilo koji oblik civilne nadležnosti. Nadzor nad radom pukovnijama u ime Glavnoga zapovjedništva provodili su brigadiri, a koji su uglavnom imali čin generala bojnika“ (Nujić, 2020: 37).

Dakle, u Vojnoj krajini vlast je obnašala vojna uprava na svim područjima javnoga djelovanja, pa tako i školstva. Drugim riječima, potrebe vojne uprave određivale su neposredno organizaciju školstva: službeni jezik bio je njemački jezik koji su, zbog zapovjednog lanca, krajišnici trebali razumjeti. Izobrazba dočasnika za potrebe vojske te poduka vojnika njemačkom jeziku, kao službenom jeziku časnika i ostalih zapovjednika, bile su prvi vidovi organiziranoga obrazovanja. Godine 1764. Marija Terezija donosi uredbu da svaka satnija mora imati barem jednu školu s njemačkim učiteljem, ustanovljenu u svojem sjedištu. Tada nastaju trivijalne škole odnosno državne krajiške škole. U uredbi se nalazila i preporuka da se i u većim naseljima također organizira rad škole. Prije toga postojale su samo u nekim mjestima u Slavoniji, seoske škole za djecu pri crkvi, u kojima je svećenik ujedno bio i učitelj (Martinović, 1912: 82).

U državnim krajiškim školama učitelji su bili vojni službenici, oslobođeni vojne službe, ali su učiteljevali u vojnim odorama. Profesionalni profil učitelja nije postojao u smislu neophodnih znanja i vještina, Munjiza navodi da su „učitelji regrutirani iz redova propalih đaka, oficira i orguljaša te da je za učitelje toga vremena bilo dovoljno da znaju čitati i pisati“ (Munjiza, 2009: 114–118). Kako se učiteljska služba dodjeljivala na zapovijed nadređenih: „Ti ćeš biti učitelj ili ćeš dobiti batina, pak ćeš ipak biti učitelj... Pokorno molim, bit ću učitelj. Bolje da budem učitelj bez batina, nego učitelj s batinama“ (Martinović, 1897: 166), često je bilo onih koji su nevoljko obavljali učiteljski posao jer ih je mogao bilo tko nadgledati, kritizirati, a ponekad prijetiti i fizički ugrožavati nasiljem (Lukaš, 2015).

„Učitelj je vazda dužan svojem župniku i dotičnom kateheti iskazati svoje poštenje (poštovanje) i preštimanje, on u školi mora biti uljudno ponizan, zatim u tumačenju katehetskog nauka, ne smije da se uzda odviše u svoj um niti se upušta u polemiziranje.“ (Cuvaj, 1907: 3, 149).

Učiteljska plaća iznosila je u novcu 180 forinti, potom šest hvati drva i sukladno uvjetima, u pojedinim mjestima, bio im je ponuđen i stan. Učitelj u trivijalnoj školi mogao je biti unaprjeđivan do IX. platnog razreda, a bivao je umirovljen nakon 40 godina staža. Nastava u trivijalnoj školi odvijala se na njemačkom i „ilirskom“ jeziku u trajanju od dvije godine. Nadzor trivijalne škole obavljali su mjesni župnici i vojni zapovjednici, koji su ujedno održavali dva službena ispita: jedan na polugodištu, a drugi na kraju školske godine. Ispitima su nazočili i časnici iz pukovnijskog stožera, ravnatelj škole, a u nekim prilikama i glavni zapovjednik, tj. sam pukovnik. Učitelji, koji su uspješno obavili svoju dužnost, dobivali su promaknuće, a oni koji nisu zadovoljili, bivali su razriješeni učiteljske dužnosti tj. otpušta ih se iz službe. Svaka pukovnija birala je najboljeg učitelja koji je potom odlazio u Beč na usvajanje novih metoda poučavanja koje je, po povratku u domicilno mjesto službovanja, prenosio svojim kolegama (Lukaš, 2015: 565–566).

Godine 1774. carica Marija Terezija donosi naredbu *Allgemeine Schullordnung* (Opći školski red) za Habsburšku Monarhiju. Naredba je nastala na temelju nacrt, kojeg je izradio opat Johann Ignaz von Felbiger, a u njoj se naglašava potreba odgajanja muške i ženske djece „kao najpouzdanija baza općeg narodnog blagostanja; od valjana odgajanja i upravljanja zavisi cjelokupan kasniji život svih ljudi, zbog toga je potrebno pomoću dobro organiziranih nastavnih ustanova ukloniti mrak, neznanje i svakome pružiti njegovu staležu primjerenu pouku.“ (Franković, 1958: 58–59). Dakle, ovom naredbom se određuje obligatorno školovanje za djecu, popis predmeta po tipu škole, raspored i satnica predmeta u svakoj vrsti škole te nadzor škole sa svrhom realizacije nastave.

Provođenjem ove naredbe nastaju trivijalne škole (*trivium*) u selima uz postojeće državne krajiške škole. U trivijalnim školama jedan učitelj podučava pisanje, računanje, crtanje i vjeronauk, a školski nadzor provode svećenici. Nastava je u trivijalnim školama u pravilu trajala dvije godine. Ozračje u školama u kojima se Filipović školovao najbolje opisuje sljedeći citat:

„Poslušnost i pokornost bijaše glavna i osnovna vrlina koja se imala njegovati i razvijati u krajiškim školama, a bijaše i glavna briga svemoćne i vojne birokratije koja je čvrsto vladala nad svim i svakim“ (Šuba 1974: 37).

U središtima kotara osnivaju se glavne škole (*Hauptschule*) u kojima poučavaju dva do tri učitelja te, uz pisanje, računanje, crtanje i vjeronauk, učenici uče osnove latinskoga jezika, geometrije, domaćinstva, poljoprivrede i geografije. U školama su

djevojčice odvojene od dječaka jer se nastoje njegovati tradicionalne vrijednosti ondašnjega društva, prema kojima je žena trebala biti supruga, majka i domaćica. U okružnim gradovima osnivane su normalne škole (*Normalschule*) u kojima su nastavu držala četiri učitelja, a predmeti su bili isti kao u glavnoj školi, ali se još podučavala povijest umjetnosti, obrt, mehanika i slobodno crtanje. U normalnoj školi učenici su se mogli pripremati i za učiteljsku službu, stječući didaktičko-metodička znanja. U ovim školama je nadzor obavljao ravnatelj koji je u pravilu bio jedan od četiriju učitelja. Nakon završetka obrazovanja u normalnoj školi učenici su mogli prijeći u gimnaziju (Gross, 1985: 275–278).

Slika 2. Naslovnica *Općeg školskog reda*

Izvor: Naslovnica *Općeg školskog reda* za njemačke normalne, srednje i trivijalne škole https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/images/a/a5/Allgemeine_Schulordnung_1774.jpg (preuzeto 21. 8. 2023.)

U *Općem školskom redu* nalazila se i preporuka za otvaranje posebnih škola za djevojčice, koje bi, osim osnovnih predmeta, učile i posebne predmete poput

ženskog ručnog rada i uputa za vođenje kućanstva. Nadalje, opisuju se i opetovnice, škole u kojima se školsko gradivo ponavljalo te povezivalo s praktičnim spoznajama. Opetovnice su pohađali učenici koji se nisu namjeravali dalje obrazovati, nego ih se tako osposobljavalo za dobro upravljanje svojim gospodarstvima (Munjiza, 2009).

Naredba iz 1774. godine nije naišla na odgovarajuću primjenu u svim dijelovima Habsburške monarhije, prvenstveno zbog političkih razloga, posebice u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. 1777. godine. Carica donosi *Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, naredbu kojom se, u duhu prosvjetiteljskih vrijednosti, postulira unaprjeđivanje odgojno-obrazovnog sustava, postavljajući ga pri vrhu državnih prioriteta. Naredba se odnosila na tri područja: upravljanje školom i njezinu gospodarsku zadaću, tipove škola i školsko gradivo te disciplinu u školi. Prioritet opismenjavanja stanovništva bio je nužnost jer je administrativni aparat Habsburške Monarhije bio nezamisliv bez pismenih i obrazovanih ljudi, dakle bez znanja njemačkoga jezika.

Naredbom se, jednako kao i onom iz 1774. godine, uzima u obzir staleška podjela škola, stoga se može reći, da su škole u seoskim i gradskim sredinama imale predmete koji su bili u skladu s gospodarskim datostima u kojima su škole djelovale. Pučke škole (*Volksschule*) su bile podijeljene na normalne i narodne škole. Narodne škole su bile gradske s tri učitelja, trgovačke škole s dva učitelja i seoske škole s jednim učiteljem, što je na tragu Općeg školskog reda. Nadzor nad ovim školama vršio je *kraljevski provincijalni naukovni ravnatelj* (Modrić-Blivajs, 2007: 212).

Terezijanska reforma nije se uspješno provodila, što zbog političkih razloga, prvenstveno otpora prema germanizaciji, što zbog siromaštva roditelja koji si nisu mogli priuštiti slanje djece u škole, prvenstveno u selima. Za vladavine cara Josipa II. učitelji su se nalazili u posebno teškom položaju. Za službu učitelja moralo se znati njemački jezik jer je car Josip II. carskim dekretom iz 1784. godine naredio da službeni jezik u cijeloj Monarhiji bude njemački jezik umjesto dotadašnjeg latinskog jezika. Učitelji, koji su se tada zatekli u učiteljskoj službi, morali su naučiti njemački jezik za tri godine. Mnogi učitelji napuštali su službu zbog malih plaća te su stoga bili organizirani tečajevi kako bi se popunila učiteljska mjesta.

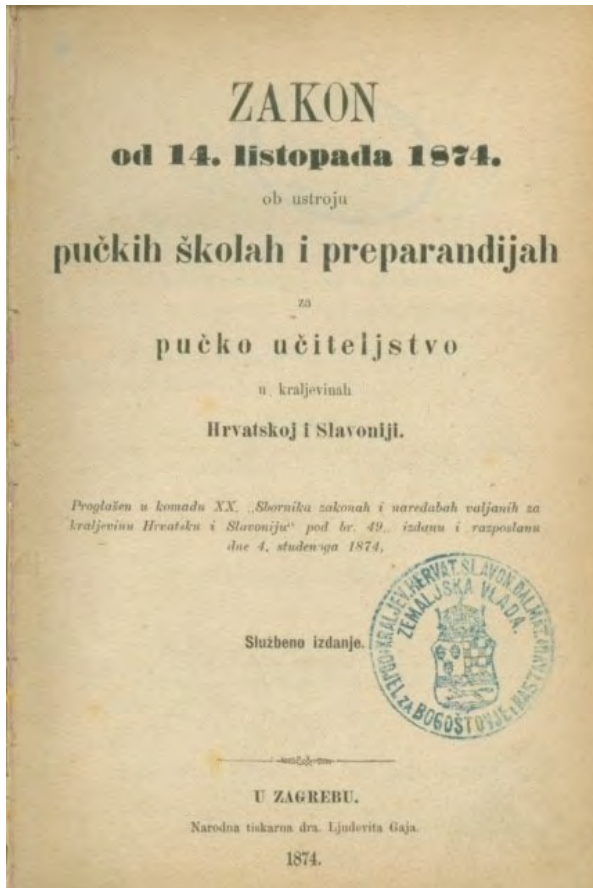
Godine 1805. korigirana je *Naredba o uređenju školstva* u smjeru vraćanja školstva pod djelomično okrilje Crkve, kao reakcija na odjeke francuske revolucije. Mađari, potaknuti tom Naredbom, donose 1806. godine *Opći školski i naučni sustav za Ugarsko kraljevstvo i njemu pridružene strane*, koji ostaje na snazi do 1845. godine u civilnoj Hrvatskoj. Prema toj zakonskoj uredbi, u osnovnim školama djecu treba odgajati u skladu s njihovim sposobnostima i potrebama, no stanje u praksi nije se bitno promijenilo, u odnosu na primjenu spomenutih *Naredbi* koje je donijela vlada u Beču. Naime, i dalje je ostala podjela škola sukladno društvenoj strukturi, a

školstvo u Hrvatskoj bilo je izloženo kontinuiranim pokušajima ugarske strane oko uvođenja mađarskog jezika u škole (Modrić-Blivajs, 2007: 214).

Prije osnivanja prvih učiteljskih škola, učitelji su se mogli osposobljavati na tri načina: 1. pohađanjem pedagoškog obrazovanja u inozemstvu (1774. prvi učitelji A. Müller, A. Pluskota, Pokorny i D. Ried pohađaju pedagoški tečaj kod Felbigera u Beču te po povratku obrazuju buduće učitelje u svojoj neposrednoj blizini.); 2. obrazovanjem u ondašnjem obrazovnom sustavu glavnih i normalnih škola; 3. dodatnim pedagoškim obrazovanjem na nižim i višim pedagoškim tečajevima za učiteljske pristupnike i službujuće učitelje bez prethodne pedagoške naobrazbe (Munjiza, 2002). Prvi učiteljski tečaj počeo je u Zagrebu 3. rujna 1776. godine te se smatra početkom izobrazbe učitelja u Hrvatskoj (Mendeš, 2008: 273). Od 1780. godine osposobljavanje učitelja uključuje i praktično promatranje, a ono se odnosi na učitelje trivijalne škole u kojima su birani napredni dječaci, za koje su smatrali da mogu biti poučavatelji, te su ih postavljali za svoje pomoćnike. Nadučitelji su potom provjeravali te iste pomoćnike te im dodjeljivali licence za učiteljsku službu.

U 19. stoljeću učiteljska profesija je u vrlo teškom položaju zbog loših gospodarskih i društvenih uvjeta u kojima djeluju učitelji, a posebice zbog izostanka ugleda i društvenog uvažavanja: „Učiteljski je posao u ono vrijeme bio vrlo težak i predstavljao je veliko iskušenje za one koji su se prihvaćali odgojnoga rada. Od učitelja se naravno, u takvim okolnostima nije mogao očekivati neki bolji rad, neka pedagogija, kada je ni oni sami nisu dobro poznavali. U ono je vrijeme, svatko želio gospodariti učiteljem, ne samo mjesni nadzornik, nego čak i svaki odbornik i općinski pisar – bez obzira na to, bio taj ili ne, sposoban ili nadležan. Svatko je bio uvijek više spreman još malo učitelja prignijesti, nego li mu pomoći, više mu se gledalo oduzeti nego dati; radije mu slobodu stegnuti, nego ga proširiti, zasluge umanjiti, a priznanja prešutjeti. Ukratko, svi su oni bili spremni prije se na učitelja kamenom baciti, nego ga kruhom obdariti.“ (Franković, Ogrizović i Pazman, 1971: 120).

U drugoj polovici 19. stoljeća na području hrvatskih zemalja, hrvatski ban Ivan Mažuranić, provodi školsku reformu: donose se dva zakona kojima se regulira školstvo i položaj učitelja u ondašnjoj Hrvatskoj. Hrvatsko-dalmatinsko-slavonski sabor prihvaća, a car Franjo Josip Prvi potvrđuje prvi školski zakon *Zakon ob ustrojstvu pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, poznatiji kao *Mažuranićev zakon*, koji biva objavljen 14. listopada 1874. godine, a 1. listopada 1875. odredbe ovoga zakona stupaju na snagu. U javnoj raspravi oko Zakona veliku ulogu odigrao je Ivan Filipović, koji je dobro poznao nacrt Zakona, i hrvatski učitelji, no većina primjedbi hrvatskog učiteljstva nije bila uvažena u Saboru (Ogrizović, 1980: 53).

Slika 3. Naslovnica Zakona o ustrojstvu pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji 1874.¹

Zakon je bio izrađen analogno austrijskom zakonu prateći tadašnju sekularizaciju i demokratizaciju ondašnjega europskog građanskog društva, te posljedično školstva. Zakon, na temelju kojega se provodila školska reforma, propisivao je pravila i zahtjeve koji su se odnosili na škole, učenike, učitelje, nastavu, udžbenike, programe i školski standard te gradnju školskih zgrada. U glavi pet Zakona sustavno se propisuje kao treba izgledati usavršavanje učitelja u kojemu se vide naznake današnjega cjeloživotnog obrazovanja/učenja učitelja:

§ 94. Da se učitelji mogu u znanstvenom i pedagoškom pravcu i dalje obrazovati, a zato služe knjižnice, školski časopisi, učiteljski sastanci i izvanredni produžni učevni tečajji.

¹ Izvor: *Hrvatski školski muzej, Zbirka propisa i službenih publikacija u odgoju i obrazovanju* (preuzeto 21. 8. 2023) <https://www.azoo.hr/o-nama/povijest/>

§ 95. Svaka je školska občina dužna davati najmanje 10 fr. na godinu, da se utemelji i uzdržava občinska knjižnica, kojom upravlja dotični učitelj ili učiteljski zbor.

§96. U području svakog kotarskog suda mora se najmanje jedan put na godinu pod predsjedom županijsko-školskoga nadzornika držati učiteljski sastanak.

§ 97. Svi su učitelji javnih pučkih školah, polazećim na učiteljski sastanak, dužne su dotične občine dati u tu svrhu potrebitu pripomoć.

§ 98. Zemaljska vlada može, kada se za potrebno obnadje, sazvati sastanak učitelja iz sve zemlje.

§ 99. Učiteljski sastanci pretresaju didaktičko-pedagoška, disciplinarna i materijalna pitanja tičuća se pučkih školah.

§ 100. Na svakoj se preparandiji prema potrebi u vrijeme jesenskih praznika drže izvanredni produžni učevni tečaji.

§ 101. Svi su javni učitelji obćih pučkih školah, koje pozove zemaljska vlada, dužni doći na produžni učevni tečaj, i to o svom trošku.

(Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, 1874)

Drugi školski zakon *Zakon ob uredjenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* od 31. listopada 1888. godine, iz vremena vladavine bana Khuena Hedervaryja stvara snažnu zakonsku podlogu za mađarizaciju školstva. Jednu od najvažnijih promjena ovaj zakon donosi u nazivu izobrazbe pučkih učitelja. Naime, dosadašnje školovanje učitelja koje se odvijalo u preparandijama u trajanju od tri godine produžuje se na obrazovanje u trajanju od četiri godine na učiteljskim školama sa svrhom usvajanja teorijskih spoznaja i ovladavanju praktičnim vještinama za rad s djecom. Navedeni zakon donosi uređenje produženja obrazovanja učitelja propisujući da se učitelji, nakon završenog obrazovanja na učiteljskim školama, u praksi trebaju služiti knjižnicama, časopisima te trebaju pohađati stručne skupove. Radi stručnog usavršavanja, učitelji bi se trebali samoobrazovati te sudjelovati na stručnim sastancima na razini škole, općine, županije i na razini zemaljske vlade (Raguž 2016: 467).

Šetić ističe da su

„... učitelji u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj (tj. u Provincijalu i Vojnoj krajini) od stranih jezika – pretežito poznavali njemački jezik, koji su učili tijekom obrazovne pripreme za učiteljski poziv, a inače koji su kasnije u svojoj učiteljskoj službi, nastojali što bolje naučiti radi čitanja pedagoške literature na tom jeziku. Rijetko su bili hrvatski učitelji koji su poznavali mađarski jezik. Pedagoška literatura na mađarskom jeziku nalazila se još u svojim začetcima. Organizacija školstva i pedagoška misao u Mađarskoj imali su svoje uzore u organiziranosti austrijskoga školstva i u austrijskim pedagoškim promišljanjima. Ta su promišljanja na području Austrije slijedila stvaralačke poticaje iz susjednih njemačkih zemalja, kao i stvaralačke poticaje iz Francuske i Italije“ (Šetić, 2012: 534).

OBRAZOVANJE IVANA FILIPOVIĆA

Ivan Filipović je stasao u intelektualnom obiteljskom okruženju, koje je osobito utjecalo na njegov osobni rast i razvoj, u osobu postojane intelektualne znatizelje tijekom cijeloga života. Filipovićev je otac pohađao i završio i trivijalnu i glavnu školu kao izvrstan učenik (Trstenjak, 1897). Godine 1837. dobio je učiteljsku službu u Velikoj Kopanici u kojoj je učiteljevao sve do odlaska u mirovinu 1864. godine. U dobi od devet godina Ivan Filipović počinje pohađati trivijalnu školu, koja je u to vrijeme bila smatrana boljim izborom jer je bila na njemačkom jeziku, a to je značilo i potencijalni nastavak obrazovanja. U toj školi u Velikoj Kopanici, pod očevim utjecajem, kao vrsnim učiteljem, Filipović razvija radnu disciplinu te usvaja radne navike. Po završetku treće godine školovanja, Ivan Filipović jednako dobro piše i govori hrvatskim i njemačkim jezikom. Nastavak školovanja odvija se u četvrtom razredu glavne škole u Vinkovcima, u kojima 28. listopada 1836. godine završava tečaj za učiteljskog pripravnika u trajanju od tri mjeseca. Ujak Ivana Filipovića bio je Adam Filipović Heldentalski, svećenik, pisac, pjesnik i izdavač te je djelovao kao narodni prosvjetitelj (Cuvaj, 1910: 5, 52). Ideje o narodnom preporodu prenio je na svojega nećaka te ga upoznao s preporodnim djelovanjem obitelji Brlić u Slavonском Brodu, osobito s onim Ignjata Alojzija Brlića, hrvatskog književnika i jezikoslovca. Filipović se nastavio školovati u vinkovačkoj gimnaziji te je završio i šest razreda gimnazije. Po završetku gimnazije, 1841. godine, Filipovićev otac nije imao financijskih sredstava, zbog skromnih učiteljskih primanja, te nije mogao Ivanu osigurati daljnje školovanje. Stoga se Ivan Filipović prihvaća službe učiteljskoga pripravnika podučavajući njemački jezik u njemačkoj glavnoj školi u Vinkovcima. Plaća učiteljskoga pripravnika iznosila je četiri forinte, a Previšić naglašava kako je Filipović „na taj način imao prilike upoznati teško stanje učiteljskoga života, sumorne kulturno-prosvjetne prilike i školu koja nije bila ničija briga, zapuštena i u najvećem neredu“ (Previšić, 1974: 63).

Filipović se obrazovao na njemačkom jeziku kojim je izvrsno vladao te se na studijskim putovanjima, osobito onom u Beč, vrlo dobro upoznao s njemačkim školskim sustavom i ustrojem učiteljstva. U radovima znamenitih njemačkih pedagoga Friedricha Adolpha Diesterwega (1790. – 1866.) i Friedricha Dittesa (1829. – 1896.) pronašao je uzore i snažne vrijednosti koje se tiču humanističkog odgoja zasnovanog na slobodnoj školi i znanstvenim spoznajama ondašnjega vremena (Dubovicki i Munjiza, 2022: 330).

UČITELJSKO SLUŽBOVANJE IVANA FILIPOVIĆA

Podučavajući njemački jezik kao učiteljski pripravnik, Filipović kontinuirano uči i usavršava se u svojoj profesiji. Već sljedeće godine, 1842. Filipović odlazi na preparandijalni tečaj u školu u Mitrovici, u trajanju od devet mjeseci. U tom razdoblju, Bacić Kranjec naglašava, kako je Filipović „zavolio učiteljsko zvanje, jer je proširujući svoje obrazovanje sve više shvaćao vrijednost toga poziva“ (Bacić Kranjec, 1971: 338). Pri tome valja naglasiti da je njegov motiv učiteljavanja bio i velika ljubav prema domovini, što dolazi od izražaja u riječima: „Ja sam se učiteljskom stanju privrgo, i to iz rodoljubive namjere, da u mlada srca još ljubavi k domovini usijevati započnem“, iz pisma upućenom prijatelju Andriji Brliću, 28. srpnja 1842. godine.

Nakon završenoga tečaja vraća se u Vinkovce i zapošljava kao učiteljski pomoćnik, a 1844. odlazi u Novu Gradišku u kojoj je bio imenovan pomoćnikom glavne škole i primao mjesečnu plaću u visini od pet forinti. U Novoj Gradiški upoznaje brojne javne djelatnike koji su nacionalno i rodoljubno osviješteni te se povezuje s Mijatom Rieselom, pedagogom i profesorom njemačkog, latinskog i grčkog jezika (Ogrizović, 1980: 10). U Novoj Gradiški, Filipović je živio i djelovao sedam godina, a tijekom tih godina dolazi do izražaja njegovo društveno, političko i književno djelovanje. 1852. godine Filipović odlazi u Zagreb, gdje predaje u privatnoj školi Petra Zoričića, koji mu je bio i dobar prijatelj te su zajedno surađivali u radu Matice hrvatske (Ogrizović, 1980: 12). U školi pod nazivom „Dobra sjetva“, koji simbolično upućuje koliko je važno temeljno obrazovanje, Filipović je predavao II. razredu, a učenici su učili prirodoslovlje, povijest, zemljopis, gospodarstvo, rukotvorstvo, opširnije računanje, crtanje, mehaniku, geometriju hrvatski i njemački jezik (Cuvaj 1910: 409). U znak priznanja za iznimno kvalitetno podučavanje, Zoričić je Filipoviću dodijelio dvije svjedodžbe, „u kojima vrlo hvali njegovu odličnu učiteljsku sposobnost, revnost, blago postupanje, krasno ćudoredno vladanje, blagu i umiljatu ćud“ (Trstenjak, 1897: 76).

U razdoblju od 1854. do 1863. Filipović djeluje kao učitelj u Požegi, u školi u koju uvodi i treći razred te ona postaje glavnom školom. Nedugo nakon toga pokreće i četvrti razred te za tu zaslugu dobiva svjedodžbu. Tijekom svoga boravka u Požegi, Filipović je na vlastitom iskustvu doživio teškoće društvenoga položaja učitelja u Vojnoj krajini, uvidio je nedostatnost obrazovanja učitelja te izostanak pedagoške, metodičke i opće kulture u mnogih učitelja. To će ga motivirati na unaprjeđivanje nastave na materinskom jeziku, sastavljanje udžbenika te širenje kulture čitanja hrvatske knjige u narodu. Njegove prosvjetiteljske ambicije bile su usmjerene i na otvaranje Učiteljskog zavoda za žene, kako bi omogućio ravnopravnost žena u

obrazovanju, no, to mu nije pošlo za rukom, ondašnje vlasti to nisu dopuštale. U Požegi je otvorio učeničku knjižnicu jer je dostupnost knjiga kako za učitelje tako i za učenike nužan uvjet za učenje i usavršavanje. Na njegov poticaj osnovana je Narodna knjižnica 18. siječnja 1863. za koju je napisao pravila korištenja usluga knjižnice te je bio glavni odbornik (Trstenjak, 1897).

Iako je vrlo marljivo radio na svim poljima prosvjetiteljskoga djelovanja, Ivan Filipović je, kao suprug i otac četvero djece, imao težak život zbog nedostatka novca i materijalne oskudice. Uz svoj učiteljski posao, redovito je davao privatne sate, što mu je oduzimalo dosta vremena od obitelji. O tomu svjedoče njegove riječi upućene u pismu prijatelju Andriji Torkvatu Brliću, sinu Ignjata Brlića:

„Tako sam vazda od jutra do 8 i 9 sati na večer neprestano u velikom jarmu, što me samo u svakom drugom plemenitom radu posve preprečuje, nego i moje fizičke sile tako napinje, da bi svako tomu naporu prije reda podleći mogao. A uz sav taj trud, kad bi još pošteno živjeti mogao, ne bi žalio, a kuburim da već gore ne može biti, a kraj sve kubure ipak svaki dan sve više i više u dug upadam“ (Lončar, 1955: 465).

Sa sigurnošću se može zaključiti da je upravo materijalna oskudica i nemogućnost osiguravanja pristojnoga života za svoju obitelj nešto što je Filipovića motiviralo da napusti Požegu.

Pokušaj prelaska u Varaždinsku realku u službu gramatičkog učitelja nije mu uspio, ali se 1863. otvara slobodno mjesto u Kaptolskoj učionici u Zagrebu te se Filipović ponovo seli u Zagreb. I u toj školi otvara knjižnicu, pokreće list za mlade *Bosiljak*, školski list *Prosvjetu* te piše za pedagoški časopis *Napredak*. Mnogobrojni su književni i stručni uratci Ivana Filipovića, nastali u ovom razdoblju, a veliki dio svoje prosvjetiteljske uloge posvetio je organizaciji učiteljstva.

Godine 1873. Ivan Filipović dobiva učiteljsku službu u Višoj djevojačkoj školi u Zagrebu, a 1875. godine ban Ivan Mažuranić imenuje ga školskim nadzornikom Zagrebačke županije. Dvorniković navodi da „Filipović bijaše i kao nadzornik u prvom redu učitelj, i to jamačno najnapredniji u svom nadzorničkom području.“ (Dvorniković, 1895: 678) čemu svjedoči i *Naputak za županijske školske nadzornike* u kojemu Filipović savjetuje „da školski nadzornici pri obilasku škola trebaju posvetiti najveću pozornost pedagoškoj, didaktičkoj i metodičkoj sastavnici svojega rada u školskoj organizaciji“ (Nikić, 2003: 379). U službi školskoga nadzornika Filipović je bio do 1877. godine, kada je ispraćen u mirovinu.

VIZIJA CJELOŽIVOTNOGA UČENJA

Ivan Filipović, učitelj koji je cijeli život učio i usavršavao se, smatrao je kako svaki učitelj treba prihvatiti kontinuitet cjeloživotnoga obrazovanja tj. stalno se usavršavati u svojoj profesiji, što potvrđuju njegove riječi:

„Učitelj, dakle kad iz učiteljske škole iziđe, niti može da bude savršenim učiteljem, nego on mora da se nadalje i dok je živ i znanjem i iskustvom za svoje usavršava. Koji misli, da mu ništa više ne treba učiti, kad iz škole iziđe, i knjige se zbilja okani, od toga nikada ne će biti valjan učitelj, te je na putu, da za koju godinu ne samo zastari, nego i potpunom nezalicom postane, jer znanje čovječje nigda ne miruje, uvijek napreduje, i tko s njim prestane na prvo ići, taj odmah počne i nazadovati“ (Trstenjak, 1897: 225).

Upravo vizionarske riječi Ivana Filipovića u sebi sadrže začetke pojma „cjeloživotnoga obrazovanja“ (*lifelong education*) odnosno „cjeloživotnoga učenja“ (*lifelong learning*) koji se prvi puta spominje u dvadesetim godinama prošloga stoljeća u Engleskoj, dakle desetke godina nakon što ga je Ivan Filipović opisao za učiteljsku profesiju. Godine 1976. Dave navodi:

„Cjeloživotno učenje zahtijeva da se obrazovanje sagleda u njegovom totalitetu. Ono pokriva formalni, neformalni i informalni oblik obrazovanja i pokušava integrirati i artikulirati sve strukture i faze obrazovanja duž vertikalne i horizontalne dimenzije. Ono je također karakteristično po svojoj fleksibilnosti što se tiče vremena, prostora, sadržaja, načina učenja i stoga zahtijeva samoupravljivo učenje, dijeleći nečije prosvjetljenje drugima i prihvaćajući različite stilove i strategije učenja“ (Dave, 1976: 35–36).

U sljedećem desetljeću opisanom konceptu cjeloživotnoga učenja pridružuje se i iskustveno učenje. Konceptija cjeloživotnoga obrazovanja, odnosno učenja, implicira promjenu shvaćanja obrazovanja u smislu školovanja te prestanak tradicionalnoga vjerovanja da je obrazovanje namijenjeno samo djeci i mladima, a ne i odraslima (Pastuović, 2008: 254).

Dohmen poima sljedeće oblike cjeloživotnoga učenja, koji su međunarodno prihvaćeni: formalno obrazovanje, neformalno obrazovanje, informalno obrazovanje i nenamjerno ili iskustveno učenje. Najviši organizirani oblik učenja je formalno obrazovanje, odnosno školovanje koje se odvija u obrazovnim institucijama sa službeno propisanim kurikulumom i certifikatom ili diplomom po završetku obrazovanja. Prema Međunarodnoj standardnoj klasifikaciji obrazovanja (2000.) neformalno obrazovanje je sustavna organizirana obrazovna aktivnost koja se može odvijati u školskim i neškolskim institucijama u kojima se obrazuju sve dobne skupine djece i odraslih osoba. Po završetku neformalnog obrazovanja osoba može dobiti potvrdu o obrazovanju, kojom se ne stječe stručna sprema. Neformalnom obrazovanju je svojstvena izvanjska podrška osobi koja uči. Informalno obrazovanje je namjerno učenje bez izvanjske potpore osobi koja uči, u hrvatskom jeziku se koristi riječ samo-

obrazovanje. Ovaj oblik obrazovanja podrazumijeva samostalno pokretanje učenja tijekom kojega osoba sama određuje cilj, plan, organizaciju i evaluaciju svojega učenja, a pri tomu uči bez izvanjske potpore drugih osoba. Nenamjerno ili iskustveno učenje odvija se uglavnom nesvjesno, u svim životnim fazama i ulogama, a proizlazi, ne iz potrebe za učenjem, nego iz potrebe za rješavanjem različitih životnih situacija čiji motiv nije učenje, nego zadovoljavanje potreba osobe koja stječe iskustvo kroz život i rad. U iskustveno učenje ubrajaju se stažiranja i vježbeništva koja su za neka zanimanja obvezni dio formalnoga obrazovanja i u tom slučaju nije nenamjerno učenje.

Pregledom i analizom dostupne arhivske građe o djelovanju Ivana Filipovića i stručne literature koju je napisao Ivan Filipović, mogu se izlučiti sljedeći vidovi cjeloživotnoga obrazovanja učitelja za koje se Filipović zalagao; ustroj formalnoga obrazovanja učitelja, čitanje knjiga tj. stručne literature, razmjena iskustava s učiteljima sustručnjacima, stručna predavanja, stručni tečajevi, hospitacije, usavršavanje uz pomoć preporuka nadzorne službe (slika 4).

Slika 4. Ivan Filipović, vizija cjeloživotnoga učenja

Svi ovi oblici cjeloživotnoga učenja postoje i danas stoga je Filipović doista imao viziju cjeloživotnoga obrazovanja učitelja koja se u mnogome našla u ranije navedenim zakonima. Previšić naglašava Filipovićev stav da je obrazovanje „daleko šira društvena potreba i put da se preko dobro obrazovanih učitelja i sam narod podigne iz kulturnoga nazadnjaštva i mračnjaštva“ (Previšić, 1974: 66). Kako bi se

učitelj što bolje pripremio za svoj poziv, Filipović daje prijedlog da „budući učitelji svladaju didaktiku, psihologiju, logiku, krasopis, predmetne metodike, sviranje na orguljama i ručni rad, te da što više praktično vježbaju u učionici“ (Nikić, 2003: 379) što govori o tomu, da je za obrazovanje učitelja nužno obavljanje stručne prakse, tj. primjene pedagoških i metodičkih znanja u praksi.

Uviđajući nedostatak stručnih knjiga za hrvatske učitelje te materijalnu oskudicu učitelja po pitanju nabavljanja stručne literature i neorganiziranost učiteljskoga staleža, nakon boravka na XIX. općoj njemačkoj učiteljskoj skupštini u Beču 1870. godine, Filipović piše djelo „Bečke pedagozijske slike“ donoseći prijedlog o osnivanju učiteljskih društava ili zadruga:

„...u svakoj našoj pukovnji, u svakoj našoj županiji trebalo bi, da se osnuje učiteljsko društvo, koje će posve slobodno u svom krugu promicati prosvjetne interese priredjivanjem pedagozijskih predavanja i dogovora, osnivanjem učiteljskih knjižnica, a braniti i podupirati takodjer i materijalne interese svojih sučlanova...“ (Filipović, 1870: 204).

On navodi svrhu osnivanja ovakvih učiteljskih udruženja:

„Prvi pako i najglavniji rad tih pedagozijskih zadruga imao bi biti, da se nastoji oko stvaranja Zaklade za izdavanje pedagozijskih spisa kojom bi emancipirali svoju knjigu, svoju znanost od sirotinje, da ne moramo kao bogci izgledati, je li nam padne koja mrvuljica sa stolova bogataških, nego da slobodno i smostalno na svom polju radiom i napredujemo...Nu otkud da učitelj uvijek sa knjigom prijateljuje, kada je knjiga skupa druga, a učitelj jedva da i sam za nuždu živi. Tu se pomoći može jedino da se svi složno potrudimo i postaramo za takvu Zakladu, kojom bi se uz malu cieniu izdavali učiteljem potrebni spisi“ (Filipović, 1870: 205).

Dakle, tijekom 19. stoljeća na tadašnjem području Hrvatske, prvi oblik stručnoga usavršavanja provodio se putem školskih knjižnica i čitaonica. Ivan Filipović je otvorio učeničku i narodnu knjižnicu u Požegi uz tadašnju školu, a u knjižnici je vodio brigu o nabavci knjiga, prema preporuci kraljevske zemaljske vlade. Otvaranje učiteljske knjižnice trebalo je biti u svakom kotaru, što je Pokrajinsko školsko vijeće i propisalo putem okružnice od 5. ožujka 1872. godine, izdajući *Pravilnik kotarskih knjižnica za učitelje*. Knjižnice su otvarane radi individualnog usavršavanja učitelja čitanjem i proučavanjem tada postojeće stručne literature i lijepe književnosti, a narodne knjižnice služile su daljem prosvjećivanju šire zajednice.

Za vrijeme boravka u Beču, Filipović je posjetio i hospitirao na Pedagogiumu, „za još veće usavršenje svojih učitelja, pa u taj pedagogim šalju sada i druga krunovine svoje učitelje: „dapače i naša junačka krajina ima tamo šest mladih učitelja, koji se u svom zvanju usavršavaju“ (Filipović, 1870: 193). Dakle, hospitacije kao oblik stručnoga usavršavanja učitelja trebale su biti sastavni dio stručnoga usavršavanja po završenoj formalnoj učiteljskoj naobrazbi.

Filipović je preporučio i sljedeći oblik cjeloživotnoga učenja i diseminaciju:

„Isto bi tako veoma probitačno bilo, kad bi se svake godine jedan ili dva učitelja na dulje vremena o zemaljskom trošku izašljala na pedagogijska putovanja, s tom obveznošću, da nam onda svoje iskustvo putem štampe priobćuju...Imenujte najsposobnije svoje učitelje, pa ih onda pošaljite na cielu ili barem na po godine u Beč, da se tamo valjano za to pripreve, i eto vam s mjesta sposobnih učitelja...“ (Filipović, 1870: 201).

Učitelj se treba stalno obrazovati i usavršavati te radi opće i pedagoške kulture putovati i razmatrati iskustva drugih učitelja. Jedino učitelj koji je obrazovan i širokih pedagoških znanja i didaktičkih vještina može biti dobar učitelj koji će obrazovati svoj narod u svojem jeziku i pomoći mu da se odupre nepismenosti, mađarizaciji i germanizaciji.

Nakon povratka iz Beča, Filipović je poticao učitelje na osnivanje učiteljskih društava po kotarima radi promicanja daljnjega usavršavanja učitelja kroz stručna predavanja i razmjenu iskustava u podučavanju. Sa svrhom okupljanja učitelja i raspava o gorućim pitanjima učiteljske struke, Filipović je sa suradnicima organizirao Prvu opću hrvatsku učiteljsku skupštinu, koja se odvijala od 23. do 25. kolovoza 1871. godine u Zagrebu. Skupštini je nazočilo oko 1000 učitelja. Na Skupštini se raspravljalo o položaju učitelja i ulozi pučke škole te njezinoj slobodi te su se razmjenjivala iskustva učitelja. Uz Skupštinu je bila priređena i izložba učila.

Druga opća hrvatska učiteljska skupština bila je u Petrinji od 25. do 27. kolovoza 1874. godine a na Skupštini se raspravljalo o nacrtu zakona o pučkoj školi te su sročeni mnogi prijedlozi za unaprjeđenje hrvatskoga školstva koji su predani Saboru, no nisu naišli na odobravanje. Skupštini je nazočilo 400 učitelja iz svih područja tadašnje Hrvatske, kao i iz inozemstva. Posebno se raspravljalo o suvremenijem općem, pedagoškom i metodičkom usavršavanju učitelja. Na trećoj Općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini organiziranoj od 4. do 6. rujna 1878. godine u Osijeku također se raspravljalo o tadašnjim izazovima učiteljskoga poziva, ali i o ulozi učitelja u političkoj ondašnjici. Svaka od navedenih učiteljskih skupština bila je, uz agendu o hrvatskom školstvu i položaju učitelja, poticaj učiteljima da surađuju, razmjenjuju iskustva, propituju stavove o struci, te da se dalje usavršavaju, učeći jedni od drugih.

Godine 1871. Filipović je sa suradnicima osnovao strukovnu udrugu učitelja, Hrvatski pedagogijski književni zbor koji sve do današnjih dana adresira ključne teme obrazovanja pa tako i cjeloživotno učenje učitelja te izdaje djela nužna za stručno i opće usavršavanje učitelja. Dugi niz godina Hrvatski pedagogijski književni zbor (danas Hrvatsko pedagoško-književni zbor) je u Hrvatskoj bio jedini izdavač pedagoške literature, koji je tiskao prve udžbenike za učiteljske škole poput prve knjige „Didaktika“ J. A. Komenskog, knjiga Pestalozzija, Spencera, Rabelaisa, Tomasea, koje su učiteljima donosile spoznaje iz humanističke pedagogije i drugih

znanstvenih područja, omogućujući im, u ono doba, usavršavanje kroz pisanu riječ te svojevrsan pogled u svijet i nove vidike. Šetić ističe kako je Hrvatski pedagoško-književni zbor „u nas bilo prvo društvo koje je utemeljeno i usmjeravano sa zadacima poticanja, organiziranja i unapređivanja učiteljstva i općenito pedagoškog stvaralaštva...“ (Šetić, 2011: 354). Osim izdavaštva Hrvatski pedagoško-književni zbor je organizirao i izložbe izdanja knjiga, časopisa i nastavnih pomagala u Zagrebu, Osijeku, Budimpešti, Trstu, Pragu, Parizu, u Americi i itd. Članovi Zbora održavali su mnogobrojna predavanja, tribine i rasprave, a na skupštinama se raspravljalo o školskim zakonima i uredbama, nastavnim osnovama, priručnicima i udžbenicima. Sudjelovanje učitelja na navedenim događanjima bilo je svakako radi daljnjeg stručnog obrazovanja te poboljšanja nastavne prakse.

Godine 1875. Filipović je bio imenovan županijskim nadzornikom za zagrebačku županiju koji je svojim djelovanjem provodio propise ranije donesenog Zakona iz 1874. godine te je izradio „Naputak za županijske školske nadzornike“. U Naputku je naveo značaj pedagoške, didaktičke i metodičke dimenzije rada nadzornika iz čega proizlazi njegovo viđenje službe nadzornika u smislu školskog reformatora i organizatora koji je svoje učitelje pomagao i poticao u njihovom djelovanju. Posebno je motivirao učitelje da se dalje usavršavaju kroz čitanje izdanja Hrvatskog pedagoško-književnog zbora te pedagoških časopisa i sudjelovanje u radu učiteljskih sastanaka i skupština (Ogrizović, 1980: 79). U svojim zapažanjima davao je učiteljima savjete i preporuke kako unaprijediti svoju nastavu, disciplinu u razredu i odnos s učenicima te se može tvrditi da je takvim poimanjem uloge školskoga nadzornika pomagao učiteljima promišljati o svojoj nastavi i uvoditi promjene na dobrobit svojih učenika.

ZAKLJUČAK

Ivan Filipović imao je viziju stručnoga usavršavanja učitelja i njihova cjeloživotnoga obrazovanja koja je kroz pojedina povijesna razdoblja bivala sve konkretnijom, a danas predstavlja obavezan dio učiteljskoga poziva. Svojim vlastitim primjerom učitelja, koji je stalno čitao, prevodio s nekoliko jezika, boravio na studijskim putovanjima u inozemstvu, imao živu korespondenciju s učiteljima u drugim zemljama, kao i vodećim pedagogima toga doba, neprestano proučavao stručnu literaturu te prevodio i pisao stručnu literaturu, potom držao predavanja na učiteljskim skupštinama i drugim sastancima. Povrh toga, osnovao je strukovnu udrugu učitelja, Hrvatski pedagoški književni zbor, kao temeljnu udrugu čija je zadaća poticati i unapređivati rad učitelja, a koja sve do današnjih dana adresira ključne teme obrazovanja, pa tako i cjeloživotno učenje učitelja te izdaje djela nužna za stručno i opće

usavršavanje učitelja. Sva motrišta usavršavanja učitelja iz Filipovićeve doba činila su osnovu cjeloživotnoga učenja učitelja, poput čitanja stručne literature, pohađanja edukacija, razmjene iskustava s drugim učiteljima, putovanja u inozemstvo radi usavršavanja, hospitacije na satovima sustručnjaka i suradnjom sa savjetodavnom službom. Ova udruga i danas djeluje i svojim znanstvenim, stručnim i književnim izdanjima obogaćuje djelovanje učitelja na području cijele Hrvatske i u inozemstvu.

Učitelji su danas organizirani u svoje stručne aktive u osnovnim školama, na kojima se dogovaraju oko školskoga kurikulumu, imaju zajedničke projekte na školskoj i međuškolskoj razini, odlaze na stručna usavršavanja putem Erasmus mobilnosti u inozemstvo. Na razini županija održavaju se županijska stručna vijeća i međužupanijski skupovi, koji uz podršku Agencije za znanost i obrazovanje, donose tematska predavanja o metodičkim pitanjima i svim aktualnim temama odgoja i obrazovanja, analiziraju se primjeri dobre prakse i dolazi do bogate razmjene iskustava učitelja. Prigodom napredovanja u više zvanje, učitelji drže ogledna predavanja pred povjerenstvom te dobivaju povratnu informaciju o svojoj nastavi, u svrhu poticanja na samorefleksiju te unaprjeđivanje nastavnoga procesa. Stalno učenje, tj. cjeloživotno obrazovanje učitelja jest *conditio sine qua non* učiteljskoga poziva, a taj postulat vizionarski je definirao Ivan Filipović još prije dva stoljeća.

Literatura

- Bacić Kranjec, V. (1971). Ivan Filipović (1823-1895). U Ogrizović, M., Pazman, D. i Puževski, V. (ur.), *Ivan Filipović- Učitelj učitelja* (str. 337-369). Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Cuvaj, A. (1907). *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Zagreb: Kraljevsko Hrvatsko-Dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu. Knjige: 2, 3, 4, 5.
- Dave, R. H. (1976). *Foundations of Lifelong Education*. New York: Pergamon Press.
- Dohmen, G. (1996). *Lifelong Learning: Guidelines for a modern education policy*. Bonn: Federal Ministry of Education, Science, Research and Technology.
- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. - 2023.) organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163 (3-4), 325-351.
- Dvorniković, Lj. (1895). Spomen listak Ivanu Filipoviću. Posvećuje mu bivši učenik. *Napredak*, 45, 675-678.
- Filipović, I. (1870). *Bečke pedagojske slike*. Zagreb: Tiskom Lav. Hartmana i družbe.
- Filipović, I. (1883). Narodne basne od Vinka viteza Vrčevića. *Književna smotra*, 6, 45.
- Filipović, I. (1886) Knjiga za narod. *Književna smotra*, 2, 16.

- Franković, D. (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Franković, D., Ogrizović, M. i Pazman, D. (1971): *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871-1971*. Zagreb: Pedagoško –književni zbor.
- Golec, I. i Matanović, D. (2006). Problem ukidanja vojnih komuniteta u Vojnoj krajini na primjerima Broda na Savi i Petrinje. *Povijesni prilozi*, 25(31), 183-192.
- Lončar, Lj. (1955). Iz korespondencije Ivana Filipovića. U *Starine* (389-469), knjiga 15. Zagreb: JAZU.
- Lukaš, M. (2015) Razdoblje početne institucionalizacije obrazovanja učitelja u Hrvatskoj s posebnim osvrtom na prostore tadašnje Slavonije i Vojne krajine. *Školski vjesnik*, 64 (4), 561-572.
- Martinović I. (1897). Nešto o razvitku školstva u bivšoj Vojnoj krajini, *Napredak*, 38, 165-168
- Martinović, I. (1912). *Povijesne crtice o školstvu brodske pukovnije i broskog okružja*. Zagreb: Vlastita naklada.
- Mendeš, B. (2008). Razvoj i djelovanje učiteljskih učilišta u Šibensko-kninskoj županiji. *Godišnjak Titus*, 1 (1), 273-301.
- Modrić-Blivajs, D. (2007). Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774. do 1850. godine. *Povijesni prilozi*, 26 (32), 209-220.
- Munjiza, E. (1994). Ivan Filipović – predvodnik naprednog hrvatskog učiteljstva. [*Magistarski rad*]. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Munjiza, E. (2002). Osposobljavanje učitelja za učiteljsku službu u Hrvatskoj prije utemeljenja učiteljskih škola. *Zbornik učiteljske akademije u Zagrebu*, 4 (1), 37-49.
- Nikić, G. (2003). Prosvjetom do slobode: u povodu 180. obljetnice rođenja Ivana Filipovića 24. lipnja 1823.-28. listopada 1895., *Napredak*, 144 (3), 371-382.
- Munjiza, E. (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet u Osijeku; Slavonski Brod: Hrvatski pedagoško-književni zbor, Ogranak Slavonski Brod.
- Nujić, P. (2020). *Petrovaradinska krajiška pješačka pukovnija u 18. stoljeću* [Disertacija]. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga I*. Zagreb: Školske novine & Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Pastuović, N. (2008). Cjeloživotno učenje i promjene u školovanju. *Odgojne znanosti*, 10 (2), 253-267.
- Previšić, V. (1974). Ivan Filipović o narodnom učitelju. U Ogrizović, M., Pazman, D. i Puževski, V. (ur.), *Ivan Filipović - Učitelj učitelja* (str. 62-84). Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Raguž, M. (2015). Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanje pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. *Senjski zbornik*, 42-43 (1), 465-487.
- Šetić, N. (2011). Sto četrdeset godina Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. *Napredak*, 152 (3-4), 353-372.

- Šetić, N. (2012). Opće hrvatske učiteljske skupštine 1871.–1878. i njihovo političko, nacionalno integracijsko i modernizacijsko značenje. *Napredak*, 153 (3-4), 529-546.
- Šuba, M. (1974). Mladost Ivana Filipovića. U Ogrizović, M., Pazman, D. i Puževski, V. (ur.), *Ivan Filipović- Učitelj učitelja* (str. 32-42). Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Trstenjak, D. (1897.) Život i rad Ivana Filipovića. Zagreb: Hrvatski pedagoško književni zbor.
- Vukasović, A. (1994). Ivan Filipović – Organizator hrvatskog učiteljstva. U Vrgoč, H. (ur), *Prosudba djela Ivana Filipovića* (22-34). Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Međunarodna standardna klasifikacija obrazovanja* (2000). Zagreb: Državni zavod za statistiku. [Izvornik: International Standard Classification of Education (1997). Paris: UNESCO].
- Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1874.*
- Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1888.*

Zvezdana Penava Brekalo

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek

zpenavabrekalo@foozos.hr

Dinko Jukić

Davor Milas Trade And Commercial School, Osijek

dinkojukic.phd@gmail.com

IVAN FILIPOVIĆ, THE VISIONARY OF LIFELONG TEACHER EDUCATION

Abstract

Ivan Filipović was the *uomo universale* of the enlightenment in Croatia in the 19th century. The paper presents the historical context of educational circumstances in the 18th and 19th century. It brings into a special focus Filipović's education and engagement in the teacher career. He advanced continuously in the profession of a teacher, starting from teaching German as a teacher trainee at German Main School in Vinkovci in 1841, to becoming a school superintendent before his retirement in 1887. All the time he had been showing a great open-mindedness for learning and improving at every opportunity. Having the breadth of educational thinking and acting, Ivan Filipović is certainly a visionary of lifelong teacher education, which meant to him the *conditio sine qua non* of the teaching profession. Filipović insisted on the teachers' right to the same comprehensive education as that of doctors, lawyers and judges, thus placing the teaching profession in an equal position with the mentioned professions in the then society. Filipović recognized the importance of training future teachers in the classroom, i.e. the today's professional-pedagogical practice in classrooms, as an inseparable part of becoming a teacher. He also emphasizes the emotional determinant: the love for one's work as well as the love for the students being taught. Ivan Filipović laid the foundation for the lifelong education of today's teachers, visionarily emphasizing that a teacher can never become a complete, perfect teacher, but a teacher must continuously improve one's work through permanent acquisition of knowledge and through experiential learning in life and work. Even today, a high-quality teacher improves the achievements, shows the need to study professional literature, one expands the knowledge through nonformal, informal and experiential learning, one shows an open mind and intellectual curiosity, i.e. a teacher has a constant need for new knowledge and experiences, and thus ensures high-quality teaching for the students.

Keywords: enlightenment, teacher, teaching, vision, lifelong education

izv. prof. dr. art. **Marko Šošić**

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
msosic@foozos.hr

LIKOVNA KULTURA U DOBA IVANA FILIPOVIĆA I DANAS

Sažetak

Radom se obrađuje komunikaciju dječjega likovnog stvaralaštva u osnovnoškolskom obrazovanju. Značaj likovnoga obrazovanja u djetinjstvu evidentan je još kroz povijest svjetskog, ali i hrvatskog primarnog obrazovanja, u jednakoj relevantnosti s pisanjem, računanjem, tjelesnom i glazbenom kulturom. Dječje likovno stvaralaštvo još uvijek nema ono društveno priznanje kakvo zaslužuje, a ovaj rad govori o tome kako se dječji likovni i literarni rad može integrirati u program simpozija o Ivanu Filipoviću i postati jednakovrijedan dio ovoga projekta. U radu je opisan i vizualni identitet simpozija, sa svim značenjima i funkcijama koje nosi.

Ključne riječi: dječja izložba likovnih radova, dječje likovno stvaralaštvo, povijest likovnog obrazovanja, vizualni identitet

UVOD

Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića, velikana hrvatskoga školstva, istinskoga domoljuba i reformatora obrazovanja, prilika je da se evidentira koliko o njemu zapravo znamo i kakav je utjecaj imao na današnje obrazovanje u Republici Hrvatskoj. Lik i djelo Ivana Filipovića uzoran su poticaj, ne samo pojedincu-stručnjaku u širokom pedagoškom području, nego i cijelom društvu, humanistički i intelektualno. Njegovu ostavštinu tek otkrivamo i stavljamo ju u suvremeni kontekst. Veliko i široko istraživanje radnoga tima i svih pojedinaca koji su pridonijeli ovom velikom projektu polučilo je brojna nova saznanja i nova nadahnuća za rad iz područja pedagogije, metodike, psihologije, jezika, povijesti, ali i likovne umjetnosti.

U ovome radu bit će govora o povijesti likovnoga obrazovanja, pogotovo u Filipovićevo doba te o cjelokupnom dizajnu Znanstvenoga simpozija obilježavanja dvjestote obljetnice rođenja Ivana Filipovića (1823. – 1895.), kroz vizualni identitet i prezentaciju dvojne izložbe na temu Ivana Filipovića.

POVIJEST LIKOVNOGA OBRAZOVANJA U SVIJETU

Povijest organiziranoga likovnog obrazovanja moguće je pratiti još od vremena starog Egipta i Grčke (koje je bilo namijenjeno samo pripadnicima najviših društvenih slojeva, s ciljem *harmonijskog razvoja ličnosti*), u antičkom Rimu kroz školovanje za arhitekta (prema Vitruviju, arhitektura obuhvaća graditeljstvo i sve likovne umjetnosti, poznavanje estetike i vještinu zanatstva) te kroz umjetničke majstorske radionice (*bottege*) srednjega vijeka na ovamo. Kroz različite epohe, i sama se forma umjetnosti, i njezina društvena funkcija mijenjala, a samim time i umjetničko školovanje. Poučavanje umjetnosti imalo je dva zadatka: prvi je bio poučavanje pojedinca određenom umjetničkom zanatu kroz jasno zadane umjetničke kanone pojedinog razdoblja, a potom i osamostaljenje učenika koji je postao profesionalni umjetnik te drugi, u kojoj je umjetnosti poučavana uska elita vladajućih za kulturološke i socijalne potrebe (Grgurić i Jakubin: 1996).

Bottege se vremenom pretvaraju u škole, a zatim umjetničke škole te akademije za profesionalno obrazovanje umjetnika. Osnovno likovno obrazovanje, u bilo kojoj formi, ne spominje se znatno sve do početka 19. stoljeća. U oba slučaja, i kod profesionalnoga likovnog obrazovanja i kod onog osnovnog, cilj je bio kopiranjem postojećih umjetničkih djela doseći unaprijed zadani kanon, odnosno akademizam u slučaju profesionalnog obrazovanja. Ovo se naziva „Tehničko-imitacijskom fazom“, kojoj je cilj produkcija usmjerena prema strogo zadanom modelu (Grgurić i Jakubin: 1996).

Početak dvadesetoga stoljeća, razvojem pedagogije, ali i ostalih humanističkih znanosti, osnovno likovno obrazovanje okreće se prema djetetu, njegovim potrebama i psihofizičkim mogućnostima. Pojava alternativnih pristupa u odgoju i obrazovanju, poput Waldorfske ili Montessori škole, a kasnije i Reggio Emilia pedagogije, utire put novoj paradigmi likovnoga obrazovanja, ne samo kao puke reproduktivne vještine, nego kao instrumenta za „razvoj senzorne osjetljivosti i diskriminacije, sposobnosti promatranja te kao važnost estetički oblikovane okoline i uklonjenosti u prirodu.“

Pojavom Bauhauusa u Njemačkoj 1919., visoke umjetničke škole i umjetničkog pokreta, znatno se mijenja i koncept likovnog obrazovanja: Bauhaus je usmjeren prema suvremenom čovjeku, sve što se osmišljava i oblikuje (=dizajnira) namijenjeno je čovjeku; „u nastavi umjetničkog obrazovanja Bauhaus postavlja sljedeće ciljeve estetskog odgoja: pokrenuti dijete, probuditi njegove tjelesne i duhovne snage, razvijati motivaciju, bogatiti fantaziju, poticati na razmišljanje.“

Godine 1948. osnovano je Povjerenstvo za umjetničko obrazovanje, a 1951. osnovana InSEA (International Society for Education through Art) u Bristolu. Time

je došlo do velikih promjena u shvaćanju umjetnosti i likovnog stvaranja – likovno obrazovanje se manje povezuje s obrtom, a više se gleda kao sredstvo koje razvija kreativno ponašanje.

„Umjetničko obrazovanje mijenja orijentaciju stavljajući naglasak na individualni izraz, estetski doživljaj i pozitivan utjecaj umjetnosti na razvoj djece, što podrazumijeva: 1. Dječji likovni izraz shvaća se ozbiljno i analizira temeljito. 2. Vježbe crtanja postupno nestaju iz svakodnevnoga života škole. Uz crtanje se javlja slikanje i modeliranje. 3. Likovne se teme izvode iz iskustva i interesa učenika. 4. Percepcija, zadovoljstvo i igra zauzimaju mjesto koje je nekada pripadalo crtačkom drilu“ (Turković, 2008: 18).

Cilj likovnog odgoja se u potpunosti mijenja te iz gradiva koje podučava nešto pragmatično i utilitarno (korisnu vještinu), ono postaje važan odgojni predmet koji potiče stvaralačke sposobnosti, samoizražavanje i kreativnost kroz uporabu različitih likovnih materijala (Jakubin i Grgurić, 1996; Turković, 2008).

Još 1955. godine u Ženevskoj deklaraciji UNESCO naglašava da „Likovne umjetnosti, kao i sve ostale umjetnosti, mogu biti sredstvom sporazumijevanja i ujedinjavanja među narodima.“ (UNESCO, 1955, citirano u Grgurić i Jakubin, 1996: 19). Likovna je umjetnost vrlo bitna odgojna djelatnost i likovni pedagog ima važnu ulogu u životu djeteta. Znanja i vještine stečena iz likovnih umjetnosti djeca kasnije mogu primijeniti u različitim područjima, u privatnom, javnom i profesionalnom životu.

POVIJEST LIKOVNOGA OBRAZOVANJA U NA PODRUČJU REPUBLIKE HRVATSKE

Povijest osnovnoga obrazovanja djece i mladih u Republici Hrvatskoj moguće je pratiti kroz nekoliko faza koje su formirala društveno-politička i povijesna zbivanja. Od srednjega vijeka pa sve do kraja 18. stoljeća, osnovno je obrazovanje najvećim dijelom bilo u nadležnosti Crkve ili tek u rjeđim slučajevima privatnih učitelja odnosno privatnih škola. Svećenstvo je obrazovalo mlade ljude kako bi sebi osiguralo novi kadar i kako bi stanovništvo odgajalo u vjerskom duhu. Župne i samostanske škole pružale su elementarno obrazovanje, a katedralne škole, u sjedištima biskupija, imale su nastavu na latinskom jeziku i služile su isključivo kao priprema za budući kadar svećenika.

Samo je djeci plemića pružena prilika za stjecanje znanja i vještina pisanja i čitanja, matematike, latinskoga ili nekog stranog jezika, (crkvenog) pjevanja, vjeronauka, dok su djeca svih ostalih društvenih slojeva bila za tu privilegiju zakinuta. Također, veliki broj onih s osnovnim obrazovanjem bili su dječaci, dok su djevojčice bile uglavnom poučavane privatno, vještinama tada vrlo jasno koncipiranih društve-

nih i rodnih uloga. Njih su obrazovale i odgajale guvernante (dadilje) i to najviše za potrebe dobrog poznavanja društvene etikete.

Situacija se znatno počinje mijenjati već krajem 18. stoljeća, kada i panonski dio Hrvatske dolazi pod ingerenciju Austro-Ugarske Monarhije. Pod organizacijom nove vlasti, provode se velike gospodarske i društveno-kulturne reforme, najvidljivije na područjima koja su bila do nedavno pod osmanlijskom vlašću. Gotovo u potpunosti neobrazovanom (nepismenom) stanovništvu, koje se u to vrijeme bavi isključivo ili ratarstvom ili ratovanjem, nužno je bilo pružiti osnove tadašnjih civilizacijskih i kulturnih dosega.

Osnovno obrazovanje djece i mladih u Hrvatskoj vrlo je različito koncipirano na početku 19. stoljeća. Najrazvijenije je na području Dalmacije i zapadnog dijela Hrvatske, zbog izravnog utjecaja Venecije, nešto kratko Francuske, a zatim i Austro-Ugarske Monarhije. Najteža je situacija na istoku, prostoru stoljetnih okupacija i ratovanja, gdje nije bilo mjesta za kulturu niti njezin razvoj.

Iako razvoj javnih gradskih škola u Hrvatskoj možemo pratiti još od doba Dubrovačke republike (14. st.) ili Varaždinskih toplica na sjeveru (1480.), carica Marija Terezija u svom prosvjetiteljskom duhu potiče razvoj školstva i to otvaranjem triju vrsta škola. Školsku je reformu je proveo Johann Ignaz Felbiger (1724. – 1788.), koji ju je obznanio u „Općem školskom redu“ 1774. godine¹. Radi se o tri vrste škola: trivijalne, glavne i normalne škole. Nastavne predmete u takvim školama drže jedan učitelj i kateheta (svećenik), a prema potrebi i jedan pomoćni učitelj. Poučavaju se vjeronauk, biblijska povijest, čitanje i pisanje (na njemačkom jeziku), računanje do trojnog pravila, nauka o poštenju i gospodarstvu. Izuzev nekih mogućih dodirnih točaka s računanjem (osnovama geometrije), likovnog obrazovanja nema (crtanje ili bilo kakve slične likovne aktivnosti) (Munjiza i Dubovicki, 2023).

U glavnim se školama, koje su smještene u središtu okruga, osim nastavnih predmeta koji se poučavaju u trivijalnim školama, poučavaju i ostali predmeti: latinski jezik, zemljopis i povijest, nautci za pismene sastavke, risanje i mjerstvo te kućno i poljsko gospodarstvo. Takva je škola trajala četiri razreda, odnosno pet (četvrti je razred mogao imati dva godišta), pri čemu su se završni razredi pripremali za početak profesionalnoga osposobljavanja (početno obrtničko zanimanje). Po prvi se puta spominje *risanje*, kao nastavni predmet u službi sposobnosti planiranja, vizualiziranja i rješavanja nekog praktičnog problema (zajedno uz mjerstvo). Izvorni naziv ovog predmeta bio je „Zeichen mit dem Zirkel und Linial sowohl, als aus Freyer

---

¹ orig. *Algemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen kais. Königl. Erbländern.*

Hand“ (Crtanje pomoću šestara i ravnala, kao i prostoručno), što upućuje na već unaprijed zadane šablone prema kojima se kopirajući učilo (Turković, 2008: 16).

Normalne škole, smještene u središta svake komisije, osim osnovnog obrazovanja nudile su i mogućnost obrazovanja učiteljskoga kadra. Ovo je vrijeme kada se prema „Općem školskom redu“ preporučuje osnivanje škola samo za djevojčice, u posebnim zgradama, koje uz redovito obrazovanje, imaju i ženski ručni rad i upute u racionalno kućanstvo. Iako nisu poznate pojedinosti sadržaja predmeta „ženski ručni rad“, možemo pretpostaviti da se tamo kroz praksu stječu određena i primijenjena osnovna estetska znanja i vještine.

Također, nastankom nove društvene klase – građanskoga društva kao pokretača novoga viđenja svijeta i gospodarskih potreba predindustrijskoga društva, otvaraju se građanske škole. Njih inicira samo društvo (gradska vlast, cehovi i gilde), a do sada nestrukturirane i vrlo autonomne obrazovne programe crkvenih institucija oblikuje i provodi sve više sekularizirana struka. Manufakturna proizvodnja i potreba za obrazovanim stanovništvom koje će biti kvalificirana radna snaga i administracija, glavni je temelj ove promjene paradigme. Ukidanjem gotovo svih crkvenih redova Monarhije, car Josip II (1780. – 1790.) također omogućuje da razvoj novoga razdoblja u obrazovanju krene u sekularnom pravcu. Crkva i crkveni redovi će i dalje obrazovati mlade, no u puno manjoj mjeri nego do sada.

Krajem 19. stoljeća, čak se preporučuje da osnovno likovno obrazovanje (nastavni predmet risanje) bude nalik onome koje imaju studenti na umjetničkim školama, odnosno da se ostvari realistični ideal klasicizma i akademizma („Pokret za umjetničkim odgojem“). Ovakvo načelo ne uzima u obzir moguću kreativnost djeteta, njegova alternativna rješenja ni divergentno mišljenje. Vrednuje se samo vještina reproduciranja stvarnosti, a to je zaostatak prošlosti koji i danas najčešće vrijedi kao glavno, mada krivo pravilo cjelovitoga vrednovanja umjetničkoga djela (Grgurić, Jakubin, 1996).

„Uvođenje nastave crtanja nije imalo za cilj pripremiti učenike za buduće umjetnike, nego ih osposobiti za korištenje crteža tijekom školovanja za neki od obrta. A među obrtima koji se u to vrijeme spominju u svim većim hrvatskim gradovima nalaze se: zidarski, klesarski, sadrarski, stolarski, kolarski, tesarski, kovačko-bravarski, zlatarski, remenarski, draguljarski, mjedarski, zvonoljevački, limarski, kotlarski, pozamentarski, gumbarski, suknarski, tkalački, sedlarski, oruđarski i lončarski.“ (Stahuljak, M., 1955, prema Turković, 2008: 17)

Prvo hrvatsko učiteljsko društvo „Zadruga“ osnovano je 1865. godine. Ovo društvo iste godine pokreće novu inicijativu na izradi školskoga zakona. Grupa učitelja na čelu s Ivanom Filipovićem (1823. – 1895.), iste 1865. godine izrađuje predložak novoga školskog zakona pod nazivom „Ustav pučke škole u trojednoj kraljevini“. Ovaj ustav poslan je u saborsku proceduru, no i on je ostao samo prijedlog. Nove

rasprave oko uređenja pučke škole u Hrvatskoj započele su 1872. godine. U toj raspravi primijećene su dvije struje. Prva struja, okupljena oko Klaića, nastojala je osigurati dotadašnji položaj i utjecaj crkve na školstvo. Nova, liberalna struja, okupljena oko Filipovića, nastojala je osigurati svjetovni karakter hrvatskom školstvu. Zalaganje za ovakvu perspektivu školstva u Hrvatskoj neizravno je omogućila prepoznavanje značaja i važnosti i likovnog obrazovanja već na samom početku osnovnoga školovanja. (Munjiza i Dubovicki, 2023; Dubovicki i Munjiza, 2022)

Ovako koncipirano opće obrazovanje ima izravan učinak i na način i mjesto življenja. Gradovi se šire i rastu dolaskom stanovništva iz nerazvijenih ruralnih područja, a time raste i broj škola u njima. Ovakvo je školstvo još uvijek podijeljeno prema staležu: djeca iz običnog naroda i djeca iz imućnijeg staleža, pri čemu se svako dijete obrazuje za stalešku razinu kojoj pripada.

Antun Cuvaj, hrvatski pedagog koji je krajem 19. i početkom 20. stoljeća utjecao i na donošenje zakona i pravilnika o školstvu, i sam predlaže uvođenje risanja u pučke škole, pogotovo one za dječake, u kojima ih se priprema za neki obrt. 1879. izdaje djelo „Risanje u pučkoj školi“. Godinu dana nakon smrti Ivana Filipovića, 1886., osniva zakladu Ivan Filipović.

U nastavnim planovima za obvezne škole (od 1855. pa do Drugog svjetskog rata), pored vjeronauka, jezika (materinskog i stranog), matematike, prirodoslovja, među prvim predmetima uvodi se i risanje (kasnije mijenja naziv u crtanje) kao obvezni predmet, iako se nalazi na samom kraju popisa. U to se vrijeme uvode i brojne inovacije iz razvijenih zemalja, poput švedskoga *slöjda*, odgojno ručnog rada za dječake koji kasnije mijenja ime u *gospodarstvo s ručnim radom*. Slöjd podrazumijeva vještine rada u različitim materijalima (tekstil, drvo, metal, kamen), proizvodnju rukotvorina, izražavanje kulturoloških i estetskih vrijednosti, poznavanje alata i materijala.

Prva javna izložba dječjih crteža „Umjetnost u životu djeteta“ održana je 1904. – 1905. u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu. Učitelji Ivan Tomašević i Stjepan Šmidt skupili su dječje crteže, a izložbu je organiziralo „Hrvatsko društvo za unapređenje uzgoja“. Tek petnaest godina kasnije, 1921., organizirana je još jedna dječja izložba pod vodstvom slikara i grafičara Tomislava Krizmana na Proljetnom salonu u Zagrebu. Hrvatski slikar i povjesničar umjetnosti Ljubo Babić² počeo se baviti analizom dječjih crteža te 1927. godine objavljuje knjigu „Dijete i likovni život“ (Babić, 1932).

---

² Više o njemu se može naći na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak/babic-ljubo-slikar> (pristupljeno u veljači 2024. godine)

Suvremena svjetska praksa umjetničkih i kulturnih institucija, poput britanskog TATEa (Tate Kids) ili Kunsthistorisches Museuma u Beču, pokazuje koliko kulturna javnost dječjem likovnom radu posvećuje pozornosti kao instrumentu učenja, poučavanja i komunikacije. Likovnom pedagogijom u Hrvatskoj se i danas bave neki profesionalni umjetnici, kojima je umjetničko stvaralaštvo poticaj i snaga za likovni rad s djecom i mladima. Oni su često i voditelji dječjih likovnih radionica, poput Novigradskog proljeća, ZILIKA – Zimske likovne kolonije u Karlovcu, ili Likovne radionice Dječjeg doma sv. Ana Vinkovci.

FORMALNO LIKOVNO OBRAZOVANJE DANAS

U svojem znanstvenom radu „Umjetničko obrazovanje u tranziciji: likovno obrazovanje u europskom obrazovnom sustavu“ Turković (2008), uspoređuje kurikulume likovne kulture jedanaest europskih država, među kojima je i Hrvatska. Značaj likovne (vizualne) kulture najviše su prepoznale nordijske zemlje (Norveška, Švedska, Finska) i uvrstile ga u svoje kurikulume kao obavezni i vrlo važan predmet:

„aktivnosti unutar ovoga predmeta pridonose postizanju općih obrazovnih ciljeva, npr. razvoju sposobnosti timskog rada, sposobnosti razmišljanja o ponašanju drugih, poštivanju mjerila i vrijednosti kod drugih i sudjelovanju u podjeli odgovornosti, stjecanju sposobnosti vrednovanja postignuća u području kulture i umjetnosti, razvoju sposobnosti izražavanja vlastitog iskustva, razvoju sposobnosti rukovanja raznim materijalima, alatima i opremom, stjecanju navika ponašanja u skladu s ekološkim, higijenskim, zdravstvenim i ergonomskim normama te razvoju sposobnosti planiranja slobodnoga vremena“ (Turković, 2008: 37).

Za razliku od Hrvatske, u kojoj je sredinom devedesetih godina satnica likovne kulture nepovratno smanjena s dva na jedan nastavni sat tjedno, pri čemu likovne sadržaje prisvajaju drugi predmeti, sve osnovne škole zemalja uključene u ovo istraživanje imaju najmanje tri sata likovne umjetnosti tjedno, a kod nekih satnica likovne (vizualne) kulture i oblikovanja zauzima 10 ili čak 15 % tjedne nastave (Munjiza, Peko i Dubovicki, 2016). Unatoč brojnim inicijativama struke, nije postignuto da se u hrvatskim osnovnim školama satnica likovne kulture poveća na dva nastavna sata. U hrvatskom obrazovnom sustavu nije u dovoljnoj mjeri uočena vrijednost umjetničkoga obrazovanja kao sredstva za učenje drugih školskih predmeta i kao oblika cjeloživotnoga učenja i samorazvoja. Unatoč tome što je vještina crtanja i danas prihvaćena kao metoda i način ne samo reprezentacije realiteta, nego i kao:

- vježba kritičkog razmišljanja, planiranja, vizualizacije i rješavanje određenog praktičnog problema,
- stvaranja vlastitog argumentiranog stava i jačanja samospoznaje i samopouzdanja,

- razvijanja sposobnosti orijentiranja, fine motorike i čula dodira,
- aktivnost kojom se učenika potiče i omogućuje mu se slobodno umjetničko stvaranje, ovaj je nastavni predmet pri samom dnu ljestvice važnosti među svim nastavnim predmetima.

Iz europskih primjera, koji imaju dobro razrađene didaktičko-metodičke smjernice, razvidno je da je nacionalnim kurikulumom propisana obvezna suradnja škole i muzeja, galerija, obrtničkih centara.

OBILJEŽAVANJE DVJESTOTE GODIŠNJICE ROĐENJA IVANA FILIPOVIĆA – VIZUALNI IDENTITET I IDENTITET VIZUALA

Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 1895.) obilježena je velikim i kompleksnim višegodišnjim projektom, na kojem su sudjelovale brojne institucije i pojedinci u Republici Hrvatskoj: Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (kao začetnici i organizatori), Hrvatski sabor, učenici i učitelji osnovnih i srednjih škola, knjižnice te ostale kulturne institucije.

Sva zbivanja ovog projekta su provedena prije i nakon središnjega događaja: Znanstvenog simpozija obilježavanja dvjestote godišnjice rođenja Ivana Filipovića, održanog na Fakultetu za odgojne i obrazovne znanosti, u lipnju 2023. godine.

Organizaciju i strukturu ovako velikoga projekta trebalo je i vizualno predstaviti, što je ključno za dobru komunikaciju između organizatora i publike. Kao autor vizualnoga identiteta Znanstvenoga simpozija, u vizualima sam se usmjerio prema načelima funkcionalnosti, zornoj organizaciji svih vizualnih elemenata i korisnikovoj lakoj uporabi. Pri tome je ostavljeno dovoljno prostora za igru tradicionalnoga i suvremenoga.

VIZUALNI IDENTITET SIMPOZIJA

Znak

Ostalo je tek nekoliko javno poznatih portreta Ivana Filipovića, od kojih su to uglavnom zajedničke fotografije te možda najpoznatiji prikaz njegovoga lika, u crtežu austrijskoga slikara Theodora Mayerhofera (1855. – 1941.). Motiv na znaku je prikaz lika Ivana Filipovića, zrcaljen da „gleda“ i prema natpisu, ali i zbog psihološkog čitanja slike i teksta (s lijeva na desno, prema budućnosti). Ivan Filipović je izgledao kao većina intelektualaca toga doba: začešljane kose i duge brade, markant-

noga profila i odijela s leptir mašnom. Lice je stilizirano i prilično reducirano u detalju; ostavljeni su samo oni nužni elementi portreta zbog postizanja poopćene sličnosti. Jedina (kontrastna) ploha portreta je izvedena u teksturi načinjenoj prema motivu pletera ovitka knjige „Život i rad Ivana Filipovića“, autora Davorina Trstenjaka, Zagreb, 1897., što ovom znaku daje dodatnu dimenziju ikonološkoga značenja, ujedinjujući staro i novo.

Slika 1a. Vizualni identitet Simpozija – logotip i njegova primjena
(autor: dr. art. Marko Šošić)

Tipografija

koristi kombinaciju dva fonta, tradicionalnog (serifnog) i modernog (neserifnog): Elephant, za samo ime i neke naslove te Trebuchet MS, koji je prostorno praktičan, lako čitljiv i dostupan je na svim računalima (preglednicima).

Slovo „P“ u prezimenu ukorijenjeno je u tamni horizontalni blok ispod, koji simbolizira Filipovićevu rodnu crnicu, ravnicu, njegovo izvorište i njegov životni put. Zadnje slovo prezimena (Filipovića) dorađeno je pojačanim završnim repom, koja podržava postojeće kitnjaste oblike (njegov brk), ali i samo stilsko-vremensko razdoblje kraja 19. stoljeća (*Belle Époque*).

Boje

su u međusobnom kontrastu, što vizualnom identitetu daje na upečatljivosti i jasnoći izraza. Narančasta simbolizira kreativnost, snagu i puninu, a ova nijansa se približava boji staroga zlata. U kombinaciji s crnom i tamnosivom, ostvaruje se elegantni i dostojanstveni dizajn, primjeren svojoj namjeni i razini.

Oblikovanje i primjena vizualnog identiteta pažljivo je planirana prema svim stavkama plana rada Organizacijskoga odbora ovog projekta. Izvedene su različite varijante tiskanih i digitalnih plakata i poziva, ovitka monografije o Ivanu Filipoviću,

ovitka Zbornika sa Znanstvenog skupa, programa po gradovima, radnih materijala skupa, promidžbenih materijala, zahvalnica i potvrda.

Slika 1b. Vizualni identitet Simpozija – logotip i njegova primjena (autor: dr. art. Marko Šošić)

Izložba

Svoju je primjenu vizualni identitet našao i u organizaciji i oblikovanju dvojne izložbe: knjižne građe o Ivanu Filipoviću i izložbe likovnih i literarnih radova učenika i studenata.

Iako se u literaturi i zapisima ne spominje da se posebno zalagao za uvođenje i provedbu nekakvog oblika likovne (vizualne) aktivnosti u školske programe, Ivan Filipović je svojim slobodarskim, vizionarskim i bistrim humanističkim duhom

zasigurno otvorio put da crtanje, slikanje, kreiranje i oblikovanje bude obavezan sadržaj nastave. Zalagao se također da svaka škola ima svoj školski vrt koji uređuju učitelj i učenici, u kojemu se proizvodi hrana, ali i koji mora imati i nekakva estetska načela uređenja. Prema tadašnjemu školskom zakonu, napredovanje učitelja u više zvanje bilo je moguće samo ako je ostvaren i uvjet urednoga školskoga vrta.

Slika 2. S dr. sc. Emerikom Munjizom, izv. prof. (u mirovini) u osnovnoj školi „Ivan Filipović“, Velika Kopanica.

Izložbu knjižne građe o Ivanu Filipoviću osmislio i priredio je dr. sc. Emerik Munjiza, izv. prof. (u mirovini), veliki poznavatelj lika i djela Ivana Filipovića te Ivan Munjiza, knjižničar u Osnovnoj školi „Ivan Filipović“ u Velikoj Kopanici. Ova izložba predstavlja Ivana Filipovića kroz njegovu pisanu riječ ili kroz djela o njemu. Knjižna građa, a većinom se radi o originalima iz 19. i početka 20. stoljeća, bila je raspoređena u pet cjelina, a za koje su napravljene legende, shematski prikazi, bibliografski podatci, njegovo rodno stablo i životni put.

Slika 3. E. S., 4. a razred, mentor: Vladimir Pandrurić, OŠ „Ivan Filipović“, Velika Kopanica.

Slika 4. M. Đ., 7. b razred, mentor: Kruno Rešetar, OŠ „Ivan Filipović“, Velika Kopanica.

Ovoj je izložbi pridružena i izložba učeničkih i studentskih radova četiriju osnovnih škola u Republici Hrvatskoj koje nose ime Ivana Filipovića (Zagreb, Osijek, Račinovci i Velika Kapanica) te radovi učenika Gimnazije Matije Antuna Reljkovića u Vinkovcima i studenata integriranoga prijediplomskoga i diplomskoga Učiteljskog studija Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek. Sam naziv teme „Škola“ je s namjerom ostavljen širokim i s mogućnošću slobodne interpretacije u različitim medijima. Pristiglo je ukupno 70 radova, najviše likovnih, a za izložbu je odabrano 60 likovnih radova i 11 literarnih. Radovi učenika vinkovačke gimnazije, njih desetak, pridodani su izložbi kasnije jer su nastali na likovnoj radionici u studenom 2023.

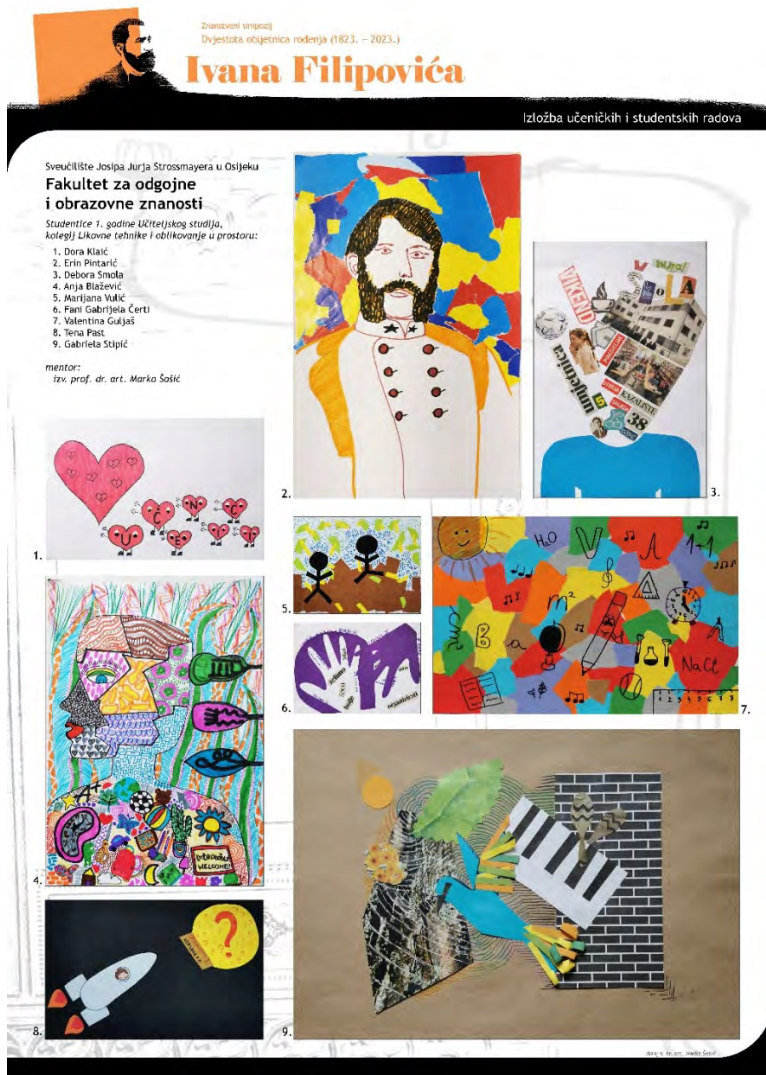

Slike 5 i 6. Likovni radovi učenika Gimnazije Matije Antuna Reljkovića, Vinkovci, mentorica: Mihaela Gelemanović Pračaić, prof.

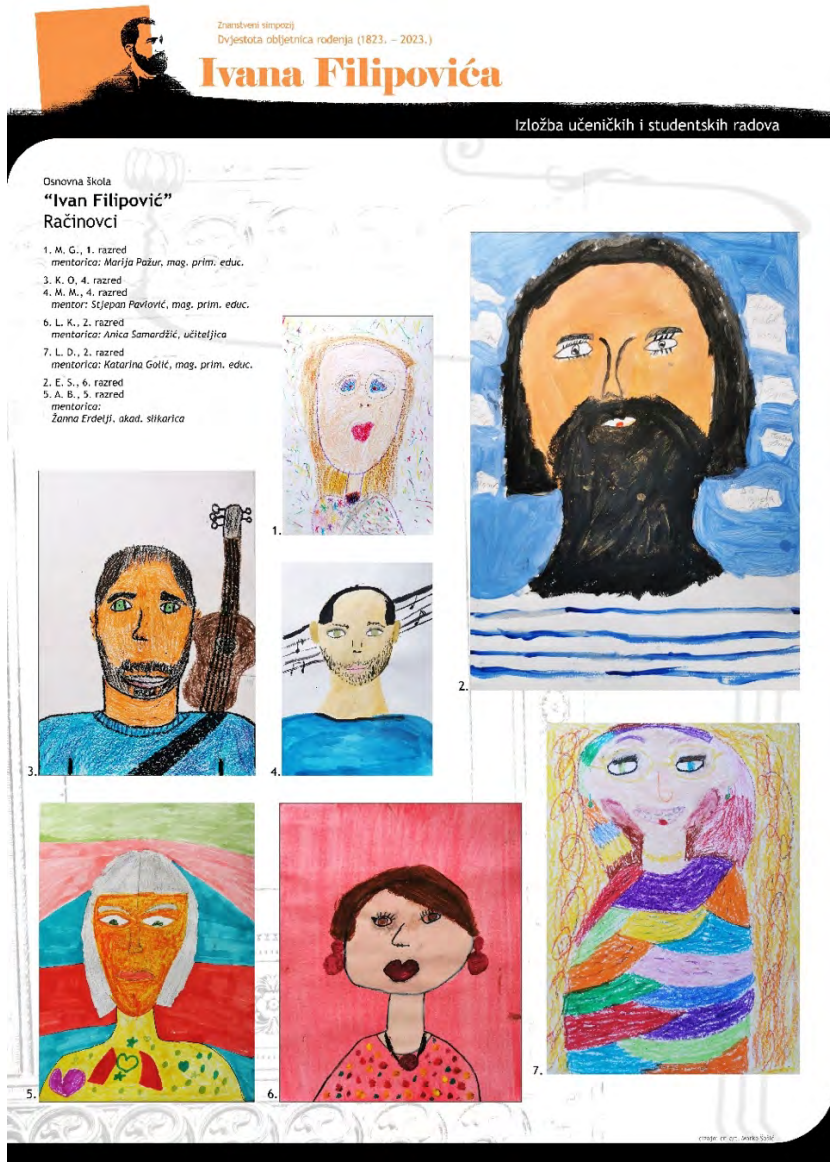
Svi su radovi fotografirani i njihove su reprodukcije postavljene na osam postera dimenzija 100 x 80 cm. Na svakom se posteru nalazi i zaglavlje vizuala Ivana Filipovića te pripadajući podatci o svakoj školi, s imenima mentora i učeničkim inicijalima. Posteru su zalijepljeni na laganu i čvrstu podlogu i uokvireni su. To im daje mogućnost lake mobilnosti i jednostavnoga postavljanja na različitim skupovima, koji su održani tijekom 2023. godine s naznakom gdje je izložba prezentirana. Iako prvenstveno nije zamišljena kao znanstveni instrument mjerenja, ona pokazuje

jedan presjek likovnoga izražavanja na temu škole: od djeca starosne dobi sedam godina, do adolescenata u ranim dvadesetim godinama.

Izložba se može sagledati i u pedagoškom kontekstu jer su u njezinom ostvarenju sudjelovali svi slojevi odgoja i obrazovanja: učenici, nastavnici, djelatnici prosvjetnih i znanstvenih institucija.

Slika 7. Likovni radovi studentica 1. godine Učiteljskog studija (ak. god. 2022. – 2023.) Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek, mentor: izv. prof. dr. art. Marko Šošić.

Slika 8. Likovni radovi učenika Osnovne škole „Ivan Filipović“, Račinovci.

Svoj su veliki angažman pokazale sve kolegice i svi kolege, mentori na likovnim radovima. Motivi dječjih radova su različiti od škole do škole, a na što je najviše utjecao sam poticaj koji su dobili od učitelja i nastavnika. Nastavnici su u pozivu dobili vrlo kratke upute za provedbu likovnih radionica: u sklopu obilježavanja obljetnice rođenja Ivana Filipovića pozivamo vas na sudjelovanje na izložbi literar-

nih i likovnih radova na temu „Škola“. Neki su kao motiv uzeli portret samog Filipovića ili portret svog omiljenog nastavnika ili učiteljice. Neki su crtali zgradu svoje škole i pokazali dobro znanje o geometrijskoj perspektivi. Neka su se djeca, mahom ona u razrednoj nastavi, pjesmicama ili pismima obraćala Ivanu Filipoviću. Radovi starije djece ili onih koje su načinile studentice, odmiču se od realističnog prikaza i u svojim radovima komuniciraju osobne stavove u školi, učiteljskom pozivu, zaposlenju, budućnosti. Zastupljene su brojne likovne tehnike, najčešće flomasteri, vodene boje, tempere, kolaž, no ugodno iznenađuju radovi učenika u ugljenu ili u tehnici karton tiska (Osnovna škola u Velikoj Kopanici).

Sva arhivska građa o životu i djelu Ivana Filipovića, koju je skupljao Emerik Munjiza, digitalizirana je i tiskana kao unikatno tvrdo ukoričeno izdanje na 550 stranica.

Izložba je predstavljena tijekom 2023. godine i to:

1. svibanj 2023. Dan škole, Osnovna škola „Ivan Filipović“, Velika Kopanica
2. lipanj 2023. Znanstveni simpozij obilježavanja dvjestote godišnjice rođenja Ivana Filipovića (1823. – 1895.), Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Osijek
3. lipanj 2023. Gradska knjižnica, Slavonski Brod
4. rujanj 2023. Nova Gradiška
5. listopad 2023. Gradska knjižnica, Požega
6. studeni 2023., Gimnazija Matije Antuna Reljkovića, Vinkovci.

PREMA ZAKLJUČNIM RAZMATRANJIMA

Objedinjavanje velikog broja različitih slikovnih i tekstualnih materijala zahtijevalo je dobro poznavanje svake stavke koja je dio ovoga projekta, povijesne, jezične, pedagoške, stručno-tehničke. Umjetničko-dizajnerski zadatak prvenstveno je u ovom slučaju morao biti intelektualni, učiteljski i eruditski, zbog spektra interdisciplinarnosti i intenzivne komunikacije sa suradnicima.

Vizualni identitet je objedinio svu skupljenu građu i dao im prepoznatljiv karakter. U suvremenim medijima pronalazi još više svoj potencijal, pogotovo kroz vidljivost objava sa skupova i izložbi te u tercijarnoj primjeni na uporabnim predmetima. Mogućnost digitalizacije i mobilnosti takvih materijala (i arhivskih i suvremenih učeničkih radova) otvara mogućnost daljnje protoka i lake dostupnosti informacija. U svom digitalnom obliku sva se građa može pohraniti kao svima dostupna, lokalna i nacionalna kulturna baština.

Originalna dvojna izložba, knjižne građe o Ivanu Filipoviću i posteru s likovnim i literarnim radovima učenika i studenata na temu „Škola“ trajno je postavljena u Osnovnoj školi „Ivan Filipović“ u Velikoj Kapanici. Faksimil likovne izložbe učenika i studenata s didaktičkim dodatcima postavljen je u prostoru Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti u Osijeku.

Uspješnost pristiglih učeničkih i studentskih likovnih i literarnih radova za izložbu jasno pokazuje kako je važno dati na značaju onima koji su pozvani sudjelovati, i učenici i njihovi nastavnici, bez izvanjskih motivacija poput natjecanja i nagrađivanja; baš kako Filipovićevom prosvjetarskom duhu pristaje.

Literatura i izvori

- Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-Haupt-und Trivialschulen in sämtlichen kais. königl. Erblanden* (1774.) (in the text it is stated as *Opći školski red...*) Cuvaj, 1910., 1., 421-425.
- Babić, Lj., (1932). *Dijete i likovni život*, Zagreb: Hrvatsko kolo
- Cuvaj, A. (1910 – 1913). *Građa za povijest školstva kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje, knjige 1-11. Zagreb: Trošak i naklada kr. hrv-slav-dal. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163 (3 - 4), 325-351.
- Franković, D., (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb: Pedagoško-književni zbor
- Grgurić N., Jakubin M., (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*, Zagreb: Educa
- Munjiza, E., (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. - 2023.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Munjiza, E., Peko, A., i Dubovicki, S. (2016). *Paradoks (pre)opterećenosti učenika osnovne škole*. Osijek: Sveučilište u osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
- Rich, Ednah Anne. *Paper sloyd; a handbook for primary grades*. Boston, New York [etc.] Ginn & company. (1903).
- Šanjek, F., (2008). *Dominikanci i Hrvati: osam stoljeća zajedništva (13. - 21. stoljeće)*, Zagreb: Kršćanska Sadašnjost, Dominikanska naklada Istina
- Turković, V. (2008). *Umjetničko obrazovanje u tranziciji: Likovno obrazovanje u europskom obrazovnom sustavu, Zajedničke teme: Europska iskustva i nacionalni kurikulum*

Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.)

za obvezno obrazovanje u Hrvatskoj (2. dio) (str. 8 – 38), Zagreb. Pribavljeno u veljači 2024. <https://hrcak.srce.hr/40814>

Župan, D., (2002). *Scrinia Slavonica, svezak 2 Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875. – 1885.)*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest

Marko Šošić

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
msosic@foozos.hr

THE FINE ARTS AT THE TIME OF IVAN FILIPOVIĆ AND NOWDAYS

Abstract

This paper deals with the communication of children's artistic creativity in primary school education. The significance of art education in childhood is evident throughout the history of world and Croatian primary education, having an equal relevance as writing, arithmetic, physical and musical culture. Children's artistic creativity has not yet been given the social recognition it deserves, and this paper deals with the matter of how children's artistic and literary work can be integrated into the program of the symposium on Ivan Filipović and become an equal segment of this project. The paper also describes the visual identity of the symposium, with all the meanings and functions it implies.

Keywords: history of art education, children's art creation, children's art exhibition, visual identity

izv. prof. dr. sc. **Tomislav Topolovčan**

Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu
tomislav.topolovcan@ufzg.hr

ZNAČAJNE UČITELJICE IZ POVIJESTI HRVATSKOG ŠKOLSTVA U VRIJEME IVANA FILIPOVIĆA: KOMPARACIJA DJELOVANJA MARIJE FABKOVIĆ, MARIJE JAMBRIŠAK I MILKE POGAČIĆ

Sažetak

Druga polovina 19. i prva desetljeća 20. st. u svijetu, a ponajprije u Europi, bili su perforirani turbulentnim društvenim, kulturnim, gospodarskim, tehnološkim, vojnim i političkim intervencijama, promjenama i inovacijama. Između ostalog, bio je značajan i međunarodni pokret za ženska prava i društvenu ravnopravnost žena. Reperkusije tih turbulencija bila su vidljiva u reformama školstva i učiteljstva te, između ostalog, i u formiranju internacionalnog pokreta reformne pedagogije. Odjeci ovih globalnih društvenih i pedagoških noviteta i trendova naziru se i u ondašnjem hrvatskom školstvu i učiteljstvu. Hrvatsko je školstvo i učiteljstvo, zbog raznih državnih konstelacija u kojima se Hrvatska u tom periodu nalazila, prvenstveno Austro-Ugarske, imalo brojnih teškoća i poneku pogodnost. Iz tog vremena, po uzoru na pojedine inozemne primjere, značajno za učiteljstvo bilo je osnivanje Učiteljske zadruge 1865. Hrvatskog pedagoško-književnog zbora 1871. i Savez hrvatskih učiteljskih društava 1885. kao i donošenje prvih školskih zakona 1874. i 1888. godine. U tim vremenima, pored Ivana Filipovića i ostalih značajnih učitelja i učiteljica, djeluju Marija Fabković (1833. – 1915.), Marija Jambrišak (1847. – 1937.) i Milka Pogačić (1860. – 1936.). Cilj je ovoga povijesnog, hermeneutičkog i komparativnog istraživanja (tri) studije slučaja, analizirati, rekapitulirati i usporediti djelovanje triju značajnih učiteljica u vrijeme Ivana Filipovića u kontekstu povijesti hrvatskoga školstva i učiteljstva te u društvenim okolnostima toga vremena. Rekonstrukcija pedagoških i društvenih biografija pokazuje kako su sve tri učiteljice bile zagovornice naprednih pedagoških i učiteljskih ideja. Intrigantno je i to što su se pored učiteljskoga rada, uz određene razlike, društveno i kulturno, javno djelovale. Povijesne činjenice i rezultati studije su raspravljeni, komparirani i evaluirani u radu.

Ključne riječi: hermeneutika, komparativno istraživanje, obrazovanje, povijest pedagogije, studija slučaja, škola, učitelji

UVODNE NAPOMENE I METODOLOŠKI OKVIR STUDIJE

Turbulentni društveni, kulturni, gospodarski, politički, tehnološki, znanstveni i vojni događaji i ličnosti obilježili su drugu polovicu 19. i prva desetljeća 20. st. u svijetu, a prvenstveno u Europi. U SAD-u se dogodio građanski rat. Diljem svijeta u različitim formama, nažalost, egzistira kolonijalizam. Europa je politički, gospodarski i kulturno obilježena, pored nekih manjih, uglavnom državnim tvorevinama, kao što su Habsburška Monarhija (Austrijsko Carstvo), Austro-Ugarska Monarhija, Pruska, Francuska, Španjolska, Rusko carstvo i Velika Britanija. U dalekoj Aziji, u Japanu i Kini, vladaju svojstvene političko-gospodarske prilike. Pored već etabliranog parnog stroja, značajni gospodarski i industrijski preokret je prouzročio izum električne struje. Izumljen je motor s unutarnjim izgaranjem, a time i automobil. Reperkusija toga je bilo jačanje industrije, a time i potražnja za radništvom što uzrokuje migracije stanovništva iz ruralnih područja u gradove. Pored toga, jača obrtništvo i građanstvo. Događa se kritika kulture te otklon od klasične umjetnosti u smjeru formiranja moderne i avangarde. U medicini i zdravstvu javlja se bitan napredak. Simultano s tim događajima i inovacijama, a i kao njihova posljedica, jačaju različiti društveni pokreti i formiranje građanske svijesti. Krajem 19. i početkom 20. st. formiraju se i jačaju razni radnički, ljevičarski, anarhistički, nacionalistički i drugi društveni pokreti. Javlja se pokret i borba za ženska prava i društvenu ravnopravnost žena. Slabi značaj nasljedne vlasti u monarhijama, carstvima i kraljevinama. Kompleksni gospodarski i politički odnosi među velikim državnim tvorevinama postaju još kompleksniji, a unutar njih se javljaju građanski nemiri. Javlja se demokratska svijest građanstva. Turbulentnim događajima se privodi kraju „dugo devetnaesto stoljeće“ te počinje novo doba dvadesetoga stoljeća. Nazire se, novi, veliki, najveći dotad, Prvi svjetski rat.

U tom periodu i u tim društvenim, gospodarskim, tehnološkim, kulturnim i političkim okolnostima, javljaju se odgojno-obrazovne inovacije u školstvu i učiteljstvu, kako u Europi, tako i u ostatku svijeta (Blankertz, 1982; Böhm, 2010; Jakopović, 1984; Zaninović, 1988; Žlebnik, 1983). Na inspirativnim pedagoškim idejama Jan Amos Komenskog (1592. – 1670.), Jean-Jacques Rousseaua (1712. – 1778.), Johanna Heinricha Pestalozzija (1746. – 1827.), Friedrich Wilhelm August Fröbela (1782. – 1852.) i Lav Nikolajevič Tolstoja (1828. – 1910.) izranja otklon od etabliranog herbartizma i formalizirane nastave te općenito svega onoga što se naziva i smatra starom školom (Batinić, 2014; Seyfarth-Stubenrauch i Skiera, 1996a, 1996b; Skiera, 2010). U tom pogledu, dogodio se otklon od razredno-predmetno-satnog sustava, jednosmjerne i autoritarne komunikacije učitelja prema učenicima, intelektualističke škole i „mehaničkog učenja“, nastavi isključivo u učionicama, krutih nastavnih planova i programa te vrednovanju učeničkog reproduciranja činjeničnog

znanja. Otklon od tradicionalnoga i težnja odgojno-obrazovnim inovacijama javlja se u formi pravaca i pokreta reformne pedagogije (njem. *Reformpädagogik*) u Njemačkoj i njemačkom govornom području, progresivne pedagogija (engl. *Progressive education*) u SAD-u, radikalne škole u Engleskoj (engl. *Radical education/school*) te općenito kao novo obrazovanje i nova škola (engl. *New education*) u anglo-saksonskom i anglo-američkom govornom području te na francuskom jeziku kao *Education nouvelle* i *Ecole active* (Batinić, 2014; Hofstetter i Schneuwly, 2006; Oelkers, 2004; Topolovčan, 2023). U posljednjim desetljećima 19. st. prvobitno se reformna pedagogija pojavila u formi radne škole i pokreta za umjetnički odgoj (Bartz, 2018; Batinić, 2014; Jakopović, 1984; Röhrs, 1980; Skiera, 2010). U pedagogiji, školstvu i učiteljstvu nagoviješta se novo stoljeće – stoljeće djeteta (Key, 2000).

Hrvatski napredni učitelji također su bili upoznati i pratili inozemne inovativne i progresivne odgojno-obrazovne trendove te participirali u relevantnim pedagoškim događajima i internacionalnim skupovima učiteljstva (Cuvaj, 1910: 5–6; Cuvaj, 1911: 7; Franković, 1958). Društvene, političke, gospodarske i kulturne prilike na ondašnjem prostoru današnje Hrvatske bile su nešto drugačije u odnosu na ostatak Europe. Opravdano je kazati kako su bili, u najmanju ruku specifični s bitnim reperkusijama na ondašnje školstvo i razvoj učiteljstva (Cuvaj, 1910: 3–6; Cuvaj, 1911: 7; Franković, 1958; Munjiza, 2009; Munjiza i Dubovicki, 2022; Munjiza i Dubovicki, 2023). Hrvatska je u to vrijeme bila sastavnica, u inferiornom položaju, Austro-Ugarske Monarhije te prethodnim državnim tvorevina tih dviju monarhija. Tadašnja hrvatska nije bila jedinstvena cjelina, već se sastojala od Banske ili civilne Hrvatske, Vojne krajine te Istre i Dalmacije. S druge strane, tada donedavno je bila konstantno na granici s Osmanskim Carstvom (Munjiza i Dubovicki, 2023). Hrvatska je značajno obilježena formiranjem Vojne krajine. Nakon intrigantnih europskih političkih događaja 1848. g. i djelovanja bana Josipa Jelačića (1801. – 1859.), pada Bachova apsolutizma te nakon Austrijskog Carstva (Habsburška Monarhija), Hrvatska se našla u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pad Bachova apsolutizma otvorio je nove, do tada neostvarive, političke i društvene mogućnosti i perspektive. Prvenstveno uspostavljeno je ustavno stanje u Hrvatskoj. Godine 1860. car Franjo Josip I omogućuje uvođenje hrvatskog jezika u javno djelovanje. Hrvatsko napredno učiteljstvo se opredijelilo za nacionalna stremljenja na čelu s Ivanom Filipovićem (Dumbović, 1979). To je vrijeme bilo bitno obilježeno djelovanjem bana Ivana Mažuranića (1814. – 1890.) (Franković, 1958). Za vrijeme Mažuranićeva banovanja je modernizirana politička uprava i pravosuđe što je omogućilo daljnja progresivna djelovanja naprednoga hrvatskog učiteljstva.

U takvim okolnostima je bilo formirano i organizirano hrvatsko školstvo i učiteljstvo. Tadašnja ideja organiziranja hrvatskoga učiteljstva i reforme školstva bila je jedna od avangardnijih u Europi, tj. svijetu. Valja spomenuti osnivanje Učiteljske zadruge 1965., Hrvatskog pedagoško-književnog zbora 1871., Saveza hrvatskih učiteljskih društava 1885., donošenje naprednog Prvog školskog zakona 1874. te konzervativnijeg Drugog školskog zakona 1888., kao samo neke od uspjeha hrvatskoga školstva i učiteljstva (Cuvaj, 1910: 6; Cuvaj, 1911: 7; Cuvaj, 1913: 8; Franković, 1958; Munjiza, 2009; Munjiza i Dubovicki, 2023). Pored djelovanja Ivana Filipovića (1823. – 1895.), Mijata Stojanovića (1818. – 1881.), Franje Klaića (1819. – 1887.), Skendera Fabkovića (1826. – 1905.), Ljudevita Modeca (1844. – 1897.), Stjepana Basaričeka (1848. – 1918.) i dr., bilo je i značajnih učiteljica (Ogrizović, Pazman i Puževski, 1974; Ogrizović, 1980a, 1980b; Franković, 1958). Valja naglasiti kako tada položaj učiteljica u odnosu na njihove kolege učitelje nije bio ravnopravan (Dumbović, 1979; Franković, 1958; Ogrizović, 1980a; Škrobar, 2021; Župan, 2013). Prvenstveno, učiteljice su imale manju plaću od učitelja za isti posao, a Prvim školskim zakonom iz 1874. su izjednačene. Drugim školskim zakonom iz 1888. ozakonjen je i celibat za učiteljice. Time se učiteljice nisu smjele udavati. Odnosno, ako su se i odlučile udati podrazumijevalo se kako samovoljno napuštaju učiteljsku službu.¹ Tek je 1918. godine ukinut celibat zbog raspada Austro-Ugarske Monarhije čime je i zakon prestao vrijediti (Dulibić-Paljar, 2023). Za razliku od današnjeg stanja, tada je učiteljstvo bilo uglavnom „muška“ profesija sa znatno manjim brojem ženskih osoba u staležu (Franković, 1958; Munjiza, 2009; Ogrizović, 1980a; Župan 2013). Stoga je zanimljivo osvrnuti se na značajne učiteljice tog vremena. Pored ostalih, u tom vremenu bitno su se isticale i pridonosile hrvatskom učiteljstvu Marija Fabković, Marija Jambrišak i Milka Pogačić. Naravno, pored njih bilo je još značajnih učiteljica kao što su Jagoda Truhelka (1864. – 1957.), Klotilda Cvetišić-Kreneis (1853. – 1947.), Camilla Lucerna (1868. – 1963.), Natalija Wieckerhauser (1853. – 1907.) i dr. (Franković, 1958).

Rijetka su komparativna istraživanja djelovanja hrvatskih učiteljica. Primjer jedne takve studije je provela Batinić (2008) u kojoj je komparirala život i djelovanje Marije Jambrišak, Jagode Truhelke i Zdenke Marković (1884. – 1974.). Specifično

---

¹ Zbog takvog rigoroznog i diskriminirajućeg zakona znatan je broj učiteljica napustio učiteljsku službu. Izmjenom tog zakona iz 1892. godine udane učiteljice su u iznimnim slučajevima mogle raditi kao zamjena dok vlasti ne nađu stalnog učitelja ili učiteljicu. Naredbom iz 1893. godine određeno je da u mjestima gdje zamjene postoje, privremeni se učitelji/ce zaposle u mjestima bez učitelja, dok se udane učiteljice zaposle na njihova radna mjesta. Godine 1914. urađena je nova izmjena članka o celibatu u Zakonu, pa su se uz odobrenu molbu od strane prosvjetne vlasti, učiteljice mogle udati. Također, tom izmjenom je omogućeno da učiteljice ostanu u učiteljskoj službi (udaju se bez molbe) ako su se udale za učitelja (Župan, 2013: 149–151).

je što su u toj studiji te učiteljice promatrane, između ostalog, u odnosu učiteljica – učenica, a potom kao kolegice nastavnice. Naime, Jambrišak je bila učiteljica Truhelki i Markovički na ženskom liceju. Truhelka je kasnije bila učiteljica Markovički, koja je kasnije postala njihova kolegica nastavnica. Županova (2013) studija detaljno se bavi spolnom politikom obrazovanjem žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. i početkom 20. st. koja je dijelom usmjerena i na obrazovanje te položaj učiteljica od 1868. do 1918. u Banskoj Hrvatskoj. Nema do sada sustavne znanstvene komparativne studije djelovanja Fabković, Jambrišak i Pogačić. Postoje pojedini radovi i studije o svakoj učiteljici pojedinačno. Takva cjelovita i opsežnija istraživanja su ona od prije više od četrdeset, odnosno pedeset godina, pa i više godina pojedinačno o Mariji Jambrišak² (Demarin, 1937, prema Ogrizović, 1979; Ogrizović, 1979), Mariji Fabković (Lončar, 1954, prema Ogrizović, 1980a; Ogrizović, 1973, 1980a; Trstenjak, 1919, prema Ogrizović, 1980a; Truhelka, 1903, prema Ogrizović, 1980a) i Milki Pogačić (Dumbović, 1979). Iz tog razloga je neophodno i znanstveno intrigantno komparirati djelovanja ondašnjih učiteljica. U tom pogledu, povijesnim, hermeneutičkim i komparativnim metodološkim pristupom studija slučaja (Cohen, Manion i Morrison, 2018; Dubovicki i Topolovčan, 2020; Gadamer, 2012; Ridley, 2012) analizirana su djelovanja triju učiteljica: Marije Fabković, Marije Jambrišak i Milke Pogačić. Sve tri učiteljice su radno djelovale u vrijeme radnog vijeka Ivana Filipovića što je metodološki razlog odabira upravo ove tri učiteljice. Analiza i komparacija ove studije su usmjerena na učiteljsko, društveno, svjetonazorsko, kulturno te spisateljsko motrište rada kao nekih od krucijalnih motrišta njihova djelovanja. Upravo su ova motrišta sljedeći metodološki razlog zašto su u ovu analizu uzorkovane upravo ove tri učiteljice. Pored i ostalih učiteljica tog vremena i njihova angažiranog učiteljskog rada, ove tri učiteljice su se na određeni način isticale u svim, ili gotovo svim, navedenim motrištima djelovanja što omogućuje optimalnu sustavnu znanstvenu analizu i komparaciju. U prvom dijelu ove studije skicirana su značajna i osnovna obilježja životopisa ovih triju učiteljica. Potom su na temelju analize djelovanja ovih triju učiteljica ponuđene određene znanstvene činjenice koje su potom sintetizirane i rekapitulirane kako bi bila dobivena sustavna deskripcija i komparacija učiteljskoga, kulturnoga, svjetonazorskoga, društvenoga i spisateljskoga djelovanja ovih triju učiteljica. Na kraju su ponuđene optimalne konkluzije i (re)definiranje korpusa povijesnih teorija razvoja hrvatskoga učiteljstva i školstva s kraja 19. i početka 20. stoljeća.

---

² Za detaljniji popis radova o Mariji Fabković vidjeti u Uvodu knjige „Marija Fabković“ Mihajla Ogrizovića (1973).

MARIJA FABKOVIĆ

Marija (Katarina) Fabković (djevojački Frechova) rođena je 8. veljače 1833. g. u Pragu u češkoj građanskoj obitelji. Prema njezinom detaljnom životopisu kojeg je opisao Ogrizović (1973, 1980a), nakon završetka općinske osnovne i glavne škole koje su bile pod utjecajem germanizacije i njemačkoga jezika, Marija je upisala i završila učiteljsku školu. Po završetku učiteljskog obrazovanja 1853. godine počela je raditi kao učiteljica u privatnoj šestorazrednoj djevojačkoj školi gdje je nastava održavana na češkom jeziku. Ovu školu je osnovala češka rodoljubna inteligencija, kao i žensku večernju školu, koju je Fabković kao učenica polazila paralelno s njemačkom vježbaonicom (što je bio uvjet za upis na učiteljsku školu) (Ogrizović, 1980a). Godine 1854. udala se za Skendera Fabkovića koji je 1849. došao u Prag nastaviti Studij filozofije i pedagogije. Iste godine se bračni par Fabković preselio u Hrvatsku gdje su u Virovitici dobili posao. Zbog svojih pedagoških i građanskih svjetonazora imali su povremenih problema s klerom (Ogrizović, 1973, 1980a). Uz pomoć prijatelja dobili su novi posao i preselili se u Karlovac gdje su ostali do 1865. U Karlovcu su se intenzivno družili s hrvatskom inteligencijom kao što su Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Franjo Rački, Ivan Trnski, Josip Vranicani i dr. (Ogrizović, 1973, 1980a). Nakon službovanja u Karlovcu preselili su se u Zagreb zbog natječaja za učitelja na „učiteljšću“³ na koji se prijavio Skender Fabković. Marija Fabković se tek 1868. uspjela zaposliti na Višoj djevojačkoj školi. U međuvremenu je poučavala kao privatna učiteljica. Zaposlenje u Zagrebu joj je dotada otežavao vlasti naklonjeni Franjo Klaić⁴ kao predstavnik ravnateljstva gradskih učionica (Ogrizović, 1973, 1980a). Godine 1873. u Pragu je položila ispit iz matematike, prirodopisa, gimnastike i francuskog jezika. Tako kvalificirana javila se na natječaj za posao na novoosnovanoj Zemaljskoj osnovnoj školi. Taj posao nije dobila, već je 1875. dobila mjesto u vježbaonici Ženske učiteljske škole s kojeg je 1896. godine otišla u mirovinu (Franković, 1958; Ogrizović, 1980a). Zbog konstantnog stručnog opstruiranja i navodne stručne nesposobnosti dobila je iznimno nisku mirovnu (Ogrizović, 1980a). Kao umirovljenica 1897. otišla je na studij u Pariz, a potom i u Švicarsku. U međuvremenu se vratila u Hrvatsku, a potom opet 1899. otišla u

---

³ Učiteljšće je stari nazov za učiteljsku školu, školu za izobrazbu učitelja (Andrić, 2015: 337).

⁴ Intrigantan je odnos Franje Klaića s jedne strane te Ivana Filipovića i Mijata Stojanovića s druge strane. Filipović i Stojanović su predstavljali naprednu orijentaciju učiteljstva, dok je Klaić predstavljao konzervativniju. I dok su u takvim relacijama bili na suprotstavljenim stranama, s druge strane su Stojanović i Klaić privatno bili bliski. Naime Klaić je bio djever Stojanoviću na prvoj ženidbi. Stojanovićovo učiteljsko djelovanje obilježeno je gotove bez ikakvih sukoba s crkvenim krugovima. Dapače, povremeno je djelovao i pomirbeno između suradnje učitelja i svećenika. Stojanović je bio prijatelj i s Filipovićem pa je u trenutku prijepora oko sekularizacije učiteljstva i školstva stao na Filipovićevu stranu (Župan, 2015: XVI–XVII).

Francusku i Švicarsku. Nakon uspješnog studija, vratila se u Hrvatsku gdje nije mogla otvoriti privatnu školu. Posvetila se privatnom poučavanju i prevođenju. Zbog bolesti su joj 1903. amputirali nogu, a 1905. umro joj je suprug Skender. Marija Fabković je umrla 24. srpnja 1915. (Ogrizović, 1973, 1980a). Zanimljivo je spomenuti kako nitko iz Saveza hrvatskih učiteljskih društava i Hrvatskog pedagoško-književnog zbora nije održao prigodni govor na njezinom pogrebu (Trstenjak, 1919, prema Ogrizović, 1980a).

Marija Fabković je kao učiteljica bila znatno angažirana oko organiziranja ondašnjega hrvatskog školstva i učiteljstva. Posebice su ona i njezin suprug Skender surađivali s Ivanom Filipovićem na osnivanju i djelovanju Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. U prilog tome ukazuje činjenica kako je ona bila jedina žena među osnivačima Hrvatskog pedagoško-književnog zbora (Franković, 1958). Bila je jedna od osnivača Učiteljske zadruge 1865., kao i pri osnivanju Gospojinske zadruge i kratkotrajne Ženske biblioteke (Franković, 1958; Ogrizović, 1973, 1980a). Ona je bila demokratski, humanistički i liberalno orijentirana učiteljica s nacionalnim svjetonazorima i stavom za svjetovnim školstvom (Ogrizović, 1980a). Na nju je kao učiteljicu bitno djelovala pedagogija Friedricha Dittesa (1829. – 1896.), Adolfa Diesterwega (1790. – 1894.) i Karela Slavoja Amerlinga (1807. – 1884.) (Franković, 1958; Ogrizović, 1980a). Na njezine stavove u školstvu je naročito utjecao i Jean Mace (1815. – 1894.) s kojim je komunicirala i čija djela je prevela (Ogrizović, 1980a). Poznavala je i bila inspirirana djelima i idejama J. A. Komenskoga, J. J. Rousseaua, F. Fröbela, J. B. Basedowa i C. Helvetiusa (Ogrizović, 1973, 1980a). Pored Ivana Filipovića, Skendera Fabkovića, Ljudevita Modeca, Josipa Posavca, Marije Jambrišak, Davorina Trstenjaka, Franje Tičaka, Josipa Glasera i dr., u Hrvatskoj je bila predstavnica Diesterwegova i Dittesova smjera (Franković, 1958). Stoga nije iznenađujuće što je pored narodne i humane, zagovarala i slobodnu školu.⁵ Pored pitanja školovanja, naglašavala je značaj i obiteljskog te predškolskog odgoja, naročito pod utjecajem ideja J. A. Komenskog. U skladu sa svojim domoljubnim i nacionalnim svjetonazorom zagovarala je narodnu školu na materinskom jeziku. Odnosno, u ono vrijeme nastavu i školu oslobođenu od mađarizacije i germanizacije. U didaktičko-metodičkom pogledu bila je pobornica nastave u prirodi koja je odmaknuta od „mehaničkog“ učenja činjenica. Zagovarala je i pojedine oblike prevla-

---

⁵ Prema Frankovićevom (1958: 270) tumačenju pojam *slobodne škole* u Hrvatskoj se pojavio u tri varijante. Prva varijanta je ona koju je zastupao Vjekoslav Košćević, a odnosila se na školu bez pritiska na prirodu djeteta i djetetove interese. Druga varijanta je bila ona koju je zastupao Davorin Trstenjak, a odnosila se na viši stupanj sekularizacije školstva te školu slobodnu od državnog birokratizma. Treća verzija je onu koju je zastupao Josip Škavić, a odnosila se na školu slobodnu od tuđinskih pritisaka u političkom i kulturnom smislu te škole bez dresure i nasilja prema prirodi djeteta. Većina ondašnjih naprednih učitelja u pogledu slobodne škole prihvaćali su i zastupali Trstenjakovu varijantu slobodne škole (1908).

davanja predmetno-satnog sustava, naročito krute artikulacije nastavnog sata te se zalagala za nastavu prirodoslovlja i matematike. Radila je i na udžbenicima za osnovnu školu. U svom pedagoškom radu pridavala je pažnju individualnosti, kreativnosti te moralnom i fizičkom odgoju. Bila je protivnik fizičkog kažnjavanja djece, što je za ono vrijeme bilo avangardno budući da su djeca bila nerijetko tjelesno kažnjavana. Djelovala je kao zagovornica radnog odgoja, što je bilo u skladu s ondašnjim vremenom internacionalnih intencija formiranja radne škole. Zagovarala je i estetski odgoj, budući da je bila upoznata s ondašnjim koncepcijama pokreta za umjetnički odgoj (Franković, 1958; Ogrizović, 1973, 1980a). Uzimajući cjelokupno pedagoško i didaktičko-metodičko djelovanje Marije Fabković, možemo kazati kako je bila iznimno dobro upoznata s ondašnjim međunarodnim naprednim odgojno-obrazovnim trendovima školstva i učiteljstva.

Marija Fabković je imala značajan društveni (i politički) angažman. Prema pisanju Ogrizovića (1973, 1980a) na nju je bitno utjecala revolucionarna 1848. godine i protesti u Pragu u kojima i sama participirala. Ti događaji su značajno oblikovali njezine društveno-političke liberalne, demokratske, nacionalne i domoljubne svjetonazore. Zbog vremena i prostora na kojem je živjela takvi svjetonazori uglavnom nisu bili prihvatljivi. Kasnije je na njezine stavove i djelovanje utjecalo i druženje s Eugenom Kvaternikom i Antom Starčevićem. U prilog tome, prema Ogrizoviću (1980a:124), ukazuje se kako joj je prije ustanka u Rakovici 1871. Eugen Kvaternik na čuvanje predao pečatnik Narodne vlade. Bila je angažirana i u učiteljskom staležu (profesiji), naročito u aktivnostima Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, a poznat je i njezin angažman na prvoj učiteljskoj skupštini 1871. g., nakon koje su je napali reakcionari (Franković, 1958). Sudjelovala je u publiciranju Pedagogijske enciklopedije. Jedno od bitnih obilježja djelovanja Marije Fabković je ono vezano za ženska prava. Prva je u Hrvatskoj pokrenula „žensko pitanje“ (Franković, 1958). Uz njezino se ime veže početak pokreta za ženska prava u Hrvatskoj (Ogrizović, 1980a: 128). Zalagala se za obrazovanje žena, ženske škole, reformu obrazovanja žena te ručni rad u obrazovanju žena, kao i organiziranje Gospojinskog odbora na Prvoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini 8. ožujka 1871. (Franković, 1958; Ogrizović, 1980a). Njezina intencija je bila emancipacija žena prvenstveno obrazovanjem. Shodno tome sudjeluje u aktivnostima Gospojinske zadruge te osniva Žensku biblioteku, koja broji svega nekoliko izdanja (Franković, 1958; Ogrizović, 1973, 1980a). Vidljivo je koliko su njezine ideje i angažman bili napredni i kako je bila dionicom međunarodnih društvenih, učiteljskih i pedagoških stremljenja, aktivnosti i ideja svoga vremena.

Jedna od karakteristika učiteljstva vremena u kojemu je Marija Fabković živjela i djelovala je bilo to što su učitelji mnogo pisali i publicirali razne oblike književ-

nosti. Pisali su od beletristike za djecu i mlade do književnosti za odrasle te društvenih rasprava i manifesta, kao i stručne tekstove. Razlog tome je što je tada bilo iznimno malo pismenih ljudi na prostoru Hrvatske (preko 90 % je bilo nepismenog stanovništva) te nije bilo odgovarajuće stručne, udžbeničke i beletrističke literature za učitelje i učenike. Stoga je stručnu i udžbeničku literaturu tek trebalo formirati, tj. napisati (Franković, 1958). Slično je bilo i s Marijom Fabković, iako se ona opsegom i kvalitetom nije bitno isticala (Ogrizović, 1973, 1980a). Napisala je nekoliko pripovijedaka kao što su Zlatoglavica, Ako sam luda, nijesam pamet izgubila i Djevojka nerođena, a već bogom stvorena objavljene 1867. u Napretku. U Bosiljku je 1868. objavila pripovijetku Vila čarobnica (Ogrizović, 1980a). Publicirala je i u stranim časopisima, naročito češkim i na češkom jeziku. Pisala je različite prikaze književnosti i društvenog stanja ondašnjega vremena i bavila se novinarstvom (Franković, 1958). Koliko se manje isticala vlastitim spisateljskim opusom, toliko se značajno pokazala u svom prevoditeljskom radu. Poznavala je više stranih jezika češki, njemački, francuski jezik što joj je omogućilo poznavanje i prevođenje značajnih stranih djela. U većoj mjeri je prevodila književna djela, a u manjem broju pedagošku i stručnu literaturu (Franković, 1958; Ogrizović, 1973, 1980a). Dobrim dijelom su to bila djela moralne, religiozne i humanističke tematike⁶.

MARIJA JAMBRIŠAK

Marija Jambrišak je rođena 5. rujna 1847. g. u Karlovcu. Prema detaljnom životopisu Ogrizovića (1979), po završetku osnovne škole upisala je Učiteljsku školu koju završava 1865. Nije odmah dobila radno mjesto jer je bila premlada pa je jednu godinu radila kod časnih sestara reda Uršulinki u Varaždinu (Franković, 1958; Ogrizović, 1979). Poslije položenog stručnog ispita prvo radno mjesto je dobila 1867. u Krapini gdje je radila četiri godine. Budući da je bila iznimno aktivna na Prvoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini dobila je poziv Friedricha Dittesa da studira na bečkom Pedagogijumu kao prva žena u Austriji na tom studiju (Franković, 1958). Dodatnu stipendiju za studij dobila je od Josipa Jurja Strossmayera zalaganjem Franje Račkog i Ivana Filipovića što joj je omogućilo studiranje i uspješan završetak studija (Ogrizović, 1979). Stoga je Mariju Jambrišak opravdano smatrati prvom hrvatskom učiteljicom s učiteljskim visokoškolskim obrazovanjem (Ogrizović, 1979). Po završetku studija u Beču 1874., usprkos pozivu da ostane poučavati u vježbaonici uz Pedagogijum, ona se vratila u Hrvatsku. Tijekom studija imala je nekoliko boravaka u Njemačkoj u kojima je slala izvještaje u Hrvatsku. U Hrvatskoj je

⁶ Zbog opsega i broja prevedenih djela ovdje ih nećemo pojedinačno sve navoditi, već se upućuje na iscrpni prikaz spisateljskih djela Marije Fabković kod Ogrizovića (1973, 1980a).

dobila posao kao zamjena za dopust Ivana Filipovića na Višoj djevojačkoj školi u Zagrebu. Na tom mjestu ostala je od 1875. do 1892., i nakon završenog dopusta Ivanu Filipoviću. Pravom članicom Hrvatskog pedagoško-književnog zbora postala je 1884. na prijedlog Ivana Filipovića (Franković, 1958; Ogrizović, 1979). Nakon godina angažiranog odgojno-obrazovnog djelovanja te zalaganja za obrazovanje žena 1905. imenovana je ravnateljicom Više djevojačke škole u Zagrebu. S tog radnog mjesta 1912. dobrovoljno odlazi u mirovinu. Marija Jambrišak je bila iznimno cijenjena među učiteljima, a u prilog tome govori što su joj sedamdeseti, osamdeseti i devedeseti jubileji godina starosti, tj. 1917., 1927. i 1937. godine bili popraćeni u novinama (Ogrizović, 1979). Umrkla je 23. siječnja 1937. u Zagrebu.

Marija Jambrišak je bila humanistički, demokratski i liberalno orijentirana učiteljica s istaknutim nacionalnim i profanim svjetonazorima, naročito na početku svoga djelovanja kao učiteljica (Franković, 1958; Ogrizović, 1979). Poznavala je pedagoške i didaktičko-metodičke ideje F. Dittesa, A. Diesterwega, J. A. Komenškoga, J. H. Pestalozzija, J. J. Rousseaua, F. Fröbela i dr. (Ogrizović, 1979). Prvotno je bila zagovornica slobodne i narodne škole te jasno pokazivala otklon od herbartizma te pedagoških i didaktičkih ideja herbartovaca. U didaktičko-metodičkom pogledu je zagovarala poznavanje individualnih obilježja i sposobnosti učenika, kao i individualizaciju rada u nastavi. Zagovarala je didaktički pluralizam, naročito u vidu metoda poučavanja kao i didaktičke principe zornosti i postupnosti. Bavila se pitanjem nastavnoga sadržaja u udžbenicima te problematikom nastavnih sredstva i pomagala (nastavni mediji). Zagovarala je moralni, tjelesni i estetski odgoj (Franković, 1958; Ogrizović, 1979). Bila je svjesna značaja predškolskog i obiteljskog odgoja te se protivila fizičkom kažnjavanju djece, iako je bila na glasu kao stroga i pravedna učiteljica (Ogrizović, 1979: 148).

Marija Jambrišak je imala značajno pedagoško djelovanje kao učiteljica i bitan angažman u Hrvatskom pedagoško-književnom zboru (Franković, 1958). Sudjelovala je u njegovim aktivnostima te kontinuirano izlagala i govorila o aktualnim temama i problemima. Pružila je značajan doprinos Prvoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini 1871. radeći na reformi ručnoga rada u obrazovanju djevojaka (Franković, 1958; Ogrizović, 1979). Na inicijativu Gospojinskoga odbora predložena je reforma programa ručnoga rada. Prijedlog programa ponudila je i Marija Fabković. Marija Fabković je ponudila kvalitetniji program, a i sama je bila iskusnija učiteljica i poznatija među učiteljima toga vremena, ali ipak je prihvaćen prijedlog Marije Jambrišak (Ogrizović, 1979). Poznato je kako je Marija Jambrišak predložila osnivanje fonda za prikupljanje financija za izgradnju Učiteljskog doma. Njezina aktivnost u Hrvatskom pedagoško-književnom zboru jenjava turbulentnim događajima s kraja 1880-ih i početka 1890-ih te padom Ivana Filipovića. Razočarana je bila promjenom

smjera vođenja te prilagođavanja upravljanja Hrvatskog pedagoško-književnog zbora ondašnje vlasti. Stoga je povremeno upućivala kritičke i prosvjedne note prema pojedinim instancama i organizacijama (detaljnije kod Ogrizović, 1979).

Marija Jambrišak je pored pedagoškoga, imala i značajno društveno djelovanje. Zbog okolnosti u kojima se Hrvatska tada nalazila iskazivala je izraženi domoljubni i nacionalni svjetonazor i osjećaj za humanizam i demokratičnost zbog čega je bila i povremeno napadana (Franković, 1958; Ogrizović, 1979). Intrigantan događaj se dogodio 1871. prilikom državnih izbora koji su se održavali u vrijeme turbulentnih događaja Pariške komune. Zbog jedne svoje izjave koju su neki shvatili kao šalu, drugi su prihvatili ozbiljno pa je anonimni prijavitelj tražio da se nad njom provede istraga (Ogrizović, 1979: 60). Krucijalani društveni i pedagoški angažmani i djelovanje bili su vezani za ravnopravnost i obrazovanje žena i ženski pokret (Franković, 1958; Ogrizović, 1979). Vrijeme u kojemu je ona živjela bilo je obilježeno usponom međunarodnoga pokreta za ravnopravnost i prava žena. Pored ostalih naprednih učiteljica i učitelja i Jambrišak je pratila i znala što se događa i u drugim državama. Položaj žena u društvu toga vremena bio je iznimno težak i patrijarhalno određen, kako u ruralnim, tako i u urbanim sredinama. S druge strane, pojavljuje se potreba za povećanjem radne snage i većim angažmanom žena. U tom pogledu je obrazovanje viđeno kao značajan mehanizam emancipacije žena. U Hrvatskoj su pored M. Jambrišak takvo stajalište zastupali i drugi napredni učitelji i intelektualci kao Ivan Filipović, Mijat Stojanović, Marija Fabković, Ivan Perkovac, August Šenoa i dr. (Ogrizović, 1979: 64). U pogledu obrazovanja žena značaj Marije Jambrišak je bio u inzistiranju na višem i visokom obrazovanju žena pa je nakon brojnih aktivnosti i dogovora 1892. osnovan licej za djevojke, kao i 1901. ozakonjenje mogućnost upisa žena na sveučilište (Ogrizović, 1979). Valja naznačiti da je emancipacijsko djelovanje Marije Jambrišak višeslojno, posebice po diferenciranju obrazovanja žena s jedne strane te mjesto rada učiteljica u školama s druge strane. U prilog tome ide činjenica da se protivila radu učiteljica u muškim pučkim školama što pokazuje kako je ona funkcionirala u okviru patrijarhalnih pogleda onoga vremena⁷ (Župan, 2013: 157). Svakako je i njezino mnogobrojno publiciranje stručnih radova po pitanju višega i visokoga obrazovanja žena pridonijelo osvješćavanju potrebe za visoko obrazovanim ženama. Njezin pojam emancipacije žena odnosio se na neudane djevojke, dok nije sporila ulogu udane žene kao majke, domaćice i supruge (Župan, 2013: 107).

Vezano uz angažman za obrazovanje i ravnopravnost žena u društvu poznat je njezin govor 1871. na Prvoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini gdje je, između

---

⁷ Ivan Filipović je, iako podržavajući prema obrazovanju žena, smatrao da učiteljice ne bi trebale poučavati mušku djecu (Župan, 2013: 157).

ostalog, i kritizirala ulogu klera u školstvu, ali takve stavove kasnije više neće kazati ni napisati (Ogrizović, 1979: 72, 1980a). Ona se pritom zalagala za profano obrazovanja žena i učiteljica (Ogrizović, 1979, 1980a). Ali, s vremenom je mijenjala stavove pa je u kasnijim godinama života promijenila mišljenje i svjetonazore (Franković, 1958; Ogrizović, 1979). Na to ukazuju i prigovori njezinom djelovanju u Gospojinskoj zadruzi te Klubu učiteljica (Franković, 1958; Ogrizović, 1979), kao i to što je bila članicom Katoličke ženske sveze osnovane 1918. godine (Škrobar, 2022). Nakon značajnog zalaganja, pisanja i izlaganja na tu problematiku, a na inicijativu Ivana Filipovića još 1870-ih godina, osnovana je 1900. Gospojinska zadruga za obrazovanje i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji. Sukcesivno s tim je osnovan i Gospojinski klub učiteljske čitaonice koji je kraće nazivan, tj. iz njega je nastao Klub učiteljica (Ogrizović, 1979). Članice Kluba učiteljica su se kasnije s drugim udrugama ujedinile u kratkotrajnu Maticu hrvatskih učiteljica, a kasnije je iz toga nastala Udruga učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije koja je 1921. preimenovana u Udrugu hrvatskih učiteljica (Škrobar, 2022). Pored Marije Jambrišak značajan angažman i doprinos osnivanju tih udruga dala je i Jagoda Truhelka. Na inicijativu Jambrišak osnovana je 1902. i Zajednica učiteljica koju je vodila s Klotildom Cvetešić-Kreneis, ali nije dugo potrajala zbog drugih udruženja sa sličnim programom djelovanja (Franković, 1958). Na njezinu inicijativu je formirana Liga za zaštitu djece proizašla iz društva za prehranu djece koje je početkom Prvog svjetskog rata preuzelo ulogu zaštite obitelji vojnika na bojištima. Isto tako angažirano je djelovala i u Hrvatskom sokolskom savezu te Patronažama za zaštitu mladih djevojaka (Franković, 1958; Ogrizović, 1979).

Marija Jambrišak se pored svog pedagoškog i društvenog djelovanja bavila i spisateljskim radom⁸. Uglavnom su to bili manji stručni prilozi u Napretku ili Prosvjeti. Pisala je i tekstove za djecu i mlade te pripovijetke autobiografskog tipa, ali u znatno manjem obimu. Bila je jedan od osnivača časopisa Slavjanski pedagog te je pisala rasprave i predavanja, a značajne knjige su joj Znamenite žene iz priča i povijesti i O pristojnom vladanju (Franković, 1958; Ogrizović, 1979).

MILKA POGAČIĆ

Milka Pogačić je rođena 10. veljače 1860. u Zagrebu. Prema detaljnom životopisu koji je opisao Dumbović (1979) Pogačić je po završetku osnovne škole upisala preparandiju te ju 1880. uspješno završila. Odmah po završetku preparandije dobila je posao u jednoj zagrebačkoj pučkoj školi. Nakon deset godina rada kao namjesna učiteljica 1890. postala je prava učiteljica. Tijekom učiteljskoga djelovanja konstant-

---

⁸ Za detaljni popis spisateljskih djela Marije Jambrišak vidjeti kod Ogrizovića (1979).

no je pisala i bavila se društveno angažiranim radom, naročito o skrbi siromašne djece (Dumbović, 1979). Ona i Jagoda Truhelka su 1900. pokrenule časopis Na domaćem ognjištu (kraće zvan Domaće ognjište) koji prelazi u izdavanje Udruge učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije koju je Pogačić 1904. osnovala iz Kluba učiteljica (Franković, 1958; Dumbović, 1979). Pravim članom Hrvatskog pedagoško-književnog zbora postala je 1901., a počasnim članom 1921. godine. Učiteljicom Zemaljske više djevojačke škole u Zagrebu postala je 1901. (Franković, 1958; Dumbović, 1979). Tijekom rada se kao učiteljica konstantno usavršavala, naročito u inozemstvu, a posebice se zalagala za prava žena. Osnovala je 1908. Sekciju za našu djecu (unutar Kluba učiteljica, tj. Udruge učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije) i u sklopu toga organizirala prvi Dječji dan 6. lipnja 1908. g. sa željom društvenoga djelovanja o skrbi i zaštiti nezbrinute i siromašne djece. Manifestacija je bila uspješna pa je već sljedeće godine organiziran sljedeći takav događaj i time je Dječji dan postao tradicionalan. Iz prikupljenih sredstava 1909. otvoreno je Sklonište za djecu zaposlenih matera te Kolijevka za malu radničku djecu (Franković, 1958; Dumbović, 1979). Zbog svih njezinih aktivnosti i djelovanja opravdano je Milku Pogačić smatrati jednom od prvih hrvatskih socijalnih radnika/ca (Dumbović, 1979). Kler ju je povremeno kritizirao budući da im je svojim socijalnim djelovanjem za skrb djece oduzimala odgojnu brigu o mladima (Dumbović, 1979). Njezini svjetonazori su bili patriotski orijentirani, što je u skladu s ondašnjom staleškom borbom učitelja u Hrvatskoj, a izražavala ih je borbom za ljudska, ponajprije radnička prava i prava žena (Dumbović, 1979). Godine 1909. postaje ravnateljicom Zemaljske više djevojačke škole kućanskoga smjera u Zagrebu na kojoj ostaje do 1914, tj. do početka Prvog svjetskog rata kada je ukinuta škola. Iste godine postaje upraviteljicom kuhinje bolnice Crvenog križa i do 1917. obavlja tu funkciju (Franković, 1958; Dumbović, 1979). Umirovljena je 1921. nakon četrdeset i jedne godine rada s niskom mirovinom s obzirom na poslove koje je obavljala, ali je i dalje nastavila sa spisateljskim radom. Umrula je 11. travnja 1936. u Zagrebu i pokopana u arkadama na Mirogoju (Dumbović, 1979).

Kao učiteljica M. Pogačić je bila pod utjecajem pedagoških ideja J. A. Komenškoga, J. J. Rousseaua, J. H. Pestalozzija, F. Fröbela, E. Key, J. B. Basedowa i dr., što ukazuje da je predstavljala napredne struje učiteljstva svoga vremena. Bila je i pod utjecajem svojih učitelja s preparandije, prvenstveno Marije i Skendera Fabković, Stjepana Basaričeka te Ljudevita Modeca (Dumbović, 1979). Djelovala je pod utjecajem socijalne pedagogije i nekih ideja Friedrich Wilhelm Foerstera (1869. – 1966.) (Franković, 1958). Nije ju moguće kategorizirati niti u jedan od pravaca ondašnjih naprednih pokreta u pedagogiji, kao što je bila radna škola ili pedocentrizam. Zalagala se za humanistički pristup djetetu, pravednost i demokratičnost u odgoju i obrazovanju te individualizaciju i cjelovitost odgoja (moralni, tjelesni i intelektu-

alni). Zalagala se za poboljšanje obiteljskog odgoja kao i suradnje roditelja i učitelja te škole. Smatra ju se jednom od prvih učitelja(ica) u Hrvatskoj koja je organizirala roditeljske sastanke (Dumbović, 1979: 114). Bila je protivnica didaktičkoga materijalizma (prenaglašenosti kognitivnih/intelektualnih ciljeva nastave), kao i pretrpanosti školskih udžbenika nastavnim sadržajem. Iako je bila pobornica humanističkog i demokratskog pristupa u odgoju, intrigantno je što je u određenim situacijama ukazivala na žaljenje što se ponekad pojedinu djecu ne može primjereno tjelesno kazniti (Dumbović, 1979: 86). Poznata je po tome što je svoje teorijske ideje konzistentno primjenjivala u praksi. Ukazivala je na nužnost stručne kvalitete učitelja kao bitnog obilježja kvalitete nastave i poučavanja učenika. Sudjelovala je u aktivnostima i organizaciji Hrvatskog pedagoško-književnog zbora (Dumbović, 1979).

Tijekom života značajno je doprinijela borbi za ljudska i ženska prava i slobode. Bila je iznimno emancipirana žena što je svojim djelovanjem i ponašanjem eksplicite i pokazivala (imala je kratku kosu, odlazila sama u kavane i sl.) (Dumbović, 1979). Organizirala je i akcije za prava žena kao i klasnu ravnopravnost u društvu. Posebice se zalagala za obrazovanje žena i nije izdvajala žensko od muškog obrazovanja. Kritizirala je neravnopravnost učiteljica u odnosu na učitelje, ponajprije u neravnopravnosti plaća (Dumbović, 1979). Zajedno s Olgom Prelog zalagala se osnivanje škole za praktično obrazovanje, koja je 1909. i otvorena (Franković, 1958). Već kao mlada učiteljica početnica susretala se sa zapuštenom djecom te problematičnim razrednim odjelima što je bitno obilježio njezin senzibilitet za socijalnim radom (Dumbović, 1979). Stoga je opravdano kazati kako je svoje profesionalno djelovanje posvetila radu sa siromašnom, zapostavljenom i nezbrinutom djecom, naročito svojim radom u Udruzi učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije (Franković, 1958). Tome u prilog idu njezine prve akcije u vidu organiziranja Dječjeg dana gdje je iz prikupljenih sredstava organizirala daljnja socijalna djelovanja. Iz istih sredstava je 1909. kupljen i dvorac Crveni grad u Presečnom pored Križevaca za potrebe skrbi djece koji je nazvan Milkovac. Diljem Hrvatske je organizirala boravišta i domove za ljetne ferijalne kolonije kao i prehranu djece tijekom zimskoga vremena. Na njezinu inicijativu i organizaciju 1912. godine otvoren je Dječji dom u Zagrebu (Franković, 1958). U njemu su bile okupljene sve dotadašnje institucije Kolijevka, Sklonište i Dom za bijednu djecu (Dumbović, 1979). Organizirala je i ambulante tečajevе za žene u ruralnim mjestima, a od 1917. do 1921. vodi Ratno kumstvo (ustanova za brigu majki) (Dumbović, 1979).

Milka Pogačić je značajno poznata po svom novinarskom i kulturnom, a prvenstveno književnom radu (Franković, 1958; Dumbović, 1979). Budući da je mnogo putovala imala je priliku vidjeti i upoznati opći društveni napredak kao i ondašnje recentne trendove u kulturi i gospodarstvu drugih država o kojima je sustavno novi-

narski izvještavala i predavala u Hrvatskoj. Aktivno i javno ukazuje na društvene i kulturne nepravde i nepravilnosti te eksplicitno piše o radnicima i radničkim pravima (Dumbović, 1979). Iznimno je bila aktivna u Klubu učiteljica koji je osnovan na poticaj Antuna Cuvaja (Franković, 1958). U ono vrijeme se druži i susreće s brojnim znamenitim kulturnim djelatnicima te ondašnjom društvenom inteligencijom: Antonom Gustavom Matošem, Ivanom Brlić-Mažuranić, Mencijem Clementom Crnčić, Milkom Trinom, Belom Čikoš Sesijom, Ivanom Meštrovićem i dr. (Dumbović, 1979) Pisati je počela vrlo rano, od mladih dana, a književni opus joj broji više od 300 pjesama te dvjestotinjak drugih književnih proznih radova. Pisala je pedagoške pripovijesti (s naglašenom socijalnom tematikom), ali i književne kritike. Neka od najpoznatijih djela su joj *Iz mojega svijeta iz 1905.* koja sadrži pet pripovijesti (*Jedan od suvišnih, On i ja, Četvrta zapovijed, Uskrснуće, Eugen*), *Judita, Ispovijesti i Jura Filipčić*⁹ (Dumbović, 1979).

KOMPARACIJA I RASPRAVA

Komparirajući živote i djelovanja Marije Fabković, Marije Jambrišak i Milke Pogačić evidentno je kako postoji kronološka razlika, ali otprilike jednaka vremenska udaljenost (u godinama), u njihovu rođenju. Najranije je rođena Fabković (1833.), četrnaest godina kasnije rođena je Jambrišak (1847.) te trinaest godina potom i Pogačić (1860.). Fabković je umrla 1915. s devedeset i dvije godine, Pogačić 1936. sa sedamdeset i šest godina te Jambrišak 1937. s devedeset godina života. Za razliku od Jambrišak i Pogačić koje su rođene u Hrvatskoj, Fabković je po narodnosti Čehinja rođena u Pragu u Češkoj. Razvidno je kako su sve tri učiteljice radile ili počele svoj učiteljski posao za vrijeme djelovanja Ivana Filipovića (rođen 1823., umirovljen 1887, umro 1895.). Stoga je kronološki i prema opisu života i djelovanja jasno kako su Fabković i Jambrišak proživjele i sudjelovale u većini aktivnosti osnivanja i usustavljanja hrvatskoga školstva i učiteljstva, naročito u početnom djelovanju Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. S druge strane, Pogačić kao učiteljica nije participirala u tim događajima, ali je djelovala posljednjih petnaestak godina Filipovićevega života i svjedočila turbulentnim previranjima u učiteljstvu, Savezu hrvatskih učiteljskih društava i Hrvatskom pedagoško-književnom zboru od 1880-ih do 1890-ih godina i padu Ivana Filipovića. Pogačić je radila i djelovala u prvim desetljećima 20. st. i vremenu između dva svjetska rata, stoga i u drugačijim društvenim, kulturnim i političkim vremenima. Shodno tome, opravdano je što postoje određene razlike u djelovanju ovih triju učiteljica s obzirom na vrijeme i društvene,

---

⁹ Za detaljni popis spisateljskih djela Milke Pogačić vidjeti kod Dumbovića (1979).

gospodarske, kulturne i političke okolnosti njihovoga vremena i prostora na kojemu su živjele.

U pogledu inicijalnoga obrazovanja Fabković i Pogačić su završile učiteljske škole, tj. preparandije dok je Jambrišak pored preparandije završila i visokoškolsko obrazovanje u Beču. U kontekstu tumačenja njihova obrazovanja valja napomenuti i uzeti u obzir kako je ondašnje obrazovanje žena u Hrvatskoj bilo specifično u odnosu na obrazovanje muškaraca (Župan, 2013). Valja naglasiti kako je inicijalno obrazovanje za učiteljice i posao učiteljice prvo zanimanje koje je ženama u građanstvu 19. st. omogućilo izlazak u javnost i javno djelovanje (Župan, 2013: 141). Bez obzira na vrstu inicijalnoga i završenoga učiteljskog obrazovanja sve tri su počele raditi kao učiteljice u pučkim školama. Fabković u Virovitici, Jambrišak u Krapini, a Pogačić u Zagrebu. Potom su prešle na Višu djevojačku školu u Zagrebu, gdje su Jambrišak i Pogačić, svaka u svoje vrijeme djelovale i kao ravnateljice, dok je Fabković s tog radnog mjesta učiteljice i umirovljena. Zanimljivo je napomenuti kako je u to vrijeme bilo karakteristično da žene uglavnom dobivaju radna mjesta u ruralnim područjima, tj. u selima (Župan, 2013). Ove tri učiteljice su se u svojem kasnijem učiteljskom djelovanju preselile u Zagreb i radile na Višoj djevojačkoj školi, što u određenoj mjeri ukazuje o kvaliteti njihova učiteljskoga rada. U vidu poslova koje su obavljale tijekom radnoga vijeka, jedino je Pogačić u pogledu svog socijalnoga rada i angažmana u socijalnim ustanovama koje osnivala bila i ravnateljicom kuhinje u bolnici Crvenoga križa. Jedino je Jambrišak dobila primjerena financijska sredstva u mirovini koja su bila u skladu s radnim mjestom na kojem je radila, iako joj zbog povećanja životnih troškova takva financijska sredstva nisu bila dostatna (Župan, 2013: 152–153). Fabković i Pogačić dobile podcijenjenu visinu mirovine u odnosu na poslove koje su obavljale. Razlog za manju mirovinu Marije Fabković očituje se u njezinom svojstvenom angažmanu kao učiteljice. Mogući razlog manjoj mirovini Milke Pogačić je što je u umirovljena 1921., u vrijeme poslije Prvoga svjetskog rata, pa su zbog općeg gospodarskog i ekonomskog stanja mirovine bile općenito niže u nekim profesijama. Razlog primjerenoj mirovini Marije Jambrišak moguće je tumačiti što je ona svoje svjetonazore bitno promijenila pa nije bila u opoziciji s onda vodećim vlastima. Razlog nižim mirovinama dviju učiteljica je što se ta ravnopravnost u praksi manifestira na neki drugačiji način. Naprotiv, izjednačavanjem plaća učiteljica i učitelja nisu bili odmah izjednačeni i dodaci na određene vrste poslova. Moguće je da se ta nejednakost mirovina manifestirala i drugim učiteljicama tog vremena. Svakako valja napomenuti i uzeti u obzir kako su ondašnje učiteljice za radnog djelovanja imale manju plaću i dodatke od kolega učitelja, što isto tako može biti jedan od razloga manjim financijskim sredstvima u mirovini.

Svjetonazorski su sve tri učiteljice bile sličnih društvenih, kulturnih, prosvjetiteljskih i političkih pogleda, ali koji su se drugačije manifestirali i s vremenom mijenjali. Fabković, Jambrišak i Pogačić su zbog djelovanja u školstvu i učiteljstvu bile kritizirane od ondašnje vlasti. S time da je Fabković tijekom cijeloga svog života bila i ostala pri svojim stavovima o školstvu i učiteljstvu. Jambrišak je kao mlada učiteljica imala napredne stavove o školstvu i učiteljstvu što je iskazala 1871. na Prvoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini. Kasnije je izmijenila svjetonazore i bila kritizirana što su se neke organizacije koje je vodila prilagođavale nekim drugim interesima. Pogačić je bila kritizirana što je svojim djelovanjem u vidu socijalne skrbi o djeci i mladima oduzimala drugim instancama brigu o djeci i mladima. Sve tri učiteljice su zagovarale religiozne vrijednosti, naročito u pogledu moralnog odgoja. Fabković, Jambrišak i Pogačić bile su rodoljubno i nacionalno orijentirane i osviještene. Posebno su to izražavale Fabković i Jambrišak, naročito zbog vremena mađarizacije, germanizacije i represivnih državnih sustava u kojemu su živjele i djelovale. Pogačić je takve svjetonazore, zbog konteksta vremena u kojemu je djelovala te socijalnog angažmana, nešto drugačije izražavala. Izražavala ih je kroz vlastiti socijalni rad i zalaganje za ljudska prava. Koliko god su Fabković i Jambrišak imale neke slične svjetonazore, u određenim elementima su se i razlikovale, naročito po utjecajima kojima su bile inspirirane (barem u nekom dijelu svoga života i djelovanja). Neka djelovanja i svjetonazori Marije Fabković bili su pod utjecajem 1848. i nemira u Pragu u Češkoj kojima je i sama prisustvovala, dok su pojedini svjetonazori Marije Jambrišak bili indirektno pod impresijom Pariške komune i okolnosti toga događaja. Elaborirajući svjetonazore triju učiteljica opravdano je kazati kako su oni u skladu s vremenom i političkim okolnostima u kojemu su živjele. Fabković i Jambrišak su imale domoljubni svjetonazor, pa su se zalagale i za narodnu školu te formiranje hrvatskoga učiteljstva i školstva. S druge strane bile su domoljubno orijentirane jer su pripadale intelektualnom krugu koji se opirao germanizaciji i mađarizaciji. Kako je vrijeme prolazilo i političke okolnosti mijenjale, tako je Jambrišak ponešto izmijenila svoj svjetonazor, a bila je i četrnaest godina mlađa od Fabković, pa je i proživljavala neke druge društvene okolnosti i promjene. Pogačić je zbog svoga socijalnog djelovanja bila i povremeno kritizirana.

Analizirajući pedagoško djelovanje svih triju učiteljica, jasno je kako su bile inspirirane sličnim pedagoškim idejama i pedagozima. Pritom se ukazuje na inspiraciju J. A. Komenskim, J. J. Rousseauom, J. H. Pestalozzijem, F. Fröbelom, E. Key, J. B. Basedowim, F. Dittesom, A. Diesterwegom, K. S. Amerlingom i dr. Razvidno je kako su poznavale i pratile ondašnje inozemne trendove u odgoju i obrazovanju. Fabković i Jambrišak su naglašavale važnost radnoga odgoja kao i odgoja u prirodi te individualizaciju rada u nastavi što su neka od obilježja reformne pedagogije s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Njih dvije su izrazito zastupale koncepte narodne,

radne i slobodne škole kao i estetski, tjelesni i prirodoslovni odgoj i obrazovanje. Iako su sve tri učiteljice bile inspirirane pedagoškim idejama Komenskog, Rousseaua, Pestalozzija i Fröbela kao preteča reformnoj pedagogiji, u didaktičko-metodičkom i pedagoškom radu niti kod jedne od njih triju nije moguće pronaći konkretni nastavni element koji bi se klasificirao kao istinski pravac ili pokret reformne pedagogije, budući da se u inozemstvu puni zamah reformne pedagogije javlja u posljednjem desetljeću 19. stoljeća¹⁰. Kao što ukazuju Batinić i Radeka (2017: 41) u hrvatskoj se pedagoškoj zajednici krajem 19. st. osjeća duh reformskih kretanja, ali ne toliko intenzivan da bi bio „vjetar promjena“. Kronološki sve tri učiteljice teško da su mogle djelovati u sklopu reformne pedagogije, ponajprije Fabković koja je umirovljena 1896. Jambrišak je umirovljena 1912., a Pogačić 1921. pa bi možda mogle kronološki biti dionice reformne pedagogije u Hrvatskoj, ali nije moguće pronaći toliko snažan didaktičko-metodički i pedagoški element u njihovom djelovanju za takvo tumačenje. Lučonošama reformne pedagogije u Hrvatskoj smatraju se Vjekoslav Košćević (1866. – 1920.) i Ivan Tomašić (1868. – 1956.) (Batinić i Radeka, 2017). Sve tri učiteljice pripadale su krugu učitelja humanističke, demokratske i slobodarske orijentacije u odgoju i obrazovanju. Zagovarale su holistički odgoj i obrazovanje koji je podjednako uključivao intelektualni, tjelesni, čuvstveni i moralni odgoj. Sve tri učiteljice bile su svjesne ograničenja naglašavanja isključivo intelektualističkoga odgoja i takve škole. Bavile su se i pitanjima udžbenika i njihove prenatrpanosti nastavnih programa (prvenstveno Fabković i Jambrišak). Kada je u pitanju tjelesno kažnjavanje djece, ponešto su se razlikovale. Dok su Fabković i Jambrišak bile protiv tjelesnog kažnjavanja, Pogačić je imala neko drugo mišljenje o tome. Evidentno je kako sve tri učiteljice imaju slične pedagoške inspiracije i orijentaciju. Upravo takva pedagoška orijentacija je bila karakteristična za napredne učitelje diljem svijeta, pa tako i za ove tri učiteljice u Hrvatskoj, budući da je za njih opravdano moguće kazati kako jesu pripadale krugu ondašnjih naprednih učitelja.

Sve tri učiteljice su participirale u aktivnostima Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora i ostalim učiteljskim i socijalnim organizacijama. Fabković i Jambrišak su doprinijele formiranju hrvatskog školstva i učiteljstva te Hrvatskog pedagoškog-književnog zbora, dok je Pogačić bila aktivna u njemu, ali znatno manje. Fabković je sa suprugom Skenderom proživjela i sudjelovala u turbulentnim vremenima organiziranja hrvatskog učiteljstva i reformiranju školstva. Bila je i jedna od

---

¹⁰ Zbog internacionalnosti i različitosti pravaca i pokreta koji su se pojavili, teško je odrediti točnu godinu početka reformne pedagogije. Nerijetko se kao referentna točka početka reformne pedagogije uzima oko 1890-te ili 1900-te godine (Batinić, 2014; Gudjons, 1994). Pokret radne škole koji se poistovjećuje s reformnom i novom školom javlja se (u formi ručnog rada) već u drugoj polovini 19. st. te 1870-ih godina, kao i odgoj u prirodi krajem 1880-ih te ladanjski odgojni domovi krajem 1890-ih (Batinić, 2014).

osnivača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Jambrišak je također sudjelovala u aktivnostima formiranja hrvatskog učiteljstva i školstva. Njoj je 1871. prihvaćen program za ručni rad u obrazovanju. Nije znanstveno razjašnjeno zašto je upravo baš njezin program prihvaćen, budući da je i Fabković predložila svoj program koji je bio po nekima i kvalitetniji, a i Fabković je bila iskusnija učiteljica sa značajnim ugledom u učiteljskom staležu. Za jednu i drugu je karakteristično da su napravile otklon od promijenjene politike vođenja školstvom i učiteljstvom 1880-ih i početkom 1890-ih, naročito prilikom promjene svjetonazorske struje nekih vodećih učitelja te padom Ivana Filipovića. Razvidno je kako su zbog vremena i okolnosti formiranja hrvatskoga učiteljstva i školstva Fabković i Jambrišak, kao napredne učiteljice i zagovornice slobodne škole, bile značajno involvirane u sve te događaje i aktivnosti. Za razliku od njih, Pogačić kronološki nije mogla sudjelovati u događajima kojima su sudjelovale Fabković i Jambrišak. Pogačić se bitno isticala vlastitim socijalnim radom, prvobitno organiziranjem socijalnih udruga i institucija kao što su bile Milkovac pored Križevaca, Dječji dom u Zagrebu, Sekciju za našu djecu, Sklonište za djecu zaposlenih matera, Kolijevka za malu radničku djecu, Ratno kumstvo te manifestacijama Dječji dan i sl. Stoga ju je moguće smatrati jednom od prvih socijalnih radnika u Hrvatskoj (Dumbović, 1979). Jambrišak je sudjelovala u osnivanju ili participirala u djelovanju Učiteljske zadruge, Gospojinske zadruge, Ženskoj biblioteci i dr. Jambrišak je znatan doprinos pružila putem raznih udruženja koja su bila osnovana na njezinu inicijativu ili pri čijem osnivanju je sudjelovala kao što su bili Gospojinska zadruga za obrazovanje i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji, Klub učiteljica, Zajednica učiteljica, Liga za zaštitu djece i dr. Fabković je sudjelovala u osnivanju (češkog) časopisa Slavjanski pedagog. Valja ukazati kako su ove tri učiteljice surađivale ili bile povezane u istim aktivnostima. Tako su Fabković i Jambrišak surađivale u prvim danima Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, dok su Jambrišak i Pogačić s Jagodom Truhelkom surađivale na časopisu Domaće ognjište te u socijalnom radu pojedinih udruga za brigu djece. Pogačić je djelovala i u kulturnom pogledu, naročito kroz novinarski rad.

Karakteristična je i za Fabković i za Jambrišak i za Pogačić feministička orijentacija. Iako je Fabković jedna od prvih koja je pokrenula „žensko pitanje“ (Franković, 1958), moguće je Jambrišak i Pogačić smatrati lučonošama feminističkoga pokreta u Hrvatskoj (Žuvela, 2010). Odnosno, zalagale su se za prava i ravnopravnost žena u društvu i radu. Znatan dio svoga aktivizma manifestirale su u perspektivi zalaganja za obrazovanje žena. Težnja emancipaciji žena nije bilo koherentno djelovanje svih žena i učiteljica, čemu u prilog govori kako je Marija Jambrišak uglavnom govorila o obrazovanju neudanih žena te smatrala kako učiteljice ne bi trebale poučavati mušku djecu (Župan, 2013). Ova činjenica ide u prilog višeslojnosti emancipacijskog djelovanja žena u patrijarhalnom diskursu (Župan, 2013). Pored

muških naprednih učitelja i ondašnjih intelektualaca (Ivan Filipović, Mijat Stojanović, Ivan Perkovac, August Šenoa i dr.) analizirane tri učiteljice su uvidjele priliku emancipacije žena obrazovanjem. Naročito se njihova borba za prava žena manifestirala inicijativom za izjednačavanje plaća učiteljica i učitelja te pravom da žene upisuju sveučilišne studije. Pored toga, sve tri učiteljice su bile i socijalno osjetljive, naročito Pogačić koja se zalagala i za radništvo. Sve tri učiteljice se svrstavaju u krug naprednih učitelj(ica) koje su putovale Europom i pratile ondašnje društvene trendove. Osobno su bile osviještene i emancipirane. Vrijeme kada su one živjele i djelovale internacionalno je formiran pokret za prava i ravnopravnost žena, pa nije začuđujuće da su upravo one koje su poznavale društvene trendove su se priključile svojim djelovanjem tome.

Jedna od karakteristika koja je značajna kod sve tri učiteljice je što su se bavile spisateljskim i književnim radom. Spisateljski rad u ono vrijeme za napredne učitelje nije bio neobičan. Tako su i ove tri učiteljice, svaka u svom obujmu i tematici, pisale književne i stručne radove. Pisale su i za djecu, a i za odrasle. Tematika je varirala od pedagoških do stručnih i socijalnih problema. Valja ukazati kako su sve tri učiteljice vrsno poznavale nekoliko stranih jezika, što im je omogućilo praćenje suvremene literature, kao i klasika koji još nisu bili prevedeni na hrvatski jezik. Najpoznatija po spisateljskom radu i obujmu publiciranih djela bila je Milka Pogačić koja je objavila značaj broj pjesama, pripovjedaka i knjiga. U manjem obujmu je pisala Marija Jambrišak. Ona je pisala stručne priloge u domaćim i stranim časopisima te je objavila nekoliko knjiga. U najmanjem obujmu je pisala Marija Fabković koja je objavila nekoliko pripovjedaka, ali u ovom segmentu njezinog djelovanja najznačajniji je prevodilački rad i prijevod značajnog broj djela na hrvatski jezik. Moguće je ove tri učiteljice smatrati „učiteljicama-književnicama“ koje su djelovale s još nekim takvim učiteljicama kao što su bile Camilla Lucerna, Jagoda Truhelka, Zdenka Marković, Ružica Dončević i Josipa Glembay (Batinić, 2008). Pored stručnog pedagoškog rada te društvenog i kulturnog angažiranja i djelovanja, prema njihovom spisateljskom i kulturnom radu razvidno je kako su sve tri učiteljice kretale i družile sa značajnim kulturnim i društvenim osobama onog vremena kao što su bili Antun Gustav Matoš, Ivan Meštrović, Ivana Brlić-Mažuranić, Ante Starčević, Eugen Kvaternik, Franjo Rački, Ivan Trnski, Josip Vranicani, Klement Crnčić, Milka Trnina, Bela Čikoš-Sesija i dr. Stoga je opravdano ukazati kako su ove tri učiteljice, kao i druge učiteljice i učitelji te ondašnje učiteljstvo općenito, predstavljalo i pripadalo značajnom intelektualnom društvu onoga vremena na ovim prostorima.

ZAKLJUČAK

Elaboracijom i komparacijom djelovanja Marija Fabković, Marije Jambrišak i Milke Pogačić moguće je konstatirati određene činjenice temeljem kojih je moguće sintetizirati i osustaviti pojedine zaključke. Sve tri učiteljice su u većoj ili manjoj mjeri živjele i djelovale u vrijeme Ivana Filipovića. Shodno tome, djelovale su u skladu s društvenim i političkim okolnostima toga vremena. Posebno se to odnosi na formiranje hrvatskoga učiteljstva i reformiranja školstva. Fabković i Jambrišak su kao bliske suradnice Ivana Filipovića sudjelovale u svim ili gotovo svim bitnim aktivnostima i događajima značajnim za ondašnje hrvatsko školstvo i učiteljstvo. U prilog tome ukazuje činjenica što je Fabković bila jedina žena među osnivačima Hrvatskog pedagoško-književnog zbora. Pogačić je djelovala u drugačijem kronološkom vremenu pa nije mogla djelovati na isti način kao Fabković i Jambrišak jer su okolnosti u hrvatskom učiteljstvu bile znatno drugačije. Stoga je i pedagoški i društveni aktivizam Pogačić bio ponešto drugačiji. Napredni učitelji toga vremena, pa tako i ove tri učiteljice, bile su inspirirane progresivnim pedagoškim idejama koje su se u to vrijeme javile u Europi i ostatku svijeta. Bile su demokratske, slobodarske i humanističke orijentacije u odgoju i obrazovanju. Sve tri učiteljice su završile preparandije, jedino je Jambrišak u Beču prvobitno stekla visokoškolsku kvalifikaciju, pa je ju je opravdano smatrati jednom od prvih hrvatskih učiteljica s kvalifikacijom visokog obrazovanja. Fabković i Jambrišak su veći doprinos ostvarile svojim učiteljskim radom te djelovanjem u značajnim učiteljskim udrugama i organizacijama, dok je Pogačić djelovala svojim socijalnim radom. Stoga ju je moguće smatrati jednom od prvih socijalnih radnica u Hrvatskoj. Sve tri učiteljice je obilježila borba za prava i ravnopravnost žena. Posebice u perspektivi ravnopravnosti u obrazovanju te u učiteljskoj profesiji. Shodno tome moguće ih je, naročito Fabković i Jambrišak, smatrati začetnicama ženskog pokreta u Hrvatskoj. Svjetonazorski su bile usmjerene na slobodnu školu, prvenstveno Fabković i Jambrišak. S time da je Fabković ostala vjerna svom svjetonazoru iz ranih dana svog učiteljevanja, dok je Jambrišak ponešto izmijenila stav s obzirom na vrijeme i okolnosti u kojima je kasnije živjela. Pogačić je svojim djelovanjem izazivala kritike ondašnjih pojedinih društvenih instanci. Sve tri su se bavile spisateljskim radom, s time da većinu opusa Marije Fabković čine prijevodi, Marija Jambrišak je pisala autorska književna djela, dok je djelovanje Milke Pogačić je bitno obilježeno upravo književnim radom.

Sintetizirajući činjenice i njihove interpretacije iz komparacije ovih triju učiteljica opravdano je kazati kako su Marija Fabković, Marija Jambrišak i Milka Pogačić bile učiteljice progresivne orijentacije u školstvu. U nekim perspektivama ih je moguće smatrati i avangardom svoga vremena. U konačnici moguće je poentirati kako su u ono vrijeme, neravnopravnosti žena i muškaraca, žene bile malobrojne u škol-

stvu, ali ove tri učiteljice su se bitno isticale u ukupnom učiteljskom staležu. Pokazuje se kako je bilo pojedinih žena (učiteljica) koje su svojim društvenim i radnim angažmanom jednako participirale i bile cijenjene među učiteljstvom. Napredni kolege učitelji podržavili su ih i zalagali se za emancipaciju žena u školstvu, ali i šire. Valja naglasiti kako je djelovanje ondašnji učiteljica bilo u mnogome definirano patrijarhalnim diskursom.

Ova studija ukazuje kako su analizirane tri učiteljice bile iznimno obrazovane (cjeloživotno su se obrazovale) te poznavale po nekoliko stranih jezika, što im je omogućilo komuniciranje s inozemnim naprednim učiteljima kao i praćenje progresivnih inozemnih trendova u pedagogiji, školstvu, društvu i kulturi. Analiza djelovanja ovih triju učiteljica potvrđuje dosadašnje spoznaje kako je posao učiteljica zanimanje koje je omogućilo ženama javno djelovanje u drugoj polovici 19. stoljeća. Krasio ih je društveno angažiran rad i borba za ljudska prava. Participirale su u društvenim događajima i kulturi svoga vremena, naročito spisateljskim radom. Stoga ih je moguće kategorizirati kao „učiteljice-književnice“. Opravdano ih je smatrati, ne samo naprednim učiteljicama, već intelektualnom elitom tog doba. To ide u prilog činjenici da je značajan dio učiteljstva u drugoj polovici 19. st. i prvim desetljećima 20. st. u Hrvatskoj, bez obzira radi li se o učiteljicama ili učiteljima, pripadao malobrojnoj kulturnoj, društvenoj i intelektualnoj eliti tog vremena.

Literatura

- Andrić, S. (2015). Rječnik stranih, manje poznatih arhaičnih riječi i izraza. U: M. Stojanović (autor), D. Župan, S. Andrić i D. Matanović (ur.), *Sgode i nesgode moga života*, (str. 321-339). Slavonski brod i Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje i Hrvatski školski muzej.
- Bartz, H. (Ed.). (2018). *Handbuch Bildungsreform und Reformpädagogik*. Wiesbaden: Springer VS. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-07491-3>
- Batinić, A. (2008). Plemkinje duha: Marija Jambrišak - Jagoda Truhelka - Zdenka Marković. *Nova Croatica*, 2, 197-215.
- Batinić, Š. (2014). Povijesni razvoj i recepcija reformne pedagogije u Hrvatskoj (*Neobjavljena doktorska disertacija*). Filozofski fakultet. Zagreb.
- Batinić, Š. i Radeka, I. (2017). Od reformne do alternativne pedagogije. Pokušaji drugačije škole u Hrvatskoj u 20. stoljeću. *Acta Iadertina*, 14(1), 41-60. <https://doi.org/10.15291/ai.1312>
- Blankertz, H. (1982). *Die Geschichte der Pädagogik: Von der Aufklärung bis zur Gegenwart*. Wetzlar: Büchse der Pandora.
- Böhm, W. (2010). *Geschichte der Pädagogik. Von Platon bis zur Gegenwart*. München: Verlag C. H. Beck. <https://doi.org/10.17104/9783406616204>

- Cohen, L., Manion, L. i Morrison, K. (2018). *Research methods in education*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315456539>
- Cuvaj, A. (1910-1913). *Građa za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Drugo ispravljeno i popunjeno izdanje, knjige 1-11. Zagreb: Trošak i naklada kr. hrv-slav-dal. zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu.
- Dubovicki, S. i Topolovčan, T. (2020). Through the looking glass: Methodological features of research of alternative schools. *Journal of Elementary Education*, 13(1), 55-71. <https://doi.org/10.18690/rei.13.1.55-71.2020>
- Dulibić-Paljar, D. (2023). Zakonski celibat za učiteljice: kulturni fenomen 19. stoljeća. *Croatica et Slavica Iadertina*, 19(1), 169-189. <https://doi.org/10.15291/csi.4305>
- Dumbović, I. (1979). *Mika Pogačić*. Zagreb: Školske novine.
- Franković, D. (ur.). (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Gadamer, H.-G. (2012). *Istina i metoda. Osnovne crte filozofijske hermeneutike*. Zagreb: Demetra.
- Gudjons, H. (1994). *Pedagogija. Temeljna znanja*. Zagreb: Educa.
- Hofstetter, R. i Schneuwly, B. (2006). *Passion, fusion, tension: New education and educational sciences. End 19th - middle 20th century. Éducation nouvelle et Sciences de l'éducation. End 19th – middle 20th century. Fin du 19e – milieu du 20e siècle*. Berne: Peter Lang.
- Jakopović, S. (1984). *Pokret radne škole u Hrvatskoj*. Zagreb: Školske novine.
- Key, E. (2000). *Stoljeće djeteta*. Zagreb: Educa.
- Munjiza, E. (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku Filozofski fakultet i Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2022). *Povijesni pregled vođenja i upravljanja u hrvatskom školstvu i školama*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović. Organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. – 2023.)*. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Oelkers, J. (2004). Nohl, Durkheim, and Mead: Three different types of history of education. *Studies in Philosophy and Education* 23, 347-366. <https://doi.org/10.1007/s11217-004-4449-9>
- Ogrizović, M. (1973). *Marija Fabković*. Zagreb: Školske novine.
- Ogrizović, M. (1979). *Marija Jambrišak*. Zagreb: NIRO Školske novine i Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Ogrizović, M. (1980a). *Likovi istaknutih pedagoga I. Ivan Filipović, Marija i Skender Fabković*. Zagreb: NIRO Školske novine i Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

- Ogrizović, M. (1980b). *Likovi istaknutih pedagoga II. Ljudevit Modec, Mijat Stojanović, Stjepan Basariček*. Zagreb: NIRO Školske novine i Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Ogrizović, M., Pazman, D. i Puževski, V. (ur.). (1974). *Ivan Filipović – učitelj učitelja*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
- Ridley, D. (2012). *The literature review. A step-by-step guide for students*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Röhrs, H. (1980). *Die Reformpädagogik. Ursprung und Verlauf in Europa*. Hannover: Hermann Schroedel Verlag Kg.
- Seyfarth-Stubenrauch, M. i Skiera, E. (ur.). (1996a). *Reformpädagogik und Schulreform in Europa. Grundlagen, Geschichte, Aktualität. Historisch-systematische Grundlagen* (Band 1). Baltmannweiler: Schneider Verlag Hohengeheren.
- Seyfarth-Stubenrauch, M. i Skiera, E. (ur.). (1996b). *Reformpädagogik und Schulreform in Europa. Grundlagen, Geschichte, Aktualität. Schulkonzeptionen und Länderstudien* (Band 2). Baltmannweiler: Schneider Verlag Hohengeheren.
- Skiera, E. (2010). *Reformpädagogik in Geschichte und Gegenwart*. München: Oldenbourg. <https://doi.org/10.1524/9783486851328>
- Škrobar, M. (2021). Učiteljice u Banskjoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća. *Pro Tempore*, 16, 325-334.
- Škrobar, M. (2022). *Udruge učiteljica u prvoj polovici 20. stoljeća u Zagrebu* (Diplomski rad). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Topolovčan, T. (2023). What is wrong with constructivist teaching? Elaboration, recapitulation and synthesis of theoretical and historical controversies. *Školski vjesnik*, 72(1), 183-208. <https://doi.org/10.38003/sv.72.1.9>
- Trstenjak, D. (1908). *Slobodna škola*. Zagreb: Tiskara i litografija Mile Maravića.
- Zaninović, M. (1988). *Opća povijest pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Žlebnik, L. (1983). *Opšta istorija školstva i pedagoških ideja*. Beograd i Gornji Milanovac: Prosvetni preglad i NIRO Dečje novine.
- Župan, D. (2013). *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskjoj Hrvatskoj (1868–1918)*. Osijek i Slavonski Brod: Učiteljski fakultet Osijek i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Župan, D. (2015). Stojanovićeve “zgode i nezgode”. U: M. Stojanović (autor), D. Župan, S. Andrić i D. Matanović (ur.), *Sgode i nesgode moga života*, (str. IX-XXII). Slavonski brod i Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje i Hrvatski školski muzej.
- Žuvela, S. (2010). Počeci hrvatskog feminizma: Marija Jambrišak i Milka Pogačić. *ROSTRA*, 3, 95-102.

Tomislav Topolovčan

Faculty of Teacher Education, University of Zagreb
tomislav.topolovcan@ufzg.hr

THE IMPORTANT FEMALE TEACHERS IN THE HISTORY OF CROATIAN EDUCATION IN THE TIME OF IVAN FILIPOVIĆ: A COMPARISON OF THE WORK OF MARIJA FABKOVIĆ, MARIJA JAMBRIŠAK AND MILKA POGAČIĆ

Abstract

The second half of the 19th and the first decades of the 20th century were perforated by the turbulent social, cultural, economic, technological, military and political interventions, changes and innovation taking place in the world, and primarily in Europe. Among other things, the international movement for women's rights and social equality of women was rather significant. The repercussions of these turbulences were visible in the reforms of education and teaching staff and, among other things, in the formation of the international movement of reform pedagogy. The echoes of these global social and pedagogical novelties and trends can also be noted in the then Croatian education and teaching. Due to the various state constellations in which Croatia existed in that period, primarily within the Austrian-Hungarian Monarchy, Croatian education system and teaching staff had many difficulties and only some advantages. At that time, following certain foreign examples, one founded the Teachers' Association in 1865, the Croatian Pedagogical and Literary Association in 1871 and the Union of Croatian Teachers' Associations in 1885; in 1874 and in 1888 the first school laws were adopted. All of this was of great significance for teaching staff. Marija Fabković (1833 – 1915), Marija Jambrišak (1847 – 1937) and Milka Pogačić (1860 – 1936) taught in those times, along with Ivan Filipović and other important teachers. The aim of this historical, hermeneutic and comparative research of (three) case studies is to analyze, to recapitulate and to compare the teaching engagement of three important female teachers during the time of Ivan Filipović in the context of the history of Croatian education and teaching and in the then social circumstances. The reconstruction of pedagogical and social biographies shows that all three teachers were the advocates of advanced pedagogical and teaching ideas. It is also intriguing that, in addition to their teaching work, showing certain differences, they were also socially and culturally active. In the paper there are the historical facts, and the study results discussed, compared and evaluated.

Keywords: hermeneutics, comparative research, education, history of pedagogy, case study, school, teachers

dr. sc. Ivan Lenard

Osnovna škola Ladimirevci
ivan.lenard@skole.hr

prof. dr. sc. Mirko Lukaš

Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
mirkolukas64@gmail.com

ODGOJNI ČIMBENICI U TEKSTOVIMA IVANA FILIPOVIĆA OBJAVLJENI U ČASOPISU „BOSILJAK“

Sažetak

Ivan Filipović se uz značajno djelovanje na organizaciji pučkoga školstva i podizanju društvenog statusa učitelja tijekom druge polovice 19. stoljeća okušao i kao književni djelatnik pišući literarne radove za djecu i odrasle. Osažen hrvatskim narodnim prepородom smatrao je potrebnim pisati tekstove na hrvatskom jeziku, čijim se sadržajima djelovalo na prosvjetnom i kulturnom uzdizanju naroda. Njegovi literarni tekstovi protkani su odgojnom, moralnom i estetskom notom sa svrhom širenja ideje narodnog prosvjećenja. Ovu je ideju Filipović zastupao i promovirao tijekom svoga profesionalnog života i rada. Cilj ovoga rada je ilustrirati odgojno djelovanje Ivana Filipovića u prvom časopisu za djecu i mlade „Bosiljak“ tiskanom u razdoblju od 1864. do 1868. godine. Rad se temelji na kvalitativno-hermeneutičkom diskursu koji obuhvaća povijesnu analizu sadržaja primarne pedagoške periodike uokvirene u cjeloviti korpus časopisa za djecu i mladež „Bosiljak“. Za potrebe istraživanja korištena su sva dostupna i objavljena godišta časopisa koja uključuju analizu 1 488 stranica teksta. U odabranom uzorku identificirana su 82 različita teksta kojima je autor Ivan Filipović. Pronađeni tekstovi su preoblikovani u odgojna sredstva unutar književnih djela od čega je prepoznato 46 basni, 13 bajki, 8 poučnih članaka, 8 pripovijetki, 5 pjesama, 1 priča i 1 povijesna crtica. U analiziranim odgojnim sadržajima prepoznaju se odgojne metode poput pouke, primjera, savjeta, navikavanja, kažnjavanja i grđenja. Unutar analiziranih sadržaja identificirano je 89 kategorija odgojnih vrijednosti koje se prema zastupljenosti uokviruju u: obilježja osobnosti (58), univerzalnih vrijednosti (23), nacionalnih vrijednosti (3), obiteljskih vrijednosti (3) i religijskih vrijednosti (2) kategorije. Provedenim istraživanjem se potvrđuju spoznaje kako se uz ogromne zasluge na staleškom i organizacijskom napretku učiteljskog položaja, Ivanu Filipoviću može pripisati i značajan doprinos u poticanju i stvaranju književnih tekstova odgojnoga karaktera koji su sadržajno primjereni i namijenjeni djeci i mladima druge polovice 19. stoljeća.

Ključne riječi: književnost za djecu, narodna pedagogija, odgojne metode, odgojna sredstva, vrijednosti

UVOD

Vrlo je izazovno pisati o životu ili profesionalnom djelovanju Ivana Filipovića (1823. – 1895.), a da se ne spomene nešto što već pisanom riječju nije zabilježeno. Nedvojbene su njegove ogromne zasluge u razvoju hrvatskoga školstva i osnaživanju staleškoga položaja učitelja tijekom druge polovice 19. stoljeća kada je hrvatski prostor bio u zajednici novostvorene Austro-Ugarske Monarhije i brojnih promjena za hrvatski narod u političkom, teritorijalno-ustrojstvenom i u odgojno-obrazovnom smislu. Veliki doprinos Ivana Filipovića u povijesti hrvatskoga školstva i prosvjete dokumentiran je mnogobrojnim pisanim radovima, kako onima kojima je autor, tako i onim radovima koji oslikavaju njegov doprinos na tom području. U povijesti je zabilježen i zapamćen kao osoba oduševljena i očarana učiteljskim zvanjem i za koje se do kraja svoga života intenzivno borio djelujući na podizanju njegova statusa, a preko njega i na podizanju narodne prosvjete i kulture.

„Svojim krilatim duhom, svojim reformnim i organizatornim talentom, svojom čvrstom i odlučnom voljom, svojim čelik-značajem privrijedio je hrvatskomu narodu krasnih tečevina, izvijštio je na prosvjetnom polju mnog toga, čim se hrvatsko učiteljstvo bez njega ne bi moglo danas ponositi. On se postavio prvi na branik hrvatskoga školstva, pa je svakom zgodom i na svakom mjestu radio zborom i tvorom oduševljeno, otvoreno i neustrašivo na neuzoranom školskom polju; cijeli njegov vijek bio je usko spojen s političkim, socijalnim, književnim i uopće s prosvjetnim životom našega naroda“ (Cuvaj, 1910: 5).

Njegovo je ime vezano za početke učiteljskoga pokreta, reformu pučke škole, izgradnju školskoga sustava, za donošenje školskih zakona, za afirmaciju pedagoške znanosti, za osnivanje brojnih institucija hrvatskog učiteljstva i podizanju njegova položaja od srednjovjekovnog poimanja do razine tada modernog društva (Ogrizović, 1974: 26). Za svoga života i profesionalnoga djelovanja sudjelovao je u organiziranju svih triju Općih hrvatskih učiteljskih skupština održanih 1871., 1874. i 1878. godine. Jedan je od utemeljitelja i prvi predsjednik Hrvatsko pedagoško-književnog zbora (1871.), osnivač je Saveza Hrvatskih učiteljskih društava (1885.), inicijator gradnje Učiteljskog konvikta (1865.) i Hrvatskog učiteljskog doma (1889.), aktivno je pisao osnove Prvog hrvatskog školskog zakona (1874.) i sudjelovao u mnogim drugim pitanjima onovremenog školstva i učiteljstva (Franković, 1958; Bačić, 1971; Pazman, 1974; Žalac, 1974; Ogrizović, 1980; Munjiza, 2009; Vukasović, 2015, Gaćina Škalamera, 2017; Munjiza i Dubovicki, 2023).

„...Bio je on školski nadzornik i veliki prijatelj djece. ... kad je postao učiteljem, nije on učio samo druge, nego je i za se čitao i učio, pa je i velikim marom napisao mnogo knjiga hrvatskoj mladeži i njenim uzgojiteljima – učiteljima. Bio je on dakle ne samo učitelj, djece, već i učitelj učiteljima...“ (Ljiljan, 1897: 18).

Vrlo je rano započeo svoje odgojno djelovanje pišući na hrvatskom jeziku mnogobrojna literarna djela za djecu i odrasle koja u sebi sadrže nadasve moralnu i estetsku notu. Uz to što je sam pisao, bavio se i prevođenjem stranih tekstova na hrvatski jezik. Smatrao je da svakom narodu može porasti razina obrazovanja tek onda kada govori, čita i piše svojim jezikom. U tu je svrhu, i na našem prostoru, morala biti svima dostupna određena literatura pisana hrvatskim jezikom.

Svoj je književni rad je započeo pjesništvom kao gotovo svi pisci toga vremena, pišući tekstove obilježene epskim i lirskim elementima te prožete patriotskim i moralnim duhom, lijepim jezikom, lijepom dikcijom i savršenom formom (Cuvaj, 1910). Za svoga učiteljskog i književnog djelovanja sudjelovao je u radu časopisa: „Zora dalmatinska“, „Neven“, „Danica“, „Narodne novine“, „Domobran“, „Napredak“ i drugi. Nastojao je 1872. godine pokrenuti časopis „Prosvjeta“ kojemu je tiskano deset brojeva u jednom godištu (Ogrizović, 1974). Krajem života je uređivao „Književnu smotru“¹ u kojoj je pišući književne osvrti i kritike nastojao informirati učitelje o novim tiskanim knjigama i brošurama (Ogrizović, 1980).

Uz ovako bogat i raznovrstan opus djelovanja promatranog učitelja nastoji se posebna pozornost posvetiti njegovom odgojnom djelovanju kao pisca tekstova namijenjenih djeci, mladima i cjelokupnome puku. Primarni cilj istraživanja u ovom radu je interpretirati ulogu Ivana Filipovića u pokretanju prvoga dječjeg časopisa „Bosiljak“ i njegovom odgojnom djelovanju objavljivanjem poučnih tekstova u njemu.

POČETNO STVARALAŠTVO U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI ZA DJECU

Društveno-političke i prosvjetne prilike na prostoru Hrvatske počinju bivati sve plodonosnije tijekom posljednjih godina druge polovice 19. stoljeća, povijesno prepoznatog pod nazivom *hrvatski narodni preporod*. Ovaj je pokret imao za cilj osvješćivanje i podizanje nacionalne, jezične, književne i kulturne svijesti. U promatranom razdoblju na prostoru tadašnje Hrvatske bilo je vrlo malo pismenih ljudi uz slabo razvijenu hrvatsku književnost i obrazovni sustav koji je bio na niskoj razini. Dostupne knjige i udžbenici bili su tiskani na latinskom ili njemačkom jeziku. Ništa

¹ Književna je smotra bila mjesečni prilog uz časopis Napredak: časopis za učitelje i odgojitelje i sve prijatelje mladeži koji je iz tiska izlazio od 1883. do 1894. godine.

bolja situacija nije bila ni u tiskanju knjiga ili djela namijenjenih djeci, odnosno mogao se napraviti popis od maksimalno 10-ak naslova djela (Batinić, 2004).

Hrvatski narodni preporod omogućio je otvaranje nakladničkih kuća koje se bave tiskanjem i izdavanjem knjiga i časopisa namijenjenih djeci i mladima. Prvu značajniju nakladničku kuću pod nazivom „Zabavna čitaonica“ osnovao je Ivan Filipović 1845. godine u čijoj je nakladi tiskano 17 djela namijenjenih djeci kao čitateljima (Crnković i Težak, 2002).

Reformom školstva i demokratizacijom nastave u drugoj polovici 19. stoljeća, započinje intenzivniji rad na prevođenju i literarnom stvaralaštvu namijenjenog djeci. Prvi koji su se s puno ljubavi i entuzijazma prihvatili tog pionirskog posla bili su učitelji koji su po karakteru svog poziva najprije osjetili potrebu za čitankama i dopunskim štivom i koji su u neposrednom radu s djecom najbolje mogli ne samo provjeriti njihove interese, već i nametnuti vlastito viđenje literature podobne za njihov uzrast (Pašagić, 1998: 13).

Početak razvoja hrvatske književnosti za djecu obilježila je 1850. godina i tiskanje knjižice Ivana Filipovića pod nazivom „Mali tobolac raznog cvjetja“ (Hranjec, 2006: 114). Njezina objava u povijesti književnosti smatra se početkom hrvatske dječje poezije, a time se Ivanu Filipoviću pripisuje epitet prvog hrvatskog dječjeg pisca (Crnković, 1978: 16).

Razvoj književnosti za djecu u hrvatskoj se teoriji promatra kroz nekoliko razdoblja. Prvo je razdoblje pripremno i započinje objavom djela „Mali tobolac raznog cvjetja za dobru i pomniju mladež naroda srbsko-ilirskoga“ Ivana Filipovića; drugo razdoblje započinje romanom „Čudnovate zgone Šegrta Hlapića“ Ivane Brlić-Mažuranić (1874. – 1938.); treće razdoblje obilježeno je pojavom djela Mate Lovraka (1899. – 1974.), a četvrto razdoblje zreloom poezijom Grigora Viteza (1911. – 1966.) (Crnković i Težak, 2002: 125). Danas se spominju i neka nova djela i novi autori u razmišljanjima kojima bi se mogao dodati epitet polazišnih ili temeljenih u razvitku pojedinih etapa dječje književnosti, poput pogleda i razmišljanja Berislava Majhuta (2015).

Razdoblje od druge polovice 19. stoljeća do 1913. godine pojedini teoretičari književnosti nazivaju razdobljem didaktičke književnosti, školske ili književnosti učitelja. Opravdanje za to pronalazi se u velikoj angažiranosti učitelja u pisanju tekstova namijenjenih djeci. Sama dječja književnost nije toliko bila prožeta književnih elementima, koliko je pozornost bila usmjerena na odgoj i obrazovanje putem sadržaja upućenih čitateljima (Lenard, 2021). Dječja književnost promatra se kao umjetnost koja se služi riječima opisujući život na način dostupan djetetu (Crnković, 1967: 13), a dječji pisac koji piše za ovu ciljanu skupinu mora jako dobro poznavati

narav i prirodu dječjeg razmišljanja i tako prilagoditi tekst djetetu postajući na taj način i sam djetetom (Hranjec, 2006).

„...Ivan Filipović pisao je za djecu - iako on najčešće govori o mladeži - pjesme i pripovijetke, a prevodio je i prerađivao, kako se to u ono doba radilo, u prvom redu pripovijetke, zatim basne, pjesme, priče i igrokaze...“ (Crnković, 1978: 21–22).

Njegov doprinos u pisanju i objavljivanju literarnih tekstova nije prepoznat samo po riječima njegovih suvremenika, nego i od strane njegovih čitatelja i onih za koje je stvarao i koje je poticao na stvaranje, a to su djeca i mladi.

„...Je li dakle čudo, što sve štuje i slavi uspomenu njegovu. U jednoj su seoskoj školi djeca dala svoje zadnje teško prišteđene novčiće za spomenik prijatelju mladeži i osnovatelju hrvatske omladinske književnosti i nezaboravnom Ivanu Filipoviću...“ (Ljiljan, 1897: 18).

„BOSILJAK“ - PRVI HRVATSKI ČASOPIS ZA DJECU

Potaknut idejama narodnog preporoda i težnjama podizanja opće narodne kulture, Ivan Filipović se 1864. godine odlučio na pokretanje prvog dječjeg časopisa pod nazivom „Bosiljak“. Ovaj čin u to vrijeme prolazi nezapaženo, ali hrabro te će u povijesti biti zabilježen i ostaviti značajno prepoznatljivi trag.

„...Pa ipak, usprkos visokom postotku nepismenosti u nižim društvenim slojevima te germanistički orijentiranom malobrojnom građanstvu, usprkos nezavidnoj ekonomskoj situaciji širih slojeva stanovništva, osobito seljaštva, usprkos činjenici da o dječjoj književnosti ni jedan „ozbiljni“ književnik onoga vremena ne razmišlja kao o nečemu što bi zavređivalo nešto više od usputno napisanih moralističkih tekstova, taj se učitelj odvažio na izdavanje dječjeg lista koji ne samo što nije obećavao materijalnu dobit, nego ga je mogao i financijski uništiti. Osim svega, Filipović, se nije mogao nadati ni priznanju za svoj pionirski pothvat, jer dječji list, i to još na hrvatskom jeziku, nitko nije smatrao kulturnim događajem vrijednim pažnje...“ (Pašagić, 2003: 6).

Razloge za pokretanje časopisa Filipović pronalazi u namjeri da putem dječje književnosti promiče odgojne ciljeve (obrazovanje, domoljublje, moral), a sve je to lako upakirati putem zabavnog omotača prilagođenog dječjoj dobi kao što su to časopisi za djecu (Crnković, Težak, 2002). U rad časopisa privukao je on tada sve važne učitelje i pedagoške djelatnike koji su svoje odgojne ideje objavljivali u časopisu putem priča, pripovijetki, basni i pjesama (Crnković i Težak, 2002).

Prvi broj časopisa „Bosiljak“ izašao je 10. listopada 1864. godine u Zagrebu pod uredništvom Ivana Filipovića. Časopis je tiskan tijekom 4 godine i u tom je vremenu Filipović bio njegov jedini urednik. U prve dvije godine on je bio i urednik i vlasnik časopisa, međutim zbog financijskih poteškoća, treće i četvrto godište tiskano je u vlasništvu nakladnika Lavoslava Hartmana, dok je Filipović ostao samo njegovim urednikom. Časopis je uslijed financijskih poteškoća i malog broja pretplatnika prestao izlaziti 1868. godine (Lenard, 2021: 100).

Cilj pokretanja časopisa ogledao se prije svega u razvijanju i osnaživanju čitateljskih spoznaja o važnosti obrazovanja u duhu vjere i razvoju morala, a sve s ljubavlju prema domovini. Unutar sadržaja časopisa moglo se pronaći pregršt poučnih članaka, pripovijesti i rasprava dok su s odgojne strane bili strogo zabranjivani tekstovi političkog i nepoćudnog karaktera.

„Zadaća ovoga lista polag podnešenoga programa ima biti, da na temelju i u duhu kršćanske prosvjete u mladeži budi nagnuće k svemu, što je dobro i plemenito, da ju potiče na svestrani napredak na polju umnome i stvarnom, da u njoj goji ljubav prema svomu rodu i domu, da ju čuva i odvraća od kojekakvih zabludah, stranputicah i manah, i da ju napokon jača u svakom krepostnom, poštenom i značajnom djelovanju i nastojanju. To ima za biti cilj lista, koji će se promicati njegovim um i srce oplemjujućim sadržajem, sastojećim u svakovrstnih zabavnih i poučnih člancih, izključujući svaku političku razpravu i članke erotičkoga sadržaja“ (Filipović, Bosiljak, 1864: 1–2).

Zadani cilj je „Bosiljak“ nastojao promovirati pa su najčešće objavljivani tekstovi sadržajno težili razvoju ljubavi prema Bogu i vjeri, hrvatskom narodu i odražavali potrebu obrazovanja i moralnog rasuđivanja. Časopis je nastojao sadržaje osim djece i mladeži učiniti zanimljivima i pristupačnima svim osobama željnim obogaćivanju znanja i domoljubnoga zanosa, što je uključivalo i odrasliji puk.

„...donosit će „Bosiljak“ svakovrstnih pjesamah, pripoviedakah, pričah, bajkah, povjestnih slikah, krasoslovnih, zemljopisnih, prirodoslovstih i inih znanstvenih i poučnih članakah, književnih i umjetničkih viestih, smješicah i sgodnih zagonetakah... A u pisanju svega nastojat će se, da se list odlikuje čistim i lakim jezikim, te da bude nesamo zanimiv za omladinu, nego takodjer mio i drag svakomu misaonu rodoljubu“ (Bosiljak, 1866: 23, 367–368).

Filipović je kao vlasnik i urednik nastojao održati časopis na životu, ali je imao velikih poteškoća oko prikupljanja pretplatnika i podmirivanja troškova krajnjih korisnika. Sve to dovelo je do toga da se na kraju drugog godišta odrekao vlasništva nad časopisom u korist tada najvećeg nakladnika Lavoslava Hartmana.

„...Mi smo do sada jedva nješta preko 200 predplatnikah dobili, a tim se uz onako malu cieniu trošak tek na polak namiruje. – Zakodjer molimo još mnoge naše lanjske predplatnike, da bi nam što prije poslali zaostalu predplatu.“ (Bosiljak, 1866: 14, 176)

„Opetovano molimo uljudno sve one naše p. n. prebrojnike i predplatnike, koji nam šta budi za I. budi za II. tečaj ovog lista duguju, da bi nam što prije svoj zaostatak poslali... u protivnom slučaju uredništvo će prisiljeno biti, da posve prestane od daljnjeg izdavanja Bosiljka“ (Bosiljak, 1866: 20, 320).

Od trećega godišta i preuzimanja brige novog nakladnika za tisak, časopis je počeo izlaziti u bogatije ilustriranoj opremi, što je uzrokovalo povećanje njegove godišnje pretplate². Bosiljak je i dalje imao poteškoća oko naplate dugovanja za preuzeti primjerak časopisa, kao i oko prikupljanja novih pretplatnika. U četvrtom

---

² Godišnja pretplata časopisa „Bosiljak“ je u prvog godištu iznosila 2 forinte, u drugom godištu je smanjena na 1,5 forintu, da bi u trećem i četvrtom godištu cijena časopisa bila 3 forinte.

godištu je nakladnik pribjegao metodi popisivanja svih pretplatnika koji su svoje obveze uredno podmirili kako bi oni koji su ulazili u popis neplatiša natjerao da podmire svoj dug, ako ništa drugo, barem zbog sramote ili iz moralne grižnje savjesti. Nakon završetka četvrtog godišta, uredništvo je obećavajuće najavilo tisak i petog godišta koji zbog financijske situacije nikada nije ugledalo svjetlo dana.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Rad se temelji na kvalitativno-hermeneutičkom znanstvenom pristupu u kojemu se istraživački dio rada usmjerava na povijesni diskurs analize sadržaja primarne pedagoške periodike svih tiskanih brojeva časopisa „Bosiljak“, namijenjenog djeci i mladim čitateljima. Cilj se ovoga rada ogleda u istraživanju i interpretaciji odgojnoga djelovanja Ivana Filipovića objavom tekstova u prvom časopisu za djecu „Bosiljak“ kojemu je bio urednikom tijekom cijeloga vremena njegovog izlaza. Za jedinicu analize korišten je pronađeni tekst unutar brojeva časopisa, a kodiranje je teksta izvršeno prema postavljenim istraživačkim zadacima. U tu su svrhu postavljeni sljedeći zadatci:

- a) analizom sadržaja tekstova časopisa „Bosiljak“ prepoznati tekstove objavljene kao autorski uradak Ivana Filipovića;
- b) analizom identificiranih tekstova, interpretirati najzastupljenije odgojne metode koje je u svojim radovima koristio Ivan Filipović;
- c) analizom sadržaja promatrane periodike prepoznati i ilustrirati odgojne vrijednosti u tekstovima Ivana Filipovića.

Uzorak u ovom istraživanju sastoji se od cjelovitoga korpusa tiskanih i objavljenih brojeva časopisa „Bosiljak“ koji su distribuirani u razdoblju od 1864. do 1868. godine. Za potrebe ovoga rada, povijesnom analizom sadržaja pedagoške periodike, istraženo je i analizirano 86 brojeva časopisa i u njima 1 488 stranica.

INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

Uvidom u odabrani istraživački uzorak časopisa „Bosiljak“ identificirana su ukupno 82 različita teksta kojima se Ivan Filipović potpisao kao autor ili prevoditelj. Pronađeni tekstovi su oblikovani u različite glavne ili granične vrste dječje književnosti, od ukupnog broja tekstova prepoznato je 46 basni, 13 bajki, 8 poučnih članaka, 8 pripovijetki, 5 pjesama, 1 priča i 1 povijesna crtica. Otežavajuća okolnost u prepoznavanju tekstova koje je objavio Ivan Filipović očituje se u činjenici da se nije uvijek potpisivao punim imenom nego se u određenim situacijama koristio pseudo-

nimima ili šiframa poput: Ivan Perić, Kopaničanin, Rodoljub iz Slavonije; F; I. F.; I. F-ć.; I.; F...p...ć; ć; ĥ; u i φ..... ĥ. (Crnković, 1978: 173; Dubovicki i Munjiza, 2022: 327; Hrvatski biografski leksikon³; Munjiza i Dubovicki, 2023).

Sadržajna analiza tekstova unutar časopisa otkriva da je Ivan Filipović najaktivnije objavljivao prijevode stranih autora od kojih smo u analizi prepoznali 63 rada. Od izvornih tekstova pod njegovih imenom pronalazimo 19 radova. U analiziranim godištimu časopisa „Bosiljak“ pronalazi se mnogo testova koji nisu potpisani pa se prema sadržajima kojima odišu može samo nagađati da su proizašli iz pera Ivana Filipovića.

Analiza tekstova pokazuje da je Filipović najaktivnije objavljivao u prva dva godišta izlaska časopisa. U prvom godištu pronalazimo 61 tekst na kojima se nalazi njegov potpis, a u drugom godištu 19 tekstova. U trećem godištu ne pronalazimo ni jedan tekst, a u zadnjem, četvrtom godištu 2 teksta. Zaključujemo da je u prva dva godišta Filipović bio vrlo aktivan u oblikovanju odgojnih radova kako bi opravdao svoje funkcije u časopisu koji je bio u njegovom vlasništvu. U trećem i četvrtom godištu vlasništvo preuzima tiskara Hartmann, a Filipović ostaje glavnim urednikom pa zaključujemo da je i to mogući razlog njegovoga slabijeg angažmana u objavljivanju osobnih radova. Najizglednije je i to da mu zbog nepotpisivanja tekstova u pojedinim slučajevima metodološki nismo mogli pripisati autorstvo.

ODGOJNE METODE KORIŠTENE U TEKSTOVIMA IVANA FILIPOVIĆA

Hermeneutičkom analizom sadržaja časopisa „Bosiljak“ doznaje se da je Filipović u svojim tekstovima najčešće promovirao odgojne metode⁴: *pouke, primjera, savjeta, navikavanja, kažnjavanja i grđenja*.

U analiziranim tekstovima *pouka* je najčešće prisutna kao odgojna metoda i kao odgojno sredstvo. Pouka je spoznaja stečena iskustvom i to najčešće negativnim, a njome se omogućuje razlikovati dobro od lošega. Nju možemo pronaći u gotovo svim prepoznatim odgojnim književnim sredstvima unutar analiziranoga časopisa i u poučnim člancima, pripovijetkama, pjesmama, bajkama i basnama. Pouka je ipak najzastupljenija u bajkama i basnama jer se njima kao književno-odgojnim sredstvima najlakše mogu prikazati pozitivne ljudske kvalitete, zauzimanje za sebe i druge te najviše moralne vrijednosti, empatija, ljubav, sreća, tuga, gubitak i vrijednosti skromnosti i zahvalnosti.

³ Više o tome na: <https://bl.lzmk.hr/Clanak/6017>

⁴ Za potrebe istraživanja, odgojne metode i odgojna sredstva poput usmjeravanja, poticanja i sprječavanja preuzeta iz knjige „Pedagogija“ profesora Ante Vukasovića iz 1995. godine, transformirana su u funkciju metoda odgoja koje promatramo u sadržajima pronađenih tekstova.

„Žena i kokoš. U njeke udovice bijaše kokoš, koja je svaki dan po jaje snela. Dodje joj na pamet, da će kokoš, ako joj se dade više ječma, po dva jaja na dan nesti; što i učini. Kako se pako uzdeblji, to nemogaše više ni jednog jajeta na dan iznieti. **Nauk:** koji si iz lakomosti više potraže, izgube i ono, što imaju (Bosiljak, 1864: 2, 57)⁵

Poukom se na vrlo jednostavan način poučava kako razmišljati i učiti na svojim greškama i kako u životu postupiti pravedno i snalažljivo u određenim situacijama.

„Mačak i miševi. U nekoj kući bijaše mnogo miševah. Donjušiv to mačak dodje tamo, pa se uze jednoga po jednoga loviti i žderati. Miševi pako neprestano lovljeni uzmu se u jame skrivati, kad njegov glas začuju, a mačak nemogav više do njih, dosjeti se, da mu valja miševe kojom lukavštinom izvabiti. S toga se popne na neki klin, pa se otud viseći pričinu mrtvim. Od miševah pako jedan izviriv, kad ga ugleda, reče: More, macane, ma ti i torbom postao, ipak nećemo blizu tebe. **Nauk:** Pametni ljudi, kad su izkusili nesreću na kom drugom čovjeku, neće se dati nikad prevariti pretvaranjem varalica.“ (Bosiljak, 1865: 4, 121)

U analizi odabranih tekstova pronalazimo *primjer* kao odgojnu metodu koja svoju snagu pronalazi u konkretnosti i vjerodostojnosti. Djeca vrlo često oponašaju emocije i ponašanje odraslih osoba i upravo stoga je pozitivan primjer relevantan odgojni akt. U sadržajima tekstova koji su za ilustraciju koristili primjer zločeste djece poučavaju se čitatelji koje ponašanje moraju izbjegavati. U takvim je tekstovima na primjeru „crne pedagogije“ korišten tragičan završetak koji je često plašio djecu pokušavajući ih usmjeriti na ispravan put. U pripovijetci „Zloćudni Lovro“ opisan je dječak čije ponašanje nije bilo u skladu s pravilima kulturnoga ophođenja. Živeći na takav način doživio je odbacivanje od strane svojih roditelja i prijatelja, a život je okončao na vrlo bolan i tragičan način.

„...Lovro je od djetinjstva svog bio jako neotesan i razpušten dječak. Već prije nego je u školu pošao bio je uvijek poderan, neopran i razčupan. K tome je imao još i tu jako zločestu navadu, da je pse i mačke, gdje ih je samo stigao, dražio, tukao i natezao. A to je dalo slutiti, da nije baš najbolje čudi nit naravi. Kad je taj Lovro u školu došao, nije se ni najmanje popravio, nego je još sve nevaljanijim postajao. Sve su opomene učiteljeve bile u tutanj. ... Jednom riečju: Gdjegod je šta zločesta i zabranjena počinjena, svagdje je Lovro imao svoj nos... Eto kraja, komu i zla i opaka ćud vodi! Lovro je bio zdrav i kršan momak, pa morade prije reda zaglaviti a sve s lude glave i opaka srca. Ljudi su ga žalili, otac i majka su plakali; ali komu nebijaše sjeta, nebija mu sada ni pomoći!...“ (Bosiljak, 1864: 1, 27–28).

Unutar poučanih članaka vrlo se često primjer prepoznaje kao metoda konkretnoga oblika usmjeravanja u dihotomiji navođenja pozitivnih i negativnih činitelja. U tekstu „Žena u zadruzi“ pronalazimo argumentirano i na određeni način idealizirano opisivanje kućne zadruge kao mjesta za ugodan obiteljski život.

„...Samica je doduše neodvisna, svoja kućica svoja slobodica; ali i odvisna od svake sreće i nesreće, sgođe i nesgođe, bez stalnosti i sigurnosti...Dodje li bolest, poslovi zaostanu, kuća

---

⁵ Obzirom da koristimo tekstove samo jednoga autora, nećemo ga navoditi u referiranju, samo navodimo: ime časopisa, godište, svezak, broj stranice, npr.: Bosiljak, 1864: 1, 23.

je u neredu, neima dvorbe, neima čistoće, sve je u nazadku; dodje li smrt, kuća je bez glave, il glava bez srca, siročad bez obrane i šita, bez svjeta i savjeta, bez kruha i ruha i...“ (Bosiljak, 1865: 5, 141–142)

„...Nu ako nemože biti svim gospodaricom, to nije ni svim služavkom, barem ne uvijek, nego samo za svoga reda. Ona kuha samo onda, kad joj dodje red...Ona peče kruh redom, a nebrine se, je li u oknu brašna ili nije...ona muzi redom, a ne brine je li stoka namirena... Zadružnica sve to čini, kad joj samo dodje dan, kad je reduša; a ostale dane niti se brine, šta će raditi, nit se brine, šta će jesti...A kad dodje starost, onda joj i posve prestane redovanje, jer u zadrugi ima uvijek omladine, koja zamjenjuje starost“ (Bosiljak, 1865: 5, 142–143).

Analizom sadržaja identificiran je *savjet* kao odgojna metoda kojom se na suzdržan i prirodan način nastojalo djeci i mladima dati odgovore na pitanja koja prate njihovo odrastanje. Savjet je mogao biti odgojno učinkovit samo onda ako je bio konkretan i pravovremen. U tekstu poučnog naziva „Obrazovanje govora i jezika“ nastojalo se savjetom prikazati kako napredak i razvoj moraju ići usporedno s učenjem i usvajanjem normi pisanja i čitanja. Čitatelje se savjetuje kako biti marljivi u čitanju i pisanju i kako te vještine nadograđivati što je više moguće.

„...Ni jedan dan netreba da prodje mladu čovjeku, da za sebe štogod nenapiše; neka si zabilježi, što bi mogao zaboraviti, ili neka na papir metne svoje sumnje, ili neka ih izpravi; neka se kuša ili sastavlja, bilo što mu drago. Pero oštri um, izpravlja jezik, razvija pomisli i pobudjuje dušu na rad za čudo ugodnim načinom...“ (Bosiljak, 1865: 4, 106).

Savjetom se pisac teksta koristi i kada se obraća učiteljima u poučnom članku „Naša pučka književnost“ u kojem pronalazimo kako im iznosi instruktivne informacije o tiskanom djelu koje ima vrlo važan odgojni i obrazovni sadržaj pa je stoga dobro pročitati ga i koristiti u praktičnom radu s djecom.

„...Nemanje imao bi se svaki naš pučki učitelj upoznati tim spisom, a osobito oni, koji sami u prvašnjih školah ništa o tom učili se nisu...Za ovakove učitelje jako je sgodna ova knjiga, oni bi se o svem potrebnom iz nje ubaviestiti mogli na korist naobraženja svoga i svoje mladeži. I stoga bi želiti bilo, da se ta knjižica nalazi medju knjigami svakoga našeg učitelja...“ (Bosiljak, 1864: 1, 25).

Nešto manje zastupljena, ali ipak prisutna je metoda *navikavanja*. Kao odgojna metoda sastoji se od vježbanja odgojenika u procesu razvoja moralnih vrlina. U radu s djecom ova se metoda može primjenjivati kod stjecanja navika urednosti, poslušnosti, kulturnoga ponašanja, učenja, discipline i slično. U tekstu „Obrazovanje govora i jezika“ pronalazimo primjer u kojemu se odgojno djeluje poučavajući navike pisanja i govora koje doprinose osobnom razvoju duševnih i umnih sposobnosti te vrlina neizbježnih za nacionalni razvoj i boljitak.

„... To vježbanje zove se čitanje; ali čitanje s umom i srcem, čitanje sastavah svake vrsti, a uz to i vlastiti sastavci i njihovo glasno živo predavanje...To glasno čitanje i napametno predavanje neobrazuje samo pismo, nego utišće u glavu i oblike mislih, i izmamljuje nove sobstvene misli; razveseljuje nam srce, uzdržaje i hrani uobraženost, daje srcu naslučivat

velikah čuvstava, a napokon kriepi, znaži i razvija narodni karakter...“ (Bosiljak, 1864: 3, 76–77).

Kazna se kao odgojna metoda koristi u sprječavanju ponavljanja neprimjerenoga ponašanja ili postupka. Kazna može imati različite oblike i intenzitet i ne mora nužno biti tjelesna. U pripovijetci „Kažnjena nebriga“ upoznajemo dječaka Milana koji je spretan i pametan, ali s druge strane vrlo lakouman i nemaran pa često upada u neprilike i zanemaruje pravila i upute odraslih. Njegovim se primjerom nastoje prikazati oblici ponašanja koji se smatraju neprikladnima i podliježu određenoj kazni, a istaknuti ona ponašanja koja se smatraju poželjnima. Prvotno pronalazimo kaznu u obliku upozorenja kojim se otac obraća sinu zbog neposlušnosti prema majci:

„...Ti se moraš jedanput za svagda ostaviti svoga jaganluka; a sad mi negovori ništa, nego uzmi komadić hljeba, jer drugo nedobiješ ništa, pa se tornjaj u postelju. Pred oči nam neidi...“ (Bosiljak, 1864: 1, 29).

Druga kazna dolazi zbog ne pisanja domaće zadaće kojom je učitelj kaznio Milana više puta tako što je ostao u školi nakon što su ostala djeca otišla svojim kućama.

„...Ja sam te već dvaput opomenuo radi tvoje nemarnosti i nebrige. Ti imaš jako dobru glavu i mogao bi među prvimi biti, ali uprav nećeš. S toga ćeš dva sata ovdje dulje za kaštigu ostate! Tako progovori učitelj, a Milan udri u plač. Nego mu plač ništa nepomože, on morade ostate zatvoren do dvanajeste ure...“ (Bosiljak, 1864: 1, 30).

Dolaskom kući dječaka je kaznila i majka jer se zadržao i kasnije došao iz škole.

„To su ti posljedice tvoje neposlušnosti i nebrige. A da se toga jednoč okaneš, to ćeš sad klečati, dok otac dodje, da vidimo, što će on kazat. Ja ću svakako za to biti, da klečiš pod celim objedom...“ (Bosiljak, 1864: 1, 30).

Ova priča ima sretan i pozitivan završetak jer je kazna kao odgojno sredstvo uspjela promijeniti dječakovo ponašanje koji se promijenio i prigrlio pristojne oblike ponašanja.

„...Pa zbiljam Milan je i držao svoju rieč. Koliko je prije bio lakoumnjak, nemariš i nebriga, toliko je bio sada ozbiljan, točan i brižan dječak. Nigda ga više morade opominjati ni otac ni mati; i on im omili kao zjenica u oku. A i u školi postade od to doba puno naprednijim, i na skoro nadkrili sve ostale svoje drugove. Blago onomu, koji si k srcu uzimlje opomene svojih roditeljah!...“ (Bosiljak, 1864: 1, 31).

Grđenje kao odgojnu metodu prepoznamo samo unutar sadržaja poučnog članka „Knjižice za mladež“. U njemu se autor obraća hrvatskom narodu kojeg grdi zbog slabe želje za obrazovanjem. Apostrofira se kako je hrvatskom čovjeku važnije ogovaranje od čitanja, dokoličarenje, uživanje u alkoholu i duhanu kao i neprimjeren govori (psovanje). Grđenjem se zapravo nastoji istisnuti neprimjereni i neprihvatljivo društveno ponašanje i potaknuti čitatelje na primjereni ponašanje uvjeravajući ih da je moguće drugačije i ispravnije živjeti.

„...Al naš puk voli po praznicah, svetkovinah, dugih zimskih noćih blendovati, ljenariti se il po krčmah klatariti se, nego li da se uzeo kakovu knjižicu, te s njom i sebe isvoje da štogod nauči ili zabavi... Il nek tko svecem il nedjelom po podne zajde tamo po selih, pače vidjeti, kako ljudi u debelom hladu ili spavaju, ili puše i pljuckaju, kako žene hrpimice pred kućami sjede, te svakoga prolazećeg ogovaraju; kako se mladež nateže i naganja ili pjeva besramne pjesme. Toga ćeš svuda i na sve strane vidjeti i čuti, al da stariji mladje oko sebe sakupe pa im iz kakove knjige što poučna čitaju...Jer naš narod ništa nečita, nit si k srcu prima, što ga pametni ljudi uče, zato je glup i pun svakojakih predsudah ...zato su psovke, kradje, bludnost i svakakve druge opačine u njem uvriežene, zato je ona bogac... A takav život,... nas vodi k vječnoj narodnoj propasti...“ (Bosiljak, 1865: 1, 7–8).

ODGOJNE VRIJEDNOSTI U SADRŽAJIMA TEKSTOVA IVANA FILIPOVIĆA

Analizom sadržaja tekstova u časopisu „Bosiljak“ identificiranih kao oblik autorstva Ivana Filipovića prepoznaju se odgojne vrijednosti koje prema učestalosti pojavljivanja uokvirujemo u kategorije obilježja osobnosti, univerzalne, nacionalne, obiteljske i religijske vrijednosti (Tablica 1).

Tablica 1. Prikaz pronađenih odgojnih vrijednosti u promatranim tekstovima

Kategorija odgojnih vrijednosti	Čestice odgojnih vrijednosti	Pojavljivanje (N)
obilježja osobnosti	skromnost (11), zahvalnost (9), vrijednost učenja (8), mudrost (6), kulturno ponašanje (4), umjerenost (4), poštenje (3), snalažljivost (3), istinoljubivost (2), velikodušnost (2), opreznost (1), poslušnost (1), požrtvovnost (1), savjesnost (1), zajedništvo (1), upornost (1)	58
univerzalne vrijednosti	pomaganje (4), vrijednost života (4), dobrotu (3), prijateljstvo (3), sreća (2), ljubav (1), plemenitost (1), rad (1), suosjećanje (1), suradnja (1), vrijednost davanja (1), vrijednost života u zajednici (1)	23
nacionalne vrijednosti	ljubav prema domovini (2), ljubav prema materinjem jeziku (1)	3
obiteljske vrijednosti	ljubav prema majci (2), majčinska ljubav (1)	3
religijske vrijednosti	ljubav prema Bogu (1), zahvalnost Bogu (1)	2
	Ukupno pojavljivanje odgojnih vrijednosti	89

Obilježja osobnosti

Unutar kategorije *obilježja osobnosti* prepoznali smo pojavljivanje 16 odgojnih čestica vrijednosti (Tablica 1). *Skromnost* je najzastupljenija odgojna vrijednost u promatranim sadržajima koja se najčešće pronalazi u basnama i bajkama. Najčešće je tekst započinjao opisom rasipne, pohlepne ili lakome osobe, da bi na kraju uslijedila odgojna pouka o skromnosti ljudi i njihovom ne razmetanju i zadovoljstvu s onime što posjeduju.

„Kokoš zlatna jaja noseća. Njeki imadjaše kokoš, koja mu zlatna jaja nosijaše, pa zato pomisli, da je u njoj komadina zlata, te ju zakolje; al nadje ju iz nutra kao i ostale kokoši. Nadajući se, da se naći cielo klupko zlato, lišio se je tako i onoga, što na malo imadjaše. **Nauk:** Zadovolji se onim što imaš, a bježi od lakomosti!“ (Bosiljak, 1864: 2, 57).

„Kozar i koze. U njeku pustu pećinu utjera kozar zimi koze. Tu nadje divljih kozah i jaracah, više nego li ih i sam imadjaše, pa i većih. Na to kozar uze svoje koze nehajati, a divlje hraniti lišćem. Kad je nastalo proljetno vrieme, pocrkaju njegove koze od glada, a divlje pobjegnu u planinu. On se sad krene na svoje ruglo praznih rukuh kući. **Nauk:** Nevalja nikad zanemariti svojega, uhvajući se, da ćeš se okoristiti tudjim...“ (Bosiljak, 1865: 5, 150).

Zahvalnost pronalazimo kao vrijednost i osobinu utkanu u sadržaje tekstova korištenih u basnama. Njezine fabule se uglavnom uokviruju oko osobe ili lika kojemu trebamo iskazati zahvalnost zbog pomoći, ili suprotno tome, osobi nismo izrazili zahvalnost pa smo zbog nezahvalnosti kažnjeni.

„Lav i miš. ...Ti si mi se onda smijao, jer se nisi nadao, da ću ti ja ljubav ljubavlju povratiti. Sada pako znaj, da je i u miša zahvalnost i ljubav. **Nauk:** I velikaši trebaju slabije i siromašnije, kad im se sreća iznevjeri...“ (Bosiljak, 1864: 3, 90).

Vrijednosti učenja se ističu kao važne i potrebne u životu svakoga djeteta. U tekstovima se znanje i učenje oslikavaju kao izvori sreće i blagostanja, a knjiga je sinonim za mudrost. Škola i učenje su dragocjenosti koje obogaćuju i omogućuju ulazak u hram znanja i napretka.

„...Moramo im kod svake sgode i prilike predstavljati korist čitanja liepih poučnih i zabavnih knjigah; moramo im pokazivati, kako se tim um bistri, srce oplemenjuje a pamet obogaćuje mnogim korisnim znanjem... Moramo im dokazivati, kako su i pojedini ljudi i cieli narodi tim suroviji i nenaobraženiji, čim manje uz čitanje, uz knjige prijanjaju, čim manje znanosti i umjestnosti goje i razvijaju...“ (Bosiljak, 1865: 1, 8).

Poučnim člankom „Zašto da se znanostmi bavimo!“ ističe se važnost učenja koje nas čini različitim od „divljaka“, a hrvatski narod se potiče na napredak i razvoj svojeg identiteta.

„...Razlika između naobraženih narodah i divljakah osniva se samo na tom, da su se oni bavili umjetnosmi i znanostmi, a ovi su je posve zanemarili...“ (Bosiljak, 1865: 2, 22).

„...Drugi razlog, da se marljivo učimo, jest korist, koju odatle imati može društvo u kojem se nalazimo. Mi možemo naime učenim svojim znanjem mnoge udobnosti i koristi, koje imamo, popraviti i pomnožati drugimi koje neimamo...“ (Bosiljak, 1865: 3, 43).

Odgojna vrijednost *mudrosti* se najčešće promovira unutar sadržaja basni u kojima se ilustrira kao vrlo domišljato rješavanje određenog događaja ili situacije. Prvotna nakana je da se ovakvim odgojnim pristupom pouči kako se u svakoj životnoj situaciji prvo mora promisliti, a onda tek djelovati. „Lisica i Jarac...**Nauk:** Prije se ima promotriti konac stvari, pak onda se posla latiti (konac djelo reši)...“ (Bosiljak, 1864: 2, 58).

Unutar sadržaja pripovijesti „Mudra ženska glava“ je kralj koji se nadmudruje sa svojim podanicima dajući im razne pitalice i zadatke kako bi se pred njima pokazao najmudrijim u kraljevstvu. Kralj je upoznao djevojku koja je znala odgovore na sve njegove pitalice. On je bio zadivljen tom mudrošću i oženio se njom. Kraljica je u svojoj mudrosti savjetovala seljaka kako da od kralja namiri svoju štetu. Saznavši za to kralj je potjerao svoju suprugu s dvora, ali je smjela ponijeti sobom ono što joj je najdraže. Kraljevna je obuzela kralja objema rukama oko struka želeći ga ponijeti sa sobom kao najdragocjeniju stvar koju ima. Ova je mudrost nasmijala kralja i tada joj je sve oprostio.

„...Kralj se grohotom nasmije mudrosti svoje žene, jarost ga sva prodje, svoju ženu ogrli, i – od to doba nebijaše više nikada, ni traga ni glasa, ni govora ni spomene kakvoj neslozi, kakovu rastanku medju njima. **Blago ipak onomi, tko je mudar i pametan!**“ (Bosiljak, 1865: 4, 100–102).

Analizom poučnog teksta „Psovanje“ pronalaze se odgojne vrijednosti koje promoviraju *kulturno ponašanje*. U njemu se problematizira učestalo korištenje neprimjerenih riječi i psovki koje su postajale sve više upotrebljavanije u hrvatskom puku. U sadržaju teksta se nastoji obrazložiti nepostojanje potrebe za takvim govorom i izražavanjem, a djecu i mlade se upućuje na primjeren i lijep način govornog izražavanja.

„... U istinu, psovač je jako gadan stvor, koga svaki naobražen čovjek prezirati mora!... A ti mila omladino, nado svoga roda, čuvaj se toga zla, kojim si samo dušu griješiš, srce pogrdjuješ, a plemeniti um svojoj ponizuješ!...“ (Bosiljak, 1864: 1, 21–23).

Upotrebom kratke pripovijesti Filipović na primjeru dobre i kulturno odgojene djece nastoji popularizirati vrijednosti kulturnog ponašanja i diseminirati ih čitateljskoj populaciji.

„...O vi dobra djeco! Zavapi vrlo ganut, ja sam hotio vaše dobro srce, vašu nježnu čuljivost do dna izkušati. Blaženi roditelji, koji tako dobro uzgojenu djecu imaju: blažena djeca, u koje su tako čestiti roditelji! Meni su se često podsmjehivali i rugali poradi moga oblika, ja se nisam ljutio radi toga, oprostio sam nerazboritima, **ali vas dobra djeco, vas ću dok živim zadržati u zahvalnoj i srdačnoj uspomeni**“ (Bosiljak, 1866: 8, 126).

Umjerenost je kao vrlina i odgojno važna jer usmjerava osobu prepoznavanju krajnosti i pretjerivanju, a usko je povezana sa skromnošću. Umjeren čovjek zna svoje prednosti i granice te nastoji uživati u onome što ima jer nas ponekad život

može dovesti do gubitka svega onoga što smo do tada prikupili. „...**Nauk:** I mi se možemo sa svojim staližem i položajem zadovoljiti, misleći, da lakomost ništa nekoristi; a da često po lakomosti i ono izgubimo, što imamo.“ (Bosiljak, 1864: 3, 90).

U prijevodu Ezopove basne, pronalazimo lisicu koja je zbog svoje neumjerenosti u jelu pojela svo osušeno meso koje je imao seljak. Ubrzo se nakon toga našla u situaciji da mora bježati istim putem kojim je i ušla na imanje, što ju je dovelo u pogibeljnu opasnost. „Lisica nabreklih buragom ...More ostani, gdje si, dotle dok takav stasa budeš, kakva si bila, kad si unišla...“ (Bosiljak, 1866: 13, 207).

Vrijednost *poštenja* promovira se u poučnom članku „Značaj“ u kojemu se poštenje ilustrira kao najviše moralno načelo i dostojanstvo osobe. Podcrtava se poštena osoba kao ona koju se cijeni u društvu jer ju odlikuje čisto srce. Upravo je poštenje često isticano kao središnji pojam odgoja u odnosu prema ostalim vrlinama.

„...Pošten čovjek radi vazda onako, kako mu to njegova sviest nalaže, ma na njegov tko pazio il nepazio...“ (Bosiljak, 1867, 2, 29).

„...Ime poštenjak ime je častno, sjajno i velevažno, koje u svakome društvu, u svakom stališu i razredu svoje dostojanstvo, svoju moralnu snagu drži i čuva...“ (Bosiljak, 1867: 4, 62–63).

Snalažljivost kao vrijednost pronalazi odgojni put u poučavanju kako se ponášati u određenim životnim situacijama koristeći svoju spretnost i mudrost. Djecu se nastojalo poučavati pažljivošću jer se zbog nepažnje u životu mogu ponekad naći i u vrlo opasnim situacijama.

„...A lisica kraj svih mudrolija
Slobode se ipak nedovija,
Već morade za forintu staru
Kožu dati bližnjem krznaru,
I uz svoju svu veliku slavu
Još mudriju okiti glavu!..“ (Bosiljak, 1864: 1, 26).

Uz prethodno opisane odgojne vrijednosti unutar kategorije obilježja osobnosti u manjem broju se pojavljuju vrijednosti *istinoljubivosti*, *velikodušnosti*, *opreza*, *poslušnosti*, *požrtvovnosti*, *savjesnosti*, *zajedništva* i *upornosti*.

Univerzalne vrijednosti

Unutar kategorije *univerzalnih vrijednosti* prepoznali smo pojavljivanje ukupno 12 odgojnih čestica (Tablica 1).

Pomaganje je u odabranim sadržajima tekstova identificirano kao najvažnija univerzalna odgojna vrijednost. Tekstovi promoviraju pomoć kao alat koji svaka osoba treba posjedovati jer ne može živjeti sama i tako uspjeti u životu. Stoga je

važno pomagati, a naročito potrebitima jer se nikada ne zna kada će pomoć biti potrebna nama, a pružena se pomoć u životu uvijek vrati.

„Konj i magarac. Njeki čovjek imadjaše konja i magarca. Putujući reče na putu magarac konju: Uzmi malo tovara s mene na se, ako hoćeš da ostanem živ. Konj neposlušna; kad dalje, al se magarac svali od teška tovara, te ugine. Tad gospodar sve natovari i istu magareću kožu na konja, koji jadikujuć reče: Jao po mene siromaka, što li mi se kukavnomu sгоди? Netjedoh mali tovar na se uzeti, a gle sada nosim sve, pa i kožu. **Nauk:** Kad jaka slab podupire, bolje im obojici u životu ide“ (Bosiljak, 1864: 2, 57–58).

Analizom sadržaja bajke „Kraljević, žaba i zmija“ pronalazimo kraljevića protjeranoga iz svoje zemlje koji putujući svijetom pomogne žabi i zmiji. Obje životinje su osjećale zahvalnost pa su se transformirale u ljudski oblik i putovale zajedno s kraljevićem. Kada je kralju bila potreba pomoć oko osvajanja srca princeze drugoga kraljevstva, zmija i žaba su mu pomogle i tako vratile svoj dug.

„...Kraljević primjeti: kakva vam je sila, da odlazite! Chalis rekne: Ja sam ona ista zmija, komu si dao svoga vlastitoga mesa. Muchles opet doda : Ja sam ona ista žaba, koju si ti izbavio raljah zmijskih; mi bi rada, da se vratimo odakle smo i došli....“ (Bosiljak, 1866: 21, 334–335).

Naglašavanjem *vrijednosti života* i potrebu da se život cijeni i čuva nastojalo se odgojno djelovati u osvješćivanju kako imamo samo jedan život koji ne treba olako shvaćati. Važnost života opisivana je očima nesretnih ljudi ili životinja koji su tragično završili ili su bili na rubu da izgube život. Ovim pristupom se pojačavao stav o dragocjenosti i krhkosti života.

„Starac i smrt. Negda ode starac u šumu, te nasjekav drvah natovari si na ledja, pa će kući. Daleko mu bijaše, te nemogav stovari negdje drva, pa dozivaše smrt. Kad li se smrt ukaza te ga zapita, zašto ju dozivlje, uplaši se starac te reče: Da mi breme podigneš. **Nauk:** Svaki se čovjek životu raduje, ma i nesretan bio“ (Bosiljak, 1864: 2, 58).

Analizom sadržaja tekstova prepoznaje se odgojno usmjeravanje čitatelja razvijanju nesebičnosti u vidu pružanja pomoći i milosrđa, koji su temelj odgojne vrijednosti *dobrote*. Dobrota je obilježje osobe koja za svoje djelovanje ne traži nagradu ili priznanje. Tako su se razvijali osjećaji milosrđa i empatije tvrdeći da se dobrota može pronaći i u malim stvarima i djelima.

„...Prijaznost i dobrostivost nisu nikakovo preimućvo kojega zvanja ili stališa. Prosti zanatnik i težak može isto tako prijaznim i dobrostivim biti, kao što i ma kakav odličnjak iliti plemić...Čovjek bez toga neima prave naobraženosti, neima skroz i skroz ćudorednog značaja. Dobro i plemenito srce nalazi se često isto tako i pod prostom seljačkom surinom, kao i pod dragocjenim i nakićenim odielom velikaša i gospodara ovoga svieta.“ (Bosiljak, 1867: 8, 45).

U kratkoj odgojnoj pripovijesti pronalazimo opis dobrote na primjeru četvero djece koja svome ocu govore o svojoj najmilijoj boji. Na primjeru dječaka Stanka i

njegova izbora bijele boje, otac je poučio djecu da je bjelina temelj svih drugih boja i da je smatramo izvorom čistoće, krijeposti i nevinosti koji su temelj za razvijanje dobrote. Čuvajući nevinost srca, u životu nikada neće nedostajati ljubavi, vjere i veselja.

„...Zato čuvajte samo nevinost srca, pa vam neće nikada pomanjkati ljubavi, ufanja i veselja. Jer uvijek se smiješi nevinu čovjeku predsladka nada, a iz oka mu sjaje vedra misao i božanska ljubav“ (Bosiljak, 1866: 8, 127).

Prijateljstvo i povezanost s drugim osobama je važno u razvoju mlade osobe, ali i za kvalitetan život u zajednici. Osim razvijanja i održavanja dobrih prijateljskih odnosa, čitatelje se poučava i usmjerava na važnost prepoznavanja iskrenog prijatelja.

„Putnik i medvjed. Dva prijatelja udariše jednim te istim putem, i putujući ugledaše medvjeda. Jedan se uspne brže bolje na njeko drvo, pa se tu sakrije; a drugi, koga medvjed već htjede pograbiti, padne na tle, te se mrtav prečini. Dočim ga medvjed onjušise, zaustavi si dihanje, jer vele, da medvjed ne dira u mrtvo telo. Kad je tako medo odišao, sidje onaj s drveta, pa upita, što mu je medvjed prišaptao. Na to će ovaj: Da u buduće s takvim prijatelji neputujem, koji u pogibelji i opasnosti vierni neostanu. **Nauk:** Valjane prijatelje u nevolji spoznaš.“ (Bosiljak, 1864: 3, 90).

Važnost vrijednosti prijateljstva ogleda se u uspoređivanju s vjerom koja je imala značajno mjesto u hrvatskom društvu promatranog vremena. Neiskreno prijateljstvo čeka Božja kazna. „...**Nauk:** Koji gaze vjeru i prijateljstvo, ma izbjegli kazni i osvieti oštećenikah radi nemoći, lje neće nikako prepričiti kaznu božju...“ (Bosiljak, 1865: 6, 188).

U odabranim tekstovima prepoznaje se *sreća* u okviru univerzalne odgojne vrijednosti. Sadržajem tekstova odgojno se poučavalo djecu i mlade da trebaju pozitivno promatrati događaje u životu u kojemu treba općenito uživati. Sreća se prikazuje dvojako, kao osjećaj koji imamo kada smo zadovoljni sobom i onime što imamo te kao trenutak kada nam se nešto dobro dogodi ili isto učinimo drugome.

„Ribari. Ribari izadju ribu loviti. Kad se dugo vremena namučili i ništa neulovili, jako se snužde i spremišljahu se, da kući idu. Na jedanput im u brod uskoćo riba tunina, koju je gonila neka riburina. Ulovivši dakle tuninu, povrate se veseli kući. **Nauk:** Često nadari slučaj čovjeka onim, što mu umjetnost (zanat) uzkrati. (Bolje je imati nego je umjeti.)“ (Bosiljak, 1864: 2, 58).

Osim prethodno ilustriranih odgojnih vrijednosti unutar kategorije *univerzalnih vrijednosti*, analizom smo, u manjem broju pojavljivanja, identificirali i vrijednosti *ljubavi, plemenitosti, rada, suosjećanja, suradnje, vrijednosti davanja i vrijednosti života u zajednici*.

Nacionalne vrijednosti

Unutar kategorije *nacionalnih vrijednosti* pojavljuju se dvije odgojne čestice (Tablica 1). Ove kategorije u odabranim tekstovima promiču vrijednost *ljubav prema domovini* što se identificira s Filipovićevom zauzetošću za hrvatski narodni preporod i zagovaranje nacionalnog jezika i identiteta. Ljubav prema domovini iskazivana je osjećajem pripadnosti vlastitom narodu, poštivanjem kulture i običaja te spremnošću žrtvovanja i osjećajima beskrajne odanosti. „...Oni ljudi, koji svoju domovinu ostave, pa stranu zemlju više cene, nenadju ugleda ni u tudjinstvu, a otudje se osvojih gradjanah“ (Bosiljak, 1865: 10, 270).

U poučnom članku „Patriotizam temeljan zakon naravi“ nastoji se u kratkim crticama opisati i prenijeti što je to domoljublje. U njemu se autor služi primjerom grčkog naroda i njegovim filozofima uspoređujući elemente patriotizam u odnosu na nepatriotizam.

„...Pod patriotizmom razumievam dakle naklonost, privrženost iliti u obće ljubav prama svomu rodu i domu, razumievam rodo i domoljublje...Čovjek pošenn, nepokvaren i dobroćudan, ako i nije veleuman, čovjek skladno naobražen i prosviećen, uvijek je patriotičan, uvijek ljubi svoj dom i svoj narod... a nepatriotičan može biti opet samo onaj, u kojega toga nutarnjeg sklada nije.... Samosvjescni je patriotizam začetak i kvasac svega... Počem je indi nepatriotičnost njeko nenaravno, manjkavo, pokvareno i izopačeno duševno stanje...“ (Bosiljak, 1868: 10, 147–151).

Narod bez jezika je onaj koji nema samosvijest i slobodu, stoga se materinski jezik promatra kao srce i egzistencija naroda.

„...Kao što govor i jezik čovjeka od životinje razlikuje, tako ista ima i njeka umjetnost jezika i govora, kojom se nemanje opet razlikuju ljudi među sobom, kao što ih govor od životinjah razlikuje...“ (Bosiljak, 1865: 3, 74).

Vrijednost *ljubavi prema materinjem jeziku* prenosila se kao potreba o važnosti za razvoj materinjeg jezika u svrhu očuvanja identiteta i opstojnosti naroda.

„...Naobraženi sviet kod svih drugih narodah trsi se i nastoji, da govori liepim i čistim svojim književnim jezikom, samo u nas, kano da se ljudi ponose, kad što više svoj krasni jezik nagrđivati mogu svimi mogućimi europejskimi dronjci. To je u nas nekakva mudrost, nekakav bonton, kad se iza svake druge il treće naške rieči uplete čas koja njemačka, čas talijanska, čas franceszka. A naši krajišnici, čim se nješta njemački štembrcati nauče, odmah se pogizdaju, te i u prijateljskimh kruzih preziru svoj liepi materinji jezik...“ (Bosiljak, 1865: 4, 107)

Obiteljske vrijednosti

Unutar kategorije *obiteljskih vrijednosti* prepoznali smo pojavljivanje dvije odgojne vrijednosti (Tablica 1).

Ljubav prema majci je vrijednost koja naglašava važnost majke u životima djece. Ponuđeni tekstovi prikazuju ljubav, ali tek nakon gubitka majke u kojem se trenutku shvaća njezina nemjerljiva dragocjenost. U pripovijesti „Sinovlja ljubav“ seoski župnik odlučuje pomoći siromašnoj obitelji tako što plaća šivanje nove odjeće za troje djece. Župnik djecu poziva kod sebe i dok čekaju krojača, ponudi im nešto za jesti. Dvoje starije djece odmah je počelo jesti dok je najmlađe dijete svoje jelo držalo u krilu. Župnik ga je upitao zašto ne jede, a on sa suznim očima odgovori da mu je majka bolesna i da će jelo ponijeti njoj kako bi povratila snagu.

„...Dijete pojede svoj kruh, a pečenje metne k majčinomu, te i to odnese sobom kući svojoj majčici. Ovako ljubite dobra djecu svoju majku; pa i treba, da ju ljubimo, ta majka je – majka!“ (Bosiljak, 1866: 8, 125–126).

Ljubav majke u analiziranim tekstovima ilustrirana je kao nevidljivi ogrtač koji bezuvjetno krijepi dječju dušu i pazi na nju u svim životnim situacijama. Majčina je ljubav nezamjenjiva, a onaj tko ju ima, treba biti zahvalan i u njoj uživati. Pronađena pjesma „Siroče“ ilustrira gubitak majke i prisjećanje kako su njezine ruke meke i one grle, paze i čuvaju u odnosu na maćehine. Najvrjednije što djeca i mladi tijekom odrastanja imaju jest majčinska ljubav.

„...Gdje je, dragi tato,
Majka moje zlato?
Odgovor mu dava:
Majka tvrdo spava,
I nitko ju veće
Probuditi neće...
...Ona nije mila,
Ko što si ti bila;

Kad jest daje meni,
Trikrat hljeb okreni;...
Oče, dajder meni
Jastučić maleni,
Glava je ko plamen;
Već je sa mnom amen.
Moju dušu Bogu,
Moje tielo grobu
Uz grudi majčine...“ (Bosiljak, 1864: 3, 89–90)

Religijske vrijednosti

U kategoriji *religijskih vrijednosti* pojavljuju se dvije odgojne čestice (Tablica 1), *vrijednost pridržavanja vjerskih načela* i *iskazivanja ljubavi prema Bogu*. Čitateljima se prenosila vjera promovirajući načelo kako je u životu najvrjednije ljubiti Boga i živjeti po njegovim zapovijedima.

„... Svi vjetрови silni, blagi
Božjem sinku dajte hvalu,
Nos'te od svud miris dragi...
Svi stvorovi sried dubrava
I u dubinah posried morskih,
Njemu diku sve nek dava
I u tminah što je gorskih,
I u zraku što je gori.-
Sve bo ljubav njega stvori!...“ (Bosiljak, 1864: 3, 91)

Djecu i mlade se poučavalo da budu *zahvalni Bogu* i da to iskazuju u svakoj mogućoj prilici, bilo molitvom bilo svojim primjerom. U istraživanom povijesnom razdoblju prisutna je snažna isprepletenost vjere i identiteta hrvatskoga naroda.

„...Svaki narod neka slavi
Njeg'vu hvalu, njegov'ne dike,
On spasenja vez sastavi...
Za narode svekolike;
Da se spasenje svim poluči,
Dušmanom se sam izruči...
Da, sva zemljo, nek se ori
Tvoja pjesma svieta širom,
Svi nebeski vječni sbori
Škladno pojte svim svemirom;
I stvorovi ini ajte, Stvoritelju slavu dajte!...“ (Bosiljak, 1864: 3, 92)

ZAKLJUČNE MISLI

Književni rad Ivana Filipovića do sada je ocjenjivan kao onaj koji ne posjeduje umjetničke kvalitete, ali zato obiluje bogatstvom idejnih vrijednosti, a ovim radom smo pokazali da posjeduje i ogromne odgojne, pa i obrazovne vrijednosti i kvalitete. U pisanju ga je vodila ideja popularizacije narodnog – hrvatskog jezika koji je u opreci prema njemačkom i mađarskom jeziku. Prepoznao je odgojnu i obrazovnu moć književnosti i pomoću nje odlučio djelovati utemeljujući časopis „Bosiljak“ koji je, prvenstveno, usmjerio prema najmlađima, ali i širem narodnom puku. U analiziranim tekstovima identificirane su odgojne metode pouke, primjera, savjeta, navikavanja, kažnjavanja i grđenja, kao i književnih odgojnih sredstava basne, bajke, pripovijetke, pjesme, priče i članaka, dok se kategorije odgojnih vrijednosti uokviruju u obilježja osobnosti, univerzalnih vrijednosti, nacionalnih vrijednosti, obiteljskih i religijskih vrijednosti. Interpretirani tekstovi sadržajno imaju značajnu odgojnu i obrazovnu komponentu jer su planirano usmjeravani prema ondašnjoj čitateljskoj populaciji djece i mladih u svrhu obogaćivanja znanja te moralnih i estetskih vrijednosti. Bogatstvo pronađenih i opisanih odgojnih metoda i vrijednosti u promatranim i analiziranim tekstovima časopisa Bosiljak, potvrđuju temeljnu pretpostavku da je Ivan Filipović uvijek obrazovno djelovao i da ima značajnu odgojnu ulogu u povijesti hrvatskoga školstva i pedagogije. Ovim se radom potvrđuju dosadašnje spoznaje kako raspon djelovanja Ivana Filipovića prelazi okvire stvaranja samo unutar pedagoških tekstova, već mu se s pravom pripisuju i pionirski koraci u stvaralaštvu sadržaja dječje književnosti.

Literatura

- Bačić, V. (1971). Ivan Filipović. U: Franković, D., Ogrizović, M., Pazman, D. (ur). *Sto godina rada Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora i učiteljstva u Hrvatskoj 1871-1971* (str. 337-368). Pedagoško-književni zbor.
- Batinić, Š. (2004). *Zabava i pouka dobroj djeci i mladeži: hrvatski časopisi za djecu i mladež od 1864. do 1945.* Hrvatski školski muzej.
- Crnković, M. (1967). *Dječja književnost.* Školska knjiga.
- Crnković, M. (1978). *Hrvatska dječja književnost do kraja 19. stoljeća.* Školska knjiga.
- Crnković, M., Težak, D. (2002). *Povijest hrvatske dječje književnosti: od početka do 1955. godine.* Znanje.
- Cuvaj, A. (1910). *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas (Svezak IV).* Kraljevske zemaljske tiskare.
- Dubovicki, S., Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva. *Napredak*, 163 (3 – 4), 325-351.
- Filipović, I. (1865). *Bosiljak – list za mladež.* Zagreb: Tiskara Dragutina Albrechta.
- Filipović, I. (1866). *Bosiljak – list za mladež.* Zagreb: Tiskara Dragutina Albrechta.
- Filipović, I. (1867). *Bosiljak – list za mladež.* Zagreb: Naklada Lavoslava Hartmana.
- Filipović, I. (1868). *Bosiljak – list za mladež.* Zagreb: Naklada Lavoslava Hartmana.
- Franković, D. (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj.* Pedagoško-književni zbor.
- Gabelica, M. (1974). Vraćamo dug Ivanu Filipoviću. U: Ogrizović, M., Pazman, D., Puževski, V. (ur). *Ivan Filipović – učitelj učitelja* (str. 5-8). Pedagoško-književni zbor.
- Gaćina Škalamera, S. (2017). Učiteljska zadruga (1865. – 1891.) Najstarija učiteljska udruga u Hrvatskoj. *Časopis za suvremenu povijest*, 49 (3), 571-582.
- Hranjec, S. (2006). *Pregled hrvatske dječje književnosti.* Školska knjiga.
- Lenard, I. (2021). Odgojna uloga časopisa za djecu i mladež u Banskoj Hrvatskoj (*Neobjavljena doktorska disertacija*). Osijek: Filozofski fakultet Osijek. <https://repozitorij.ffos.hr/islandora/object/ffos:5364>
- Majhut, B. (2015) Treba li nam nova povijest hrvatske dječje književnosti? *Fluminensia*, 27 (1), 189-202.
- Munjiza, E. (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije.* Grafika d.o.o.
- Munjiza, E. i Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović. Organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. – 2023.).* Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti.
- Ogrizović, M. (1974). Ivan Filipović. U: Ogrizović, M., Pazman, D., Puževski, V. (ur). *Ivan Filipović – učitelj učitelja* (str. 15-31). Pedagoško-književni zbor.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga I (Ivan Filipović, Marija i Skender Fabković).* Školske novine i Zavod za pedagogiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

- Pašagić, B. (1998). *Tipologija hrvatske dječje proze u časopisima za djecu od 1864. do 1950. godine*. (Neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet.
- Pašagić, B. (2003). *Hrvatski dječji časopisi od 1864. do 1950. godine*. Udruga umjetnika „August Šenoa“.
- Pazman, D. (1974). Ivan Filipović i Hrvatski pedagoško književni zbor. U: Ogrizović, M., Pazman, D., Puževski, V. (ur.), *Ivan Filipović - učitelj učitelja* (str. 43–48). Hrvatski pedagoško-književni zbor.
- Širola, S. (1897). *Liljan – list za omladinu i puk*. Karlovac: Knjigotiskarski zavod Dragutina Hauptfelda.
- Vukasović, A. (1991). Odgoj za etičke vrijednosti u obitelji i školi. *Obnovljeni Život : časopis za filozofiju i religijske znanosti*, 46 (1), 49-58.
- Vukasović, A. (1995). *Pedagogija*. Alfa i Hrvatski katolički zbor „Mir“.
- Vukasović, A. (2015). *Likovi istaknutih hrvatskih pedagoga*. Školske novine.
- Žalac, T. (1974). Ivan Filipović osnivač SJUD-a i drugih institucija. U: Ogrizović, M., Pazman, D., Puževski, V. (ur.), *Ivan Filipović - učitelj učitelja* (str. 49–56). Pedagoško-književni zbor.

Ivan Lenard

Elementary School Ladimirevci
ivan.lenard@skole.hr

Mirko Lukaš

Faculty of Humanities and Social Sciences, J. J. Strossmayer University of Osijek
mirkolukas64@gmail.com

THE EDUCATIONAL FACTORS IN IVAN FILIPOVIĆ'S TEXTS PUBLISHED IN THE JOURNAL *BOSILJAK*

Abstract

In the course of the second half of the 19th century, in addition to the significant work at organizing public education and at raising the social status of teachers, Ivan Filipović made some attempts as an author, writing literary texts for children and adults. Empowered by the Croatian national revival movement, he considered it necessary to write texts in Croatian language, the content of which was to enhance the educational and cultural uplifting of the people. His literary texts are interwoven with educational, moral and aesthetic notes for the purpose of spreading the idea of national enlightenment. Filipović represented and promoted this idea during his professional life and work. The aim of this paper is to present the educational activities of Ivan Filipović in the first magazine for children and young people, titled *Bosiljak*, published in the period from 1864 to 1868. The paper is based on a qualitative-hermeneutic discourse that includes a historical analysis of the content of primary pedagogical periodicals framed in the complete corpus of the children's and youth magazine *Bosiljak*. For the purposes of the research, all available and published issues of the magazine were used, which include the analysis of 1,488 text pages. In the selected sample, 82 different texts authored by Ivan Filipović were identified. The texts found were transformed into educational tools within literary works, recognizing 46 fables, 13 fairy tales, 8 educational articles, 8 short stories, 5 poems, 1 story and 1 historical narrative. In the educational content analyzed one identifies some educational methods such as lessons, examples, advice, habituation, punishment and scolding. Within the analysed contents, 89 categories of educational values were identified, which are framed according to representation in: personality traits (58), universal values (23), national values (3), family values (3) and religious values (2) categories. The research conducted confirms the awareness that, in addition to enormous merits in the class and organizational progress of the teaching position, Ivan Filipović can also be credited with a significant contribution in encouraging and creating literary texts

Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.)

of an educational character that are content-appropriate and intended for the children and young people of the second half of the 19th century.

Keywords: children's literature, folk pedagogy, educational methods, educational resources, values

doc. dr. sc. **Antonija Huljev**

Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
ahuljev@foozos.hr

IVAN FILIPOVIĆ – POVIJEST KNJIŽEVNOSTI KAO ODGOJNI PUTOKAZ

Sažetak

Poznavanje povijesti književnosti, djela ukupne „narodne historije“ u kojoj se ogleda „duševni razvitak jednoga naroda“, kako ju je opisao Ivan Filipović (1823. – 1895.), a koji je jednim dijelom djelovao i u vremenu hrvatskoga narodnog preporoda, društvena je vrijednost po sebi i dužnost koju bi trebao usvojiti svaki „savjesni rodoljub“. U radu se razmatra i analizira odgojno pitanje važnosti poučavanja povijesti narodne književnosti, prve potrebe obrazovanja u narodnom duhu, prema Ivanu Filipoviću. Poznajući kontekst vremena u kojemu je živio i intelektualno stvarao, ovim će se radom pokušati dati odgovor na pitanje zašto je Filipović književnost, u najširem smislu, smatrao medijem kojim se posreduju poželjne odgojne vrijednosti te zašto je rodoljublje smatrao najpoželjnijom odgojnom vrijednosti. Pedagoški usmjerenim čitanjem autorove izvorne „Kratke poviesti književnosti hrvatske i srbske za građanske i višje djevojačke škole“ (Zagreb, 1875.) detektirat će se i analizirati dijelovi teksta koji sadržavaju odgojne vrijednosti koje su temelj za razumijevanje Filipovićeve književna djela kao odgojnoga, vrijednosnoga putokaza.

Ključne riječi: Ivan Filipović, književnost, odgoj, odgojne vrijednosti, pedagoško čitanje

UVOD

Ivan Filipović (Velika Kopanica, 1823. – Zagreb, 1895.), hrvatski učitelj, pedagog, književnik i leksikograf, jedan je od osnivača i utemeljitelja Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (1871.), Saveza hrvatskih učiteljskih društava (1886.), Općih hrvatskih učiteljskih skupština (1871., 1874., 1878.), Hrvatskoga učiteljskog doma (1889), Učiteljskoga konvikta (1899) te brojnih drugih učiteljskih udruga. Kada je riječ o Filipoviću, velikom znanstvenom i kulturnom zaslužnikom u hrvatskom narodu, najčešće ga se spominje u kontekstu učitelja svih učitelja i organiza-

torom hrvatskoga učiteljstva, dok su istovremeno mnogobrojne njegove zasluge zanemarene ili možda čak posve zaboravljene. Cilj je ovoga rada stoga osvijestiti neka područja života i rada Filipovića, prvenstveno kada je riječ o njegovom izdanom djelu, udžbeniku „Kratka poviest književnosti za građanske i više djevojačke škole“¹. Pedagoškim čitanjem izvornoga autorova djela te metodom detektiranja ukazat će se na određene dijelova teksta koji sadržavaju odgojne vrijednosti te će se njihovom analizom pokušati opisati i dokazati odgojna važnost ovoga Filipovićeve djela. Osnovni je cilj rada prvenstveno osvještavanje ovakvih autorovih pisanja koji u svojoj motivacijskoj osnovi sadržavaju odrednice pedagojske aksiologije, discipline u sustavu znanosti o odgoju koja proučava općeljudske i odgojne vrijednosti sa svrhom vrijednosnoga utemeljenja odgojnog ideala, vrijednosnoga prožimanja i obogaćivanja odgojnoga procesa (Vukasović, 2010: 105). Odgoj je vrijednosno usmjeravanje i obogaćivanje, oplemenjivanje i izgrađivanje čovjeka, a smisao za vrijednosti temeljna je odrednica *homo moralis*. Svim su ljudima potrebni životni uzori, ideali i vrijednosti. Odgoj je vrijednosno angažiran proces jer se odgojna svrha i zadaća postižu posredstvom obrazovnih sadržaja, ali i odgojnih vrijednosti (Vukasović, 2003: 92) i stoga se ta dva fenomena međusobno prožimaju i dopunjuju.

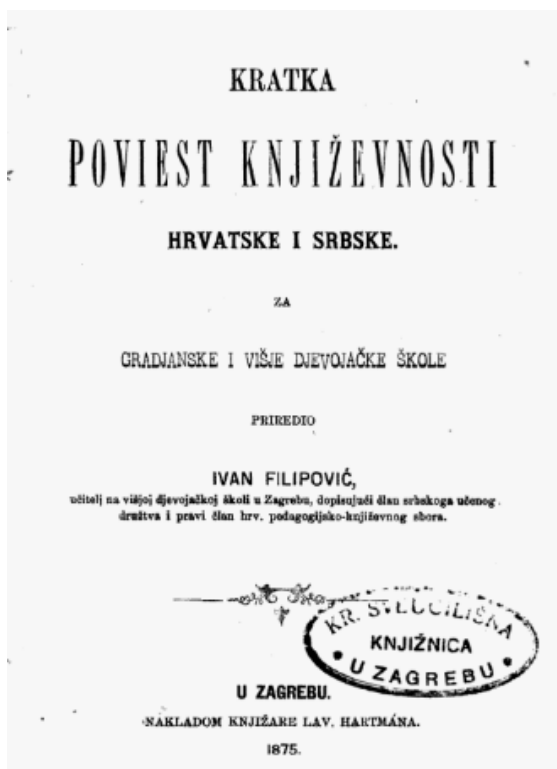
KRATKA POVIEST KNJIŽEVNOSTI ZA GRADJANSKE I VIŠJE DJEVOJAČKE ŠKOLE

„Kratka poviest“ sadržava 92 stranice teksta, uključujući i prilog „Izpravci“ dugačak svega jednu stranicu. Djelo je otisnuto u Zagrebu, nakladom knjižare Lavo-slava Hartmána 1875. godine. Ivan Filipović njezin je izvorni autor, „učitelj na višjoj djevojačkoj školi u Zagrebu, dopisujući član srbskoga učenog društva i pravi član hrv. pedagojsko-književnog zbora“.

„Kratka poviest“ (1875) Ivana Filipovića ne spominje se u mrežnom izdanju Enciklopedije Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža, kao ni u Online proleksis enciklopediji Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža (2014). U tiskanom Hrvatskom obiteljskom leksikonu Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža (2005), Filipović se spominje isključivo kao pedagog i književnik te jedan od osnivača Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora. Kada je riječ o njegovom djelu „Kratka poviest“ (1875), ono se ne spominje niti u jednom od ovih triju izvora, tek u mrežnom izdanju Hrvatskoga biografskoga leksikona Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža (1998). Odgovor na pitanje zašto je uopće važno proučavanje povijesti književnosti pronalazi se u činjenici da ni jedno pisanje nije lišeno vrijednosnih

---

¹ U daljnjem će se radu koristiti skraćeni izraz „Kratka poviest“ (1875).

Slika 1. Naslovna stranica digitaliziranoga izdanja „Kratke povijesti književnosti“ Ivana Filipovića.²

polazišta subjekta pripovijedanja (Žužul, 2010). Naime, pišući o „Povijesti hrvatske književnosti“ Ive Frangeša, a osobito o poglavlju *Hrvatski latinizam*, Ivana Žužul (2010) navodi da je ono zorna potvrda novohistorističke³ pretpostavke da ne postoji ni jedan tekst koji je društveno ili politički nedužan, ni jedna književnopovijesna naracija koja nije određena osobnim idejama, interesima ili vrijednostima subjekta pripovijedanja. Posebno je to vidljivo u spomenutom dijelu teksta koji razotkriva povjesničarevu ideologiziranu perspektivu o ulozi književnosti u rekonstrukciji nacionalne prošlosti (Žužul, 2010: 155). Odnosno, može se reći da ne postoji ni jedan

² Digitalizirano izdanje preuzeto je iz *Google knjiga*: https://books.google.hr/books?id=AxYEAAAAYAAJ&pg=PA1&hl=hr&source=gbs_selected_pages&cad=1#v=onepage&q&f=false

³ Ukoliko se tekst iščitava s pozicije književnosti kao zrcala povijesnih uvjerenja, tj. s pozicija novoga historizma treba reći da je za nove historiste povijest uvijek tekstualizirana jer jedino tekstovi, kao sosirovski *signifiants* („označitelji“) posvjedočuju prošla zbivanja *signifiés* („označenike“) koliko god pri(povijesti) bile katkad nepotpune. Povijest ima i oblike književnosti, upitno je neopredijeljena jer svaka (pri)povijest biva izrečena jezikom koji je sam po sebi dogovorani i promjenjivi (Živić, 2018: 81).

tekst u koji subjekt pripovijedanja ne ugrađuje tj. ne interiorizira, vlastite vrijednosti. Književnost se na taj način tumači kao odraz društva i povijesti što ukazuje na utjecaj zbilje i diskurzivne reprezentacijske zbilje (Šporer, 2005: 66–67).

U svojoj „Kratkoj poviesti“ (1875: 87) Filipović objašnjava glavni cilj osnivanja Hrvatskoga pedagoško-književnoga zbora, a to je da se prema potrebi tadašnjega vremena obrađuje „književnost pedagojska“. Filipović je stremio razvoju pedagogije u svakom smislu, a svoja je pisana djela, bez obzira na to je li riječ o prijevodima ili izvornim radovima, vezao uz moralističko-didaktičke i/ili političke ciljeve. Sve do danas sveobuhvatnih sustavnih i temeljitih istraživanja i iščitavanja Filipovićevih djela s aksiologijskoga polazišta nije bilo. Razlog je tomu zasigurno i mnogobrojnost Filipovićevih djela. Naime, poznato je da je Filipović napisao 128 bibliografskih jedinica, a pretpostavlja se da je napisao još nepotpisane 194 bibliografske jedinice s obzirom na to da se na neka svoja djela potpisivao pseudonimima Kopančanin i Ivo Perić (Dubovicki i Munjiza, 2022: 327).

Filipović se u književnosti javlja ljubavnim i domoljubnim lirskim ostvarajima, a zbog objavljene domoljubne pjesme „Domородna utjeha“ (1852) osuđen je na zatvorsku kaznu. Prosvjetiteljstvu poklanja veliku pozornost i značaj i zbog toga piše i prevodi niz djela odgojnoga karaktera za mladež i narod. U stručnim pedagojskim djelima analizira stanje u tadašnjemu školstvu i predlaže niz promjena i inovacija (Dubovicki i Munjiza, 2022: 328).

RODOLJUBLJE – TEMELJNA ODGOJNA VRIJEDNOST

U svojim pisanjima Filipović je pristupao i s pozicije pedagoga, a narativni je tekst shvaćao medijem kojim se mogu i trebaju posredovati i odgojne vrijednosti. U „Pedagogičkim iskricama: Članci za školu i dom“ (1858.) Filipović navodi da razvitak naroda počiva prvenstveno na moralnim i intelektualnim vrijednostima koje su polazište za sve ostalo. Odgoj treba počivati na stremljenju k čovječnosti i uzvišenijem određenju cjelokupnoga čovječanstva, a ukoliko odgoj nije usmjeren ovako kako ga autor zamišlja, on ne može biti na putu prema pravom i stalnom društvenom napretku i razvitku. U svojim „Iskricama“ jedno poglavlje naslovljuje „Rodoljublje i svjetoljublje“ (109–111) te u njemu ističe ove važne odgojne vrijednosti. Štoviše, autor taksativno opisuje odrednice rodoljublja,⁴ a rodoljub može biti samo onaj „tko je čovjek u pravom smislu te riječi“, koji svojim djelovanjem sjedinjuje sve krijeposti svoga naroda te čini sve za unaprjeđenje moralne i materijalne sreće i blago-

⁴ Godine 1844. Filipović boravi u Novoj Gradiški kao školski pomoćnik. Pišući o Filipoviću i njegovom razdoblju u Novoj Gradiški, Ogrizović navodi da se Filipović „povezao s nacionalno i rodoljubno orijentiranim društvenim i javnim radnicima“ (Ogrizović, 1980: 10).

stanja svoga naroda. Ovakvi bi, navodi Filipović (1858: 111), morali biti učitelji iz svih naroda. Filipović je isticao ljubav prema čovjeku, u okviru kozmopolitizma („svjetoljublja“), kojega nema bez rodoljublja:

„Ali kamo će onda čovjekoljublje, kamo svjetoljublje, ili tako zvani kozmopolitizam, koji je sada tako u modi? – Kozmopolitizam bez rodoljublja, a to je absurdum, grdna krinka najgrdje sebičnosti, pod koju se uvijek skrivaju oni, koji žive samo za svoj trbuh“ (Filipović, 1858: 110).

Može se postaviti pitanje zašto je Filipović isticao odgojnu vrijednost rodoljublja i važnost usadivanja rodoljublja u svakoga odgajnika.

Naime, u duhu rodoljublja, a s obzirom na povijesne okolnosti u kojima je integritet hrvatskoga bića bio ugrožen jer je u Monarhiji prebivao kao koegzistirajuća, ali marginalizirana kultura, kako bi ojačali i sačuvali svoj kulturni identitet preporoditelji su ga, pa time i Filipović, presvukli u ideju o nadzajednici Južnih Slavena koja prelazi okvire tadašnje Monarhije dok ju istodobno i priznaje i potvrđuje (Žužul, 2015: 104). U takvom je duhu pisao Filipović i svoju „Kratku poviest“ (1875), iako je tada uporaba ilirskoga imena već uvelike bila zabranjena.

„Kratkom poviesti“ (1875) Filipović je nastojao, između ostaloga, poticati ilirske ideje u smislu narodnoga zajedništva. Bez obzira na to što nije riječ o programatskom ili publicističkom tekstu, u njemu autor iznosi vlastite stavove i vrijednosti kojima nastoji odgojno djelovati stoga i ovakav tekst ima ulogu u zamišljanju nacionalnoga jedinstva pa se književnost može shvatiti i kao „jezična praksa koja kod širokih slojeva stanovništva potiče stjecanje društveno važnih vrijednosti i normi.“ (Žužul, 2015: 12).

„KRATKA POVIEST“ (1875) KAO ODGOJNI PUTOKAZ

Polazište za pisanje „Kratke poviesti“ (1875.) bila je Filipovićeva misao da povijest hrvatske i srpske književnosti, te književnosti uopće kao „kulturnoga promicala svega naroda“ (Filipović, 1875: 46), još nije u dovoljnoj mjeri kritički osviještena te će u tom smislu njegov doprinos biti u postavljanju temelja koji će trebati dopuniti i proširiti. Govoreći o svom rukopisu Filipović navodi: „Ja sam ga na brzu ruku sastavio; pa premda je još posve manjkav, premda bi se na njem još puno koješta izpravljati i popunjavati imalo, to ga ipak izdajem samo radi priেকে potrebe, da se što to mladeži u ruke dati može“ (1875: 3–4). Autor, dakle, smatra da u odgojnom smislu treba što prije djelovati, a kasnije eventualne spoznajne manjkavosti dopunjavati. Stoga sastavlja i čitateljima nudi povijest hrvatske i srpske književnosti, navodi njihove reprezentе i djela ukazujući na bogatu kulturnu prošlost južnoslavenskih naroda.

Važnost o pisanju povijesti književnosti Filipović sagledava u tvrdnji da se u „historiji književnosti (...) zrcali duševni razvitak jednoga naroda“ (1875: 5).

Odnosno, ona je zrcalo napretka jednoga naroda. Korisnost poznavanja povijesti književnosti jednoga naroda ogleda se u činjenici da takvo „poznavanje spada sigurno medju prve dužnosti savjestnoga rodoljublja, medju prve potrebe obrazovanosti u narodnom duhu“, (Filipović, 1875: 5). Štoviše, autor smatra da je poznavanje književnosti od posebne važnosti za žene jer je upravo ženi dužnost

„da materinskom njegovom goji i razvija rodoljublje i ponos narodni. Književnost je jedan od glavnih izvora i nosilaca rodoljublja i ponosa narodnog (...) bez poznavanja dakle književnosti i njezina razvitka nemože ženski spol podpuno ni zadovoljavati svomu čovječanstvenomu zvanju“ (Filipović, 1875: 6).

Ovakve su Filipovićeve odgojne vrijednosti i pisanje podudarni s politikom buđenja ilirki, tj. domorodnih kćeri, kakvu je svojom poslanicom⁵ svojedobno 1838. godine nastojao uspostaviti Janko Drašković (Žužul, 2015: 146). I Filipovićevo je pisanje na zamahu Draškovićeve politike koja je značila da su za vrijeme

„ilirskog preporoda žene bile pozivane na čitanje i širenje hrvatske knjige u prvom redu zato što su žene promatrane u ulozi odgojiteljice djece, svoje i tuđe, pa je bilo od osobitog značenja da majke ne čitaju tuđinsku literaturu nego pisanu na hrvatskomu jeziku kojim će se obraćati novim naraštajima“ (Zečević, 1985: 10 prema Žužul, 2015: 146).

Posredstvom se medija književnosti pojedinac upoznaje s vrlinama i potrebama vlastitoga naroda, mišljenja je Filipović. Ovim je tvrdnjama razvidno da povijesti književnosti pretpostavlja, osim obrazovne, i odgojnu ulogu. S obzirom na to da je Filipović djelovao i u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda, te mu je i sam pripadao, razumljivo je njegovo tadašnje tumačenje⁶ južnoslavenskoga zajedništva i jedinstva u smislu jezične i nacionalne pripadnosti, stoga analize o distinkciji hrvatske književnosti i srpske književnosti, kao i hrvatskoga i srpskoga jezika, nisu predmetom ovoga rada. Ipak, mora se spomenuti, Filipovićeve je nazore o vernakularu oblikovala njegova svjetonazorska i politička pripadnost ilirskom svjetonazoru. Naime, ideja je Johanna Gottfrieda Herdera⁷ (1744. – 1803.) o „nezamislivosti postojanja

⁵ Odnosi se na poslanicu „Riječ veledušnim kćerima Ilirije o starijoj povijesti i o najnovijem preporodu književnosti njihove domovine“ objavljenu na njemačkom jeziku 1838. godine u Zagrebu. Usp. Brezak Stamač, D. (2023). Dvojica prijatelja Ljudevita Gaja – grof Janko Drašković i Fran Kurelac. *Dani Hvarškoga kazališta*, 49 (1), str. 87.

⁶ O Ljudevitu Gaju i ilirskom pokretu Filipović (1875: 65) piše: „Tim prekretnom bjehu sada stvoreni posve novi, prije ni neslućeni odnošaji u narodnoj književnosti. Njim se je crkvenim razkolničtvom najprije na Srbstvo i Hrvatstvo, a poslje opet političkimi nesgodami na nebrojene pokrajinske narodnosti pociepani narod opet jezikom i književnošću sdružio u veliku i jedinstvenu, a tim i za kulturni život usposobljenu narodnu cjelinu, koja je sada kadra bila, da si prokrči i osigura put k boljoj i sretnijoj budućnosti na polju prosvjetnom i kulturnom. Zato se i smatra g. 1835. odpočetnom točkom preporodjaja naroda hrvatskoga; a Gaja ide ta neumrla slava, da je svoj narod spasio od vječne propasti, i da je na slavenskom jugu pokrenuo sasna nov duševni život, kakva nigda prije u svoj njegovoj prošlosti nije bilo.“

⁷ O recepciji Herdera u hrvatskome narodnom preporodu te ulozi narodnoga stvaralašta u poimanju koncepta nacije i jezika u vrijeme ilirizma, vidjeti više u: Švoget, V. (1998). Recepcija Herdera u

nacije bez vlastitog jezika zaživjela (...) i među hrvatskim preporoditeljima“ (Žužul, 2015: 159).

Pišući pregled povijesti književnosti te opisujući razdoblje 14. stoljeća, Filipović navodi kako u to vrijeme „iz svjetskoga života ima mnogo manje književnih spomenika, što je žalostnim dokazom, kako je malo tko pomišljao o narodnom napretku šta“, (1875: 16). Dakle, navodeći periodizaciju narodne hrvatske i srpske književnosti, koju dijeli na staro, srednje i novo doba, Filipović koristi priliku kako bi iskazao vlastito nezadovoljstvo jer se, osim knjiga nabožne i religijske tematike, sačuvalo mnogo manje knjiga necrkvenoga sadržaja. A upravo su knjige nenabožne tematike čitane „mnogo za cieloga srednjega vieka, pa su jako djelovale na razvitak narodnoga života i na način narodnoga mišljenja“, tvrdi Filipović (1875: 16).

Pišući o „srbsko-slavenskoj književnosti u XIV. vieku“, Filipović (1875: 28) navodi da se ona nije mogla razvijati u smjeru koji bi joj priskrbio atribut općega narodnog kulturnog promicatelja jer je „književnost i objemom svojim i pravcem stišnjenja bila na vrlo uzan krug, koji je tim užji bio, što se je još razvijala i jezikom narodu većinom nepoznatim, na staroj slavenštini“ te je sve to razlogom što „to nemogaše ona ni da postane obćim narodnim kulturnim promicalom“. Razdoblje turske vladavine nakon poraza na Kosovu polju 1389. godine Filipović u književnom i duhovnom smislu naziva potpunom duševnom tminom, izuzev dubrovačke književnosti koju naziva novim svjetlom „duševnoga rada i napredka“, (Filipović, 1875: 29). Nadalje, opisujući razvitak dalmatinsko-dubrovačke književnosti u 15. i 16. stoljeću, ističe splitski krug i Marka Marulića kojega opisuje kao plodnoga pisca „mudroslovnog sadržaja“ i spisa skroz „zadanjenih duhom moralnim i nabožnim“. Posebice ističe poznate pjesme „Tužen'je grada Jerozolima“ te „Molitvu suprotivu Turkom“ za koje navodi da su „nadanjene nesamo osjećanjem kršćanskim, nego i domoljubnim“, (Filipović, 1875: 32). Izdvajajući periodizaciju hrvatske književnosti dubrovačkoga kruga posebno opisuje pjesnikinju Cvijetu Zuzorić (oko 1552. – 1648.) „najumniju i najljepšu ženu svoga vremena, koju su Talijani zvali dubrovačkom Aspazijom, a Dubrovčani suncem ljepote, vilom mudrosti“. Važnost književnosti u odgojnom i prosvjetiteljskom smislu autor iskazuje i opisom hrvatskoga svećenstva u 15. stoljeću (ali i 17. stoljeću: „I u Bosni nadje se među tamošnjimi Franjevci rodoljubivih duša...“, 1875: 44), koje naziva „rodoljubnim glagoljskim svećenstvom“ (1875: 35).

Iz vremena reformacije posebno izdvaja Primoža Trubara (1508. – 1586.), slovenskoga protestantskoga reformatora i pisca, autora prve tiskane knjige na slovenskom jeziku. Za Trubara Filipović (1875: 36) navodi: „Trubar morade g. 1548.

---

hrvatskome narodnom preporodu na temelju Danice ilirske. *Časopis za suvremenu povijest*, 30(3), 455–478.

pobjeći u Njemačku; nu to ga nesamo neodvrati od njegove ideje nego ga upravo potakne, da knjigom za svoj zanemareni narod djeluje, te on izda u Njemačkoj god. 1550. prvi slovenski abecedar (početnicu), a malo zatim i katekizam.“ Zanemarenost o kojoj Filipović piše odnosi se na tzv. duhovnu zanemarenost u vidu nedostatka obrazovanosti prema kojoj se treba i može djelovati književnim radom. Zato i Trubar „knjigom djeluje“, odnosno, u reformatorskom duhu nastoji obogaćivati svoj narod.

U kojoj je mjeri Filipović književnost i književni rad, koje naziva duševnim radom i zadnjom iskrom narodnoga svjetla, smatrao glavnom odrednicom kulturnoga, tj. duhovnoga napretka naroda, možda najbolje ocrtava njegov opis stanja tijekom turskoga jarma:

„Barbarsko tursko utamani, gdje je samo moglo, svaki narodni **duševni rād**. Nu uza sve to nalazilo se je ipak uvijek i u **najvećoj tami** pojedinih **požrtvovnih radnika** u zabitnih samostanah, pa i u dalekom tudjinstvu, koji su nastojali, da se i **zadnja iskra svietla** narodu neutrne. Ovim **riedkim plemenitim dušam** imamo zahvaliti, što sada, ako i slabih ali ipak jasnih nalazimo **iskrica** (...)“ (Filipović, 1875: 37).⁸

U kontekstu književnosti, „najsvetije stvari za svakoga čovjeka“, Filipović ističe važnost prvih tiskara na južnoslavenskom području izdvajajući pritom crnogorsku u Obodu koju naziva prvom tiskarom u našem narodu. Njezina se posebnost, ističe autor, ogleda u činjenici da „knjige ove tiskare bijahu više stoljeća jedinim vrelom duševne hrane našem narodu istočne crkve“ (Filipović, 1875: 38). Štoviše, otisnute crkvene knjige smatra dokazom „da i za toga najžalostnijeg doba našega naroda nije manjkalo muževa uznešenih za vjeru i narodnost, koji su svoj život posvećivali stvarim za svakoga čovjeka najsvetijim“, odnosno, „nastojalo se je takodjer, da se i štampom, koliko se samo moglo, narodu koristi u njegovoj nesreći“ (1875: 38).

U razdoblju 17. stoljeća kao uzore Filipović izdvaja Petra Zrinskoga (1621. – 1671.) i njegovu suprugu, Katarinu Zrinsku (1625. – 1673.), i to prvenstveno zbog rodoljublja iskazanoga, između ostaloga, i književnim radom:

„Oboje se odlikovahu žarkom ljubavlju prema svomu rodu, pa se proslaviše i svojim perom: Zrinjski sa svojom velikom pjesmom (...), a Katarina Frankopanka svojim molitvenikom (...) u kojem se na mnogim mjestih zrcali njezin uznositi i rodoljubivi duh“ (Filipović, 1875: 42–43).

Svećenika Jurja Križanića (1617. ili 1618. – 1683.) opisuje kao „muža izvanredna rodoljublja, požrtvovanja i iztrajanja u svojim zamišljajih“ (Filipović, 1875: 43), a njegovo djelo „Misli o Slavenstvu i njegovu napredku“ opisuje kao kapitalno djelo u kojemu „žarom najplemenitijeg rodoljublja govori o raznih državnih, prosvjetnih i narodnih potreba cieloga Slavenstva“, (Filipović, 1875: 44). Naime, upravo je Juraj Križanić poznat kao zagovaratelj južnoslavenskoga jedinstva, katolika i

---

⁸ Tekst je izvorno pisan bez isticanja u tekstu.

pravoslavaca u borbi protiv Osmanlija, a zajedništvo je zamišljao pod patronatom ruskoga cara i stoga ne čudi da ga autor opisuje kao najplemenitijega rodoljuba.

Razvidno je Filipovićevo uokviravanje vrлина pojedinih književnika i pisaca, odnosno, pojedini su pisci “dobri” jer su vrijedni, mudri, daroviti, uporni, rodoljubni, istrajni, požrtvovalni itd. Štoviše, razvoj dalmatinske književnosti u 17. stoljeću ima se zahvaliti „jedino plemenitoj volji i rodoljubivomu požrtvovanju pojedinaca, na koje je pobudno djelovao napredak drugih naroda...” (Filipović, 1875: 45). Iz ovako postavljenoga pristupa periodizaciji književnosti uočava se postupak katalogizacije književnih razdoblja uz njihove pripadnike i djela uz dodavanje odgojnih vrijednosti poput rodoljublja, domoljublja, moralnosti, mudrosti, nabožnosti, plemenitosti, ustrajnosti i sl. pa je tako dubrovački Francuz, diplomat Marko Bruère Desrivaux (oko 1770. – 1823.) bolji rodoljub, „nego li mnogi rodjeni Hrvati“ (Filipović, 1875: 48) jer je privolio Dubrovnik i hrvatski jezik na kojemu je najčešće pisao. U autorovu je pristupu pisanja povijesti književnosti uočljiv utilitaristički koncept – književnost je dobra i korisna ukoliko joj je svrha promicanje rodoljublja u smislu narodnoga jedinstva. Tomu svjedoči, primjerice, i pisanje o Pavlu Vitezoviću (1652. – 1713.) kojemu posvećuje svega rečenicu u svojem pregledu, dok primjerice, Ignjatu Brliću (1834. – 1892.) i Adamu Filipoviću Heldentalskom (1792. – 1871.) (“pjeva on [...] mladenačkim žarom o jedinstvu Hrvata i Srbâ i nuka ih na bratinsku slogu i ljubav [...]”), (Filipović, 1875: 78) posvećuje odlomak teksta opisujući ih kao vrijedne književnike koji su se pridružili „odmah s početka novomu književnomu pokretu u Hrvatskoj (1835.) i prokrčiše put njegovu razširenju u Slavoniji. Uz to su bili oduševljeni zagovornici narodnoga jedinstva između Hrvata i Srba“, (Filipović, 1875: 49). Lukijan Mušicki (1777. – 1837.), primjerice, bio je „neobično daroviti pjesnik“ jer „njegove pjesme razpaljivahu u svojih štocih ljubav za narod i književni rad“, (Filipović, 1875: 57). Grof Janko Drašković (1770. – 1856.) bio je u vremenu ilirizma zaslužan za „prve sretne“ književne uspjehe, a „na odličnije krugove, a naročito na ženskinje“ djelovao je, ne samo zbog velikaškoga ugleda, „nego i svojim patriotskim pjesmami“ (Filipović, 1875: 67), dok je Ivan Kukuljević Sakcinski (1816. – 1889.) „jedan od najzaslužnijih i pisaca i rodoljuba hrvatskih“, (Filipović, 1875: 71) i sl.

Kada je riječ o „novom dobu” promicanju književnosti u tom razdoblju „pripomože ponajviše škola, koja je njezine proizvode u sve slojeve naroda razniela, te i zanimanje za nju u svih slojevih probudila njegujući u mladeži patriotske osjećaje (...)“, (Filipović, 1875: 52). Autor posebno izdvaja Dositeja Obradovića (1739. – 1811.) te navodi njegove zasluge pri čemu ocrta sve one vrline i vrijednosti koje bi trebao posjedovati narodni prosvjetitelj. Svojim je kulturnim i političkim stremljenjima postao zaglavnim kamenom narodnoga napretka. I dok se njegovo ime

dandanas promiče, navodi Filipović, njegovim se progoniteljima više ne pamti niti imena. Ovim metaforama autor želi istaknuti da su Obradovićeve, i općenito, kulturna pregnuća, trajna vrijednost, dok njihova protivljenja padaju u zaborav:

„Dositej bijaše prvi među srbskimi književnici, koji si je posve svjestan bio kulturnih ciljeva književnosti, prvi, koji je prema tomu odabirao takodjer prave načine, prvi u kojem je sviest nardonoga jedinstva budna i jasno izražena bila, prvi koji je bez razlike vjere ljubio i grlio sav svoj narod, te je nastojao, da takodjer prosvietli, oplemeni i usreći sav narod, ne pako samo pojedine ljude, pojedine stališe. Da mu to pako moguće bude, revnuje za podizanje škola, piše što je moguće narodnim jezikom a ne slaveno-srbskom smješom, vojuje proti vjerskoj nesnosljivosti, potiče na svestrani napredak, i pozivlje san narod u složan rad, ako si želi prokročiti puteve do bolje narodne budućnosti. Jednom riečju: Dositej bijaše u najplemenitijem smislu i prosvjetelj i učitelj svoga naroda, pa u tome se upravo i sastoji epohalna zasluga njegova rada.

Taj posve novi pravac Dositejeva književnog rada nagazi međjutim izprva na silan odpor osobito među tadanjim pravoslavnim svećenstvom, te ga je ono ne samo anatemisalo, nego mu i knjige njegove palilo. Ali čim su ga više proganjali, tim mu se je sve više slava u narodu širila, te ga danas sav narod štuje i slavi kao jednog od najplemenitijih i najzaslužnijih svojih sinova, a od progonitelja njegovih nema ni traga ni glasa“ (Filipović, 1875: 55–56).

Književni rad, tj. književnost, Filipović u potpunosti pretpostavlja utilitarističkim ciljevima: rodoljubnom odgoju. Književnost treba „odgajati” i obrazovati u narodnom duhu, tj. usađivati prvenstveno rodoljubne vrijednosti. Primjerice, Filipović navodi čitalačke preporuke za „Narodne pjesme“ Vuka Stefanovića Karadžića (1787. – 1864.):

„Premda se ne može dosta preporučiti ciela Vukova sbirka Narodnih pjesama, to ipak još napose i osobito preporučujemo rodoljubi im djevojkam I. knjigu, u kojoj su ženske pjesme i u kojih će naći upravo divan sviet narodnoga nježnoga osjećaja: a rodoljubivim mladićem preporučujemo opet osobito II. i III. knjigu, u kojih će se upoznati s najznačajnijimi i s najoriginalnijimi pjesmami svoga naroda“ (Filipović, 1875: 59–60.)

U sličnom tonu Filipović opisuje i Jovana Sundečića (1825. – 1900.), „pjesnika bratinske sloge i prosvjetnoga rada“ čija je najljepša liričko-poučna pjesna Vršitba: „Pjesnik u njoj u liepih i umno izvedenih p aralelah slika pojedine momente vršitbe i narodnoga prosvjetnog rada, pa sve aplikuje našim odnošajem, da narod pouči i pobudi, a sve da ljepše biti nemože“, (Filipović, 1875: 79). S obzirom na to da je bio pristaša ilirskoga pokreta koji je vjerovao u političku ideju narodnoga i jezičnoga zajedništva Južnih Slavena ovakvo pisanje u potpunosti odgovara duhu vremena u kojemu je živio i stvarao i u čije je ideje vjerovao i stoga ih se u tom kontekstu i treba iščitavati.

ZAKLJUČNO

Pišući o „Povijesti hrvatske književnosti“ Ive Frangeša, a osobito o njezinom poglavlju *Hrvatski latinizam*, Žužul (2010) navodi da je ono zorna potvrda novohistorističke pretpostavke da ne postoji ni jedan tekst koji je društveno ili politički nedužan, ni jedna književnopovijesna naracija koja nije determinirana osobnim idejama, interesima ili vrijednostima subjekta pripovijedanja. Posebno je to vidljivo u spomenutom dijelu teksta koji razotkriva povjesničarevu ideologiziranu perspektivu o ulozi književnosti u rekonstrukciji nacionalne prošlosti, Žužul (2010: 155). Odnosno, može se zaključiti, ne postoji objektivizam znanstvenoga diskursa u tom smislu.

Cjelovita metodologijska koncepcija Filipovićeve „Kratke poviesti“ (1875) pokazuje, također, ispremreženost književnoznanstvenoga diskursa s vrijednosnim stavovima autora koji pisanje pregleda povijesti književnosti pretpostavlja odgojnoj ulozi, čime svjedoči, između ostaloga, i posljednja zaključna rečenica u tekstu: „Nema bo zaprjeka, koje se nebi svladati dale stalnim radom i rodoljubivim požrtvovanjem celoga naroda!“, (Filipović, 1875: 90). Filipović se, štoviše, niti ne trudi lišiti svoj tekst vlastitih stavova i vrijednosti.

Njegov je vrijednosni sustav prisutan i interioriziran i u drugim njegovim djelima, poput „Bečkih pedagogijskih slika“ (1870: 3) koje posvećuje „rodoljubivomu hrvatskomu učiteljstvu“ ili, primjerice, „Kratke stilistike za građanske i više djevojačke škole“ (1876: 3) koju posvećuje „miloj i dragoj uspomeni pokojnoga Andrije Torkvata Brlića, zaslužnoga pisca, vrloga rodoljuba i iskrenoga prijatelja“.

Cilj je Filipovićeve „Kratke poviesti“ (1875) bio uopćiti najveća imena i djela hrvatske i srpske književnosti te tim činom nacionalnu književnost prevrednovati u svrhu rodoljubnoga odgajanja, prvenstveno polaznica građanskih i viših djevojačkih škola, kojima je knjiga bila i namijenjena. U tom postupku autor svoj tekst nije lišio subjektivnosti, u tekst je ugradio tj. interiorizirao vlastite vrijednosti, te je sastavljajući i čitateljima nudeći povijest hrvatske i srpske književnosti, navodio njihove reprezentante i djela ukazujući na bogatu prošlost južnoslavenskih naroda. Važnost pisanja povijesti narodne književnosti, prve potrebe obrazovanja u narodnom duhu, kako ju je opisao njezin autor, ogleđa se i u činjenici da svaki odgoj, u kojemu veliku i važnu ulogu ima i književnost, mora biti rodoljuban čin kako bi istovremeno bio i napredan.

Literatura

- Brezak Stamać, D. (2023). Dvojica prijatelja Ljudevita Gaja – grof Janko Drašković i Fran Kurelac. *Dani Hvarškoga kazališta*, 49 (1), 79–93.
- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163(3–4), 325–351.
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. (2021). *Filipović, Ivan*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19571>
- Hrvatski biografski leksikon. (1998). *Filipović, Ivan*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6017>
- Ivan, F. (1858). Književni oglasnik. Pedagogičke iskricice. Članci za školu i dom od Ivana Filipovića. U I. Filipović (ur.), *Narodna knjiga Koledar za godinu 1858*. Osijek: Troškom knjigarnice Drag. Lehmana.
- Ivan, F. (1858). Škola. Iskricice, za pučke učitelje od Ivana Filipovića. U I. Filipović (ur.), *Narodna knjiga Koledar za godinu 1858*. (str. 103–111). Osijek: Troškom knjigarnice Drag. Lehmana.
- Filipović, I. (1870). *Bečke pedagogijske slike*. Zagreb: Tiskom Lav. Hartmána i družbe.
- Filipović, I. (1875). *Kratka poviest književnosti hrvatske i srbske. Za gradjanske i više djevojačke škole*. Zagreb: Nakladom knjižare Lavosláva Hartmána. https://www.google.hr/books/edition/Kratka_poviest_knji%C5%BEevnosti_Hrvatske_i/AxYEAAAAYAAJ?hl=hr&gbpv=1&dq=Kratka+poviest+knji%C5%BEevnosti+za+gradjanske+i+vi%C5%A1je+djevoja%C4%8Dke+%C5%A1kole&pg=PA1&printsec=frontcover
- Filipović, I. (1876). *Kratka stilistika: za gradjanske i više djevojačke škole*. Zagreb: Naklada knjižar L. Hartmána.
- Ladan, T. (2005). *Hrvatski obiteljski leksikon. Don-Glo*. Zagreb: EPH d.o.o.; Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Ogrizović, M. (1980). *Likovi istaknutih pedagoga: Ivan Filipović i Marija i Skender Fabković*. Radovi zavoda za pedagogiju, sv. 20. Zagreb: Školske novine.
- Proleksis enciklopedija. Online (2014). *Filipović, Ivan*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://proleksis.lzmk.hr/21360/>
- Šporer, D. (2005). *Novi historizam: poetika kulture i ideologija drame*. Zagreb: AGM.
- Švoger, V. (1998). Recepcija Herdera u hrvatskome narodnom preporodu na temelju Danice ilirske. *Časopis za suvremenu povijest*, 30(3), 455–478.
- Vukasović, A. (2003). Odgojne vrijednosti i putokazi J. A. Komenskog za treće tisućljeće. *Obnovljeni Život*, 58(1), 87–98.
- Vukasović, A. (2010). Odgojna preobrazba u teleologijskom i aksiologijskom ozračju. *Odgojne znanosti*, 12(1), 97–117.
- Zečević, D. (1985). *Dragojla Jarnević*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišna naklada Liber.
- Živić, T. (2018). *Trenutak izgubljenih povijesti: Stephen J. Greenblatt i odjeci novoga historizma*. Osijek: Akademija za umjetnost i kulturu, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

- Žužul, I. (2010). Moć (fikcije) književnopovijesne naracije. Kulturološka analiza Frangešove Povijesti hrvatske književnosti. *Umjetnost riječi*, 54(3-4), 153–174.
- Žužul, I. (2015). *Tijelo bez kosti. Kako se zamišljao nacionalni identitet u tekstovima hrvatskih preporoditelja*. Zagreb: Meandarmedia; Osijek: Odjel za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera.

Antonija Huljev

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek

ahuljev@foozos.hr

IVAN FILIPOVIĆ - THE HISTORY OF LITERATURE AS AN EDUCATIONAL GUIDE

Abstract

Knowing the history of literature, the overall "national history" that reflects the "spiritual development of a nation", as described by Ivan Filipović (1823 - 1895), who was active in the time of the Croatian national revival, is a social value in itself and a duty that every "conscientious patriot" should adopt. The paper considers and analyzes the educational issue of the importance of teaching the history of folk literature, the top necessity of education in the folk spirit, as recommended by Ivan Filipović. Knowing the context of the time in which he lived and created intellectually, this paper will attempt to answer the question as to why Filipović considered literature, in the broadest sense, a medium that mediates desirable educational values and why he considered patriotism the most desirable educational value. Pedagogically oriented reading of the author's original "Short stories of Croatian and Serbian literature for urban and higher girls' schools" (Zagreb, 1875) will explore and analyse parts of the text that contain educational values that are the basis for understanding Filipović's literary work as educational guide through values.

Keywords: Ivan Filipović, education, educational reading, literature, educational values

doc. dr. sc. **Darija Kuharić**

Fakultet za odgoje i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
darija.kuharic@gmail.com

BOSILJAK IVANA FILIPOVIĆA: POSLOVICE I ZAGONETKE

Sažetak

Zagonetke i poslovice prenose se s generacije na generaciju kao značajni elementi za-bilježeni u svim kulturama svijeta. Dok zagonetke definiramo kao kratka pitanja postavljena kao problem koji valja riješiti kreativnim razmišljanjem, poslovice predstavljaju sažete poučne izreke prihvaćene u tradiciji donoseći mudrost prethodnih naraštaja. Sa stanovišta etnologije, zagonetkama i poslovicama se prenosi znanje, promiče se društvena kohezija i potiče se kognitivni razvoj. Raznolike mogućnosti primjene nalazimo i u mentalnom i govorno-jezičnom razvoju djece. Bosiljak je prvi hrvatski omladinski časopis (1864. – 1886.) u koji je urednik Ivan Filipović uveo zagonetke i poslovice, prepoznajući njihovu pedagošku vrijednost. Publicirao je poslovice svoga suvremenika i suosnivača Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, Mijata Stojanovića, jednog od prvih sakupljača nematerijalne kulturne baštine u Slavoniji. Ovi jednostavni književni oblici dio su nemjerljivog bogatstva hrvatskoga jezika, za koji se Filipović zdušno zalagao usprkos nepovoljnim političkim prilikama. Zagonetke su rezultat rada njegova strica, svećenika Adama Filipovića Heldentalskog, koji ih je prikupljao. Zagonetke i poslovice tiskane su u nekoliko brojeva prvoga godišta Bosiljka zajedno s odgonetkama, kako bi istodobno educirao i zabavljao mladež.

Ključne riječi: Adam Filipović Heldentalski, Bosiljak, Ivan Filipović, Mijat Stojanović, poslovice, zagonetke

UVOD

U suvremenom izučavanju humanističkih sadržaja vrlo važno mjesto zauzima **digitalna humanistika**. Riječ je o interdisciplinarnom području koje kombinira uporabu digitalnih tehnologija s tradicionalnim disciplinama humanistike kako bi istražilo, analiziralo i razumjelo različita gledišta ljudske kulture, povijesti, jezika, književnosti, umjetnosti i slično. To uključuje primjenu računalnih metoda, analizu podataka, tehnike vizualizacije i digitalne alate u istraživanju, poučavanju i komu-

nikaciji unutar humanističkoga područja. Prema Nikoliću (2016: 83) digitalna humanistika podrazumijeva primjenu algoritamski olakšane pretrage, preuzimanja i kritičkoga procesa koji započinje u humanistički zasnovanome radu (prema Schreibman, Siemens i Unsworth 2004, xxv). Upravo pomoću te „dobrodošle adrenalinske injekcije“, mišljenja je Nikolić (2016: 85), nastavit će se (pa i poboljšati) znanstveno vrsna humanistička/filološka/kroatistička istraživanja.

Jedan od segmenata digitalne humanistike je i **očuvanje kulturne baštine**: Digitalne humanističke znanosti često se koriste za digitalizaciju i očuvanje kulturnih artefakata, povijesnih dokumenata, umjetničkih djela i drugih vrijednih materijala. To omogućuje širu dostupnost ovim resursima istovremeno ih štiteći od propadanja. Tako je 2007. godine osmišljen multimedijalni pilot-projekt digitalizacije građe *Osvijetlimo dio svoga nasljeđa: Zagreb na pragu modernog doba*, koji je 2008. godine podržalo Ministarstvo kulture, a 2009. i Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport Grada Zagreba. U okviru posljednje od šest osnovnih cjelina pod nazivom *Veličina malenih*, 2011. godine digitaliziran¹ je časopis **Bosiljak** urednika **Ivana Filipovića**. Time su filolozi, pedagozi, etnolozi i drugi zainteresirani znanstvenici i istraživači dobili mogućnost pristupa ovom raritetnom baštinskom i nacionalnom gradivu. Naime, hrvatska je dječja književnost, kao i pojava prvih časopisa za omladinu², znatno kasnila s razvojem u odnosu na europske i svjetske trendove: literatura za djecu i mlade doživljava procvat tek krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Upravo se na ovu okolnost Filipović, *urednik i vlastnik Bosiljka*, referira u uvodnom slovu, odnosno *Pozivu na predplatu*, prvoga broja izdanog 10. listopada 1864. godine:

„Tako nam se je izmjedju ostalog još puno starati, da omladini našoj pribavimo što obilnijih književnih izvorah, iz kojih bi ona prema sadašnjosti crpiti mogla više i svestranije duševne hrane. Jer u tom naša književnost još veoma oskudieva, to je nestašica, koju si mi niti možemo niti trebamo da tajimo.

Tu nestašicu neosjećamo samo mi učitelji, kada nam je medju mladež dieliti izpitne nagrade, nego ju osjećaju i svi oni roditelji i prijatelji mladeži, koji žele, da nam se u ona u domorodnom duhu razvija i napreduju. S toga sam i ja, da po mogućnosti svih nas domorodnoj

---

¹ Na mrežnoj stranici <https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=iiif.v.a&id=18401&tify={%22panX%22:0.454,%22panY%22:0.298,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:1.102> dostupni su i metapodaci (standardni broj, jezik, ostali autori, izdanje, mjesto izdanja, impresum, nakladnički niz, zbirka, napomena o izvoru naslova, napomena, kratki sadržaj, vrsta datoteke, vrsta građe, ZaKi ident)

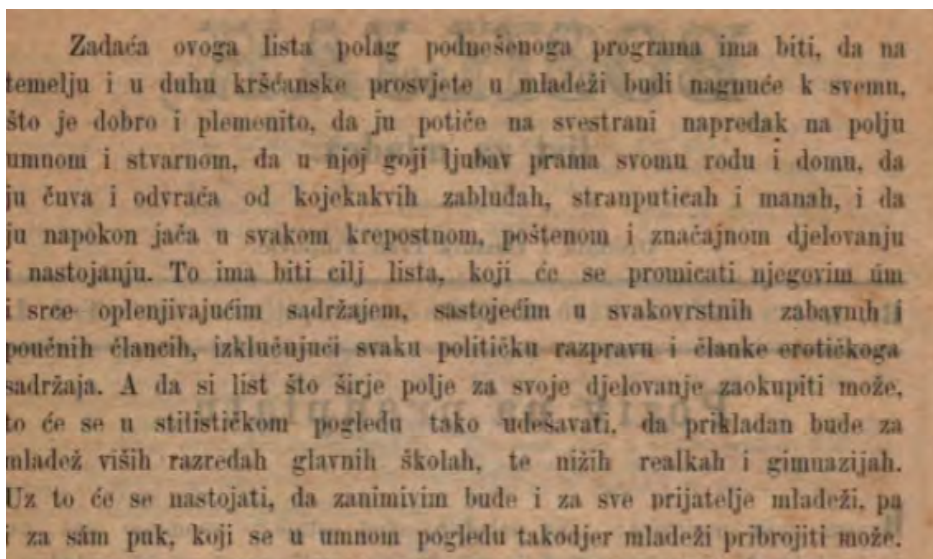
² Zapravo je Filipović tek dolaskom u Zagreb 1863. godine uspio ostvariti svoju želju o izdavanju časopisa:

„Nu ta želja ostā mi pustom željom, sve dok se evo nepremjestih u glavni naš grad; a došav ovamo, podnesoh odmah ovoga ljetamolbu visokomu namjestničkomu vieću, da mi se dozvoli uredjivati i izdavati list za mladež, koji bi pod imenom „B o s i l j a k“ triput preko mjeseca izlazio i to po pol arkavelikoga formata.“

dužnosti zadovoljim, već davno želju gojio i snovao, da izdajem list za zabavu i pouku naše omladine.“ (Bosiljak, 1864a)

U drugom pak dijelu predgovora Filipović progovara o misiji svoga časopisa (Fotografija 1):

„Zadaća ovoga lista polag podnešenoga programa ima biti, da na temelju i u duhu kršćanske prosvjete u mladeži budi nagnuće k svemu, što je dobro i plemenito, da ju potiče na svestrani napredak na polju umnom i stvarnom, da u njoj goji ljubav prema svom rodu i domu, da ju čuva i odvraća od kojekakvih zabludah, stranputicah i manah, i da ju napokon jača u svakom krepostnom, poštenom i značajnom djelovanju i nastojanju. To ima biti cilj lista, koji će se promicati njegovim um i srce oplemenjujućim sadržajem, sastojećim u svakovrstnih zabavnih i poučnih člancih, izključujući svaku političku razpravu i članke erotičkoga sadržaja.“ (Bosiljak, 1864a)

Fotografija 1. Iz *Pozivu na predplatu* (Bosiljak br.1)

Prve dvije godine *Bosiljak* je uređivao Ivan Filipović, dok ga od trećeg godišta (1866.) – ili *tečaja*, kako stoji u izvorniku – preuzima zagrebački knjižar Lavoslav Hartman. Od tada se list više ne ravna po školskoj, već kalendarskoj godini te se pojavljuju ilustracije. Posljednji broj *Bosiljka* objavljen je 15. prosinca 1868. godine. Mnoštvo publiciranih naslova podijeljeno je po tematskim skupinama:³

- *Pjesme umjetne i narodne.*
- *Veće i manje pripoviedke, bajke priče i basne.*

³ Uz naslove navode se godište i broj časopisa te broj stranice.

- *Povjestne, zemljopisne, statističke i životopisne crtice.*
- *Prirodoslovje, polj. gospodarstvo, kućanstvo i obrtnost.*
- *Razni poučni članci, narodne poslovice i zagonetke.*⁴
- *Sitnice.*

POSLOVICE

U usmeno književnom sustavu poslovice je zacijelo najkraći oblik, i suvremena znanost koja do strukture djela drži više nego je to prijašnja znanost činila, terminološki je svrstava u tzv. *najjednostavnije* ili *najsitnije* oblike odnosno *minijature* ili *mikrostrukture* (Kekez, 1984, 7). Prema Lückert (2018), unatoč dugoj tradiciji proučavanja poslovice, problem definiranja poslovice nikako nije riješen (Mieder 2007; Mac Coinnigh 2015). Sažeti prikaz velikog broja starijih i recentnih definicija poslovice donose Aleksa Varga i Keglević (2020: 41), stavljajući na prvo mjesto jednu od najuvrženijih definicija koja poslovice tumači kao „općenite, dobro poznate rečenice koje se koriste u govoru ili unutar neke zajednice.“ Dodaju kako ih pojedini autori smatraju jednim od elemenata jezika koji se koriste već stoljećima, međutim ne pridodaje im se predznak apsolutne istine. Kekez (1984: 8) posebno ističe njezinu posebnost zbog „prisutnosti u raznim kulturama svijeta, podacima o njoj, odnosno historijatu bilježenja i zanimanja za nju.“ Upravo je Josip Kekez (1937. – 2003.), hrvatski književni povjesničar, u svom plodnom profesionalnom životu veliku pozornost posvetio proučavanju poslovice, zagonetaka i ostalih govorničkih oblika. Devetnaesto stoljeće opisuje kao „vijek u kojemu usmena književnost, pa i njezin paremiološki dio, biva dosad najprezentnijim. [...] Poslovice bilježe mnogi zaslužnici, isto tako objavljuju, naravno, i komentiraju. Ulaze poslovice u gramatike studije, čitanke, rječnike, leksikone. [...] Sakupljaju ih i časopisima šalju brojni anonimni pojedinci, ali i prvi autoriteti stoljeća“ (Kekez, 1984: 22). U tom kontekstu spominje i djelovanje Mijata Stojanovića po Slavoniji i Srijemu te izlazak iz tiska njegove *Sbirka narodnih posloviceah, rieči i izrazah*⁵ 1866. godine u Zagrebu.

---

⁴ Istaknula autorica rada.

⁵ Na 265 stranici *Sbirke* nalazi se posljednje poglavlje *Gg. predplatnici na poslovice*, odnosno *Gg. predbrojnici*. Na popisu nalazimo poznata imena poput Mirka Bogovića, Petra Preradovića te *Preuzvišenog gospodina biskupa J. J. Strossmayera* koji je naručio čak 10 otisaka. Niz je to *gimnazialaca, osmoškolaca, trgovaca, učitelj(ic)a, vlastelina, dvorskih savjetnika, ljekarnika, liečnika, spisatelja, odvjetnika, župan, pisara, nadporučnika financialne straže, slušatelja filologije, kotarskih sudaca, župnika, bogoslova, protustavnika, perovođa, tajnika ruskog kozulata, franjevac, kapelana, miernika, fizikusa, gospodične preparande...* Imena i prezimena, zanimanja i broj primjjeraka *predplatnika*, odnosno *predbrojnika* grupirani su na geografskom načelu: interes daleko saže, čak do *Saksonije i Bosne*.

U predgovoru knjizi Stojanović spominje izvjesnog krajišnika Antuna Sabljica. Upoznao ga je kao sedamnaestogodišnji mladić 1933. godine, dok je učiteljevao u Lukačevu Šamcu, *seocu na lievom briegu brze Save u slavonskoj Posavini, brodske krajiške pukovnije*. Antun je, prema Stojanovićevu opisu, bio nepismen, *al je znao na izust za čudo mnogo narodnih pjesamah, pripoviedakah, posloviceah, izrazah, pričah, izrekah, zagonetakah, poskočnicah itd.* Čini se da je upravo ovaj neškolorani krajišnik motivirao Stojanovića za budući rad na prikupljanju poslovice. Jer, Stojanović zapisuje: *Od njega sam počeo spomenute godine popisivati to narodno blago, i tako sam položio temelj ovoj svojoj sbirci narodnih izrazah i posloviceah*. Listom nabrajajući sela i mjesta u kojima je učiteljevao ili ih tek posjećivao za vrijeme školskih praznika, Stojanović je bio dosljedan u zapisivanju i skupljanju: *gdjegod sam slušao koju poslovicu ili izreku, sve sam popisivao i sabirao*.

Fotografija 2. Filipovićevo korištenje poslovice u prvoj rečenici prvog broja *Bosiljka*

Upravo stoga ne čudi što u prvoj rečenici *Poziva na predplatu* u prvom broju *Bosiljka* i urednik Ivan Filipović koristi poslovicu (Fotografija 2) „Krasna naša poslovice: „Na mladjih sviet ostaje,“ spominje nas na dvoje dužnosti [...]“ niti što s njihovim uvrštavanjem u časopis kreće već u 2. broju od 20. studenog 1864. pod naslovom *Njekoliko narodnih frazah i posloviceah*. U podnaslovu Filipović otkriva zapisivača: *Iz sbirke Mijata Stojanovića*. U istome broju, ali u posljednjem dijelu časopisa pod nazivom *Sitnice* u podnaslovu *Književne viesti*, Filipović upoznaje čitatelje s Mijatom Stojanovićem (Fotografija 3):

„Ele kako rekosmo, naša knjiga uz sve to ipak živo napreduje, a to nam daje nade, da kad naš sviet u tom druge prosvjećene narode ne samo hvalio, nego i nasljedovao bude, da će nam onda naša knjiga orijaškim zamašajem razvijati se i bujati. Bože samo daj, da nebi dugo čekali na to doba; jer ono bi nam vidjelo donielo mnogo knjižedno blago, što sada kojegdje po zakucih samo skriveno leži. Tako n. p. znamo, da naš hvaljeni pisac M i j a t S t o j a n o v i ć, zemunski nadučitelj, mnogih za tisak gotovih rukopisah ima, a da s njimi zateže

jedino zato, jer se boji, da nebi zagreznuo, ako bi na svoju ruku raditi počeo, a knjigarah je opet malo, koji u nakladu naša djela uzimlju. Od tih njegovih gotovih spisah spomenut ćemo samo sljedeća: 1. Prostonarodna čudoredba ili nauk o čudorednosti za puk; 2. Zakoni kano temelj pučkoga blagostanja za puk; 3. Voćarstvo : Upućiva je kako se dobiva svakojakih oplemenjenih voćakah i mnogo i brzo i o malom trošku sa pet slikanih tablicah; 4. Lakorazumljiv napatuk, kako se sadi drveće, ponajprije za školsku mladež; 5. Zdravoslovlje za puk po dr. Vilimu Pisslingu; 6. Sbirka narodnih izrazah, frazah i posloviceh. Nisu li to sve sami spisi, koji bi veoma probitačni bili po promak obrazovanosti i prosvjete u našem narodu? A komu da je nepoznato, kako je ovoga zaslužnoga radina knjige naše jezik ugladjen i liep, izkićen i navezen, pun narodnjega smilja i bosilja: te bi s tog gledišta po našu knjigu liep dobitak bio, kad bi nam ti spisi što prije svjetlost ugledali! Mi od srca želimo da se hvaljenom piscu čim prije put način prokrčikako bi plodove neumornoga rada neumornoga svoga mnogogodišnjeg truda svomu narodu izručiti mogao!“ (Bosiljak, 1864b)

Fotografija 3. Iz *Sitnica* pod podnaslovom *Književne viesti*: Filipović upoznaje čitatelje s djelovanjem Mijata Stojanovića u *Bosiljku* br. 2

Popis ovih rukopisa potvrđuje Županovu tezu (2015) kako su „identitetske odrednice tijekom njegovog života transformirale i izgrađivale kroz niz određenja koja su fluidno prelazila jedno u drugo, ili su simultano egzistirala jedno pored drugog, bez čvrste unutarnje hijerarhije,“ prikazujući ga, između ostaloga, kao učitelja, vjernika, domoljuba, vrtlara, pčelara, putopisca, nadučitelja, cvjećara, školskog nadzornika, pučkog pisca...

U trećem broju *Bosiljka* od 24. prosinca 1964. Filipović donosi nastavak *Njeko-liko narodnih frazah i posloviceh* Mijata Stojanovića, kao što je najavio u prethodnom broju. U siječnju 1865. izlazi četvrti broj⁶ s novim nastavkom *Njeko-liko narodnih frazah i posloviceh*. U petom se pak broju, objavljenom 5. ožujka 1865., nastavlja Stojanovićeve pouka o posloviceh, no pod novim nazivom *Tumačenje narodnih frazah i posloviceh*. Za razliku od prethodnih objava, gdje su poslovice samo poredane abecednim redom, u ovom se tekstu svaki primjer detaljno objašnjava. S ovim brojem završavaju tekstovi s tematikom posloviceh, ali ne i spominjanje imena Mijata Stojanovića. Naime, sljedeći broj izdan 10. travnja 1865. u *Sitnicama* na stranici 191. donosi urednikovo oduševljenje uspjehom njegova prijatelja i suradnika u časopisu Fotografija 4):

Fotografija 4. Filipović o Stojanoviću u 6. broju *Bosiljka*

⁶ U ovom se časopisu prvi put pojavljuju i zagonetke, no o njima će kasnije biti više riječi u drugom dijelu rada.

„K n j i ž e v n o s t i. U 2. br. ovoga lista izjavismo se, da bi po našu pučku književnosti dobitak bio, kad bi se našem neumornomu radinu na tom polju gosp. „Mijatu Stojanoviću“ otvorio put, kojim bi plodovi njegovu truda što prije narodu došli u ruke. To doista nije bila samo naša želja, nego i želja mnogih drugih rodoljubah, kojim je što do pučke prosvjete. S veseljem indi javljamo, da se je ovdašnji rodoljub i vlasnik tiskarne g. Ante Jakić poprimio izdanja pučkih spisah g. Mijata Stojanovića, te da je prva knjiga već u živom poslu. Nu dočim se mi tomu podhvalu radujemo, poznajući cieniu i valjanost spomenutih spisah, želimo ujedno, da mu se i naše občinstvo u svoje vrijeme živano odzove, da sbilja i do svoje svrhe dospije, a ne da nam se s mlitavosti i nehajstva našeg izjalovi, kao što se to već i s mnogim drugim podhvatom dogodi.-, (Bosiljak, 1865a: 191)

USPOREDNA ANALIZA OBJAVLJENIH POSLOVICA U *BOSILJKU* (1864) I *SBIRKI NARODNIH POSLOVICAH, RIEČI I IZRAZAH* (1866)

Mogo sam bio uzeti za temelj sustavnoga razdieljenja narodnih ovih izrazah u ovoj svojoj sbirki prigode života, kad jih narod izgovara, poput narodnih pjesamah, što se pjevaju prigodice; ali mi se činjaše sigurniji put, izvaditi iz svake poslovice najznamenitiju rieč, pak do nje napisati izreku ili poslovicu, nebi li se tako prije razumjele. Pod jedan pako takovi pojam dolazi jih i više, iz čega se može viditi njihova međjusobna srodnost; pa je lahko uzeti za svoj slučaj frazu, priču, poslovicu, rieč najsgodniju, i tako se koristiti narodnim blagom.

Fotografija 5. Dio Stojanovićeveg *Predgovora* u *Sbirki narodnih poslovicah, rieči i izrazah* (1866).

U *Predgovoru* svojoj knjizi Stojanović obrazlaže odluku da za prikaz sadržajnih jedinica koristi abecedno redanje (Fotografija 5), no pri tome se isključivo služio prvim slovom ključnih riječi iz poslovica⁷. Odabir lema u odgovarajućem referentnom okviru, odnosno postupak lematizacije, bio je proizvoljan:

„Mogo sam bio uzeti za temelj sustavnoga razdieljenja narodnih ovih izrazah u ovoj svojoj sbirki prigode života, kad jih narod izgovara, poput narodnih pjesamah, što se pjevaju prigodice; ali mi se činjaše sigurniji put, izvaditi iz svake poslovice najznamenitiju rieč, pak do nje napisati izreku ili poslovicu, nebi li se tako prije razumjele. Pod jedan pako takovi pojam dolazi jih i više, iz čega se može viditi njihova međjusobna srodnost; pa je lahko uzeti za svoj slučaj frazu, priču, poslovicu, rieč najsgodniju, i tako se koristiti narodnim blagom“ (Stojanović, 1866).

⁷ Kod Stojanovića izostalo je pravilo da se svako *n*-to slovo uspoređuje s drugim *n*-tim slovima ostalih riječi u popisu, počevši od prvog slova svake riječi, do drugog, trećeg, četvrtog, odnosno sve dok se ne uspostavi određeni poredak. Primjeri odstupanja kod slova *B*: **b**udak, **b**urgija, **b**liže, **b**jesan, **b**ježi, **b**riga, **b**adnjak, itd.

Usporedbom objavljenih poslovia u drugom (54–55), trećem (77–79) i četvrtom broju (109–111) *Bosiljka* s abecednim popisom u poslovia u *Sbirki narodnih posloviah, rieči i izrazah* (7–35.) razvidno je kako su korišteni gotovo identični primjeri gotovo istim redosljedom. Tako se u drugom broju *Bosiljka* minimalna razlika u broju primjera očituje tek kod natuknica *amanet* i *biesan*. U Filipovićevu se časopisu od 20. studenog 1864. nalazi jedan, odnosno dva primjera koja Stojanović nije uvrstio u svoju *Sbirku* (detaljnije u Tablici 1).

Tablica 1. Rezultati usporedne analize poslovia objavljenih u drugom broju *Bosiljka* (20. studenog 1864.) i *Sbirki narodnih posloviah, rieči i izrazah* iz 1866: 7-17.

red.br.	natuknica	FILIPOVIĆ	STOJANOVIĆ	razlikovni primjeri
1.	AKO	49	49	
2.	AMANET	2	1	<i>Amanet ti moja djeco.</i>
3.	BUDAK	2	2	
4.	BURGIJA	2	2	
5.	BLIŽE	2	2	
6.	BIESAN	8	6	<i>Bies mu neda mira, mora stradati. Valjada si pobiesnio i pomamio se.</i>
7.	BJEŽI	6	6	
8.	BRIGA ⁸	1	13	

Do gotovo identičnih rezultata dolazi se analizom *Bosiljka* od 24. prosinca 1864. i u *Sbirki narodnih posloviah, rieči i izrazah* iz 1866. godine: razlika je u jednom primjeru u natkunicu *badava* (detaljnije u Tablici 2).

⁸ Primjeri s ključnom riječi *briga* nastavljaju se u sljedećem, trećem broju *Bosiljka*.

Tablica 2. Rezultati usporedne analize poslovice objavljenih u trećem broju *Bosiljka* (20. studenog 1864.) i *Sbirki narodnih posloviceah, rieči i izrazah* iz 1866: 17-35.

red.br.	natuknica	FILIPOVIĆ	STOJANOVIĆ	razlikovni primjeri
1.	BRIGA ⁹	12	13	
2.	BADNJAK	3	3	
3.	BUDALA	16	16	
4.	BOLJE	18	18	
5.	BOLAN	7	7	
6.	BIT ĆE	7	7	
7.	BOSTAN	4	4	
8.	BIRATI	4	4	
9.	BEG	3	3	
10.	BOG	36	36	
11.	BIEDA	4	4	
12.	BABA	6	6	
13.	BADAVA	5	6	<i>Badava konja češeš, ako ga ne zobiš.</i>
14.	BJEGUNAC	2	2	
15.	BREZ ¹⁰	10	16	

No, treći nastavak *Njekoliko narodnih frazah i posloviceah* u četvrtom broju *Bosiljka* razlikuje se u daleko više primjera. Već od natuknice *blažen* slijede odstupanja, kojih do ovoga broja nije bilo. Naime, Filipović donosi poslovicu *Blažene mnoge ručice* koja se ne nalazi u Stojanovićevoj *Sbirci*. Nasuprot tome, kod Stojanovića se pojavljuju dva primjera koja nisu objavljena u *Bosiljku* (vidi Tablicu 3). Za jedan od njih - *Blagoslovljene mnoge ručice, a proklete mnoge g...ce!* jasno je zašto nije završio u *Bosiljku!* Ovaj se obrazac ponavlja kod natuknice *čuti*: u *Bosiljku* nalazimo *Čuje, ali nije osjetio*, koji nije uvršten u *Sbirku* za razliku od poslovice *Čuje Bog, ako nečuju ljudi* i *Čuje, što mu je volja*. Nadalje više primjera za jednu lemu nalazimo kod Stojanovića kod pojmova *bogoslov* (+2), *bieda* (+1), *car* (+2), *cicvara* (+2), *crn* (+3), *čast* (+1), *čil* (+1), *čuvati* (+2), *čupati* (+1). Posljednja

⁹ Nastavak primjera s ključnom riječi *briga* iz prethodnog broja (Tablica 1)

¹⁰ Primjeri s ključnom riječi *brez* nastavljaju se u sljedećem, četvrtom broju *Bosiljka*.

natuknica *duša* zastupljena je u *Bosiljku* sa samo četiri primjera (osamnaest kod Stojanovića). Pretpostavka je da je Filipović namjeravao nastaviti s primjerima u kojima se pojavljuje ova riječ (*Slieđit će dalje.*), kao u slučaju natuknice *briga* i *brez* (usporedi Tablicu 1 i Tablicu 2), no razlog izostanka nije poznat. U obrađena tri broja *Bosiljka* Filipović je objavio 330 poslovice s 49 natuknica!

Tablica 3. Rezultati usporedne analize poslovice objavljenih u četvrtom broju *Bosiljka* (31. siječnja 1865.) i *Sbirki narodnih posloviceah, rieči i izrazah* iz 1866: 35-53.

red.br.	natuknica	FILIPOVIĆ	STOJANOVIĆ	razlikovni primjeri
1.	BREZ ¹¹	6	16	
2.	BLAŽEN	3	5	<i>Blažene mnoge ručice.</i> (MS) <i>Blaženi strpljivi.</i> (IF) <i>Blažen je pravednik svaki.</i> (IF)
3.	BLAGOSLOV	4	6	<i>Moj ti blagoslov!</i> <i>Blagoslovljene mnoge ručice, a proklete mnoge g...ce!</i>
4.	BOJATI SE	9	9	
5.	BOGAT	8	8	
6.	BUNAR	5	5	
7.	BOGOSLOV	---	2	<i>Bogoslov ima sve praznike u prsti.</i> <i>Da će koga zapopiti nego bogoslova; nemoga crkvenjaka.</i>
8.	BIEDA	---	1	<i>Tuga našla biedu pa se posestrile.</i>
9.	CIGANIN	15	15	
10.	CAR	5	7	<i>Oči gore cara gledajuć.</i> <i>Caru carevo, Bogu božje,</i> <i>pak mirna Bačka.</i>

¹¹ Nastavak primjera s ključnom riječi *brez* iz prethodnog broja (Tablica 2)

red.br.	natuknica	FILIPOVIĆ	STOJANOVIĆ	razlikovni primjeri
11.	CICVARA	2	4	<i>Peci babo, cicvaru, kum je došao!</i> <i>Tko zabavlja cicvari, kuvaj mu klinčorbu</i>
12.	CIEPODLAČITI	2	2	
13.	CRN	8	11	<i>Kaludjere, mati ti je umrla! — Ja crnje neponeso.</i> <i>To je crnje od ugljevlja.</i> <i>Crnica je (zemlja) plodna.</i>
14.	CRV	4	4	
15.	ĆA, ĆU	1	1	
16.	ČAST	4	5	<i>Počastili su ga kiselicom.</i>
17.	ČUTI	6	7	<i>Čuje, ali nije osjetio. (IF)</i> <i>Čuje Bog, ako nečuju ljudi. Čuje, što mu je volja. (MS)</i>
18.	ČIL	1	2	<i>Čio (čila) je i obiestan (obiestna).</i>
19.	ČOTA	4	4	
20.	ČUVATI	3	5	<i>Čuvaj dok šta imaš.</i> <i>Čuvaj biele novce sa crne dane.</i>
21.	ČESTO	5	5	
22.	ČIJE	5	5	
23.	ČUPATI	2	3	<i>Čupa vlasi po glavi i zapieva.</i>
24.	ČORBA	3	3	
25.	ČESTNICA	1	1	
26.	DUG	6	6	
27.	DRUM	4	4	

red.br.	natuknica	FILIPOVIĆ	STOJANOVIĆ	razlikovni primjeri
28.	DAJ	5	8	<i>Idi za vragom, pa da vidiš svoga jada.</i> <i>Daj, da se nagodimo, da se požurimo, da se okanimo, da se ogledamo, da se pobratimo, da se nezakasnimo itd.</i> <i>Daj, priveži glavu!</i>
29.	DUŠA ¹²	4	18	

Peti broj *Bosiljka* objavljen 5. ožujka 1865. donosi drugi format poslovice. Prvo, započeti abecedni niz prekida se kod slova *d*. K tome, natuknice prate vrlo detaljna objašnjenja, što je u prethodnim izdanjima bio rijedak slučaj: tek rijetka pomoć u razumijevanju značenja sastojala se od kratkih, šturih rečenica u zagrada. Istodobno, identični su primjeri u Stojanovićevoj *Sbirci* bili potkrijepljeni vrlo opširnim objašnjenjima. Konačno, došlo je i do promjene naslova u *Tumačenje narodnih frazah i posloviceah*, kojim je obuhvaćeno deset primjera.

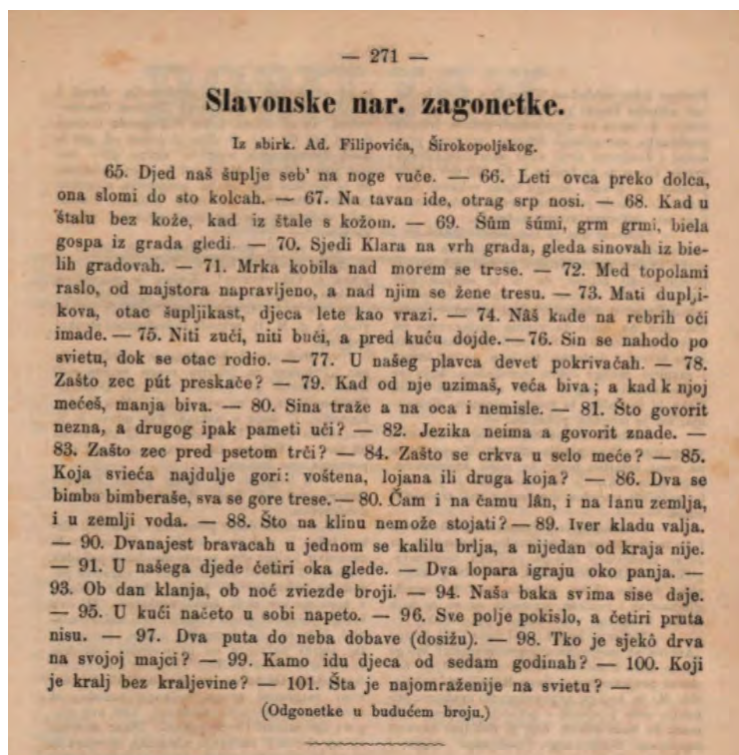
ZAGONETKE

Poput poslovice, zagonetke nalazimo u usmenom stvaralaštvu gotovo svih kultura. Društvena uloga zagonetki oslikava se u njezinom kulturnom, obrazovnom, intelektualnom, ideološkom, kozmološkom i političkom karakteru. One, naime, poučavaju logiku, prisiljavaju publiku da se bavi razmišljanjem o različitim paradoksima i enigmama, poučavaju o društvenom i kulturnom okruženju, o društvenim normama, o povijesti i biologiji i još mnogo toga (Awedoba, 2000). Grahovac-Pražić (2022) navodi književne teoretičare zagonetku u pravilu svrstavaju u jednostavne oblike poput Solara, Škreb Stamać, odnosno minijaturne oblike, mikrostrukture, poput Kekeza i Užarevića. Prema Solaru (2007: 214) „zagonetka je jednostavan oblik koji se sastoji u postavljanju pitanja na takav način da se neposredno navode skrivene, neobične, ili s posebnog gledišta viđene osobine nekog predmeta, osobe ili pojave, pri čemu se očekuje jasan i nedvosmislen odgovor koji donosi neku vrstu razrješenja.“. Referirajući se na dvodijelnu strukturu i dijalošku formu, o kojoj pišu Bonifačić Rožin te Škreb Stamać, Grahovac-Pražić (2022: 11) naglašava odnos *zagonetača* i *odgonetača*, odnosno *zagonetlaja* i *odgonetlaja*. Mogućnost je odgovora višestruka, može biti konkretan i u prenesenom značenju.

¹² Nastavak nije objavljen u sljedećem, niti bilo kojem drugom broju.

Ivan Filipović bio je svjestan značaja zagonetki, ne samo kao kulturološkog i jezičnog nasljeđa, već i njihove didaktičke vrijednosti. Stoga ih uvodi u četvrti broj *Bosiljka* objavljenog 31. siječnja 1865. pod nazivom *Slavonske narod. zagonetke* (stranica 126.). Nakon niza od trideset i tri numerirane zagonetke slijedi urednikova opaska da *Odgonetke sliede u budućem broju*. Peti broj *Bosiljka* od 5. ožujka 1865. donosi novi korpus od trideset i jedne zagonetke (završno s brojem 64) te napomenom urednika u fusnoti: *Odgonetke sliedit će u budućem broju skupa s imeni p. n. gg. odgonetaocah.*¹³

U rubrici *Sitnice* ovoga broja na stranici 159. objavljene su numerirane odgonetke (1-33) iz prošloga broja. Dolazi do prekida objavljivanja zagonetki: tek u desetom broju *Bosiljka* ponovno se mogu naći *Slavonske narod. zagonetke*, od broja 65 do 101 (Fotografija 6.). Ispod ovoga naslova Filipović opetovano navodi izvor: *Iz sbir. Ad. Filipovića, Širokopoljskog.*

Fotografija 6. *Slavonske narod. zagonetke* (*Bosiljak* br. 10)

¹³ U šestom broju *Bosiljka* od 10. travnja 1865. objavljene su numerirane odgonetke (34-64) u rubrici *Sitnice*.

Fotografija 7. Odgonetke u *Bosiljku* br. 12.

Hrvatska nam enciklopedija pruža osnovne podatke o Adamu Filipoviću Hel-dentalskom, kao hrvatskom propovjedniku i piscu (Velika Kapanica, 2. studenog 1792. – Gorjani kraj Đakova, 25. rujna 1871.). Pohađao je bogosloviju u Đakovu, zaređen 1816. te bio kapelan u Vrbici kraj Starih Mikanovaca i u Osijeku. U Đakovo se vraća kao sjemenišni duhovnik, a od 1832. godine je župnik u Gorjanima. Priredio je treće izdanje Relkovićeve *Satira* (1822.) dodavši mu autorovu biografiju u sti-hovima, opjevao život biskupa A. Mandića, anonimno objavio humorističko-anakre-ontički spjev o vinu *Tužba grozdja negrišnoga* i *Razgovor priprosti iliti vrtlar s povrtaljem se razgovara*. Jezik ovog potonjeg djela Rem (2007.) opisuje kao „prostor u kojemu se susreću jedno kondenzirano i kompilacijski multipoetičko pismo 18. stoljeća, kao čuveno slavonsko potonulo dobro, a koje izranja, u prvom redu jezikom toga stoljeća“. Od 1822. do smrti izdavao *Slavonske kalendare*. Polazeći ponajprije od kulturološke funkcije književnih i inih priloga sadržanih u narodnim kalendarima sačuvanim u Muzeju Slavonije u Osijeku, Ileš i Trojan (2023) naglašavaju doprinos Adama Filipovića „sveukupnoj regionalnoj, ali i nacionalnoj književ-

noj i kulturnoj povijesti.“ Prosuđivao je narodne običaje i prikupljao narodno blago, što je rezultiralo uvrštavanjem zapisanih zagonetki u *Bosiljak*, njegova nećaka Ivana.

Zaključno je potrebno spomenuti i mjesto koje predstavlja poveznicu između Ivana Filipovića, Mijata Stojanovića i Adama Filipovića Heldentalskog, a to je Velika Kopanica. Stojanovićev i Filipovićev život put višestruko je isprepleten te se preko njihovih životnih priča može dobiti slika tadašnjega školstva, ali i nakladništva. Uz Ivana Filipovića, vezalo ga je čvrsto prijateljstvo još od upoznavanja u Velikoj Kopanici, u kojoj je Stojanović radio. Prva opća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu 1871. godine, kao mjesto na kojemu je Filipović potvrdio status lidera hrvatskoga učiteljstva kao predsjednik skupštine, Stojanović je bio potpredsjednik. Iste je godine, zajedno sa svojim stalnim suradnicima među kojima je bio i Stojanović, osnovao Hrvatski pedagoški-književni zbor s ciljem širenja strukovne obrazovanosti među učiteljima. Velika Kopanica, kao mjesto rođenja povezuje Adama Filipovića Heldentalskog i Ivana Filipovića, strica i nećaka. Adam, poznat po slavljenju hrvatskog jezika te pozivom na osnivanje književnog društva (akademije), pridružio se preporodnim gibanjima, što je vidljivo imalo utjecaj na mlađeg Ivana. Ova veza dodatno naglašava važnost lokalnih sredina u oblikovanju povijesnih događaja i kulturnih kretanja.

ZAKLJUČAK

U današnjem digitalnom dobu, kao ključni elementi naglašavaju se raspoloživosti izvora i očuvanja kulturne baštine, s posebnim fokusom na digitalizaciju starih izdanja knjiga i časopisa, što predstavlja značajan doprinos digitalnoj humanistici. Ovaj proces omogućuje očuvanje rijetkih spisa koji bi inače bili izloženi propadanju, osiguravajući njihovu dostupnost sadašnjim i budućim generacijama. Osim toga, digitalizacija otvara nove horizonte u znanstvenom istraživanju, olakšavajući pristup obimnim arhivima i potencijalno otkrivajući nove spoznaje. Posebno se ističe značaj digitalizacije starih izdanja knjiga i časopisa, kao što su svi brojevi *Bosiljka* Ivana Filipovića od 10. listopada 1864. do 15. prosinca 1868. i *Sbirke narodnih posloviceah, rieči i izrazah* Mijata Stojanovića iz 1866. Konkretni primjeri jasno pokazuju kako digitalna tehnologija može spojiti prošlost i budućnost, čuvajući kulturnu baštinu i čineći je pristupačnom široj akademskoj i inoj publici.

Ovim je radom prikazano istraživanje publikacija i zbirki: proučavala se povijest objavljivanja i podatci o prikupljanju poslovice i zagonetki, uključujući osobe koje su ih sastavljale, njihove motivacije i utjecaj ovih zbirki na društvo. No to nije jedini način na koji se ova vrsta digitalizirane građe može znanstveno istraživati putem različitih interdisciplinarnih pristupa. Poslovice i zagonetke iz prikupljene i

objavljenje u 19. stoljeća mogu poslužiti u lingvističkoj analizi (razumijevanje povijesnog razvoja jezika te analiza uporabe određenih riječi ili fraza), istraživanju kulturnog i povijesnog konteksta (istraživanje društvenih normi, vrijednosti i praksi 19. stoljeća i kako se ove izreke uklapaju u širi kulturni kontekst), kao temelj za psihološka i kognitivna istraživanja (proučavanje kognitivnih procesa uključenih u stvaranje i razumijevanje zagonetki; analiza sposobnosti rješavanja problema i načina kreativnoga razmišljanja. Nadalje, istraživanje se može provoditi u etnologiji (analiza poslovice i zagonetke unutar generacijskog transfera, uloga u pripovijedanju i njihova važnost u folkloru i mitologiji), komparativnim istraživanjima (sličnosti i razlike između poslovice i zagonetki iz različitih regija ili kulturnog podrijetla – interkulturalizam) i u društvenim znanostima (društvene funkcije poslovice i zagonetki). Na kraju, no ne manje važno mjesto zauzimaju digitalne humanističke metode (analiza velikih zbirki poslovice i zagonetki; računalna lingvistika i alati za analizu teksta mogu pomoći u identificiranju obrazaca, trendova i veza) te obrazovanje i didaktika (učenje jezika, kritičko razmišljanje i vještine rješavanja problema u različitim obrazovnim kontekstima), kao i psiholingvistika (načini obrade i tumačenja zagonetke, uvidi u kognitivne procese).

Poslovice i zagonetke prikupljene i objavljene tijekom 19. stoljeća nose značajnu povijesnu i kulturnu važnost. Ove zbirke pružaju uvid u vjerovanja, vrijednosti i svakodnevni život prošlih generacija. Povijesno gledano, poslovice i zagonetke često odražavaju mudrost i kolektivno znanje društva. Pružaju uvid u izazove, iskustva i svjetonazor ljudi iz tog vremena. Te izreke i zagonetke prenosile su se usmeno kroz generacije prije nego što su dokumentirane tijekom 19. stoljeća, čime je sačuvana bogata usmena tradicija koja bi inače mogla biti izgubljena s vremenom. S kulturološke strane, ove zbirke služe kao dragocjeni artefakti jezičnoga i kulturnoga naslijeđa. Prikazuju bogatstvo jezika i dijalekta koji su se koristili u različitim regijama tog vremena, pridonoseći sagledavanju i razumijevanju jezičnu evoluciju. Osim toga, poslovice i zagonetke pružaju uvid u humor, kreativnost i sposobnosti pripovijedanja ljudi koji su ih stvarali i omogućuju poimanje njihove kulture i društvenih normi.

Konačno, poslovice i zagonetke prikupljene – u ovom konkretnom slučaju zahvaljujući trudu, ljubavi i upornosti Mijata Stojanovića i Adama Filipovića Helden-talskog - i objavljene angažmanom Ivana Filipovića tijekom 19. stoljeća poput su kulturnih vremenskih kapsula: one pružaju vrijedne uvide u prošlost, istovremeno obogaćujući naše razumijevanje jezika, folklorne baštine i povijesnih konteksta u kojima su nastali.

Literatura

- Awedoba, A.K. (2000). Social Roles of Riddles, with Reference to Kasena Society. *Research Review of the Institute of African Studies*, 16 (2), 35-52. <https://doi.org/10.4314/rrias.v16i2.22893>
- Grahovac Pražić, V. (2022). Zagonetke u udžbenicima i nastavi. *Magistra Iadertina*, 17 (2), 9-24.
- Ileš, T. i Trojan, I. (2023). Odjeci preporoda u (književnim) prilogima Slavonskih kalendara Adama Filipovića Heldentalškoga. *Dani Hvarškoga kazališta*, 49 (1), 444-459.
- Kekez, J. (1984). *Poslovice i njima srodni oblici*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Lückert, C. (2018). The lexical profile of modern American proverbs: Detecting contextually predictable keywords in a database of American English proverbs. *Yearbook of Phraseology*, 9(1), 31-50. <https://doi.org/10.1515/phras-2018-0004>
- Nikolić, D. (2016). Digitalna humanistika i nacionalna filologija: o mogućim implikacijama računalnoga obrata. *Croatica*, 40 (60), 75-87.
- Rem, G. (2007). Adam Filipović Heldentalški: Život velikoga biskupa, prvelikoga domo-rodca, i najvećega prijatelja našega Antuna Mandića u Vinaj M. *Tiskopisi 16. stoljeća*. Osijek: Pannonius.
- Solar, M. (2007). *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stojanović M. (1866). *Sbirka narodnih posloviceah, riečih i izrazah*. Pristupljeno 22. 3. 2024.: https://archive.org/details/sbirka_narodnih_posloviceah_riecih_i_izrazah_1866-mijat_stojanovic/page/n275/mode/2up
- Stojanović, M. (2015). *Sgode i nesgode moga života*. U D. Župan, S. Andrić i D. Matanović (prir.). Vinkovci: Zebra
- Švoger, V. (2021). Mijat Stojanović – od „magareće klupe“ do istaknutog pedagoga i pučkog pisca 19. stoljeća. *Scrinia Slavonica*, 21 (1), 219-238. <https://doi.org/10.22586/ss.21.1.8>
- Varga M. A., & Keglević A. (2020). Hrvatske poslovice u slavenskome okruženju: određivanje hrvatskoga paremiološkog minimuma i optimuma. *Slavia Centralis*, 13(1), 40–51.

Mrežna izdanja

- Bosiljak : list za mladež / urednik i vlasnik Ivan Filipović*. Digitalizirana zagrebačka baština Zagreb na pragu modernog doba. Elektroničko izd. izvornika koji je izlazio od 1864.-1868. Zagreb : Knjižnice grada Zagreba, 2011 [https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=iiii.f.v.a&id=18401&tify={%22pages%22:\[138\],%22panX%22:0.651,%22panY%22:0.318,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:1.319}](https://digitalnezbirke.kgz.hr/?pr=iiii.f.v.a&id=18401&tify={%22pages%22:[138],%22panX%22:0.651,%22panY%22:0.318,%22view%22:%22info%22,%22zoom%22:1.319})
- Digitalne zbirke Knjižnice grada Zagreba - Knjižnice grada Zagreba. *Zagreb na pragu modernog doba*. <https://digitalnezbirke.kgz.hr/izlozbe/zagreb-na-pragu-modernog-doba-izlozba/OPro.htm> i <https://digitalnezbirke.kgz.hr/izlozbe/zagreb-na-pragu-modernog-doba-izlozba/VMal.htm>
- Stojanović, Mijat. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58213>

Filipović Heldentalski, Adam. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19587>

Darija Kuharić

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
darija.kuharic@gmail.com

THE *BOSILJAK* BY IVAN FILIPOVIĆ: PROVERBS AND RIDDLES

Abstract

Riddles and proverbs are passed down from generation to generation as significant elements found in all cultures around the world. While one defines riddles as short questions posed as a problem to be solved through creative thinking, proverbs represent concise instructive sayings accepted in tradition, carrying the wisdom of previous generations. From an ethnological standpoint, one passes down the knowledge through riddles and proverbs, one promotes the social cohesion and encourages the cognitive development. In the cognitive and linguistic development of children one can note rather diverse applications of riddles and proverbs. In the *Bosiljak* (*the Basil, Eng.*), the first Croatian youth magazine (1864 - 1886), edited by Ivan Filipović, he introduced riddles and proverbs, recognizing their pedagogical value. Ivan Filipović published proverbs written by Mijat Stojanović, his contemporary and the co-founder of the Croatian Pedagogical and Literary Association, who was also one of the first collectors of intangible cultural heritage in Slavonia. These small literary forms are part of the immeasurable richness of Croatian language, promoted passionately by Filipović despite the unfavourable political circumstances. The riddles are the result of the work of Adam Filipović Heldentalski, his uncle, the priest, who collected folk treasures. Riddles and proverbs, along with their solutions, were printed in several issues in the first year of the *Bosiljak*, aiming to educate and entertain the youth at the same time.

Keywords: Ivan Filipović, *Bosiljak*, proverbs, Mijat Stojanović, riddles, Adam Filipović Heldentalski

doc. dr. sc. **Vedrana Živković Zebec**

Fakultet za odgoje i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
vzivkovic@foozos.hr

izv. prof. dr. sc. **Valentina Majdenić**

Fakultet za odgoje i obrazovne znanosti, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
vmajdenic@foozos.hr

BASNE U PRIJEVODU IVANA FILIPOVIĆA

Sažetak

Razdoblje 19. stoljeća u hrvatskoj su dječjoj književnosti obilježili prijevodi djela namijenjenih djeci te funkcionalnost dječje književnosti. Obje se značajke mogu uočiti i u stvaralaštvu Ivana Filipovića, koji je prevodio s više europskih jezika (ruskog, engleskog, njemačkog, francuskog, češkog), a književno stvaralaštvo za djecu težište je imalo na ispunjavanju pedagoških i didaktičnih ciljeva. Književna je djela namijenjena djeci objavljiavao u dječjim časopisima te samostalnim zbkama te ona obuhvaćaju autorska djela te prijevode, koji su često slobodni te neobilježeni, u skladu s praksom u 19. stoljeću. Ezopove basne su se u prijevodima na hrvatski jezik pojavile u nekoliko desetaka cjelovitih i necjelovitih te regionalnih prijevoda te se oni razlikuju s obzirom na izvornike te autorske prerade, koje su u skladu s kulturnim, društvenim ili religijskim očekivanjima implicitnih čitatelja.

Filipovićevi prijevodi Ezopovih basni objavljiavani su u časopisu *Bosiljak* te u zasebnim zbkama 1867. i 1890. U radu su istražene karakteristike Filipovićeavih prijevoda objavljenih u zasebnoj zbirci 1867. Karakteristike su njegovih prijevoda proširivanje basni, uvođenje dijaloške forme te izricanje poruke u stihovima te povezivanje fabule i epimitija. Promjene se uočavaju i na razini motiva i likova, nastojanjem odabira implicitnim čitateljima poznatijih likova i motiva, a na kulturološkoj i religijskoj razini izostavljanjem basni s mitološkim likovima te prevođenjem i mijenjanjem imena božanstava.

Ključne riječi: dječja književnost 19. stoljeća, Ezopove basne, Ivan Filipović, prijevodi basni

UVOD

Razdoblje književnog i pedagoškog djelovanja Ivana Filipovića razdoblje je obrazovnih reformi,¹ a njegovo se ime vezuje uz početke sustavnog pisanja za djecu u Hrvatskoj. U razdoblju razvoja školstva, kada je većina stanovništva bila nepismena i slabo obrazovana, bilo je važno ponuditi čitateljima tekstove koji će s jedne strane pomoći opismenjavanju stanovništva, a s druge strane autori tekstova i prevoditelji nastojali su da tekstovi ispune i pedagošku i didaktičku svrhu te to početno razdoblje hrvatske dječje književnosti obilježavaju funkcionalizacija književnosti, a na umjetničku se funkciju gledalo kao manje važnu. Autori su u tom početnom razdoblju pisali samostalne radove, ali ono što obilježava 19. stoljeće u hrvatskoj dječjoj književnosti su brojni prijevodi. Prevodila su se djela koja su danas, zbog nedostatne umjetničke vrijednosti zaboravljena, ali i vrijedna djela, poput basni, koja imaju mjesto u kanonu svjetske književnosti. Jedan od značajnih prevoditelja 19. stoljeća bio je Ivan Filipović te je on prevodio i stručnu i umjetničku literaturu. U radu će se istražiti prijevodi Ezopovih basni Ivana Filipovića objavljenih u zasebnoj zbirci iz 1867. Cilj je rada prikazati osobitosti Filipovićevih prijevoda te povezanost prijevoda s kulturnom, društvenom i književnom praksom u vremenu objavljivanja.

Hrvatsku dječju književnost 19. stoljeća obilježavaju prijevodi djela namijenjenih djeci te funkcionalnost dječje književnosti. Obje se značajke mogu uočiti i u stvaralaštvu Ivana Filipovića, koji je prevodio s više europskih jezika (ruskog, engleskog, njemačkog, francuskog, češkog), a njegovo književno stvaralaštvo za djecu težište je imalo na ispunjavanju pedagoških i didaktičkih ciljeva. Za svoje je vrijeme Filipović bio izniman pojedinac na više različitih područja, bio je obrazovan i ambiciozan te je, neuobičajeno za vrijeme u kojemu je živio, poznavao čak pet stranih jezika i s njih prevodio na hrvatski jezik književna djela, književno-teorijske radove te pedagoške radove. Književna je djela namijenjena djeci objavljivao u dječjim časopisima te samostalnim zbirkama te ona obuhvaćaju autorska djela te prijevode, koji su često slobodni te neobilježeni, u skladu s praksom u 19. stoljeću.

---

¹ U razdoblje vladavine Marije Terezije (1740. – 1780.) dolazi do masovnijeg otvaranja škola u Hrvatskoj. U počecima Filipovićeve pedagoškog rada u Banovini Hrvatskoj bio je na snazi *Sustav početnih učionica* (od 1845.), koji je predviđao dvogodišnje niže i dvogodišnje više pučke škole. Zakonska školska obveza uvedena je 1874. Prvim hrvatskim školskim zakonom (Munjiza i Dubovicki, 2023).

19. STOLJEĆE – STOLJEĆE PRIJEVODA U HRVATSKOJ DJEČJOJ KNJIŽEVNOSTI

Početno razdoblje hrvatske dječje književnosti obilježava nekoliko čimbenika: funkcionalnost dječje književnosti, prijevodi na hrvatski, didaktičnost, kraće prozne vrste, poezija koja je namijenjena djeci, ali nije dječja. Osobito je bitno pitanje i status prijevoda u početnom razdoblju hrvatske dječje književnosti. Književno djelovanje Ivana Filipovića odnosno objava *Malog tobolca* 1850. godine u više se studija navodi kao formalni početak hrvatske dječje književnosti (npr. Hranjec, 2006, Crnković i Težak, 2002 i dr.). Novije studije početke dječje književnosti smještaju u ranije razdoblje, na kraj 18. stoljeća kada se pojavljuju prva prijevodna djela namijenjena djeci (v. Majhut, 2018). Važnost prijevoda u tom je početnom razdoblju velika, ali prijevodi imaju neka specifična obilježja s obzirom na kontekst vremena i konvencije tadašnje književnosti namijenjene djeci.

Važnost prijevoda u dječjoj književnosti naglašavali su Crnković (1967, 1978) i Majhut (2008). Crnkovićeve su teze o prijevodima isticale prožimanje nacionalne i svjetske dječje književnosti jer „Uspjelo prevedeno strano djelo ulazi u nacionalnu književnost određenog naroda onog časa kad je prevedeno – prijevod živi kao originalni tekst.“ (Crnković, 1967: 14-15) Majhutova su razmatranja bitna kada govorimo o uključivosti prijevoda u okviru dječje književnosti jer oni ravnopravno sudjeluju u oblikovanju čitateljskih repertoara i očekivanja i u konačnici polja dječje književnosti. Narančić-Kovač (2019) ističe specifičan status prijevoda kada se govori o dječjoj književnosti te je prevođenje u dječjoj književnosti od početaka njezina razvoja bilo često i dobro prihvaćeno. Ipak, znanstveno zanimanje za prijevode intenzivira se puno kasnije, tek posljednjih desetljeća 20. stoljeća.

Kada se govori o proučavanju prijevoda, onda se tu, od povezanih segmenata poredbene dječje književnosti² ističe proučavanje kontakata i prijenosa (Emer O'Sullivan, 2004, 2005 prema Narančić Kovač, 2019). Proučavanje kontakata i prijenosa O'Sullivan (prema Narančić Kovač, 2019) određuje kao proučavanje prevođenja, recepcije i utjecaja povezanih sa svakim oblikom kulturne razmjene između književnosti nastalih u raznim zemljama, na raznim jezicima i kulturama. Ona smatra da je najvažnija zadaća proučavanja prijevoda u dječjoj književnosti postaviti prijevod u njihov jezični kontekst, konstituiranje sustavnoga i povijesnoga pregleda upotrijebljenih strategija, tendencija, kriterija izbora i metoda. Stoga je važno kontekstu-

---

² Emer O'Sullivan (2004, 2005) raščlanjuje tematiku istraživanja poredbene dječje književnosti na devet međusobno povezanih segmenata: a) teorija dječje književnosti; b) istraživanje kontakata i prijenosa, c) poredbena poetika, d) istraživanje intertekstualnosti, e) istraživanje intermedijalnosti, f) imagologija, h) poredbeno istraživanje žanrova i vrsta, i) poredbena povijest dječje književnosti te j) poredbena povijest istraživanja dječje književnosti (prema Narančić-Kovač, 2019).

alizirati razdoblje 19. stoljeća u obrazovnom i književnom kontekstu kako bi bilo jasno u kakvim je okolnostima prevodio Ivan Filipović.

Ono što su bitna obilježja prijevoda djela dječje književnosti početnog razdoblja su prerade u većoj ili manjoj mjeri, nekada čak do granica autorstva, pohrvaćivanje prijevoda te vrlo rijetka pojava doslovnih prijevoda (Majhut, 2008). Razloge zašto su u dječjoj književnosti učestale izmjene izvornika odnosno prerade isticala je Zohar Shavit (1986) navodeći da su prevoditelji to činili kako bi djela bila bliža i prikladnija dječjim čitateljima te su se prijevodi prilagođavali ciljanoj kulturi te njezinim jezičnim, političkim, društvenim ili ideološkim značajkama. Hameršak i Zima (2015) to navode kao jednu od najvećih razlika dječje književnosti i kanonske ili visoke književnosti u kojoj je naglašen autoritet i integritet teksta³. Ujedno, tekstovi dječje književnosti prevedeni i prihvaćeni na nekom jeziku postaju dio globalnog dječjeg književnog kanona (npr. ne govori se posebno da djelo pripada francuskoj dječjoj književnosti, nego dječjoj književnosti) (Hameršak i Zima, 2015).

Kada govorimo o Hrvatskoj i prijevodima na hrvatski jezik, otvara se niz pitanja kroz koja možemo gledati osobine prijevoda - jezična, kulturna ili politička. Prijevodi se stoga mogu gledati razlikovno prema srpskom jeziku ili prema specifičnosti narječja. Gledano u kontekstu basni, koje su tema ovoga rada, potrebno je naglasiti da je u 19. stoljeću na hrvatskom jeziku objavljeno čak šest različitih prijevoda Ezopovih basni, ali oni pripadaju različitim jezičnim pa i kulturnim krugovima – npr. kajkavskom narječju ili dubrovačkom kulturnom i jezičnom krugu te komparativna analiza može dati zanimljive rezultate.

IVAN FILIPOVIĆ I KNJIŽEVNI I PRIJEVODNI RAD

Stvaralaštvu i angažmanu Ivana Filipovića može se pristupiti s različitih područja i zaključiti da je bio iznimno aktivan i vrijedan pojedinac okrenut ciljevima – razvoju školstva i obrazovanja u Hrvatskoj. U ovome će se radu izdvojiti njegov književni rad, a osim književnih djela, pisao je i prevodio i stručnu pedagošku i književno-teorijsku literaturu.

---

³ Kao primjer ćemo izdvojiti prevođenje imena. Dok se u književnosti za odrasle imena likova i toponima zadržavaju, u dječjoj su se književnosti imena prevodila kako bi bila razumljivija dječjim čitateljima, a nerijetko imaju i semantičko i semiotičko značenje. Kao primjer mogu se navesti bajke u kojima su imena prevedena na hrvatski i druge jezike, poput Crvenkapice kojoj je ime u funkciji estetske karakterizacije ili Ivica i Marica koji su u izvorniku Hansel i Gretel.

I Ivan Filipović je u svojim prijevodnim djelima pohrvaćivao imena. Primjere za to dajemo iz zbirke *Sto i pedeset pripovijedaka Franje Hoffmana* u kojoj je pohrvatilo i ime autora – Franz Hoffman, te imena likova u zbirci (Ljubica, Ružica, Davor, Joso i dr.).

Ivan Filipović u povijesnim se pregledima hrvatske dječje književnosti (Crnković, 1878; Crnković i Težak, 2002; Hranjec, 2006) ističe zbog svojih zasluga za razvoj i uspostavljanje kontinuiteta dječje književnosti, što je uspio osnivanjem Zabavne čitaonice 1845., pokretanjem časopisa *Bosiljak* i osnivanjem Hrvatskog pedagoško-književnog zbora, koji je okupio velik broj suradnika te koji je zaslužan za objavljivanje djela namijenjenih djeci, te osnivanjem Knjižnice za mladež. Navedeni autori objavu *Malog tobolca* 1850. označavaju kao formalni početak hrvatske dječje književnosti, iako je i ranije bilo objavljivanih i prijevoda i izvornih djela za djecu odnosno mladež, što pokazuju i novije studije (v. Majhut, 2018). Književno usmjerenje Ivana Filipovića bilo je povezano s njegovim pedagoškim i didaktičnim stavovima te se njegovo stvaralaštvo namijenjeno djeci može označiti kao pragmatično i funkcionalno⁴, dok je umjetnička vrijednost manja⁵ Munjiza i Dubovicki (2023). naglašavaju da književni rad Ivana Filipovića treba gledati u širem kontekstu koji obuhvaća i djelovanje na pedagoškom, prosvjetiteljskom i društveno-političkom polju. “Svi njegovi književni radovi nose u sebi odgojnu i prosvjetiteljsku notu u funkciji napretka hrvatskoga školstva, učiteljstva i ukupnog hrvatskog naroda“ (Munjiza i Dubovicki, 2023: 112).

Filipović je u svom književnom radu mnogo prevodio, a obilježja su njegovih prijevoda ekvivalentna obilježjima prijevoda dječje književnosti 19. st. u Hrvatskoj – radi o preradama, a nerijetko i prijevodima kojima se ne navodi izvornik. Tako je, na primjer, uz djela je stajalo pr., ali nije jasno naznačavano radi li se o preradi, prijevodu ili pohrvaćivanju djela (pri čemu su se mijenjala imena likova, mjesta i ponekad običaja)⁶ (v. Crnković i Težak, 2002). Filipović je navodio da izvornik nije navodio jer u izdanju koje je prevodio nije ni stajao izvor djela.

Bitan je izbor autora i djela koja je prevodio, što je također povezano s njegovim pedagoškim usmjerenjima i razmatranjima kakva književnost za djecu treba biti i funkcijom koju treba ostvariti – uz Ezopa, koji je tema ovoga rada, treba naglasiti i prijevode Schmidovih i Hoffmanovih priča, autora nevelike književne vrijednosti, ali vrlo popularnih u 19. st., koji su pisali u skladu s tada izraženim, moralističkim tendencijama. Crnković i Težak (2002) naglašavaju njegovu zaslugu po pitanju

---

⁴ Prije svega odgojnu vrijednost i funkcionalnost Filipovićeve književnog stvaralaštva naglašavaju i Munjiza i Dubovicki (2023) navodeći: „Ivan Filipović pišući za mlade i puk htio ih je ne samo zainteresirati za narodnu knjigu i jezik, već ih je tim knjigama nastojao odgajati u rodoljublju, razvijanju moralnih i radnih vrijednosti koje su u funkciji narodnoga i pojedinačnoga gospodarskog prosperiteta“ (Munjiza i Dubovicki, 2023: 110).

⁵ I u svojim je književno-teorijskim radovima isticao funkcionalnost književnosti pa tako u radu *Pravac naše književnosti* navodi: „Sverha naših književnih radnji nije i ne može druga da bude, nego da književnošću u narodu probudimo i razvijemo sviest duševnu i ćudorednu“ (Filipović, 1858: 59).

⁶ I na izdanju Ezopovih basni koje su korpus ovoga rada na naslovnici stoji da je Ivan Filipović basne „priređio“.

prijevoda jer je povećavao, tada nevelik, fond dječje književnosti, a njegovi prijevodi basni smatraju se umjetnički najvrjednijima.

PRIJEVODI EZOPOVIH BASNI U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Ezop je najpoznatiji autor basni iz 6. st. pr. Kr., iako su se basne pripovijedale i objavljivale i prije Ezopa. Podatci o njemu i njegovu životu nisu poudani te funkcioniraju gotovo kao legende. Ne zna se pouzdano je li on autor basni koje mu se pripisuju i koje su mu se basne s vremenom pripisale. Brojni su prijevodi i prerade Ezopovih basni u različitim zbornicima i na različitim jezicima. Basne nastale prema predlošku Ezopovih basni, ali prerađene i samostalno obrađene nazivaju se Ezopske basne (Sironić, 1999). Brojni zbornici u kojima su se pojavljivale ezopske basne, prerade, prijevodi nosili su naziv Ezopove basne.

Ezopovska je basna bila autorima višestruk izazov te je nudila velik izbor tema, motiva i likova, što je autorima omogućavalo kreativnost i varijaciju. Skok (2011) navodi da su Ezopove basne donijele proširenje na floeratiističke motive, kao i one prirodnih pojava, ali i iz mitskog i mitološkog svijeta, čime je obogaćen spektar alegorijskih likova i simbola basne.

Ono što je bitno napomenuti kada se govori o prijevodima Ezopovih basni, one su se na hrvatski jezik u 19. i 20. stoljeću prevodile u više od 15 inačica te svaka inačica ima svoja obilježja, posebnosti s obzirom na prevoditeljeve koncepcije prijevoda, ali još važnije s obzirom na ideološke, kulturološke i/ili političke okolnosti u vrijeme prijevoda.

Prvi cjeloviti prijevodi ezopskih basni na hrvatski jezik pojavljuju se u 18. stoljeću, ali i u ranijim su se razdobljima u dubrovačko-dalmatinskoj i kajkavskoj književnosti pojavljivali tragovi Ezopovih basni. O osobitostima tih prijevoda prvi je pisao Kasumović (1914) te tragove ezopovske basne nalazi u stvaralaštvu Mavra Vetranovića, Petra Hektorovića, Dinka Ranjine i dr., a kao prvog prevoditelja ističe Ignjata Đurđevića, dok Franjo Galinec (1935) u svojoj studiji o Ezopovim basnama u kajkavskoj književnosti početke prijevoda basni smješta u 17. stoljeće, u prijevodu autora Jurja Habelića, Matije Divkovića i Pavla Posilovića. Ezopove su se basne pojavljivale i u slavonskoj književnosti, osim najpoznatije zbirke i prijevoda Matije Antuna Reljkovića objavljena posthumno 1804. (v. Pšihistal, 1999; Tatarin, 2007), basne su se ranije pojavljivale i u kalendarima, koji su u razdoblju 18. stoljeća zauzimali važno mjesto po pitanju književnosti, ali i poučavanja puka⁷ (v. Tatatin,

⁷ “(...) nisu oni za mnoge ljude bili samo kalendar, niti novine u vremenu u kojemu novina nije bilo; bili su oni knjiga u kojoj su se nalazile mnoge knjige. I za mnoge su bili *jedina* knjiga” (Tatarin, 2007: 18.).

2007). Tatarin u svojoj studiji *Jedan zaboravljeni kalendar iz 18. stoljeća* analizira dva sačuvana kalendara za koje iznosi pretpostavke da im je autor Emerik Pavić. U tim se kalendarima nalaze stihovani prijevodi ezopovskih basni za koje smatra da su prvi slavonski prijevodi ezopovskih basni koji su i tiskani⁸.

Ezopove basne su se u prijevodu na hrvatski jezik pojavile u nekoliko desetaka različitih prijevoda, a samo u 19. stoljeću pojavile su se u šest prijevoda na hrvatski jezik. Razdoblje prosvjetiteljstva te 19. stoljeća kada se razvija i hrvatsko školstvo i počinje razvoj književnosti namijenjene djeci bilo je osobito plodno za prijevode basni. U 19. je stoljeću na hrvatskom jeziku objavljeno čak šest zbirki basni u kojima prevladavaju Ezopove basne (npr. basne Ignjata Čivića Roharskog iz 1844., 1845. i 1847.), ali pojavljuju se i prijevodi basni drugih basnopisaca – Reljkovićev 1804., Ferićev 1813., Kristijanovićev 1843., Čivića Roharskog 1845., Filipovićev 1867. te Ivankec 1881. Uz navedene samostalne zbirke, basne su se često prevodile i objavljivale u dječjim časopisima. Svaki je prijevod donosio izbor basni koje su prerađivane u skladu s autorovim zamislima te kulturnim, društvenim ili religijskim očekivanjima implicitnih čitatelja. Na ovom mjestu možemo spomenuti Kristijanovićev prijevod iz 1843. koji nosi jezične osobitosti jer je prijevod na kajkavsko narječje, a Sironić (1999) navodi da se radi o preradama basni koje sadrže samo jezgru Ezopovih basni, dok su neke potpuno iskrivljene, sadrže kontaminaciju dviju ili više basni, izmijenjene životinje i sl.

Prvi cjeloviti prijevod Ezopovih basni na hrvatski jezik prema Halmanovu izdanju iz 1901. i 1911. je iz 1951. u prijevodu Milivoja Sironića.

EZOPOVE BASNE U FILIPOVIĆEVU PRIJEVODU

Filipovićeви prijevodi Ezopovih basni objavljuvani su u časopisu *Bosiljak* te u zasebnim zbirkama od kojih je prvo izdanje objavljeno 1867., a drugo 1890. Na

---

Pišući o kalendarima Emerika Pavića, Tatarin im ističe obrazovnu i odgojnu, ne samo obavjesnu ulogu stoga se u Pavićevim kalendarima pronalazi poezija te stihovane basne, sve u svrhu poučavanja stanovništva. "Privesti prostoga čovjeka kreposnu životu bio je cilj Emerika Pavića, a razum, mudrost i pametno vladanje kategorije su koje zastupa posve u skladu s idejama prosvijećenoga doba. Premda bi se očekivalo suprotno, sačuvani primjerci Pavićeva kalendara, posebno onaj iz 1769. godine, vrlo su svjetovni po sadržaju (pjesme iz Kačića, basne u stihu); u njima se čitatelju ne nude nabožni sastavci, ne moralizira se o grijehu i kazni, nego se zalaže za *razlog* - tako Pavić naziva razum - za razboritost i moralnost. A za postizanje toga basne mu se čine najzgodnijima (...)" (Tatarin, 2007: 152).

⁸ Tatarin Pavića izdvađa kao zasada prvog slavonskog pisca koji je prevodio Ezopove i Fedrove basne te ih i tiskao u kalendarima. Basne je pisao u stihovima, u popularnim metrima kako bi recepcijski bio prihvatljiviji implicitnim čitateljima kalendara, u kojima su se, barem one sačuvane, basne tiskale.

naslovnici obje zbirke navedeno da je Filipović zbirke priredio. U ovome će se radu istražiti karakteristike prijevoda basni koje su objavljene u prvoj zbirci iz 1867., koja je eksplicitno namijenjena mladeži. Istražit će se kako su oblikovane basne, načini izricanja poruka te razlike Filipovićevih basni u odnosu na Ezopove basne na motivskoj razini⁹ te povezanost s kulturnom, društvenom, religijskom i/ili književnom praksom. Filipovićeve basne promatrane su kroz kontekst dječje književnosti upravo zbog naglašavanja implicitnih čitatelja na naslovnica. Zbirka iz 1867. objavljena je u Zagrebu, troškom Lavoslava Hartmana.

Kako navodi Skok (2011), Filipovićeve basne odlikuje dosta autorske slobode u odnosu na izvornik te donošenje poruke u stihovima, te kako Skok naglašava, ograničen umjetnički doseg. Njegove su basne, uz Ivankecove koje su prvi put objavljene 1881. ostavile velik trag na recepciju basni u hrvatskoj dječjoj književnosti¹⁰, kao i afirmaciju ezopovskog modela basne u hrvatskoj dječjoj književnosti.

U zbirci *Ezopove basne. Za mladež* (1867) prevedeno je 130 basni, koje je, kako piše na naslovnoj stranici, Filipović priredio, te zbirka predstavlja izbor Ezopovih basni¹¹. Ezopove se basne pojavljuju u više inačica. Primjer se može naći u Sironićevu prijevodu, gdje se javljaju i basne „na drugi način“ tako da se, na primjer, iza basne 21. *Pijetlovi* nalazi i 21.b *Na drugi način* (v. Ezop, 1999: 19) te navedene inačice basni imaju sličnu fabulu ili likove, ali donose varijacije u motivima, fabuli ili poruci. Filipović u svojim prijevodima ne donosi različite inačice istih basni. Na ovom je mjestu potrebno otvoriti pitanje izvornika koji je Filipović koristio i koji je mogao utjecati na njegov izbor i način oblikovanja basni, ali traženje izvornika odakle je prevodio i priređivao basne, nije predmet ovoga rada.

Filipovićeve su basne koncipirane tako da je basna napisana u prozi, često dijaloški oblikovana i opširnija od Ezopove, te se na kraju nalazi poruka u stihovima¹², dok Ezopove basne poruke izriču grafički odvojeno i naglašene su ukošenim pismom, ali ne u stihovima. Poruka u stihovima može se povezati s implicitnim čitateljima basni te je moguće da je Filipović to činio kako bi svoje poruke približio dječjim čitateljima, kao i kako bi svoj izraz približio pučkom izrazu jer basne, iako

---

⁹ Usporedba basni realizirat će se usporedbom sa Sironićevim prijevodom basni. U radu smo se koristili prijevodom Milivoja Sironića objavljenim u ediciji *Vrhovi svjetske književnosti* 1999. za koje je prevoditelj Sironić dotjerao tekst basni i bilješke prvotno objavljene 1951.

¹⁰ Ezopove basne u Filipovićevu prijevodu i danas su recepcijski dobro prihvaćene, čemu u prilog govori podatak da su na stranici e-lektire Ezopove basne dostupne u Filipovićevu prijevodu. <https://lektire.skole.hr/djela/basne-2/>

¹¹ U Sironićevu prijevodu, koji se smatra cjelovitom prijevodom Ezopovih basni, prevedeno je 426 basni.

¹² Pri izricanju poruka koristio je različite duljine stihova i različite strofe te prevladavaju dvostisi i katrene. Što se stiha tiče, Filipović se koristio različitim metričkim oblicima, a prevladava osmerac.

ih svrstavamo u dječju književnosti i bile su čitane djeci i u razdobljima koja su prethodila Filipovićevim prijevodima, nisu bile štivo namijenjeno djeci nego odraslim, često neobrazovanim čitateljima¹³. Kao primjer razlika u načinu izražavanja poruke navest ćemo Filipovićevu basnu 19. *Dvie žabe* koja je prijevod Ezopove basne 74. *Žabe*. Prijevodi i smisao basni su slični, ali se razlikuje poruka na kraju.

Basna pokazuje da ne valja stvarima pristupati nepromišljeno. (Ezop, 1999: 47–48)

„Što ti danas srcu godi,
Katkad sutra veće škodi,
Zato dobro mozgaj prije:
Poslije smrti lieka nije!“ (Filipović, 1867: 15)

Uz izricanje poruke u stihovima, bitno je naglasiti da su sve Filipovićeve poruke oblikovane kao epimitij¹⁴ odnosno nalaze se na kraju basne i grafički su odvojene od proznog dijela basne te su dvojako pisane: kao zaseban dio teksta koji donosi pouku¹⁵ ili kao dio dijaloga likova¹⁶. U epimitije unosi i poslovični diskurs.¹⁷

---

¹³ Basne je u stihovima prerađivao i Emerik Pavić te je stoga donosio izmjene u basnama, ali one se povezuju s čitateljima kojima je namijenio basne:

„Usudio bih se tvrditi da uočena razilaženja nisu samo posljedica razlika koje prirodno nastaju kad se prozni tekst pretvara u stihove, a ni predložaka koji je Pavić imao pred sobom, nego možda više piščeve svijesti o zadaćama koje se pred knjigu postavljaju, odnosno konzumentima kojima je namijenjena.“ (Tatarin, 2007: 168)

¹⁴ Načine izricanja poruke u basni objašnjava Adrados (1999.) te navodi da se pouka na kraju priče naziva *epimythium* (grč.) odnosno prevedeno epimitij, a pouka koja se nalazi na početku basne *promythium* (grč.) odnosno promitij. Samardžija (1997) navodi da neovisno o poziciji pouke, ona može biti grafički odvojena od teksta ili sastavni dio teksta koji izgovara neki od likova.

¹⁵ 5. Buha

Buha skoči na nogu jednomu čovjeku. Neznamo, da li se je bojao velika bola, ili sam svoje snage poznavao nije; ali on stane moliti Hrelju da mu u pomoć priskoči. Međutim odskoči buha jednim skokom i nestane je. „Oj, Hreljo!“ govoraše srdito sada ovaj čovjek, „kako bi se ja pomoći od tebe nadati mogao u velikoj nuždi, kad si mi je uskratilo proti jednoj buhi!“

**Kad si jade možeš sam ublažit,
Pomoći si tuđe nemoj tražit!**

(Filipović, 1967: 7-8) (istaknule autorice)

¹⁶ 18. Dva prijatelja i medved

Dva se prijatelja zavjeriše, da će jedan drugoga u svakoj s godi podpomagati, i vieran biti jedan drugomu u sreći i nesreći. Tako pođu u svijet.

Iznenada izadje medved pred nje u jednom klanjcu. Da su sad bili složni, možebit bi ga svladali bili. Nu buduće je jednom draži bio život, nego li zadana rieč, ostavi prijatelja na cjedilu, i popne se brže bolje na drvo. Kad je drugi vidio tu nevjeru, jedva je imao kada, da se na tle bacio i mrtav pričnio, buduće je čuo, da medved mrtvacu nedira.

Medved dodje, oblazne ležećemu po licu i usiju, gurne ga njuškom tamo amo, i odkapa dalje, držeći ga mrtvim.

Kad je pogibel bila prošla, sidje onaj s drveta i zapita ljubopitno svoga druga, što mu je medved prišapuno?

Pitanje oblikovanja poruke u Ezopovim basnama, odnosno epimitija, bilo je predmet znanstvenog interesa proučavatelja Ezopovih basni (v. Zafiroopoulos, 2001; Gibbs, 2002). U Ezopovim su basnama često nepovezane, čak i proturječne poruka koju šalje basna i poruka navedena u epimitiju, što se može tumačiti i povezati s kontekstom u kojemu su basne pripovijedane ili naknadnim dodavanjem epimitija. Stoga Zafiroopoulos (2001) smatra da je epimitij „element koji je stran basnama u narativnom i idejnom smislu“ (Zafiroopoulos, 2001: 7).

Filipović epimitije mijenja na semantičkoj razini te povezuje poruke s temom i likovima basne te su one i recepcijski prihvatljivije.

U basni 15. *Drozd* Filipović donosi dvije pouke - jednu u obliku monologa lika, a druga je grafički odvojena u stihovima na kraju basne:

„Drozd dolazi slučajno na jedno mjesto s mnogimi mirtami, na kojih je bilo puno jagodah.
„O lijepe li hrane za mene!” pomisli on, i buduć su mu jagode jako u tek išle (sladke bile),
prisnapi jesti bez kraja i konca.
Njeki ptičar opazi drozda, stavi mu mrežu, i ulovi ga, jerbo u svojoj pohlepnosti na ništa drugo pazio nije, nego samo na jagode.
Promišljajući u robstvu svoju nesreću, reče: „Alaj sam lud bio, što sam se tako zasliepiti dao,
da sam u svojoj pohlepnosti i život i slobodu na kocku stavio!!

Kada jedeš, umjereno jedi,
I promisli šta iz čega sledi.!“
(Filipović, 1867: 13)

Kao primjer razlike u izricanju epimitija poslužiti će nam inačica basne u Sironićevu prijevodu, koja je prevedena kao 194. *Bravenjak*¹⁸.

„Krasnu opomenu” odvrati ovaj: „samo šteta, što je prije znao nisam, naime:

**Bježi ljude, koji neće svomu
Prijatelju pomoć nesretnomu!”**
(Filipović, 1867: 14-15) (istaknule autorice)

¹⁷ „Bolje imat vraba pečenoga,
Neg u šumi zeca još živoga.”¹⁷ (Filipović, 1867: 66)

¹⁸ Usporedbom ovih dviju basni, razlike se mogu uočiti na više razina. Razlika je u mjestu radnje, kod Ezopa je to smrekova šuma, dok kod Filipovića mjesto s mirtama. I mirte su zimzelene biljke, ali grmolike i medonosne. Obje biljke imaju bobičasti plod. Kod Filipovića je naznačen plod, navedena je jagoda, dok kod Ezopa nije naznačen plod. Razlike su i u motivima, kod Ezopa ptičar lovi bravenjaka ljepkom, a kod Filipovića mrežom.

194. *Bravenjak*

U smrekovoj šumici nastava bravenjak, te se zbog slatkoće ploda nije udaljivao. Ptičar opazi gdje se on rado zadržava, postavi mu ljepak i uhvati ga. Kad je bravenjak imao biti uništen, reče: „Baš sam jadan što zbog slatkoće hrane gubim život.“

Basna zgodna za izgubljena čovjeka koji je je zbog raskošna života sama sebe upropastio. (Ezop, 1999: 118)

„U smrekovoj šumici nastava bravenjak, te se zbog slatkoće ploda nije udaljivao. Ptičar opazi gdje se on rado zadržava, postavi mu ljepak i uhvati ga. Kad je bravenjak imao biti uništen, reče: „Baš sam jadan što zbog slatkoće hrane gubim život.“

Basna zgodna za izgubljena čovjeka koji je je zbog raskošna života sama sebe upropastio. (Ezop, 1999: 118)

Iz navedenih se primjera mogu uočiti razlike u izricanju poruke te je epimitij kod Filipovića povezan s temom basne, ljudskom pohlepom i nepromišljenošću, dok je kod Ezopa (prev. Sironić) uopćen te se može povezati s alegorijskim značenjem basne. I Filipovićeve se poruka kao i basna mogu i metaforički tumačiti, ali poruka je napisana i kao zaključak u skladu s temom basne.

Povezanost poruke i basne izdvojiti ćemo i u primjeru Filipovićeve basne 4. *Bolestnik i liječnik* odnosno Ezopove 169. *Liječnik i bolesnik*. Basne su slične: Čovjek je umro pa na njegovom sprovodu liječnik govori da se trebao uzdržavati vina i piti lijekove pa ne bi umro. Ali drugi mu čovjek reče da je to trebao reći dok je ovaj bio živ, a ne sada.

„Mnoge riječi to si štedi,
Samo djelo mnogo vrijedi.“ (Filipović, 1867: 7)

Dok Ezopova poruka glasi: „Navedena priča otkriva i osuđuje neobrazovane, neuke i hvalisave liječnike“ (Ezop, 1999: 104). Ezopova je poruka općenitija, upozorava na liječnički moral i (ne)kompetentnost dok je Filipovićeve, kako je navedeno, povezanija s temom basne, ali i primjenjiva i u drugim životnim kontekstima.

Filipović nije mijenjao samo poruku basne, u nekim je primjerima i cijele basne modificirao kako bi mu bile u funkciji izricanja poruke te dolazi i do promjene smisla izvorne basne uvođenjem drugačijih motiva. Primjer je tome basna 21. *Gavran*¹⁹ koja je prijevod Ezopove basne 208. *Bolesni gavran*²⁰. Inačice su slične, Filipovićeve je duža. Razlika je u kraju te baš ta razlika mijenja i smisao basni. U Ezopovoj je

---

¹⁹ 21. *Gavran*

Mladi gavran bio je jako bolestan. Mati mu je bila vrlo žalosna, te je iza glasa plakala i suze ronila. Gavrančić joj zato reče: „Neplaci, draga majko, nego moli bogove, da mi poklone prvašnje zdravlje!“ Na to ju suze još većma obliše, i onda reče: „**Ah, bojim se, da ti se neće smilovati nijedan bog, kao što se i ti nisi smilovao nijednoj životinjici!**

„Nemoj biti biesa,
Kada si u sreći,
Jer nes milosrdja
U nevolji steći!“

(Filipović, 1867: 17) (istaknule autorice)

²⁰ Bolesni gavran govori majci da prestane plakati i da se zavjetuje bogovima. Majka mu odgovara: „**Koji će ti se, dijete, od bogova smilovati? Kome od njih nisi ti meso ukrao?**“ *Basna pokazuje da oni koji imaju u životu mnogo neprijatelja ne će u nuždi naći ni jednoga prijatelja.* (Ezop, 1999: 127). (istaknule autorice)

inačici gavran krao meso sa žrtvenika, meso namijenjeno bogovima, dok je kod Filipovića gavran bio okrutan prema slabijima od sebe, prema „životinjicama” te je on kažnjen zbog svoga ponašanja prema slabijima, a onda je u tom kontekstu izrečena i poruka na kraju. Također, iz primjera je razvidno da je Filipovićeve poruka povezanija s temom i kontekstom basne.

Razlike u inačicama te Filipovićevo drugačije, ali jasnije povezivanje, ali i osuvremenjivanje poruke unutar fabule uočava se i u basni 22. *Golub i vrana*, koja je u Sironićevu prijevodu basna 358. *Golubica i vrana*. U prijevodu Ivana Filipovića golubica se hvalila drugim pticama svojom plodnošću i kako tijekom godine može izleći između osam i dvanaest malih ptica.

„(...) „Šuti“, odvrati joj jedna vrana, koja je slušala to hvalisanje. „Nehvali se sa stvarmi, koje ti prave puno jada i čemera! Koliko mladi imaš, toliko putah se i u crno zaviješ. Jer jedva da se opernate, već ti ih ljudi peku i jedu.“

„Odviše se nemoj
Stvarim radovati,
Koje će ti poslije
Čemer zadavati!“
(Filipović, 1867: 17)

U Ezopovoj se inačici golubica se hvalila kako ima mnogo djece. Na to joj vrana odgovori: „Prestani se, draga, time dičiti, jer, koliko ih više stvoriš, toliko se više puta zavijaš u crno.“

Tako su veoma nesretni i oni robovi koji u ropstvu stvaraju mnogo djece. (Ezop, 1999: 213)

Obje basne napisane su u formi dijaloga, ali se usporedbom basni uočava razlika u dužini te je Ezopova basna kraća od Filipovićeve, potom razlika u motivima, koji se očituju već u naslovu jer Filipović u naslov stavlja goluba, imenicu muškog roda, iako se u basni radi o golubici i njezinom dijalogu s vranom. Kod Filipovića se navodi i razlog zašto se golubica ne treba hvaliti – ljudi jedu golubove i zato ona ostaje bez mladunaca i tuguje, dok kod Ezopa nema obrazloženja zašto se „zavija u crno“ odnosno zašto joj mladi umiru. Filipović je basnu doradio i proširio, ali i modificirao smisao basne u odnosu na Ezopovu inačicu. Kraj odnosno poruke i u ovom se primjeru razlikuju te je Filipovićeve povezanija s fabulom basne i vremenom prevođenja, odnosno izostavlja motive ropstva, a basna nudi mogućnost i alegorijskog shvaćanja.

Osim načina i semantike izricanja poruke, Filipović je u svoje prijevode unosio promjene i na motivskoj razini. Kako je već navedeno, Ezopovu basnu 213. *Golubica i vrana* Filipović prevodi kao *Golub i vrana* te iako u naslov stavlja muški rod,

lik u basni je golubica i prikazuje se njezina perspektiva. Promjena roda životinje uočljiva je i u prijevodu basne 22. *Pijetlovi i jarebica* koju Filipović prevodi kao 28. *Jarebica i kokoši*. Smisao je basni isti, u obje basne čovjek kupi jarebicu koju zlostavljaju pijetlovi odnosno kokoši, a jarebica se utješi time što vidi da se pijetlovi odnosno kokoši i međusobno zlostavljaju odnosno bore i tuku. U ovom se primjeru poruke razlikuju te ih je potrebno istaknuti kao primjere basni u kojima je Ezopova poruka povezaniya s fabulom basne²¹ nego Filipovićeva koja je vrlo općenita²².

U više je basni promijenio vrstu životinje o kojoj piše, ne mijenjajući pri tome smisao basne. Ezopovu basnu 270. *Vuk i koza* Filipović prevodi kao 45. *Lav i koza*, basnu 34. *Lisica i ždral* prevodi kao 64. *Lisica i roda*, a navedena basna, iako smislom jednaka, razlikuje se i poruci te je kod Filipovića jasna i povezana s fabulom²³, dok je kod Ezopa vrlo dugačka, proširena mitološkim motivima koje Filipović izostavlja (Dionizom, bogom vinove loze) te ju je potrebno tumačiti uz dodatnu kontekstualizaciju:

„Tako, dakle, i mudraci, kad kod pijanke zađu u sitne dijalektičke probleme, postaju dosadni mnoštvu, koje ih ne može slijediti. Mnoštvo se opet zapliće u neke priče i luckasta pripovijedanja i prosta vašarska naklapanja, a svrha zajedničke gozbe propada i pogrđuje se Dioniz“ (Ezop, 1999: 26).

Promjena životinje odabirom životinje koja je slična uočava se i u primjerima basni 172. *Ptičar i cvrčak* (Ezop) i 96. *Ptičar i skakavac* (Filipović) te odabirom životinje koja pripada istoj vrsti kao u primjerima gdje umjesto čavke Filipović odabire vranu tako basnu *Čavka i druge ptice* (200.b) Filipović prevodi kao *Vrana i druge ptice* (118.). Sadržaj je gotovo isti, a obje basne poručuju kao se ne treba ponositi/hvaliti tuđom nevoljom. Isto je i s prijevodom Ezopove basne *Čavka i gavrani* (201.), koju Filipović prevodi kao *Vrana i gavrani* (119.). Sadržaj i poruka u obje basne su isti. Filipović je u nekim primjerima prijevoda konkretizirao životinjsku vrstu dok je u Sironićevu prijevodu općeniti naziv pa tako basnu 287. *Ribar i ribica* Filipović prevodi kao 99. *Ribar i ostriga*, zadržavajući potpuno fabulu i smisao basne.

U basni 67. *Magarac, gavran i pastir* Filipović izostavlja vuka koji se pojavljuje u Ezopovoj basni 330. *Magarac, gavran i vuk* te proširuje basnu modificirajući joj značenje te u Filipovićevoj inačici smisao nije na vuku koji uvijek bude okrivljen za sve, dok je pastirovo izrugivanje samo naznačeno, nego na boli koju magarcu uzro-

²¹ *Basna očituje da i razboriti ljudi lako podnose drskost susjeda, kad vide da oni ne štete ni svoje rođake* (Ezop, 1999: 20).

²² „Lakomost i zloba
Najveća su globa“ (Filipović, 1867: 21).

²³ „Kakono tko komu plaća,
Tako se i njemu vraća“ (Filipović, 1867: 43).

kuje gavran koji mu kljuca ranu i pastir koji se svemu tome smije umjesto da mu pomogne. Filipovićeve je basna jasnija, a poruka povezanija s fabulom basne te upozorava da bol može biti i fizička i psihička.²⁴

U nekim primjerima Filipović odabire umanjnice te na taj način donosi promjene u nazivu basne i životinjama. Tako basnu 135. *Jare i vuk* Filipović prevodi kao 27. *Jarčić i vuk* te Ezopovu basnu proširuje donoseći i karakterizaciju lika jarčića koji su „obično prkošeni i obiestni“ (Filipović, 1867: 20). Promjene u dobi životinja uočavaju se u primjeru Ezopove basne 130. *Jelen i majka* koju Filipović prevodi kao 37. *Košuta i njezino lane*. Filipovićeve je prijevod, odnosno odabir laneta umjesto jelena, povezaniji s problematikom basne u kojoj majka opominje svoje lane zbog bojažljivosti iako po opisu životinje i u ovoj se basni radi o jelenu jer majka opisuje njegov veličanstven izgled koji je u opreci s njegovom bojažljivošću: „Čuj me, sine, ti si tako vitka i liepa stasa; tvoji su rogovi jaki i veliki; a ti si ipak tako bojažljiv i bježiš, čim čuješ psa lajati“ (Filipović, 1867: 26).

Iz navedenih je primjera uočljivo da je Filipović unosio različite promjene na razini likova, koje su u nekim primjerima kulturološki uvjetovane, a u nekim je motive mijenjao kako bi ih prilagodio poruci koju je želio izreći. Iako se pri definiranju basni najčešće kao likovi basni navode životinje, likovi u basnama mogu biti i osobe, biljke, predmeti, ljudi i božanstva odnosno mitološki likovi, što je razvidno i iz Ezopovih odnosno Filipovićeve prijevoda Ezopovih basni. Svi likovi imaju svoju funkciju i „svaki od tih likova nosi određenu simboličku vrijednost za društvenu zajednicu u kojoj basna nastaje.“ (Samardžija, 1997: 148). Navedeno se može uočiti i u razlikama na razini likova u Ezopovim basnama i u Filipovićeve prijevodima po pitanju likova iz grčke mitologije. U Ezopovom je zborniku više basni koje već u naslovu imaju božanstva iz grčke mitologije poput Herakla, Hermesa, Zeusa, Apolona, Atene, Prometeja i dr. (npr. 81. *Govedar i Heraklo*, 140. *Hermes i Tirezija*, 148. *Zeus i stid*, 151. *Zeus i Apolon*, 155. *Zeus, Prometej, Atena i Momo*, 155. b. *Zeus, Posejdon i Atena*, 159. *Heraklo i Atena*, 261. *Lav, Prometej i slon* i dr.) dok je u Filipovićevoj zbirci samo tri naslovne basne u kojima se pojavljuju likovi iz grčke mitologije: 24. *Hrelja i kočijaš*, 31. *Jovo i pčele* i 73. *Merkur i nadničar*. Kako je vidljivo iz navedenih naslova, Filipović je prevodio imena božanstava te je čitateljima u bilješci donosio podatke o njima: „Jovo (Zeus, Jupiter) kod starih krivobožnih Grkaha i Rimljanah najviši je bog i vladalac svemira, kao što je kod naših predjaha bio Perun. Sjećam se još iz svoga djetinjstva, da sam u svom zavičaju čuo kletvu „Potro te Perun!“ (Filipović, 1867: 22). U basni 13. *Dobro i zlo* Filipović Zeusa iz izvorne basne 1. *Dobra i zla* prevodi kao Boga, u skladu s religijskim razlikama

---

²⁴ „Dvostruka je muka, sprdnja kada
A ne u pomoć nam u dio pada“ (Filipović, 1967: 45).

dviju kultura. Grčkog boga Hermesa iz Ezopove basne 308. *Drvosječa i Hermes* Filipović prevodi kao Merkur (73. *Merkur i nadničar*)²⁵ iako je taj naziv iz rimske mitologije odnosno Merkur je u rimskoj mitologiji pandan grčkom Hermesu. Može se ujedno zamijetiti da je Filipović prevodio inačice basni u kojima se pretežno ne pojavljuju likovi iz grčke mitologije te je prevodio inačice u kojima se ne pojavljuju mitološki likovi poput Amalteje, Peona i dr. (npr. nije preveo 297.b *Na drugi način*; inačicu basne *Poljski miš i gradski miš* u kojoj se pojavljuje Amalteja te 78.b *Gavran i lisica* u kojoj se pojavljuje Peon i dr.). U basni 6. *Crnac* koja kod Ezopa nosi naziv 13. *Etiopljanin*, Filipović mijenja etnički identitet lika te ga uopćava, ne mijenjajući pri tome ni smisao basne ni motive ropstva, prisutne u Ezopovoj inačici. Iako je prevodio i pohrvaćivao grčka imena, lokalitete nije mijenjao tako se kao konkretni lokaliteti u njegovim basnama nalaze rijeka Nil (41. *Krvnik*) te otok Rhodo (25. *Hvalisavac*).

Fabula basni, kao i poruka koju šalju, ne moraju biti namijenjeni djeci jer su se basne, kako je već navedeno, čitale i među odraslim pučanstvom. Filipovićeve basne, iako eksplicitno namijenjene mladeži, također sadržavaju teme i motive koji nisu namijenjeni djeci kao što su motivi prijevare/krađe, nasilja, ropstva, iskorištavanja životinja do smrti, što se može tumačiti i u skladu s prevladavajućim pedagoškim stavovima o odgoju kao i funkcionalnosti književnosti u 19. stoljeću pri čemu se preko negativnih primjera nastojala prenijeti poruka čitateljima. Iako su poruke u basnama Ivana Filipovića poetičnije nego u Ezopovim basnama, sadržaj je u više primjera grublji i realniji, što se očituje u već navedenoj basni 67. *Magarac, gavran i pastir*.

Prijevara/krađa pojavljuje se kao motiv u basni 2. *Baka i liječnik* (Filipović 1867: 6) u kojoj liječnik potkrađa slijepu staricu koju liječi. Filipović u svojoj poruci na kraju ističe da se uvijek sve dozna i da čovjek često i sam bude za to zaslužan. Fizičko nasilje može biti usmjereno čovjeku ili životinjama i uzrokovano je različitim razlozima, od ljudskog neznanja i pohlepe do lošeg odgoja i osvete. Počinitelji nasilja i zločina bivaju kažnjeni. Nasilje uzrokovano neznanjem, uočava se u basni 6. *Crnac* koja tematizira čovjeka koji je kupio crnca pa je mislio da je on prljav od prošlog gospodara te ga je toliko prao da je pranje rezultiralo bolešću. Iako je priča o fizičkim karakteristikama, može se promatrati kao metafora čovjekove čudi koja se teško mijenja. Fizičko se nasilje pojavljuje i u Filipovićevoj basni 41. *Krvnik* odnosno Ezopovoj 48. *Ubojica* u kojoj čovjek ubija čovjeka i potom bježi. A poučnost basne očituje se smrću ubojice koji završi tragično.

---

²⁵ U bilješci objašnjava tko je Merkur: „Merkur, grč Hermes, glasonoša bogovah, izumitelj lire, bog trgovine, gimnastike, govorničtva, zvezdarstva“ (Filipović, 1867: 50).

Krađa, ali i loš odgoj kažnjavaju se u basni 72. *Mati i sin* (Filipović) koja je prijevod Ezopove basne 351. *Dječak kradljivac i majka*. Majka je dječaka podržava i poticala u krađi, a kada su ga uhvatili i osudili dječak se osvetio majci fizičkim nasiljem: prije nego što su ga osudili na smrt, dječak je prišao majci i odgrizao joj uho.

Nasilje čovjeka prema životinjama također se uočava na više načina, od ismijavanja, fizičkog kažnjavanja do pretjeranog iskorištavanja zbog koristoljublja kao u primjeru basne 130. *Žena i kokoš* (Filipović) koja je prijevod istoimene Ezopove basne 111. U želji da joj kokoš, umjesto jednog jajeta dnevno, kokoš nese više, žena ju počne hraniti više. Ali kokoš se toliko udebljala da više nije mogla snijeti niti jedno jaje.

ZAKLJUČAK

Ivan Filipović u svojoj je zbirci basni objavljenoj 1867. priredio i preveo 130 Ezopovih basni. Traženje izvornika koji je Filipović koristio pri prijevodu basni nije bila tema ovoga rada, ali bitno je napomenuti da na naslovnici zbirke stoji da je Filipović zbirku priredio. Njegove su basne prerade Ezopovih basni i od izvornika se razlikuju na više razina. Ono što njegove basne najviše razlikuje od Ezopovih basni jest proširivanje basne, često unošenje dijaloške forme te poruka u stihu, uz povremeno unošenje i poslovičnog diskursa. Uz drugačiju formu poruke, čime su mu basne bile recepcijski prihvatljivije implicitnim čitateljima, poruke je mijenjao i s obzirom na kontekst basne te su Filipovićeve poruke često povezanije s fabulom basne od Ezopovih, koje su s vremenom izgubile kontekstualizaciju ili su naknadno dodavane.

Na razini motiva i likova Filipović je radio više izmjena, te se nekada njegovi motivi mogu tumačiti vremenom u kojemu je stvarao i podnebljem u kojemu je živio te promjena motiva također može biti povezana s približavanjem implicitnim čitateljima i njima poznatijim motivima ili likovima. Nekada je motive i likove mijenjao, bez većeg utjecaja na smisao niti se ta izmjena može tumačiti nekim osobitom razlozima. Promjena s obzirom na društvene i kulturne okolnosti uočljiva je u basnama u kojima se pojavljuju likovi iz grčke mitologije koje je on prevodio ili pohrvaćivao pa tako Zeusa prevodi kao Jovu ili Boga, Herakla kao Hrelju, a Hermesa kao Merkura, iako je Merkur božanstvo iz rimske mitologije, pandan grčkom Hermesu. U svojim je prijevodima Filipović uglavnom izostavio basne koje su imale mitološke likove.

Basne se smatraju bezvremenskom književnom vrstom „zbog svoje etičko-odgojne vrijednosti i svestrane mogućnosti primjene u životu.“ (Sironić, 1999: 263)

Kroz ovakvo se definiranje basne iščitava njezina važnost s obzirom na obrazovnu i književnu praksu 19. stoljeća, kada prevladava funkcionalna literatura za djecu, čemu je i Filipović težio u svojim djelima. U basnama koje je odabrao pojavljuju se i nasilni motivi kao i motivi koji nisu namijenjeni djeci, što se može tumačiti težnjom da podučiti čitatelje negativnim primjerima, a sve u skladu s književnim tendencijama 19. stoljeća.

Izvori

- Ezop (1999). *Zbornik Ezopovih basana* (prev. M. Sironić). Zagreb: Školska knjiga.
- Filipović, Ivan (prir.) (1867). *Ezopove basne za mladež*, Troškom Lavoslava Hartmana, Zagreb. Dostupno na: <https://books.google.hr/books?id=OXGbEwUYMhUC&pg=PA1&dq=filipovi%C4%87eve+basne&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwi3I92ZuLvXAhWS-KQKH5SSCNsQ6AEIJTAA#v=onepage&q=filipovi%C4%87eve%20basne&f=false> (15. 9. 2023.)

Literatura

- Adrados, F. (1999). *History of the Graeco-Latin fable*. Vol. 1. Brill.
- Crnković, M. (1967). *Dječja književnost*. Školska knjiga.
- Crnković, M. (1978). *Hrvatska dječja književnost do kraja XIX. stoljeća*. Školska knjiga.
- Crnković, M., Težak, D. (2002.) *Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine*. Znanje.
- Filipović, I. (1858). Pravec naše književnosti. *Neven* br. 4, 5 i 6.
- Galinec, F. (1935). Ezopova basna u hrvatskoj kajkavskoj književnosti XVII i XVIII stoljeća. U: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* (ur. D. Boranić) XXX, 1. (str. 32–46.) Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Gubbs, L. (2002). *Aesop's fables*. Oxford University Press.
- Hameršak, M., Zima, D. (2015). *Uvod u dječju književnost*. Leykam international.
- Hranjec, S. (2006). *Pregled hrvatske dječje književnosti*. Školska knjiga.
- Kasumović, I. (1914). Esopovska basna grčka i rimska u hrvatskom i srpskom narodnom pričanju : prilog komparativnom izučavanju našeg narodnog blaga, u *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* (ur. I. Milčetić) (str. 1-34). Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Majhut, B. (2008). *Pustolov, siročić i dječja družba: hrvatski dječji roman do 1945*. FF pres.
- Majhut, B. (2018). Prvi hrvatski romani za mladež. *Libri et liberi*, 7(1), 111-164. [https://doi.org/10.21066/carcl.libri.2018-07\(01\).0006](https://doi.org/10.21066/carcl.libri.2018-07(01).0006)
- Munjiza, E., Dubovicki, S. (2023). *Ivan Filipović organizator hrvatskoga učiteljstva i reformator hrvatskoga školstva (povodom dvjestote godišnjice rođenja 1823. - 2023.)*. Osijek, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

- Narančić-Kovač, S. (2019). Prijevodi dječje književnosti: tekst, kontekst, strategije, u: *Prijevodi dječje književnosti: pogled iz Hrvatske* (ur. S. Narančić-Kovač, I. Milković) (str. 11-33). Učiteljski fakultet.
- Pšihistal, R. (1999). M. A. Relković i basne. *Godišnjak Matice hrvatske Vinkovci* (17), (101-117).
- Samardžija, S. (1997). *Poetika usmenih proznih oblika*. Beograd: Narodna knjiga.
- Skok, J. (2011). Ezop i njegove basne u hrvatskoj i svjetskoj književnosti, u: Kristijanović, I. *Ezopuševe basne pohrvačene* (prir. J. Skok). Tonimir
- Sironić, M. (1999). Pogovor. U: *Zbornik Ezopovih basana* (str. 261-267). Školska knjiga.
- Tatarin, M. (2007). Jedan zaboravljeni slavonski kalendar iz 18. stoljeća. U: N. Batušić; R. Bogišić; P. Pavličić. (ur.), *33. dani Hvarškoga kazališta: prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu* (str. 131-185). Zagreb, Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Zafiroopoulos, C. (2001). *Ethics in Aesop's fables: The Augustana Collection*. Brill.

Vedrana Živković Zebec

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
vzivkovic@foozos.hr

Valentina Majdenić

Faculty of Education, J. J. Strossmayer University of Osijek
vmajdenic@foozos.hr

FABLES TRANSLATED BY IVAN FILIPOVIĆ

Abstract

In the 19th century, children's literature in Croatian was marked by functionality and translations of works intended for children. Both features can be noticed in the production of Ivan Filipović, who translated from several European languages (Russian, English, German, French, Czech), and his literary work for children focused on fulfilling pedagogical and didactic goals. He published literary works for children in children's magazines and collections, and they include author's opus and translations, which are often free and unmarked, as was customary in the 19th century. Aesop's fables were translated to Croatian in dozens of complete and incomplete forms, and there were also available regional translations. The translations differ with regard to the originals and the author's adaptations, which are in accordance with the cultural, social or religious expectations of implicit readers.

Filipović's translations of Aesop's fables were published in the magazine *Bosiljak* and in separate collections in 1867 and 1890. The paper investigates the characteristics of Filipović's translations published in a separate collection in 1867. The characteristics of his translations are the expansion of fables, the introduction of a dialogical form and the delivery of messages in verse, and the linking of fables to *epimitia*. Changes are also observed at the level of motifs and characters, in the attempt to choose characters and motifs more familiar to implicit readers. While considering their cultural and religious circle, he omitted fables with mythological characters or translated and changed the names of deities.

Keywords: Ivan Filipović, Aesop's fables, translations of fables, children's literature of the 19th century

Janja Lučić, učiteljica razredne nastave

Osnovna škola „Mladost „, Osijek, Hrvatska
janjalucic@gmail.com

Ruža Capić, učiteljica razredne nastave

Osnovna škola Ivana Filipovića, Osijek, Hrvatska
ruza.capic@gmail.com

IVAN FILIPOVIĆ - UČITELJ HRVATSKIH UČITELJA

Sažetak

Ivan Filipović, hrvatski pedagog, književnik, leksikograf i osnivač Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora, zadužio je hrvatske učitelje. On je svojim radom usmjerio prosvjetni i pedagoški život Hrvatske. Njegov pedagoški, književni i urednički rad može nadahnuti i suvremene učitelje. Cilj je rada dati pregled povijesnih činjenica o djelu Ivana Filipovića u kontekstu škole i učitelja. Iz povijesnoga pregleda literature vidljivo je da se Ivan Filipović posebno zauzimao za učitelje. Brinuo se o učiteljima, njihovom dostojanstvenom životu i životu njihovih obitelji. Društveni položaj učitelja, koji je u skladu s njihovim zaduženjima, odgovornostima te vrijednostima njihova rada, Ivanu Filipoviću bio je izuzetno važan. Sukladno izdvojenim povijesnim činjenicama rada Ivana Filipovića, dat će se prikaz školskih tema kojima se Ivan Filipović bavio u svom pedagoškom radu te će se iste usporediti s današnjim radom učitelja. Poseban će se osvrt dati u odnosu na hrvatski istraživački kontekst u obliku izdvajanja preporuka za istraživanja iz područja brige za učitelje.

Ključne riječi: kontekst škole, pedagoški rad, povijesni pregled, suvremeni učitelj, školske teme

UVOD

U lipnju 2023. godine navršilo se 200 godina od rođenja Ivana Filipovića, jednog od najvećih hrvatskih učitelja, pedagoga, organizatora hrvatskoga učiteljstva i školstva devetnaestog stoljeća. Ovaj je rad nastao kao ishod proučavanja rada i djela Ivana Filipovića.

Filipović je bio veliki organizator i predvodnik hrvatskoga učiteljstva, domoljub, borac za narodni jezik i slobodu svakog čovjeka. Isticao je ljubav prema djeci, svome pozivu, svojoj domovini Hrvatskoj i hrvatskom narodu (Munjiza, 2009). Navedene osobine prenosio je i na druge. Milivoj Gabelica u knjizi *Ivan Filipović – učitelj učitelja* (1974: 7) navodi „Filipović je bio živ duh, okrenut budućnosti; graditelj koji je bio svjestan da se sretnija i bolja budućnost naroda zasniva na mladima, na onima koji dolaze i koje valja pripremiti za novo doba, za nove zadatke, za nove odnose.“

Ivan Filipović je bio čovjek iznimne energije, vrlo radišan, čvrst i dosljedan svojim idejama. Njegove zamisli i ideje bile su među naprednijima u Europi. Imao je težak životni put. Sa svim što je učinio, Filipović je prema Ogrizoviću (1980) trajno i krupnim slovima zacrtao svoje ime u političkoj i kulturnoj povijesti, u povijesti školstva i pedagoške misli u Hrvatskoj. Njegovo ga djelo visoko uzdiže iznad njegovih suvremenika i s punim ga pravom nazivamo učiteljem hrvatskih učitelja. Filipovićeve je najpoznatija izjava bila: *Da se deset puta rodim, deset puta bio bih učiteljem*. U njoj je naglašena ljubav koju je Ivan Filipović imao prema svom pozivu. Zrilić i Marin (2019) navode kako učitelj treba biti duša svih promjena i nositelj svih inovacija s kojima se susrećemo u školstvu. U knjizi *Ivan Filipović – učitelj učitelja* navodi se:

„Zaorao je zaista duboko. Nastavljajući posao što ga je on započeo, odužit ćemo se i njemu i narodu čiji smo dio, kako bi to on znao reći. Zbog svega toga, zbog onoga što je učinio, zbog svojih stavova i pristupa poslu, Filipović je velikan naše povijesti, a za prosvjetne radnike naše zemlje veliki učitelj – on je učitelj učitelja, ličnost koja oduševljava, nadahnjuje i poziva na aktivnost i danas“ (Puževski, 1974: 146).

Cilj je rada prikazati i analizirati rad Ivana Filipovića u kontekstu škole i učitelja s naglaskom brigu za učitelje, njihovom dostojanstvenom životu i dostojanstvenom životu njihovih obitelji. Izdvojiti će se učiteljski rad Ivana Filipovića u kojemu se on zalaže za bolji položaj i status učitelja u društvu te usporediti s današnjim položajem učitelja. Postavlja se pitanje, koje smjernice Filipovićevog rada mogu slijediti suvremeni učitelji? Na kraju rada dat će se preporuka za istraživanja u području brige za učitelje te jačanje digniteta odgojno-obrazovne struke.

HRVATSKO ŠKOLSTVO 19. STOLJEĆA

Povijesna literatura daje pregled hrvatskog školstva u 19. stoljeću, a neki suvremeni hrvatski autori baveći se ovom temom analiziraju povijesna događanja. Hrvatska je polovicom 19. stoljeća politički podijeljena između Banovine Hrvatske sa Slavonijom, Vojne Krajine, te Dalmacije (Ogrizović, 1980). Hrvatski je narod zao-

stao, nepismen, bez ikakvog značaja u političkom i društvenom životu Hrvatske. U Hrvatskoj je u to vrijeme bila izrazito jako germanizacija i mađarizacija. Hrvatsko školstvo u 19. stoljeću bilo je u lošem stanju (Munjiza, 2009). Prvi napredak vidljiv je 1867. godine kada je Austrija ušla u monarhiju s Ugarskom, a godine 1868. Hrvatska potpisala Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Tom je nagodbom Hrvatska dobila slobodno školstvo. Financijsku slobodu tada još nije imala. Hrvati su se u to vrijeme izrazito trudili dobiti službeni zakon o školstvu. Kada je na mjesto bana došao Ivan Mažuranić, uspio je, uz pomoć naprednih učitelja, koje je predvodio Ivan Filipović, napraviti prijedlog školskog zakona. Prijedlog zakona poslao je caru Franji Josipu I. 1874. godine na uvid. Car je prihvatio prijedlog školskog zakona i službeno je nastao Prvi hrvatski školski zakon. Po tomu su zakonu osnovne škole postale opće pučke, u trajanju od četiri godine. Građanske su škole tada trajale najmanje tri godine. Nastavni je jezik u školama bio hrvatski. Ivana Mažuranića naslijedio je Ladislav Pejačević. Khuen Héderváry je 1888. godine izmijenio školski zakon (Franković, 1938). Nove odredbe zakona produljile su vrijeme trajanja učiteljske škole s dvije na četiri godine, a vjerske škole postale su javne škole. Navedeni zakon bio je na snazi 41 godinu.

BIOGRAFIJA IVANA FILIPOVIĆA

Ivan Filipović rođen je 24. lipnja 1823. godine u Velikoj Kopanici. Bio je sin Josipa Filipovića, učitelja trirazredne osnovne škole u Velikoj Kopanici i majke Tereze, rođene Filipović Heldentalski. Završio je trirazrednu trivijalnu školu u Velikoj Kopanici, te četvrti razred glavne škole i gimnaziju u Vinkovcima. Godine 1841. Filipović je bio imenovan učiteljskim pomoćnikom u vinkovačkoj glavnoj školi. Zbog slabijeg materijalnog stanja nije nastavio školovanje (Munjiza, 2009). Devetomjesečni učiteljski tečaj završio je u Mitrovici. Godine 1844. imenovan je učiteljskim pomoćnikom u Novoj Gradiški. Tu je započeo njegov književni i javni rad. Godine 1848. sudjelovao je u borbi protiv Mađara kao dobrovoljac u vojsci bana Jelačića. Bio je vrlo aktivan na učiteljskoj konferenciji 1849. godine u Novoj Gradiški na kojoj su se mnogi učitelji zauzimali da nastavni jezik u pučkoj školi ostane njemački. Filipović je istupio protiv tog prijedloga, a skupština nije donijela nikakvu odluku glede školskog jezika. Godine 1850. izdao je „Tobolac“ (prva hrvatska knjiga koja je namijenjena mladeži, ima četiri dijela: pjesme, pripovijetke, mudre izreke i domorodne misli) u kojemu se zalagao za vjersku toleranciju i uporabu materinskog jezika u školi. Njegove misli nisu naišle na razumijevanje Duhovnog stola te su zabranile „Tobolac“. Duhovni je stol bio sjedište upravne vlasti mjesnog biskupa, a činili su ga konzistorij (vijeće) kanonika, crkveni sudovi i biskupska kancelarija (tajništvo).

Ivan Filipović je već kao mlad pokazao demokratsku i slavensku orijentaciju zbog čega se često sukobljavao s vlašću (Ogrizović, 1980). Godine 1850. je otišao raditi u privatnu školu Petra Zoričića u Zagreb. Godine 1852. u časopisu „Neven“ Filipović je izdao svoju pjesmu „Domородna utjeha“ zbog koje je osuđen na zatvor. „Početnicu“ i „Slovničku čitanku“ je izdao 1853. godine. U međuvremenu se oženio i postao ocem četvero djece. Zaposlio se u Požezi 1854. godine. Bio je vrlo aktivan u svom radu. Do njegovoga je dolaska radila dvorazredna pučka škola. Osobno se zauzeo da škola preraste u četverorazrednu. Iznimno je bio zaslužan za otvaranje narodne čitaonice u Požezi, za koju je izradio Pravila. Zbog svojih zasluga, pri odlasku iz Požege, proglašen je počasnim građaninom toga grada. Nakon toga, po drugi je put otišao u Zagreb. Kako bi se zaposlio, morao se odreći svojih misli iskazanih u „Tobolcu“. Učinivši to, Duhovni je stol odobrio njegovo zaposlenje. Time je počeo njegov najplodniji rad na staleškom i stručnom organiziranju hrvatskog učiteljstva. Pokrenuo je omladinski list „Bosiljak“, izdao pedagoški časopis „Prosvjetu“, te je dva desetljeća uređivao „Književnu smotru“, prilog pedagoškom časopisu „Napredak“. Vrlo je aktivno surađivao i svoje je pedagoške radove objavljivao u mnogim pedagoškim i književnim časopisima. Usavršavao se i u Beču. Zamijetio je visok stupanj organiziranosti i stručnosti bečkog školstva te je 1870. godine izdao Bečke pedagogijske slike. U tomu je djelu pisao hrvatskim učiteljima o novim iskustvima odgojno-obrazovnog procesa. Istaknuo je kako je njemačka pučka škola ponos cijeloga čovječanstava. Uspoređivao je njemačke i hrvatske škole. Smatrao je da pučka škola ne može biti bez vjerske obuke. Pisao je kako učitelj ne može napredno poučavati ako nema čestitih i valjanih učila. Pokušao je ustrojiti hrvatsko školstvo. Raspravljao je o odnosu religije i znanosti, o ženskom obrazovanju, o potrebama otvaranja dječjih vrtića i viših djevojačkih škola. Škole nadziru i njima upravljaju mjesni župnici. Pučku školu bi trebalo staviti na pravni temelj. Svaka bi škola trebala osnovati knjižnicu.

U Zagrebu je 1873. godine imenovan učiteljem Više djevojačke škole. Zakonom iz 1874. godine su se uveli županijski školski nadzornici, Filipović 1875. godine imenovan županijskim školskim nadzornikom Zagrebačke županije. Službu nadzornika obavljao je do odlaska u mirovinu 1887. godine. Stalna borba i uporan rad utjecali su na zdravlje i duh ovog iznimnog čovjeka. U Zagrebu je 28. listopada 1895. godine završio njegov životni put. Njegova je smrt bolno odjeknula u redovima, ne samo hrvatskih, nego i slavenskih učitelja (Ogrizović, 1980).

FILIPOVIĆEVA BRIGA O UČITELJIMA

Ivan Filipović ostavio je duboki trag u hrvatskom školstvu zaključuju Dubovicki i Munjiza (2022). Budući da je školstvo jedno od važnijih područja države i da se bez školovanih ljudi društvo ne može razvijati i napredovati, Filipović se u drugoj polovici 19. stoljeća vidno zauzeo za dobrobit učitelja. Istaknuo je važnost ženskog obrazovanja i nužnost otvaranja svjetovnih škola za učiteljice. U njegovoj brizi za učitelje važno mjesto zauzima borba za jednakopravnim položajem učiteljica i učitelja. Posebno se protivio da učiteljice imaju manju plaću od učitelja. Iskustveno govoreći i danas traje borba učitelja za materijalni položaj. Vidljiv je nesrazmjer u plaćama učitelja i drugih visokoobrazovnih zaposlenika. Učitelji se i danas bore za svoja materijalna prava. Svakim danom posao učitelja postaje sve izazovniji. Društvena očekivanja neprestano stavljaju pred učitelje nove poslove koji se svake školske godine povećavaju. Od učitelja današnjice očekuje se poznavanje i primjena nastavnih strategija učenja i poučavanja, participiranje u izgradnji kvalitetnih škola, te odgoj i obrazovanje učenika za tržište rada. To je vrlo odgovorna i zahtjevna zadaća. Učitelji su suočeni s brojnim izazovima u vlastitom radu. Sve teže se pronalaze načini za unaprjeđenje vlastite prakse. Svoja osobna znanja, vještine i sposobnosti učitelji moraju svakodnevno jačati kako bi uskladili profesionalne kompetencije s društvenim očekivanjima, što je iscrpljujuće. Jensen (2003) navodi kako bi suvremenog učitelja trebala odlikovati fleksibilnost, inovativnost i otvorenost za nove paradigme poučavanja koje su usmjerene interdisciplinarnom planiranju nastavnih jedinica. U svome odgojno-obrazovnom djelovanju trebali bi težiti sustavnom učenju, biti vrsni moderatori, motivatori, organizatori, biti sposobni istraživati nastavnu praksu u okviru svoga nastavnog područja, te biti kompetentni i kritički vrednovati svoj rad. Možemo zaključiti kako je danas, više nego ikada prije, izazovno i zahtjevno biti učitelj. Kao što nepoznati autor kaže „Ne predaje učitelj ono što želi, ne predaje učitelj ono što zna, učitelj predaje ono što jest.”

Uspoređujući obrazovanje učitelja u Filipovićevo doba i danas, može se zaključiti da učitelji danas imaju viši stupanj formalnog obrazovanja. U Filipovićevo doba završavali Učiteljske škole. Nakon četiri godine obrazovanja mogli su polagati ispit zrelosti. Sa svjedodžbom ispita zrelosti mogli su raditi samo kao privremeni učitelji. Kada bi stekli učiteljsku svjedodžbu *osposobnicu*, mogli su se zaposliti za stalno. Učiteljsku svjedodžbu *osposobnicu* mogli su steći tek nakon dvije godine rada u pučkim školama i polaganjem ispita ispred povjerenstva (Cuvaj, 1910). Ivan Filipović zauzimao se da se pri obrazovanju učitelja odvoji opće od stručnog obrazovanja. Predlagao je da se u učiteljske škole upisuju učenici sa završenom velikom gimnazijom ili velikom realkom, čime bi njihovo opće obrazovanje bilo završeno. U tom bi slučaju učiteljska škola trajala dvije godine samo sa stručnim

predmetima uz obaveznu pedagošku praksu (Filipović, 1883 prema Dubovicki, Munjiza 2022).

Učitelji su trebali završiti gimnaziju za opće obrazovanje, a za stručno upisati učiteljsku školu koja je trajala dvije godine i odraditi pedagošku praksu. Krajem 20. stoljeća došlo je do velike promjene u organizaciji odgoja i obrazovanja, pa su tako osobe koje su htjele postati učiteljima trebale pohađati i završiti visoku školu, pedagošku akademiju ili fakultet (Zaninović, 1988). U sklopu svoga obrazovanja imali su organiziranu i praksu gdje su dolazili u doticaj sa školskim i razrednim okruženjem. U nekim je zemljama uveden i pripravnički staž. Danas je trajanje školovanja budućih učitelja izjednačen sa školovanjem drugih visokoobrazovanih osoba. U Republici Hrvatskoj se budući učitelji školuju na Učiteljskim fakultetima ili Fakultetima za odgojne i obrazovne znanosti. Školovanje učitelja danas traje pet godina. Fakultetski su programi integrirani u deset semestara. Po završetku studija stječe se titula magistra primarnog obrazovanja. Današnji studenti razredne nastave većinom biraju, uz program učitelja, jedan od modula iz drugih nastavnih predmeta koji se poučavaju u osnovnim školama, te na taj način stječu diplomu kojom mogu biti i nastavnici od petog do osmog razreda iz izabranog predmeta. Nadalje, imaju mogućnost upisa i na poslijediplomski studij, ukoliko žele napredovati. Uspoređujući broj upisanih studenata i studentica na fakultet za obrazovanje učitelja, može se zaključiti kako ga danas većinom upisuju žene. U budućnosti se treba zauzeti za ravnopravan upis obaju spolova. Većim poštivanjem ravnopravnosti spolova mogu se obogatiti međuljudski odnosi. Slijedom navedenoga, fakulteti za obrazovanje budućih učitelja mogli bi djelovati na ravnopravnu kvotu upisa muških i ženskih studenata što bi moglo riješiti problem neravnopravnosti spolova po hrvatskim zbornicama. Program obrazovanja učitelja za budućnost trebalo bi promijeniti (Kadum i sur., 2008). Smatraju da je, uz interpretaciju i primjenu programa poučavanja, potrebno uvesti sustavno provjeravanje osnovnih znanstvenih disciplina. Također bi trebalo izabrati najprimjerenije pedagoške, psihološke, didaktičke i metodičke opcije koje prikazuju realne situacije u učiteljskom poslu. U obrazovanju bi učitelja trebalo uključiti programe za kreiranje kurikuluma, projekata, prepoznavanje mogućnosti svih učenika i prilagođavanje poučavanja prema njihovim mogućnostima, skupinsko praćenje rada i sudjelovanje u istraživanjima, te surađivanje s drugim učiteljima, kritičko tumačenje i korištenje informacija i masovnih medija, kao i pripremanje učenika za navedene izazove, surađivanje s roditeljima i društvenom zajednicom, promoviranje kulture zdravlja, organiziranje društvenih i kulturnih događaja, te promoviranje pozitivnih životnih vrijednosti.

Kao što je vidljivo u literaturi (Munjiza, 2009), Ivan Filipović je veliku pozornost posvećivao stručnom usavršavanju učitelja. Sudjelovao je u brojnim učiteljskim

skupštinama. Godine 1870. sudjelovao je na 19. općoj njemačkoj učiteljskoj skupštini. Pri povratku se vrlo aktivno zauzeo u organiziranju hrvatskih učiteljskih skupština koje je i organizirao po Hrvatskoj. Opće hrvatske učiteljske skupštine imale su za cilj udruživanje hrvatskih učitelja. Prva skupština organizirana je od 23. do 25. kolovoza 1871. godine u Zagrebu pod vodstvom Ivana Filipovića. Na skupštini je bilo više od 1000 sudionika. Bila su izložena učila, te su se razmijenila iskustva i upoznale nove metode učenja. Temeljno pitanje na skupštini bilo je stanje u hrvatskome školstvu. Sudionici su se bavili tematikom odvajanja škole od Crkve i klera. Zacrtili su osnovne principe na kojima bi trebala počivati škola, te zaključili da bi se nastava trebala temeljiti na znanstvenoj osnovi. Raspravljalo se o položaju učitelja u društvu. Istaknut je zahtjev da nastava u narodnim školama mora biti na narodnom jeziku. Filipović se zalagao za bolje obrazovanje učitelja, te je produljeno trajanje obrazovanja učitelja. Zauzeo se za svjetovne škole za učiteljice. Filipović je naglašavao da je za učiteljsko zvanje potrebno solidno opće obrazovanje, izvršno poznavanje struke i metodike, moralno (čudoredno) ponašanje. Također se zauzeo za primjerene plaće učiteljima.

Filipović se odvažno protivio svakom društvenom zapostavljanju učitelja (Previšić, 1974). U knjizi *Život i rad Ivana Filipovića* Davorin Trstenjak (1897: 225) je zapisao misli Ivana Filipovića „...kao u tjelesnom, tako i u duhovnom području nema stagnacije, tko ne napreduje taj nazaduje“. Često je govorio o pedagoškom i stručnom usavršavanju učitelja, te cjelovitom permanentnom obrazovanju. „Učitelj koji ne čita, koji sam ne napreduje, najkukavniji je radnik pod ovim suncem. Ljudska je obrazovanost vječni napredak ljudskog duha; ne izgledi dakle od onoga, koji sam duševno stagnira, da bi ma koga duševno pokrenuo i unaprijedio.“

Zauzimajući se za učitelje organizirao je i 2. opću hrvatsku učiteljsku skupštinu, koja je održana od 25. do 27. kolovoza 1874. godine u Petrinji. Skupštini je nazočilo oko 400 sudionika, no nije ju prihvatila tadašnja vlast. Navedena je skupština značajna po tomu što je na njoj razmotren i novi školski zakon. Nažalost, mnogi zahtjevi koje je postavilo hrvatsko učiteljstvo nisu prihvaćeni u Saboru. Jedna je od važnih tema na skupštini bila cjeloživotno stručno usavršavanje učitelja. Filipović je smatrao da učitelj nakon svoga školovanja još uvijek nije savršen učitelj, nego se mora usavršavati u svom pozivu dok je živ.

Filipović je zapažene rezultate ostvario u organiziranju hrvatskoga školstva i učiteljstva. On vrlo rano uočava vezu između stručnosti učitelja, njihove staleške organiziranosti i društvenog i materijalnog položaja. Sa spoznaje prelazi na djelovanje i u kratkom vremenu organizira učiteljske i staleške udruge (Dubovicki i Munjiza, 2022). Ivan Filipović bio je svjestan važnosti stručnoga usavršavanja učitelja. Trudio se i organizirao 3. opću hrvatsku učiteljsku skupštinu. Ona je održana u

Osijeku od 4. do 6. rujna 1878. godine. Na njoj se raspravljalo o sudjelovanju učitelja u javnom, a posebno političkom životu. Čule su se optužbe za materijalizam. Učiteljima je preporučeno da čvrsto stoje uz narod i njegove društvene i političke interese. Ivan Filipović se zalagao za školu koja će odgajati mlade promicatelje i borce za interese naroda, za bolji život i ljepšu i pravedniju budućnost, odnosno za demokratizaciju školstva i prosvjete. Vrlo aktivnim zauzimanjem Ivana Filipovića 1871. godine osnovan je Hrvatski pedagoško-književni zbor koji je tiskao i izdavao pedagošku literaturu. Filipović je bio poznati borac za narodnu slobodu. Bio je vođa naprednim učiteljima koji su se dugi niz godina neustrašivo borili za školski zakon. Aktivno je sudjelovao u donošenju školskog zakona 1874. godine, koji je u ono vrijeme bio jedan od demokratskijih u Europi. Po školskom je zakonu škola postala slobodna i nezavisna o vlasti crkve. Nadalje, Hrvatski pedagoški književni zbor i Ivan Filipović zauzeli su se za izgradnju Hrvatskog učiteljskog doma koji je bio prvi na Balkanskom poluotoku, a drugi u Europi. Zaslužan je i za otvaranje i rad Učiteljske zadruge koja je materijalno pomagala učiteljsku siročad. Zauzeo se za otvaranje Učiteljskog internata za učiteljsku djecu. Cijelo je vrijeme svoga rada, iako je stalno bio u opoziciji prema službenim vlastima, doživljavao priznanja za svoj pedagoški i organizacijski rad (Ogrizović, 1980). Najveće mu je bilo ono koje je primio od hrvatskog učiteljstva. Godine 1886. proslavio je 45 godina svog rada. Hrvatsko mu je učiteljstvo poklonilo 1000 forinti s namjerom da se osnuje Filipovićeve zaklada. Zauzeli su se da Zaklada treba nagrađivati pedagoške i literarne radove učitelja pisanih u slobodarskom i demokratskom duhu.

Danas se, također, stavlja naglasak na stručno usavršavanje učitelja. Kao i u Filipovićevo vrijeme, organiziraju se različiti oblici stručnog usavršavanja učitelja. Tot i Klapan (2008) navode kako je cilj stalnoga stručnog usavršavanja učitelja usmjeren i prema učincima učiteljeva ponašanja u obnašanju raznorodnih profesionalnih uloga u učiteljskoj profesiji. Naglasak se stavlja na cjeloživotno obrazovanje učitelja. Danas se očekuje da sudionici odgojno-obrazovnog procesa organiziraju i potiču takav proces učenja i nastave koji će od učenika stvarati građane koji samostalno misle, uspješno surađuju s drugima i spremni su sami planirati i izgrađivati svoj način rada. „Učitelj mora umjeti svoje učenike motivirati za samostalno učenje, što je bitna pretpostavka njihova budućeg osobnog i profesionalnog razvoja“ (Tot, 2013: 61).

Uspjeh promjena u odgojno-obrazovnom procesu najviše ovisi o učiteljskoj spremnosti, kompetentnosti i htijenju. Tot (2013) navodi kako se učiteljska karijera temelji na osobnom iskustvu, formalnom i neformalnom iskustvu, te stalnim promjenama u kojima ima mjesta za njegove ideje o profesiji i originalnom načinu mišljenja i ponašanja.

Munjiza (2009) naglašava da je u Filipovićevo doba, dio kontinuiranog stručnog usavršavanja bio u kompetenciji državnih vlasti, a ostali oblici unutar učiteljskih stručnih udruga. Svjedočimo takvoj organizaciji i danas. Današnji se učitelji stručno usavršavaju na razini škole (aktivni), županije (županijska stručna vijeća) i države (međuzupanijska stručna vijeća, državni skup) koje organizira Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Agencija za odgoj i obrazovanje. Nadalje, na državnoj ili međunarodnoj razini fakulteti, društva i udruge organiziraju okrugle stolove, tribine, simpozije i konferencije. Na njima se učitelji mogu educirati ukoliko imaju dostatna materijalna sredstva jer se za sudjelovanje na konferenciji plaća kotizacija. Često nisu organizirane u mjestu stanovanja, pa takvo usavršavanje zahtijeva troškove prijevoza i smještaja. Zainteresirani učitelji ukoliko žele sudjelovati u istima moraju sami snositi troškove. Matična ustanova najčešće financira edukaciju voditelja školskih aktiva, voditelje županijskih stručnih vijeća, a zainteresirane učitelje samo ukoliko škola ima osigurana sredstva u proračunu. Škole ovise o gradskom proračunu. Slijedom navedenoga može se zaključiti da današnji učitelji sami plaćaju svoja profesionalna i osobna usavršavanja ukoliko žele napredovati u zvanju. Poželjna profesionalna znanja i vještine nije moguće dostići i razviti bez permanentnog stručnog usavršavanja u područjima općeg znanja i kulture, didaktičko-pedagoških kompetencija, stilova komuniciranja, te načina djelovanja i osobne kvalitete (Previšić, 2003). Društvene promjene i zahtjevi suvremenoga društva te globalizacija promijenili su prirodu učiteljskog posla, ali nisu promijenili njegov utjecaj i odgovornost za kvalitetu obrazovnog sustava. Domović (2011) naglašava kako ovim kompleksnim zahtjevima može uspješno i primjereno odgovoriti samo osoba izražene profesionalne etike, koja svoje zanimanje ne promatra isključivo kroz prizmu znanja iz područja kojeg poučava nego kroz autonomiju u odnosu na izvršavanje prirode posla, postavljanja kriterija i donošenje odluka. Budućnost svih građana uvelike ovisi o školstvu, stoga bi se za sigurniju budućnost cijele Republike Hrvatske bilo nužno pozabaviti navedenom problematikom.

Filipović je želio okupiti hrvatsko učiteljstvo. Smatrao je da sva dosadašnja učiteljska društva moraju biti ujedinjena u jedno središnje tijelo koje bi planski rukovodilo njihovim djelovanjem. Organizirao je tri opće hrvatske učiteljske skupštine o kojima smo pisali. Želja mu je bila okupiti što veći broj učitelja i raspravljati o važnim temama. Uočio je vezu između stručnosti učitelja, njihove organiziranosti i društveno-materijalnog položaja. Danas se kao i u Filipovićevo vrijeme organiziraju okupljanja učitelja. Zrilić i Marin (2019) naglašavaju važnost kompetentnosti učitelja u suvremenoj školi. Svjedoci smo kako Hrvatsko pedagoški- književni zbor organizira proljetnu, ljetnu i jesensku školu učitelja.

DOSTOJANSTVENI ŽIVOT UČITELJA I NJIHOVIH OBITELJI

Ivan Filipović brinuo je o dostojanstvenom životu učitelja i životu njihovih obitelji (Munjiza, 2009). Položaj hrvatskih učitelja u drugoj polovici 19. stoljeća bio je izrazito nepovoljan. Bili su na dnu društvene ljestvice, nedovoljno obrazovani i bez društvenog ugleda. Materijalni je položaj učitelja bio iznimno loš. Učitelji tada nisu mogli dostojanstveno živjeti od svoje plaće. Položaj je njihovih obitelji bio vrlo nesiguran. Školski propisi nisu predviđali mirovine, što je njih i njihove obitelji dovodilo u težak položaj. Tek se 1865. godine osnivanjem Učiteljske zadruge na čelu s Filipovićem uvodi mirovina. Mirovina se stječe već nakon 5 godina u službi, a puna mirovina nakon 30 godina. Regulirana su i nasljedna prava udovica i djece. Učitelj se oslobađa svih dodatnih poslova, osim za posao orguljaša za koji mora biti dodatno plaćen. Na plaću se dodaju mjesni dodaci prema troškovima života (grad – selo), funkcionalni dodaci za ravnatelja i primanja u naravi (stan, drva, vrt) ili ako to ne prima, dodjeljuje mu se stanarina u visini 15 % njegove plaće.

Ivan Filipović je stavio poseban naglasak na siromašnu djecu i siročad učitelja. Predložio je da se u Zagrebu za siromašnu učiteljsku djecu osnuje konvikt (stari naziv za učenički dom). Za isti je Filipović i izradio Pravila, koja nisu odobrena jer je Filipović isključio svećenike iz odgoja i uprave. Konvikt je dovršen 1899. godine i otvoren poslije njegove smrti.

Nadalje, Filipović se zalaže za načelo jedinstvenosti među učiteljima. „Ravnatelj i učiteljski zbor neka budu jedno tijelo“ (Filipović, 1881: 116).

Načelo jedinstvenosti prema Filipoviću postiže se:

- nastavnim planom i programom
- disciplinskim redom
- međusobnom hospitacijom (prisustvom nastavi jednog učitelja drugome radi razmjene iskustva)
- održavanjem oglednih predavanja
- djelovanjem ravnatelja

Prema Ivanu Filipoviću za ostvarenje je odgojnog cilja u školi važno da se svi učitelji pridržavaju istih načela u radu, da budu jedinstveni u zahtjevima i zabranama. Trstenjak, 1897. navodi kako je misao Ivana Filipovića da učitelji trebaju živjeti u slozi i ljubavi. Od njih se očekuje, naročito zbog toga što oni sami druge tome uče, pa kako da upravo oni od toga odstupaju. Ni u kakve prepirke i svađe ne treba ulaziti, učitelj mora biti maksimalno razuman i razborit. Međusobni odnos učitelja šteti unutrašnjem radu škole. Nesloga se odražava i u nastavi i na djecu.

„Zato neka se učitelji“, poručuje Filipović, „štuju među sobom, napram djeci, napram ostalom svijetu. Neka uvijek jedan o drugom govore s najvećim štovanjem pred djecom i svijetom. Neka jedan drugoga pogriješke i mane ne otkrivaju; a ondje, gdje su otkrivene već, neka gleda, da ih što više ublaži i zatre. Pa ma sve da ne žive među sobom u ljubavi, ne treba da to pokazuju pred djecom i pred svijetom, jer time škode svetom zvanju svomu, komu svi zajedno služiti moraju“ (Filipović, 1859: 211–212).

Postoji li jedinstvenost među učiteljima danas? Odgovornost i vrijednost učiteljskog rada očituje se kroz osobnost učitelja koja pokazuje jedinstvo učitelja. Slijedom navedenoga učiteljska odgovornost, stručnost, profesionalnost, otvorenost, sloboda djelovanja, moralnost, etičnost kao i druge vrijednosti koje učitelji žive, stvaraju učiteljsko jedinstvo u radu. Prema Filipoviću važno je da učitelji slijede ista načela i ideje, te da budu jedinstveni u zahtjevima i zabranama (Trstenjak, 1897).

FILIPOVIĆEV ODNOS PREMA CRKVI

U odnosu je prema Crkvi bio znatno radikalniji od svojih suvremenika (Ogrizović, 1980). Zalagao se da se škola oslobodi utjecaja Crkve. Zauzimao se da ni vjeronauk ne predaju svećenici, već učitelji, što je naišlo na veliki otpor. Po njegovom mišljenju škola mora biti svjetovna. Filipović se zalagao za stručno-svjetovni nadzor i to kroz instituciju županijskih školskih nadzornika. Crkvi je ostavljao nadzor nad nastavom vjeronauka. Stajalište je Ivana Filipovića glede pedagogije bilo da ju treba odijeliti od teologije, no u tomu nije bio posve dosljedan. Moralni je odgoj ipak temeljio na religiji, jer je smatrao kako je slabljenje religioznosti glavni uzrok propadanja javnog morala. O tomu je pisao u odgojnoj raspravi „Škola i javna čudorednost“ iz 1864. godine.

IVAN FILIPOVIĆ UČITELJ 19. ILI UČITELJ 20. STOLJEĆA?

Bio je jedan od najangažiranijih pedagoga i učitelja 19. stoljeća, pokrenuvši inovativne reforme u školstvu koje su ucrtale put suvremenim hrvatskim učiteljima i pedagogima (Munjiza, 2009). Prosvjetni radnici 21. stoljeća trebali bi se ugledati na Filipovića u smislu angažiranosti u procesu poboljšanja vlastite struke i dobrobiti učenika koje poučavaju. Zaključno, daje se sedam situacija za promišljanje o Ivanu Filipoviću učitelju 21. stoljeća.

1. Govorio je o stabilnosti školskog zakonodavstva koje doprinosi stabilnosti i napretku školskoga sustava. Nisu poželjna česte i brze izmjene zakona i eksperimen-tiranje. Školski zakoni u zadnja tri desetljeća mijenjani su više od trideset puta. Filipović je još u drugoj polovici 19. stoljeća zaključio kako nije dobro eksperimen-tirati u školstvu kao niti brzo mijenjati zakone.

2. Tumačio je da škola mora biti pokretač društvenog razvoja. Kako piše Tot (2010) uvođenje učenika u cjelovitost svijeta zadaća je suvremene škole.

„...ogleda se u tome da ona treba biti organizirana tako da utječe na razvoj spoznajnih i općih intelektualnih sposobnosti učenika. Jedan od ključnih zadataka suvremene škole je otkrivanje i usvajanje znanja koji čine cjeloviti logičan i dosljedan sustav“ (Tot, 2013: 24).

Može se zaključiti da je škola pokretač društvenog razvoja i danas, kao i u Filipovićevo doba.

3. Zalaže se da učitelj treba biti dio napredne inteligencije i zato mu je potrebno, pored pedagoškog, široko opće obrazovanje. Znanost se neprestano razvija. Tko ne slijedi njezin razvoj i napredak, nužno zaostaje. Prema teorijskim izvorima (Azer, 2005; Miller, 2012; Stronge i Hindman, 2006), razvidno je da se njihova poimanja poželjnih osobina dobroga učitelja uvelike slažu s prethodno istaknutim poželjnim vrlinama dobroga čovjeka u cijelome svijetu (Miljković i sur., 2019; Rijavec i Miljković, 2006). Slijedom navedenoga, uočljivo je da se od dobroga učitelja očekuje znanje, široko obrazovanje te posjedovanje vrлина karakterističnih za poimanje dobroga čovjeka.

4. Prema mišljenju Ivana Filipovića škola je obrazovna, ali i odgojna institucija. Ona treba razvijati dječje intelektualne sposobnosti, ali i odgajati i osposobljavati, ne samo obrazovati. Škola treba razvijati interese učenika i emocionalno ga usmjeravati. Filipović je 1881. godine tumačio „potpun čovjek nije jednostrano, nego svestrano obrazovan i odgojen“ (Trstenjak, 1897: 223). Kao odgojni cilj ističe načelo skladnog i svestranog razvoja učenika. To povezuje i s učiteljima među kojima mora vladati načelo jedinstvenosti.

5. Zalaže se za individualni pristup svakom učeniku. Govori o pažnji učenika, redu, točnosti, njegovanju prijateljstva, o poštovanju dječje osobnosti, kritizira učitelje koji se ne odnose prema učenicima s poštovanjem. Smatra da je za dobre nastavne rezultate potrebno dobro poznavati učenike. Zrilić i Marin (2019) navode da suvremena nastava stavlja u središte nastavnog procesa učenika.

6. Školsku je disciplinu Filipović smatrao kao odgojni put i pomoć prema samodisciplini. Bio je izrazito protiv nametnute vanjske discipline. Tumači:

„Budite, dakle učitelji u pravom smislu, ljubite svoju mladež, budite marljivi, obučavajte ih prema njihovoj naravi, budite neumorni u razlaganju, i doista ne će vam nigda trebati šibe u školi. Što više učitelj upotrebljava tjelesne kazne, to više pokazuje svoju slabost i nedoraslost za učiteljsko zvanje. Kukavan i jadan je ono učitelj, koji bez batinjanja ništa opraviti ne može...“ (Trstenjak, 1897: 304–305).

7. Uspješnom nastavnom radu, prema mišljenju Ivana Filipovića, doprinosi i poznavanje lokalne sredine, njezin odnos prema školi i učitelju, kao i odnos obitelji prema školi i učitelju. Sam Filipović navodi:

„Danas se pače od pučkog učitelja ne zahtijeva samo, da bude obrazovatelj njemu povjerene mladeži, nego da još pobudno i napredno djeluje i djelovati nastoji na odrasle svoje školske građane, i da uzornim svojim životom bude svjema primjerom u pravom smislu plemenita čovjeka. A uza sve to ima još i nekih obćih narodnih pitanja, napram kojima pučka škola, također može, a i treba da zauzmlje neko stanovište, te je ona dakle ne samo humanitarne, nego prema ovom posljednjemu i eminentno političke naravi“ Trstenjak (1897: 223)

ZAKLJUČAK

Analizirajući rad Ivana Filipovića može se zaključiti da još uvijek postoji aktualnost njegovog rada s radom današnjih učitelja. U radu su izdvojene temeljne smjernice rada Ivana Filipovića koje čine temelj učiteljskog rada i danas. Prikazane su školske teme kojima se Ivan Filipović u svom pedagoškom radu bavio, te je pronađena poveznica s današnjim radom učitelja. Ivan Filipović je svojim radom zadužio hrvatske učitelje. Bio je veliki reformator i mislilac.

Rad Ivana Filipovića aktualan je i danas. Učitelji u Filipovićevo vrijeme, kao i danas, nisu dovoljno cijenjeni i priznati u zajednici. Postavlja se pitanje zašto je tomu tako? Tu se otvara prostor za daljnja istraživanja o vraćanju dostojanstva učiteljskoj profesiji kao temelju svakog društva. O njoj ovisi budućnost Republike Hrvatske. Koliku zahvalnost treba iskazati velikanu hrvatskog školstva? Samo četiri osnovne škole u Republici Hrvatskoj nose ime po njemu (Osnovna škola „Ivan Filipović“ u Velikoj Kopanici, Osijeku, Zagrebu i Račinovcima). Može se zaključiti kako Hrvatska vapi za učiteljima kao što je bio Ivan Filipović.

Ovim radom želimo naglasiti važnost i ulogu učitelja kao pokretača društvenoga razvoja. U suvremenoj je školi promijenjena uloga učitelja kao predavača, kojeg je zagovarala tradicionalna nastava, u ulogu organizatora, vođe, mentora i suradnika. To bi trebala biti vodilja svim budućim učiteljima. Potrebno je njegovati ljubav i posvećenost učiteljskom pozivu i tek se tada može vratiti dostojanstvo učitelja. Zato bi svi učitelji trebali težiti jedinstvu, udružiti se i zauzeti se za dignitet struke. Ojačati svoju unutarnju snagu i osvijestiti motiv zbog kojega su postali učitelji. Takav je stav važan učitelju kao osobi za njegovo dostojanstvo. Svaki je učitelj jedinstvena i dragocjena osoba. Pravednim, poštenim i stručnim radom, te zdravim međuljudskim odnosima može se vratiti ugled struci i izazvati poštovanje drugih ljudi. Prvenstveno učitelji sami, pa i cijela zajednica trebaju se boriti za obrazovanje, jer budućnost svih ovisi o obrazovanju. Društveni položaj učitelja, koji je u skladu s njihovim zaduženjima, odgovornošću, te vrijednostima njihova rada bio je Ivanu Filipoviću izuzetno važan. Ne bi li tako trebalo biti i danas?

Nagrada najboljim učiteljima za životno djelo i godišnje nagrade za rad i rezultate u predškolskom odgoju, osnovnom, srednjem školstvu, visokom školstvu i

znanstvenom i stručnom radu nosi ime po Ivanu Filipoviću. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske, kao i cijelo društvo pokazuju na taj način sustavnu brigu o učiteljima.

Ovim radom želimo stručnošću, proaktivnim djelovanjem i uzornim radom pridonijeti unaprjeđivanju odgojno-obrazovnog procesa i ugledu učiteljskoga poziva. Naglašavamo da je Ivan Filipović izrazito značajna osoba naše povijesti te da su njegove misli aktualne i danas.

Literatura

- Azer, S. A. (2005). The qualities of a good teacher: how can they be acquired and sustained?. *Journal of the Royal Society of Medicine*, 98(2), 67–69.
- Crnković, M. (1978). *Hrvatska dječja književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Cuvaj, A. (1910). *Građa za povijest školstva. Svezak VII*. Drugo ispravljeno i popunjeno izdanje. Zagreb: Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. Zem. Vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu.
- Domović, V. (2011). Učiteljska profesija i profesionalni identitet učitelja. U V. Vizek Vidović (ur.), *Učitelji i njihovi mentori* (str.11–37). Institut za društvena istraživanja.
- Dubovicki, S. i Munjiza, E. (2022). Dvjestota obljetnica rođenja Ivana Filipovića (1823. – 2023.) (organizatora hrvatskog učiteljstva i reformatora hrvatskog školstva). *Napredak*, 163(3-4), 325-351.
- Franković, D. i dr. (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Pedagoško-književni zbor, Zagreb.
- Jensen, E. (2003). *Super-nastava: nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje*. Educa.
- Kadum, V., Dujmović, M., Kadum-Bošnjak, S. (2008). Some views on the education of the teacher of the future. *Metodički obzori*, 3(5), 81-90.
- Miller, P. (2012). Ten Characteristics of a Good Teacher. *English Teaching Forum*, 50(1), 36–38.
- Miljković, D., Đuranović, M. i Vidić, T. (2019). Odgoj i obrazovanje - iz teorije u praksu. D. Miljković (Ur.). IEP-D2 i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Munjiza, E. (2009). *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*. Osijek: Grafika.
- Ogrizović, M. (1980). Likovi istaknutih pedagoga, *Školske novine*, Zagreb.
- Ogrizović, M., Pazman, D. i Puževski, V. (1974). *Ivan Filipović – učitelj učitelja*. Hrvatski pedagoško-književni zbor. Zagreb.
- Previšić, V. (2003). Suvremeni učitelj: odgojitelj-medijator-socijalni integrator. U L. Prskalo i S. Vučak (ur.), *Učitelj-učenik-škola*. (8–15). VUŠ, HPKZ.
- Rijavec, M. i Miljković, D. 2006. Psihologija pozitivne osobe Tko su dobri ljudi? IEP – D2.
- Strgonge, J. H. i Hindman, J. L. (2006). The teacher quality index: A protocol for teacher selection. ASCD.

- Tot, D. (2010). Učeničke kompetencije i suvremena nastava. *Odgojne znanosti*, 12(1), 65-78.
- Tot, D. (2013). *Kultura samovrednovanja škole i učitelja*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Tot, D. i Klapan, A. (2008). Ciljevi stalnoga stručnog usavršavanja: mišljenja učitelja. *Pedagoška istraživanja*, 5 (1), 60 – 71.
- Trstenjak, D. (1897). *Život i rad Ivana Filipovića*. Zagreb: HPKZ.
- Zaninović, M. (1988). *Opća povijest pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Zrilić, S. i Marin, K. (2019). Kompetencije u suvremenoj školi – potrebe prakse iz perspektive učitelja. *Školski vjesnik*, 68(2), 389–400.

Mrežni izvori

- Ministarstvo znanosti i obrazovanja <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/drzavne-nagrade/nagrade/nagrada-ivan-filipovic/887> pristupljeno 14. 8. 2023.
- Hrvatska enciklopedija <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26461> (pristupljeno 14. 8. 2023.) <https://enciklopedija.hr/clanak/duhovni-stol> pristupljeno 24. 3. 2024.

Janja Lučić

Mladost Elementary School, Osijek, Croatia
janjalucic@gmail.com

Ruža Capić

Ivan Filipović Elementary School, Osijek, Croatia
ruza.capic@gmail.com

IVAN FILIPOVIĆ – THE TEACHER OF CROATIAN TEACHERS

Abstract

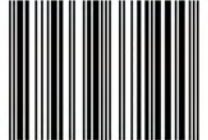
Ivan Filipović, a Croatian pedagogue, a writer, a lexicographer, and a founder of the Croatian Pedagogical and Literary Association, left a lasting impact on Croatian teachers. Through his engagement he directed the educational and pedagogical life of Croatia. His pedagogical, literary, and editorial work can still inspire contemporary teachers, reflecting the value of his contributions. This paper aims to provide an overview of historical facts to understand Ivan Filipović's work in the context of school and teachers. Ivan Filipović stood up particularly for teachers, caring about their dignified lives and the lives of their families. The social position of teachers, that would be in accordance with their duties, responsibilities, and the values of their work, was extremely important to Ivan Filipović. Based on the distinctive historical facts regarding Ivan Filipović's work, there will be given a special review of the school topics, that Ivan Filipović dealt with in his pedagogical work, and there will be a comparison drawn to the present work of the teachers. There will be a review of Croatian research context in the sense of outlining the recommendations for research in the field of care for the teachers.

Keywords: school context, pedagogical work, historical review, contemporary teacher, school topics

... 1871. ...
... planica, ... felipovica, ...
... rica, ...
... jancovica, ...
...

ISBN 978-953-8371-40-0

9 789538 371400